

NAUKA DRUŠTVO TRANZICIJA

Zbornik radova

povodom Jubileja 18 godina Evropskog defendologija centra

NAUKA – DRUŠTVO – TRANZICIJA

– ZBORNIK RADOVA –

sa međunarodnog naučnog skupa na temu
„Doprinos nauke razvoju društava u tranziciji”
održanog 29. i 30. maja 2015. godine u
Banjoj Luci, a povodom Jubileja 18 godina
Evropskog defendologija centra

II

Banja Luka, 2015. godina

IZDAVAČ

EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka
Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore „DEFENDOLOGIJA,“ Nikšić

ZA IZDAVAČA

prof. dr Duško Vejnović
mr Slavko Milić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

prof. dr Duško Vejnović

UREDNICI

doc. dr Nebojša Macanović
dr Velibor Lalić

NAUČNI ODBOR

prof. dr Duško Vejnović, Banja Luka, prof. dr Neven Brandt, (Ljubljana – Slovenija), prof. dr Dragan Koković (Novi Sad - Srbija), dr Velibor Lalić, Banja Luka, doc. dr Nebojša Macanović, Banja Luka, prof. dr Želimir Kešetović (Beograd - Srbija), prof. dr Dilip Das (SAD), prof. dr Laurence Armand French (SAD), dr Dominique Wisler (Švicarska), akademik prof dr Miodrag Simović, Banja Luka, prof dr Vaso Bojanić, Banja Luka, prof. dr Nenad Suzić, Banja Luka, prof. dr Miroslav Bobrek, Banja Luka, prof. dr Nenad Radović, Beograd, doc. dr Marjan Gjurovski, Skoplje, prof dr Vladimir Stojanović, Beograd.

RECENZENTSKI ODBOR

prof. dr Mile Dmičić, prof. Dr Levi Kreft (Ljubljana - Slovenija), prof. dr Mile Rakić (Beograd - Srbija), dr Dragan Radišić (Sarajevo), prof. dr Victor Nemuann, (Rumunija), prof. dr Siniša Tatalović (Zagreb – Hrvatska), prof. dr David Last (Kanada), dr Ostoja Barašin, dr Slobodan Simić, prof. dr Nedžad Bašić, prof. dr Ari Hello (Finska), prof. dr Dennis J.D. Sandole (SAD), doc. dr Zoran Đurđević (Beograd - Srbija), doc. dr Nenad Radović (Beograd - Srbija), prof. dr Ljubiša Mitrović (Niš - Srbija), doc. dr Nebojša Macanović (Banja Luka), prof. dr Zoran Milošević (Beograd - Srbija), mr Slavko Milić (Nikšić - Crna Gora), prof. dr Vladimir Stojanović (Beograd – Srbija), doc. dr Nevzet Veladžić, prof. dr Radoja Radić, prof. doc. dr Saše Gerasimoski, prof. dr Goran Nedović (Beograd – Srbija), dr Srećko Protić (Beograd – Srbija), prof. dr Braco Kovačević (Banja Luka), doc. dr Jagoda Petrović (Banja Luka), prof. dr Miodrag Romić (Banja Luka).

ŠTAMPA

Centar za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida a.d. Banja Luka

ZA ŠTAMPARIJU

Željko Ubiparip

UREDNIŠTVO I ADMINISTRACIJA

Srpska ulica 63, 78 000 Banja Luka, Republika Srpska - Bosna i Hercegovina
Telefon/faks: 051/309-470
Veb stranica: www.defendologija.com
e-mail: defendo@blic.net
Žiro račun: 562 099 0000236689

LEKTOR I KOREKTOR

mr Tatjana Ponorac, prof.

PREVOD

mr Tatjana Ponorac, prof.

TIRAŽ

500 primjeraka

PREDGOVOR

NAUKU I VISOKO OBRAZOVANJE TREBA SMATRATI PRVIM ČINIOCEM EKONOMSKOG RAZVOJA

Poštovani čitaoci, uvaženi akademski i stručni radnici, ljubitelji pisane riječi, pred vama, nama, se nalazi Zbornik radova pod naslovom „**Nauka, društvo i tranzicija**“ koji je rezultat međunarodnog naučnog skupa na temu „**Doprinos nauke razvoju društava u tranziciji**“ koji će se održati 29. i 30. maja u Banjaluci, u organizaciji **Evropskog defendologija centra iz Banja Luke i Defendologija centra za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore „Defendologija“ iz Nikšića**. Ideja o održavanju skupa na ovu aktuelnu temu nastala je povodom obilježavanja **Jubileja 18 godina Evropskog defendologija centra iz Banjaluke**. Evropski defendologija centar od svog osnivanja, gotovo prije dvije decenije sve do danas njeguje naučnu i stručnu misao i kritički posmatra i tumači društvene procese, društvene pojave i društvene tvorevine, ukazujući na postojeće stanje u društvu i na njegove mogućnosti koje su zaleđene u postojećoj strukturi društva, u vremenu tranzicije i velikih, kako međunarodnih, tako i nacionalnih i regionalnih zajednica. Tim Evropskog defendologija centra, između ostalog, postavio je pitanje **gdje je mjesto i uloga nauke u našem društvu, gdje je mjesto i uloga akademske zajednice danas, kod nas i društvima u okruženju**. Želja nam je da se kritički osvrnemo na proces tranzicije, sintagmu često korišćenu u posljednje dvije decenije u regionu jugoistočne Evrope i šire. Da li je tranzicija ispunila očekivanja, kakvo je stanje u regionu? **Na žalost proces tranzicije nije doveo do stvaranja stabilnijeg društva, funkcionalnijih institucija, veće ekonomske, pravne, moralne, socijalne, političke, kulturne i svake druge stabilnosti**. Suprotno tome, u porastu je pad proizvodnje, nestanak velikih preduzeća, nezaposlenost, kriminal, siromaštvo, urušavanje nauke i visokog obrazovanja, i odlazak mladih talenata i školovanih ljudi u razvijene zemlje. Od zamišljenog društva slobode polako i siguno se krećemo ka društvu neslobode i nesigurnosti. Sagledavajući stanje u visokom obrazovanju, kojemu treba vratiti obraz, u akademskom smislu **krećemo se u pravcu hiperprodukcije akademskih zvanja sa sve manje stvarnog znanja**, sve više je debelih knjiga i tankih pisaca, sve više je učitelja, nastavnika i profesora što objavljuju više nego

što su pročitali, sve više je tzv. mašinske nastave, a u akademsku zajednicu se ubacuju i uvlače tzv. akademske „nakaze i akademski mediokriteti“. Moralna je obaveza konstatovati ovu društvenu devijaciju i zalagati se da se ona prekine, da prestane. Certifikuju se neznalice, a u akademsku zajednicu se uvode oni koji je razaraju, uništavaju.. Nauka kao generator društvenog razvoja determinisana je stanjem u društvu, prilagođavajući se nastalim okolnostima i potencijalima s obzirom na ograničena materijalna ulaganja u nju. Gdje se nalazi akademska zajednica danas, koje su akademske kompetencije onih koji ulaze u tu zajednicu i u kojoj mjeri oni učestvuju u međunarodnoj razmijeni znanja i kakav daju dorinos razvoju društva uopšte? – samo su neka od pitanja na koje treba dati odgovore. Nauka i obrazovanje u savremenim globalnim procesima počivaju na principima tržišta, funkcionalnosti i upotrebljivosti. Da bi bili konkurentni u međunarodnoj razmijeni znanja i rezultate svojih istraživanja objavljivali u vodećim časopisima, nužan je ozbiljan i naučno utemeljen pristup. Tamo ima mjesta samo za naučne radove koji predstavljaju rast znanja u određenoj naučnoj oblasti i gdje se objavljuje samo ono što je novo i bitno, što će stvoriti novu vrijednost. Oni koji nisu saznali za takvu utakmicu objavljuju ono što je novo ali nije bitno, tu su i drugi koji objavljuju ono što je bitno ali nije novo, i **na kraju treba spomenuti i kategoriju kvazinaučnih radnika koji pišu o temama koje nisu niti nove niti značajne za određenu naučnu oblast.** Neophodno je napomenuti da većina naučnih radnika je savjesna i da svoj veliki intelektualni i kreativni potencijal usmjerava u razvoj....Međutim, **naša dužnost i obaveza je da ukažemo na negativne pojave i procese, gdje umjesto upotrebe nauke, na djelu je zloupotreba, i nepostojanje odgovornosti za neetička ponašanja u nauci i obrazovanju.** Nisu rijetke prakse objavljivanja što većeg broja radova u cilju kvantiteta kako bi se ispunili uslovi za **(ne)akademska napredovanje**, sperčavajući mogućnost napredovanja onima koji se istinski bave naučnim radom, a za to nemaju adekvatnu priliku. Time se nanosi trajna šteta sa dalekosežnim posljedicama društvu u cjelini. Naučni skup povodom koga objavljujemo Zbornik radova nije imao za cilj da sagleda sve fundamentalne probleme stanja u nauci, obrazovanju i društvu i da nudi sva rješenja i preporuke. Takav pristup bi bio previše ambiciozan i teško ostvariv, imajući u vidu postojeće stanje u društvu, akademskoj zajednici, obrazovanju i nauci uopšte. Namjera nam je bila da okupimo naučne i stručne radnike iz regiona, kako bi se sagledalo stanje u pojedinim oblastima, ukazalo na neke probleme i dala neka realna i moguća rješenja. Zbornik sadrži oko 80 radova, preko 100 autora iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Slovenije, Crne Gore, Makedonije i Bugarske. **Velika je vrijednost skupiti toliki broj intelektualaca, mislioca, stvaraoca iz podijeljenog i konfliktnog regiona na jednom mjestu, koji se još uvijek bori da u obrasce i stilove ponašanja akademske elite uvede stvaranje, a ukine i protjera varanje.**

U narednom periodu u duhu tradicije Evropskog defendologija centra iz Banjaluke nastojat ćemo organizovati okupljanje naučnika i istraživača radi prezentovanja rezultata naučnih istraživanja, razmjene iskustava i rasprave o va-

žnim pitanjima nauke, pojedinih naučnih područja, disciplina, struke i drugih aktivnosti, te donošenja smjernica i odluka u vezi s daljim naučnoistraživačkim aktivnostima. Važna je to i ozbiljna misija i vizija za ovo osiromašeno tranzicijsko društvo i vrijeme. **Na njoj treba istrajati..., smjelo, umno, razumno, etički, stvaralački, razvojno..., danteovski rečeno, treba više smjelosti, hrabrosti...**

Glavni i odgovorni urednik

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	III
----------------	-----

BEZBJEDNOST-KRIMINOLOGIJA-PENOLOGIJA

Др Миомира Косић

МАЛОЛЕТНИ ДЕЛИНКВЕНТИ ИЗ ВИЗУРЕ РЕСТОРАТИВНОГ ПОСТУПАЊА	419
--	-----

Др Миле Ракић

УЛОГА НАУКЕ У ИЗГРАДЊИ САВРЕМЕНОГ КАПАЦИТЕТА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ.....	431
---	-----

Др Слободан Симић

ЗАШТИТА ЕНЕРГЕТСКЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ ОД ТЕРОРИСТИЧКИХ НАПАДА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	444
--	-----

Док. др Синиша Ђукић

ОРГАНИЗАЦИЈА И ПРИЦИПИ ОРГАНИЗОВАЊА ОБАВЈЕШТАЈНИХ И БЕЗБЈЕДНОСНИХ СЛУЖБИ	455
---	-----

Нусеин Лјелјак, док.др.сц.

УГРОЖАВАЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ПРИРОДНИМ И ДРУГИМ НЕСРЕЋАМА ОД 1995. ДО 2008. ГОДИНЕ.....	467
--	-----

Проф. др Миограј Ромић

<i>Микајло Мишировић</i> ДРУШТВЕНА ПРЕВЕНЦИЈА ТЕРОРИЗМУ.....	478
---	-----

др Велибор Лалић

<i>мр Ненад Радевић</i> ФЕНОМЕНОЛОШКИ И ЕТИОЛОШКИ АСПЕКТИ НАСИЛЈА У СПОРТУ	491
---	-----

Др Миомира Косић, редовни професор РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА – СМИСАО И МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ.....	506
Doc. dr Miroslav Baljak PRINCIPI I PREVENCIJA KRIMINALITETA.....	520
Dr. sc. Sanja Bazina UNAPRIJEĐENJE SUSTAVA IZVRŠENJA KAZNENIH SANKCIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ U OKVIRU PRISTUPANJA EUROPSKOJ UNIJI	529
Doc. dr Goran Jovanić Mr Ljeposava Ilijić POLOŽAJ INVALIDA U ZATVORU - prikaz stranih iskustava i praksa u Republici Srbiji -	540
доцент др Дарко Димовски ПРИВАТНИ ЗАТВОРИ	551
доц. др Горан Максимовић МЈЕСТО И УЛОГА БЕЗБЈЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ У РАЗВОЈУ ДРУШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	569
Mr Ljeposava Ilijić Doc. dr Goran Jovanić PRISUSTVO I UPOTREBA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI U ZATVORIMA.....	582
Doc.dr.sc. Husein Ljeljak Edhem Taći, magistar sigurnosti civilnog zrakoplovstva SIGURNOSNO PROFILIRANJE PUTNIKA U ZRAČNOM SAOBRAĆAJU.....	593
Иван Косић, мастер управник ПРИКРИВЕНИ ИСЛЕДНИКУ У ФУНКЦИЈИ ОТКРИВАЊА КРИВИЧНИХ ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА.....	605
Нега Савић, мастер права ПРИВАТИЗАЦИЈА ЗАТВОРА – ПОЛИТИЧКО–ПЕНОЛОШКИ ИЗБОР МОДЕЛА	618
Gordana Nikolić, MA PRIMENA KAZNE MALOLETNIČKOG ZATVORA U REPUBLICI SRBIJI ...	631

Милица Сїанковић
КРИМИНОЛОШКИ ОСВРТ НА НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ..... 646

Gordana Bubaња Ivanović
TEŠKA KRAĐA I MALOLJETNICI658

Marjan Gjurovski, Dr.Sc
Gojko Pavlović, MA
CONCEPTS OF 'SOFT' AND 'HARD' SECURITY673

ЕКОНОМИЈА

Проф. др Драїана Башић
ИНОВАТИВНОСТ БАНАКА У ДРУШТВИМА У ТРАНЗИЦИЈИ685

Prof. dr. Faruk Jašarević
Mr. Ermin Kuka
PODUZETNIŠTVO – POTICAJNA SNAGA UPRAVLJANJU KRIZOM I
JEDAN OD KLJUČNIH POKRETAČA RAZVOJA DRŽAVA U TRANZICIJI ..700

Доц. др Александар Косїић
ЗНАЊА, ИНОВАЦИЈЕ И СТВАРАЛАЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ КАО
ОСНОВА ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА И УСПЕХА ТРАНЗИЦИЈЕ..... 716

Mr.sci. Damir Šarić, dipl.ecc.
Doc.dr.sci.Idriz Ćosić, dipl.ecc.
ULOGA I ZNAČAJ MENADŽMENTA LJUDSKIH RESURSA
U PROCESU UPRAVLJANJA RAZVOJA ZAPOSLENIH729

Đorđije Šipčić, dipl. ecc
THE CORPORATE GOVERNANCE OF THE LARGE GERMAN
CORPORATIONS AND POSSIBILITIES FOR PRACTICE
IMPLEMENTATION IN REPUBLIC OF SRPSKA741

Dubajić Dunja, LL.M
MOGUĆNOSTI ZLOUPOTREBE U POSTUPCIMA SPROVOĐENJA
JAVNIH NABAVKI SA ASPEKTA POLITIKE ZAŠTITE KONKURENCIJE.... 757

Nemanja Babić, dipl. ecc
Katarina Račić, student Univerzitet Bocconi
GLOBALNI INDEKS INOVACIJA U NACIONALNIM EKONOMIJAMA 769

Milan Mitić, diplomirani pravnik
PORTFOLIO INVESTICIJE U SRBIJI.....785

Ognjen Ubović, diplomirani ekonomista
UPRAVLJANJE ŽIVOTNIM CIKLUSOM PREDUZEĆA.....796

SOCIJALNI RAD I DEVIJACIJE

Др Филип Мипић
ДИСКРИМИНАЦИЈА ОСУЂЕНИКА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ..... 809

Doc. dr Jagoda Petrović
ODGOVOR NAUKE SOCIJALNOG RADA
NA IZAZOVE DRUŠTVENE TRANZICIJE..... 819

Срећко Поић
Мирјана Ђорђевић
НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МОТОРИЧКОГ ФУНКЦИОНИСАЊА
ОСОБА СА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ828

Dr. sc. Nermin Tufekčić
Mr. sc. Refik Trumić
ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI POREMEĆAJA U PONAŠANJU 840

Mr. sci. D. Šarić, dipl. ecc.
PRAVO NA NAKNADU PLAĆE I NAJČEŠĆE BOLESTI KOJE SU UZROK
PRIVREMENE SPRIJEČENOSTI ZA RAD NA TERET SREDSTAVA
ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA TUZLANSKOG KANTONA852

Mr. Emira Hajdar
ULOGA ART TERAPIJE U REHABILITACIJI
POREMEĆAJA U PONAŠANJU.....859

Mr sci Slavko Milić
Fana Delija
UGOVORENI DJEČJI BRAKOVI KOD
ROMA I EGIPĆANA OBIČAJNO PRAVO JAČE OD ZAKONA.....872

Милица Сїанковић
Александар Михајловић
САВРЕМЕНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У ПРАВНОЈ ЗАШТИТИ ОД
НАСИЉА У ПОРОДИЦИ.....885

Ninela Mulalić dipl.soc.radnik
ULOGA I ZNAČAJ VASPITNIH PREPORUKA KOJE
SE IZRIČU MALOLJETNIM DELINKVENTIMA 898

Salem Bakić dipl. defektolog-oligofrenolog
ULOGA PORODIČNOG VASPITANJA U PREVENCIJI
SOCIOPTOLOŠKIH MANIFESTACIJA KOD DJECE..... 909

MEDIJI I KOMUNIKACIJE

Дејан Р. Дашић, Доцент
Јелица В. Сџаменковић MSc
МАСМЕДИЈИ У ФУНКЦИЈИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРЕ МИРА.....921

Sanela Porča, magistar menadžmenta u edukaciji
Seid Jusić, magistar menadžmenta u edukaciji
ODGOJNI EFEKTI NEKRITIČKOG PRISTUPA
MEDIJSKIM SADRŽAJIMA.....934

Mr. sc Muljaim Kačka
Mr. sc Soner Yildirim
JEZIK KAO MOGUĆI UZROK NOVIH PROBLEMA..... 946

Doc. dr. Ana Hofman
SINGING THE NATION: THE STATEHOOD DAY
OF SERBIA AFTER 2000956

EKOLOGIJA, ZAŠTITA I ZDRAVLJE

Dr. sc. Jusuf Omerović
EKOLOŠKE KARAKTERISTIKE TUZLANSKOG KANTONA SA
OSVRTOM NA GEOEKOLOŠKE PROBLEME KAO
DETERMINIRAJUĆIM FAKTORIMA TURIZMA 969

Mr Irina Kovačević
NEODRŽIVI RAZVOJ – KLIMATSKE PROMJENE
I GLOBALNO ZAGRIJAVANJE..... 980

Biljana Kovačević
Francuz Vedran
EKOLOŠKI KRIMINAL I MJERE SUZBIJANJA..... 989

Mijomir Perović, dipl.pravnik KRIVIČNA DJELA PROTIV ŽIVOTNE SREDINE SA ASPEKTA NORMIRANJA, OTKRIVANJA I DOKAZIVANJA EKOLOŠKIH DELIKATA NA VODAMA.....	998
Kađuh, J., Ćurić, G., Sjeničić, J., Todorović, S., Panić, G., Okić, M. ДЕНДРОФЛОРА КАО ПРЕДМЕТ ЗАШТИТЕ У СКЛОПУ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИХ ОБЈЕКТА	1009
Dipl. ing. MLD. Sead Muhić ANTIBIOTSKA REZISTENCIJA ESCHERICHIE COLI IZOLOVANE IZ URINA VANBOLNIČKIH PACIJENATA.....	1021
UPUTSTVO AUTORIMA.....	1034

**BEZBJEDNOST-KRIMINOLOGIJA-
PENOLOGIJA**

МАЛОЛЕТНИ ДЕЛИНКВЕНТИ ИЗ ВИЗУРЕ РЕСТОРАТИВНОГ ПОСТУПАЊА

Преїледни раг

UDK UDK 343.343.3:796.092

Др Миомира Костић,¹
редовни професор
Универзитет у Нишу
Правни факултет у Нишу

Апстракт: Промене у кривичном законодавсїву, у односу на љунолеїне и малолеїне учиниоце кривичних дела, уносе извесне конкретне елементе ресїоративне љравде у домаћи, љтрадиционално ресїридуїивни кривично-љравни сисїем. Закон о малолеїним учиниоцима кривичних дела и кривично-љравној зашїиїи малолеїних лица РС љредвиђа алїернативне моделе реакције на малолеїничку делинквенцију. Овај модел љредсїавља удаљавање малолеїника од кривичної љравосуђа и избеїавање сїиїмаїшизације малолеїника вођењем кривичної љосїуїка, изрицањем васїиїних мера и казне. Удаљавање од класичної ресїридуїивної модела оїледа су у изрицању васїиїних налоїа. Један од љредлоїа за будућа решења у домаћем кривичном законодавсїву односи се на љрмену ресїоративне љравде у заводима за извршење кривичних санкција инсїиїуционалної каракїера.

Кључне речи: ресїоративна љравда, малолеїни делинквениїи, криминолоїија малолеїничке делинквенције.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Систем кривичног правосуђа, спроводећи ретрибутивну правду, усмерен је да одговори на питања о томе коїи је закон прекршен, ко га је прекршио и како санкционисати кривца, тако да се постигне специјална превенција. Приступ ресторативне правде састоїи се у стратегији окупљања и ди-

¹ kosticm@prafak.ni.ac.rs

скусије у оквиру локалне заједнице, окренут је појединцу, и може се применити и у ширим градским срединама. Циљ је постизање јединствених решења, која су прихватљива за људе у одређеним околностима, и с обзиром на културне прилике које владају. Временом, у теоријским расправама и практичној примени, ресторативна правда, као појам и процес, добила је значење кључног елемента друштвене правде. Ресторативној правди приписује се способност враћања правде у друштвену заједницу, у којој је традиционални кривичноправни систем повезан с мерама опресије унутар заједнице. Те мере изричу органи формалне друштвене контроле у централизованом, статичном кривичном поступку, који своје оправдање налази у општој, за све грађане доступној правди (Костић, 2005: 45).

У оквиру савремених кривичноправних система и криминалне политике, већ две деценије се развија потпуно нови и различит правно социолошки концепт реаговања државе на криминалитет. То је концепт ресторативне правде који се, за разлику од ретрибутивног концепта кажњавања учиниоца и одмазде, састоји у увођењу диверзионих мера, компензације за жртву, посредовања између жртве и учиниоца, и других друштвено заснованих санкција. Главни циљ ресторативног процеса је, између осталог, накнада штете и поправљање односа нарушених извршењем кривичног дела. За ширење идеје ресторативне правде значајан утицај је имао развој тзв. друге виктимологије, али такође и појава покрета за заштиту жртве и феминистички покрет. Теоријска основа концепта ресторативне правде заснива се на схватањима представника критичке, радикалне и републиканске криминологије и миротворачке криминологије. Ипак, сама ресторативна правда не представља целовиту теорију о криминалитету, она обухвата велики број начина поступања, предлога и пракси, као алтернативне начине друштвеног реаговања на криминалитет.

Ресторативна правда захтева потпуно учешће и сагласност свих оних који су на било који начин били погођени извршењем кривичног дела – жртве, делинквента, њихових породица и пријатеља, као и особа из друштвене заједнице. Затим, ресторативна правда покушава да исцели оно што је уништено. Зато се процес усмерава на потребе жртве (шта је потребно учинити да се траума зацели; повраћај осећања сигурности), делинквента (шта је потребно урадити да се зло више никада не понови; шта предузети да се делинквент понаша у сагласности с постигнутим договором), и чланова заједнице (шта ће им помоћи да се они осећају сигурно; које кораке треба предузети за унапређење заједнице, тако да има мање изгледа да се злочин догоди у будућности). Следеће што је неопходно је да постоји потпуна и непосредна одговорност свих учесника. Оптужене особе суочавају се са својим жртвама и другима који трпе последице злочина и којима је дата могућност да објасне своје понашање, преузму пуну одговорност и буду део процеса, којим се одлучује о начину како да обједини потребе свих заинтересованих. Такође, ресторативна правда тежи да врати у целину све оно што је било „раздвојено”, уништено кривичним делом. Наиме, злочин дели чланов-

ве једне друштвене заједнице на „ми-они” начин размишљања. Ресторативне расправе налазе начина да превазиђу ту разлику, тако да „ми и они” буду поново повезани унутар једне друштвене заједнице, постављене на здравим основама. Повраћај у једну целину, свих чланова заједнице, онемогућава изолацију унутар заједнице. Изолација се иначе јавља као природан пратилац злочина. То је отуђеност, коју осећају, како делинквент и жртва, тако и остали чланови друштвене заједнице, који трпе последице. Међутим, ресторативна расправа не може да повеже жртву и делинквента у нешто што је већ постојало као нездрав, злостављајући однос. На крају, расправа у ресторативној правди стреми ка томе да оснажи заједницу у циљу да се спречи даље повређивање, тиме „што ће изградити односе и обратити пажњу на значајна социјална питања, која су на првом месту узроци злочина” (Coward, 2000:6).

Ресторативна правда се највидљивије спроводи преко диверзионог правно-социолошког концепта („*diversion* – *одвраћање, преусмеравање, скрепање*), који се заснива се на схватањима Диркема (Durkheim) и Вебера (Weber) и идејама, које је средином седамдесетих година XX века изнео норвешки криминолог и социолог Нилс Кристи (Nils Christie). У основи ових схватања је размишљање о могућностима да се конфликт између жртве и учиниоца кривичног дела реши мирно и вансудским путем. Према тврђењу које заступа Кристи, спор између жртве и учиниоца кривичног дела решава се путем поравнања око захтева за накнаду штете. Држава се ограничава на улогу непристрасног „трећег”, који интервенише, пре свега, неформалним поступцима (Christie, 1977: 10). Кристи чак полемише око тога да ли је уопште потребно и дозвољено да суду приступа адвокат, позивајући се на старо норвешко право, по коме је им је био забрањен прилаз руралним областима. Слично је и са стручњацима за људско понашање (Christie, 1977: 11).

РЕАГОВАЊЕ НА МАЛОЛЕТНИЧКУ ДЕЛИНКВЕНЦИЈУ ПРИМЕНОМ РЕСТОРАТИВНЕ ПРАВДЕ

Половином деведесетих година XX века, најпре на основу експеримента, а затим и путем примене тзв. „алтернативних мера”, у великом броју земаља формирао се сасвим нови научни и друштвени приступ у реаговању на малолетничко преступништво, познат као ресторативна правда (*restorative justice*).² Добра искуства у пракси, допуњена позитивним теоријским

² Термин *restorative justice* користи се у енглеском језику и није га лако превести, тако да сачува све конотације које у себи садржи: обнављање односа у заједници, поправљање или надокнада штете настале извршењем кривичног дела, промена вредносног система и начина решавања тешкоћа. Термин „реконструктивни” или „обнављајући” најбоље одражава промену филозофије односа друштва према малолетним извршиоцима кривичних дела и њиховом кажњавању.

налазима и подршком правосуђа, утицали су да се примена модела ресторативне правде оцењује као ефикасно средство у сузбијању малолетничког преступништва (Константиновић-Вилић, Костић, 2012: 76).

Основна поставка ресторативног модела је да циљ интервенције, после извршеног кривичног дела, није кажњавање нити преваспитање малолетника, већ стварање услова да се поправи штета настала извршењем кривичног дела. За разлику од традиционалних модела, код којих се постављају питања: ко је извршио кривично дело; које су законске одредбе повређене; шта треба учинити да се малолетник казни или преваспита, модел ресторативне правде поставља следећа питања: каква је природа штете настале повредом закона, шта треба учинити да се штета поправи или надокнади и ко је одговоран за надокнаду или поправљање штете. Према томе, опција ресторативне правде сагледава штетност извршеног кривичног дела за: жртву, друштво и извршиоца, фокусира интервенцију на поравнање и поправљање штете, активно укључујући извршиоца, који је одговоран за штету коју је учинио.

Приступ ресторативне правде, као алтернатива судском поступку, или облик реаговања са становишта „терцијарне превенције”, има следеће карактеристике: малолетни извршилац кривичног дела мора да преузме одговорност за извршено дело и суочи се с последицама свог незаконитог поступања; малолетни извршилац може бити укључен у доношење одлуке о казни и обештећењу; питање преступништва се брзо решава, уз јасан поступак и без одлагања; постоји укљученост породице и заједнице; успоставља се контакт између извршиоца и жртве; извршилац чини директну компензацију оштећеном; избегнут је контакт и укљученост у формални правосудни систем; нема оријентације ка затварању малолетника; процес је осмишљен да омогући реинтеграцију малолетника, а не његово искључење или удаљавање (UNICEF, 2003: 60).

Од већег броја аутора који се баве вредносном основом реконструктивног приступа (Dekleva, 1996; Zehr, 1997; Viano, 2000; Seymour i Gregorie, 2002), Pranis је најјасније и најсвеобухватније поставио једанаест кључних начела филозофије реконструктивног приступа: кривично дело је повреда; кривично дело повређује оштећеног/жртву, заједницу, малолетног извршиоца и ствара обавезу да се ствари исправе; све стране треба да буду део одговора на извршено кривично дело, укључујући: жртву, ако то жели, заједницу и малолетног преступника; поглед из перспективе оштећеног кључан је за доношење одлуке како поправити штету насталу извршењем кривичног дела; одговорност малолетног извршиоца значи прихватање одговорности и деловање у правцу поправљања настале штете; заједница је одговорна за добробит свих својих чланова, укључујући оштећеног и извршиоца; сва људска бића имају своју вредност и достојанство; реконструкција или поправљање штете и поновно успостављање односа у заједници основни је циљ корективног тима; постигнути резултати се мере тиме колики је део штете надокнађен/поправљен, а не колика је казна досуђена; контролу над

криминалитетом немогуће је остварити без активног укључивања заједнице; у оквиру система правосуђа за малолетнике треба уважавати различитост култура и других чинилаца порекла (расног, националног, географског, религиозног, економског, породичног, сексуално-оријентацијског или другог) и свима омогућити једнаку заштиту и правичан поступак. Све наведене вредности представљају оквир за постављање три циља, у оквиру реконструктивног приступа: одговорност извршиоца, развој вештина / компетенција у карактеру извршиоца и заштита заједнице (Pranis, 1996).

Ресторативна правда треба да испуни следеће принципе прихватања: кривично дело је повреда другог људског бића и међуљудских односа; жртва, починилац и локална заједница постају активни учесници у одговору на кривично дело; жртва заузима централно место и из њене перспективе се одмерава накнада штете; дете се може укључити у доношење одлуке о казни и надокнадама; одговорност за починиоца подразумева не само прихватање одговорности, већ и деловање у циљу надокнаде штете; заједница је одговорна за добробит својих чланова, укључујући како жртву, тако и починиоца и има активну улогу; конструктивни дијалог, између свих који су непосредно или посредно погођени кривичним делом, резултира међусобним разумевањем.

Диверзиони програми су саставни део покрета за ресторативну правду. Диверзија је замишљена тако да децу одвраћа од судског процеса, а усмерава ка званичној или незваничној подршци коју обезбеђује заједница, чиме се избегавају негативни утицаји судских процеса.

Истраживања су показала да званични судски поступак и смештање деце у институције, у већини случајева не одвраћа дете од вршења кривичних дела у будућности. При томе је важно имати у виду да мере институционализације стварају додатне проблеме због: утицаја криминалне заразе, као последица живота са изразито деликвентном групом вршњака; одбацивања од стране породице и друштва; лоши стамбени услови и тешкоће са запошљавањем по изласку из затвора.

Сви диверзиони програми садрже четири фундаментална захтева: дете мора да призна да је учинило кривично дело; дете се не може лишити слободе да би учествовало у диверзионом програму; дете има право на судски поступак, уколико се оно или његови родитељи или старатељи не саглашавају с применом диверзионе мере; дете се може у сваком моменту одрећи диверзионог процеса и имати приступ званичном судском поступку.

У различитим фазама поступка, којима се помаже деци која су дошла у сукоб са законом, постоји више диверзионих мера, међу којима се најчешће спомињу: посредовање између жртве и починиоца; опомена; поправни одбор локалне заједнице, заједнички породични састанак, суђење у кругу; судови младих; рад у корист друштвене заједнице.

Основни циљеви посредовања/медијације су: да се подржи процес рехабилитације жртве; да се малолетницима у сукобу са законом да могућност да схвате какве су последице њиховог кривичног дела за жртву и да преузму

одговорност за своје понашање; помирење је основни циљ, заснован на идеји поправљања ствари; обавеза државе је да укључи грађане у изналажењу могућности у позитивној реакцији на малолетнички криминалитет; малолетник мора схватити последице свог понашања и преузети одговорност за такво понашање; спремност за помирење са оштећеним подразумева добровољни пристанак малолетника на суочење са оштећеним, како би се отклонила штетне последице кривичног дела.

Добровољност и пристанак у поступку мирења тражи се и на страни оштећеног. Вансудско решавање малолетничке деликвенције мирењем, односно закључивањем споразума између починиоца и оштећеног, има за сврху не само да се не покреће кривични поступак, него и вршење утицаја на малолетника да убудуће не чини кривична дела, али се тиме избегава и стигматизација и етикетирање малолетника. Ако пристане на мирење, оштећени на овакав начин доживљава своју сатисфакцију. Токијска правила прописују следеће алтернативне мере и санкције које се могу изрећи према малолетним починиоцима кривичних дела: прекор, укор, опомена; условно пуштање на слободу; статусна казна; економске санкције и новчане казне; конфискација или експропријација; повраћај жртви или налог за надокнаду; укинута или одложена казна; условна казна и судски надзор, налог за друштвено користан рад у заједници; упућивање у васпитни центар; кућни притвор; било који други начин ванинституционалног третмана; комбинација наведених мера. За све алтернативне мере карактеристично је да се од починиоца захтева да преузме одговорност, и да је један од основних принципа њихове примене принцип добровољности (Права дјече у сукобу са законом, 2007: 11).

РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА У ДОМАЋЕМ КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

Пратећи сва она достигнућа теорије и праксе кривичноправног реаговања на криминалитет, у домаћем кривичном законодавству дошло је до извесних промена које указују на постепено, али доследно прихватање свих оних условно „новина“ које прате увођење и примену процеса ресторативне правде у нас. С друге стране, чак и законска решења која изричито прописују могућност примене процеса ресторативне правде наилазе на отпор, и стручне и опште јавности, где се објективни недостатак подзаконских аката често узима као субјективни изговор у непримењивању појединих решења.

Промене у кривичном законодавству у односу на пунолетне и малолетне учиниоце кривичних дела уносе извесне конкретне елементе ресторативне правде у домаћи, традиционално ретрибутивни кривичноправни систем.

За разлику од ранијих одредби закона о материјалном, процесном и извршном кривичном праву у односу на малолетне извршиоце кривичних дела, које су се заснивале на традиционалном систему заштите права мало-

летника и третирања малолетних делинквената на класичан начин, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица РС, предвиђа алтернативне моделе реакције на малолетничку делинквенцију.³ Овај модел значи удаљавање малолетника од кривичног правосуђа и избегавање стигматизације малолетника вођењем кривичног поступка, изрицањем васпитних мера и казне (Константиновић-Вилић, Костић, 2006: 95).

Диверзионе мере су васпитни налози који су предвиђени Законом у чл. 5, 6, 7 и 8. Услови за примену једног или више васпитних налога су:

1. да је малолетник извршио кривично дело за које је законом прописана новчана казна или казна затвора до пет година;
2. да је малолетник признао извршење кривичног дела,
3. да је препознао своју одговорност према оштећеном с обзиром на кривично дело које је извршио.

Сврха васпитних налога је да се не покреће кривични поступак према малолетнику или да се покренути поступак обустави, да се применом васпитног налога утиче на правилан развој малолетника и јачање његове личне одговорности како убудуће не би чинио кривична дела. Закон предвиђа више врста васпитних налога, од којих је са становишта жртве посебно значајно поравнање са оштећеним, како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклониле, у целини или делимично, штетне последице дела; а са становишта локалне заједнице укључивање, без накнаде, у рад хуманитарних организација или послове социјалног, локалног или еколошког садржаја.⁴

Васпитни налог према малолетнику може применити надлежни јавни тужилац за малолетнике или судија за малолетнике. Приликом избора васпитног налога узете у обзир у целини интерес малолетника и оштећеног.

³ Неке од конвенција и протокола које су од утицаја на Закон о малолетницима, пре свега на увођење васпитних налога као диверзионих мера заснованих на принципима ресторативне правде су свакако: 1) Конвенција УН о правима детета из 1989. године; 2) Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода; 3) Минимална стандардна правила за малолетничко кривично правосуђе (тзв. Пекиншка правила усвојена од стране ОУН 1985. године); 4) Правила ОУН о заштити малолетника лишених слобода (тзв. Хаванска правила) из 1990. године; 5) Смернице ОУН за превенцију малолетничке делинквенције (тзв. Ријадске смернице) из 1990. године; 6) Стандардна минимална правила ОУН за алтернативне казнене мере (тзв. Токијска правила) из 1990. године; 7) Европска правила о друштвеним санкцијама и мерама за спровођење малолетничког кривичног правосуђа (тзв. Бечка правила) из 1997. године; 8) Резолуција УН: Основни принципи коришћења програма ресторативне правде у кривичним стварима; 9) Декларација из Лиме о ресторативној правди за малолетнике (2009). Подршка реформи малолетничког правосуђа: *Развој сшангарја и процедура за примену васпитних налога*. Београд: Републички завод за социјалну заштиту. Преузето: 24. 4. 2015. <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/Standardi%20i%20procedure%20Vaspitni%20nalozi.pdf>

⁴ Осим тога, као васпитни налози предвиђени су: редовно похађање школе или редовно одлажење на посао, подвргавање одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога, укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту.

Осим тога, примењивањем једног или више васпитних налога не сме да се омета школовање или запослење малолетника. Трајање васпитног налога је одређено на временски период од најдуже шест месеци у ком року се може заменити другим васпитним налогом или укинути. Приликом избора и примене васпитних налога потребна је сарадња родитеља, усвојоца или стараоца малолетника. Закон не предвиђа у чему ће се састојати та сарадња, као начин на који ће се спроводити ове диверзионе мере, тако да је остало да се подзаконским актима регулише низ питања везаних за конкретну примену васпитних налога.

Васпитни налог према малолетнику може применити надлежни јавни тужилац за малолетнике или судија за малолетнике. Приликом избора васпитног налога узмеће у обзир у целини интерес малолетника и оштећеног. Осим тога, примењивањем једног или више васпитних налога не сме да се омета школовање или запослење малолетника.

Трајање васпитног налога је одређено на временски период од најдуже шест месеци у ком року се може заменити другим васпитним налогом или укинути. Приликом избора и примене васпитних налога потребна је сарадња родитеља, усвојоца или стараоца малолетника. Закон не предвиђа у чему ће се састојати та сарадња, као начин на који ће се спроводити ове диверзионе мере, тако да је остало да се подзаконским актима⁵ регулише низ питања везаних за конкретну примену васпитних налога (Константиновић Вилић, Костић, 2011: 202).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Ресторативна правда, уместо ретрибуцији тежи ка поновном успостављању стања нарушеног извршењем кривичног дела, што се постиже применом разних метода: посредовањем између учиниоца кривичног дела и жртве, извињењем, мирењем, накнадом штете или другим облицима надокнаде причињене штете жртви. Оно што не постоји у одредбама домаћег кривичног законодавства јесте примена ресторативне правде у заводима, што би био један од предлога за будућа законска решења.

Ресторативна правда се примењује у неким земљама у установама за извршење казне затвора као посебан систем, или као део казне. С обзиром на то да се у оквиру концепције ресторативне правде криминалитет сагледава као повреда или нането зло, извршилац кривичног дела треба да настоји да отклони, или исправи последице учињеног дела. При томе се потенцирају потребе жртве и шири утицај криминалитета на друштво у коме преступ-

⁵ Република Црна Гора донела је 2007. године Правилник о примјени васпитних налога, којим се детаљно регулише и уређује поступак ресторативног приступа према малолетницима у сукобу са законом. Влада Републике Црне Горе. Министарство правде. UNICEF. *Правилник о примјени васпитних налога*. Преузето: 24. 4. 2015. http://www.unicef.org/montenegro/Pravilnik_A5.pdf

ник живи, како би се постојећи конфликт разрешио на најбољи могући начин.

На први поглед изгледа да је примена заводских санкција, односно кривичних санкција институционалног карактера према малолетницима, антитеза идеала примене ресторативне правде, и да се принцип ресторативне правде не може применити у заводској средини, и на осуђеничку популацију.

Постоји неколико различитих начина како се принципи ресторативне правде могу применити унутар самог заводског контекста. Најпре је неопходно препознати да криминалитет није нешто што се дешава само унутар завода, и применити методе ресторативне правде у оним случајевима када осуђеници признају извршено дело за које се налазе у заводу и сматрају се одговорним за своје поступке. Други услов за примену ресторативне правде је одређена врста извршеног деликта. У практичној примени ресторативно пресуђење се примењује у следећим случајевима: 1. оштећење имовине, 2. вербални деликти (претње и увреде), 3. туче, 4. делинквенција малолетника (Kimmatt Edgar, 2002).

За спровођење процеса ресторативног пресуђења одговорно је заводско особље које је завршило мултидисциплинарну обуку и које поступа по посебним протоколима. Протоколима се предвиђају основни принципи примене ресторативне правде у заводским условима. У три затвора у Енглеској – Бристол, Норвич и Винчестер (Bristol, Norwich и Winchester) у протоколима је предвиђено да је за примену ресторативног процеса потребно присуство „службеника извештача” тј. особе одговорне за извештај о затворенику, самог затвореника, било које жртве која може да буде оштећена, гувернера који пресуђује и могуће групе особља затворског крила. Сва ова лица треба да дају пристанак да учествују у овом процесу и ако било ко од њих одустане, процес се зауставља без обзира на фазу у којој се налази и наставља се са кривичном процедуром. Протоколом је такође предвиђено:

- за иницирање ресторативног процеса неопходно је признање кривице затвореника, ако затвореник против кога се води поступак не призна одговорност, било би пожељно да се традиционално пресуђује;
- када не може да се постигне договор о репарацији не треба никога присиљавати у доношењу одлуке, преговарање може да се настави или може да се размисли о алтернативним начинима решавања ситуације;
- сви састанци морају да буду добровољни и да све странке дају свој пристанак;
- затвореник не сме да буде приморан да потписује било какве споразуме и, уколико се то догоди, може да обустави даљу сарадњу;
- споразуми о репарацији треба да се односе на околности случаја и да не буду у несугласности са преступником;
- док води састанак, фацилитатор не треба да показује на чијој је страни, да исказује своја мишљења или усмерава поступак.

У ресторативном процесу приликом примене ресторативне правде неопходно је придржавати се следећих принципа:

1. укључивање жртве, затвореника и чланова затворске средине у процес;
2. обезбеђивање сигурне околине за рад;
3. претходно прихватање одговорности од стране затвореника;
4. све стране учествују у потпуности на добровољној бази;
5. све стране имају пуну подршку пре, за време и после процеса;
6. затвореник активно учествује;
7. пажљива припрема свих странака;
8. сви фацилитатори треба да буду искусни и тренирани;
9. закључци са састанака треба да имају елементе репарације;
10. требало би да постоји повратни одговор о процесу како од особља, тако и од затвореника (Kimmatt Edgar, 2002).

Примена ресторативне правде у заводским условима вишеструко користи осуђеницима. Могућност репарације развија код осуђеника сопствени смисао вредности, јер су у ситуацији да помогну другима, својој породици и друштву. Способност да буду великодушни битан је део хуманости. Затим, ресторативна правда уводи друштво у завод и осуђенике чини видљивијим онима који су ван заводских зидина. Ресторативна правда омогућава да друштво препозна своју одговорност према затвореницима, јер су затвори део друштвеног контекста. Ипак, најважније је да примена ресторативне правде омогућава да осуђеници на прави начин сагледају своје понашање и штету коју је такво понашање проузроковало. Уколико се ресторативан приступ користи за решавање дисциплинских престапа осуђеника, онда циљ није једноставно кажњавање осуђеника који је прекршио неко заводско правило, већ је циљ да се осуђенику помогне да разуме како да живи као део друштва унутар завода (Константиновић-Вилић, Костић, М. 2006а: 113).

ЛИТЕРАТУРА

- Влада Републике Црне Горе. Министарство правде. UNICEF. *Правилник о ђримјени васџишних налоџа*.
- Преузето: 24. 4. 2015. http://www.unicef.org/montenegro/Pravilnik_A5.pdf
- Christie, N. (1977). Conflicts as Property. London: *The British Journal of Criminology*. 17 (1). 1-15.
- Coward, S. (2000). *Restorative Justice in Cases of Domestic Violence: Healing Justice?* Directed Interdisciplinary Studies, Carleton University, Decembar. 6. У: Константиновић Вилић, С. Костић, М. (2011). *Пенолоџија*. Ниш: Центар за публикације, Правни факултет Ниш. (106).
- Kimmatt, E. (2002). *Restorative Justice in Prisons*, „With a little imagination and a lot of courage, prisons could become a natural setting for Restorative

- Justice”, Oxford Centre for Criminological Research, Prison Service Journal / Resource Book and Report. У: Константиновић-Вилић, С. Костић, М. (2006а). *Пенолоџија*. Ниш: СВЕН. (112).
- Константиновић-Вилић, С. Костић, М. (2006б). *Извршење казни и гру-тих кривичних санкција у Републици Србији*. Ниш: СВЕН.
 - Константиновић Вилић, С. Костић, М. (2011). *Пенолоџија*. Ниш: Центар за публикације, Правни факултет Ниш.
 - Константиновић Вилић, С. Костић, М. (2011). *Сисџем извршења кривичних санкција и ѿенални ѿреѿман у Србији*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
 - Константиновић Вилић, С. Костић, М. (2012). Различити модели ресто-ративне правде примењени према малолетним делинквентима. *Кривично-ѿравни ѿложај и соѿијална зашѿиѿа малолетних ѿресѿуѿника*. (Приредили: М. Костић, С. Константинови-Вилић, М. Бркић). Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу. Центар за соѿијални рад Свети Сава Ниш. 73-88.
 - Костић, М. (2005). Ресторативна правда – смисао и могућности приме-не. Београд: *Соѿијална мисао*. 2-3. 45-66.
 - Подршка реформи малолетничког правосуђа: *Развој сѿандарда и ѿпроце-дура за ѿрмену васѿиѿних налоѿа*. Београд: Републички завод за соѿи-јалну заштиту. Преузето: 24. 4. 2015.
 - <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/Standardi%2oi%2oprocEDURE%2oVaspitni%2onalozii.pdf>
 - Pranis, K. (1996). *A Hometown Approach to Crime*. State Government News, 39.,9.internet version Database-Master FILE Premier. У: Корен-Мразовић, М. Koller-Trbović, N. Žižak, A. Cvjetko, B. (2003) *Izvansudska nagodba u Republici Hrvatskoj*. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja. 39 (2). 211-222 (217).
 - Преузето: 22. 4. 2015.
 - http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=17825
 - *Права дјеце у сукобу са законом*. (2007). Podgorica: Министарство правде Срне Горе. Комисија за примјену алтернативних мјера и санкција UNICEF. Преузето: 22. 4. 2015.
 - http://www.unicef.org/montenegro/Prava_Djece.pdf
 - *Млади у сукобу са законом*. (2003). UNICEF: Save the Children. 60. У: Кон-стантиновић Вилић, С. Костић, М. (2012). Различити модели ресто-ративне правде примењени према малолетним делинквентима. *Кривично-ѿравни ѿложај и соѿијална зашѿиѿа малолетних ѿресѿуѿника* (76). (Приредили: М. Костић, С. Константинови-Вилић, М. Бркић). Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу. Центар за соѿијални рад Свети Сава Ниш. 73-88.
 - Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица РС. *Сл. ѿласник РС*. Бр. 85. 2005.

JUVENILE DELINQUENTS FROM THE VIEW OF RESTORATIVE PRACTICE

Summary

Changes in the criminal law in relation to adult and juvenile offenders bring about certain specific elements of restorative justice in domestic, traditionally retributive criminal justice system. Law on Juvenile Criminal Offenders and Criminal Protection of Juveniles RS provides alternative modes of reaction to juvenile delinquency. This model means distancing of juveniles from the criminal justice system and avoiding stigmatization of minor criminal proceedings, by pronouncing of corrective measures and penalties. Moving away from the classic retributive model are reflected in the imposition of corrective orders. One of the proposals for the reform of domestic criminal law refers to the use of restorative justice in prisons.

Key words: restorative justice, criminology of juvenile delinquency, juvenile delinquents.

УЛОГА НАУКЕ У ИЗГРАДЊИ САВРЕМЕНОГ КАПАЦИТЕТА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ¹

Научна кришика, йолемика

UDK 341.232.1:355.02

Др Миле Ракић²

Апстракт: Суилойсйављање ујрожавању безбедносйи земље йодразумева йосйојање и изйрадњу савременой кайацййеййа сисйема безбедносйи на свим нивоима. Да ди се ово осйварило имйерайивно се намеће йошйреда имйлеменйације научних инсйййуција и научних резулййа уойшйе у изйрадњи савременой сисйема безбедносйи.

Рад указује на чињеницу да су у значајној мери одређени йроблеми и слабосйи безбедносйи, као универзалне йошйреде свакој орйанизованој грушйива, односно, њејова изйрадња и йрилайођавање, йоследица занемаривања улоје и значаја имйлеменйације науке и научних досйййнућа у концййирању и функционисању сисйема безбедносйи, како на националном (државном) йако и на йлобалном (међудржавном) нивоу.

Кључне речи: наука, кайацййейй, сисйем, безбедносй, йолиййика, ујрожавање

УВОД

Несумњиво је да наука има веома значајан утицај на свеопшти развој друштва и доприноси стварању неслућених могућности његовог даљег и све држег развоја. Међутим, тај развој друштва изазива и доприноси појави одређених нежељених па и деструктивних појава што недвосмислено намеће и потребу изградње савременог система безбедности на нивоу националне државе али и на свим другим нивоима.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта бр. 17009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

² Институт за политичке студије у Београду

Може се констатовати да су развој нашег друштва и сваке његове структуре, али и његове безбедности, условљени развојем науке, стицањем нових сазнања и применом нових решења и резултата до којих је дошла наука. Значајно је истаћи на овом месту да се примена научних проналазака у пракси у неким областима значајним за развој друштва знатно скратила (у просеку на 4 до 5 година) што директно зависи од развијености државе, њене укључености у међународне асоцијације, развијености науке, привреде државе итд. Значајно је да развијеност науке и савременост научних достигнућа знатно, не ретко и одлучујуће, утичу на развој система националне безбедности како у држави тако и на ширем нивоу. Такође, упоређивање политичко-безбедносних и социјалних услова, у којима је човек живео на почетку његовог цивилизацијског развоја и услова у којим човек данас живи је готово немогуће. Међутим, до прецизног одговора егзистирајућих разлика по овом питању, сада већ сасвим очигледно филозофском питању, ни у блиској будућности се неће доћи. Свет се напросто мења све брже и свеобухватније. Очигледно је да се тај развој данас посматра са различитих аспеката, а најчешће са аспекта достигнутог степена развоја друштва кроз стање привреде, политичких односа, безбедности човека и државе. Ова трилема је резултат анализе безбедности појединих сфера живота које су веома осетљиве на евентуално угрожавање, односно чијим угрожавањем се директно или индиректно, али сасвим извесно може угрозити или угрожава сигурност и безбедност живота на планети. У погледу потребе присуства науке и самог развоја науке, њене улоге и значаја (доприноса) у мењању самог човека и услова у којима живи на микро и макро плану, а нарочито конципирања и изградње безбедности и потребе да у њој активно учешће узму образовноваспитне и научноистраживачке институције и непосредно допринесу јачању изградње модерног и безбедног друштва, сасвим сигурно је да дилема не постоји.

УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ ЧОВЕКА И ДРЖАВЕ

Током своје еволуције човек је мање или више, али константно, био изложен различитим врстама, облицима и интензитету угрожавања. Међутим, парадоксално је али истинито да је том угрожавању током свог целокупног развоја управо сам човек дао највећи допринос управо у смислу угрожавања самог себе. Данас је човечанству, више него икад раније, потребна алтернатива постојећој филозофији живота, односно развијена државна политика и изграђен савремен капацитет безбедности државе на свим нивоима и по питању свих предвидивих облика и врста угрожавања. Међутим, на веома једноставан начин се може, нажалост, и недвосмислено констатовати да се нису испунила очекивања и надања да ће наука, од које се спуним правом очекивало и очекује, решити све егзистенцијалне, а нарочито безбедносне дилеме, елиминисати изворе угрожавања и несигурно-

сти и друге многобројне егзистирајуће проблеме. Напротив, будућност човека је постала, пре свега, у безбедносном смислу далеко неизвеснија и несигурнија више него икада раније. Негативни продукти људског ума оличене у резултате науке и научног истраживања, готово да надмашују оне позитивне резултате који се објективно очекују од савремене науке и научника. Нажалост, данас егзистира огроман број примера научних резултата који по својој деструктивности далеко надмашују оне научне резултате који су искрено у функцији савременог (хуманог) развоја човечанства.

Недвосмислено се може закључити да немали број аутора данас, готово алармантно, наглашава погудност због не постојања адекватне политике безбедности на нивоу државе, али и на локалном нивоу, а нарочито због наставка даљег продуковања и егзистирања стања угрожене безбедности, посматране у њеном најширем појмовном значењу. Више из практичних разлога овом приликом ћемо се користити дефиницијом безбедности донетом и усвојеном у Уједињеним нацијама, под којом се подразумева „стање у коме државе сматрају да нема опасности од војних напада, политичких принуда или економских присила, тако да могу слободно да се развијају“. (ОУН 1985.) Међутим, ова дефиниција је мањкава управо за онај део који се односи на савремено угрожавање безбедности, а које није иманентно ратовању тј. аспекту војног угрожавања, мада је оно по правилу и најкомплексније и најразорније од свих врста и облика „вештачког“ угрожавања.

„Безбедност се односи на друштво-државу у целини тј. националну односно унутрашњу и спољну безбедност, а исто тако и на међународну заједницу, а у том случају говоримо о међународној, односно светској безбедности“. (А. Гризолд, 1992.)

Морално суновраћен и духовно испражњен, савремен човек не може решити кризу савременог света „он се и сам, након дуговременог рашчовечања, мора вратити себи и ослободити антропоцентризоване опсесије наспрам света који га окружује. Ово време представља судбоносни изазов за човечанство“. (В. Симеуновић 2003.)

Парадокс наше ере је у томе, како истиче Васлав Хавел, што човечанство, иако „добро зна опасност са којим се суочава: у погледу пренасељености, загађености, нуклеарног ширења, патологије злочина и друштвеног отуђења“, не чини ништа да се суочи с њом и да је отклони. Колико год смо преокупирани катастрофичним прогнозама, не узимамо их озбиљно у својим животима.

Све то намеће примарну потребу размишљања и изградње савремене (модерне) безбедности човека и друштва као одговор на све комплексније изворе угрожавања човека и његове творевине – државе и безбедности. У савременим унутрашњим и међународним условима егзистирања сваке државе, систем је постојао и постао фундаментални конситуенс државе и државне политике. Полазећи од уставних начела и схватања о односима међу народима и државама национална безбедност представља политички и фи-

лозофски поглед нашег друштва на однос стања безбедне државе и њених грађана и свих облика и врста ризика, претњи и угрожавања истог. Одређене слабости и проблеми који се испољавају у изградњи безбедности друштва, односно капацитета система националне безбедности су несумњиво у значајној мери последица управо занемаривања улоге и значаја научнообразовних процеса, односно третирања целе проблематике националне безбедности кроз политичко-технократско посматрање ове сложене и значајне проблематике. Примера за ове тврдње је, нажалост, изнад свих очекивања и оправданости.

ФАКТОРИ ИЗГРАДЊЕ УСПЕШНЕ БЕЗБЕДНОСТИ:

Успешност у супротстављању различитим претњама намеће потребу интегрисаног наступа науке и праксе. Потребно је увезати све могућности и потенцијале потребне за остваривање безбедносних циљева, а све то у складу са уставом и другим законским актима. У том смислу:

- нема успеха у конкретизацији оперативних тактичко-техничких и других мера и активности уколико оне нису резултат садржајне стратегијске, а нарочито научне дискусије на свим нивоима у држави.
- детаљно проучавање и примена, кад је то објективно могуће, других искустава из области безбедности, нарочито при решавању безбедносне проблематике која се може очекивати и на нашем простору у циљу утицања на динамику и адекватност реаговања у конкретним ситуацијама уз претходну научну анализу их искустава.
- све веће преферирање плурализма научних, а неострашћених политичких и једностранних ненаучних идеја, мишљења, замисли, ставова у свим сегментима безбедности.

При томе никако не смемо занемарити општенационалне интересе. Под националним интересима подразумевамо најопштија програмска одређења која одређено друштво настоји да оствари. Ти интереси су увек били у центру пажње државе, при чему су се најпре односили на чување државе - безбедносни интереси, а затим се њихов утицај проширио на друге друштвене сфере нпр. одбрана државе, повећање националног благостања, стварање повољног светског поретка и промовисање демократских вредности. (Nuechterlein D.E., 1991.) Често су ови интереси и utkани у Устав државе и законом заштићени, а они који су избегавали те законске обавезе су и кривично гоњени.

Из општих законитости савременог угрожавања безбедности произилазе обавезе сваке државе појединачно, односно потреба изградње савременог система националне безбедности. У том смислу и наша земља предузима потребне мере и радње на осавремењивању система безбедности, како на унутрашњем тако и на међународном плану. Из тих разлога неопходно је

да сви грађани треба да узму учешће у тој изградњи као своју редовну делатност на свим нивоима почевши од радног места, на нивоу локалне заједнице итд. Научне институције и високошколске институције као установе од посебног друштвеног, али и безбедносног интереса у изградњи безбедности имају значајно место и веома важну улогу. Као највише научне и наставно-образовне институције у друштву и у области безбедности имају вишеструку улогу која се може сагледати, пре свега, у наставно-образовној делатности, научноистраживачком раду и у спровођењу припрема за рад и у потребу ширег сагледавања, испитивања и научне обраде места и улоге науке, научних резултата и високог школства, посебно у појединим областима које су од посебног значаја за безбедност земље.

Научне институције и високо школство у досадашњем развоју научне мисли и у практичној делатности дали су значајан допринос. У условима данашњег научног, техничког и технолошког развоја улога научних достигнућа и високог школства знатно расте. Својим деловањем у научнообразовном процесу, а нарочито у научно-истраживачком раду, оно и даље мора да буде носилац новог стваралачког и преображавајућег, односно иновација у свим областима друштвеног живота, а нарочито у области безбедности и личне сигурности. Безбедност земље представља једну од битних делатности друштва, што захтева од научних радника, али и високог школства да кроз научноистраживачки рад и научнообразовни процес оквалификује и оспособи, пре свега, саме студенте за извршавање одређених задатака у овој области а које су, пре свега, иманентне њиховој будућој професионалној оријентацији. Ову обавезу научне институције и високо школство треба да испуњавају истраживањем и проучавањем садржаја везаних за безбедносну проблематику у циљу изналажења нових решења, и кроз анализу и примену већ постојећих сазнања у овој области, како код нас тако и у другим земљама.

Различитим научним истраживања у различитим областима, као и кроз различите облике наставно-образовне делатности студенти, и не само студенти, би стицали основна знања о законитостима које владају у области безбедности на свим нивоима, о перспективи (безбедносној превентиви) успешног супротстављања њеном угрожавању, о њиховом месту и улози, као и улози других субјеката у том супротстављању, законској регуларности ове области итд. Затим, зависно од карактера и смера научне установе и високе школе, научни радници и студенти треба да стичу она знања која ће им као високостручним кадровима бити потребна ради сопствене безбедности и изналажења нових решења у сфери одређене делатности. Дакле, корелација научне институције и високо школство – безбедност може се сагледати као: а) научне институције и високо школство као субјект безбедности, б) научне институције и високо школство као један од главних фактора изградње савремене безбедности и ц) научне институције и високо школство као уживалац (корисник) безбедности.

Несумњиво је да управо ова делатност научних институција и високог школства у припремању земље за супротстављање ризицима, претњама и

савременим изворима угрожавања њене безбедности заузима значајно и друштвено одговорно место. Како ће научни радници и високостручни кадрови после завршетка студија деловати у области безбедности спроводећи или организујући неке мере и радње из ове области, зависи од тога како их је школа припремила или оспособила и у којој мери су дошли до релевантних сазнања у могућности изградње стабилног система безбедности државе.

Протекли догађаји из ближе али даље прошлости указали су на чињеницу да је национална безбедност наше земље била, у временском погледу, готово континуирано угрожавана различитим облицима, врстама, и са различитим ефектима угрожавања. Због оваквог испољавања угрожавајућих фактора безбедности на нашем простору готово императивно се намеће потреба да се студенти, али не само студенти, у току школовања оспособљавају за активно учешће у спровођењу одређених, у извесном смислу специфичних активности у области безбедности. Пре свега требало би их упознати са методама, начинима и поступцима у ванредним ситуацијама. Ове обавезе научних институција, које треба да предложи адекватне мере и поступке при настанку угрожавања безбедности, као и високог школства, су веома сложене и актуелне, тим пре што се ова знања преносе на младе људе који, према сада важећем наставном плану и програму у средњим и основним школама, нису ни теоријски ни практично имали контакта, односно личног учешћа у овим активностима осим у случајевима спорадичног укључивања у одређене активности из сфере заштите и спасавања.

У безбедносном смислу веома је битно којим обимом знања располаже студентска омладина која постаје све бројнија и заступљенија, с каквим организацијским способностима приступа разради, усавршавању и реализацији. Такође је од изузетног значаја и сазнање тј. научна теорија која усмерава праксу ка што ефикаснијем и рационалнијем извршењу одређених задатака из сфере заштите и уопште развоја безбедности. Безбедан развој земље и грађана у њој је највиши интерес сваког организованог друштва од којег има користи не само појединац. Због тога треба створити такве услове да сваки појединац кроз своју редовну делатност, за коју је и стручно оспособљен, узме учешће у оранизовању и развоју личне и колективне безбедности.

Потреба земље за изградњом савременог система безбедности не сме бити ограничена само на школовање младих за потребе војске и полиције или да се школовање младих за исте сврхе изводи кроз служење војног рока нпр. Развој безбедности данас императивно захтева укључивање наука и имплементацију научних резултата у конципирање и изградњу савременог система националне безбедности. Са аспекта развоја безбедности научна сазнања имају одлучујућу улогу у креирању и изградњи безбедносне превенције и заштите од савременог угрожавања јер је безбедносна превентива знатно шира у смислу безбедносне функционалности и огледа се у потреби школовања високостручних кадрова различитог профила који се актив-

но могу укључити у пројекцији и изградњи националне безбедности и заштите исте у сегментима који су иманентни њиховој професионалној оријентацији.

Досадашњи начин школовања појединих кадрова тј. субјеката безбедности даје изузетне кадрове али објективно говорећи постаје преузак у односу на егзистирајуће облике ризика, претњи и угрожавања безбедности.. У том смислу неопходно је што више се ослањати на цивилне научне институције, цивилне универзитете и научноистраживачке институте. Слично је и са полицијским високошколским установама у којима се школује стручан кадар за потребе безбедности. Међутим, високошколске установе треба да школују онај део стручних кадрова који се због специфичности не могу школовати у војним академијама; нпр. за функционисање и изградњу савремене безбедности државе су потребни високообразовани стручњаци различитих профила, па је у том смислу потребно да високо школство прилагоди образовно-наставну улогу потребама савремене безбедности. Тако многобројна истраживања међу студентском омладином указују на чињеницу да њен велики проценат истих не зна указати прву помоћ повређенима у саобраћајним несрећама, нити зна како се заштитити од отровних гасова, дојних отрова итд. Такође велики проценат студената још увек потпада под утицај социјално-патолошких појава итд. У суштини, ова проблема тика је још увек недовољно испитана. Потребно је да управо високошколске установе и овај аспект образовања студената истраже и обраде. Такође, цивилне научне институције у савременим државама неретко заузимају значајно, у понеким сегментима, и одлучујуће место у развоју система националне безбедности.

НЕКИ ОД ЗАДАТАКА НАУЧНИХ ИНСТИТУЦИЈА У НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОЈ ДЕЛАТНОСТИ ЗА ПОТРЕБЕ БЕЗБЕДНОСТИ ДАНАС

Егзистирање сложених претећих и испољавајућих облика и врста угрожавања императивно намеће укључивање високо-професионалних субјеката безбедности који уз адекватну опремљеност и обученост једино и могу да се адекватно супротставе неким од појавних облика угрожавања безбедности и сигурности друштва и државе. Због тога се и у нашој земљи, субјекти безбедности желе организовати и оспособити за ниво високе професионалности. Овакву модификацију тј. трансформацију субјеката безбедности неминовно треба да прати изградња таквог модела система безбедности који, поред професионализоване војске, полиције, инспекцијских служби, правосудних органа и др. професионалних субјеката подразумева укључивање и непрофесионалних субјеката – цивилних научних институција и самих грађана. Потребно је нагласити да данас у супротстављању савременим облицима угрожавања безбедности осим државних (професионалних) ин-

ституција важно место свакако припада и научноистраживачким институцијама, односно резултати до којих се долази у процесу научних истраживања, а које могу посредно или непосредно утицати на савремено организовање и развој свих субјеката безбедности и система националне безбедности у држави.

Многе научне институције кроз своју редовну делатност могу се, најчешће уз мање прилагођавање, укључити у решавање дела безбедносне проблематике, односно у решење одређене безбедносне проблематике могу се имплементирати научна сазнања до којих се дошло у научноистраживачким институцијама и високошколским установама. Научноистраживачка делатност, пре свега, професионалних научноистраживачких институција може се одвијати у непосредној сарадњи са одговарајућим државним субјектима у вези са питањима развоја и организовања система националне безбедности, што се објективно и чини, као и самостално јер постоје научне области које се искључиво развијају у оквиру научних институција и појединих факултета на различитим универзитетима, а од велике су користи за безбедност земље. У том смислу излишно је напомињати да те активности представљају озбиљан рад који не трпи импровизације, а не би се смело допустити да се он сведе на уске оквире сарадње. Уосталом, на тај начин је обликовање и изградња система безбедности изложена научној ревизији, односно смањују се могућности једностраног политичког или острашћеног идеолошког утицаја на изградњу система безбедности државе. Научна сазнања до којих се долази у научним институцијама могу послужити за даља теоријска уопштавања и практично решавање проблематике из области безбедности.

Међутим, са аспекта потреба и могућности учешћа научних институција у функционисању система безбедности и остварења његове најважније улоге – заштите од појавних облика угрожавања, отклањања претњи, уочавања безбедносних ризика и развоја безбедносне превентиве научни институти па тако и научни радници још увек не узимају учешће у овом процесу изградње савременог система националне безбедности. Овакво стање „изолованости“ већег утицаја научних радника, односно научних достигнућа на конципирање и развој савременог система безбедности се може разматрати са више аспеката: економског, политичког, геополитичког итд, али је интересантно што готово да не постоји пример разматрања својеврсног уопштавања научника и науке уопште из процеса савременог развоја безбедности, са аспекта (зло)намерности или у најбољем случају са аспекта случајности. Такав је један од случајева када се укинуо наставни предмет „одбрана и заштита“ на свим нивоима образовног система, а само неколико година након укидања истога дошло је до катастрофалних утицаја и последица по безбедност државе. Данас смо сведоци не постојања јединица цивилне заштите иако се у земљи из године у годину дешавају не само елементарне непогоде које проузрокују не само материјалну штету већ и губитке живота грађана. О обуци тј. структури кадра у службама за ванредне ситуаци-

ције најмање има обучених и школованих управо за послове одбране и безбедности од елементарних непогода. Осим тога, еклатантан пример не сарадње науке и не примене научних достигнућа се данас јасно уочава у пољопривреди као изузетно важном државном сегменту. Тако је могуће навести велики број примера у вези производње и примене пестицида као хемијских једињења органског и неорганског порекла, која се примењују у агрономији, шумарству, прехранбеној индустрији и комуналној хигијени у циљу сузбијања штетних микроорганизама, инсеката, глодара и других штеточина. Несумњиво је да се данас без њихове масовне употребе не би могла замислити производња хране. Међутим, познато је из не баш далеко-прошлог временског периода да се хербициди и пестициди примењују у ратним условима. Тако се нпр. пестициди могу примењивати као тзв. офанзивна или дефанзивна средства за сузбијање биолошких агенаса, примењених са циљем смањивања привредног потенцијала државе на плану контролисаних производње биљних и животињских врста па тако и директно се утиче на здравље људи итд. Познат је случај да су се код нас за време егзистирања СФРЈ примењивала иста једињења која су се примењивала у рату у Вијетнаму и Анголи. Истима је третирано на десетине хиљада хектара пољопривредног земљишта при чему се управо због нестручне и неселективне примене ових токсичних једињења изазвало огромно уништавање биљног покривача, контаминирало земљиште итд. До загађења пољопривредног земљишта и данас долази увозом контаминираних семена разних житарица и др. пољопривредних производа услед чега пре или касније настају штетне последице по живи свет па тако и самог грађанина државе. Примери нестручности и неконзумирања науке и научних достигнућа има кроз безброј примера не само у пољопривреди већ и у другим областима од значаја за државу. Искуства нам недвосмислено указују да је пре свега за такво стање крив сам човек тј. необразованост истога и немогућност већег и дубљег продора мултидисциплинарне науке и мултидисциплинарних научних резултата у сфери безбедности.

Једно од решења за превазилажење овакво сложене проблематике би било у коренитој промени пре свега кадровске структуре тј. кадровског оспособљавања и материјалног опремања одређених професионалних служби, а тиме и читавих области наше делатности. У том контексту би било неопходно и рационално поново увести наставни општеобразовни предмет у школство на свим нивоима од основне школе до факултета, обуку, опремање и организовање јединица цивилне заштите на локалном нивоу и нивоу целе земље. Организовати рад и обуку са пољопривредницима у примени хемијских једињења у производњи пољопривредних производа, укључити научне установе и институције у решавање практичне проблематике по појединим питањима из сфере безбедности, смањити утицај политичких лидера и партијског кадрована у ускостручним службама и омогућити бољу повезаност науке и безбедносне праксе.

У суштини када се говори о улози науке у сфери безбедности могло би се издвојити неколико њених задатака јер се ради о комплексној (сложеној) области и области која по свом друштвеном значају припадају групи витално важних друштвених и државних проблема и то не само када је реч о нашој земљи.

Дакле, осавремењивање и модернизација националног система безбедности подразумева не само измене у области његове структуре, организације, величине, опремљености итд. Перманентно осавремењавање система и субјеката безбедности подразумева далеко комплексније процесе. Због тога рад по питању модернизације система и субјеката безбедности мора бити знатно више отворен за уплив научног рада, научника и научних резултата из цивилног сектора. У важном послу, а који сасвим сигурно представља и стална потреба за модернизацијом система и субјеката безбедности у земљи свакако не би било на одмет да се знатно више укључују научници различитих области: социолози, психолози, правници, педагози, историчари, етичари, политиколози и стручњаци других области. Уз њихову помоћ би се могла дати богатија визија онога што се жели и оног што је могуће у погледу квалитета стања унутрашње и спољашње безбедности, система образовања и васпитања не само професионалних субјеката безбедности, друштвеног угледа и друштвеног поверења у систем безбедности и његове професионалне субјекте.

Наука може помоћи у утемељивању и у развоју, а тако и у очувању одговарајућег система и стања међуљудских односа који ће бити очувани од патологије која настаје као негативна последица одсуства одговарајућих коректива који су нужни у свакој затвореној организацији. Ти корективи као системске мере предупређују патологију првенствено испољену као угрожавање стабилности система безбедности на унутрашњем или на спољашњем нивоу. Чини се најважнијим могућност смањења утицаја партијских лидера на функционисање система безбедности и његових субјеката.

Поред изнете проблематике у којој наука треба да узме знатно веће учешће остаје и потреба за већим ангажовањем науке у сфери места и улоге појединих субјеката безбедности и то у складу са решењима датим у Уставу земље. Садашња одредба у уставу по коме је нпр. Косово и Метохија саставни део Републике Србије, са аспекта безбедности тј. учешћа у одбрани или спровођењу безбедности на територији Космета, је ирелевантно. Ово очигледно захтева целовиту реформу Устава којом би се на адекватан начин третирао проблем безбедности, пре свега, у Републици Србији као земљи. Уставна реформа није могућа док се претходно не постигне консензус око територијалне целокупности Републике Србије и на тај начин се јасно дефинише простор на коме субјекти националног система безбедности могу да врше своју предвиђену функцију.

Наука, такође, треба да узме учешће и у унутрашњем обликовању и организовању физиономије субјеката безбедности обзиром да је знатно усложена могућност угрожавања безбедности земље што захтева изналажење нових решења по питању едукације и опремања истих, употребе истих, осни-

вање нових субјеката (нпр.јединица цивилне заштите), прецизирања улоге постојећих субјеката у новим безбедносним условима, безбедносним интеграцијама итд. Дакле, чини се пожељним да се успостави одговарајућа организација која би иницирала, организовала и усмеравала такав научни рад. Данас је очигледно да такав координиран рад стручњака не постоји бар на нивоу појединих области безбедности које су веома осетљиве на евентуално угрожавање а које су од изузетног значаја за земљу и њене грађане.

Чињеница је да што је систем вредности развијенији, циљеви, па и они безбедносни, су виши. У складу са тим ставом и процена безбедносне ситуације мора бити темељнија. Свакако се то односи и на потребу, али и неопходност свестранијег дефинисања савремених претњи и ризика безбедности државе и безбедности појединца. Код овако конкретних ствари потребно је враћати се промишљању и стварним коренима угрожавања безбедности, који у основи почивају у људској свести.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Суштинско питање сваке државе јесте како да на одговарајући начин штити и непрекидно развија, организује, обликује и јача све своје виталне друштвене вредности. Постизање тог циља у највећој мери је повезано, а неретко и у директној зависности од стања безбедности у држави и ван ње. Постављене вредности и циљеви су у високој корелацији са оценама могућих претњи и ризика.

Чињеница је да што је систем вредности развијенији, циљеви, па и они безбедносни, су виши. У складу са тим ставом и процена безбедносне ситуације мора бити темељнија. Свакако се то односи и на потребу, али и неопходност свестранијег дефинисања савремених претњи и ризика безбедности државе и безбедности појединца. Код овако конкретних ствари потребно је враћати се промишљању и стварним коренима угрожавања безбедности, који у основи почивају у људској свести.

Без промена на том плану, које се врше и на високошколски установама, и најсавршеније декларације, уговори, искази итд. Могу бити само мртво слово на папиру, при чему свет и даље и све дубље може да тоне на путу без јасне визије и повратка на безбедно стање.

У садашњим условима, када је истраживачки рад у оквиру научних институција и високог школства за потребе безбедности још увек маргинализован и неразвијен, било би корисно организовати тело (орган) на државном нивоу које би чинили научници из разних научних дисциплина који би имали задатак сумирања научних резултата важних за област безбедности и који би на основу сазнања могли вршити безбедносну прогнозу и процену, односно развијати безбедносну превентиву. То би свакако допринело савременом развоју система безбедности, али и ефикаснијем отклањању извора и последица безбедносног угрожавања.

Како ће грађани бити оспособљени за потребе безбедности зависи од тога шта су научили у току школовања о безбедносној проблематици. Такође, није на одмет напоменути да ће многи грађани, али и свршени студенти током своје редовне делатности бити у прилици да своја знања, па и она које се тичу безбедности, пренесу и на млађе, односно на оне који немају високо образовање. За сада у неким научним институцијама и школама припадници полиције едукују школску омладину у циљу повећања њене безбедности у саобраћају, а такође едукују ученике у циљу сузбијања наркоманије и њене превенције. Чињеница је да полиција ту едукацију не врши у свим школама, тако да део ученика није имао никакву едукацију о овим питањима. Ако се то не чини и кроз научнообразовни рад на високим школама, безбедносни проблем објективно постаје сложенији, а свакако је проблем велики јер се цивилне научноистраживачке институције проблематиком безбедности баве само тангентно, а често и некоординирано кроз своју редовну делатност.

Полазећи од општих сазнања и потреба које намеће живот, даљи напредак, развој земље и сваке њене структуре посебно су условљени развојем науке, стицањем нових сазнања и применом научних резултата у пракси. Из тих разлога научнообразовни рад на високошколским установама добија све већу улогу и у погледу функционисања и изградње савременог система безбедности. Ипак, најважнији допринос у обликовању и изградњи савремене безбедности државе остаће и у догледно време у надлежности државне политике и политичара. Због тога је потребно створити јаку полазну основу на којој се дугорочно може пројектовати изградња и очекивања у функционисању безбедности државе и појединаца у њеном оквиру, а у том смислу и предвидети тј. доделити адекватну улогу високом школству и другим научним институцијама у систему безбедности.

ЛИТЕРАТУРА

- Nuechterlin D.E.: (1991) *America Recommitet: United States National Interests in a Restructured world*, Lexington University Press of Kentucky.
- Бајер, Р.: (1998) *Скица за план полицијске реформа*, Београд.
- Вучинић М.: (1993) *За уважавање науке у креирању полицијске одбране*, Нови светски поредак и политика одбране СРЈ, Београд.
- Гризолд А.: (1992) *Рајсогодија националне сигурности*, ФДВ, Љубљана.
- Драшковећ, Д.: (2004) *Основи методологије истраживања безбедносних питања*, ВШУП, Београд.
- Борђевић Р.: (2000) *Економисањем до ефикасне одбране*, ВИЗ, Београд.
- Бурић, Ж.: (2004) *Модернизација и групивене промене*, Институт за политичке студије, Београд.
- Јовашевић, Д.: (1998) *Лексикон кривичној праву*, Београд.

- Кутлешић, В.: (2002) *Орјанизација власћи – ујоредна сѣудија дивших со-цијалистичких држава Евроје*, Београд.
- Маслеша, Р.: (2001) *Теорије и сисѣми сијурносћи*, Сарајево.
- Прентовић Р, Ракић М.: (2002) *Улоја њолицје не ѡревенцији и едукацији у суйројсѣављању криминалу у локалној средини*, Зборник радова, Полицијска академија, Београд.
- Прентовић Р, Ракић М.: (2003) *Едукација у функцији ѡревенције орјанизованой криминалистѣи*, Криминалистичке теме бр. 3-4, ФКН, Сарајево.
- Ракић, М и Веиновић, Д.: (2006) *Сисѣм бездједносћи и друшѣвено окружење*, Бања Лука.
- Ракић, М.: (2006) *Бездједносна ѡревенѣива*, ИПС, Београд, 2006.год.
- Ракић, М.: (2007) *Бездједносна ѡревенѣива – сѣање и ѣрсѣекѣиве субјекѣи бездједносћи*, ИПС, Београд.
- Самолчев, Б.: *Теоријске основе војној васѣиѣања и образовања*, ВИЗ, Београд.
- Симеуновић, В.: (2003) *Меѣоголошки асѣекѣи исѣраживања у обласћи бездједносћи*, Дефендологија 13-14, Бања Лука.

„THE ROLE ON SCIENCE IN CONSTRUCTION OF MODERN CAPACITY OF THE STATE SECURITY SYSTEM“³

Summary

Opposing imperilment of security of a state implies existence and construction of modern capacity of the security system in all levels. In order to accomplish this, there comes an imperative of a need for implementation of scientific institutions and scientific results in general into the construction of modern security system.

This paper presents a fact that to a great extent certain problems and weak points of the security as a universal need of each organized society, that is, the construction and adjustment of the security are a consequence of neglecting a role and significance of implementation of the science and scientific achievements into forming and functioning of the security system both on national (state) and global (international) level.

Key Words: science, capacity, system, security, politics, imperilment

³ This paper was written for purpose of a project No. 17009 which is financed by the Ministry of education, science and technological development of the Republic of Serbia

ЗАШТИТА ЕНЕРГЕТСКЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ ОД ТЕРОРИСТИЧКИХ НАПАДА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Научна кријтика, полемика

UDK 327:620.9(497.6PC)

Др Слободан Симић

Апстракт: Достиујносћ енерџије и енерџејских извора ше значај кријичне инфрасџрукџуре од великој су значаја за љривреду, али и за све грује секџоре. Евидентно је да ће и у будућносћи надзор над енерџејским изворима и шоковима биџи љредмеј грушџивених сукоба и бездџедносних криза.

У свјејџлу љовећања изазова, ризика и љријејњи љо бездџедносћ љрађана узрокованих џтерорисџичким акџивносћима неџходно је љовећаџи сџејен зашџиџије љрађана и кријичне инфрасџрукџуре. Несумњиво је да сџекџар џтерорисџичких наџада на енерџејску инфрасџрукџуру може да буде од неџсредној уџрожавања, наџада или диверзије, до уџрожавања љосредним љушем високоџтехнолошкој криминала.

Кључна џеза овој чланка наводи се кроз љиџање љосџојања или неџосџојања одџоварајућих сценарија за џакве (кријичне) сџџуације у којима може биџи уџрожена енерџејска бездџедносћ и енерџејска инфрасџрукџура Републике Срџске. Каква је ниво обученосћи и осџособљеносћи менаџменџа у љодручју сџраџешкој љромишљања за џакве сџџуације, љовезаносћ са нивоима власџи, дефинисање инсџиџуција које ће реаџовати на љријејњу, намеће велики број љиџања и инџердисџиџлинарни љрисџуџ.

Кључне ријеџи: енерџејска бездџедносћ, кријична инфрасџрукџура, енерџејска инфрасџрукџура.

УВОД

1. Појам енерџејске инфрасџрукџуре

Тема критичне инфраструктуре постаје, посебно посљедњих неколико година, незаобилазна у научној и стручној литератури, од превенције ризи-

ка и катастрофа до могућих штетних посљедица и неодговорне употребе технологија.

Критична инфраструктура обухваћа поједине институције јавног и приватног сектора, канале дистрибуције те „мреже“ особа и информација које јамче несметан и континуиран проток људи, роба, сервиса и услуга, што је кључно за стабилност господарског и обрामбеног сустава. (Матика, 2008:55).

Оквирно, у елементе критичне инфраструктуре спадају: институције јавног и приватног сектора; канали дистрибуције информација и информацијских мрежа; енергетска инфраструктура-телекомуникације, електро-привреда, складиштење и пријенос плина и нафте; транспортна инфраструктура-саобраћај, водоснабдијевање, хитне службе (ватрогасци, прва помоћ, спасилачке службе и сл.); банкарска и финансијска инфраструктура; привредна (развојна и технолошка) инфраструктура; научна инфраструктура; одбрамбена и безбједносна инфраструктура.

Милица Бошковић сматра да се критичне инфраструктуре посматрају као организације и институције од централног значаја за државу и друштво, а чија би дисфункција водила различитим поремећајима, нарушавању свеукупне безбједности и другим негативним ефектима (Бошковић, 2010:32). Према наведеном аутору у критичну инфраструктуру се подразумевају следећи сектори: енергетика, водни ресурси и водоснабдијевање, здравство, комуникационе и информационе технологије, саобраћај, хемијска индустрија и биолошке супстанце (хазардни материјали), банкарски и финансијски систем, јавна администрација и службе, медији, истраживачки институти и објекти културе (Бошковић, 2010:33).

Обзиром да је енергетска инфраструктура дио укупне критичне инфраструктуре међународног субјекта то је разматрање првенствено енергетске безбједности један од приоритетних циљева. У том смислу, енергетска безбједност представља стање у коме један међународни субјект, међународна заједница, односно сви њени грађани, имају приступ довољним количинама енергије по разумној цијени на свјетском тржишту и без изазова, ризика и пријетњи који би условили да дође до прекида снабдијевања енергентима и енергијом (Симић, 2012:24). Прекид снабдијевања енергентима и енергијом директно и индиректно се остварује утицајем на енергетску инфраструктуру.

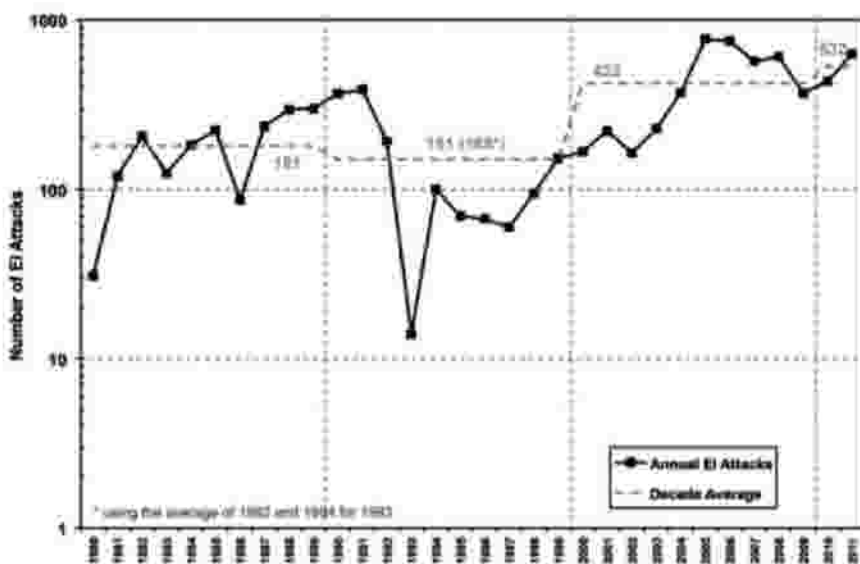
2. Пошреба усјановљавања сисџема зашџишће енерејшске инфраструктуркјуре збој шерорисџичких џријејшњи

Енергетска безбједност представља важну саставницу националне безбједности сваке земље. Политички систем Босне и Херцеговине утиче на посредан и непосредан начин на рад безбједносних служби те то ствара импликације на безбједност грађана у многим сегментима. Постојање извора енергије и енергента као и њихово вађење (копање, душење), прои-

зводња, транспорт и потрошња-снабдјевање корисника (кориштење и др.) може бити у разматрању као циљ за терористе.

Заштита критичне инфраструктуре у борби против тероризма описана је и у документима Европске комисије. У Европи се повећање заштите критичне инфраструктуре појавило послје противтерористичких активности од 11.септембра и напада терориста на САД (Claudia, 2010:491).

Разлога за ово има више. Анализа напада на енергетску инфраструктуру се повећава са диферентним врстама напада и коришћених средстава. Такође, ови напади нису ограничени на гасну или нафтну инфраструктуру него се напади дешавају и на објекте за биомасу, геотермалне изворе, вјетропаркове и др. Анализа напада на објекте енергетске инфраструктуре у свијету приказана је на дијаграму 1.

Дијаграм 2.: Годишњи и просјечни број напада на енергетску инфраструктуру за поједине декаде у периоду од 1980-2011. године (Giroux J. et al. 2013).

Око 80.4% оваквих напада односи се на нападе са неком врстом експлозивне напаве (бомбе, динамит и сл.). Остатак напада изводио се кроз класичне нападе док опсада и држање талаца (радника и стручњака из области енергије и енергената) чини 0.4%. Највише напада десило се у Колумбији, Ираку и Пакистану. У овим земљама као и у другим у којим су се десили овакви напади већина је била из области тероризма почињена активностима теористичких група или појединаца (Giroux J. et al. 2013).

3. Заштита енергетске инфраструктуре Републике Српске

Истражити релевантне аспекте енергетске безбједности Републике Српске значило би истражити:

- Геополитичко окружење Републике Српске (раскрснице енергетских мрежа, безбједност линија снабдјевања, могуће терористичке нападе на објекте у Републици Српској и околини);
- Утицај евентуалних терористичких напада на еколошку безбједност (утицај на биодиверзитет; утицај на услове живљења човјека; доступност потребних конституенаса животне средине и сл.);
- Адекватност и безбједност критичне инфраструктуре и друге техничко-технолошке аспекте енергетске безбједности (физичка заштита извора енергије, безбједност енергетских постројења, сигурност транспорта енергије, заштита од „cyber“ напада на енергетску инфраструктуру и сл.).

Оно што је својствено планираним истраживањима је интердисциплинарност и вишекритеријско програмирање потпомогнуто одговарајућим симулацијским моделима. Захтјевне и сложене ситуације захтјевају израду одговарајућих сценарија, као и активности превентивног карактера, како би се ишло у сусрет пријетњи, а не лијечиле последице.

Била би потребна шира елаборација за могућност утицаја различитих хазарда на критичну инфраструктуру у Републици Српској уопште. За потребе овог чланка разматра се могућност терористичких напада на енергетску инфраструктуру.

Начини испољавања тероризма на објекте енергетске инфраструктуре у Републици Српској могу се манифестовати кроз: оружане нападе, диверзије, саботаже и сајбер нападе.

Готово сваки објекат енергетске инфраструктуре у Републици Српској може бити оружаном нападнут. Отворени напади на енергетски објекат вјероватно би се примјењивао уз различите тактичке замисли терориста. По правилу се изводе пјешадијским наоружањем са средствима за блиску подршку.

Диверзија је по неким карактеристикама слична терористичком дјеловању. Она је несумњиво облик испољавања тероризма у ширем смислу тј. средство за његово извршење. Користи се у три основна значења: политичком, војном, и кривично-правном Милошевић, 2001:223). Објекти диверзанског напада у Републици Српској могу бити индустријски, пољопривредни и други привредни објекти, саобраћајна средства, уређаји или постројења, системи веза, уређаји јавне употребе (нафтовод, гасовод, водовод, топловод, и сл.), бране, складишта, зграде или други објекти који имају већи значај за безбједност или за привреду или функционисање јавних служби (Шикман, 2009:232). Диверзија као облик дејства може бити кориштена да направи такав учинак који би остварио кобиноване ефекте на инста-

лације, постројења и објеката енергетске инфраструктуре које су директно повезани како би штета била већа. Примјер општине Добој и Станари те повезаности топлане, транспортних путева (жељезница, друмски саобраћај) прераде енергената у електричну енергију, дистрибутивни центри, комуникациона чворишта, је препознатљив.

Саботажа, у најширем смислу, подразумијева свако намјерно ометање неког људског подухвата или циља. Може се извести у циљу ометања процеса производње, али могу бити у питању и политички, војни, научни и други процеси и акције. Објекти напада оваквом врстом начина испољавања тероризма могу бити инсталације и постројења, али и складишта средства за производњу (турбине за хидроцентрале), средстава за рад (рачунарска опрема за нуклеарну централу и др.), репроматеријал и др.

Терористички “cyber” напад може бити усмјерен и вишеструко програмиран како би домино ефектом нанио много веће штете критичној инфраструктури. Тим путем се интензивније пропагира и оправдава акт тероризма, регрутују нови чланови, договарају акције, тргује новцем. Хиљаде страница Каидине енциклопедије цихада круже интернетом. Уочи 11. септембра Ал Каида је себи обезбедила подршку на 32 сајта, а данас се процењује да близу пола милиона сајтова подржава разне врсте тероризма. У току је планско измјештање терористичких активности у “cyber” простор.

Колико је опасна ова пријетња по људство и инфраструктуру уопште говори чињеница да је у САД дошло до реорганизације служби како би се борба у “cyber” простору појачала. Војска САД је у свим видовима те појединим родовским командама (у морнарици, копненој војсци, маринском корпусу, обалској стражи, ваздушним снагама) образовала посебне команде. Централна команда која је надлежна за борбу у “cyber” простору је USCYBERCOM.¹

Одјељење за високо технолошки криминал МУП-а РС, сходно наведеном, добија нови и веома сложен задатак.

Модерно сагледавање проблематике угрожавања енергетске инфраструктуре наводи и на процјену могућности терористичког напада на енергетску инфраструктуру путем бомбаша самоубица, а превентивне мјере су опште са специфичностима за поједине објекте. (Kaith, 2008:10).

За поједине објекте и институције у Републици Српској као што је зграде Предједника РС, владе, Парламента и др. врше се посебне евалуације и повећава отпорност на евентуалне нападе. Ово су мањи чувани објекти, налазе се на мјестима која се могу блокирати брзом интервенцијом снага безбједности и на тај начин ухватити починиоце или умањити посљедице евентуалног напада. Објекти критичне инфраструктуре у енергетско-безбједносном смислу су:

- најчешће много већи (рудник Љубија, рафинерија нафте у Броду, термоелектрана у Станарима, хидроцентрале на Дрини);

¹ Special Cyber Supplement-Per Concordian.

- према начину обезбјеђења специфични (са становишта организације људства: коришћење службе заштите за поједине објекте, приватне агенције, повезаност са локалном заједницом, хитним службама и др.);
- различито третирани због енергената и енергије (у рафинерији је прерада нафте, на хидроцентралама је добијање електричне енергије на један, а у термоцентралама на други начин);
- етаблирани да се уништењем или чак и дјелимичним оштећењем само једног објекта могу нанијети непроцијењиви губици у људским и материјалним ресурсима, али и проузроковати колапс енергетског система, загадити човјекова околина или на дужи временски период дестабилисати банкарски или финансијски сектор.

Уништењем дијела критичне инфраструктуре или разарања у цијелости могу се проузроковати дугорочне посљедице по друштвено-економски живот у околини, имплицирати загађење човјекове околине, али и „балзамовати“ угрожено подручје Републике Српске за дужи временски период (не планирајући ову зону за пољопривреду, улагања у индустријске објекте, преко оваквих територија се прекида транспорт) и у зависности од врсте настале штете односно извора загађености (пуцање бране, уништење погона рафинерије и др.).

Проблемски садржаји у овој контекстуалној равни у Републици Српској са вишеструки. Зависни су од многих фактора, али и узроковани недовољном посвећивању пажње овом проблему.

У Републици Српској не постоји децидно одређење која је то критична инфраструктура. Ово у многочему упућује да не постоје ни одређене процјене шта би то приоритетно било заштитити у случају терористичких напада, односно какав напад и са којим оружјем може проузроковати одређени степен губитака или штете на енергетској инфраструктури. Организационо, оваква процјена морала би бити широка студија коју би израдили стручњаци Цивилне заштите РС, релевантна министарства, МУП РС, локалне заједнице, територијалне ватрогасне бригаде, болнице и др.

Објекти инфраструктуре су остављени као изоловани објекти чија заштита се већином заснива на самозаштити. Конекција са локалним заједницама у смислу координације активности на превенцији од напада, брзој реакцији и ублажавању терористичког напада за поједине објекте и не постоји док је за друге само дјелимично развијена.

Дистинктивно систем у којем би се пратила бездједност објеката енергетске инфраструктуре на нивоу Републике Српске недовољно се разматра. Већином су то процјене које гравитирају у пољу опште опасности од терористичких напада или процјене само за поједине објекте. Систем овакве врсте морао би бити препознатљив и детерминисан по својим специфичностима. Евидентно је да он не може постојати изолован већ инкорпориран у систем за управљање кризним ситуацијама у Републици Српској. Као при-

мјер, могло би се истаћи мишљење о организационој шеми структуре оваквог система презентованој од Максимовић Горана (Максимовић, 2013:183). Он сматра да у овај систем морају бити укључени сви релевантни актери од Предсједника и Владе РС до општина и градова, али да исти мора почивати на легислативним основама и којих проистичу поједини планови и задаци. Свакако, ту су и стратегије и доктрине те мјере и активности које се доносе у овом контексту. Самим моделирањем оваквог система увиђа се комплексност сваког његовог дијела. Заштита енергетске инфраструктуре од било којих хазарда па и оних са највећим коефицијентом опасности какав су несумњиво терористички напади, подразумјева студиозни приступ заснован н а науци сазнањима и практичним-техничким рјешењима.

Проблематика се усложњава с обзиром да су поједине компаније у приватном власништву те се у обзир морају узети и елементи корпоративне безбједности. На овом још нерегулисаном пољу са становишта цјелокупне безбједности Републике Српске уочава се проблем приступа и размјене информација. Истраживања су показала да је већина компанија издјегла централизовано праћење безбједности у компанији. Проблемски садржаји који се појављују детерминишу да се запослени осјећају сигурније уколико постоје организоване безбједносне структуре, али у другом смјеру, ако компанија има службенике за безбједност, једна четвртина осталих запослених опште не мисли о безбједности компаније као значајној. Послије терористичких напада на САД 11. септембра дошло је до промјена јер су компаније почеле да за годишњу потрошњу на све елементе корпоративне безбједности са 4% пређу на утрошак од 33% за безбједносне потребе фирми.

Без обзира на компликованост система безбједности БиХ, с обзиром на предметни садржај који овај чланак обрађује, потребно је извршити одређену координацију. Разлог је, у неким случајевима чисто прагматичне природе (рецимо, већина већих ријека у БиХ извире на територији Федерације БиХ, а увире у ријеку Саву у Републици Српској, пролазак гасовода из Србије преко територије Републике Српске према Сарајеву и др.). Такође, повезаност електроенергетског система упућује на потребу заједничког сагледавања могућег напада терориста на објекте инфраструктуре.

Како би овакав систем био заштићен у Републици Српској неопходно је бити повезан са оваквим или сличним системом у окружењу. С обзиром на све већи дијапазон могућих пријетњи који угрожавају енергетску инфраструктуру многи истраживачки програми у ЕУ усмјерени су на побољшање система заштите. Већина ових програма усмјерава се на свјесност о овој проблематици, превентивном, раду, поштовању процедура и ублажавању посљедица од евентуално извршеног напада на неко енергетско постројење (физичко или из информатичко-комуникационог простора). Главне препоруке које се добијају од међународних субјеката су из следећих области:

- успостављање законских инструмената за безбједност инфраструктуре, капацитета за складиштење, преносних мрежа и постројења (укључујући нуклеарне инсталације);

- препоруке и техничка помоћ земљама чланицама;
- праћење примјене националних верификацјских програма;
- координација контаката између земаља-чланица и појединих оператора;
- координација с релевантним међународним и осталим организацијама.²

Перцепција проблематике продубљује се у смислу израде појединих политика и стратегија те других доктринарних публикација, али и стандардних оперативних процедура за непосредно поступање у појединим случајевима и према врсти напада терориста.

На обуку заштите енергетске инфраструктуре се не обраћа довољна пажња. Субјекти безбједности, јединице полиције, ватрогасних служби, Цивилне заштите Републике Српске као и приватне заштитарске фирме недовољно су обучене за радње и поступке при нападу на објекте енергетске инфраструктуре. Обука за заштиту оваквих система подразумјева, између осталог, обуку из рада на информационим системима и борби против високотехнолошког криминала, индустријске шпијунаже, прикупљању и обради података добијених из обавјештајних извора, обуку из међународног права. Ниже рангирано особље у менаџменту пожељно је да буде обучено за обезбјеђење гасовода и нафтовода, рад са одређеним електричним инсталацијама, познавање заштите и спашавања људства и материјално-техничких средстава у случају хаварије на термоцентралама и хидроцентралама и др. У обзир треба имати и „бизнис“ страну обуке гдје менаџмент корпорације или фирме није увијек спреман да сарађује на пољу обуке са другим организацијама и институцијама због могућег одлива података и информација. Потреба за вјежбама и обуком на симулацијским програмима требало би да буде приоритет код борбе против терористичких аката на објекте инфраструктуре.

У овом смислу, концепт „безбједности“ тако подразумијева све активности чији је циљ институционална, организацијска, физичка, информатичка и остала заштита енергетске инфраструктуре (Таталовић, 2008:156).

ЗАКЉУЧАК

Необнављање и недовољна заштита енергетске инфраструктуре у крајњем може проузроковати нежељене посљедице по грађане и инфраструктуру Републике Српске. Уколико би напад на исту био продукван терористичким активностима, с обзиром на стално постојање овакве пријетње у БиХ, то би могло имати несагледиве посљедице. Изградња оваквог система је дуготрајан, захтјеван и скуп процес у којем је потребно да учествују сви

² Internet stranica. www. Directorate General for Transport and Energy.

органи и институције као и приватни сектор. Друштвена и социјална одговорност и модел јавног-јавног и јавног-приватног партнерства се намеће као императив за изградњу оваквог система.

Теоријско-стручна анализа апострофира да је неопходно извршити:

- израду стратегија и политика те стандардних оперативних за провођење активности заштите критичне инфраструктуре;
- идентификацију енергетске инфраструктуре у оквиру критичне инфраструктуре у Републици Српској уопште те етаблирањем критичних тачака;
- идентификацију, карактеризацију и процјену терористичких пријетњи на објекте енергетске инфраструктуре;
- процјену рањивости неуралгичних тачака кроз начине испољавања терористичких напада; детеминизацију ризика (очекиване последице специфичних облика напада на поједине секторе енергетске инфраструктуре);
- идентификацију начина смањења ризика;
- дефинисање неопходних мјера, радња и активности за ублажавање или елиминацију сајбер терористичких напада;
- приоритете смањења ризика мјерама заснованим на законским регулативама, стратегијама, политикама, плановима и др.;
- установљавање координације свих актера који треба да изграде систем безбједности енергетске инфраструктуре;
- координација конвенционалних, неконвенционалних и комплементарних субјеката безбједности.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић, М., (2010), *Изазови индустријској друштва: Нове технологије и еколошка безбједност*, Београд: Факултет безбедности.
- Giroux, J., Burgherr P. and Melkunaite L.(2013), Research Note on the Energy Infrastructure Attack Database (EIAD), *U: Terrorism Research Initiative Vol 7, No 6*, Center for Terrorism and Security Studies.
- Kaith S., (2008): International Organization Contribution of Countering Suicide Terrorism-article, *U: Defence Against Suicide Bombing Course V*, Ankara-Turkey: The Centre of Excellence Defence Against Terrorism.
- Матика, Д (2008), Истраживање геополитичког аспекта енергетске сигурности и критичне инфраструктуре са национални сустав одбране-чланак, *U: Енергетска сигурност и критична инфраструктура*, Загреб: Политичка култура.
- Максимовић, Г., (2013), *Модел управљања кризним ситуацијама у Републици Српској*, Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.

- Милошевић, М., (2001), *Систем државне безбедности*, Београд: Полицијска академија.
- Per Concordian (2014), *Journal of European Security and Defence Issues*, Volume 5, Issue 2, Garmisch-Partenkirchen: George C. Marshall European Center for Security Studies.
- Симић, С. (2013), *Енергетска безбедност*, Добој: Висока пословно техничка школа.
- Таталовић С. (2008), *Енергетска безбедност и криична инфраструктура*, Загреб: Центар за сигурносне студије Факултета политичких знаности Свеучилишта у Загреду, Политичка култура.
- Claudia, A., (2010), *Security That Matters: Critical Infrastructure and Objects of Protection-artcle*, *Y: Security Dialogue*, Vol.41, No.5.
- Шикман, М., (2009), *Тероризам*, Бања Лука: Факултет за безбедност и заштиту Бања Лука.

Интернет презентације

- Internet stranica. [www.global terrorism database](http://www.globalterrorismdatabase.com).
- Internet stranica. [www. Directorate General for Transport and Energy](http://www.DirectorateGeneralforTransportandEnergy.eu).

PROTECTION OF ENERGY INFRASTRUCTURE FROM TERRORIST ATTACK IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Abstract

The availability of energy and energy sources and the importance of critical infrastructure are of great importance for the economy, but also for all other sectors. It is evident that even in the future the control over energy sources and flows will be a cause of social conflicts and security crises.

In light of increasing challenges, risks and threats to the security of citizens caused by terrorist activities, it is necessary to increase the level of protection of citizens and critical infrastructure. There is no doubt that the spectrum of the terrorist attacks on the energy infrastructure can range from an immediate threat, attack or sabotage to indirect threats caused by cyber crime.

The key thesis of this article states the question of the existence or non-existence of appropriate scenarios

for such (critical) situations that could compromise energy security and energy infrastructure of the Republic of Srpska. The level of training and competence of the management in the field of strategic thinking in such situations, correlation with levels of government, defining institutions that will react to the threat, imposes a number of issues and an interdisciplinary approach.

Keywords: energy security, critical infrastructure, energy infrastructure.

ORGANIZACIJA I PRINCIPI ORGANIZOVANJA OBAVJEŠTAJNIH I BEZBJEDNOSNIH SLUŽBI

Naučna kritika, polemika

UDK 355.40:351.86

Doc. dr Siniša Đukić¹
Evropski defendologija centar

Apstrakt: *Savremena organizacija obavještajnih i neobavještajnih aktivnosti koje preduzimaju pojedine službe/agencije unutar obavještajno-bezbjednosnog sistema pojedinih država mora poštovati određene principe, između ostalih, operativnost i pravovremenost u radu, sveobuhvatnost, neprekidnost i intenzitet djelovanja, koncentraciju obavještajnog i kontraobavještajnog rada, specijalizaciju u radu, funkcionalnost i kontinuiranost obuke, ali i tajnost obavještajnog rada. Međutim, najvažniji principi organizovanja obavještajno-bezbjednosnih službi jesu princip zakonitosti, princip koordinacije, princip razgraničenja nadležnosti, princip integracije rezultata, princip odgovarajućeg rasporeda snaga i princip jedinstvene tehnologije rada.*

Ključne riječi: *obavještajna i bezbjednosna služba/agencija, organizacija, principi organizovanja.*

UVOD

U različitim državama različito su određeni mjesto i uloga obavještajnih i bezbjednosnih službi, odnosno agencija.² Na njihovu organizaciju, dužnosti i zadatke, prije svega utiču osnovne karakteristike političkog sistema konkretne

¹ *Evropski defendologija centar, Banja Luka, e-mail: djukic-bs@blic.net*

² Riječ služba ima značenje imenice (služba kao organizacija, institucija) i značenje glagola (služba kao vršenje radnje i djelatnosti, službovanje). Kod upotrebe riječi agencija postoji nekoliko statusnih modaliteta u kojima se ona pojavljuje, na primjer, – agencija kao organ odnosno organizacija iz (užeg) sistema državne uprave (osnovana propisom koji određuje strukturu državne

države, karakteristike sistema nacionalne bezbjednosti, odnosno bezbjednosti države, organizacija državne vlasti, kao i položaj države u međunarodnim odnosima.

Tako se za subjekte koji se bave obavještajno-bezbjednosnom aktivnošću ili djelatnošću upotrebljavaju i različiti nazivi kao: obavještajne službe, bezbjednosne/sigurnosne službe ili agencije, službe bezbjednosti, tajne službe, specijalne službe, obavještajna zajednica i sl.

Uobičajeno je da se obavještajnim agencijama nazivaju službe sa ovlaštenjima i nadležnostima izvan državnih granica, a bezbjednosnim agencijama one sa dužnostima i zadacima unutar državnih granica. S tim u vezi treba napomenuti da se obavještajna i bezbjednosna aktivnost može organizovati preko posebnih i odvojenih institucija, kao u Njemačkoj, Sjedinjenim Američkim Državama, Poljskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu, Mađarskoj, a može biti integrisana u jedinstvenu ustanovu sa obavještajnom i bezbjednosnom komponentom, kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Holandiji.

U prilog jedinstvenoj obavještajno-bezbjednosnoj agenciji navode se argumenti da su obavještajna i bezbjednosna komponenta u značajnoj mjeri povezane, pa se u organizacionom i funkcionalnom smislu takav model pokazuje kao praktičnije i djelotvornije rješenje. Kao primjer mogu poslužiti i najteži oblici kriminaliteta, poput terorizma i organizovanog kriminala, koje, između ostalog, karakteriše i isprepletana aktivnost na domaćem i inostranom području, pa su analogno tome i prikupljeni podaci iz djelokruga rada obavještajne, odnosno bezbjednosne komponente međusobno povezani i uslovljeni, a njihova upotreba kroz jedinstven obavještajni ciklus praktičnija i efikasnija.

Kada se govori o modelima sa međusobno odvojenim obavještajnim i bezbjednosnim službama ističe se različitost metoda rada unutar države i van područja matične države. U tom kontekstu se ukazuje i na različite pristupe kod organizacionog i funkcionalnog dijela, te na potrebu dekoncentracije ovlaštenja, odnosno smanjivanja opasnosti od eventualnih zloupotreba (Đukić, 2014:188).

POJAM OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE

Bez obzira na mnogobrojne pokušaje da se obavještajna služba definiše na opšteprihvatljiv način, u tome se još uvijek nije uspjelo, prvenstveno zbog različitog pristupa fenomenu obavještajnih službi ili aktivnosti, uslovljenog terminološkim nejasnoćama, ideologijom, tradicijom, multidisciplinarnim pristupom i sl. Većina autora se slaže da je obavještajna aktivnost znatno „starija“ od obavještajne službe, a i znatno je šira pojava po obimu i sadržaju. U zavisnosti od toga da li je obavještajna služba određivana u tzv. materijalnom smislu kao specifična aktivnost/djelatnost, ili u formalnom kao posebna ustanova/organi-

uprave), agencija kao posebno javnopravno tijelo pod nadzorom državnog parlamenta za obavljanje određenih državnih funkcija iz oblasti državne bezbjednosti i sl. (Dujčić, 2010).

zacija državnog aparata, bilo je različitih određenja pojma obavještajne službe. Prema profesoru Đorđeviću obavještajna služba je organizovana aktivnost ili organizacija koja, po zahtjevu i intencijama vodećih političkih snaga, prikuplja, procjenjuje i prezentira vodećim političkim strukturama klase ili države određene podatke o protivniku, štiti sopstvene interese od protivnika i angažuje se na drugim aktivnostima kojima se doprinosi realizaciji određenih političkih ciljeva (Đorđević, 1987:27); obavještajna služba je posebna organizacija i djelatnost državnih organa na prikupljanju i izučavanju podataka o drugim državama. Obuhvata sve strukture društva i sve društvene djelatnosti (političke, ekonomske, vojne, naučnotehničke i dr.) države prema kojoj je usmjerena (Vojni leksikon, 1981:336). Obavještajnu službu čine obavještajna djelatnost i organizacija (aparatus) koja tu djelatnost sprovodi. Pojam obavještajne službe u materijalnom smislu obuhvata obavještajnu djelatnost i ciljeve koji se tom djelatnošću ostvaruju, a pojam u formalno-organizacionom smislu – organizaciju i sredstva kojima se obavještajna funkcija obavlja (Politička enciklopedija, 1975:651). Slažući se da se pojmovi obavještajne aktivnosti i obavještajne službe, odnosno aktivnosti i službe/organizacije ne mogu izjednačavati, prije svega jer znamo da obavještajne službe realizuju dva vida aktivnosti: obavještajnu aktivnost i neobavještajna dejstva (subverzivne sadržaje/tajne akcije), smatramo prihvatljivim stanovište profesora Mladena Bajagića (2010a:83), ali i ostalih autora koji definišu obavještajnu službu kao organizaciju, odnosno agenciju, čiji je osnovni zadatak (ali ne i ekskluzivno) realizacija obavještajne aktivnosti kroz specifičan proces rada koji se naziva obavještajni ciklus. U tom kontekstu navodimo i nekoliko prihvatljivih pojmovnih određenja obavještajne službe: obavještajna služba se može definisati kao specijalizovana ustanova državnog aparata (izvršne vlasti) koja, u skladu sa zakonom utvrđenim djelokrugom rada, sprovodi obavještajno-informativne, obavještajno-bezbjednosne i neobavještajne aktivnosti i subverzivne sadržaje (tajne akcije/covert actions) prema vitalnim interesima i vrijednostima protivnika, koristeći naučne metode i metode sticanja naučnog saznanja, kao i specifične prikupljačke metode, postupke i sredstva, u cilju ostvarenja nacionalnih interesa i očuvanja i unapređenja nacionalne bezbjednosti sopstvene države (Bajagić, 2010a); obavještajna služba je specijalizovana organizacija državnog aparata koja, specifičnim metodama i sredstvima, sprovodi obavještajne, bezbjednosne, subverzivne i druge aktivnosti, sa ciljem zaštite unutrašnje i spoljne bezbjednosti i realizacije strateških ciljeva sopstvene države, kao i zaštite interesa same te službe (Mijalković, Milošević, 2011:48).

POJAM SLUŽBI BEZBJEDNOSTI

Službe bezbjednosti su pojam novijeg datuma. Kao jedinstvena institucija, služba bezbjednosti nastaje početkom 20. vijeka kada su razlozi nacionalnog organizovanja i potrebe zaštite države od unutrašnjih i spoljašnjih ugrožavajućih faktora zahtijevali integrisanje i centralizaciju poslova bezbjednosti u okvi-

ru jedinstvene institucije. Opšteprihvaćena definicija pojma “služba bezbjednosti” ne postoji. Djelatnost službi bezbjednosti ne smije se miješati sa policijskim poslovima niti s aktivnošću tzv. političke policije. Naime, politička policija je istorijska kategorija svojstvena totalitarnim režimima, a savremene službe bezbjednosti kada se bave ugrožavanjima koja spadaju u tzv. unutrašnju problematiku preduzimaju aktivnosti iz obavještajnog (kontraobavještajnog), a ne policijskog spektra (Tatalović i Bilandžić, 2005:77).

Prema tome, služba bezbjednosti u najčešće i najšire prisutnom značenju jeste generički pojam koji objedinjava specijalizovane unutrašnje obavještajne službe, tj. sinonim je za službu državne bezbjednosti, odnosno službu unutrašnje – nacionalne bezbjednosti. Znači, služba bezbjednosti je specijalizovana institucija državne uprave koja djeluje na otkrivanju, sprečavanju i suzbijanju aktivnosti koje ugrožavaju postojeće državno i društveno uređenje, i to kako od unutrašnjih političkih protivnika koji djeluju s protivustavnih pozicija (separatisti, teroristi), tako i od najtežih oblika unutrašnjeg i transnacionalnog kriminala (organizovani, visokotehnološki, finansijski, ekonomski, ratni zločini i dr.), ali i od obavještajnih i subverzivnih aktivnosti stranih država, odnosno njihovih specijalizovanih ustanova, službi i saradnika. U praksi se izraz „služba bezbjednosti“ koristi i u znatno širem smislu od navedenog. Tim pojmom je bilo obuhvaćeno funkcionisanje i organizovanje kako obavještajnih službi u širem smislu riječi (tajne policije), tako i službe javne bezbjednosti (javna policija). Time je naglašavana njihova zaštitna funkcija u odbrani interesa najširih masa i iskazivan je odbrambeni karakter njihove aktivnosti u odnosu na druge države (Mijalković i Milošević, 2011:320).

ORGANIZACIJA I PRINCIPI ORGANIZOVANJA OBAVJEŠTAJNIH I BEZBJEDNOSNIH SLUŽBI

Organizacione jedinice obavještajno-bezbjednosnih agencija se osnivaju na dva nivoa organizovanja: 1/ horizontalnom, i 2/ vertikalnom nivou. Kroz horizontalnu organizaciju zadovoljava se načelo tehnologije rada, a kroz vertikalnu se obezbjeđuje koordinacija, razgraničenje nadležnosti, odnosno subordinacija. Horizontalni nivo organizovanja podrazumijeva osnivanje i djelovanje problemsko-linijskih organizacionih cjelina, na osnovu podjele poslova i zadataka iz zakonom definisanog djelokruga rada (obavještajni, kontraobavještajni i drugi bezbjednosni poslovi, a u okviru njih i organizacione cjeline zadužene za problematiku terorizma i organizovanog kriminala). Na osnovu analize određenog broja agencija i postojećih izvora koji se bave organizacijom ovih specijalizovanih ustanova izvršne vlasti, može se reći da vertikalnu organizaciju obavještajno-bezbjednosnih agencija čine: centrala obaveštajne službe, centar obaveštajne službe, potcentar obaveštajne službe i obaveštajni punkt. Ovdje se mora napomenuti da se u većini domaćih naučnih i stručnih radova iz oblasti organizacije savremenih obavještajno-bezbjednosnih agencija, iza obavještajnog

punkta, kao poseban i najniži organizacioni dio, navodi obavještajac ili detaširani obavještajac. Ovaj pristup vertikalnoj organizaciji obavještajne službe se takođe može prihvatiti ako se uzme u obzir da osnovni resurs obavještajne službe čine njeni profesionalni pripadnici, odnosno obavještajci, zaduženi za realizaciju operativnih poslova i zadataka, odnosno primjenu većeg broja prikupljačkih metoda, tehnika i postupaka u cilju pravovremenog obezbjeđivanja potrebnih obavještajnih podataka (Đukić, 2015). Savremena organizacija obavještajnih i neobavještajnih aktivnosti koje preduzimaju pojedine agencije unutar obavještajno-bezbjednosnog sistema pojedinih država mora poštovati određene principe (Masleša, 2001; Savić, 2007; Bajagić, 2010a; Mijalković, Milošević, 2011; Alispahić, 2011.) organizovanja obavještajnih službi, i to, kao što je već istaknuto, tajnost obavještajnog rada, operativnost i pravovremenost u radu, sveobuhvatnost, neprekidnost i intenzitet djelovanja, koncentracija obavještajnog i kontraobavještajnog rada, specijalizacija u radu, funkcionalnost, kontinuiranost obuke³ i dr. Međutim, najvažniji principi organizovanja obavještajnih službi jesu princip zakonitosti, princip koordinacije, princip razgraničenja nadležnosti, princip integracije rezultata, princip odgovarajućeg rasporeda snaga i princip jedinstvene tehnologije (Đukić, 2014).

Princip zakonitosti podrazumijeva osnivanje i djelovanje obavještajno-bezbjednosnih ustanova u skladu sa najvišim pravnim aktima države (ustavom), sistemskim i drugim zakonima, koji definišu strateške pravce i ciljeve rada (misiju i viziju), djelokrug rada, unutrašnju organizaciju, način finansiranja i kadrovsku politiku. S obzirom na to da je tokom XX vijeka bila izražena tzv. "tendencija jačanja položaja i uloge" obavještajno-bezbjednosnih ustanova u odnosu na najviše organe državne vlasti, odnosno njihovo nastojanje da se nametnu kao nezaobilazan subjekt kreiranja i realizacije spoljne politike i bezbjednosnih aktivnosti države, u savremenim uslovima princip zakonitosti obuhvata i podložnost obavještajnih službi različitim oblicima i mehanizmima kontrole zakonitosti rada. Zato je kontrola obavještajno-bezbjednosnih ustanova jedno od ključnih pitanja izučavanja organizacije, djelokruga rada i ovlašćenja savremenih obavještajnih službi, odnosno pitanja kome ove ustanove izvršne vlasti odgovaraju za svoj rad. S obzirom na mjesto i ulogu obavještajno-bezbjednosnih ustanova u sistemu političke vlasti, u većini država su razvijeni složeni i vrsti političkog sistema primjereni oblici i mehanizmi nadzora i kontrole zakonitosti rada obavještajnih službi, načina njihovog finansiranja i načina primjene specifičnih postupaka, mjera i radnji kojima se u određenim okolnostima zadire u ustavom zagarantovana ljudska prava i slobode. Oblici kontrole rada savremenih obavještajno-bezbjednosnih ustanova zavise od toga da li se radi o predsjedničkom, parlamentarnom, ili nekom kombinovanom političkom sistemu. Takođe, mehanizmi nadzora i kontrole razvijeni su u strukturi sve tri grane

³ Smatramo da je kontinuirana edukacija pripadnika obavještajno-bezbjednosnih agencija posebno u segmentu suprotstavljanja najtežim oblicima ugrožavanja bezbjednosti veoma bitna kako kroz sistem osnovne tako i specijalističke obuke. Naime, priroda savremenog društva praćena dinamičnim društvenim odnosima nametnula je potrebu za permanentnim usavršavanjem u svim sferama života, posebno kod upotrebe ili „zloupotrebe“ visokosofisticiranih informacionih tehnologija karakterističnih za savremene prijetnje bezbjednosti.

državne vlasti: zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj. Kada se radi o predsjedničkom sistemu, kontrolu od strane izvršne vlasti vrši predsjednik države, putem raznih odbora, savjeta i drugih tijela, pri čemu se svi rezultati kontrole razmatraju na glavnim koordinirajućim, usmjeravajućim i rukovodnim tijelima države zaduženim za nacionalnu bezbjednost (Bajagić, 2010a:). Treba naglasiti da je kontrola izvršne vlasti na višem nivou centralizacije ako su obavještajno-bezbjednosne ustanove autonomno-centralne, odnosno samostalne u odnosu na pojedine resore (ministarstva). Parlamentarni sistemi takođe poznaju i razvijaju gotovo istovjetne i složene oblike kontrole rada obavještajno-bezbjednosnih ustanova, samo što je u ovom slučaju premijer (predsjednik vlade) političko lice koje ima najveću moć kontrole preko reznovrsnih kontrolnih i nadzornih tijela, dok se na nacionalnom planu ova oblast objedinjuje na nivou već pomenutih savjeta za nacionalnu bezbjednost. Kontrola od strane zakonodavne vlasti ne zavisi od vrste političkog sistema, i svodi se na djelovanje različitih parlamentarnih organa i tijela koja se, direktno ili indirektno, bave pitanjima od značaja za organizaciju, finansiranje, kadrovsku politiku, najposlije, i zakonitost rada obavještajno-bezbjednosnih ustanova. Konačno, u mnogim državama se danas razvijaju i određeni oblici i mehanizmi kontrole zakonitosti rada obavještajno-bezbjednosnih ustanova i od strane sudskih organa. Cilj kontrole jeste da se djelovanje i druga pitanja života i rada obavještajno-bezbjednosnih ustanova odvijaju u skladu i sa principima "pravne države", odnosno u skladu sa važećim zakonima kojima je utvrđen djelokrug rada, organizacija, način finansiranja i kadrovska politika obavještajno-bezbjednosnih ustanova i obavještajno-bezbjednosnog sistema u cjelini. Pored konkretnih ciljeva, kontrolom se teži skinuti i veo tajnosti uopšte sa fenomena obavještajne aktivnosti i uspostaviti nov (partnerski i otvoren) odnos najšire društvene javnosti prema obavještajnim službama. Kao što je naglašeno, iako su u određenim razdobljima uočavani otvoreni i prikriveni otpori obavještajnih službi da se njihov rad tretira u potpunosti kao javan rad, dostupan kritičkom oku "laika" i zlonamjernih, u svijetu je evidentna tendencija sve većeg otvaranja ovih ustanova prema javnosti, a kontrola je sigurno jedan od najvažnijih mehanizama za to. Iskustva su pokazala i da obavještajno-bezbjednosne službe u uslovima veće javnosti rada i pod budnim okom razvijene mreže i mehanizama nadzora i kontrole imaju više koristi nego kada djeluju kao otuđeni centri moći i pod plaštom potpune tajnosti. (Bajagić, 2010b).

Sama priroda obavještajnih službi odnosi se na prikupljanje i analizu informacija. Takve mjere zahtijevaju visok stepen povjerljivosti. S druge strane, postoji opasnost da se takve informacije mogu zloupotrijebiti u domaćem političkom kontekstu. Obavještajne službe mogu postati prijatna društvu i političkom sistemu koji treba štiti. Stoga postoji velika potreba za jasnim demokratskim i parlamentarnim nadzorom nad obavještajnim službama, osim kontrole koju vrši izvršna vlast. U demokratskom društvu bi obavještajne službe trebale nastojati da budu djelotvorne, politički neutralne (da ne podržavaju nijednu stranku), da se pridržavaju profesionalne etike, da djeluju u okviru zakonskog mandata i u skladu sa ustavnopravnim normama i demokratskim praksama država (Priručnik - Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti:2004:82). S

obzirom na to da obavještajno-bezbjednosne službe u obavljanju svojih dužnosti i zadataka zadiru u segment ljudskih prava i osnovnih sloboda, a da ne bi došlo do zloupotrebe njihovih ovlaštenja, neophodan je kontinuiran nadzor nad njihovim radom.⁴

U Bosni i Hercegovini nadzor nad radom službi bezbjednosti i odbrane, obavlja Parlamentarna skupština neposredno i preko Zajedničke komisije za nadzor nad radom obavještajno-bezbjednosne agencije Bosne i Hercegovine i Zajedničke komisije za odbranu i bezbjednost.

Parlamentarni nadzor se ostvaruje od strane Predstavničkog doma i Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, koji zajednički osnivaju Bezbjednosno-obavještajnu komisiju za nadzor nad Obavještajno-bezbjednosnom agencijom. Bezbjednosno-obavještajna komisija sastoji se od dvanaest (12) članova, po šest iz svakog doma. Kandidati koji su predloženi za članstvo u Komisiji prolaze bezbjednosnu provjeru koju vrši Agencija. Na čelu Komisije nalazi se predsjedavajući, koji je izabran iz reda članova Komisije, i on mora biti član stranke zastupljene u jednom od domova Parlamentarne skupštine BiH koja nije dio vladajuće koalicije. Članovi Komisije se kandiduju u skladu sa principom proporcionalne zastupljenosti političkih stranaka u Predstavničkomu domu. U Komisiji su zastupljena sva tri konstitutivna naroda. Bezbjednosno-obavještajna komisija (dostupno putem sajta: www.parlament.ba/sadrzaj/komisije/zajednicke_komisije/OSA_nadzor) nadležna je da: vrši nadzor nad zakonitošću rada Agencije; održava rasprave o imenovanju generalnog direktora i zamjenika generalnog direktora Agencije i daje mišljenja o tom imenovanju; razmatra izvještaje predsjedavajućeg o pitanjima iz njegove nadležnosti, uključujući mjere preduzete u cilju rješavanja svih problema u Agenciji utvrđenih prilikom provođenja inspeksijske kontrole, revizije ili istrage; razmatra izvještaje generalnog direktora o radu i troškovima Agencije, te posebno analizira način trošenja budžetskih sredstava; razmatra izvještaje glavnog inspektora; traži od zaposlenih u Agenciji da, putem predsjedavajućeg osiguraju stručne savjete kada je potrebno u cilju vršenja funkcije nadzora; daje mišljenje o detaljnom prijedlogu budžeta Agencije; sprovodi istragu o radu Agencije.⁵ Takođe, razmatra i prati sprovođenje obavještajno-bezbjednosne politike BiH, razmatra zakone i druge propise iz oblasti, obavještajno-bezbjednosne djelatnosti u BiH, razmatra pitanja međunarodne saradnje BiH sa drugim državama i međunarodnim obavještajnim institucijama, sprovodi nadzor nad primjenom Zakona o zaštiti tajnih podataka od strane institucija BiH, entitetskih i organa na ostalim

⁴ O principu zakonitosti i nadzoru nad radom obavještajno-bezbjednosnih službi vidi i u: dokumenti – izvještaji s javnih tribina o temi „Parlamentarni nadzor nad radom obavještajno-bezbjednosnih službi“ br. 03-50-3-1303, 1303-2, 1303-3/09 od 18.01.2010. – Zajednička komisija za nadzor nad radom Obavještajno-bezbjednosne/sigurnosne agencije Bosne i Hercegovine – dokumenti. Preuzeto 14.03.2015. sa sajta www.parlament.ba.

⁵ Ukoliko Obavještajno-bezbjednosna komisija ima osnovane sumnje da Agencija obavlja svoje dužnosti na nezakonit način, Komisija može provesti istragu tokom koje može ispitivati zaposlene u Agenciji te imati pristup relevantnoj dokumentaciji Agencije. Ukoliko Bezbjednosno-obavještajna komisija utvrdi da je rad Agencije nezakonit, Komisija može pozvati predsjedavajućeg, odnosno generalnog direktora da preduzme potrebne mjere i pokrene ispitivanje odgovornosti. Uporedi član 18–23 Zakona o obavještajno-bezbjednosnoj agenciji BiH.

nivoima državne organizacije BiH, razmatra izvještaje Ministarstva bezbjednosti i Ministarstva odbrane BiH o izdavanju dozvola za pristup tajnim podacima i bezbjednosnim provjerama. Komisija razmatra i druga pitanja iz oblasti rada Agencije u skladu sa Zakonom o Obavještajno-bezbjednosnoj agenciji BiH, kao i drugim posebnim zakonima iz kojih proističe odgovarajuća nadležnost. Stupanjem na snagu Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o Obavještajno-bezbjednosnoj agenciji BiH 19.02.2009. godine komisija je promijenila naziv u "Zajedničku komisiju za nadzor nad radom Obavještajno-bezbjednosne agencije Bosne i Hercegovine".

Zajednička komisija za odbranu i bezbjednost Bosne i Hercegovine (dostupno putem sajta: www.parlament.ba/sadrzaj/komisije/zajednicke_komisije/odbrana/) razmatra i prati sprovođenje bezbjednosne i odbrambene politike Bosne i Hercegovine; prati rad i razmatra izvještaje Stalnog komiteta za vojna pitanja, Ministarstva odbrane BiH, Ministarstva bezbjednosti BiH i drugih izvršnih tijela koja se bave pitanjima iz oblasti bezbjednosti i odbrane, i o tome izvještava PSBiH, sa posebnim osvrtom na izvještaje, kratkoročne i dugoročne planove u vezi sa: strukturom Oružanih snaga BiH, kadrovskom politikom i regrutovanjem, platama i naknadama, obrazovanjem i obukom pripadnika Oružanih snaga BiH, profesionalnim ponašanjem i etičkim standardima za civilni i vojni personal, opremanjem vojske, radom vojne industrije, nabavkom sredstava i uvozom oružja i vojne opreme, materijalnom pomoći i ugovorima sa stranim firmama koje pružaju usluge odbrambenim institucijama na komercijalnoj osnovi, borbenom gotovosti, vojnim vježbama i operacijama uključujući izvršenje međunarodnih obaveza i međunarodnih operacija podrške miru; razmatra zakone i amandmane na zakone iz nadležnosti Komisije; razmatra i dostavlja mišljenja i preporuke, izmjene i dopune na prijedlog budžeta za odbranu; razmatra izvještaje o izvršenju budžeta za odbranu, kao i izvještaje o reviziji institucija iz oblasti odbrambene i bezbjednosne politike Bosne i Hercegovine, te razmatra i druga pitanja iz oblasti bezbjednosti BiH.

S tim u vezi i Obavještajno-bezbjednosna agencija treba da izrađuje i stavlja na raspolaganje javnosti izvještaje o svojim ciljevima, programima i generalnom težištu svojih aktivnosti, koji ne treba da budu zasnovani na informacijama koje su tajne, ali treba da informišu javnost o pitanjima bitnim za segment njihove ukupne bezbjednosti. O nekim pitanjima potrebno je informisati javnost na isti način kao i donosioce državnih odluka zbog zaštite demokratskih principa i principa pravne države, a i zbog činjenice da javnost i zajednica u jednoj zemlji imaju pravo na informacije o prijetnjama po bezbjednost ili globalnu bezbjednost⁶. U tom pravcu treba da se ažurira i prilagodi zvanični sajt Agencije⁷ aktu-

⁶ Vidjeti detaljnije: Zaključna razmatranja s konferencije o temi: „Akademska zajednica Bosne i Hercegovine o demokratskom nadzoru obavještajno-bezbjednosnih službi u Bosni i Hercegovini“ - Izvještaj br. 03/02-50-3-699/10 od 29.07.2010. - Zajednička komisija za nadzor nad radom Obavještajno-bezbjednosne agencije BiH - dokumenti, Internet 12/03/2015 www.parlament.ba

⁷ Zvanični sajt Agencije je zadnji put ažuriran 2005. godine. Internet 12/03/2015. www.osa-oba.gov.ba/ ustavnost i zakonitost, informacije i saopštenja, kontakt.

elnom trenutku, a po ugledu na druge savremene obavještajno-bezbjednosne agencije.

Principom koordinacije postiže se cjelishodno, sistematsko, elastično i stabilno povezivanje svih nacionalnih obavještajnih organizacija u skladnu cjelinu nacionalnog bezbjednosno-obavještajnog sistema. Tako su u svim modernim državama osnovani posebni organi (tijela) konsultativno-političkog i savjetodavno-nadzornog karaktera, koji imaju obavezu da planiraju, rukovode, usmjeravaju i nadziru sve obavještajne aktivnosti koje sprovode pojedine organizacije, kao i bezbjednosno-obavještajni sistem u cjelini (Mijalković, Milošević, 2011:58). Koordinacija, kao važan princip organizacije, može biti vertikalna i horizontalna i potrebna je u svim fazama realizacije dužnosti i zadataka koje obavještajno-bezbjednosne agencije dobijaju od najviših državnih organa.

Princip razgraničenja nadležnosti, ukoliko se poštuje, obezbjeđuje racionalno korišćenje svih kadrovskih, materijalnih i tehničkih potencijala, odnosno efikasno i ekonomično korišćenje snaga i sredstava obavještajne službe. Time se svrsishodno raščlanjuju ukupna aktivnost bezbjednosno-obavještajnog sistema i vrši podjela poslova na njegove dijelove.

Princip – načelo integracije rezultata podrazumijeva stvaranje jedinstvene banke obavještajnih podataka, dostupne državno-političkom vrhu i praktično predstavlja preduslov ostvarivanja prethodnih načela. Praksa organizovanja savremenih nacionalnih obavještajno-bezbjednosnih sistema potvrđuje da se značajna pažnja posvećuje ovom pitanju koje se, uglavnom, rješava centralizacijom, kako sistema u cjelini tako i pojedinačnih službi (Savić, 2007:108).

Princip odgovarajućeg rasporeda snaga znači «pravilno usmjeravanje obavještajnih potencijala s obzirom na specifičnost obavještajnih potreba i zahtjeva koji su obavještajnim službama upućeni od strane političkih odlučilaca» cjelini (Mijalković, Milošević, 2011:59). Poštovanje ovog principa uslovljeno je informacionim potrebama nosilaca političke vlasti, odnosno potrebama koje oni imaju u toku kreiranja i realizacije političkih ciljeva u najširem smislu, shodno utvrđenim nacionalnim interesima. Generalno, odgovarajući raspored snaga obavještajnih ustanova zavisi od utvrđene strategije nacionalne bezbjednosti i nacionalne obavještajne strategije, iz kojih su izvedeni dugoročni i kratkoročni obavještajni i bezbjednosni prioriteti (Bajagić, 2010:90).

Princip jedinstvene tehnologije rada podrazumijeva planiranje, operativnu razradu i poštovanje određenih faza realizacije procesa obavještajne aktivnosti, koji u savremenim obavještajno-bezbjednosnim ustanovama teče na osnovu razvijenih organizacionih modela obavještajnog ciklusa. Takođe, ovaj princip podrazumijeva i razvijene procedure zaštite svih materijalnih i ljudskih potencijala i obavještajnih dometa, da bi se oni u narednim operacijama mogli upotrijebiti i na bezbjedan i na svrsishodan način. Konačno, tehnologija rada obuhvata i ono što nazivamo organizacionom strukturom obavještajne službe, odnosno postojanje vertikalne (od centrale do izdvojenog i legendiranog obavještajca) i horizontalne strukture čiji pojedini dijelovi imaju nazive: direkcije, uprave, divizije, i slično (Savić, 2007).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kako savremene prijetnje bezbjednosti prije svega karakteriše maksimalna konspirativnost, mobilnost, planska podjela rada, hijerarhijski ustrojena organizacija i sl., tako i sama organizacija obavještajnih i bezbjednosnih službi, odnosno obavještajno-bezbjednosnih agencija treba da bude fleksibilna i prilagođena savremenim oblicima ugrožavanja bezbjednosti. Istovremeno to od obavještajno-bezbjednosnih službi zahtijeva da njene organizacione cjeline budu pokretljivije i sposobne u sagledavanju tih karakteristika, odnosno cjeline bezbjednosnog fenomena. Tu treba pridodati i tajnost kao preovlađujuće obilježje prijetnji nacionalnoj bezbjednosti, što dodatno otežava percepciju bezbjednosnih pojava i čini je zavisnom o induktivnom logičko-analičkom zaključivanju na osnovu spoznatih fragmenata ili obrisa cjelovitog fenomena, ali i pravni okvir koji će omogućiti slobodu ili autonomiju stručne procjene unutar zakonom propisanih okvira. Organizacija i principi organizovanja obavještajno-bezbjednosnih službi predstavljaju veoma važan segment ako se ima u vidu da je sveobuhvatna obavještajno-bezbjednosna aktivnost povezana sa tajnošću kao osnovnim principom rada, što na određen način implicira i da eventualne zloupotrebe ili prekoračenja nadležnosti prilikom primjene specijalnih istražnih tehnika mogu ostati nedostupni javnosti ili operativno tretiranim licima, pa ona ne mogu ni zatražiti određenu pravnu zaštitu. Iz tog razloga potrebno je striktno poštovanje načela zakonitosti od strane obavještajno-bezbjednosnih službi, kao i permanentno nadziranje njenog rada od strane nadležnih subjekata. S tim u vezi, daleko veći značaj treba dati samom postupku kontrole i njenim rezultatima, a u tom kontekstu kontrolnim i nadzornim subjektivnim strukturama zaduženim za vršenje nadzora i njihovim potrebnim kvalifikacijama, imajući u vidu da je primjena tajnih opservacija kompleksna, specifična, tajnovita, a njeni rezultati vrlo malo ili gotovo nimalo dostupni javnosti. Takođe, profesionalna izgradnja stručnjaka u oblasti obavještajno-bezbjednosnog rada treba biti među prioritetima u radu tih agencija. Izgradnja profesionalizma, opredijeljenosti za demokratske norme i principe ljudskih prava, kao i osjećaj za građansku odgovornost treba da budu važni – kontinuirani aspekti obuke obavještajno-bezbjednosnog osoblja radi što kvalitetnijeg obavljanja izvršnih i upravljačkih funkcija uslovljenih primjenom posebnih istražnih tehnika.

LITERATURA

- Alispahić, B. (2011). *Osnovi metodike rada obavještajno-sigurnosnih službi*, Sarajevo/Zagreb:TKD
- Šahinpašić.
- Bajagić, M. (2010). *Metodika obavještajnog rada*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

- Bajagić, M. (2010). *Špijunaža u XXI veku – Savremeni obaveštajno-bezbednosni sistemi*, Beograd: Marso.
- Centar za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama, Interparlamentarna unija. (2004). *Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti (principi, mehanizmi i prakse)*, Misija OEBS u BiH, Sarajevo.
- Dujić, S. (2010). Javne službe i nezavisna regulatorna tijela, *Časopis za upravno-pravnu teoriju i praksu*,
- Banja Luka: Agencija za državnu upravu Republike Srpske.
- Đorđević, O. (1987). *Osnovi državne bezbednosti*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
- Đukić, S. (2014). Obaveštajne i bezbjednosne službe, *Bezbjednost, policija, građani*, Banja Luka: MUP
- RS.
- Đukić, S. (2015). Organization, duties and tasks of the Intelligence and Security Agency of
- Bosnia and Herzegovina in combating terrorism and organized crime, *International scientific conference “Archibald Reiss Days”*, Belgrade: Academy of Criminalistic and Police
- Studies.
- Masleša, R. (2001). *Teorije i sistemi sigurnosti*, Sarajevo: Magistrat.
- Mijalković, S., Milošević, M. (2011). *Obavještajno-bezbjednosna djelatnost i službe*, Banja Luka:
- Visoka škola unutrašnjih poslova.
- *Politička enciklopedija*, (1975). Beograd: Savremena administracija.
- Savić, A. (2007). *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Tatalović, S., Bilandžić M. (2005). *Osnove nacionalne sigurnosti*, Zagreb: MUP Republike Hrvatske,
- Policijska akademija.
- *Vojni leksikon*, (1981). Beograd: Redakcija vojnog leksikona.
- Zakon o obavještajno-bezbjednosnoj agenciji Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, broj 12/04,
- 22/04 i 56/06.
- www.parlament.ba.
- www.osa-oba.gov.ba.

ORGANIZATION AND PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF THE INTELLIGENCE AND SECURITY AGENCIES

Abstract

Modern organization of intelligence and unintelligence activities undertaken by some services/ agencies within the intelligence – security system of individual states must respect certain principles, among others, operability and timeliness of the work, universality, continuity and intensity of action, concentration of intelligence and counterintelligence work, specialization in the work, functionality and continuity of training, but also the confidentiality of intelligence work. However, the most important principles of organizing an intelligence – security agencies are the principle of legality, the principle of coordination, the principle of delineation of jurisdictions, the principle of integration results, the principle of an appropriate balance of power and the principle of unique technology work.

Keywords: intelligence and security service/ agency, organization, the principles of organization.

UGROŽAVANJE BOSNE I HERCEGOVINE PRIRODNIM I DRUGIM NESREĆAMA OD 1995. DO 2008. GODINE

Naučna kritika, polemika

UDK 331.45/.46(497.6)„1995/2008”

Husein Ljeljak, doc.dr.sc.¹

Apstrakt: *Prirodne nepogode od nastanka ljudskog roda sve do današnjih dana predstavljaju prijetnju čovjeku i njegovom opstanku. Ljudi su od uvijek preduzimali mjere i aktivnosti kako bi se zaštitili i spasili u slučajevima prirodnih i drugih katastrofa. Zaštita i spašavanje imanentna je potreba savremenih društava kako bi se adekvatno suprotstavili prirodnim i drugim izazovima. U ovom radu se govori o ugrožavanju Bosne i Hercegovine prirodnim i drugim nesrećama od 1995. do 2008. godine. U radu se daju preporuke da efikasan sistem civilne zaštite nužno podrazumijeva jasne mjere i aktivnosti kao i način finansiranja tih mjera, te definisane nadležnosti nosilaca aktivnosti. Takođe se ističe značaj efikasnog rukovođenja akcijama zbrinjavanja stanovništva u prirodnim i drugim nesrećama u Bosni i Hercegovini.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, prirodne i druge nesreće, zaštita, spašavanje.*

Razne prirodne sile su od čovjekova postanka ugrožavale njegov opstanak u prirodi. Zato su ljudi preventivno poduzimali niz mjera i aktivnosti kako bi se odbranili, zaštitili i preživjeli, ali nisu se uvijek mogli zaštititi. Tako su zaštita i spašavanje bili stalni pratilac ljudi u njihovu životu i radu. Historijski promatrano, zaštita i spašavanje ljudi i materijalnih dobara uvjetovani su pojavom raznih opasnosti koje su ugrožavale njihov život, materijalna i druga dobra koja su im služila. Razvojem ljudskoga društva, mjere zaštite i spašavanja postaju sve složenije i prilagođavaju se promijenjenim uvjetima života. Osim prirodnih rušilačkih sila, koje milionima godina neprestano djeluju i permanentnih ratova uz upotrebu najrazornijeg oružja, sve više su prisutne i negativne posljedice, teh-

¹ Voditelj departmana/dekan Sigurnosnih studija, Univerzitet modernih znanosti - CKM Mostar, e-mail: huseinljeljak@hotmail.com

ničko-tehnološke revolucije (razne katastrofe, hemijski, biološki, radiološki i drugi akcidenti, zagađivanje čovjekove sredine, itd.).

Istraživanje nastanka zaštite i spašavanja govori da su oni uvjetovani raznim pojavama opasnosti koje stalno ugrožavaju čovjeka i materijalna dobra, prirodu u kojoj živi, bilo da je riječ o zemljištu, zraku ili vodi. U proteklom historijskom periodu opasnosti su bile različite.

U najranijem razvoju čovjek je u borbi za samoodržavanje to činio više refleksno, individualno, manje organizirano, a potom sve smišljenije. Poznato je da se čovjek teško može braniti od prirodnih opasnosti (zemljotresi, poplave, požari, itd.) jer su uzroci takvi da ih ne može predvidjeti nego je primoran na složeniji, organiziraniji aktivan odnos kako bi, neposredno ili posredno, izbje-gao, ublažio ili otklonio opasnosti i posljedice koje su one sa sobom nosile. Na kasnijem nivou razvoja ljudske zajednice, društvo u cjelini i svaka zemlja posebno težili su organiziranom, na nauci zasnovanom, suprotstavljanju i otklanjanju pratećih, naraslih i predstojećih opasnosti.

Razvoj nauke, uticaj naučne misli na razvoj tehnike i novih tehnologija uopće, a posebno u proizvodnji razornih oruđa i oružja, uvjetovao je razvoj organiziranog sistema (službe), razvoj funkcije zaštite i spašavanja u najširem smislu te riječi, samu organizaciju i razvoj zaštitnih sredstava. Pojava brzih, pokretnijih i razornijih ubojnih sredstava omogućila je nanošenje udara i po dubokoj pozadini, što znači i po civilnom stanovništvu, usložnjava i čini probleme zaštite i spašavanja sve težim.

Pojavom i upotrebom aviona za bombardiranje "protivnika" i zbog nastalih posljedica bombardiranja organizira se Civilna zaštita s određenim sadržajima rada i zadacima. Među prvim sadržajima civilne zaštite organizirano je osmatranje, javljanje i uzbuñivanje, formira se organizacija za gašenje požara od posljedica bombardiranja, za raščišćavanje i prvu pomoć. Naseljena mjesta i velike ljudske koncentracije u bližoj dubini fronta bile su posebno ugrožene, ne samo od posljedica bombardiranja nego i od upotrebe bojnih otrova.

Historijat daljnjeg razvoja civilne zaštite vodi nas u period između Prvog i Drugog svjetskog rata, otkada se naglo jača i razvija zrakoplovstvo u mnogim zemljama (U Njemačkoj se 1927. godine osniva Savez protuavionske zaštite pod Ministarstvom unutarnjih poslova).

Civilna zaštita u Kraljevini Jugoslaviji za vrijeme aprilskog rata 1941. godine bila je zbog nespemnosti državnog i vojnog aparata paralizirana, praktično razbijena već prvog dana i de facto nije ni funkcionirala.

Tokom Drugog svjetskog rata, zbog razvoja strateškog zrakoplovstva s velikim radijusom djelovanja, razornijih bombi i drugog oružja, Civilna zaštita dobija još veće značenje, naročito u Evropi (Velikoj Britaniji i Njemačkoj), ali i u Japanu i u zemljama koje su bile izložene najžešćim bombardiranjima.

Posljednjih decenija, s obzirom na brzi razvoj savremene tehnologije, na zagađanje čovjekove sredine, na opasnosti koje prijete čovjeku i materijalnim sredstvima, Civilna zaštita se u mnogim zemljama organizira i za funkcionisanje u miru, ovisno o organizaciji društva, praksi, normativnim i drugim rješenji-

ma. Svaka zemlja organizira civilnu zaštitu prema svojim potrebama, shvatanju, mogućnostima, uvjetima života i situaciji, pri čemu dolazi i do raznih odstupanja. Od formiranja Međunarodne organizacije Civilna zaštita (ICDO) 1972. godine, prisutna su nastojanja da se Civilna zaštita u svakom pogledu sve bolje standardizira.

PRIRODNE I DRUGE NESREĆE U VREMENU 1995.-2008.GOD.

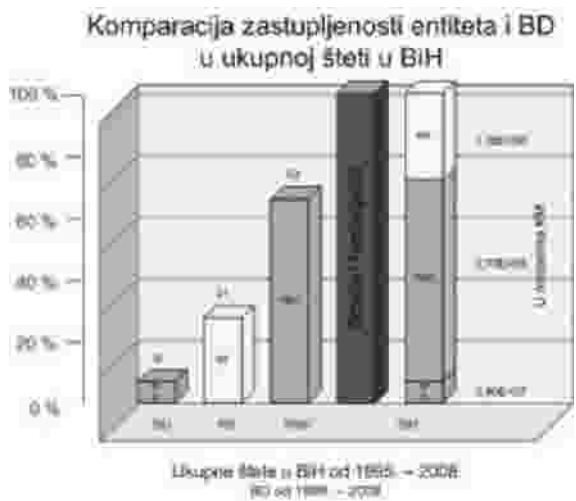
Na osnovi istraživanja vidi se da su pojave zbrinjavanja stanovništva, zbog posljedica prirodnih i drugih nesreća (od 1995. do 2008.) u Bosni i Hercegovini, bile u značajnom broju. One su predstavljale stalni sigurnosni rizik za Bosnu i Hercegovinu, njezino stanovništvo i materijalna dobra.

U tabeli 1. prezentirani su podaci o broju ugroženoga stanovništva, što znači da je za veliki broj stanovništva bilo neophodno razmatrati potrebu zbrinjavanja. Međutim, analizirajući prezentirane podatke (tabela 1-4 i histogram 1-5), može se zapaziti učestalost i vrste prirodnih nesreća, kao i materijalne štete.

BiH	DB	RS	FBiH	BiH
Godina	1999. – 2008.	1995. – 2008.	1995. – 2008.	1995. – 2008.
Materijalna šteta (KM)	23.787.000	138.072.953	272.963.522	434.823.475
Broj ugroženog stanovništva	11.365	130.276	184.998	326.639
Broj događaja	385	9143	4585	14.113
Poplava	5	11	35	51
Slijeganje tla, odronjavanje i klizanje tla	177	322	250	749
Snježne padavine	1	8	19	28
Neadekvatno uređena lokalna deponija	0	0	1	1
Suša	1	2	9	12
Požari	200	3733	2484	6417
Tuča (grad i led)	0	2	6	8
Masovne pojave ljudskih, životinjskih i biljnih bolesti	0	50	4	54
Epidemije zarazne bolesti ljudi	0	52	13	65
Zaštita od mina i NUS-a	1	424	1440	1864
Saobraćajne nesreće	1	3820	23	3844

Oluja i mraz	0	4	5	9
Prelivanje brana na hidroelektranama	0	3	5	8
Opasne materije	0	40	3	43
Zemljotres	0	10	5	15
Štetočine	0	300	282	582
Bolesti životinja	0	0	1	1
Zagađivanje vode	0	77	0	77
Ostale nesreće	0	17	0	17

Tabela 1. Prirodne nesreće u vremenu 1995.-2008.god.

Histogram 1.

Na osnovi prikupljenih ulaznih parametara za materijalne štete u BiH (434,823.475 KM): Distrikt Brčko BiH (23,787.000), Federacija BiH (272,963.522), Republika Srpska (138,072.953), vidljivo je da je u FBiH 63% ukupnih materijalnih šteta, dok Distrikt Brčko BiH ima 6% a Republika Srpska 31%.

23,787.000	138,072.953	272,963.522	434,823.475
2,4E+07	1,38E+08	2,73E+08	4,35E+08
6%	31%	63%	100%
DB	RS	FBiH	BiH

Tabela 2. Uporedni pokazatelji o materijalnim štetama.

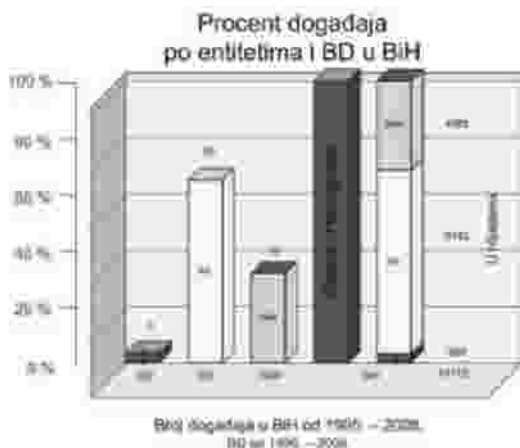

Histogram 2.

Na osnovi prikupljenih ulaznih parametara za ugroženo stanovništvo Bosne i Hercegovine (326.639) od materijalnih šteta: Distrikt Brčko BiH (11.365), Federacija BiH (184.998), Republika Srpska (130.276), vidljivo je da je u FBiH 57% ukupnog broja ugroženog stanovništva, dok Distrikt Brčko BiH ima 4%, a Republika Srpska 39%.

23,787.000	138,072.953	272,963.522	434,823.475
11.365	130.276	184.998	326.639
4%	39%	57%	100%
DB	RS	FBiH	BiH

Tabela 3. Usporedni pokazatelji u BiH.

Histogram 3.

Na osnovi prikupljenih ulaznih parametara događaja za ugroženo stanovništvo Bosne i Hercegovine (14.113) od materijalnih šteta: Distrikt Brčko BiH (385), Federacija BiH (4585), Republika Srpska (9143), vidljivo je da u FBiH čini 32% ukupnog broja procenta događaja ugroženog stanovništva, dok Distrikt Brčko BiH ima 3% a Republika Srpska 65%.

23,787.000	138,072.953	272,963.522	434,823.475
11.365	130.276	184.998	326.639
385	9143	4585	14113
3%	65%	32%	100%
DB	RS	FBiH	BiH

Tabela 4. Uporedni pokazatelji o materijalnim štetama u BiH.

Histogram 4.

Na osnovi prikupljenih ulaznih parametara za broj događaja u BiH (14.113) vidljivo je da je najviše požara (6417 ili 45,51%), potom saobraćajnih nesreća (3844 ili 27,26%), a slijede: zaštita od mina i NUS-a (1844 ili 13,21%), slijeganje tla (749 ili 5,32%), štetočine (582 ili 4,13%) i svi ostali događaji (4,57%).

Takođe na osnovi prikupljenih podataka u periodu od 1995.-2008. godine, u BiH bilo je oko 370 Proglašavanja (odluka proglašavanja od strane nadležnih organa), stanja prirodnih i drugih nesreća, a najčešći učesnici i nosioci zbrinjavanja, bili su: Civilna zaštita 97 ili 26,2 % , načelnik općine i ostale općinske službe 43 ili 11,62%, domicilno stanovništvo 55 ili 14,86%, komunalna preduzeća 33 ili 8,91%, policija 43 ili 11,62%, vatrogasne jedinice 52 ili 14%, ostali nosioci zbrinjavanja (vlade kantona, Vijeće ministara BiH, vojska, drugi privredni idruštveni subjekti) 42 ili 11,3%, bolnice-hitne službe 5 ili 1,3%.

U skladu sa prezentiranim podacima i njihove statističke obrade, na prvi pogled bi se moglo zaključiti da je u istraživanom periodu bilo potrebe za zbrinjavanjem stanovništva. Podatake, koji su prezentirani, došlo se do saznanja da je bilo u većem obimu slučajeva zbrinjavanja stanovništva, gdje je Civilna zaštita odigrala značajniju ulogu.

ZBRINJAVANJE UGROŽENOG I NASTRADALOG STANOVNIŠTVA

Ovo je jedna od najvažnijih mjera zaštite i spašavanja, koja ima izuzetno značajno mjesto u sistemu općenite zaštite. Ona je blisko povezana sa evakuacijom. Nisu rijetki slučajevi u praksi da neki odgovorni organi poistovjećuju ove dvije mjere zaštite i spasavanja. U nekim vremenskim situacijama kada stanovništvo, zbog većeg ugrožavanja ili stradanja, ostane bez svoga ognjišta (krova nad glavom) i minimalnim-neophodnim sredstava za preživljavanje, posebno u ratnim uvjetima, prirodnih i drugih nesreća, tada se prilazi provođenje odgovarajućih mjera i aktivnosti, sa ciljem osiguravanja uslova života i zaštite. U navedenoj mjeri i aktivnostima, najvažniji postupci da bi se kvalitetno zadatak izvršio su: osiguranje nužnog smještaja (dakle, dolazi do manjeg ili većeg pomijeranja stanovnika), ishrane, snabdijevanja, medicinske pomoći, zaštite od ratnih djelovanja i drugih opasnosti, kao i druge mjere kojima se osigurava što normalnije odvijanje života i rada u takvim uvjetima.

Nužno zbrinjavanje ugroženog i nastradalog stanovništva je privremenog karaktera, ali zahtijeva angažiranje, ne samo Civilne zaštite i njenih pripadnika, nego i šire društvene zajednice, odnosno svih ostalih organizacija u čijoj je to nadležnosti (Crveni polumjesec, Crveni križ i druge humanitarne organizacije, organi nadležni za zdravstvo i socijalnu zaštitu, stambene i komunalne poslove, građevinarstvo, urbanizam i dr.). Na osnovu navedenog, zbrinjavanje se može posmatrati kao skup složenih i obimnih radnji i postupaka, koje se provode u uvjetima stalnog povećanja broja ugroženih i nastradalih, posebno u prirodnim i drugim nesrećama, kada naročito dolazi do izražaja nesrazmjera između potreba za zbrinjavanjem velikog broja ljudi, do i mogućnosti da im se blagovremeno pruži pomoć. U historiji je poznato niz slučajeva stvaranja potrebe za zbrinjavanjem ugroženog i nastradalog stanovništva i to na svim prostorima zemaljske kugle gdje žive i rade ljudi. Na osnovu tih iskustava, koja su prisutna i danas, može se uočiti važnost i složenost ove mjere zaštite i spašavanja.

Koliko je ova problematika složena i važna, najbolje govori podatak da je na niovu države Bosne i Hercegovine obrazovan i poseban organ uprave, **Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice**, koji se isključivo bavi ovim poslovima (Tome su najviše doprinijela pomijeranja stanovništva u toku rata u BiH, od 1992. do 1995. godine). To su dragocjena iskustva, koja teorijski, ali i praktično pokazuju da je ugroženom i nastradalom stanovništvu, koji je zbog prirodnih i drugih nesreća izloženo neposrednim opasnostima po život i imovinu i koji su primorani da napuste svoje kuće i stanove, neophodno hitno osigurati nužni

smještaj, ishranu i druge vidove materijalne pomoći, kao i neophodnu zdravstvenu zaštitu. Pored toga, zbog psihičkih potresa i trauma, takvim ljudima je potrebno postepeno, u skladu sa mogućnostima, pružiti svaku drugu pomoć u cilju što uspješnijeg prevladavanja stanja u kojem se nalaze.

Kao nužni smještaj, tretira se privremeni stambeni prostori, koji služe za smještanje evakuiranog- ugrožanog i nastradalog stanovništva u rejonima njegovog razmještaja. U takvim uslovima, prioritetno se za nužni-kolektivni smještaj ugroženih i nastradalih koriste: hoteli, đučki i dječiji domovi, škole, prostorije preduzeća i drugi objekti koji su u privatnoj i društvenoj svojini.

Kao što se rade **procjene** o svim eventualnim mogućnostima ugrožavanja ljudi i potrebe da se preduzmu planske i organizirane mjere zbrinjavanja, rade se **planovi** zbrinjavanja i utvrđuju nosioci izvršavanja konkretnih zadataka.

Zadržavajući se na ovim činjenicama, moguće je izvesti pretpostavke o složenosti problematike i obuhvata teorije i prakse zbrinjavanja ljudi i materijalnih dobara. Teorijskih radova i istraživanja u oblasti zbrinjavanja ljudi i materijalnih dobara ima veoma malo, a ova oblast je istraživana u okviru šire oblasti zaštite i spasavanja.

Osim toga, normativno-pravni okvir kojim bi trebala da se reguliše ova oblast, vrlo površno zahvata bitna pitanja zbrinjavanja. Time se stvara ogromna potreba za daljim teorijskim i empirijskim istraživanjima ove oblasti, pogotovo u segmentu stvaranja uslova za funkcionisanje sistema zaštite i spasavanja i uloge snaga zaštite i spasavanja, kao i drugih subjekata u planiranju, organizaciji i provođenju mjere zbrinjavanja. Oblast zbrinjavanja ima svoj predmet i teoriju, metodologiju, što otvara realne mogućnosti inteziviranja naučno-istraživačkog rada, uz korištenje svih raspoloživih metoda i stečenih iskustva.

Pridavajući adekvatan značaj ovoj problematici, potrebno je posebno crpiti iskustva iz prethodnog rata, ali težiti i intezivno raditi na usavršavanju i dogradnji svih segmenata zbrinjavanja ljudi i materijalnih dobara, u skladu sa savremenim vojno-političkim kretanjima u svijetu, dostignutim razvojem sistema zaštite i spašavanja, dostignutim nivom razvoja ratne tehnike i naoružanja, a sve u cilju da se blagovremeno izvrše pripreme za djelovanje subjekata zaštite i spašavanja u slučaju prirodnih i drugih nesreća.

ZAKLJUČAK

Teorijska, a posebno empirijska istraživanja koja smo proveli za potrebe ovoga rada, pokazuju da opasnosti velikih obima, izazvane prirodnim i drugim uzrocima, mogu ugroziti ljude i materijalna dobra. Veliki obim stradanja može se očekivati u slučajevima nesreća širih razmjera i na manjim lokalitetima. Empirijski podaci, koji su prezentirani u radu, pokazuju da je u periodu od 1995. do 2008. godine, bio prisutan zaista veliki broj prirodnih i drugih nesreća, na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine.

Kad je u pitanju mjera zaštite i spašavanja, zbrinjavanjem ugroženih i nastradalih, ovo istraživanje pokazuje da je Civilna zaštita u slučajevima potrebe za provođenjem te mjere uglavnom djelovala organizirano. Jedino u slučajevima kada je stanovništvo bilo nedostupno ostalim općinskim organima, Civilna zaštita je djelovala na zbrinjavanju ugroženog stanovništva pod izuzetno otežanim okolnostima.

Zaštita i spašavanje-zbrinjavanje ugroženih i nastradalih je jedna od najvažnijih mjera, koja ima izuzetno značajno mjesto u sistemu općenite zaštite. Ona je blisko povezana s evakuacijom.

Na osnovu navedenog, zbrinjavanje se može posmatrati kao skup složenih i obimnih radnji i postupaka, koje se provode u uvjetima stalnog povećanja broja ugroženih i nastradalih, posebno u prirodnim i drugim nesrećama, kada naročito dolazi do izražaja nesrazmjera između potreba za zbrinjavanjem velikog broja ljudi i mogućnosti da im se blagovremeno pruži pomoć.

U zbrinjavanju ugroženih i nastradalih, Civilna zaštita ima nezamjenjivu ulogu. Naime, budući da se Civilna zaštita angažira od samog početka ili nastanka opasnosti, u fazi trajanja te opasnosti i za vrijeme otklanjanja nastalih posljedica, zbrinjavanje ugroženih i nastradalih ljudi jeste jedan od njezinih osnovnih zadataka.

Osim Civilne zaštite, državnih organa i humanitarnih organizacija, određenu ulogu u zbrinjavanju imaju i svi drugi društveni faktori koji mogu dati doprinos da se stanovništvu, koje je ostalo bez krova nad glavom, pomogne da lakše preživi strahote prirodnih i drugih nesreća-katastrofa.

U stanju potreba za zbrinjavanjem, mogu se naći stanovnici područja koja zahvate: prirodne nesreće širih razmjera (zemljotres, poplava, požar i sl.), terorističke akcije i borbena djelovanja u ratu.

Zadržavajući se na navedenim činjenicama, moguće je izvesti pretpostavke o složenosti problematike i obuhvata teorije i prakse zbrinjavanja ljudi i materijalnih dobara. Teorijskih radova i istraživanja u oblasti zbrinjavanja ljudi i materijalnih dobara ima veoma malo, a ova oblast je istraživana u okviru šire oblasti zaštite i spašavanja.

Osim toga, normativno-pravni okvir kojim bi trebala da se regulira ova oblast vrlo površno zahvata bitna pitanja zbrinjavanja. Time se stvara ogromna potreba za daljnjim teorijskim i empirijskim istraživanjima ove oblasti, pogotovo u segmentu stvaranja uvjeta za funkcioniranje sistema zaštite i spašavanja i uloge snaga zaštite i spašavanja, kao i drugih subjekata u planiranju, organizaciji i provođenju zbrinjavanja. Oblast zbrinjavanja ima svoj predmet i teoriju, metodologiju, što otvara realne mogućnosti intenziviranja naučno-istraživačkog rada, uz korištenje svih raspoloživih metoda i stečenih iskustva.

Pridajući adekvatno značenje ovoj problematici, potrebno je posebno crpiti iskustva, ali težiti i intenzivno raditi na usavršavanju i dogradnji svih segmenata zbrinjavanja ljudi i materijalnih dobara, u skladu sa savremenim vojno-političkim kretanjima u svijetu, dostignutim razvojem sistema zaštite i spašavanja, dostignutim nivoom razvoja ratne tehnike i naoružanja, a sve s ciljem da se

blagovremeno izvrše pripreme za djelovanje subjekata zaštite i spašavanja u slučaju prirodnih i drugih nesreća.

Da se zaključiti da bi bilo pozitivno precizno utvrditi način i aktivnost zbrinjavanja, finansiranja, mjera zaštite i spašavanja, te obaveze pojedinih nosilaca aktivnosti razrađene po vremenu, prostoru, načinu provođenja i rukovođenje akcijama zbrinjavanja stanovništva u prirodnim i drugim nesrećama u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

A) Knjige:

- Fridman Lorens, (1980) DA LI CIVILNA ODBRANA TVRDI PREVIŠE, VIZ, Beograd.
- Grozdanić Krsto (1964), CIVILNA ZAŠTITA U OPŠTENARODNOM ODBRAMBENOM RATU (Drugo prerađeno i dopunsko izdanje), Beograd.
- Huntington Samuel, (1980s) CIVIL DEFENCE FOR THE, Current, Jssuss
- Huseinbašić Čamil, (1997) STANJE SISTEMA CIVILNE ZAŠTITE BOSNE I HERCEGOVINE, KDB Preporod, Tuzla.
- Huseinbašić Čamil, (2007) CIVILNA ZAŠTITA U SISTEMU SIGURNOSTI, FPN, Sarajevo.
- Huseinbašić Čamil, (1999) CIVILNA ZAŠTITA, FMO, Sarajevo.
- Huseinbašić Čamil, (1989) PRIPREMLJENOST ŠTABOVA CIVILNE ZAŠTITE ZA VANREDNE PRILIKE I OPĆENARODNI ODBRAMBENI RAT, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Huseinbašić Čamil, (2004) RJEČNIK CIVILNE ZAŠTITE, Evropska komisija i FUCZ, Sarajevo.
- Huseinbašić Čamil, (2006) RUKOVOĐENJE I UPRAVLJANJE KATASTROFAMA, Sarajevo.
- Huseinbašić Samir, (2008) CIVILNA ZAŠTITA U EVRO-ATLANTSKIM SISTEMIMA SIGURNOSTI, JORDANSKI STUDIO d.o.o., SARAJEVO, Sarajevo.
- Jakovljević Boško, (1977) ŠTA ZNAMO O ŽENEVSKIM KONVENCIJAMA, VIZ, Beograd.
- Mirković Dušan, (1980) ZBRINAJVANJE POVREĐENIH I OBOLELIH U RATU I DRUGIM MASOVNIM KATASTROFAMA, CF., Beograd.
- Mirko Vujinović i Obrad Kujović, (1981) CIVILNA ZAŠTITA bibliografija, NIRO «PRIVREDNI VIJESNIK» ZAGREB.
- Mišković Ivan i Mandić Mile, (1987): CIVILNA ZAŠTITA SFRJ, Poslovna politika, Beograd.
- Robert Adam,(1967) THE STRATEGY OF CIVILIAN DEFENCE, Faber, London.
- Stojanović Ratko, (1984) ZAŠTITA I SPASAVANJE LJUDI U VANREDNIM SITUACIJAMA, VIZ, Beograd.
- Zvonarević Mladen, (1986) ČOVJEK U ZAŠTITI I SPAŠAVANJU, Školska knjiga, Zagreb.

B) Zakonski propisi:

- Ustav Bosne i Hercegovine (Aneks IV Dejtonskog sporazuma iz 1995.godine).
- Zakon o Vijeću ministara («Službeni glasnik BiH», broj : 30/03).
- Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», broj: 88/05).
- Okvirni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u Bosni i - Hercegovini («Službeni glasnik BiH», broj: 50/08).
- Zakon o Vladi FBiH («Službene novine FBiH», broj: 1/94, 8/95 i 58/02).
- Zakon o ministarstvima i drugim tijelima uprave FBiH («Službene novine FBiH», broj: 19/03).
- Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća («Službene novine FBiH», broj: 39/03 i 22/06).
- Ustav Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 3/92). Zakon o zaštiti i spasavanju u vanrednim situacija Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, broj: 121/12).
- Zakon o Vladi RS-a («Službeni glasnik RS», broj: 3/97, 3/98 i 29/00).
- Zakon o Vladi Brčko Distrikta BiH, 19/07

ENDANGERING BOSNIA AND HERZGOVINA WITH NATURAL AND OTHER DISASTERS FROM 1995 TO 2008

Abstract

Natural disasters pose a threat to existence of mankind since its begining. People have been always undertaking measures and activities to protect and rescue themself in cases of natural and other disasters. Protection and rescue of people is immanent needs of modern societies in order to adequately face ongoing challenges. This paper discusses the threats to Bosnia and Herzegovina and other natural disasters from 1995 to 2008. The paper makes recommendations that an effective system of civil protection necessarily implies clear measures and activities as well as the method of financing these measures and defined jurisdiction of stakeholders. It also highlights the importance of effective management in order to take care of the population in natural and other disasters in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, natural disasters, protection, rescue.

ДРУШТВЕНА ПРЕВЕНЦИЈА ТЕРОРИЗМУ

Научна криџика, ђолемика

UDK 343.341:343.85

**Проф. др Миодрaг Ромић
Микајло Митровић**

Апстракт: Тероризам је један од најзначајнијих бездједоносних, али и ђолиџичких феномена савременој друштва. Све софисџициранији облици и ђојачана динамика џерорисџичке радикализације ђознаџих џерорисџичких ђруџа чине да активна улоџа друштваене заједницеу суџросџвљању, али и ђревенџивном дјеловању ђрема овом ђлобалном ђроблему, ђосџаје кључни елементи борбе ђроџив џероризма. Поџоршавање свјеџске бездједоносне ситуације друштваену ђревенџију џероризма чини све сложенијом, а мјере ђроакџивној ђревенџивној дјеловања све џеџим и захџјевнијим. Предмет џвој рада је аналиџичко-синџеџичка идентификација односа између друштва и џероризма. Поседна ђажња је ђосвећена ђиџањима ђревенџивних ђолиџичких, социјалних, образовних, релиџијских, бездједоносних и економских мјера које ди џребало ђодузети у Босни и Херџеговини. У џже мислу, фокус ђажње је усмјерен на ђревенџију џероризма са исламским ђредзнаком.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ТЕРОРИЗМА

Тероризам као политички и безбедносни феномен својим деловањем угрожава основне заједничке вредности друштвеног поретка, као што је слобода, мир, демократија, ђудска права. Он је глобални, регионални, локални, индивидуални и колективни проблем. Његову делатност, његову претњу и његову опасност треба стално процењивати, али га не треба прецењивати нити потцењивати.

Наука мора да се бави његовим разумевањем, што подразумева откривање узрока настанка, структуре, функције, форме итд. Код великог броја на-

учника, експерата, аналитичара и других лица која се баве изучавањем тероризма, као узроци његовог настанка најчешће се наводе: сиромаштво, друштвена неправда, неравномерна расподела ресурса и моћи, глобализација. Несумњиво је да су многи народи, многи појединци били и још увек су понижавани, те су у тероризму пронашли начин да и они понизе оне који су их понижавали.

Живимо у времену када је рођен нови тероризам, који је прихватио све савремене тековине цивилизације. Присутан је на берзи ради стицања новца, користи информатичку и аеронаутичку технологију, максимално користи публицитет преко масовне медијске мреже, извршио је асимилацију у глобалистичке структуре, показује изузетну идеолошку агресивност, максимално злоупотребљава религију и верске објекте итд.

Тероризам није лако дефинисати, нити га је лако разумети.

Његова дефиниција није усклађена нити је универзална и још увек је предмет спора међу државама. Он је пре свега тајна делатност, нарочито у фази припреме и организовања.

Зависно од друштвено-историјског контекста у коме се јавља, тероризам се може изучавати са социолошког, историјског, психолошког, политичког, правног или међународног аспекта. Мора се изучавати узрок његове појаве заједно са последицом коју изазове својим деловањем.

Тероризам као глобална претња, као сложени облик насиља, захтева све веће ангажовање стручњака и научника из различитих области знања. Он потенцијално представља претњу даљем развоју цивилизације, али и поред тога не постоје јединствени ставови када је у питању његово дефинисање, осим да се ради о организованом насиљу са циљем изазивања страха и панике. О насиљу, страху и паници као саставном делу дефиниције тероризма говори се и у политичким енциклопедијама. Тако се у Енциклопедији Британика наводи: „Тероризам је систематско коришћење насиља да би се створила општа атмосфера страха међу становништвом и тиме постигао одређени политички циљ.“¹

Објашњавајући тероризам, Војин Димитријевић, између осталог наводи: „... граница између оне мере насиља и застрашивања која се сматра уобичајеним, и оних система владавине који се сматрају терористички, није одсечна, нити о њој постоји општа сагласност... Иако латинског порекла (*terror, terroris*-јак страх) реч „*терор*“ ушла је у политички и научни речник преко француског језика, у коме у ванпсихолошком значењу постоји од 1794. године ...“².

У даљој разради појма тероризма, Димитријевић се позива дефиницију тероризма од стране Волтера Лакера, који је навео да свеобухватна дефиниција тероризма не постоји и да је неће бити у догледној будућности. Лакер уводи појам политичког тероризма, јер терористичка дела, по њему увек имају политички циљ. Придев „политички“ је, по многим ауторима, поста-

¹ Енциклопедија Британика (2005). Београд: Народна књига. стр 53.

² Димитријевић, В. (1982). *Тероризам*, Београд: НИРО Радничка штампа. стр. 15

вио јасну разлику између тероризма и „класичног“ криминала.Тај спој политике и насиља је уствари феномен тероризма.

Милан Мијалковски такође говори о том феномену и проблему дефинисања тероризма, наводећи: „С обзиром на то да тероризам представља уверљиву претњу безбедности (и опстанка) појединих држава и претњу безбедности међународне заједнице, реално је претпоставити да са овим појмом нема непознаница, односно да је прецизно одређен. Насупрот оваквој захтевности, чињеница је да је свет ушао у трећи миленијум, а да још није успео да постигне сагласност о томе шта је у ствари тероризам, довољно указује на енигматичност овог бруталног насиља.“³

Катарина Томашевски је објашњавајући појам тероризма навела дефиницију Шулц Р. (Shultz R.) који упозорава на то : „...да је тероризам коришћење екстранормалних облика политичког насиља“⁴

Осим тога,Катарина Томашевски сматра да је тероризам сурогат рата, јер се супротставља принципима ратног права, јер је неселективан, како према жртвама, тако и према циљу напада.Она се залаже да се прво изврши анализа политичког насиља, затим да се класификује то насиље, па тек онда утврди да ли је тероризам део тог насиља.

Драган Симеуновић указује да је тероризам:„... сложени облик организованог групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља...“⁵

Пол Вилкинсон дефинише тероризам као :„... суставну употребу застрашивања у сврху присиле,обично у служби политичких циљева.“⁶ Он сматра да је тероризам не само део, већ и незаобилазно средство рата, а познато је, да је рат средство за остваривање политичких циљева. Сматра да је тероризам као средство:„... релативно јефтино,организацијски једноставно и представља најмањи ризик.“⁷ Као такав, тероризам ужива велику популарност код националиста,те идеолошких и религијских екстремиста.

У својим разматрањима дефиниције тероризма, Џонатан Р. Вајт⁸ се између осталих позива и на Марту Креншо (Martha Crenshaw) која сматра: „... да се тероризам не може дефинисати ако се не анализира сам акт тероризма,његов циљ и шансе за успех... За Креншоову тероризам представља друштвено и политички неприхватљиво насиље уперено против невиних људи,да би се постигао психолошки ефекат.“ Џонатан Р.Вајт у дефиницију тероризма уноси нову димензију и наводи да свако ко поседује политичку моћ да дефинише „легитимност“, има и моћ да дефинише тероризам.⁹

³ Мијалковски, М. (2004). *Тероризам*, Београд: Факултет цивилне одбране стр. 4

⁴ Shultz, R. (1978). *Conceptualizing Political Terorism: A Tipology*Journal of Internacional Affairs vol XXXII, br.1, str. 8

⁵ Симеуновић,Д. (2007).*Тероризам*,Београд: Правни Факултет Универзитета у Београду. Стр.8о.

⁶ Wilkinson,Р. (2002) *Тероризам крошив демократије*, Загреб: Голден маркетинг.стр29

⁷ Ибид,стр.30

⁸ Вајт,Р. Џ. (2004). *Тероризам*.Београд: ВМД. Стр.9

⁹ Ибид,стр. 10

Са оваквим ставом Вајт је уствари указао на сву сложеност појма тероризам, који је за у зависности од потреба политике, злочин или легитимна борба.

У том делу са њим је сагласан и Едвард Херман (Edward Herman)¹⁰ који се залаже да се тероризам треба дефинисати у оквирима државне репресије.

У том трагању за дефиницијом тероризма, Алекс П. Шмид (Alex P. Schmidt)¹¹ је покушавао да споји различите ставове, али је закључио да не постоји права или тачна дефиниција.

Сматра да све дефиниције имају у основи две главне карактеристике и то: некога терористику и неко врши тероризацију.

Тврди да је тероризам апстрактан појам, те је тероризам видео као метод борбе у којој су жртве симболичне мете.

Ипак, већина научника, стручњака и аутора сматрају да је политичка компонента битан елемент тероризма, што се може запазити и кроз законодавства великог броја земаља, кроз билатералне уговоре и кроз документа репресивних органа државе.

У наведеним документима сусрећемо се са административним дефиницијама феномена тероризам. Све те дефиниције су углавном са недостацима, те различито дефинишу тероризам.

Након 11. септембра 2011. године убрзано се доносе и мењају Резолуције, Одлуке, Споразуми и дефиниције тероризма, почевши од Организације уједињених нација (ОУН) преко Европске Уније (ЕУ), до кривичних закона многих земаља света. Врше се прилогођавања савременом моменту тероризма.

Резолуција Савета безбедности ОУН број 1377 је референтна и на њу се позивају многи при дефинисању својих одлука или споразума. У њој се између осталог наводи да: „...акти међународног тероризма представљају изазов свим државама и укупном човечанству... да акти тероризма свуда угрожавају достојанство и сигурност људи, подривају друштвени и привредни развој свих држава и у светским размерама поткопавају стабилност и благостање... , да је Савет безбедности најдубље забринут због забележеног пораста терористичких поступака у различитим светским регијама...“¹²

Савет Европе је својом Оквирном одлуком из 2002. године, први пут на нивоу ЕУ дефинисао тероризам, као акт који може озбиљно угрозити неку земљу, њену политичку, уставну или привредну структуру, међународну организацију. Поред тога наведено је да су то акти који имају за циљ да озбиљно застраше становништво. У те терористичке акте, сем наведених потен-

¹⁰ Herman, E. (1983). *The Real Terror Network*. Boston: South End Press.

¹¹ Schmidt, P., A. (1983). *Political Terrorism: A research Guide to Concepts, Theories, Data Bases, and Literature*. Brunswick, CT: Transaction. str 70-111.

¹² Гаћиновић, Р. (2011) . *Зборник радова, међународна научна стручна конференција, Сујројш-сјавањање тероризму-међународни стандарди и правна регулатива*, Влада Републике Српске, МУП, Бања Лука: ППГП „Комесграфика“ стр. 24

цирају се и киднаповања, узимање талаца, заузимање бродова, авиона и друго.¹³

По угледу на поменути Одлуку Савета Европе и Босна и Херцеговина (БиХ) је у свом Кривичном закону у члану 201. навела скоро исту законодавну дефиницију тероризма.

У том члану се наводи да је тероризам чињење терористичког чина са циљем озбиљног застрашивања становништва или присиљавања органа власти БиХ, влада друге земље или међународне организације, да што изврши или не изврши или са циљем озбиљне дестабилизације или уништавања основних политичких, уставних, привредних или друштвених структура БиХ, друге земље или међународне организације.¹⁴

Поред наведених административних дефиниција у литератури се често употребљавају и дефиниције тероризма од стране Федералног истражног бироа САД (ФБИ), Стејт Департамента и Министарства одбране САД, јер се САД декларише као водећа земља у борби против тероризма.

Тако Џонатан Вајт наводи да и разна Владина тела имају своје дефиниције тероризма.

„ФБИ: ...дефинише тероризам као незакониту употребу силе или насиља против људи или имовине, са циљем да се заплаши или на нешто присили нека влада, цивилно становништво или било који сегмент Владе или становништва, да би се постигли неки политички или друштвени циљеви...

Стејт Департамент: ...Термин тероризам односи се на унапред смишљено, политички мотивисано насиље које се чини против неборбених циљева од стране субнационалних група или тајних агената, а које обично има за циљ деловање на одређени аудиторитијум...

Министарство одбране Сједињених Држава: ...Тероризам је незаконита употреба силе или насиља или претња силом или насиљем уперена против појединачца или нечије имовине да би се извршила присила или застрашивала влада или друштво а у многим случајевима да би се постигао неки политички, верски или идеолошки циљ...“¹⁵

Поред тога треба напоменути да и све обавештајне и службе безбедности скоро свих држава дефинишу тероризам, ради његовог откривања, праћења, спречавања и елиминисања.

Када се анализирају и ове дефиниције, лако је уочити да су кључне одреднице тероризма: сила, насиље, присила, застрашивање, субнационалне групе, политички, верски и идеолошки циљ.

Појмовање тероризма као друштвене појаве је недовршен процес. Још увек не постоји усаглашеност око његове дефиниције, како у научном, тако и у политичком свету.

¹³ Оквирна одлука Савета ЕУ о борби против тероризма од 13. об. 2002. године (Official Journal of the European Communities, L. 164/3, str.3-7)

¹⁴ Група аутора. (2005). Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини, Сарајево: Савеш/Веће Европе и Европска комисија. стр. 659.

¹⁵ Вајт, Р. Џ. (2004). Тероризам. Београд: ВМД, стр.13

Појам тероризма у себи садржи политиколошке, социолошке, психолошке, безбедносне, правне, економско-финансијске и друге елементе, који подлежу сталној пажњи, изучавању и истраживању од стране научника, политичара, стручњака и експерата. Променљив је у складу са временом и прати промене у цивилизацијском развоју човечанства, чија највећа претња је постао у добу глобализације. Тероризам је постао синоним за остваривање политичких циљева, за страх, насиље, застрашивање, масовна и појединачна убиства, уцене, несигурност, непредвидивост, суровост, неселективност.

Оптималне услове за појаву тероризма дају периоди демократске транзиције једног друштва, једне државе.

Демократија као облик управљања државом, захтева постојање државе ради учвршћивања модерног начина владавине.

Х. Линц и А. Степан у свом делу „Демократска транзиција и консолидација“¹⁶ наводе да се ради постојања делотворне државе морају створити услови за развој слободног и активног грађанског друштва, да мора постојати политичко друштво, као и владавина права, те административни државни апарат и институционализовано економско друштво.

Грађанско друштво, као веома битан део демократије, као веома сложена мрежа, омогућава стварање низа група, организација и покрета, кроз које појединац или групе покушавају да изразе вредности и уверења у која верују, да унапређују своје интересе.

Са друге стране политичко друштво подразумева стварање политичких странака, фер и слободне изборе, стварање или усвајање изборних закона, политичке-страначке коалиције, политичко вођство итд. Политичко друштво је процес демократизовања, као и економско друштво, које је посредник између државе и тржишта.

Линц и Степан сматрају да се демократија не може учврстити без владавине права, јер грађани морају имати права која су загарантована и заштићена, уз низ друштвено – социолошки створених и прихваћених норми понашања.

Они наводе да демократија која не врши ублажавање негативних последица поремећаја тржишта, која не отклања велике неједнакости, која не делује позитивно у области јавних добара, образовања и здравства, не може да се одржи, те је подложна друштвеним превирањима и нестабилности, сиромаштву, финансијској окупацији.

То је ситуација у којој држава веома тешко извршава своје обавезе, као што су заштита од насиља, заштиту појединца и формирање институција, а ти елементи са друге стране погодно утичу на појаву тероризма.

Ф.Фукојама у свом делу „Изградња државе: Владе и свјетски поредак у 21. столећу“ управо истиче:

¹⁶ Линц, Х. , Степан, А. (1998), „Демократска транзиција и консолидација“. Београд : , Филип Вишњић “ . стр. 16-30

„...велика већина међународних криза за жариште је имала слабе или пропале државе. Међу њима су Сомалија, Хаити, Камбоџа, Босна, Косово, Руанда, Либерија, Сиера Леоне, Конго и Источни Тимор. Међународна заједница је у разним облицима интервенирала у сваком од тих конфликта – често прекасно и с премало средстава – и у неколико случајева дошла до тога да је од локалних актера преузела задаће владања.

Напади од 11. септембра истакли су другу врсту проблема. Пропала држава у Авганистану била је тако слаба да је власт у њој могла преузети терористичка организација ал – Каида, након чега је та земља постала базом за свјетске терористичке операције. Ти су напади показали начине на које се насиље демократизирало: могућност комбинирања радикалног исламизма с оружјем за масовно уништење...“¹⁷ Недостатак политичког плурализма, те врло мало учешће грађанства у политичком животу погодује тероризму. Најочитији пример за ову тврдњу су скоро све земље арапског света, одакле је тренутно и највећа терористичка активност.

ДРУШТВЕНА ПРЕВЕНЦИЈА ТЕРОРИЗМА

Да би се одбранила од тероризма држава мора да има мере и средства за откривање, праћење и спречавање терористичког деловања. У том циљу она развија превенцију, као најбитнији садржај противтерористичке борбе.

Превенција је та мера која би могла да да одговор на гласно постављено питање В. Локера о томе да ли демократија у борби против тероризма уствари повређује своје основне вредности.

У „Лексикону *сѝраних речи и израза*“ М. Вујаклије¹⁸, наводи се да је : „превенција (lat. praeventio) предупредивање; предупредјење; спречавање; предухитривање; побијање примедаба за које се претпоставља да би их супротна страна могла навести; предудеђење; предрасуда; раније учињена опомена; прав. стављање у притвор, притварање; притвор. Сви наведени синоними јасно дефинишу појам превенције у најширем смислу.

Под *друшћивеном превенцијом* се подразумева предузимање друштвених мера и средстава ради спречавања настанка неке, обично штетне, друштвене појаве или стварање таквих друштвених услова који превентивно и благовремено елиминишу могућност настанка неке штетне појаве.

Имајући у виду наведена појмовна одређења тероризма, онда се може навести да превенција тероризма, захтева од једног друштва да предузме и створи такве услове или такво окружење политичких, друштвених и економских ситуација, које неће омогућити стварање ембрионалних облика настанка и ширења тероризма.

¹⁷ Фукујама, Ф. (2005) „*Израдња државе: Владе и свјетски поредак у 21. сѝљећу*“ . Загреб: „Извори“ . стр. 112

¹⁸ Вујаклија, М. (1980) , „ *Лексикон сѝраних речи и израза*“. Београд : Просвета. стр. 735

С обзиром на карактеристике тероризма, превенција има тежиште на спречавању или смањивању могућности изненађења терористичког деловања, као и његовог погубног идеолошког утицаја на грађанство кроз платформу деловања, а у циљу регрутовања чланства, придобијања симпатизера, правдања својих недела итд.

Поред тога прилагођеном едукацијом, како снага репресије (војска, полиција, граничне јединице, обавештајно - безбедносне структуре и тд.), тако и најширег дела грађанства, кроз образовни и друге системе друштва, може се обезбедити препознавање тероризма, екстремизма и радикализма, као једну од најфикаснијих мера превенције.

Као једна од мера превенције друштво мора преко својих надлежних органа и институција да обезбеди оспособљавање грађана за правилно, превентивно и непосредно реаговање у току и након извршења терористичког дејства. Као носилац демократије, као носилац превенције, друштво мора на погодан, демократски начин, сагледати и онемогућити инфилтрацију тероризма у сфере цивилног друштва, а са друге стране интензивно, научно и експертски континуирано изучавати и разјашњавати појаве тероризма у друштву, у нашој околини.

На основу проведених научних истраживања, посебно социолошких, психолошких, политичких, економских, безбедносних и других, потребно је прецизирати и елиминисати или ублажити узроке настанка тероризма.

У превенцији тероризма посебно место имају законодавно-правне регулативе, које појашњавају шта све спада у и шта је кажњиво као тероризам и терористичко деловање, као и репресивне снаге, које су у сталном степену обуке и приправности.

Осим њих и безбедносни систем једне државе је у функцији превенције кроз ангажовање својих оперативних и других снага на откривању, праћењу и спречавању тероризма уз пуну сарадњу и размену информација са државама у региону и шире. Друштвена превенција је успешна уколико снажно утиче на сузбијање тероризма и са успехом заштити друштво од терористичког деловања

М. Мијалковски у свом изворном научном раду „Противтерористичка превенција државе“ наведене мере назива *институционалним мерама*.

Он сматра да : „...противтерористичка превенција представља систем нормативно – теоријских и практичних образовних, дипломатских, политичких, безбедносних, обавештајних, информативних, пропагандних, финансијских, царинских, правосудних и других делатности, чијим успешним остваривањем држава настоји да се заштити од било какве врсте терористичке опасности.“¹⁹

¹⁹ Мијалковски, М. УДК: 342.1:343.326
Библид 0025-8555, 59(2007)
Вол. LIX, pp. 579-596
Изворни научни рад
Новембар 2007

Опште је познато да су скоро све земље света, па тако и оне у региону донеле своје, националне *сиратије* за *превенцију* и *сузбијање шероризма*. Оне су настале као резултат свеобухватне процене угрожености друштва од тероризма, уз активну сарадњу научне, експертске, политичке и безбедносно – обавештајне струке.

У њима су систематизоване *превенцијне*, *мере за сузбијање шероризма* и *заштитне мере од делатности шероризма*.

Карактеристично је да се у скоро свим стратегијама као превентивне мере прво наводе оне, које пре свега спречавају идеологију терористичких група, њихову пропаганду за придобијање нових чланова и симпатизера, мере за онемогућавање потицања на тероризам, мере на спречавању злоупотреба институција цивилног друштва и невладиних организација, мере на препознавању тероризма, мере за развој и оспособљавање безбедносних структура, те истраживања, анализе, размена искустава и друга сарадња са земљама у окружењу.

Истицање у први план превенције, спречавање ширења идеологије је у потпуности оправдано, јер је идеологија, као неоружани облик терористичког деловања, далеко опаснија од оружаног напада. Она је дуготрајнија, она је убојитија, посебно тамо где се наводи да су чланови терористичке организације „божији ратници“, да задатке и циљеве добијају од Бога, да су само њему одговорни и да се због њега жртвују. Ту се пре свега мисли на исламски радикализам, као и на огроман број самоубилачких напада, чији актери су деца, жене односно лица различитих полних и добних структура. Многи те самоубилачке нападе називају „сиромашни тероризам“. Интернет веома погодује терористичким организацијама у ширењу својих платформи деловања, као и глобални развој медија, што веома отежава превентивно спречавање ширења погубних идеја.

Када је у питању тероризам са исламским предзнаком мора се истаћи да тренутна ратна жаришта, посебно у земљама са већинским муслиманским живљем, осим жаришта у Украјини, веома погодују врбовању присталица, посебно због учешћа добровољаца у сукобима и њиховим враћањем са ратишта. Они су сигурно хероји и узор у својим животним срединама, те популаризација борбе за њих не представља проблем. Ради тога је неопходно било донети законе који су забрањивали и санкционисали одлазак на ратишта, што је у потпуној функцији превенције.

Након 11. септембра много озбиљније се приступило демократском анализирању невладиних организација, како у земљама западне демократије, тако и у земљама транзиције и консолидације, пре свега ради финансијских токова и програма њиховог рада, а са циљем спречавања финансирања и популаризације тероризма. Направљена је јединствена, међународна листа невладиних организација које се забрањују и сматрају терористичким или блиским терористичким организацијама. Једна од таквих је била и TWRA (Third World Relief Organization). Наравно, то је учињено под врховним руководством и оценама САД.

Када је у питању сузбијање тероризма, државе су донеле мере које се односе, пре свега, на спречавање коришћења територије државе за стварање центара за обуку, регрутовање, логистику, извршење терористичких дејстава ка суседним и другим земљама, набавку свих врста оружја и финансијских средстава, те за прелазак терориста или лица повезаних са њима преко територија те државе. Посебно се потенцирају и мере за илегалне миграције и трговину људима.

Таквим ставом државе су послале јасну поруку да ће тероризам на њиховој територији бити спречен, да неће бити толерисан и да ће његово дјеловање бити праћено и спречавано свим расположивим средствима.

Код мера заштите у стратегијама се потенцира заштита инфраструктурних објеката државе, пре свега саобраћајних, заштита грађанства и имовине, дипломатских објеката, контрола границе, контрола профилирације оружја, оспособљавање државне заједнице за реакције у кризним ситуацијама, заштита складишта са наоружањем, експлозивним материјама и др.

Страх од насиља посебно када је у питању дејство по саобраћајној инфраструктури, са великим бројем жртава, натерао је друштва да се додатно заштите, да додатно појачају безбедност инфраструктурних објеката, кроз појачану примену најсавременијих техничких система заштите и кроз врхунску обуку људских ресурса. Таква заштита има превентивну, пре свега психолошку вокацију, јер умањује страх.

Под заштитним мерама налазе се и мере кривичног гоњења лица повезаних са тероризмом, што је и међународна обавеза свих земаља потписница Резолуције 1377 ОУН и оквирне Одлуке Савета Европе од 2002. године.

СТРАТЕГИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ЗА ПРЕВЕНЦИЈУ И БОРБУ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА

Своју задњу Стратегију за превенцију и борбу против тероризма Босна и Херцеговина је усвојила јануара 2010. године и то за период од 2010 – 2013. године.²⁰

У њој је констатовано да у БиХ не постоји целовит и координирани приступ борби против тероризма, јер су постојећи закони недовољни или су само делимично нашли своју практичну примену, док са друге стране расту потенцијалне опасности које би могле да доведу до безбедносне кризе са далекосежним последицама. Поред тога истиче се посебна пажња развоју међународних инструмената сарадње у борби против тероризма, а посебно са САД, земљама ЕУ и земљама из регије. Истиче се и да је БиХ комплексна и по много чему неуређена земља.

Као опште циљеве превенције наводи се континуирана делатност одвраћања од било какве подршке тероризму, терористичким активностима, ра-

²⁰ Министарство безбједности БиХ (2010) *Стратегија Босне и Херцеговине за превенцију и борбу против тероризма (за период од 2010 – 2013. Године)*

дикалним покретима, подизању свести усмерене ка позитивном комуницирању уз настојање да се не повређују основна људска права, унапреди сарадња институција, те осигура надзор и праћење спровођења докумената стратегије.

Као мере превенције предвиђене су одређене активности, од којих су неке:

- стицање нових сазнања о појавним облицима терористичке делатности,
- прилагођавање домаћег правног оквира потребама савремене анти-терористичке борбе,
- ојачати способности граничне полиције у циљу спречавања имиграције,
- сачинити план перманентног едуковања службеника за превенцију тероризма,
- спречавање јавног дистрибуирања порука јавности од стране терориста,
- развијати планове превенције кроз обавештајну делатност укључујући полицијске структуре,
- успостављање ефикасне превенције у сузбијању сајбер – тероризма,
- континуирано праћење радикалних група, те
- превентивно деловати кроз спречавање подстрекавања и регрутовања у осетљивим и изолованим срединама.

Наведене и друге мере су проистекле као закључци из анализе безбедносног угрожавања БиХ појавним облицима тероризма.

Анализом наведене Стратегије приметно је да се БиХ као сложена држава, са мултиетничким друштвом, превише ослања на међународну-антитеористичку коалицију, али да прокламоване превентивне и дуге заштитне мере недовољно одражавају разлике у схватању узрока настанка тероризма, као и да нема потпуно усаглашених ставова о томе ко је и шта је терористичка претња БиХ.

ЗАКЉУЧАК

Тероризам је социолошки, политички, безбедносни, економски, психолошки, феномен. Овај феномен је најтрагичнија појава савремене цивилизације, бруталан је, неселективан, убиствен, глобалан, последица је неправедности, неразумевања, неједнакости. Он је увијек усмјерен на деstrukцију друштва из којег је потекао, али и на друштва која су допринела његовој појави као и на друштва која га не узрокују.

Однос друштва и тероризма је у социолошком смислу нераскидив. У глобалном смислу он је трајан, а у локалном смислу селективан и повремено присутан.

Тероризам утиче на поремећај и повређивање друштвених вредности, грубо нарушавање успостављених норми понашања и производи најразличитије облике насиља.

Друштвена превенција је веома значајан део борбе и одговора друштва на тероризам. Она се спроводи на стратегијском, али и на локалном плану.

Тероризам је узроковао да готово све земље креирају своје националне стратегије за превенцију тероризма. Постојећи механизми друштвене превенције код развијенијих друштава су ефикаснији од мање развијенијих друштава, као и друштава у транзицији

какво је и друштво БиХ.

Израда и усвајање оперативног модела друштвене превенције тероризма у БиХ намеће се као безбедоносни, али и шири друштвени императив.

ЛИТЕРАТУРА

- Вајт, Р. Ц. (2004). Тероризам. Београд: ВМД
- Wilkinson, P. (2002). *Тероризам у проширеној демократији*, Загреб: Голден маркетинг
- Вујаклија, М. (1980), „Лексикон страних речи и израза“. Београд: Просвета.
- Влада Републике Србије (2008), Национална стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма
- Влада Републике Хрватске (2008), Национална стратегија за превенцију и сузбијање тероризма.
- Гафиновић, Р. (2011). *Зборник радова, међународна научностручна конференција,*
- *Сувишоствљање тероризму-међународни стандарди и правна регулатива*, Влада Републике Српске, МУП, Бања Лука: ППГП „Комесграфика“
- Група аутора. (2005). Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини, Сарајево
- Димитријевић, В. (1982). *Тероризам*, Београд: НИРО Радничка штампа
- Енциклопедија Британика (2005). Београд: Народна књига
- Линц, Х. , Степан, А. (1998), „Демократска транзиција и консолидација“. Београд: „ Филип Вишњић“
- Мијалковски, М. (2004). *Тероризам*, Београд: Факултет цивилне одбране
- Мијалковски, М. УДК: 342.1:343.32, Бидлид 0025-8555, 59(2007)
- Министарство безбједности БиХ (2010) *Стратегија Босне и Херцеговине за превенцију и борбу против тероризма (за период од 2010 – 2013. Године*
- Министарство унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе (2008) *Стратегија за превенцију и сузбијање тероризма*
- *Оквирна одлука Савета ЕУ о борби против тероризма од 13.06. 2002. године* (Official Journal of the European Communities, L. 164/3, str.3-7)

- Симеуновић, Д. (2007). *Тероризам*, Београд: Правни Факултет Универзитета у Београду
- Shultz, R. (1978). *Conceptualizing Political Terrorism: A Tipology* Journal of Internacional Affairs vol XXXII, br.
- Schmidt, P., A. (1983). *Political Terrorism: A research Guide to Concepts, Theories, Data Bases, and Literature*.
- Herman, E. (1983). *The Real Terror Network*. Boston: South End Press.

SOCIETY PREVENTION OF TERRORISM

Abstract

The terrorism is the one of most important security phenomena as well as political too in present time.

The modern terrorism is becoming radical covered by sophisticated methods. Well known terrorist groups with their activities ask respond from community and their active role in this problem. Together with prevention, active part of community is becoming the main response against the terrorism as global problem.

The World wide security situation is getting worse. The society prevention is becoming complicated and difficult. The prevention and active role of the community are becoming challenging.

The subject of this work is identification of relationship between community and terrorism by systematic analyzing.

The special attention is paying to the questions of prevent activities of politic, social, education, religion, security and economic area that should be implement in Bosnia and Herzegovina.

The focus of attention is directed to the prevention of terrorism from Islamic groups.

FENOMENOLOŠKI I ETIOLOŠKI ASPEKTI NASILJA U SPORTU

Pregledni rad

UDK 343.343.3:796.093

dr Velibor Lalić¹

Evropski defendologija centar, Banja Luka

mr Nenad Rađević

Ministarstvo porodice, omladine i sporta, Banja Luka

Apstrakt: *Nasilje u sportu postoji otkad postoji i sport. Radi se o višedimenzionalnom fenomenu koji ima različite pojavne oblike. U radu se razmatraju sljedeći fenomenološki aspekti nasilja u sportu: nasilje gomile, nasilje među sportistima, seksualno nasilje u sportu, nasilje mas-medija, mobing nad sportistima, nasilje povodom sporta i kombinaciji više navedenih pojavnih oblika. Generalno govoreći, postoji mnoštvo literature iz različitih naučnih disciplina o nasilju i agresiji. S tim uvezi u radu se navode neke socijalno antropološke osnove nasilja i agresije. Autori ukazuju da je izražen deficit empirijskih istraživanja kada je riječ o nasilju u sportu. Bez iskustvene građe nije moguće provjeriti postojeće teorije o agresivnosti i nasilju kako bi se sagledao njihov eksplanatorni potencijal u vezi sa sportskim okruženjem.*

Ključne riječi: *sport, nasilje, agresivnost, fenomenologija i etiologija nasilja u sportu.*

UVOD

Razvojem građanskog društva sport postaje dostupan širokim društvenim slojevima – on se profesionalizuje, komercijalizuje i politizuje i postaje sredstvo i način da se odvuče pažnja ljudi od njihovih svakodnevnih problema. U savremenom društvu sport je igra, društvena institucija i oblik društvenosti. Nasilje u sportu je refleksija stanja u društvu i cjelokupnih društvenih odnosa. Ako sa-

¹ Adresa za korespondenciju: dr Velibor Lalić, e-mail: lalicvelibor@gmail.com.

gledamo istorijski kontekst, ovaj fenomen postoji od kad postoji i sport kao oblik igre. Za primjer može da se uzme Rimsko carstvo u kome su organizovane borbe gladijatora kao vid zabave širokih masa. Hladnokrvno ubijanje životinja i ljudi obilježili su taj vid vrlo popularne zabave. Sport je vrlo popularan i u savremenom društvu. Njegovi oblici i nasilje, kao njegov imanentni pratilac, prilagodili su se savremenim društvenim trendovima. Konkurencija, komercijalizacija, masovnost, postvarenost i otuđenje učinili su da sport postaje vrsta industrije i generator nasilja u kome dominiraju ulitarističke i militarističke vrijednosti naspram humanističkih. Sport je praćen formiranjem navijačkih potkultura koje se grupišu na osnovu identiteta, kluba za koji navijaju ili nacije odnosno rase kojoj pripadaju i sa kojom se u potpunosti identifikuju. Navijačke potkulture, pored društveno prihvaćenih normi i obrazaca ponašanja, imaju nasilnu dimenziju koja se manifestuje u vidu huliganstva, odnosno koja se može definisati kao bezobzirna, beskorisna, besciljna radnja praćena opštim izražavanjem prezira prema pojedincima ili društvu u cjelini, ponašanje koje grubo narušava javni poredak i izražava očit prezir prema društvu (Barašin, 2011). Međutim, nasilje u sportu, pored huliganstva na sportskim terenima, obuhvata i druge dimenzije ovog problema kojima nije posvećena adekvatna pažnja od strane istraživača. U ovom radu se o tome i govori.

Kada je riječ o nasilju i agresiji u sportu, potrebno je razjasniti određene terminološke nejasnoće. Po mišljenju pojedinih autora nasilje (lat. *aggressio* – napad, nasrtaj) i agresija nisu sinonimi. Iako su nasilje i agresija podudarni pojmovi oni nemaju isto značenje. Sva nasilnička ponašanja su vid agresije, dok sva agresivna nisu nasilnička (Ignjatović, 2011: 182). Kod određivanja pojma nasilja, u nauci ne postoji jedinstveno mišljenje šta sve ono obuhvata. Primjera radi, Johan Galtung (Galtung, 1990) pojam nasilja posmatra široko, pa tako on govori o direktnom, strukturalnom i kulturnom nasilju. Direktno nasilje je ono u kome prepoznamo konkretnog počinioca i to su djela sa vidljivim posljedicama, dok je strukturalno nasilje posljedica društvenih nejednakosti. Kulturno nasilje prema Galtungu predstavlja one aspekte kulture (ideologija, religija, jezik, nauka, kosmologija) koji su korišćeni za opravdanje, ili legitimizaciju direktnog, ili strukturalnog nasilja. Po njemu sva tri oblika nasilja su međusobno povezana i uslovljena. Norveški autor Lars Svendsen (citirano prema: Ignjatović, 2011: 182) ukazuje na tri vrste definicija nasilja: a) široke - koje obuhvataju mnoštvo najrazličitijih pojava, kao što, recimo, Galtung navodi, b) uže - podrazumjevaju namjerno nanošenje fizičkih i eventualno psihičkih povreda čovjeku. Ovdje se radi o direktnom nasilju, ili, kako Svendsen to naziva, ličnim nasiljem; c) definicije zasnovane na legitimitetu, u ovu kategoriju svrstavaju se samo takve namjerno nanesene povrede koje nisu legitimne po pozitivnom zakonodavstvu. Ovaj autor smatra da je definicija pod b) najprihvatljivija. Imajući to u vidu, mi ćemo pažnju usmjeriti na takvo određenje nasilja, tj. direktno ili lično nasilje u sportu.

FENOMENOLOGIJA NASILJA U SPORTU

Nasilje u sportu je višedimenzionalan fenomen, javlja se u većini sportova i ima različite pojavne oblike. Oni se razlikuju prema subjektima nasilnog ponašanja i objektu koji se napada, ili je na neki način ugrožen, te mjestu i vremenu dešavanja. Stereotipno je mišljenje da se nasilje u sportu isključivo vezuje za ponašanje sportske publike. To je samo jedna strana ovog fenomena. S tim u vezi Džarvi Grant navodi sljedeću tipologiju nasilja u sportu (Grant, 2006, citirano prema Đorđić, 2014: 111):

- nasilje gomile
- nasilje među sportistima
- seksualno nasilje u sportu
- nasilje mas-medija

Pored navedene Grantove tipologije, smatramo opravdanim da se ona proširi sa još dva, odnosno tri, specifična oblika koji se dešavaju u sportskom okruženju. To su:

- mobing nad sportistima
- nasilje povodom sporta
- kombinacija više navedenih pojavnih oblika

Nasilje gomile. Kada je riječ o nasilju u sportu, obično se misli na ovu vrstu nasilja, iako je ona samo jedan segment ovog fenomena. Najveći broj radova na temu nasilja u sportu upravo se odnosi na ovu problematiku. Nasilje gomile je vidljivo, posljedice takođe. Medijska pokrivenost ovih događaja je velika. Ova vrsta nasilja u sportu prilavači, svakako, najviše pažnje javnosti. Brojni su primjeri, ali mi navodimo samo neke koje potvrđuju kontinuitet, geografsku rasprostranjenost i destruktivnost ove vrste nasilja. U Limi, Peru, 25. maja 1964. godine, igrala se fudbalska utakmica između Perua i Argentine. Kod rezultata 1:0 za Argentinu, minut prije kraja utakmice, sudija je poništio gol domaćeg tima. Publika je reagovala nasiljem, a "rezultat" je bio sljedeći: preko pet stotina ljudi je povrijeđeno, a poginulo preko tri stotine (Kovačević, 2011: 42–43). Drugi primjer dolazi iz Rima, 31. maja 1984. godine. Utakmica kupa fudbalskih šampiona između "Rome" i "Liverpula", na rimskom olimpijskom stadionu. Došlo je do tuče među navijačima, a rezultat je: jedan mrtav, četrdeset ranjenih. A, onda se nasilje nastavilo i poslije utakmice. Naredni primjer je stadion Heysel u Briselu 1985. godine kada je poginulo je 39 ljudi (Kovačević, 2011: 42–43). Sa naših prostora navodimo skoriji primjer navijačkih grupa FK „Sarajevo“ i FK „Široki Brijeg“ koji se dogodio 4. oktobra 2009. Dolaskom navijača Sarajeva u Široki Brijeg došlo je do sukoba navijačkih grupa i sukoba sa lokalnim stanovništvom i policijom. U neredima je korišteno vatreno oružje, a tom prilikom je smrtno stradao jedan navijač FK Sarajeva. Povodom ovog nesretnog događaja došao je do izražaja nacionalni antagonizam između Bošnjaka i Hrvata u Bosni i Hercegovini.

Nasilje među sportistima. Radi se o nasilju koje podrazumjeva nedozvoljeni fizički kontakt. To je relativno čest oblik nasilja, posebno u kolektivnim sportovima. Nevešćemo neke primjere. Prvi primjer je košarkaška utakmica između KK Crvene zvezde i KK Partizana odigrana 14. juna 2014. godine u Beogradu². Utakmica je praćena incidentima a kulminacija se desila kad je došlo do fizičkog okršaja dvojice suparničkih igrača. Nakon toga je uslijedila opšta tuča na terenu. Sljedeći primjer je iz fudbala, iz Španije, kada se desila opšta tuča na baskijskom derbiju između Bilbaoa i Laboral Kuče. Fizički obračun između igrača je potrajao oko minut. Manji fizički obračun između dvojice igrača proširio se i pretvorio u opštu tuču, u koji su se uključili gotovo svi igrači i jednog i drugog tima. Ovo su samo neki od brojnih primjera.

Seksualno nasilje u sportu nad mlađim igračima od strane trenera ili nadređenih. Ovdje se posebno misli na problem seksualnog nasilja prema djeci i omladini u kolektivnim sportovima. O ovom pojavnom obliku nasilja vezanom za sport počinje da se govori tek prije nekih trideset godina. Tim saznanjima dolazi do promjene ustaljene paradigme o seksualnom nasilju muškaraca, kao izvršilaca, i žena, ko žrtvi, čime se ukazuje na učestalost seksualnog nasilja prema djeci muškog pola (Hartill, 2009). Nekoliko studija jasno potvrđuju postojanje ovakvog nasilja vezanog za sportsko okruženje (Parent & Demers, 2011). U literaturi se osjeća manjak studija koje bi se bavile prevencijom seksualnog nasilja djece i omladine u sportskim organizacijama. S tim u vezi neophodne su i mjere koje bi uključivale aktivnosti roditelja, sportista, trenera i drugih sportskih radnika, kako bi se preventivno djelovalo u vezi sa seksualnim nasiljem djece i omladine u sportskim organizacijama (Parent & Demers, 2011).

Nasilje mas – medija. Riječ je o nasilju koje je instrumentalizovano i motivisano od strane sredstava javnog informisanja, a implicira nekorektno i neprofesionalno izvještavanje. Sociolog sporta Dragan Koković (2004) navodi da su mas mediji, zbog svoje nezaobilazne informativne, komunikativne i simboličke funkcije, značajan činilac prezentovanja nivoa i količine nasilja. Televizijsko nasilje posjeduje sposobnost efektne socijalizacije, jer se norme, vrijednosti i stavovi brzo prenose u svijest gledalaca i prihvataju kao sopstveni. Koković smatra da su mediji doprinijeli formiranju navijačkih subkultura i da plasiraju imidž sportskih klubova, homogenizuju publiku, uobličavaju potencionalno opasne stereotipe, pothranjuju iracionalne vrijednosti i uz sve to nude široku paletu obrazaca grupnog ponašanja, posebno nasilnog. Sportisti i publika znaju da mediji od njihovog ponašanja mogu da naprave događaj i oni se i trude da ga izazovu, ne birajući uvijek sredstva. Mas mediji, svakodnevnim prikazivanjem krvavih borilačkih sportova (MMA, K1), sa elementima nasilja i dominacijom krvavih scena, negativno utiču na mlade i postali su sredstvo u vaspitanju djece i omladine, u njihovom prihvatanju nasilja kao normalne i svakodnevne pojave. Takođe, sportski komentatori svojim komentarima, koji sadrže elemente ratobornog podstrekavanja, svjesno ili nesvjesno podstiču nasilje, pretvarajući

² <http://www.telegraf.rs/sport/1114083-dno-srpske-kosarke-snimak-opste-tuce-igraca-partizana-i-zvezde>. Veb sajt posjećen 28. 3. 2015.

sportske događaje u senzacije, umjesto da promovišu pozitivne vrijednosti sporta.

Mobing nad sportistima. Pored rijetkih radova na ovu temu (Cengiz, Yernel, & Sunay. 2013; Alkan, Yıldız, & Bakır, 2011), ovom vidu nasilja u sportu nije posvećena pažnja koju zaslužuje. Najčešće se radi o mobingu od strane trenera ili uprave kluba, te sportskog tima prema pojedincu, ili je riječ o mobingu nad trenerima od strane uprave ili tima. Hajnc Lajman³ mobing definiše kao neprijateljski ili neetički vid komunikacije koji potiče od jedne ili više osoba, sistematski je usmjeren protiv pojedinca koji se, zbog toga, nalazi u bespomoćnoj i nezaštićenoj poziciji. Ne može da ga se oslobodi jer se postupci neprestano ponavljaju. Ovi postupci se vrše često (najmanje jednom nedeljno) i tokom dužeg vremenskog perioda (najmanje šest meseci). Usljed čestog ponavljanja i dugog trajanja neprijateljskog ponašanja dolazi do posljedica mentalne, psihosomatske i društvene prirode. Prema načinu na koji se osoba zlostavlja mogu se podijeliti na napade na mogućnost komuniciranja, napade na ličnost i društvene kontakte, napade na lični ugled i napade na psihičko zdravlje. Nadalje, moguće je tzv. vertikalni i horizontalni mobing. Mobing se, inače odvija u nekoliko faza: *prva fazaj* faza nerješeno sukoba, poremećenih međuljudskih odnosa; *druga fazaj* faza potisnute agresija koja prerasta (eskalira) u psihoteror, u *trećoj fazi* žrtva se obilježava i postaje dežurnim krivcem i vrećom za udaranje; *četvrta faza* u kojoj se žrtva očajnički bori za opstanak, pri čemu se kod žrtve pojavljuju psihosomatski poremećaji: *peta faza* nastaje nakon dugog terora u kojoj žrtve oboljevaju od hroničnih poremećaja i bolesti, napuštaju posao ili vrše samoubistvo. Neka ponašanja u sportu imaju sve karakteristike mobinga: preopterećenje na treninzima, psihičko i fizičko izživljavanje u vidu uvreda, prijetnji, ucjena, uništavanje reputacije, prekid komunikacije ili ignorisanja žrtve, isključenja iz sportskih takmičenja, gubitak mjesta u timu koje mu objektivno pripada, ekonomski pritisci u vidu neispunjavanja ugovornih obaveza, otkaz i sl. Različiti oblici mobinga nad sportistima dovode do nagomilavanja bijesa i frustracija koje eskaliraju u verbalno ili fizičko nasilje na sportskim terenima, šaljući o sportu negativnu sliku u javnost.

Nasilje povodom sporta, dešava se van sportskih terena i ima veliki konflikti potencijal prema etnički i vjerski antagonističkim društvenim grupama. Za primjer može da se uzme Bosna i Hercegovina. Nasilje u sportu u multietničkoj Bosni i Hercegovini je specifično po bliskoj vezi između politike, nacionalizma i sporta. Sportski događaji u kome učestvuju timovi različitog etničkog porijekla, nisu samo sportski događaji, već i prilika za demonstraciju nacionalizma i etnocentrizma. Kroz sport se oživljavaju antagonizmi iz prošlosti, utakmica postaje stvar ponosa i dokazivanja etničkih grupa. Fudbalske utakmice smatraju se događajima velikog bezbjednosnog rizika jer predstavljaju okidače za nasilje širih razmjera. Posebno je od značaja napomenuti jednu specifičnost po kojoj se nasilje u sportu u Bosni i Hercegovini razlikuje od tog fenomena u većini drugih društava. Naime, kada se govori o ovoj problematici prvenstveno

³ Heinz Leymann, *The Mobbing Encyclopedia*, <http://www.leymann.se/english/12100E.HTM>.

se misli na nasilje na prostoru održavanja sportskog događaja. U Bosni i Hercegovini nije od značaja mjesto održavanja sportskog događaja, niti je bitno da li učestvuju timovi iz Bosne i Hercegovine. Sportski događaji koji se dešavaju van granica države i u kojoj učestvuju timovi iz drugih zemalja sa kojim se etničke grupe kulturno identifikuju, često su povod za nasilje, posebno u etnički mješovitim sredinama. U to vrijeme, najčešće se dešavaju napadi na imovinu i vjerske objekte manjinskih zajednica (Palmiotto, Vejnović, Lalić, 2012). Kao primjer koji potvrđuje ovaj tip nasilja u sportu jeste talas nasilja nad imovinom Albanaca u Srbiji povodom prekida utakmice u oktobru 2014. godine između Srbije i Albanije⁴. Nakon skandalozne provokacije albanskih navijača, koji su na bespilotnu letjelicu okačili zastavu tzv. velike Albanije, izbio je opšti metež na stadionu i tuča na terenu. Posljedica – utakmica je prekinuta i uslijedile su sankcije. Veoma su poznati sukobi, zasnovani na elementima nacionalizma u Australiji, između navijačkih grupa fudbalskih ekipa iz Sidneja, sa jedne strane Bijelih Orlova čiji su navijači Srbi, i navijača Sidney Uniteda, čiji su članovi Hrvati. Nadalje poznati teniski turnir Australia Open 2007. godine je bio poprište sukoba srpskih i hrvatskih navijača. Takođe, 03. oktobra 2005. godine, na utakmici između reprezentacija Srbije i Crne Gore i Bosne i Hercegovine, koja je odigrana na stadionu FK "Crvena Zvijezda", u masovnoj tuči navijača dviju reprezentacija povrijeđeno je više od 20 osoba.

Kombinacija više navedenih pojava oblika. U praski su zabilježeni događaji koji obuhvataju različite tipove nasilja iz navedene tipologije. Najčešće je riječ o kombinaciji nasilja nad sportistima na terenu, praćenih nasiljem publike, ili obratno. Takva dešavanja mogu da vode u nasilje širih razmjera van sportskih terena. Radi se, dakle o nasilju povodom sporta iz predložene tipologije, kao i nasilju mas medija koji plasiraju zapaljive informacije. Za primjer možemo da navedemo tzv. „fudbalski rat“ između Salvadora i Hondurasa. Naime, u glavnom gradu Hondurasa se 8. juna 1969. godine igrala fudbalska utakmica između Hondurasa i Salvadora, koja je završena rezultatom 1:0 za domaći tim. Nakon odigrane utakmice jedan je salvadorski političar izjavio da su honduraške vlasti iselile veći broj porodica iz Hondurasa zato što su za vrijeme utakmice navijali za Salvador. Nakon, toga, odigrana je revanš utakmica u kojoj je Salvador pobijedio rezultatom 3:0. U toj utakmici su gostujući fudbaleri bili provocirani, ponižavani i proganjani. Fudbal je devedeset minuta najmanje ličio na igru, bio je to pravi rat, a lopta je služila najčešće kao alibi za velike grubosti. Naravno, kakvi bi to bili domaćini ako ne bi pobjedili pred svojim ratobornim navijačima. I tako su Salvadorci sprali sramotu pobjeđivši sa 3:0. Da bi sve to bilo upečatljivije, publika je poslije utakmice nasrнула na goste, pokušavajući da ih rastrgne. Vlada Hondurasa naređuje protjerivanje 15 salvadorskih porodica. Nedugo zatim, odigrana je treća utakmica, u kojoj je Honduras bio pobjednik. Radio Hondurasa je prenio da su se poslije utakmice Salvadorci „narugali zastavi i himni Hondurasa“. Bio je to znak za proganjanje Salvadoraca u Hondurasu, i pritom je nastradalo preko stotinu ljudi. A, onda su zaratovale dvije države, Honduras i Salvador, poginulo je nekoliko hiljada ljudi (Kovačević, 2011: 42–43).

⁴ <http://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=139199>. Veb sajt posjećen 29. 3. 2015.

Ipak, zaključak da je navedena utakmica bila isključivi razlog za sukob, bio bi površan. Uzroke konkretnog konflikta neophodno je svestranije sagledati jer su imali dublje društvene uzroke. Utakmica i sve drugo oko nje, bilo je samo okidač koji je isporovocirao konflikt koji je potom uslijedio. Primjer iz bivše Jugoslavije, koji odgovara ovom tipu nasilja u sportu, jeste utakmica između Dinama i Crvene zveze na stadionu Maksimir 13. maja 1991. godine.

NEKE SOCIJALNO ANTROPOLOŠKE OSNOVE NASILJA

Brojni su faktori koji utiču na nasilničko ponašanje. Ti faktori se dijele na subjektivne, ili lične, i spoljne (Ignjatović, 2011: 185). Lični su determinisani psihičkim i biološkim karakteristikama pojedinca, dok su spoljni u najvećoj mjeri izvor negativnih društvenih uticaja, poput onih sa televizije, video igrice i pripadnosti određenoj potkulturi. Postojeća određenja agresije u sportu u najvećoj mjeri su refleksija vodećih psiholoških shvatanja agresivnog ponašanja (Kerr, 2005). Međutim, pažljivijim sagledavanjem moguće je uočiti njihove manjkavosti, posebno zbog činjenice da ta shvatanja često nisu primjenljiva na sport zbog njegove prirode i okruženja, kao i konteksta u kom se sport odvija. Iz tog razloga postojeća shvatanja agresije nisu adekvatna i ne obuhvataju potpunije znanje o stvarnoj prirodi nasilja u sportu (Smith 1983: 10). Sport ima poseban status, kada je riječ o agresiji i nasilju, jer osim ratnog stanja, sport je vjerovatno jedino okruženje u kojem su akti interpersonalne agresije ne samo tolerisani nego i podržani sa entuzijazmom od mnogih segmenata u društvu (Russell, 1993: 181). O agresiji i nasilju postoji mnoštvo literature iz raznih naučnih disciplina kojim se nastoji objasniti fenomensvojestven ljudskom rodu u svim fazama njegove istorije, bez obzira na stepen civilizacijskog razvoja. Štaviše, sa razvojem civilizacije raste i konfliktni potencijal i destruktivnost. U tekstu koji slijedi daje se kraći prikaz nekih shvatanja o agresiji i nasilju čovjeka.

Koje su dimenzije destruktivnosti u savremenom svijetu? Žan Bodrijar (Jean Baudrillard) kaže da je nasilje i zlo prisutno svuda (Baudrillard, 1994: 81). Vladeta Jerotić se pita otkud toliko iracionalizma u 20. vijeku – i odgovara da je iracionalizam posljedica suludog stanja u koje je racionalizam odveo svijet, uništavajući religije i mitove koji su nosioci opšteg smisla (Jerotić, 1992: 20). Jung govori o sudbini zapadnog čovjeka koji je tokom vjekova prediferenciranjem intelekta postao *instiktivno nesiguran* i tako je izgubio prirodnu vezu sa svojim nesvjesnim (Jacobi, 2000: 224).

U psihološkoj teoriji filozofsko-metafizički pojmovi operacionalizuju se kao agresivnost, neprijateljstvo i destruktivnost, odnosno kao empirijski provjerljivi pojmovi (Trebješanin, 1992:154). From pravi razliku između dvije vrste agresije, benigne i maligne. Benigna agresija se ispoljava kada je čovjek na neki način ugrožen i predstavlja reakciju na takvu situaciju. Maligna agresija ne teži očuvanju života već njegovom uništenju. Ona nije ničim izazvana, već se javlja kao želja za destrukcijom (Fromm, 1984a).

I drugi autori na sličan način kao From dijele agresivno ponašanje na neprijateljsko i instrumentalno. Pod neprijateljskom agresivnošću smatra se namjerno preduzimanje nasilja sa ciljem da se žrtva povrijedi, ili ubije. Instrumentalnim nasiljem smatra se namjerno preduzimanje nasilja da se postigne određeni cilj (Green, 1990; Bushman, 1996). Rot (1972), takođe, na sličan način dijeli agresivna ponašanja na impulsivna i instrumentalna. Impulsivna agresivnost javlja se kao reakcija u situacijama kada je ugrožena egzistencija pojedinca, slično na način kako From tumači benignu agresiju, dok je instrumentalna agresija stečena i služi kao sredstvo za postizanje određenih ciljeva, na način da se drugi povrijedi, ili da mu se nanese šteta. Milosavljević dijeli agresivno ponašanje na impulsivno i instrumentalno. Impulsivna agresivnost jeste ponašanje jedinke u okolnostima kada je ugrožena njena egzistencija. To je urođena reakcija čovjeka na izazove spoljne sredine koji ugrožavaju njegov opstanak. Instrumentalno agresivno ponašanje, za razliku od impulsivnog, je racionalno i ima namjeru da se *neko ošteti, da mu se nanese bol, da ga se uništi radi ostvarivanja određenih materijalnih ili psiholoških dobiti* (Milosavljević, 2005: 163).

Ako se osvrnemo na filozofska i teološka poimanja zla i dvije osnovne koncepcije kojima se pojam zla objašnjava u psihologiji, Sigmund Frojd je najpoznatiji predstavnik pesimističke antropološke teorije. Njegovo shvatanje ljudske prirode i uzroka zla u uskoj je vezi sa onim što teologija i filozofija nazivaju manihejsko – dualističkim shvatanjima. Drugo dominantno shvatanje, po kojem zlo nije ontološki utemeljeno, jeste dakle, shvatanje po kojem je zlo nebiće i nedostatak dobra. U savremenoj psihologiji nasljednik tog shvatanja je humanistička teorija Abraham Maslova (Trebješanin, 1992: 154). Po Frojdovoj teoriji, agresivnost je urođena i primarna nagonska potreba, a ne stečeno i naučeno ponašanje. Radi se o genetski uslovljenom, a time i nužnom ponašanju čovjeka. U čovjeku postoje nagoni života (*eros*) i smrti (*thanatos*). Dakle, Frojdovo shvatanje nagona čovjeka jeste dualističko. Frojd kaže da sklonost agresivnosti predstavlja osnovni, samostalni nagon u čovjeku i da je to najveća prepreka kulturi u kojoj se čovjek osjeća nelagodno (Freud, 1979: 329). Po njemu sve što živi teži da se vrati u anorgansko stanje i da je cilj života smrt. Nagoni samoodržanja služe tome da jedan organizam ne umre prije nego što mu je određeno. Poslije, umjesto pojma *nagon smrti*, Frojd govori o *nagonu agresije* ili *destruktivnosti*.

Međutim, Frojd je te pojmove smatrao istovjetnim (Freud, 1979; Freud, 1984). Nadalje, Frojd govori da ako, je nagon smrti usmjeren na ego tada se radi o autodestrukciji, a ukoliko je nagon smrti usmjeren na spoljašnji objekat, da se radi se o agresivnosti (Freud, 1979: 326–327). Frojd navodi brojne primjere nasilja u ljudskoj istoriji kao dokaz agresivnosti, i nečemu imanentnom ljudskoj prirodi – *homo homini lupus*-u (Freud, 1979: 318). Frojd je oštro kritikovao marksističko shvatanje prema kome su društvene nejednakosti izvor zla. Frojd kaže da je to netačno i da svojina ne može da bude izvor zla. Pa navodi: *Komunisti smatraju da su otkrili put ka otklanjanju zla. . . Oduzimanjem privatne svojine oduzima se ljudskoj želji za agresijom jedno oruđe, nesumnjivo značajno, ali*

svakako ne i najznačajnije... Nju [agresiju] nije stvorila svojina (Freud, 1979: 320–321). *Zabrinuto se pitamo šta će sovjeti uraditi kada istrjebe buržuje* (Freud, 1979: 322). Ukidanjem privatne svojine ljudi neće biti manje destruktivni, već će samo preusmjeriti svoje neprijateljstvo.

Za razliku od psihoanalize, humanistička psihologija nudi vedriju sliku o ljudskoj prirodi. Humanistički model ličnosti pretpostavlja zrelu, autentičnu i samoostvarenu ličnost. Maslov se zalaže za psihologiju samoaktualizovane ličnosti koja nudi vedriju i ljepšu sliku o ljudskoj prirodi, za razliku od pesimističke Frojdove antropološke teorije. Za razliku od psihoanalitičke teorije, humanistička psihologija stavlja akcenat na istraživanje ljudskih vrijednosti, ideala, stremljenja sreći, zdravlju, ljubavi i stvaralaštvu, nasuprot agresivnosti i tamne predstave o ljudskoj prirodi psihoanalitičke teorije. Suština Maslovljeve teorije ličnosti jeste učenje o samoaktualizaciji, iz koje izvodi i svoje shvatanje ljudske agresivnosti. Maslov kaže da čovjek ima svojstvenu prirodu i potrebe koje teži da zadovolji. Sve što vodi poželjnom razvoju u pravcu ostvarenja čovjekove prirode je dobro. Loše je sve ono što poriče suštinsku prirodu čovjeka. Cilj je da se zadovolji potreba za samoaktualizacijom koja spada u metamotive, i javlja se kada su niže potrebe zadovoljene. Maslov, dalje navodi, da inhibiranje, ili neupotrebljavanje tih mogućnosti, vodi stanju nesreće, bolesti i mržnje. Agresija nije čovjeku svojstvena, nije urođena, već da su mržnja, neprijateljstvo i okrutnost rezultat nepovoljnog i izopačenog razvoja i štetnog djelovanja okoline. Samoostvarene ličnosti gotovo da nemaju sadističke impulse, ne mrze i ne osjećaju neprijateljstvo prema drugima (Maslow, 1982).

Koliko je Frojd bio u pravu? U svakom slučaju istorija nasilja u ljudskoj istoriji nudi više činjenica u prilog Frojdovoj nego Maslovljevoj teoriji. Međutim, glavna kritika Frojdove teorije jeste insistiranje na biološkoj determinisanosti ljudskog ponašanja. Frojd je smatrao da je agresivnost urođen nagon, i ne uzima u obzir društvene uslove koji utiču na ponašanje pojedinca i društvenih grupa. S tim u vezi, kritika Frojda sastoji se u tome da destruktivne sklonosti nisu urođene, već da su rezultat djelovanja društvenih okolnosti. Karen Hornaj u kritici Frojda ne negira postojanje ljudske destruktivnosti, ali smatra da one nisu urođene (Horney, 1965).

From takođe kritikuje Frojdovo shvatanje zla kao nečeg što je imanentno ljudskoj prirodi (Fromm, 1984b). Za razliku od Frojda, Frommova socijalno–antropološka teorija polazi od shvatanja da društvena organizacija i kultura onemogućavaju razvoj čovjeka i zadovoljenje njegovih ljudskih potreba, što onda vodi agresivnosti i destrukciji (Fromm, 1984c, Fromm 1984d).

U našoj literaturi, Leposava Kron u ogledu *Rat i kolektivno ponašanje* smatra da ljudska agresivnost nije osnovni uzrok nasilja i socijalno – psiholoških ponašanja u društvenim sukobima, već da ima samo pomoćnu ulogu (Kron, 2008: 14). U prikazu i kritici Frojdove teorije agresivnosti, treba pomenuti i stanovište Herberta Markuzea (Herbert Marcuse), koji je u djelu *Eros icivilizacija*, suprotno Frojdu, smatra da je nenasilna civilizacija moguća. Markuze misli da su principi zadovoljstva i realnosti pomirljivi, te da je moguć oblik nenasilne civilizaci-

je bez potiskivanja erosa. Antagonistički odnos bi se promijenio u korist principa zadovoljstva. Markuze smatra da je moguća nerepresivna egzistencija u kojoj je radno vrijeme (tj. teški rad) svedeno na minimum, i da takva egzistencija, oslobođena dominacije, može da bude samo rezultat kvalitativne društvene promjene zasnovane na temeljno drugačijem iskustvu bitka, odnosu čovjeka i prirode, i temeljno drugačijim egzistencijalnim odnosima (Marcuse, 1964: 14). U tom smislu bi se eros i životni nagoni oslobodili u neslućenim razmjerama (Marcuse, 1964: 125).

Gledišta humanističke psihologije o agresivnosti podložna su kritici na empirijskom i teorijskom planu. Na empirijskom planu ovoj teoriji se zamjera da ne uvažava u dovoljnoj mjeri činjenice i empirijske nalaze o čovjekovoj surovosti, agresivnosti i zlobi. Tako Trebješanin navodi da su predstavnici humanističke psihologije vrlo selektivni kada je u pitanju upotreba raznovrsnih i obilnih podataka iz antropologije, biologije, etologije, kliničke i socijalne psihologije, koji potvrđuju njihove teze, i da dogmatski reinterpretiraju samo one podatke koji to pobijaju. Takođe, on dovodi u pitanje metodološku ispravnost tih istraživanja i kritikuje takva shvatanja kao dogmatska, mistička i spekulativna, a ne naučna (Trebješanin, 1992: 172)⁵.

Još jedna od uticajnih teorija o porijeklu ljudske agresivnosti dolazi od Konrada Lorenca. Iako je Lorenc etolog, istraživač ponašanja životinja, a ne psiholog, njegova komparativna istraživanja su od velikog značaja za razumjevanje korjena ljudske agresivnosti. On smatra da je agresivnost urođena, evolucijski uslovljena, i da su zlo u čovjeku i agresija posljedice unutarvrzne selekcije koja je desetinama hiljada godina djelovala na naše pretke (Lorenz, 2004: 44). Agresija se često izjednačuje sa nagonom smrti. Međutim, agresija je instinkt kao i svaki drugi, važan za preživljavanje i održavanje vrste (Lorenz, 2004: 8). Lorenc navodi da su poznati mnogobrojni slučajevi u kojima su životinje svoju agresiju morale iskaliti na drugim objektima i kada nisu bili prisutni pripadnici njihove

⁵ Ovdje se može dati komentar da je takav stav prema humanističkoj psihologiji argumentovan. Posebno kao kontraargument Maslovljevoj teoriji može se uzeti čuveni Milgramov eksperiment, ili Lorencova etološka istraživanja. Eksperiment Stenlija Milgrama (Stanley Milgram) iz 1963. godine je pokazao šta su sve spremni da učine normalni, prosječni ljudi pod uticajem autoriteta, a da pri tome nemaju nikakvu korist. U ovom eksperimentu 65% učesnika u eksperimentu bili su spremni da nanose fizičku bol drugim učesnicima, do granica koje su bile fatalne po život. Velik broj učesnika je pokazivao znakove zadovoljstva dok su drugima nanosili bol (Milgram, 1990). Ovaj eksperiment je pokazao da sadističko nasilje ne vrše osobe sa izraženim psihopatskim crtama ličnosti, već normalni ljudi. Zaključak je da nije toliko bitno kakav je ko čovjek, već u kakvoj se situaciji nalazi. Takođe, eksperiment Filipa Zimbarda koji je izvršen 1971. na Univerzitetu Stenford pokazao je na koji način su normalni ljudi u određenim uslovima spremni da muče druge ljude (Štajnberger, Čolak, & Milojković, 2006: 84). Međutim, s druge strane treba i navesti da pojedina istraživanja u socijalnoj psihologiji opovrgavaju biološko-fiziološke teorije, koje objašnjavaju agresivno ponašanje biološkim i fiziološkim činiocima u organizmu čovjeka. Višak hromozoma Y ili povećano prisustvo hormona testosterona u ljudskom organizmu smatraju se uzrocima nasilničkog ponašanja (Moyer, 1987). Ove teorije su sporne jer objašnjenje ljudske agresivnosti svode na biološki i fiziološki determinizam. Rezultati istraživanja u socijalnoj psihologiji ove teorije opovrgavaju, jer su biološko-fiziološke aberacije rijetke u odnosu na broj nasilnika, povećan testosteron je rjedak kod žena, a žene se takođe ponašaju agresivno (Milosavljević, 2005: 159).

vrste, pa su birale bliske rođake ili vrste sličnih boja i nijansi⁶ (Lorenz, 2004: 24). Ljudsko društvo, Lorenc kaže, organizovano je vrlo slično društvu pacova koji unutar zatvorenog klana žive društveno i miroljubivo, dok se prema pripadnicima vrste koji ne pripadaju njihovom vlastitom društvu, ponašaju kao đavoli (Lorenz, 2004: 93). Takođe, on tvrdi da su unutarvrсна agresija u sadašnjim kulturno – istorijskim tehnološkim prilikama čovječanstva najteža je od svih opasnosti (Lorenz, 2004: 34). Iako Lorenc, slično kao Frojd, smatra da je agresivno ponašanje biološki uslovljeno, on ipak nudi jednu optimističniju sliku čovječanstva u odnosu na Frojda. Naime, Lorenc ukazuje da zalog optimizmu jeste činjenica da se narasla agresija u čovjeku može preusmjeriti na prikladni zamjenski objekat. Za razliku od životinje čovjek ima svijest i svoju agresivnost može kontrolisati i usmjeravati (Lorenz, 2004: 214).

U socijalnoj psihologiji razne teorije objašnjavaju agresivno ponašanje. Instinktivističke teorije agresivnosti objašnjavaju agresivno ponašanje kao posljedicu urođenih agresivnih nagona. Od ovih teorija najpoznatije su Frojdova psihoanalitička teorija i Lorencova etološka teorija, o čemu je bilo reči. Zatim, frustraciona teorija objašnjava agresivno ponašanje kao posljedicu frustracija, odnosno stanja koja se javljaju kada se spriječava težnja osobe da ostvari neki cilj (Dollard, Doob, Miller, Mowrer & Sears, 1939). Berkowitz je modifikovao teoriju frustracije. On smatra da frustracija bezuslovno ne izaziva agresivnost, već emocionalno stanje srdžbe, koje u određenim okolnostima, gdje su prisutni simboli agresije, dovodi do agresije nekog pojedinca, bilo prema sebi u vidu autodestrukcije, ili prema nekom drugom (Berkowitz, 1962, 1989).

Teorija socijalnog učenja nastoji da objasni agresivno ponašanje kao posljedicu naučenih obrazaca ponašanja. Po ovoj teoriji agresivno ponašanje se javlja kao reakcija na određenu situaciju. Bandura smatra da postoje četiri procesa u nastajanju agresivnog ponašanja: agresivni model podstiče posmatrača modela na agresivno ponašanje; posmatranje tuđeg agresivnog ponašanja izaziva emocionalno uzbuđenje koje kod posmatrača stvara potrebu za agresivnom reakcijom; nagrađivanje agresivnog ponašanja stimulatивно djeluje na posmatrača da se na isti način ponaša, i da koristi ista sredstva za postizanje ciljeva kao i model kojeg posmatra. Bandura nije smatrao da se ovom teorijom može objasniti agresivno ponašanje u potpunosti već da se određeni vidovi agresivnog ponašanja mogu naučiti (Bandura, 1977).

Teorije autoritarne ličnosti (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950) objašnjavaju sklonost antisemitizmu i etnocentrizmu karakteristika autoritarne ličnosti. Autoritarnu ličnost karakteriše ograničena sposobnost diferenciranja, a takve ličnosti su isključive, nekritične, rigidne, preferiraju kruti sveobuhvatni red, protive se promjenama, nemaju poštovanje za druge ljude, preziru pripadnike manjina. Autori ove studije smatraju da je strogo vađenje posljedica takve strukture ličnosti i da nagomilana agresija, koju nisu

⁶ Slično ponašanje u ljudskom društvu Frojd je nazvao narcizmom malih razlika (Freud, 1979: 321). O tome govori i Zimel (Simmel, 1955: 43–48) i Kozler (Coser, 2007: 91–96) koji kaže da što je sličnost između sukobljenih strana veća, to je konflikt žešći (Coser, 2007: 91–96).

mogli da ispolje kao djeca prema roditeljima i drugim autoritetima, sada ispoljavaju prema drugim ljudima. Ovo istraživanje je kritikovano zbog metodoloških grešaka i to dovodi u pitanje njegovu pouzdanost (Martin, 2001). Pored teorije Adorna i saradnika, od velikog značaja je i Olportova (Allport, 1954) teorija po kojoj stereotipi, u kombinaciji sa afektivnim poremećajima koji se kreću od frustracije do izbjegavanja krivice, projekcije, paranoje, navode pojedince na diskriminatorno i nasilno ponašanje.

ZAKLJUČAK

Nasilje u sportu značajno je rasprostranjeno u savremenom društvu. Veoma je bitno razlikovati nasilje od agresije, jer, svaka agresija nije nasilje, ali svako nasilje jeste agresija. Agresija i nasilje su imanentni pratioci sporta. U sportu akti interpersonalne agresije ne samo da se tolerišu već se podržavaju sa entuzijazom od strane određenih društvenih grupa. Sport bi prije svega, trebao da bude igra čiji je cilj razvoj potencijala pojedinca i stvaranje zrelih i samoaktulizovanih ličnosti koje nemaju potrebu za nasilnim ponašanjem. Nasilje u sportu nije jednodimenzionalan fenomen. On ima različite pojavne oblike sa različitim motivima, akterima, objektima agresije i načinima izvršenja.

U ovom radu su pored nasilja navijačke publike, identifikovani i drugi oblici koji su praksi u prisutni a kojima nije posvećena adekvatna pažnja u naučnim istraživanjima. Svaki od navedenih oblika u ovom radu mora se posmatrati posebno ali i sagledavati kao cjelina u kontekstu sporta. Pregledom literature u južnoslovenskom govornom području može se uočiti deficit empirijskih istraživanja ovu temu. Dosta je radova, a malo originalnih istraživanja, naročito posljednjih godina. Bez iskustvene građe nije moguće testirati postojeće teorije o agresivnosti i nasilju kako bi se sagledao njihov eksplanatorni potencijal u vezi sa sportskim okruženjem. Napori istraživača trebaju da budu usmjereni ka dobro dizajniranim studijama kako bi rezultati takvih istraživanja doprinijeli uvećanju našeg znanja o predmetnom fenomenu.

Radi sprečavanja pojave i suzbijanja nasilja, na i izvan sportskih terena i objekata, neophodno je napraviti spregu između porodice, vaspitno – obrazovnih ustanova, sportskih organizacija, lokalnih zajednica, republičkih organa i mas medija koji će raditi na edukaciji mladih ljudi sa ciljem pomovisanja pozitivnih vrijednosti sporta, te pravilnim kanalisanjem negativne energije ka stvaranju društveno korisnih članova zajednice.

LITERATURA

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Row.

- Alkan, E.; Yıldız, S. M.; Bakır, M. (2011). The effect of mobbing on burnout of physical education and sports teachers. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi* 2011 Vol. 13 No. 3 pp. 270-280.
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. New Yerssy: Pretince Hall.
- Barašin, O. (2011) Društvo- nasilje-preventivno bezbjednosni aspekti. *Defendologija* 29-30, str. 9-18.
- Baudrillard, J. (2007). *Duh terorizma*. Beograd: Arhipelag.
- Berkowitz, L. (1962). *Aggression*. McGraw Hill: New York.
- Berkowitz, L. (1989). *Situational Influences on Aggression*. Cambridge, UK:Cambrige University Press.
- Bushman, B. J. (1996). Individual Differences in the Extent and Development of Aggressive Cognitive-Associative Networks. *Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.
- Cengiz, R., Yenel, I. F., &Sunay, H. (2013). A research on mobbing behaviors football trainers face in club environment. *Turkish Journal of Sport and Exercise* 2013 Vol. 15 No. 1 pp. 88-9.
- Coser, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba: ispitivanje funkcije društvenog sukoba i njegove upotrebe u empirijskim sociološkim istraživanjima*. Novi Sad: Mediterranean Publishing.
- Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer O. H. & Sears, R. R. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University Freer.
- Dragan Koković, D. (2004) *Sport i mediji*. Novi Sad: Fakultet za uslužni biznis.
- Đorić, M. (2014) Nasilje u sportu (teorijske kontroverze i uzroci). *Kultura polisa*, br. 23, str. 101-118. Files/File/Galtung. pdf
- Freud, S. (1979). *Nelagodnost u kulturi*. Novi Sad: Matica srpska.
- Freud, S. (1984). *Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*. Novi Sad: Matica srpska.
- Fromm, E. (1984a). *Anatomija ljudske destruktivnosti I-II*. Zagreb & Beograd: Naprijed & Nolit & August Cesarec.
- Fromm, E. (1984b). *Čovjek za sebe*. Zagreb & Beograd: Naprijed & Nolit & August Cesarec.
- Fromm, E. (1984c). *Bekstvo od slobode*. Zagreb & Beograd: Naprijed & Nolit & August Cesarec.
- Fromm, E. (1984d). *Zdravo društvo*. Zagreb & Beograd: Naprijed & Nolit & August Cesarec.
- Galtung, J. (1990). *Cultural Violence*. Sage Publications. www. okan. edu. tr / User
- Grant, J. (2006) *Sport, Culture and Society*. Routledge, London and New York.
- Green, R. G. (1990). *Human Aggression*. Stony Stanford: Open University Press.
- Hartill, M. (2009). The Sexual Abuse of Boys in Organized Male Sports. *Men and Masculinities*, 12 (2): pp. 225-249.

- Horney, K. (1965). *Novi putevi psihoanalize*. Beograd: Kosmos.
- Ignjatović, Đ. (2011) Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta. *Crimen* (II) 2/2011, str. 179–211.
- Jacobi, J. (2000). *Psihologija Karla Gustava Junga – Uvod u celokupno delo*. Beograd: Dereta.
- Jerotić, V. (1992). Moć i nemoć zla u životu čoveka. U B. Jovanović (ur.), *Tamna strana ljudske prirode* (str. 19-26). Beograd: Dom kulture Studenski grad.
- Kerr, J. (2005) *Rethinking Aggression and Violence in Sport*. Taylor & Francis: New York.
- Kovačević, B. (2011). Društvo, nasilje i sport. Zbornik radova: *Nasilje i sport*. Banja Luka: Evropski defendologija centar, str. 38–45.
- Kron, L. (2008). *Rat i kolektivno ponašanje – Ogled o socijalnoj i psihološkoj relanosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Lorenc, K. (2004). *Takozvano zlo – Prirodoslovni korijeni agresivnosti*. Algoritam: Zagreb.
- Marcuse, H. (1964). *Eros i civilizacija*. Naprijed: Zagreb.
- Martin, J. L. (2001). The Authoritarian Personality, 50 Years Later: What Lessons Are There for Political Psychology? *Political Psychology*, 22(1), 1-26.
- Maslow, A. (1982). *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.
- Milgram, S. (1990). *Poslušnost autoritetu*. Beograd: Nolit.
- Milosavljević, B. (2005). *Socijalna psihologija I*. Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Moyer, K. E. (1987). *Violence and Agression*. New York: PWPA Book. Nelson-Hall Inc.
- Palmiotto, M., Vejnović, D., Lalić, V. (2012). Rad policije na sprječavanju etnički motivisanog nasilja na fudbalskim utakmicama u Bosni i Hercegovini. *Defendologija* 15(32), 19-32.
- Parent, S., & Demers, G. (2011). Sexual abuse in sport: a model to prevent and protect athlete *Child Abuse Review*, 20 (2), pp. 120–133.
- Rot, N. (1972). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike Srbije.
- Russell, G. W. (1993). *The social psychology of sport*. New York: Springer-Verlag.
- Simmel, G. (1955). *Conflict*. Glencoe, Ill.: The Free Press.
- Smith, M. D. (1983). *Violence and sport*. Toronto: Butterworths.
- Štajnberger, I., Čolak, B. & Milojković, N. (2006). *Kako otkriti zlo u sebi ili drugima – Čovek – dobar ili zao?* Beograd: Plato.
- Trebješanin, Ž. (1992). Psihoanalitička i humanistička koncepcija agresivnost. U B. Jovanović (ur.), *Tamna strana ljudske prirode* (str. 153-176). Beograd: Dom kulture Studenski grad.

PHENOMENOLOGICAL AND ETIOLOGICAL ASPECTS OF VIOLENCE IN SPORT

Abstract

Violence in sport exists since the sport. Violence in sport is a complex phenomenon and has different manifestations. This paper discusses the following phenomenological aspects of violence in sport: mob violence, violence among athletes, sexual violence in sport, violence of mass media, mobbing of athletes, violence on relating to the sport events, and a combination of these forms. Generally speaking there is a plenty of literature from various disciplines on violence and aggression. In that respect the paper discuss some social anthropological grounds of violence and aggression. The authors suggest that the deficit of empirical research when it comes to violence in sport. Without empirical evidence is not possible to test existing theories of aggression and violence in order to establish their explanatory capacities in relation to sports environment.

Keywords: Sport, violence, aggression, phenomenology and etiology of the sport violence.

РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА – СМИСАО И МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ

Прејледни рад

UDK 343.988

Др Миомира Костић,¹ редовни професор

Универзитет у Нишу

Правни факултет у Нишу

Апстракт: У свом раду ауторка износи основне теоријске поставке и дискусије о практичној примени ресторативне правде. Разматра питања увођења и примене ресторативне правде у смислу постизања равнотеже интереса жртве, друштвене заједнице и делнквенца. Овај појам се дефинише набрајањем одређених активности уз оштовање извесних стандарда и принципа у примени. Ауторка износи нека искуства и недоумице око примене процеса ресторативне правде у америчком правосуђу. Такође, издвојене су вредности којима тежи ресторативна правда. Део рада посвећен је стандардима за примену ресторативне правде. Важна је усклађеност тих стандарда са међународно усвојеним документима о заштити основних људских права.

Кључне речи: ресторативна правда, стандарди, принципи, рејрибутивна правда

У теоријским расправама и практичној примени ресторативна правда, као појам и процес, добија значење кључног елемента друштвене правде. Ресторативној правди приписује се способност враћања правде у друштвену заједницу у којој је традиционални кривичноправни систем повезан са мерама опресије унутар заједнице. Те мере изричу органи формалне друштвене контроле у централизованом, статичном кривичном поступку који своје оправдање налази у општој, за све грађане доступној правди.

Теоријска разматрања о стандардима и обезбеђивању спровођења ресторативне правде често истичу занемаривање социјалних тежњи и тради-

¹ kosticm@prafak.ni.ac.rs

ције приликом усвајања овог процеса. Ресторативна правда се некада разматра само као могућност остваривања већег обима права жртава поред утемељеног кривичноправног система ретрибутивне правде, а некада опет као равнотежа између права делинквената и права жртава.

Ипак и поред извесних несугласица и недоследности у спровођењу, ресторативна правда применом својих принципа обезбеђује реституцију жртава и друштвене заједнице, промовише реинтеграцију делинквената и поправљање односа између жртве, делинквента и друштвене заједнице. У процесу ресторативне правде предвиђена је могућност да се делинквентна понашања доживе као крајње озбиљна делања према којима ће се поступати без повишене репресије и без искључивања делинквената из друштвене заједнице и процеса реституције жртава. Како неки аутори истичу ресторативна правда даје изглед на избегавање тзв. “нултог износа”, при чему бенефиције жртава погађају делинквента, не у његовим правима, већ у повећаном обиму обавеза због свог понашања (McEvoy, Mika, Hudson, 2002: 469).

УВОЂЕЊЕ И ПРИМЕНА РЕСТОРАТИВНЕ ПРАВДЕ

Заговорници ресторативне правде залажу се за неограничену експанзију у њеној примени, док други упућују критику како претерани циљеви само подривају остварење скромнијих али реалнијих успеха. Неке од главних критика усмерене су на то да се применом ресторативне правде не остварују пропорционални резултати. Међутим, пропорционалност и није једна од кључних вредности ресторативне правде, као ни евалуација њених успеха, зато што она заступа задовољење свих учесника тог поступка, што није суштинска вредност нити циљ конвенционалног кривичноправног система. Сматра се да је осећање стида важнији вид контроле криминалитета од изречене кривичне санкције. Како осећање стида не би произвело неповољне последице по делинквента и жртву потребно је да се процес оконча ритуалним чином кроз церемонију реинтеграције (Braithwaite, Daly, 2001: 29).

Осим тога, неке женске феминистичке групе такође се не саглашавају са применом процеса ресторативне правде у случајевима породичног насиља. Наиме, у другој половини двадесетог века феминисткиње су сексуално насиље и насиље у породици прогласиле појавама које заслужују да буду третиране као злочини које треба казнити. Ресторативна правда, са своје стране, омогућава да напредак постигнут на том плану буду умањен зато што дозвољава да се о таквим злочинима расправља на приватним састанцима, где жене могу бити додатно виктимизирани због немогућности да се избегне неравнотежа моћи. С друге стране, у Канади Council on Justice and Corrections је у току 1996. године поднео извештај заснован на истраживању искустава жртава насиља и утврдио да је ...“контакт између жртве и кривичног суда био примарни извор ревиктимизације, фрустрације, разочарања, досађивања, пре него ли допринос у решавању проблема жртава“. Исто тако, невладина

организација из Њуфаундленда Provincial Association Against Family Violence PAAFV изнела је резултате сопственог истраживања о положају жртава у кривичном поступку. Према овом извештају „жртве су забринуте око сопственог минималног учешћа у кривичном поступку и да се некада осећају као особе којима се суди уместо особе која је оптужена за злочин..., а садашњи систем функционише тако што делинквенте радије задржава у систему него што их охрабрује да престану да врше злочин“ (Coward, 2000: 2).

Један од главних поборника ресторативне правде у САД Tomas Cavanagh сматра да је класичан кривичноправни систем доживео крах и да ствара “спиралу учешћа сиромашних, ментално болесних и маргиналаца”, а да ресторативна правда помаже да људи “живе живот са страху, испуњен личним и заједничким циљевима и сновима у тежњи да достигну своје потпуне могућности”. Овај бивши новинар који је провео 28 година као извештач из суда, сматра ресторативну правду изазовом који је “посвећен критичком размишљању и доживотном учењу у току којег се постављају питања на која се нема увек одговор, где се човек усуђује на нешто изванредно и преузима ризик” (Cavanagh, 1998: 24).

У правосудни систем Новог Зеланда први пут у свету уведен је поступак познат као ресторативна правда који обједињује постизање равнотеже интереса жртве, делинквента и друштвене заједнице, док је систем кривичног правосуђа, спроводећи ретрибутивну правду, усмерен да одговори на питања о томе који је закон прекршен, ко га је прекршио и како санкционисати кривца тако да се постигне специјална превенција. Приступ ресторативне правде састоји се у стратегији окупљања и дискусије у оквиру локалне заједнице. Назив за такво окупљање је друштвена расправа која је уз извесне измене преузета из културе Маора са Новог Зеланда. Овај вид друштвеног реаговања окренут је појединцу и може се применити и у градским срединама. Циљ је постизање јединствених решења која су прихватљива за људе у одређеним околностима, и с обзиром на културне прилике које владају (Braithwaite, Daly, 2001: 29).

Друштвена расправа од 1989. године представља основни начин реаговања на малолетничку делинквенцију на Новом Зеланду, где се малолетни делинквенти упућују на групно породично саветовање (Family Group Conferencing) пошто су већ признали кривицу на суду. Друге активности ресторативне правде, много чешће примењиване у САД, одређују се као: утицај исказа жртви, класификација и панел дискусија, медијација (посредовање) између жртве и учиниоца, друштвени сервис, реституција и друштвени ресторативни одбори.

ПОЈАМ РЕСТОРАТИВНЕ ПРАВДЕ И ВРСТЕ „ПУТОКАЗА“

Данас се највећи број различитих активности у процесу ресторативне правде одвија од стране агенција за пружање друштвених услуга, школа, за-

конодавних органа и одељења за превенцију. Ове активности повезују заједнички елементи: лечење, посредовање између жртве и учиниоца, извињење (осећање стида) и реинтеграција. Зато је приликом дефинисања ресторативне правде неопходно садржајно објединити све ове процесе. Marshall (1997) одређује ресторативну правду као „процес помоћу кога стране, од којих свака учествује у дотичном кривичном делу, долазе заједно да колективно реше како да савладају последице злочина и његове импликације у будућности“ (Cavanagh, 1998: 24).

Howard Zehr i Harry Mika предложили су изванредан број „путоказа“ у циљу лакше идентификације процеса ресторативне правде. Учесници процеса се радије усредсређују на претрпљену штету него на кршење закона. Према жртви и према учиниоцу се исказује уравнотежена брига и обе се стране укључују у кривични поступак. Поправљање последица које је жртва претрпела врши се кроз повећан интерес за задовољење потреба жртве. Делинквент се подржава и симултано охрабрује да разуме, прихвати и изрази спремност да исправи зло које је нанео. У процесу ресторативне правде мора се препознати потреба делинквента да испуни обавезе које су оствариве, а не представљају кажњавање. Мора се развити могућност да између жртве и учиниоца буде успостављен непосредан или посредан дијалог. С друге стране, ови заговорници ресторативне правде не искључују значај кривичног судског поступка и сматрају да сама друштвена заједница, или прецизније ужа социјална средина у чијем се миљеу одиграо злочин, треба да буде део судског поступка, поготову кроз повећање њених капацитета да препозна злочин и одговори на њега. У процесу „лечења“ друштва од делинквенције радије треба подстицати сарадњу и реинтеграцију него сепарацију и корекцију. С обзиром да у процесу ресторативне правде учествују по својим обележјима хетерогене групе људи посебно се морају опажати извесни неочекивани поступци и неочекивани добијени резултати. Као последњи у низу „путоказа“ је онај којим се исказује поштовање за достојанство свакога, посебно жртава, делинквентата и свих других учесника у процесу остваривања правде.

Provincial Association Against Family Violence PAAFV заступа философски приступ концепта ресторативне правде, при чему се ресторативна правда не одређује само као модел поступања другачији од традиционалног кривичноправног система, већ као философија или визија која у свести одражава потребе жртве, делинквента и друштвене заједнице. Ова асоцијација се позива на „...меродавне судове праведности у заједници и суђења у кругу као подстицаје или иницијативе у процесу ресторативне правде и идентификује неке облике решавања конфликта кроз алтернативно расправљање као природне ресторативне процесе,“ док други то не чине код одређивања појма (Coward, 2000: 6). Према њима, ресторативна правда усмерена је на изазивање осећања срамоте и опроштај. Зато је ресторативна правда поступање искључиво за добробит жртве, а не делинквента.

Питањима ресторативне правде, у развијеним земљама света, баве се и црквене заједнице. Тако Црквени савет за правду и поправљање (The Church

Council on Justice and Corrections) који окупља једанаест црквених заједница Канаде, ресторативну правду описује као "...омиљено име дато великом броју различитих приступа правди који су се појавили и који теже исцелитељским и успешнијим одговорима на злочин. Пошто постоји велики број различитих приступа, ови процеси покушавају да активно обједине учешће у свему ономе што је непосредно обухваћено извршеним злочиним. Свако треба да саслуша искуства, осећања и питања оног другог учесника. Заједно оно издвајају питања одговорности, сигурности и потребу за предузимањем крајње поштених и од значаја радњи". По њима, да би се уопште говорило о постојању ресторативне правде мора постојати најмање пет елемената који једном процесу дају атрибут „ресторативан“.

Најпре, ресторативна правда захтева потпуно учешће и сагласност свих оних који су на било који начин били погођени извршењем кривичног дела – жртве, делинквента, њихових породица и пријатеља, као и особа из друштвене заједнице. Затим, ресторативна правда покушава да исцели оно што је уништено. Зато се процес усмерава на потребе жртве (шта је потребно учинити да се траума зацели; повраћај осећања сигурности), делинквента (шта је потребно урадити да се зло више никада не понови; шта предузети да се делинквент понаша у сагласности са постигнутим договором) и чланова заједнице (шта ће им помоћи да се они осећају сигурно; које кораке треба предузети за унапређење заједнице тако да има мање изгледа да се злочин догоди у будућности). Следеће што је неопходно је да постоји потпуна и непосредна одговорност свих учесника. Оптужене особе суочавају се са својим жртвама и другима који трпе последице злочина и којима је дата могућност да објасне своје понашање, преузму пуну одговорност и буду део процеса који одлучује о начину како да обједини потребе свих заинтересованих. Такође, ресторативна правда тежи да врати у целину све оно што је било „раздвојено“, уништено кривичним делом. Наиме, злочин дели чланове једне друштвене заједнице на „ми-они“ начин размишљања. Ресторативне расправе налазе начина да да превазиђу ту разлику, тако да „ми и они“ буду поново повезани унутар једне друштвене заједнице постављене на здравим основама. Повраћај у једну целину свих чланова заједнице онемогућава изолацију унутар заједнице. Изолација се иначе јавља као природан пратилац злочина. То је отуђеност коју осећају како делинквент и жртва, тако и остали чланови друштвене заједнице који трпе последице. Међутим ресторативна расправа не може да повеже жртву и делинквента у нешто што је већ постојало као нездрав, злостављајући однос. На крају, расправа у ресторативној правди стреми ка томе да оснажи заједницу у циљу да се спречи даље повређивање тиме „што ће изградити односе и обратити пажњу на значајна социјална питања која су на првом месту узроци злочина“ (Coward, 2000: 7).

У литератури се налази и мишљење по коме је ресторативна правда „начин размишљања, начин понашања и начин расуђивања“ (Coward, 2000: 7). Током деведесетих година прошлога века неки писци су описали ресторативну правду као одговор на криминално понашање које захтева да буду

надокнађени губици као последице злочина од којих су патиле жртве, да се олакша успостављање мира и остваре мирољубиви односи између супротних страна. Током 1991. у Канади ресторативна правда је описивана као постојање принципа који подржавају и обештећују жртву уз посредовање, обештећују друштвену заједницу и уз помоћ којих се учествује у рехабилитацији делинквентата уз ограничену употребу рестрикција и надзора (Coward, 2000: 7).

ВРЕДНОСТИ КОЈИМА ТЕЖИ РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА

Ресторативна правда се заснива на уравнотеженом усмеравању на делинквента, жртву и заједницу. Вредносни судови усмерени на делинквента обухватају извињење и осећање стида за учињено дело и реинтеграцију. У односу на жртву разматра се причињена штета и могућност давања опроштаја делинквенту, док би за друштвену заједницу било важно да се успоставе пређашњи односи.

Резултати и мере програма ресторативне правде заснивају се на основним вредностима које се односе на сва три учесника овог процеса. Делинквент треба да упуту писано или усмено извињење жртви и социјалној групи које трпе због његовог поступка. Он мора научити да препозна сопствену одговорност без посматрања себе као жртве околности као и да стекне сазнања о злу које је нанео жртви. Реинтеграција делинквентата значи учење како да се врати у друштвену заједницу, посебно кроз план поступања у циљу „лечења“ насталог штетног поступка.

Код жртве треба идентификовати и проценити нанесену штету. У сваком појединачном случају прави се план поправљања штете. Жртва треба да прихвати извињење од делинквентата и да искаже опроштај. Вредности везане за друштвену заједницу усмерене су на поправљање уништених односа и успостављање нових односа унутар заједнице.

Ретрибутивна правда тежи стварању сигурности у друштву за разлику од ресторативне правде која има за циљ успостављање мира у заједници. Ретрибутивна правда усмерена је на издвајање непожељних људи какви су криминалци тиме што ће им се изрећи казна затвора, као најраспрострањенија врста кривичне санкције по обиму изрицања у правноснажним осуђујућим пресудама. Отуда и мишљење већине заступника ресторативне правде да процес ретрибуције није дао жељене резултате зато што су њиме углавном обухваћени они „другачији“, људи са маргина живота, који најчешће и доспевају пред кривични суд. То су најчешће: бескућници, ментално хендикепирани, сиромашни грађани и припадници мањина. Стварање мира у заједници подразумева поступање са делинквентима који су део друштвене заједнице јер ће се они вратити натраг у ту заједницу и после издржане казне затвора. Друштвена заједница која се непосредно односи на сваког појединачног делинквентата обухвата породицу, пријатеље и особе са којима је делинквент у пословним односима. Ови односи обезбеђују окружење за

развитак осећања за друштвену савест, свест да нечији поступци погађају друге људе и жељу да се особа оствари као узоран члан друштва.

УСПОСТАВЉАЊЕ СТАНДАРДА ЗА РЕСТОРАТИВНУ ПРАВДУ

У литератури о ресторативној правди питања успостављања стандарда везаних за спровођење овог процеса посматрају се као философске концепције. Наиме, сматра се да је неопходно у неком облику поставити минимум одговорности и минимум броја стандарда који ће се надметати за примат у примени. Такође, људска права су та која морају бити заштићена процесима ресторативне правде. Ипак, ресторативна правда и даље има релативно скромну подршку у стручној и општој јавности због тога што многи учесници (заговорници и критизери) процеса ретрибутивне правде себе идентификују као особе ангазоване у борби против опресивне државне структуре, која је посебно видљива у пенитенцијарној пракси модерних држава.

За већину заступника ресторативне правде овај концепт је философски, методолошки и политички значајан. Ресторативни метод значи поступак кроз који се разматра значај последица неправде нанесене грађанима и да све оне буду појединачно признате као почетна тачка у њиховом лечењу и спречавању, као и промену услова који су довело до развијања неправде. Грађани се охрабрују да преузму одговорност за догађаје који су последњих неколико векова посматрани искључиво као предмет интересовања државе.

Основни стандард ресторативне правде је да ресторативни процес треба да тежи избегавању доминације. Ипак, доминација је и даље заступљена у ресторативном процесу као што се може уочити и у било којој другој сфери друштвене интеракције. Зато сваки програм који у себи садржи атрибут „ресторативан“ мора уједно бити ангажован у превенцији доминације. То у примени подразумева да сваки учесник конференције који не дозвољава другоме да изнесе свој став или да доминира над другим учесницима мора бити спречен у таквом свом настојању (Braithwaite, 2002: 565). Уколико доминација ипак опстаје или се други учесници боје да јој се непосредно супротставе онда модератор треба да захтева да говоре они над којима се врши субординација.

Неравнотежа моћи представља структурални феномен. Структура ресторативних процеса мора бити таква да минимализује неравнотежу моћи (Braithwaite, 2002: 565). Усвојени стандарди усмеравају припремни рад учесника поступка управо ка постизању равнотеже између учесника поступка. Организоване групе заступника интереса појединих жртава имају посебно значајну улогу када постоји неравнотежа моћи исказана у самом деликту. Тиме су обухваћене групе за подршку женама и деци када је породично насиље предмет дебате и групе за подршку еколошке средине ка да се врше кривична дела против природне средине од стране моћних корпорација.²

² Поступак ресторативне правде који се спроводи према малолетном делинквенту, на пример, не сме се одвијати тако да он буде оптуживан у „соби препуној одраслих људи“ (Haines,

Сматра се да је подесан поступак најважнији домен где се јавила потреба за дефинисањем стандарда. Делинквент треба да има право на савет адвоката о томе да ли да прихвати да учествује у поступку или не. Међутим, суштина процеса ресторативне правде, према Braithwait-у, је да се превазиђе „супарнички легализам“, тако да учесници буду охрабрени да говоре својим сопственим речима радије него да за њих говоре „легални миротворци који могу имати интерес да поларизују конфликт“. С обзиром да процес ресторативне правде тежи да реинтегрише штету и сузбије стигматизацију онда је важно забранити било који облик деградације или понижавања у третману.

Кључни принцип процеса је поклањање исте пажње свим учесницима поступка – делинквентата, жртава и друштвене заједнице. Могуће је да положај појединих жртава буде искоришћен као потпора у програмима који су оријентисани само на права жртава. Такви програми су морално неприхватљиви. Најједноставнији начин да се поклони пажња свим учесницима поступка у пракси се остварује кроз пажљиво слушање излагања свих учесника у поступку, што практично представља забрану непоштовања или понижавања, као и спречавање деградирајућих начина реакције или кажњавања.

Право на жалбу је један од основних стандарда који морају бити испоштовани. У оним ситуацијама када је кривично право основ по коме се изриче санкција у поступку ресторативне правде делинквенти морају имати право жалбе против изречене санкције државном органу, односно надлежном кривичном суду.

Међутим, то не значи да сви механизми кривичноправне процедуре истовремено одговарају идеји поступка ресторативне правде. То се посебно односи на присуство јавности у поступку. С једне стране, избегавање стигматизације појединих учесника у поступку ресторативне правде и обезбеђивање дијалога без доминације подразумева извесну дискретност, поготову онда када учесници нису сагласни да се поступак одвија уз присуство стручне или опште јавности. С друге стране, ако је то став учесника и они су сагласни да се поступак одвија уз присуство јавности необично је важно обезбедити учешће истраживача, критичара, новинара, судија и колега из програма ресторативне правде других средина. Тако ће се изнети критички ставови, искуства других поступака, као и начињене погрешке. У литератури се износе мишљења која иду у прилог овом другом схватању и истиче важност новинских извештача чији је задатак да објективно обавештавају о поштовању или непоштовању основних стандарда ресторативне правде.

У формулисању стандарда ресторативне правде морају се испоштовати и неки међународно признати инструменти о заштити основних људских права. Општа декларација о правима човека УН дефинише специфичне вредности и права људи који се промовишу и кроз процес ресторативне

1998). Овом поступку треба да присуствују одрасле особе које себе виде као одговорне да заступају интересе малолетника. Уколико се такве особе не пронађу за први круг, поступак се прекида и враћа се у пређашње стање да би се поново потражиле оне особе које ће заступати интересе детета и подржале дете. Слично је и у поступању према учиниоцима породичног насиља које би заступали њихови патријархални браниоци.

правде.³ Она обухвата право на живот, слободу и безбедност личности, право на заштиту од самовољног одузимања туђе имовине, право на здравље и медицинску бригу, као и право на учешће у демократским процесима. Са становишта ресторативне правде посебно је интересантан чл. 5. који предвиђа да нико неће бити изложен тортури или суровом, нехуманом и понижавајућем поступку или казни. Заговорници ресторативне правде сматрају да су државе чланице УН интерпретирале овај члан на најпермисивнији начин који не задовољава стандарде ресторативне правде. Зато је овај члан за њих нека врста „изазова“ за примену у ресторативној правди, као минимум „анти-кажњивог простора“.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године усмерен је ка даљем „самоодређивању“ грађана држава чланица.⁴ Наиме, Пактом је прописано да свако лице које је ухапшено или притворено због кривичног дела буде у најкраћем року предато судији или некој другој власти законом овлашћеној да врши судске функције и мора у разумном року да буде суђено или ослобођено (чл. 6). Такође Пактом је предвиђено да су сви једнаки пред судовима и судовима правде (чл. 14). У Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима државе чланице се обавезују да признају право које има свако лице на најбоље психичко и ментално здравље које може да постигне (чл. 12).⁵ Године 1989. усвојен је Други опциони протокол Пакта о грађанским и политичким правима који обухвата учешће политичких партија у аболицији смртне казне. Такође заговорници ресторативне правде сагласни су са свим вредностима и правима из Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације према женама⁶ и Стандардним минималним правилима за мере непритварања из 1990. године (Токијска правила). За изградњу и примену ресторативне правде важне су одредбе Декларације о основним принципима правде за жртве злочина и злоупотребе моћи коју је усвојила Генерална скупштина УН-а 1985. године. Она обухвата релевантне вредности које ближе објашњавају инструменте заштите основних људских права попут: „заштите околине“ (чл. 10), „сажаљења“ (чл. 4), „повраћаја у пређашње стање“, „обештећења“ (чл. 5), „рестаурацију права“ (чл. 8) и регулише „нормалне механизме за разрешавање спорова, укључујући медијацију, пресуђивање и уобичајену правду и

³ *Опшћа декларација о правима човека*, усвојена и прокламована од стране Генералне Скупштине резолуцијом 217А (III) од 10. децембра 1948. године

⁴ Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима. *Службени лист СФРЈ*. Бр. 7. 1971.

⁵ Закон о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима. *Сл. Лист СФРЈ*. Бр. 7. 1971.

⁶ Сукцесорском изјавом од 12. марта 2001. године, Србија и Црна Гора је наставила чланство и у свим другим конвенцијама које се односе на права жена, а којима је депозитар Генерални секретар УН. Србија и Црна Гора је држава чланица Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације према женама. Опциони протокол уз ову Конвенцију ратификован је децембра 2002. године. *Иницијални извештај о примени Међународној пакта о грађанским и политичким правима у СРЈ за период од 1992-2002. године*. (2003). Београд: Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе.

локалне обичаје“ (чл. 7), што је правни основ за примену ресторативне правде у свим оним ситуацијама када треба олакшати помирење и обештетити жртву. Осим тога на европском плану значајна је и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године⁷. Према одредбама Конвенције нико не сме бити подвргнут мучењу, или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању (чл. 3). Свако има права на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона (чл. 6). Конвенцијом је забрањена дискриминација по било ком основу, као што су: пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, наиционално или социјално порекло, веза са неком националном мањином и друго (чл. 14).

Неки аутори, попут Braithwait-а, дају предлоге стандарда који би били основ за поступање. Тако, овај аутор разликује стандарде ограничења или принуде који прецизно одређују права и ограничења и стандарде увећавања или максимизирајуће стандарде. Стандарди ограничења били би: непостојање доминације; остваривање права; поштовање горњих законских максимума кривичних санкција; слушање других уз пуно поштовање; поклањање подједнаке пажње свим учесницима; одговорност, могућност жалбе; поштовање свих основних људских права прокламованих документима УН. Стандарди највећих вредности или максимизирајући стандарди: успостављање људског достојанства; обнављање уништене имовине; обнављање нарушеног здравља; обнављање уништених људских односа; обнављање заједнице; обнављање околине; емоционално обнављање; обнављање слободе; обнављање сажаљења и бриге за друге; успостављање мира; обнављање грађанског осећања дужности; припрема друштвене подршке за неограничени развој људских способности; превенција будуће неправде.

Ове вредности не проистичу само из текстова међународних докумената о људским правима, већ представљају и део емпиријског искуства сакупљеног кроз исказе жртава и делинквената о томе шта би они желели да се потигне кроз процес ресторативне правде.

У стандардима ограничења поред забране доминације важно место заузима и стандард остваривања права. Остваривање права значи да сви учесници треба да имају могућност да буду „опуномоћени“ да искажу своје сопствене приче на себи својствени начин. Тиме би обзнанили било који осећај неправде који желе да виде као исправљен. Међутим, без поштовања стандарда највећих вредности тиме би се, због субјективног доживљаја неправде, постигла нетрпељивост. Зато је неопходно поштовање свих правила у процесу спровођења ресторативне правде. Прихватањем стандарда ограничења учесници нису лимитирани у постизању стандарда са листе највећих вредности. Код стандарда највећих вредности мера се не састоји у томе да они увек буду сви стриктно спроведени, већ да се развијају кроз

⁷ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, измењена у складу са Протоколом бр. 11, Рим, 4. новембра 1950. *Збирка одлука о људским правима II, одлуке Европског суда за људска права* (уредила Татјана Папић) (2002). Београд: Београдски центар за људска права. 396-430.

велики број случајева који су у програму ресторативне правде. Евалуациони процес састојао би се у њиховом поређењу са случајевима који нису били у програму.

Све ове вредности веома су рестриктивне у одређивању казни. Њихово поштовање и спровођење тежи ка примени неких других мера зато што циљеви и средства спровођења ресторативне и ретрибутивне правде нису исти. Стандарди највећих вредности представљају различите облике лечења који имају своје упориште у међународно признатим људским правима и емпиријском искуству онога што учесници желе да „излече“ кроз процес ресторативне правде. Емоционално обнављање или емоционална ресторација тако ће за некога бити ослобађање од осећања страха, за другог учесника ослобађање од мржње, за неког следећег од стида или непожељних особина сопственог карактера. Обезбеђивање социјалне подршке за потпуни развој људских способности усмерен је ка органима формалне друштвене контроле и њиховом даљем опстанку као развојних а не статичних институција. Сматра се, наиме, да државне, регулативне институције онемогућавају развој људских способности, међу којим органи кривичноправног система усмерени на кажњавање представљају најтипичнији пример.

У процесу спровођења ресторативне правде Braithwait истиче значај помоћних стандарда које посматра као: жаљење или покајање због учињене неправде; извињење; осуда чина; опроштај и милост. Сви ови стандарди такође су уграђени у међународноправне документе о људским правима и разликују се од листе стандарда увећавања по концептуалном критеријуму. Desmond Tutu (1999) је изјавио да будућност не постоји без опроштаја, што је постала идеја водиља многих поборника ресторативне правде. Међутим, опроштај се разликује од слушања других уз пуно поштовање, што мора бити основни стандард ресторативне правде. Залагање да свако буде саслушан не значи истовремено инсистирати на опроштају, пожуривати давање опроста. Braithwait чак инсистира на томе да је окупно и погрешно очекивати од жртве злочина да опрости. Даље овај аутор констатује да су извињење, опроштај и милосрђе дарови који „имају значење само онда ако извиру у искреној жељи особе која опрашта, извињава се или прима милосрђе“ ((Braithwaite, 2002: 571). Слично томе, покајање које је силом или формално извучено из делинквента такође нема моралну снагу.

Упоређујући предложене стандарде Braithwait истиче да се стандарди ограничавања морају прихватити и применити као ограничења. Листу стандарда највећих вредности заговорници ресторативне правде треба „активно да охрабрују“ у ресторативном процесу, док помоћне стандарде посматра као нешто што не треба да се „пожурије“ у ресторативном процесу, већ они представљају резервне али и саставне делове успешног процеса ресторативне правде.

Тешкоће у спровођењу ових стандарда су у томе што их неки посматрају као неодређене вредности и мањкаве специфичности за спровођење процеса ресторативне правде. Међутим, они треба да се примењују у пракси тако што ће евалуација на основу претходних емпиријских показатеља из

примене помоћи да се подстакне саветодавна регулатива за разлику од легалистичке регулативе у поступку спровођења ретрибутивне правде. У литератури са као пример наводи право на брзо суђење које је предвиђено одредбама законика о кривичном поступку савремених држава. Ово право представљено је и као специфична одредба из Пекиншких правила за малолетничко правосуђе.⁸ Међутим, управо ово правило може бити преиспитано са становишта философског концепта ресторативне правде. Наиме, пракса је показала да у случајевима када су жртве тешко трауматизоване извршеним кривичним делом потребно је да протекне одређени временски период пре него оне постану спремне да прихвате „лечење“ кроз поступак ресторативне правде. Жртвама треба омогућити то право али не у оној мери да послужи као изговор за произвољно задржавање делинквента у притвору који још није оглашен кривим. С друге стране, нека права, као право на жалбу преузето из легалистичке регулативе је високо специфичан стандард у спровођењу ресторативне правде који, без изузетка, мора бити испоштован.

ЗАКЉУЧАК

У домаћој стручној и општој јавности познавање стандарда и принципа ресторативне правде није заступљено у већој мери. Канцеларија УНИЦЕФ-а у Београду организовала је неколицину стручних скупова са центрима за социјални рад, тимовима за сузбијање малолетничке делинквенције при секретаријатима унутрашњих послова и установама за извршење васпитних мера институционалног карактера. Међутим, сматра се да све то није било довољно за боље упознавање овог процеса.

Савремене државе теже да као основ комуникације међу људима развију толеранцију – трпељивост према различитостима, без обзира да ли су оне етичке, расне или економске природе. На различитост треба гледати без приговарања. Међутим, трпељивост често није довољна да се њоме најтачније одреди садашњост и по мишљењу неких поборника ресторативне правде, она није решење. Толеранција, сама по себи, као појединачни, издвојени персонални акт, не утиче на „лечење“ друштвених рана нити пак елиминише социјалну изолацију и очај (Cavanagh, 2000: 428). Заговорници ресторативне правде радије истичу да решавање питања друштвених девијација пре треба да се заснива на „општој добробити“ заједнице. Општа добробит заједнице одређује се као „читава мрежа друштвених услова који омогућавају појединцима и групама људи да се у потпуности развију и живе пуним животом али тако да свако не буде усмерен само на себе, већ су сви одговорни за све друге око себе“.

⁸ Видети: United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice – Beijing Rules. (1995). *Defence for Children International*. 5.

Општа добробит у једној људској заједници значи да свако има обавезу да допринесе развоју општег добра у друштву, у интересу правде, као и у изналагању решења социјалних питања у једној друштвеној заједници. Управо се на томе заснива основна критика ретрибутивне правде. Наиме, ретрибутивни кривичноправни систем управљен је на кажњавање делинквената, нарочито путем изрицања казни институционалног карактера. Установе за извршење казне затвора често се описују речима “увреда људског достојанства ...и отров у крвотоку нације“. Такав систем није утицао на сузбијање криминалитета зато што се не бави разрешењем узрока криминалног понашања. Ти узроци најчешће су налазе у најближем социјалном окружењу делинквента, у средини у коју се он иначе враћа по истеку казне.

Визија ресторативне правде, у контексту општег добра, усмерена је на постизање мира у друштвеној заједници путем поправљања односа у друштву, што се односи на све чланове заједнице. Суштина спровођења ресторативне правде је „лечење“ сваке особе која је повезана са злочином путем поправљања, а не путем кажњавања. Целокупан процес треба да заснива на извињењу, опроштају и успостављању чврсте повезаности људи унутар заједнице.

ЛИТЕРАТУРА

- Braithwaite, J. Daly, K. (2001). Мушкости, насиље и контрола заједнице. Београд: *Темид*. 2. 4. стр. 29-44.
- Braithwaite, J. (2002) Setting Standards for Restorative Justice, *Brit. J.Criminol.* 42. 565.
- Cavanagh, T., „Adopting New Values for the Courts: What is Restorative Justice?“ *The Court Manager*, (1998), 13/ 2/3, p. 24-27. Williamsburg,, VA: National Association for Court Management, [http://www. Restorativejustice. Com/Tom.html](http://www.Restorativejustice.com/Tom.html). Преузето: 12. 3. 2006. У: Константиновић Вилић, С. Костић, М. (2006). *Пенологија*. Ниш: Свен. 104.
- Cavanagh T. (2000). Restorative Justice and the Common Good: Creating a Culture of Forgiveness and Reconciliation, *BLUEPRINT for Social Justice*, Vo. LIII, No. 8. Преузето: 3. 4. 2015. <http://www.restorativejustice.org/articlesdb/articles/428>
- Coward, S. (2000). *Restorative Justice in Cases of Domestic Violence: Healing Justice?* Directed Interdisciplinary Studies, Carleton University, Decembar. У: Константиновић Вилић, С. Костић, М. (2006). *Пенологија*. Ниш: Свен. 101.
- McEvoy, K. Mika, H. Hudson, B. (2002). Introduction – Practice, Reformation and Prospects for Restorative Justice, *Brit. J. Criminol.* 42. 469.
- *Општа декларација о правима човека*. (1948).
- Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима. *Сл. лист СФРЈ*. Бр. 7. 1971.

- Закон о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима. *Сл. лист СФРЈ*. Бр. 7. 1971.
- Сукцесорском изјавом од 12. марта 2001. године, Србија и Црна Гора је наставила чланство и у свим другим конвенцијама које се односе на права жена, а којима је депозитар Генерални секретар УН. Србија и Црна Гора је држава чланица Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације према женама. Опциони протокол уз ову Конвенцију ратификован је децембра 2002. године. *Иницијални извештај о примени Међународног пакта о грађанским и политичким правима у СРЈ за период од 1992-2002. године.* (2003). Београд: Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе.
- Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, измењена у складу са Протоколом бр. 11, Рим, 4. новембра 1950. *Збирка одлука о људским правима II, одлуке Европског суда за људска права* (уредила Татјана Папић) (2002). Београд: Београдски центар за људсак права. 396-430.
- United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice – Beijing Rules. (1995). *Defence for Children International*. 5.

RESTORATIVE JUSTICE – MEANING AND POSSIBILITIES OF USE

Summary

In the article the author deals with the basic theoretical statements and discussions about the practical use of restorative justice. She discusses the questions of introducing and application of restorative justice in order to reach the balance of interests between a victim, society and a delinquent. There is no unique statement about the restorative justice concept, so the authors make this concept by listing certain activities with respect of standards and principles. The experiences of different countries which apply the restorative justice process are precious. The author writes about some experiences and confusions about restorative justice process in American justice system. Also she emphasizes the values of restorative justice process. A part of the article is dedicated to the standards for restorative justice which are harmonized with the international documents of human rights.

Key words: restorative justice, standards, principles, retributive justice

PRINCIPI I PREVENCIJA KRIMINALITETA

Stručni rad

UDK 343.85:343.9.02

Doc. dr Miroslav Baljak¹
Ministarstvo odbrane BiH (OS BiH)

Sažetak: *Kao i svaka druga naučna disciplina i savremena politika suzbijanja kriminaliteta zasniva se na određenim načelima. Ova disciplina nastoji da, kako se to često naglašava, društvenu strategiju suprotstavljanja kriminalitetu postavi na određenim principima koji međusobno ne bi trebali da su protivrečni bez obzira na to što sami po sebi, sadrže različite segmente društvene stvarnosti.*

Raznovrsna priroda kriminaliteta prirodno uslovljava i različite reakcije na njegovom sprečavanju. S tim u vezi ne možemo govoriti o univerzalnoj metodologiji implementacije prevencije kriminaliteta. Pojedini autori smatraju da se svaka sredina pa i situacija u njoj prilagođava i koristi različite mere i načine reakcije na kriminalitet.

Ključne reči: *kriminalitet, prevencija kriminaliteta, principi prevencije*

UVOD

Sama spoznaja o kriminalitetu je vrlo stara, dok su ideje o prevenciji takvih pojava u društvu relativno novijeg datuma. Kriminalitet predstavlja veoma složenu pojavu, pa prema tome i teorijsku kategoriju, zato što u sebi integriše veliki broj različitih komponenata. Kriminalitet je realna pojava u razvoju svakog društva, kako u etiološkom tako i u pogledu posledica koje izaziva u njemu. Mnogi savremeni sociolozi i kriminolozi tretiraju problematiku kriminaliteta veoma ekstenzivno, definišući ga kao antisocijalno-asocijalno ili nepoželjno ponašanje. U teoriji se sreće i konstrukcija koja govori o kriminalitetu kao nepriлагоđenom, devijantnom ponašanju. Na ovaj način se pokušava izbeći rasprava o problemu inkriminacije takvih ponašanja, ispuštajući iz vida tzv. pravnu dimenziju kriminaliteta.

¹ Doc. dr Miroslav Baljak, Ministarstvo odbrane BiH (OS BiH), email: baljak.miroslav@gmail.com

U određivanju pojma prevencije, u širem značenju profilisala su se dva osnovna sadržaja ovog pojma. Prvi od njih se odnosi na intervenciju kao primarnu formu prevencije, što je u osnovi značilo intervenciju prema određenim pojavama sa propisanim sredstvima. Drugi sadržaj vezan je za prefiks *pre* koji označava prevremenu reakciju, tačnije reakciju pre nego se manifestuje neželjena pojava. (Abazović, 2006; 42)

Cilj prevencije kriminaliteta je predupređenje čitavog niza različitih kriminalnih radnji kao što su: imovinski delikti, delikti u vezi s drogom, nasilnički delikti te, danas za javnost interesantan i medijski vrlo eksploatisani delikti organizovanog kriminala.

Pod merama prevencije kriminaliteta podrazumevamo aktivnosti državnih i drugih organa usmerenih na sprečavanje negativnih društvenih pojava, koje produkuju zabranjene i štetne posledice, te stvaranje uslova za njihovo suzbijanje.

Principi prevencije kriminaliteta

Polazeći od cilja kriminalne politike, koji je usklađen sa aktuelnom i realnom političko-ekonomskom, socijalnom i kulturno-istorijskom osnovom, i koji je usmeren ka što uspešnijem suzbijanju i sprečavanju kriminaliteta, sasvim je izvesno da je kriminalnu politiku nužno prethodno definisati, odnosno sagledati i njena osnovna načela. Samim tim, načela prevencije kriminaliteta su u uskoj vezi sa osnovnim načelima kriminalne politike, odnosno osnovna načela prevencije kriminaliteta nemoguće je sagledati nezavisno od načela kriminalne politike, budući da su ona u velikoj meri usklađena, tj. podudarna. (Muratbegović, 2007; 12) Razlike naravno proističu iz odnosa osnovnih komponenti kriminalne politike: krivičnopravne represije i društvene prevencije kriminaliteta.

Osnovni principi prevencije kriminaliteta su:

- princip zakonitosti,
- princip legitimiteta,
- princip individualizacije,
- princip humanosti.

Sasvim je izvesno da svi ovi principi, pojedinačno i u zajedničkom delovanju, imaju smisla samo ukoliko ispunjavaju osnovni kriminalno-politički cilj koji se sastoji u uspešnosti suprotstavljanja kriminalitetu, i to, naravno, pod uslovom zakonitog, humanog, legitimnog postupanja, uz potpuno očuvanje osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Princip zakonitosti

Princip zakonitosti spada u najveća dostignuća ljudskog civilizacijskog razvoja. U svom izvornom značenju on znači striktno poštivanje zakona kako od strane države tako i od strane građana. Princip zakonitosti podrazumeva da

svaku aktivnost kojoj je cilj suprotstavljanje kriminalitetu treba preduzimati u skladu sa zakonskim normama koje se na takve aktivnosti odnose, ili, drugim rečima svaka aktivnost na tom polju mora imati osnov u zakonu i drugim pravnim propisima koji se okvirno odnose na tu materiju. (Abazović, 2006; 55)

Za politiku suzbijanja kriminaliteta ovaj princip je od izuzetne važnosti obzirom da on između ostalog zahteva prethodnu određenost i krivičnog dela i krivičnopravne sankcije zakonom. Pravna dimenzija principa zakonitosti pretpostavlja da su na legislativnom planu uvaženi sledeći zahtevi: 1. da je samo zakon izvor krivičnog prava (*nullum crimen sine lege scripta*); 2. da je zabranjena analogija (*nullum crimen sine lege stricta*); 3. da je zabranjeno retroaktivno važenje krivičnog zakona (*nullum crimen sine lege praevia*); 4. da su jasno i precizno formulisane krivičnopravne norme (*nullum crimen sine lege certa*); 5. da krivične sankcije mogu biti određene samo zakonom (*nulla poena sine lege*). (Radulović, 1999; 31)

U literaturi se međutim naglašava kako u savremenom krivičnom zakonodavstvu i nauci krivičnog prava još uvek postoje mnoge nedoslednosti i neprihvatljiva rešenja i tumačenja koja se odnose na ostvarenje principa zakonitosti za sve krivičnopravne sankcije. Naime, upozorava se kako se načelo zakonitosti zaista još uvek odnosi samo na kaznu, ali ne i na ostale krivičnopravne sankcije.

Uspesna realizacija kriminalno-političkih zadataka i ciljeva na području prevencije ima za pretpostavku da programi, mere, sredstva i institucije deluju zakonito, usklađeno, koordinirano, funkcionalno i međusobno povezano. Od posebnog značaja je, naravno, poštovanje principa zakonitosti, jer zloupotreba prava i sloboda građana ne može i ne sme biti opravdanje za bilo koji društveni cilj, pa ni za suprotstavljanje kriminalitetu.

Pravni sistem, kao integralni deo društvenog sistema, mora da prati kretanja u društvu, odnosno da u znatnoj meri bude regulator tih odnosa. U uslovima stabilnog i efikasnog pravnog sistema društva, odnosno države, ona postaje stabilna na opšte dobro „pravne države“ i njenih građana. Ukoliko su pojedine pravne institucije podložne deformacijama, korupciji, ukoliko su u službi određenih političkih struktura ili centara moći, dolazi nesumnjivo do nagrizanja i deformisanja pravnog sistema. (Muratbegović, 2007; 13)

Posebnu društvenu opasnost kada je o ovom problemu reč predstavlja deformisanost pravosudnog sistema, odnosno pojedinaca u pravosuđu, koji mogu biti podložni raznim negativnim uticajima, kao što je inertnost, neblagovremenost u donošenju sudskih odluka, podložnost korupciji, odnosno raznim političkim uticajima itd. To doprinosi opštoj pravnoj nesigurnosti, snaži kriminalne tendencije, slabi moralne a jača kriminogene orijentacije. Neodgovornost pravosudnih organa, moguća korumpiranost, pritisci koji dolaze od pojedinaca iz određenih centara moći, deluju na kriminalitet podsticajno i potiskuju opšte stanje odgovornosti, pri čemu pravosuđe postaje značajan pokazatelj, pa i usmerivač opšteg stanja u društvu.

Princip legitimiteta

Neizostavan pratilac zakonitosti je legitimnost, drugim rečima u opštem smislu opravdanost bilo kojeg pravnog rešenja predstavljenog u zakonskoj normi. Princip legitimiteta može se odnositi na različite aspekte, ali je njegova primena najznačajnija u onim situacijama u kojima dolazi do ograničenja sloboda i prava građana. Suština principa legitimiteta nalaže da sva ograničenja sloboda i prava građana budu usklađena sa primenom preventivnih mera i postupaka.

Represija, kao komponenta kriminalne politike zasnovana na prinudnim merama, gubi legitimnost ukoliko takve mere prestanu da budu svrsishodne, odnosno ukoliko postanu suviše s obzirom na efekat koji se njima nastoji postići, a pogotovo ukoliko se takav efekat i ne ostvari njima. To se naročito odnosi na prinudne krivičnopravne mere za koje nema opravdanja ukoliko nisu neophodne radi zaštite osnovnih individualnih i opštih dobara, odnosno ukoliko nisu nužne za ostvarivanje takve svrhe. Izvan tog okvira, u slučaju neopravdane represivnosti, ne ostvaruje se osnovna svrha mera prinude, odnosno ne mogu se očekivati ni preventivni efekti takvih mera. (Muratbegović, 2007; 13)

Na području suzbijanja kriminaliteta ovaj princip, zapravo, znači da se na zakonu zanovane mere krivičnopravne prisile trebaju primenjivati samo onda kada je to nužno i u meri u kojoj je to neophodno.

Princip individualizacije

Princip individualizacije kao jedno od velikih dostignuća razvoja kriminološke i penološke misli kao i prolaska kroz mnoge sa današnjeg stanovišta pogrešne faze u koncepciji pristupa trouglu krivično delo - učinilac - krivična sankcija vrlo je značajan segment savremenog gledanja na kriminalitet.

Suština individualizacije krivičnopravnih sankcija kako se naglašava leži u prilagođavanju krivičnopravne prisile, da bi se prema osobenostima učinioca krivičnog dela postigla specijalpreventivna svrha krivičnopravnih sankcija tako da sankcija na počinioca deluje da on ubuduće ne čini nova krivična dela i da poštuje pravni sistem.

U okviru krivičnopravne politike princip individualizacije ispoljava se na tri nivoa: 1. na zakonodavnom nivou, kroz stvaranje normativnih pretpostavki za ostvarivanje ovog principa jačanjem koncepta pluralizma krivičnih sankcija i propisivanjem posebnih uslova za odmeravanje sankcija; 2. na nivou kaznene politike sudova, u postupku odmeravanja krivičnih sankcija kroz izbor sankcije prilagođen ne samo karakteristikama konkretnog krivičnog dela već i osobenostima ličnosti učinioca i 3. u postupku izvršenja krivičnih sankcija kroz prilagođavanje načina izvršenja sankcije ličnosti osuđenog, ali i uz uvažavanje karakteristika izvršenog krivičnog dela. (Abazović, 2006; 57)

Vrlo bitno je napomenuti i činjenicu kako bi bez individualnog pristupa u primeni krivičnopravne prisile teško bio zamisliv savremeni koncept kreiranja politike suzbijanja kriminaliteta. Princip individualizacije ima izuzetan značaj,

jer se zasniva na konkretnim individualnim potrebama i uslovima primene, što je, takođe, uslov za uspeh svakog preventivnog postupanja. Ukratko, iako socijalna prevencija ima veoma širok opseg, ona se u neposrednoj praktičnoj realizaciji svodi na individualnu, pri čemu uzročnost, kada je individualizacija u pitanju, ima opredeljujući značaj.

Princip humanosti

Princip humanosti u okvirima suzbijanja kriminaliteta odražava zahtev za humanim postupanjem kako s obzirom na sadržaj krivičnog postupka, tako i s obzirom na primenu te prisile. Ovaj princip zahteva da se prema osumnjičenim, optuženim i osuđenim osobama postupa na način koji ne ugrožava ljudsko dostojanstvo i koji u punoj meri štiti fizički i psihički integritet i zdravlje navedenih osoba. Imperativ humanog postupanja mora biti proveden bez obzira na težinu i posledice kažnjivog ponašanja.

Zahtev za humanošću u okvirima krivičnog postupanja nije novijeg datuma iako do svog punog izražaja dolazi tek u drugoj polovini 20. veka kada poštivanje ljudskog dostojanstva i zabrana nehumanog ponašanja postaju predmetom regulacije mnogih međunarodnih dokumenata i sastavni deo ustavnih propisa savremenih demokratskih država. (Abazović, 2006; 58)

Sa stanovišta suzbijanja kriminaliteta primena principa humanosti je dvostrukog karaktera. Kada su u pitanju preventivne mere u suzbijanju kriminaliteta naglašava se kako činjenica da kriminalitet predstavlja krajnje agresivan atak na ljudska dobra i vrednosti ne opravdava primenu prisile, odnosno bilo kakve agresivnosti. S druge strane, u primeni represivnih mera u suzbijanju kriminaliteta pravni poredak predviđa i dopušta određene forme ograničavanja ljudskih prava i sloboda.

Kada je u pitanju koncipiranje preventivnih programa i normativno regulisanje prevencije na unutrašnjem i međunarodnom planu, polazi se od principa humanosti koje se odražava u dva domena: na zakonodavnom i socijalnom planu i na primeni preventivnih mera u neposrednoj praksi. Praksa, kao najznačajniji vid provere principa zakonitosti i humanosti, na najpotpuniji način potvrđuje, odnosno demantuje te principe. Ukoliko se primenom pojedinih mera i aktivnosti u praksi naruši psihički ili fizički integritet ličnosti, ljudsko dostojanstvo, osnovna prava i slobode, i efekti tih preventivnih mera, ma koliko bili pozitivni, gube svoj značaj i smisao. Princip humanosti je posebno značajan kada je reč o odnosu policije i javnosti.

PREVENCIJA KRIMINALITETA

Pod merama prevencije kriminaliteta podrazumevamo aktivnosti državnih i drugih organa usmerenih na sprečavanje negativnih društvenih pojava, koje

produkuju zabranjene i štetne posledice, te stvaranje uslova za njihovo suzbijanje. Diferencijacija mera društvene prevencije kriminaliteta provodi se s obzirom na ciljni aspekt kriminalnopolitičke orijentacije pojedinih država. U tom smislu preventivne strategije se klasifikuju na različite načine s obzirom na kriterij izvođenja klasifikacije i naravno na osnovu osnovnih aspekata koji čine kriminalnu radnju. Radi se o izvršiocu kriminalne radnje, mestu (situaciji), akteru i zakonu. (Muratbegović, 2007; 19)

Raznovrsna priroda kriminaliteta prirodno uslovljava i različite reakcije na njegovom sprečavanju. S tim u vezi ne možemo govoriti o univerzalnoj metodologiji implementacije prevencije. Pojedini autori smatraju da se svaka sredina i situacija u njoj prilagođava i potražuje različite mere i načine reakcije na kriminalitet (kameleonski koncept). Diferencijacija preventivnih mera prema grupama odnose se na: prevenciju usmerenu na izmenu krivičnog zakonodavstva, prevenciju usmerenu na potencijalne situacije (krizna mesta), prevenciju usmerenu na izvršioca ili grupe izvršilaca, na žrtvu ili aktere situacije uopšte.

S obzirom na prirodu kriminalnih radnji na koje se prevencija odnosi, tačnije na koje se prevencija usmerava, delimo je na: prevenciju imovinskih delikata, nasilničkih delikata, seksualnih, nelegalne trgovine, zloupotrebe droga, sive ekonomije, organizovanog kriminaliteta, dok se s obzirom na evidentnu složenost oblikuju i provode kratkoročne, srednjoročne i dugoročne mere prevencije kriminaliteta. U savremenim teorijama prevenciju je moguće podeliti prema tri različita pristupa. Možemo govoriti o podeli na: primarne, sekundarne i tercijarne mere prevencije.

Primarna prevencija

Primarna prevencija se ostvaruje kroz poboljšanje opštih socijalnih uslova, tačnije kroz otklanjanje najdubljih uzroka kriminaliteta. Njeno ispoljavanje najizraženije je kroz aktivnost socijalne integracije, otklanjanju socijalnih prepreka i smanjenju različitih struktura koje inkliniraju ka kriminalnom miljeu. Ona se primarno provodi prema maloletnicima, nezaposlenim, neprilagođenim (rizičnim kategorijama) itd. (Horvatić, 1993; 4)

Ovaj tip prevencije kriminaliteta predstavlja široko rasprostranjenu aktivnost i obuhvata: dizajn sredine (adekvatna arhitektonska rešenja, javna rasveta, kontrola pristupa u objekat ili prostor), stražu u naseljima, angažman zaštitarskih agencija, obrazovanje građana u cilju samozaštite. Svi navedeni ciljevi su potpuno namenjeni za otklanjanje uzroka za nastanak kriminaliteta kao i objektivno većem osećaju subjektivne (ne)sigurnosti pojedinaca u zajednici.

Sekundarna prevencija

Sekundarna prevencija je najčešći objekat na što policija fokusira svoju pažnju. Naime, ovakva vrsta aktivnosti podrazumeva identifikaciju područja unu-

tar lokalne zajednice sa manje ili više izraženom stopom kriminaliteta. Fokus interesovanja predstavljaju sami uzroci kriminaliteta (etiologija), s ciljem suzbijanja ili smanjenja specifičnih vrsta zabranjenih ponašanja pojedinaca ili grupa. Opšti programi mera prevencije, uglavnom uključuju nadgledanje, praćenje kriminaliteta u okvirima lokalnih zajednica, patrolnu delatnost i razvoj programa koji su primarno usmereni na specifična krivična dela itd. Ovde prvenstveno mislimo na neke vrste imovinskih delikata kao što su razbojništva, krađe motornih vozila, krađe u prodavnicama, provalne krađe u stanove, automobile ili poslovne prostore, nasilje u porodici, školi, zloupotrebe droga. (Muratbegović, 2007; 20)

Danas se posebno naglašava činjenica da sekundarna prevencija pojačava situacijske, interaktivne aspekte pojedinih krivičnih dela, te na taj način pokušava smanjiti prilike za izvršenje samih krivičnih dela. Ova aktivnost provodi se na različite načine od kojih je bitno napomenuti: bezbednosno-tehničke mere (građevinske, elektronske, optičke itd.) mere radi optimalnog osiguranja stanova i privatnih kuća, mere direktnog ili indirektnog prisustva policije, rad sa potencijalnim žrtvama kako bi se umanjila prilika na uspeh krivičnog dela. (Stojanović, 1991; 115) U svetu su veoma razvijeni programi usmereni i ka samim žrtvama krivičnih dela. Navedeni programi se odvijaju kroz dve osnovne grupe „programa pomoći“. Prva se odnosi na program koji podrazumeva potencijalne žrtve, kako bi se pravilno edukovale da ne postanu žrtve, dok se druga vrsta programa odnosi na osobe koje su već postale žrtve krivičnog dela. Prema ovim kategorijama provode se različite mere i one obično podrazumevaju: edukaciju u pogledu obezbeđenja tragova krivičnog dela i zapažanja detalja koji mogu biti od značaja u procesu svedočenja; obrazovanje i trening kako bi se sprečilo ponovno stradanje od kriminaliteta (viktimološki recidivizam; programi psihološke pomoći žrtvama kako bi lakše prebrodile stres koji su proživele kao akteri krivičnog dela; materijalna pomoć žrtvama krivičnog dela putem posebnih fondova kao pomoć pri nadoknadi materijalnih gubitaka, troškovi lečenja i rehabilitacije; pokrivanje sudskih troškova, programi zaštite žrtava prilikom svedočenja (sekundarna viktimizacija) te kroz programe zaštite svedoka.

Tercijalna prevencija

Tercijalni programi prevencije predstavljaju najkonkretniji i najspecifičniji deo prevencije kriminaliteta. Ovi programi fokusirani su prema čoveku, pojedincima koji su pravosnažno osuđeni za izvršeno krivično delo i koji još uvek imaju status značajne pretnje prema društvu (kriminalni potencijal) i pored mera upozorenja koje su preduzete od strane odgovarajućih institucija kao i samim uključivanjem građana na području lokalnih zajednica. Osnovni cilj tercijalne prevencije je smanjenje stope recidivizma u zajednici, kroz primenu najrazličitijih policijskih mera pojačanog nadgledanja i kontrole recidivista (obaveza javljanja u policijsku stanicu, informisanje o kretanju, specifične mere na policijskom sektoru, uključivanje građana u nadzor pojedinih recidivista). U

poslednje vreme, u svetu je aktuelizovana i problematika primene tehničkih sredstava nadgledanja i praćenja kretanja recidivista. U pitanju su savremeni elektronski sistemi sa radio odašiljačima i kompjuterskim nadzorom. (Milutinović, 1988; 29)

Pored ovih mera interesantne su i one koje za svoj metod koriste socijalno-psihološki, te psihosocio-terapeutski tretman pojedinih kategorija recidivista, kao što je slučaj sa kategorijom izvršilaca krivičnih dela silovanja i ostalih seksualnih delikata gde se psihološki tretman preduzima paralelno sa medikamentoznom terapijom.

ZAKLJUČAK

U svakodnevnoj praksi nadležnih organa primetan je nedovoljan angažman i nesnalaženje u suprotstavljanju kriminalitetu. Uglavnom se aktivnosti ograničavaju na manji broj organa (policija, tužilaštvo, sudovi), dok su ostali, preventivno zaduženi za preventivno delovanje, svedeni na marginu zbivanja. Nažalost, represija je usamljena u socijalnoj aplikaciji a prevencija se samo deklarativno naglašava (naročito u policiji), i kao takva nedovoljno je proširena i na druge subjekte (centre za socijalni rad, verske institucije, škole...) ali bez adekvatne podrške, plana aktivnosti i koordinacije.

Delovanje u tzv. *ante delictum* fazi delikta (pre neposrednog izvršenja) je apsolutno nedovoljno i praktično svedeno na povremene akcije. Tako se prevencija kriminaliteta i drugih asocijalnih pojava sve češće nalazi u procepu između državnih organa i šire društvene zajednice. Iako savremeni trendovi ispoljavanja kriminaliteta uslovljavaju da savremena politika suprotstavljanja kriminalitetu prioritet daje preventivnim sadržajima, u stvarnosti se ipak većina problema rešava represivno, odnosno *post delictum*. Iskustva razvijenih zemalja ukazuju na činjenicu da stroga legalistička praksa represivnog delovanja nije u dovoljnoj meri efikasna u samostalnoj zaštiti društva od kriminaliteta.

LITERATURA

- Abazović, M. i dr., *Politika suzbijanja kriminaliteta*, Sarajevo/Priština, 2006.
- Horvatić, Ž., *Elementarna kriminologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1993.
- Krivokapić, V., *Prevencija kriminaliteta*, Policijska akademija, Beograd, 2002.
- Milutinović, M., *Kriminalna politika*, Savremena administracija, Beograd, 1984.
- Milutinović, M., *Kriminologija*, Beograd, 1988.
- Muratbegović, E., *Prevencija kriminaliteta*, Savremena administracija, Sarajevo/Priština, 2007.

- Radulović, Lj., *Kriminalna politika, politika suzbijanja kriminaliteta*, Pravni fakultet, Beograd, 1999.
- Stojanović, Z., *Politika suzbijanja kriminaliteta*, Pravni fakultet, Novi Sad, 1991.

PRINCIPES AND PREVENTION CRIMINAL

Abstract

Like any other scientific discipline and contemporary politics of crime is based on certain principles. This discipline seeks, as it often emphasizes, social strategy of fighting against crime is placed on certain principles that each should not that contradictory regardless of which themselves contain different segments of social reality.

Diverse nature of the crime naturally gives rise to a variety of reactions to its prevention. In this regard, we cannot talk about universal methodology of implementation of crime prevention. Some authors consider that each environment and situation, so it adapts and uses a variety of measures and ways of reacting to crime.

Key words: crime, crime prevention, principles of prevention

UNAPRIJEĐENJE SUSTAVA IZVRŠENJA KAZNENIH SANKCIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ U OKVIRU PRISTUPANJA EUROPSKOJ UNIJI

Naučna kritika, polemika

UDK 343.9.02:343.352(497.13)

Dr. sc. Sanja Bazina¹

Direkcija za europske integracije Vijeća ministara BiH

Apsrtrakt: *Zaštita ljudskih prava posebno je osjetljivo i važno pitanje u okviru izvršenja kaznenih sankcija. Iako je u ovim uvjetima najčešće oduzeto jedno od najvažnijih ljudskih prava, pravo na slobodu, pojedinac ostaje nositelj svih ostalih prava i sloboda, koje je sustav obvezan zaštititi. Izuzetak su samo ona prava koja su izravna posljedica ograničenja ili oduzimanja slobode, s tim da i ova ograničenja treba svesti na minimum. Kako je zaštita svih ljudskih prava i sloboda u pravnom sustavu Europske unije na visokoj razini, posebno mjesto zauzima i zaštita ljudskih prava u okviru izvršenja kaznenih sankcija. Stoga i zemlje koje pristupaju ovoj zajednici imaju obvezu da osiguraju učinkovitu zaštitu ovih prava u svojim sustavima. U ovom radu bit će stoga istražen način na koji je Republika Hrvatska u okviru svog pristupanja Uniji unaprijedila sustav izvršenja kaznenih sankcija, kako bi dosegla zadovoljavajuću razinu zaštite gore navedenih prava. U ovom smislu istražene su reforme na zakonodavnoj i institucionalnoj razini, ali i provedba istih u praksi, što je najbolji pokazatelj uspješnosti provedenih reformi.*

Ključne riječi: *Republika Hrvatska, Europska unija, kaznene sankcije, ljudska prava*

ZNAČAJ ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA U SUSTAVU IZVRŠENJA KAZNENIH SANKCIJA

Zaštita ljudskih prava posebno je osjetljivo i važno pitanje pod uvjetima, kada je oduzeto pravo na slobodu, kao jedno od temeljnih ljudskih prava, u

¹ sanja.bazina@dei.gov.ba

okviru izvršenja kaznenih sankcija. Osoba koja izvršava kaznu zatvora, zadržava nedvojbeno sva ostala ljudska prava i slobode. Izuzetak su samo ona prava koja su ograničena ili oduzeta u izravnoj ili neizravnoj vezi s oduzimanjem slobode. No, i ograničavanje ili oduzimanje tih prava treba svesti na najmanju moguću mjeru. Tako su sloboda kretanja, sloboda udruživanja i pravo na obiteljski život uvelike ograničena prava pod uvjetima izvršavanja kazne zatvora. Ograničenje prava na obiteljski život odnosi se na primjer izravno na druge članove obitelji koji nisu počinili zločin, a kojima su sva prava zajamčena, bez ograničenja. Osobito je važno u ovom kontekstu uzeti u obzir da se radi o pravu roditelja i djece na međusobni odnos, a time i na pravo na obiteljski život. Važećim zakonskim odredbama, dakle, treba izbjeći dodatne kazne u vezi ograničenja drugih ljudskih prava, osim u mjeri koja je potrebna za izvršenje kazne zatvora. Kroz boravak u zatvoru, zatvorenici su postavljeni u odnosu na ostale skupine stanovništva u nepovoljniji položaj, tako da njihova ljudska prava i djelektivna zaštita istih zaslužuju dodatnu pozornost. Kako u pravnom sustavu Europske unije, zaštita ljudskih prava općenito igra vrlo važnu ulogu, i prava ove skupine posebno su praćena u ovoj zajednici. Stoga i zemlje koje pristupaju Uniji, moraju ispuniti zadane obveze i doseći zadani standard u području zaštite ljudskih prava pod uvjetima izvršavanja kaznenih sankcija. I Republika Hrvatska je tako u svom pristupnom procesu morala ispuniti mnoštvo obveza u ovom području i prilagoditi se zajedničkim tradicijama zemalja članica.

PRAVNI OKVIR ZA IZVRŠENJE KAZNENIH SANKCIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Spomenuto područje regulirano je u hrvatskom pravnom sustavu Zakonom o izvršavanju kazne zatvora. Zakon broji iscrpno sva temeljna prava zatvorenika, tako da svaka zatvorska institucija prvenstveno ima obvezu zatvorenike upoznati sa njihovim pravima.² Zakon je donesen u 1999. godini, ali je stupio na snagu tek nakon nekih izmjena 1. srpnja 2001. godine.³ Naime, Zakonom su se trebali uzeti u obzir relevantni dokumenti na svjetskoj i europskoj razini koji propisuju standarde za postupanje sa zatvorenicima kao što su Europska zatvorska pravila⁴, Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima Ujedinjenih naroda⁵, Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i Europska konvenciji za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postu-

² Babić, Vesna / Josipović, Marija / Tomašević, Goran, Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Vol. 13, broj 2, 2006 S.703.

³ Zakon o izvršavanju kazne zatvora, Narodne Novine 128/1999, 55/2000, 59/2000, 129/2000, 59/2001, 67/2001

⁴ Europska zatvorska pravila Vijeća Europe, Odbor ministara Preporuka Rec (2006) 2 o 2006/11/01

⁵ Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima Ujedinjenih naroda, Kongres Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju s prijestupnicima, Ženeva 1955. godine, odobren od strane Ekonomskog i socijalnog vijeća rezolucijama 663 C (XXIV) od 31. srpnja 1957. godine, 2.076 (LXII) od 13. svibnja 1977. godine

panja ili kažnjavanja⁶. Nacrt zakona o izvršenju kazne zatvora podnijet je na uvid stručnjacima pri Vijeću Europe i ocijenjen s vrlo visokim ocjenom.⁷

Zakon u svom drugom članku regulira svrhu izvršavanja kazne zatvora, koja je prema navedenom osposobljavanje zatvorenika za njegov život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima, uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora.⁸ Navedena definicija uklapa se u opću regulaciju svrhe kazne u Kaznenom zakonu prema kojoj je svrha kažnjavanja, pored izražavanja društvene osude zbog počinjenog kaznenog djela, jačanje povjerenja građana u pravni poredak utemeljen na vladavini prava, kao i utjecaj na počinitelja i sve druge da ne čine kaznena djela, kroz jačanje svijesti o pogibelnosti činjenja kaznenih djela i opravdanosti kažnjavanja, a dodatno treba omogućiti počinitelju ponovno uključivanje u društvo.⁹ Kako bi se postigla dakle navedena svrha koja uključuje čovječno postupanje i poštivanje dostojanstva zatvorenika, neophodno je jasno zakonski regulirati njihova prava i osigurati praktičnu zaštitu istih u praksi. Stoga i hrvatski zakon sadrži s jedne strane općenitu obvezu poštivanja temeljnih prava zatvorenika, ali i dodatno iscrpno nabroja pojedina prava ove skupine. Tako je člankom 3 propisano kako svaki zatvorenik uživa temeljna prava propisna Ustavom i ostalim relevantnim međunarodnim aktima te da su ograničenja istih dozvoljena u granicama nužnim za ostvarenje same kazne zatvora i to u minimalnom obliku. Očito je dakle da je neupitna jednakost zatvorenika kao nositelja svih ljudskih prava u odnosu na ostale pojedince. Razlike su neminovne naravno, samo u pravima koja su izravno ili neizravno povezana s izvršenjem kazne zatvora. No, i kod ograničenja ovih prava, važe uobičajena pravila, prema kojima ograničenje svakog ljudskog prava mora biti izričito predviđeno zakonom, neophodno u demokratskom društvu i razmjerno legitimnom cilju, koji se želi postići.¹⁰ Stoga je u okolnostima izvršavanja kaznenih sankcija ograničenje temeljni prava zatvorenika dozvoljeno samo u nužnim granicama za ostvarenje svrhe izvršavanja kazne i u postupku koji je propisan zakonom. Također, navedena prava se smiju ograničiti samo iznimno, odnosno kada je to potrebno radi zaštite reda ili sigurnosti zatvora ili drugih zatvorenika te konačno, ograničenja moraju biti razmjerna razlozima zbog kojih se primjenjuju. I pored regulacije ovih općenitih pravila za zaštitu temeljnih prava, zbog specifičnosti situacije, Zakon o izvršavanju kazne zatvora regulira dodatno pojedina prava svakog zatvorenika, kako bi se postigla što jasnija pravna jasnoća te doprinijelo učinkovitijoj zaštiti ovih prava. Tako su posebno naglašena prava zatvorenika na primjeren smještaj, zaštitu osobnosti i osobnih podataka, redovite obroke, rad, izobra-

⁶ Europska konvencija za sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, ETS No.126 od 1987/11/26.

⁷ Josipović, Marija/ Tomašević, Goran/ Tripalo, Dražen, Nova uloga suca u izvršavanju kazne zatvora, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Vol. 8, Nr.2, 2001, S.89.

⁸ Članak 2 Zakona o izvršavanju kazne zatvora, Narodne Novine 128/1999, 55/2000, 59/2000, 129/2000, 59/2001, 67/2001

⁹ Članak 41 Kaznenog zakona Republike Hrvatske, Narodne Novine 125/11, 144/12

¹⁰ Sadiković, Čazim, Evropsko pravo ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2001, S.55-56.

zbu, pravnu pomoć, zdravstvenu zaštitu i zaštitu majčinstva, dodir s vanjskim svijetom, izborna prava, prakticiranje vjerskih potreba itd. Dodatno je regulirano da svaki zatvorenik mora biti upoznat s navedenim pravima i načinom njihove zaštite.¹¹ Također, kao temeljna načela izvršavanja kazne zatvora izričito je zabranjena diskriminacija zatvorenika na bilo kojoj osnovi te je obvezno zakonsko postupanje uz osiguranje ljudskog dostojanstva.¹²

Na temelju navedenog može se zaključiti da je zbog povećane mogućnosti kršenja temeljnih prava zatvorenika, zaštita istih neophodna na više razina. Prvenstveno, zatvorenici su nositelji svih prava koja pripadaju i ostalim pojedincima, koja proizlaze is Ustava te međunarodnih akata. Drugi način podrazumijeva zaštitu prava, čije su povrede karakteristične za ovu skupinu te im zbog toga treba posvetiti posebnu pozornost. No i unutar ove populacije postoje više osjetljive podskupine, koje zahtijevaju u skladu s tim naredni stupanj zaštite, kao što su žene, maloljetnici, bolesnici itd.¹³

NADZOR NAD ZAŠTITOM LJUDSKIH PRAVA ZATVORENIKA

Pored normativne regulacije navedenih prava, za njihovu učinkovitu zaštitu, potrebno je osigurati i nadzor nad provođenjem relevantnih odredbi. Praćenje i ovih prava, kao značajnog dijela sveukupnih ljudskih prava, svakako je zadatak državnih institucija, međunarodnih organizacija i aktera u civilnom društvu. No i sam Zakon o izvršavanju kazne zatvora predviđa posebne instrumente nadzora prava zatvorenika. Tako je Zakonom predviđen upravni nadzor u nadležnosti Uprave za zatvorski sustav u okviru Ministarstva pravosuđa RH, koji može biti upravni u užem smislu i inspekcijski.¹⁴ Upravni nadzor u užem smislu jeste ispitivanje zakonitosti pravnih akata upravitelja ili samog rada zatvorske ustanove. U slučaju utvrđivanja nezakonitosti ili nepravilnosti, Uprava za zatvorski sustav ovlaštena je poništiti ili ukinuti svaki takav akt ili donijeti odluku umjesto upravitelja.¹⁵ Za razliku od upravnog, inspekcijski nadzor podrazumijeva izravni uvid u akte, u rad kaznionica te postupanje sa zatvorenicima. Upravitelj je obavezan postupati po nalogu ovlaštenika za nadzor te otkloniti utvrđene nedostatke u donošenju akata ili postupanju.¹⁶ Sam upravitelj je dodatno obavezan po službenoj dužnosti paziti na provođenje zakonskih i pod-zakonskih akata, na pravilan rad i postupanje u okviru kaznionice kojom rukovodi. U tom smislu upravitelj

¹¹ Članak 14 Zakona o izvršavanju kazne zatvora, Narodne Novine 128/1999, 55/2000, 59/2000, 129/2000, 59/2001, 67/2001

¹² Članak 9 i 10 Zakona o izvršavanju kazne zatvora, Narodne Novine 128/1999, 55/2000, 59/2000, 129/2000, 59/2001, 67/2001

¹³ Šeparović, Zvonimir, Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju, Zagreb, 2003. S. 56

¹⁴ Babić / Josipović/ Tomašević, S. 712-713.

¹⁵ Članak 18 Zakona o izvršavanju kazne zatvora, Narodne Novine 128/1999, 55/2000, 59/2000, 129/2000, 59/2001, 67/2001

¹⁶ Pravilnik o načinu provedbe inspekcijskog nadzora nad kaznionicama i zatvorima, Narodne Novine 43/02.

treba svaku nepravilnost bez odgode prijaviti Upravi za zatvorski sustav, u cilju otklanjanja iste.¹⁷ Pored opisanog upravnog nadzora, važnu ulogu s istim ciljem ima i parlamentarni nadzor nad funkcioniranjem ovog područja. Riječ je dakle o vrsti političkog nadzora, koji u različitim zemljama, ovisno o uređenju, obavljaju različita parlamentarna tijela.¹⁸ U Republici Hrvatskoj, ovu funkciju obnaša Pučki pravobranitelj, koji nadzire eventualna kršenja ljudskih prava pri izvršenju kaznenih sankcija te sastavlja izvješće o istom.¹⁹

Treća, ali iznimno važna vrsta nadzora jeste sudski nadzor nad provedbom prava zatvorenika. Radi se o institutu, koji se postupno razvijao napredovanjem važnosti ljudskih prava u predmetnom području. Prve europske zemlje koje su uvele ovaj način nadzora u svoje sustave bile su Italija, Portugal te Njemačka, još sredinom dvadesetog stoljeća, a kasnije i druge zemlje poput Engleske, Austrije, Španjolske itd.²⁰ Sudac izvršenja u hrvatski kazneno-pravni sustav uveden je Zakonom o kaznenom postupku²¹ te detaljnije normiran Zakonom o izvršavanju kazne zatvora. Prema navedenom, odlučujući u prvom stupnju, sudac izvršenja donosi sve odluke, koje po prirodi spadaju u sudsku, a ne u administrativnu djelatnost. Pri tome se svakako misli na upućivanje na izdržavanje kazne zatvora, odlučivanje o zahtjevu za sudskom zaštitom, odobravanje prekida i opoziv prekida izdržavanja kazne zatvora, odobravanje i opoziv uvjetnog otpusta, računanje kazne ako odgovarajuću odluku nije donio nadležan sud, odlučivanje o nastupu zastare izvršenja kazne ili o obustavi izvršenja zbog smrti kažnjenika.²² No i protiv ovih odluka, predviđena je mogućnost zaštite, žalbom sudskom vijeću, čija je nadležnost i sastav određen relevantnim odredbama Zakona o kaznenom postupku.²³ Djelovanje suca izvršenja u drugom stupnju temeljem žalbe, svodi se na nadzor zakonitosti pojedinih upravnih odluka donesenih tijekom izvršavanja kazne zatvora, koje je ovlašten ukinuti, preinačiti ili potvrditi. Prema nekim mišljenjima, za potpunu pravnu sigurnost, potrebno bi bilo predvidjeti i mogućnost odlučivanja u trećem stupnju u svrhu utvrđivanja pravnosti jedne od međusobno suprotnih odluka upravnog tijela i suca. Time bi se omogućilo upravnom tijelu (npr. upravitelju) zahtijevati da konačnu odluku donese sudsko vijeće te bi se onemogućilo sucu izvršenja konačno odlučivanje o pitanjima koja penalna administracija smatra stručnim²⁴.

¹⁷ Članak 18 stavak 5 Zakona o izvršavanju kazne zatvora, Narodne Novine 128/1999, 55/2000, 59/2000, 129/2000, 59/2001, 67/2001

¹⁸ Babić / Josipović / Tomašević, S. 713.

¹⁹ Zakon o pučkom pravobranitelju, Narodne Novine 76/12

²⁰ Babić / Josipović / Tomašević, S. 715-716

²¹ Članak 19c i 19 d Zakona o kaznenom postupku, Narodne Novine 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14.

²² Josipović/Tomašević/Tripalo, S. 87

²³ Članak 19 (4), Članak 20 stavak 5 Zakona o kaznenom postupku, Narodne Novine 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14

²⁴ Josipović/Tomašević/Tripalo, S. 87

PROBACIJSKI SUSTAV U REPUBLICI HRVATSKOJ

Prije predstavljanja uvođenja i funkcioniranja probacijskog sustava u Republici Hrvatskoj, potrebno je definirati pojam probacije, objašnjavajući tako i njenu svrhu. Prema određenim autorima probacija predstavlja superviziju počinitelja u uvjetima slobode, koju provodi određeni službenik suda. Također, probacija se definira puno šire od jedne sankcije i prema tomu obuhvaća sve probacijske aktivnosti u području kaznenog pravosuđa.²⁵

Prvi slučajevi propisivanja probacijskih sankcija i mjera u Republici Hrvatskoj, poznati su već od 2001. godine u smislu izvršavanja alternativnih sankcija. Već u Kaznenom zakonu iz 1998. godine, postojala je mogućnost izricanja uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom te je bilo omogućena i zamjena kazne zatvora do 6 mjeseci radom za opće dobro²⁶.

Nadalje, jedna od obveza Republike Hrvatske u okviru njenog pristupanja Europskoj uniji bila je uvođenje probacije u kazneni sustav. Stoga je 2007. godine početo s procesom uspostave ovog instituta, s sve u skladu sa standardima uspostavljenim na europskoj, ali i svjetskoj razini. Pravni temelj u tom smislu čine sljedeći akti: UN-ova standardna i minimalna pravila za izvaninstitucionalne sankcije²⁷, Preporuka Vijeća ministara R (92) 16 o Europskim pravilima o sankcijama i mjerama u zajednici²⁸, Preporuka Vijeća ministara R (99) 22 o zatvorskoj prenapučenosti i inflaciji zatvorske populacije²⁹, Preporuka Rec (2000) 22 o poboljšanju primjene Europskih pravila o sankcijama i mjerama u zajednici³⁰. Uspostava sustava probacije razrađena je kroz projekt Europske unije, koji je rezultirao donošenjem Strategije ustrojavanja probacijske službe 2008-2012³¹. U skladu sa Strategijom izrađen je Zakon o probaciji te je isti stupio na snagu 2009. godine. U skladu sa zakonom doneseni su i ostali pod-zakonski akti, neophodni za pravilnu uspostavu i funkcioniranje probacijskog sustava. U tom smislu važnije akte predstavljaju Pravilnik o načinu obavljanja probacijskih poslova³², Pravilnik o izobrazbi službenika probacije³³ te Pravilnik o načinu provedbe inspeksijskog nadzora nad radom ureda za probaciju.³⁴ Institucionalno su probacijski poslovi dodijeljeni uspostavljenoj Upravi za probaciju u okviru

²⁵ Milivojević, Lana / Tomašković, Roman, Sustav probacije u Republici Hrvatskoj i alternative kazni zatvora, Polic. sigur., Zagreb, godina 2011, broj 1, str. 48-49.

²⁶ Kovčo Vukadin, Irma/Maloić, Snježana /Rajić, Saša, Policija i probacija – novi partneri u zaštiti zajednice? Polic. sigur., Zagreb, godina 2012, broj 4, S. 806-807.

²⁷ UN-ova standardna i minimalna pravila za izvaninstitucionalne sankcije

²⁸ Preporuka Vijeća ministara R (92) 16 o Europskim pravilima o sankcijama i mjerama u zajednici

²⁹ Preporuka Vijeća ministara R (99) 22 o zatvorskoj prenapučenosti i inflaciji zatvorske populacije

³⁰ Preporuka Rec (2000) 22 o poboljšanju primjene Europskih pravila o sankcijama i mjerama u zajednici

³¹ Ustrojavanje hrvatske nacionalne probacijske službe, Petogodišnja strategija 2008.-12., Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske, dostupno na : <http://mirenje.pravosudje.hr/Default.aspx?sec=362>

³² Pravilnik o načinu obavljanja probacijskih poslova, Narodne Novine 78/10.

³³ Pravilnik o izobrazbi službenika probacije, Narodne Novine 78/10.

³⁴ Pravilnik o načinu provedbe inspeksijskog nadzora nad radom ureda za probaciju, Narodne Novine 83/10.

Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske. Istovremeno predviđen je i sustav nadzora, prema kojem Ministarstvo pravosuđa jednom godišnje izvješćuje Vladu RH i javnost o radu Uprave, a Vlada potom Hrvatski sabor o istom.³⁵ Prema Zakonu, svrha probacije jeste zaštita društvene zajednice od počinitelja kaznenog djela, njegova resocijalizacija i reintegracija u zajednicu utjecanjem na rizične čimbenike koji su povezani s činjenjem kaznenih djela, a od posebnog su interesa za Republiku Hrvatsku. Isti nadalje jasno definira probacijske poslove koji podrazumijevaju nadzor izvršavanja obveza prema rješenju državnog odvjetnika kada odlučuje o kaznenom progonu prema načelu svrhovitosti, izrada izvješća na traženje državnog odvjetnika, izrada izvješća za određivanja mjera osiguranja prisutnosti okrivljenika i mjera opreza te za izbor vrste i mjere kaznenopravne sankcije, izvršavanje zaštitnog nadzora izrečenog uz uvjetnu osudu, uz rad za opće dobro, uz uvjetni otpust i po punom izvršenju kazne zatvora, pribavljanje pristanka za zamjenu kazne zatvora radom za opće dobro te organiziranje i nadziranje izvršavanja rada za opće dobro, izrada izvješća zatvoru, odnosno kaznionici kada za to postoji potreba, izrada izvješća sudu u postupku odlučivanja o prekidu izvršavanja kazne te uvjetnom otpustu, nadzor uvjetno otpuštenog osuđenika, organiziranje i nadziranje izvršavanja posebnih obveza iz Kaznenog zakona i obveza iz Zakona o kaznenom postupku.

Tijekom procesa pristupanja EU, hrvatski kazneni sustav nastavio je i nakon uvođenja zakonskog i strateškog okvira za probaciju s usavršavanjem ovog instituta. Ovom procesu uvelike su doprinijeli projekti financirani od strane EU ili pojedinih zemalja članica. Tako je britanska vlada u periodu 2008-2010 financirala projekt Tranzicijska podrška razvoju probacijskog sustava u Hrvatskoj. Cilj navedenog projekta bilo je stvaranje daljnjih preduvjeta za razvoj probacije, kroz održavanje seminara i razmjena iskustava na županijskim sudovima, pilot projekte vezane za odobravanje i nadzor uvjetnog otpusta te za određivanje i produljivanje pritvora te razvoja instrumenata standardizirane procjene rizika i potreba počinitelja kaznenih djela.³⁶ Nadalje, u okviru Instrumenta pretpri- stupne pomoći, iz programa IPA 2008, proveden je projekt Razvoj probacijskog sustava u Republici Hrvatskoj.³⁷ Iz navedenih financijskih sredstava osigurana je informatička i ostala oprema za sve probacijske urede te je uspostavljen informatizacijski sustav za probacijsku službu. Twining komponenta projekta obuhvatila je unaprjeđenje već spomenutog instrumenta procjene rizika i potreba počinitelja kaznenih djela te je provedena edukacija probacijskih službenika. Također, realizirani su seminari o upravljanju slučajevima, motiviranju počinitelja kaznenih djela na promjenu, nadzoru počinitelja i definiranju odgovora na njihove potrebe. Rukovodeći službenici obučeni su u vezi Europskog okvira za kvalitetno upravljanje te su redovito održavani i regionalni seminari za suce i državne odvjetnike u svrhu upoznavanja istih sa sustavom probacije u Republici Hrvatskoj.

³⁵ Zakon o probaciji, Narodne Novine 153/09, 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13.

³⁶ Vukadin/ Maloić/ Rajić, S. 813.

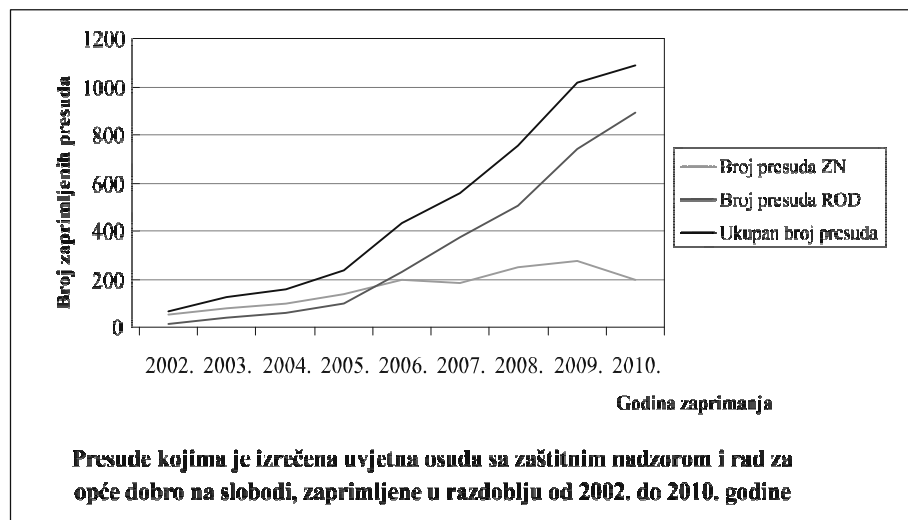
³⁷ Dostupno na; http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/croatia/ipa/2008/2008-010102_development_of_the_probation_services_in_croatia_version_081010_en.pdf

Kako bi se i pozitivno uokvirio sav napredak postignut u okviru probacijskog sustava od njegovog uvođenja, ali i zbog stupanja na snagu novog Kaznenog zakona³⁸, bilo je neophodno donošenje i novog Zakona o probaciji.³⁹ Važnije novine navedenih zakona, koje djeluju pozitivno na prava zatvorenika svakako su mogućnost zamjene kazne zatvora do jedne godine radom za opće dobro (dok je prijašnja zamjenjiva kazna zavora bila maksimalno 6 mjeseci), te se po prvi put u hrvatski kazneni sustav uvodi sigurnosna mjera zaštitnog nadzora po punom izvršavanju kazne zatvora, čije je izvršavanje spada u nadležnost probacijske službe.

U narednoj tablici i grafikonu vidljiv je porast izricanja uvjetnih osuda sa zaštitnim nadzorom i rad za opće dobro na slobodi u periodu između 2002. do 2010. godine, kada je proveden najveći broj reformi u ovom području⁴⁰.

Kaznenopravna sankcija	Godina zaprimanja predmeta									
	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	
Uvjetna osuda sa zaštitnim nadzorom	52	81	97	135	200	185	246	273	199	
Rad za opće dobro na slobodi	16	41	59	99	230	373	507	744	892	
Ukupno	68	122	156	234	430	558	753	1 017	1 091	

Tablica 1: Presude kojima je izrečen zaštitni nadzor uz uvjetnu osudu i rad za opće dobro na slobodi zaprimljene u razdoblju od 2002 do 2012 godine

³⁸ Kazneni zakon, Narodne Novine 125/11, 144/12

³⁹ Zakon o probaciji, Narodne Novine 143/12.

⁴⁰ Vukadin/ Maloić/ Rajić, S.807-808.

ZAKLJUČAK

Republika Hrvatska je i prije procesa pristupanja Europskoj uniji, uspostavila dobar temelj za učinkovitu zaštitu ljudskih prava zatvorenika, donošenjem Zakona o izvršavanju kazne zatvora, koji je bio usklađen s relevantnim međunarodnim aktima te od strane Vijeća Europe ocijenjen po ovom pitanju s vrlo visokom ocjenom. Konkretno se može zaključiti da je posebna vrijednost zakonskih rješenja u ovom području taksativno nabrojavanje pojedinih prava zatvorenika te postojanje nadzora nad njihovom zaštitom na više razina. Valja napomenuti da pored već postojećeg upravnog nadzora u širem smislu te parlamentarnog ili političkog nadzora, važan doprinos pravnoj sigurnosti svakako daje uvođenje instituta suca izvršenja ili razine sudskog nadzora. Nadalje, uvođenje i razvoj probacijskog sustava u kaznenom sustavu Republike Hrvatske imao je zasigurno vrlo pozitivan utjecaj na poboljšanje prava osuđenih osoba. S tim u vezi pozitivni trend vidljiv je u mogućnosti da se umjesto manjih zatvorskih kazni (prvotno kazni do šest mjeseci te posljednjom izmjenom Kaznenog zakona, kazni do godinu dana) zamijeni uvjetnom kaznom pod nadzorom ili radom za opće dobro. Ovim probacijskim mjerama postiže se naime funkcija kazne, da se osuđenik pripremi na primjeren nastavak života u zajednici u smislu individualne prevencije, ali se postiže i opća prevencija, osudom počinitelja kaznenog djela. Dodatni moment, koji treba uzeti u obzir je da se na ovaj način smanjuje prenapučenost zatvorskih ustanova te na neki način ostavlja prostor u istim za osuđenike na duže zatvorske kazne, za koje ne postoji zamjensko rješenje. Također, izbjegava se i mogućnost da se barem osuđenici s kraćim kaznama, izlažu eventualnim neprihvatljivim uvjetima ili tretiranju kroz boravak u zatvorskim ustanovama. Iz navedenih prikaza vidljivo je da se zakonskim uvođenjem ove mogućnosti te sustavnim unaprjeđenjima, kako kroz izmjene zakona i podzakonskih akata, potom na strateškoj razini, tako i kroz praktične reforme, kroz navedene projekte Europske unije, broj navedene vrste presuda evidentno povećao. Tako je dakle, u periodu od 2002. do 2010. godine broj presuda rada za opće dobro iznosio ukupno 2 961, dok je broj presuda zaštitnog nadzora uz uvjetnu osudu dosegao 1 468. Istovremeno, vidljiv je trend porasta navedenih presuda u skladu s provođenjem svih vrsta navedenih reformi kroz proces pristupanja Uniji u području izvršenja kaznenih sankcija. Preporuka koja slijedi iz svega navedenog, jeste da nedvojbeno treba nastaviti s pozitivnim trendovima daljnjih reformi u ovom području, kako na zakonskoj, strateškoj i praktičnoj razini, kako bi se mogućnost izvršavanja alternativnih sankcija koristila sve više i doprinijela višoj zaštiti prava osuđenih osoba i općenito povećanju kvalitete sustava za izvršenje kaznenih sankcija i tako se što više približila standardima na europskoj razini.

LITERATURA I DRUGI KORIŠTENI MATERIJALI

- Babić, Vesna / Josipović, Marija / Tomašević, Goran, Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih Prava zatvorenika, Hrvatski Ljetopis za Kazneno Pravo i praksu, Vol . 13, broj 2 2006
- Europska konvencija za sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz Europe, ETS No.126 od 1987/11/26
- Europska zatvorska pravila Vijeća Europe, Odbor ministara Preporuka Rec (2006) 2 o 2006/11/01
- Kazneni zakon Republike Hrvatske, Narodne Novine 125/11, 144/12
- Kovčo Vukadin, Irma/Maloić, Snježana /Rajić, Saša, Policija i probacija – novi partneri u zaštiti zajednice?, Polic. sigur., Zagreb, godina 2012, broj 4
- Josipović, Marija/ Tomašević, Goran/ Tripalo, Dražen, Nova uloga suca u izvršavanju kazne zatvora, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Vol. 8, Nr.2, 2001
- Milivojević, Lana / Tomašković, Roman, Sustav probacije u Republici Hrvatskoj i alternative kazni zatvora, Polic. sigur., Zagreb, godina 2011, broj 1
- Pravilnik o izobrazbi službenika probacije, Narodne Novine 78/10
- Pravilnik o načinu provedbe inspeksijskog nadzora nad kaznionicama i zatvorima, Narodne Novine 43/02
- Pravilnik o načinu provedbe inspeksijskog nadzora nad radom ureda za probaciju, Narodne Novine 83/10.
- Pravilnik o načinu obavljanja probacijskih poslova, Narodne Novine 78/10.
- Preporuka Vijeća ministara R (92) 16 o Europskim pravilima o sankcijama i mjerama u zajednici
- Preporuka Vijeća ministara R (99) 22 o zatvorskoj prenapučenosti i inflaciji zatvorske populacije
- Preporuka Rec (2000) 22 o poboljšanju primjene Europskih pravila o sankcijama i mjerama u zajednici
- Sadiković, Ćazim, Evropsko pravo ljudskih prava, „Magistrat“ Sarajevo, 2001
- Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima Ujedinjenih naroda, Kongres Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju s prijestupnicima, Ženeva 1955. godine, odobren od strane Ekonomskog i socijalnog vijeća rezolucijama 663 C (XXIV) od 31. srpnja 1957. godine, 2.076 (LXII) od 13. svibnja 1977. godine
- Šeparović, Zvonimir, Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju, Zagreb, 2003
- UN-ova standardna i minimalna pravila za izvaninstitucionalne sankcije
- Ustrojavanje hrvatske nacionalne probacijske službe, Petogodišnja strategija 2008.-12., Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske
- Zakon o izvršavanju kazne zatvora, Narodne Novine 128/1999, 55/2000, 59/2000, 129/2000, 59/2001, 67/2001
- Zakon o kaznenom postupku, Narodne Novine 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14

- Zakon o probaciji, Narodne Novine 153/09, 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13
- Zakon o pučkom pravobranitelju, Narodne Novine 76/12

IMPROVING THE SYSTEM OF EXECUTION OF CRIMINAL SANCTIONS IN THE REPUBLIC OF CROATIA IN THE CONTEXT OF THE EU ACCESSION

Abstract

Protection of human rights is particularly sensitive and important issue in the context of execution of criminal sanctions. Although in such circumstances, an individual is being deprived of one of the most important human rights - the right to freedom, the individual remains the holder of all other rights and freedoms, which the system is required to protect. Exceptions are only those rights that are the direct consequence of restrictions or deprivation of liberty, provided that these restrictions are reduced to the minimum. Since the protection of all human rights and freedoms in the legal system of the European Union is at a high level, special attention is paid to the protection of human rights in the context of execution of criminal sanctions. Therefore, the accession countries to the community have an obligation to ensure the effective protection of these rights in their systems. This essay will therefore research how the Republic of Croatia, within its EU accession process, improved the system of execution of criminal sanctions, in order to reach a satisfactory level of the protection of the above mentioned rights. The research will cover the reforms in legislative and institutional level and their implementation in practice, what is the best indicator of the success of the reforms.

Keywords: Republic of Croatia, the European Union, criminal sanctions, Human Rights

POLOŽAJ INVALIDA U ZATVORU

- prikaz stranih iskustava i praksa u Republici Srbiji -

Naučna kritika, polemika

UDK 343.81:343.9.02-056.26

Doc. dr Goran Jovanić¹

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Mr Ljeposava Ilijić²

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd

Apstrakt: *Prema Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom (čl.1.) zatvorenici sa invaliditetom obuhvataju sve one koji imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna i senzorna oštećenja koja u interakciji sa raznim preprekama mogu ometati njihovo puno i efikasno učešće u društvu na ravnopravnoj osnovi sa drugima. Položaj osoba sa invaliditetom u socijalnoj sredini je veoma težak i kompleksan. Sve teškoće sa kojima se susreću invalidi u socijalnoj sredini, prisutni su, često još i u većoj meri u zatvorskim uslovima. Tačan broj zatvorenika sa invaliditetom nije poznat. Njihov boravak u KPZ dodatno je otežan s obzirom na neprilagođenost zatvorske sredine njihovim potrebama. Pitanja koja unose zabrinutost su pitanja poštovanja i zaštite ljudskih prava ove populacije, ali i zabrinjavajuće pretpostavke o njihovom rastućem broju, s obzirom na povećanje starije zatvorske populacije u mnogim zemljama. U ovom radu, autori nastoje da ukažu na ovu specifičnu populaciju u zatvorskim uslovima, njihovim posebnim potrebama u pogledu zdravstvene nege i zaštite, ali i ne/usaglašenosti prakse postupanja prema ovoj specifičnoj zatvorskoj populaciji sa međunarodnim i evropskim standardima.*

Ključne reči: *osobe sa invaliditetom, osuđenici, zatvorski uslovi.*

¹ E-mail: goxi67@gmail.com

² E-mail: lelalela_bgd@yahoo.com

DEFINISANJE INVALIDNOSTI I STATISTIČKI PODACI

Prema Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom (čl.1.) zatvorenici sa invaliditetom obuhvataju sve one koji imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna i senzorna oštećenja koja u interakciji sa raznim preprekama mogu ometati njihovo puno i efikasno učešće u društvu na ravnopravnoj osnovi sa drugima.³ U zavisnosti od toga da li se odnosi na sferu mentalnog, fizičkog ili senzornog invaliditeta (She & Stapleton, 2006) pojam je široko definisan i uključuje brojne nivoe oštećenja i poteškoća u funkcionisanju pojedinca.

Poseban problem, kada da je reč o ovoj populaciji, jeste činjenica da ne postoje validni podaci o broju invalida u opštoj, niti u i zatvorskoj populaciji. Procene su vrlo raznolike u zavisnosti od kojih kriterijuma invalidnosti se polazi, a smatra se da je njihova zastupljenost u opštoj populaciji oko 10% (Jovanić, 2013). Kliničke studije u Sjedinjenim Američkim Državama, sugerišu da 10 do 15% osoba u zatvorima imaju određene mentalne poteškoće (Lamb & Weinberger, 1998). Veličina problema može da se sagleda tek kada se uzme u obzir stalan rast broja zatvorske populacije širom sveta, pa tako čak i mali procenat, predstavlja znatan broj osoba sa mentalnim smetnjama.⁴

Statistički podaci, kao ni istraživanja o broju invalida i vrsti invaliditeta osoba koja se nalaze u zatvorskim ustanovama kod nas, ne postoje. Zvanični statistički podaci Uprave za izvršenje krivičnih sankcija navode podatak da se krajem 2013. godine u zatvorskim ustanovama nalazilo čak 7333 osuđenika sa mentalnim poremećajima (MKB, grupa V, šifra F).⁵ Ukupan broj osuđenika sa invaliditetom je i veći, uzimajući u obzir činjenicu da u pomenute podatke nisu uvršteni osuđeni koji imaju oštećenja, teškoće ili smetnje fizičkog i socijalnog razvoja, pa ih svakako treba uzeti sa rezervom.

Položaj osoba sa invaliditetom karakteriše izuzetno slaba socijalna uključenost, a smatra se da preko 70% ima velike teškoće u zapošljavanju, obrazovanju ili porodičnom životu. Nepristupačno životno okruženje, predrasude socijalne sredine i nezainteresovanost lokalne zajednice za njihove specifične potrebe, samo su neke od činjenica koje utiču na njihovu slabu intergisanost u društvo (Jovanić, 2013).

Svetska zdravstvena organizacija ukazuje da invalidnost nije samo zdravstveni problem, već kompleksan fenomen koji je odraz interakcije između karakteristika tela osobe i karakteristika društva u kojem on živi (World Health Organization, 2014). Podaci ukazuju da oko 15% svetske populacije živi sa nekom vrstom invaliditeta, od kojih 2% do 4% ima velike poteškoće u svakodnevnom funkcionisanju. Globalna prevalenca invalidnosti je znatno veća od pret-

³ Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom. "Službeni glasnik RS-Medunarodni ugovori" br. 42/2009.

⁴ Zatvorska populacija se i više nego učtverostručila od 1980. do 2003. godine, tj. od pola miliona na više od dva miliona. Detaljnije u: Lamb, R. H. & Weinberger, L. E. (1998). *Persons with Severe Mental Illness in Jail and Prisons. A Review*. Psychiatric Service. www.antonioacasella.eu

⁵ Prema Medunarodnoj klasifikaciji bolesti-Šifarnik bolesti MKB 10, grupa V, pod šifrom F, ubrajaju se svi duševni poremećaji i poremećaji ponašanja.

hodnih WHO procena koje datiraju iz 1970-ih godina, pa se smatra da je povećan broj još za oko 10%. Ova globalna prevalenca invalidnosti je u porastu zbog starenja stanovništva i brzog širenja hroničnih bolesti, ali i poboljšanja u metodologiji merenja invaliditeta (World Health Organization, 2014).

Istraživanja sprovedena od strane Inspektorata o zatvorima u Ujedinjenom Kraljevstvu, iznose podatak da je čak 15% zatvorenika istaklo da ima invaliditet. U pogledu starosti osuđenika, invaliditet je zastupljen u skoro svim starosnim grupama, ali ipak nešto veći procenat invalidnih osuđenika pripada starijoj uzrasnoj kategoriji (Inspectorate of Prisons 2009).

TEŠKOĆE OSOBA SA INVALIDITETOM U ZATVORSKOJ SREDINI

Sve teškoće sa kojima se susreću invalidi u socijalnoj sredini, prisutni su, često još i u većoj meri u zatvorskim uslovima. Boravak invalida u zatvoru dodatno je otežan s obzirom na neprilagođenost zatvorske sredine njihovim potrebama. Struktura zatvorskih objekata funkcionalno nije prilagođena osobama sa invaliditetom, pa im je onemogućen pristup kupatilima i tuševima i otežano im je kretanje u okviru zatvorskog kompleksa. Čak i nalazi inspekcije ukazuju na velike propuste u pogledu formalnih planova evakuacije u hitnim situacijama, kojima nije obuhvaćena zatvorska populacija sa invaliditetom. Istraživanja pokazuju da se jedna polovina osuđenika sa invaliditetom tokom boravka u zatvorskoj ustanovi osećala nebezbedno i nesigurno, što je znatno veći procenat od jedne trećine koliko je izjavila neinvalidna osuđenička populacija. Zatvorenici sa invaliditetom prijavili su i veći nivo viktimizacije i zastrašivanja kako od osoblja, tako i od strane drugih zatvorenika (Inspectorate of Prisons, 2009).

Ujedinjene nacije (United Nations, 2014) naglašavaju da zatvorska kazna predstavlja nesrazmernu kaznu za osuđenika sa invaliditetom, koja često pogoršava njihovu situaciju i položaj. Pitanje koje posebno zabrinjava je stepen poštovanja ljudskih prava koja se posebno odnose na ugrožen status zatvorenika sa invaliditetom i njihov rastući broj. Upravo zbog takvog stanja, Ujedinjene nacije ukazuju na potrebu razvijanja politike i strategija koje treba da budu usmerene ka manjoj stopi zatvaranja osoba sa invaliditetom dok se ne obezbedi poštovanja njihovih ljudskih prava u zatvoru, ali i uslovi koji će omogućiti zadovoljenje njihovih posebnih potreba. U tom kontekstu posebno ukazuju na probleme osuđenih sa invaliditetom u vezi sa:

- *Pristupom pravdi*; Prestupnici sa invaliditetom mogu biti posredno diskriminisani u svom pristupu pravdi ako im nije obezbeđena posebna pomoć. Nedostatak odgovarajuće obuke policijskih službenika može da proizvede nerazumevanje i neadekvatan pristup ovoj populaciji;
- *Potrebom za zaštitom*; Zbog svog izuzetno nepovoljnog fizičkog stanja, osuđeni sa invaliditetom su lake mete za zlostavljanje i nasilje od strane drugih zatvorenika ili zatvorskog osoblja. Zatvorenici kojima je potrebna

posebna pomoć u svakodnevnim aktivnostima, kao što su ishrana, oblačenje ili kupanje, jednostavno mogu biti ignorisani ili zanemareni.

- *Diskriminacijom*; Ova populacija susreće se sa brojnim teškoćama u pogledu pristupu uslugama, ali i u pogledu učešća u zatvorskim aktivnostima koje ne uzimaju u obzir njihove specifične potrebe. Zbog arhitektonskih barijera, zatvorenici sa invaliditetom kretanja mogu biti u nemogućnosti da posete zatvorske prostorije za dnevni boravak, trpezariju i dr. dok oni sa vizuelanim invaliditetom nisu u mogućnosti da samostalno čitaju poštu, bez pomoći zatvorskog osoblja.
- *Zdravstvenom negom*; Ova populacija ima posebne zdravstvene potrebe vezane za invaliditet, kao što su recimo, fizikalna terapija, redovni pregledi sluha i vida ili radna terapija, od kojih se većina vrlo teško sprovodi u zatvorskim uslovima (United Nations, 2014).
- *Međunarodnim standardima*; Principi zabrane diskriminacije sadržani u *Standardnim Minimalnim pravilima UN* treba shvatiti na način koji obuhvata zatvorenike sa invaliditetom. Još konkretniji principi sadržani su u *Konvenciji Ujedinjenih Nacija o pravima osoba sa invaliditetom* koja se primjenjuje na sva lica koja imaju invaliditet uključujući i ona koja se krivično gone, pritvorenike i zatvorenike.

Zatvorski uslovi nisu prilagođeni potrebama osuđenih sa invaliditetom. Ovu konstataciju potvrđuju i rezultati inspektorata zatvora Ujedinjenog kraljevstva (Inspectorate of Prisons, 2009) koji ukazuju da samo dve trećine zatvora prijavilo da ima namenske ćelije za zatvorenike sa invaliditetom, a u nekim zatvorima koji imaju namenske ćelije, one su smeštene u okviru zdravstvenog centra, što je neprilično.

Pregled literature o osuđenima sa invaliditetom u zatvorima, otkriva da postoje praznine ne samo u pogledu informacija vezanih za brojnost ove populacije, već i za vrstu usluga i službi koji treba da prepoznaju invaliditet kod populacije koja je institucionalizovana, što ostavlja velike posledice ne samo na korekcionim sistem već i na život osuđenih sa invaliditetom u zatvorskoj zajednici (Kreinert, Henderson & Vandiver, 2003).

Zatvorska sredina okarakterisana je kao vrlo ograničavajuća i deprivirajuća i za zatvorsku populaciju koja nema poteškoća na mentalnom, fizičkom ili senzornom nivou, a surovost zatvorskog života posebno pogađa i ograničava osuđenike sa poteškoćama, kroz različite segmente života u ustanovi. Neadekvatna ili potpuno odsutna medicinska nega, siromašana ishrana, nasilje, kao i nedostatak emotivnih, intelektualnih i fizičkih stimulusa, direktno vode do akutnih ili hroničnih fizičkih i psihičkih smetnji. Osuđeni sa vizuelnim invaliditetom nemaju pristupa ni bibliotečkim sadržajima zbog nepostojanja literature sa Brajevom azbukom, dok osuđenici sa invaliditetom sluha ili govora nemaju pomoć i pratnju stručnog osoblja, čime su uskraćeni za komunikaciju i učestvovanje u raznim aktivnostima, uključujući zatvorske programe savetovanja, slobodnovremenske grupne aktivnosti ili učešće u sportskim sadržajima. Na kraju,

zatvorenici sa invaliditetom mogu biti i rutinski isključeni iz programa rada i osposobljavanja van zatvora, što ponekad značajno produžava period njihov boravka u zatvoru (Russell & Stewart, 2001).

U svakoj fazi krivičnog pravosudnog sistema, osobe sa invaliditetom susreću se sa sistemom koji nije dizajniran prema njihovim specifičnim potrebama. S druge strane, nedostatak pristupa psihijatrijskom ili bilo kom drugom vidu lečenja u društvenoj zajednici često ima za rezultat da osobe sa invaliditetom budu uhapšene i poslate u zatvor u kojima je malo verovatno da će dobiti adekvatan tretman. Često služe i duže kazne od drugih osuđenih za slične zločine, u zatvorskim uslovima koji su za ovu populaciju mnogo oštriji, upravo zbog postojanja invalidnosti (National Disability Rights, 2015).

Izuzetno loš položaj osuđenika sa invaliditetom u zatvorskoj sredini kao i nezadovoljavanje specifičnih potreba ove populacije, negativno se odražava ne samo na kvalitet života ove populacije već i na uspešnost izvršenja zatvorske kazne. S toga se čini sasvim opravdanim stav da bi za ovu populaciju vanzavodske mere tretmana u zajednici prilagođene posebnim potrebama bile daleko povoljnije, humanije i efikasnije, kako u pogledu resocijalizacije, tako i domenu reintegracije u društvo.

KONVENCIJA UJEDINJENIH NACIJA O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM

Poseban problem kada je reč o populaciji osuđenih lica sa nekom vrstom invaliditeta, predstavlja poštovanje njihovih osnovnih prava i sloboda. Na nacionalnom i međunarodnom nivou donesene su brojne konvencije, preporuke i zakoni koji naglašavaju značaj poštovanja prava ove specifične populacije, strogo zabranjujući bilo koju vrstu diskriminacije. Republika Srbija je 2009. godine donela Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom⁶, koja je usvojena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2006. godine. Preambula navedenog Zakona naglašava da diskriminacija protiv bilo koje osobe po osnovu invaliditeta predstavlja povredu urođenog dostojanstva i vrednosti ljudskog bića. Osnovni cilj ove Konvencije je da se unapredi, zaštiti i osigura puno i jednako uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svim osobama sa invaliditetom i unapredi poštovanje njihovog urođenog dostojanstva (čl.1.). Opšte obaveze svih država, potpisnica pomenute Konvencije su da:

- Usvoje sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne i druge mere za ostvarenje prava priznatih ovom Konvencijom;
- Preduzmu sve odgovarajuće mere, uključujući i zakonodavstvo, u cilju menjanja ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju prema osobama sa invaliditetom;

⁶ Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom. "Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori" br. 42/2009.

- Pruže dostupne informacije osobama sa invaliditetom o pomagalima za kretanje, sredstvima i tehnologijama za pomoć, uključujući nove tehnologije, kao i druge oblike pomoći, usluga podrške i olakšice;
- Podstiču obuku stručnih kadrova i osoblja koje radi sa osobama sa invaliditetom o pravima predviđenim ovom Konvencijom kako bi se obezbedila bolja pomoć i usluge garantovane na osnovu tih prava.

U pogledu položaja osuđenih lica sa invaliditetom, posebno se čini značajnim član br. 9. pomenute Konvencije koji naglašava da:

- U cilju omoćavanja samostalnog života i punog učešća osoba sa invaliditetom u svim sferama života, države strane ugovornice će preduzeti odgovarajuće mere da osobama sa invaliditetom obezbede pristup, ravnopravno sa drugima, fizičkom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacione i komunikacione tehnologije i sisteme, kao i drugim pogodnostima i uslugama koje su otvorene odnosno koje stoje na raspolaganju javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama. Te mere, koje uključuju identifikovanje i uklanjanje prepreka i barijera za pristup, odnosiće se, između ostalog, i na: zgrade, puteve, prevozna sredstva i druge pogodnosti u zatvorenom i na otvorenom prostoru, uključujući škole, stambene objekte, zdravstvene objekte i radna mesta;
- Države strane ugovornice će takođe preduzeti odgovarajuće mere: da utvrde, promovišu i prate primenu minimalnih standarda i smernica za pristupačnost objekata i usluga koje su otvorene, odnosno koje stoje na raspolaganju javnosti; da se u zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost obezbede oznake na Brajevom pismu i na način da se lako čitaju i razumeju; da se pruže oblici neposredne pomoći i posrednici, uključujući vodiče, čitače i stručne tumače za jezik znakova, kako bi se olakšao pristup zgradama i drugim objektima;

Konvencija posebno naglašava da lica sa invaliditetom na smeju da budu lišena slobode protivzakonito ili nečijom samovoljom, kao i da svako lišavanje slobode bude u skladu sa zakonom. U slučaju da osobe s invaliditetom budu lišene slobode bilo kakvim postupkom, te osobe ravnopravno sa drugima imaju pravo na garancije u skladu s međunarodnim pravom koje se odnose na ljudska prava i da se sa njima postupa u skladu s ciljevima i načelima ove Konvencije, uključujući obezbeđenje odgovarajućeg smeštaja (čl. 14.).

Sjedinjene Američke Države su u Standarde o postupanju sa zatvorenicima inkorporirale posebno poglavlje koje se odnosi na tretman i postupanje sa osuđenima sa invaliditetom i drugim posebnim potrebama (Standards of Treatment of Prisoners, 2011). Ovi standardi naglašavaju da:

- Kazneno-popravna ustanova treba da obezbedi ovoj kategoriji osuđenika lak pristup i korišćenje objekata, programa, servisa i aktivnosti;

- Osuđeno lice koje ima invalidnost ili posebne potrebe koje utiču na njegovu sposobnost da učestvuje u zatvorskim programima, treba da dobije programe, aktivnosti i usluge koje su njenu prilagođene. Ova lice treba da imaju odgovarajući smeštaj, medicinske usluge, radne zadatke, ishranu i lečenje, kao i programe vežbanja i rehabilitacije koji su prilagođeni ovoj posebnoj populaciji;
- Ova kategorija osuđenika ne bi trebalo da ima ikakve štetne posledice, kao što su gubitak kredita za dobro ponašanje ili uskraćivanje prava na pomilovanje zbog toga što nisu u stanju da učestvuju u programima zapošljavanja ili obrazovanja. Takav zatvorenik mora imati priliku da zaradi jednak obim dobrog ponašanja i vladanja za učešće u alternativnim aktivnostima;
- Prevaspitni organi treba efikasno da komuniciraju sa zatvornicima koji imaju govorna, slušna ili vidna oštećenja, pružajući im u najmanju ruku: komunikacione i slušne uređaje, kvalifikovane tumače ili druge komunikacione usluge po potrebi, kao i drugi adekvatno štampani materijal shodno vrsti invaliditeta;

STANJE U ZATVORIMA U SRBIJI I SVETU

Teška materijalna situacija u kojoj se nalaze zatvorske ustanove u Srbiji onemogućava adekvatno reagovanje i obezbeđivanje uslova koji se tiču smeštaja, rada, obuke, ishrane ili slobodno-vremenskih aktivnosti zatvorske populacije. Uslovi su još teži kada se govori o izvršenju zatvorske kazne lica koja imaju invaliditet. Prekobrojnost zatvorske populacije direktno utiče na ugrožavanje osnovnih prava lica lišenih slobode i u pogledu uslova za život.

Jedan od prvih problema koji treba da budu rešeni kada se govori o populaciji osuđenih lica sa invaliditetom jeste utvrđivanje njihovog stvarnog broja. Nepostojanje službi koje su usmerene ka otkrivanju ove populacije i lica sa posebnim potrebama, često ima za posledicu neidentifikovanje ovih lica u zatvorskoj sredini, pa samim tim i neizlaženje u susret njihovim posebnim potrebama i mogućnostima. Nepostojanje specijalizovanih tretmana namenjenih ovoj populaciji, adekvatnih smeštajnih kapaciteta, neprilagođenost objekata mogućnostima njihovog kretanja samo su deo problema prisutnih u kaznenim ustanovama.

Nedovoljan broj stručnih kadrova u kazneno-popravnim ustanovama, kao i nedovoljana osposobljenost za rad sa ovom specifičnom kategorijom, negativno se odražava na sprovođenje i učestvovanje ove populacije u tretmanskim aktivnostima. Dobra praksa postupanja sa osuđenicima sa invaliditetom, ostaje samo na deklarativnom nivou. Usvajanjem Zakona kojim se potvrđuje Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, predstavlja prvi korak ka kreiranju adekvatne prakse postupanja sa ovom populacijom u zatvorskim uslovima. Jedan od problema u praktičnom postupanju sa osuđenicima, predstavlja i nedovolj-

na saradnja sa socijalnim službama, porodicom i zdravstvenim centrima iz socijalne sredine, kao i nepostojanje dobre socijalne i zdravstvene zaštite u zatvorskim uslovima. Nepostojanje specijalizovanih programa tretmana namenjih populaciji osuđenika sa invaliditetom, kao i neadekvatna senzitivnost u pogledu identifikacije i zadovoljavanja njihovih posebnih potreba, sastavni su deo praksa e postupanja zatvorskih ustanova na našim prostorima.

Savremena korektivna praksa u svetu, i pored brojnih manjkavosti se ipak može pohvaliti boljom praksom postupanja sa ovom specifičnom osuđeničkom populacijom. Ovu praksu karakteriše realizacija programa koji su specijalno dizajnirani ka ovoj populaciji, a mnogostruki efekti ogledaju se u jačanju preostalih potencijala, organizovanju aktivnosti koje su prilagođene vrsti i stepenu invaliditeta, ali i jačanju potencijala za samostalan život i zadovoljenje sopstvenih potreba.

Mental Health Step Down Program je samo jedan u nizu programa koji se realizuju u kaznenim ustanovama Sjedinjenih Američkih Država. Ovaj program lečenja usmeren ka mentalnom zdravlju nudi "srednji" nivo brige za zatvorenike sa ozbiljnim poteškoćama. Program je specijalno dizajniran za osuđene čije stanje ne zahteva ozbiljno bolničko lečenje, ali kojima ipak nedostaje sposobnost da samostalno funkcionišu u okruženju kakvo je zatvorsko (The Federal Bureau of Prisons, 2014). Ovaj program koristi integrativni model koji uključuje naglasak na modifikovanoj kognitivno-bihejvioralnoj terapiji i treningu životnih veština. Osnovni cilj jeste upravo maksimalno razvijanje sposobnosti samostalnog funkcionisanja i minimiziranje mogućnosti za recidiv, ali i bolničko zbrinjavanje. Trajanje programa je od dvanaest do osamnaest meseci, a osuđeni se mogu uključiti u bilo kom periodu izdržavanja kazne. Formalno programiranje je ograničeno na polu-dnevne aktivnosti, pet dana u nedelji, sa tim da se preostalo vreme osuđeni uključuju u formalne zadatke, programe i aktivnosti institucije, ako su u mogućnosti s obzirom na svoje zdravstveno stanje. Kriminalna razmišljanja i identifikacija kriminogenih faktora ponašanja eliminišu se kroz potenciranje prosocijalnih interakcija sa stručnim osobljem i ostalim osuđenima. Realizatori programa blisko saraduju sa nosicima psihijatrijskih usluga, kako bi se osiguralo da učesnici dobiju odgovarajuću terapiju i priliku da izgrade pozitivan odnos sa terapeutom. Sadržaj programa je osmišljen da promoviše uspešan povratak u socijalnu sredinu nakon isteka zatvorske kazne, a nosioci i realizatori programa saraduju sa svim partnerima u društvenoj zajednici kako bi obezbedili što bolju socijalnu reintegraciju osuđenika (The Federal Bureau of Prisons, 2014).

Identifikacija osuđenih sa posebnim potrebama i invaliditetom u zatvorskoj sredini, kreiranje i realizacija specijalno dizajniranih programa, uz saradnju sa lokalnom zajednicom i društvenom sredinom, su jedan od dobrih puteva realizacije efikasnog tretmana koji može da osigura, ne samo sprečavanje recidiva, već i dobru socijalnu reintegraciju nakon izlaska iz ustanove.

ZAKLJUČAK

Na osnovu iznetog može se reći da je položaj invalida u društvu kompleksan, što se reflektuje i na zatvorske uslove. Njihov položaj posebno je težak u zatvorskoj sredini, koja najčešće nije adaptirana za potrebe invalidnih osuđenika. Međunarodnim standardima propisane su osnovne smernice koje u praksi treba da olakšaju funkcionisanje invalida u svakoj socijalnoj sredini, pa i zatvorskoj.

Osnovni stav na kojim treba da se temelji praksa postupanja sa invalidnom populacijom koja je počinila krivično delo, jeste potreba za jačanjem nestarateljских i drugih mera u društvenoj zajednici, kako bi se izbeglo upućivanje u zatvorsku ustanovu, ukoliko je to moguće s obzirom na prirodu izvršenog krivičnog dela i stepen društvene opasnosti. U slučajevima u kojima je upućivanje u zatvorsku sredinu neminovno, neophodno je da sva stručna lica koja dolaze u kontakt sa ovom populacijom, budu maksimalno osposobljena i upućena u sve potrebe koje će to lice imati u zatvoru.

Programi tretmana koji uključuju radne, obrazovne, slobodno-vremenske sadržaje i aktivnosti, moraju biti usklađeni sa individualnim potrebama i mogućnostima svakog pojedinca. Jedino tako oblikovan tretman može dati efikasnije rezultate u redukciji budućeg kriminalnog ponašanja i obezbediti dobru socijalnu reintegraciju. Saradnja sa porodicom ali i drugim lokalnim službama socijalne nege i zaštite, posebno dobija na značaju kada se govori o osuđenima sa invaliditetom. Saradnja sa organizacijama civilnog društva treba da bude uspostavljena radi projektovanja i pokretanja programa pogodnih za potrebe zatvorenika sa invaliditetom. Takva saradnja će svakako olakšati teret koji ima zatvorsko osoblje, a zatvorenici će dobiti priliku da učestvuju u programima koji su kreirani prema njihovim potrebama. Na taj način se povećava i njihov kontakt sa spoljašnjim svetom, što se pozitivno odražava i na mentalno zdravlje osuđenih sa invaliditetom.

REFERENCE

- *ABA Standards of Criminal Justice: Treatment of Prisoners*, (2011). Third Editions, American Bar Association. www.americanbar.org
- *A Directory of Bureau of Prisons' National Programs*, (2014). The Federal Bureau of Prisons. www.bop.gov/inmates/custody_and_care/docs/BOPNationalProgramCatalog.pdf.
- Krienert, J. L., Henderson, M. L., & Vandiver, D. M. (2003). Inmates with Psychical Disabilities: Establishing a Knowledge Base. *The Southwest Journal of Criminal Justice*. Vol. 1. No. 1/2003. Pg. 13-23.
- Jovanić, G. (2013). Tretman osuđenih sa invaliditetom u zatvoru. U: Vuković, M. (Ur.). *Specijalna edukacija i rehabilitacija danas* (str.159-169). Beograd. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

- Lamb, R. H. & Weinberger, L. E. (1998). *Persons with Severe Mental Illness in Jail and Prisons. A Review*. Psychiatric Service. www.antonioacasella.eu
- Međunarodna klasifikacija bolesti-Šifarnik bolesti MKB-10. www.stetoskop.info
- *National Disability Rights*, (2015). Protection & Advocacy for Individuals with Disabilities. www.ndrn.org/issues/criminal-justice.html
- Russell, M. & Stewart, J. (2001). Disablement, Prison and Historical Segregation. *Monthly Review*, Vol. 53. No. 3. Pg. 61-75.
- She, P., & Stampleton, D.C. (2006). *A Review of Disability Data for the Institutional Population*, Rehabilitation Research and Training Center on Disability Demographics and Statistics, Cornell University. www.digitalcommons.ilr.cornell.edu.
- Thematic Report by HM Inspectorate of Prisons, (2009). *Disabled prisoners: A short thematic review on the care and support of prisoners with a disability*, Thematic report by HM Inspectorate of Prisons. www.justice.gov.uk
- United Nations, (2014). *Handbook on Prisoners with Special Needs*. Chapter 2. www.books.google.rs
- World Health Organization, (2014). *Disabilities and Rehabilitation*, World report on Disability.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom. "Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori" br. 42/2009.

**STATUS OF PERSONS WITH
DISABILITIES IN PRISON
- presentation of foreign experience and
practice in the Republic of Serbia -**

Abstract

According to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Art. 1) prisoners with disabilities include those who have long-term physical, mental, intellectual and sensory impairments which in interaction with various barriers may hinder their full and effective participation in society on an equal basis with others. The situation of people with disabilities in the social environment is very difficult and complex. All the difficulties faced by disabled people in the social environment, there are often more in the greater extent in prison conditions. The exact number of prisoners with disabilities, is unknown. Their stay in the penitentiary is further hampered by the lack of adaptation prison middle of their needs. Questions

that give cause for concern are issues of respect and protection of human rights of this population, but also worrying assumptions about their growing numbers, given the increase in the elderly prison population in many countries. In this paper, the authors attempt to draw attention to this specific population in prison conditions, their special needs in terms of health care, but not / compliance practice of treating this specific prison population with international and European standards.

Keywords: people with disabilities, prisoners, prison conditions.

ПРИВАТНИ ЗАТВОРИ¹

Научна кршика, йолемика

UDK 343.811(497.11)

доцент др Дарко Димовски²
Правни факултет Универзитета у Нишу

Апстракт: Аутор је, йолазећи од околности које су допринеле стварању приватних затвора, образложио историјски развој приватних затвора у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији. Након тога, аутор је анализирао добре и лоше стране затвора којима ујрављају приватне компаније. Како се Република Србија конституирано у последњих двадесетак година суочава са порастом броја лица лишених слободе, као и са хроничном беспарницом што утиче на стању у индустријским јединицама казни-йодравних услова, истоје моћности давање дозволе приватним компанијама да руководе затворима. Стога је аутор йоседну йажњу йосветио евенуалним проблемима увођења приватних затвора у йеницијарни систем у Србији.

Кључне речи: приватни затвори, историјски развој, Република Србија.

1. УВОД

Реформом кривичног права, која је уследила доношењем француског Кривичног законика из 1791. године, и увођењем казне лишења слободе, дошло је до стварања посебних пенитенцијарних установа у којима се извршавала казна лишења слободе. Током историје дошло је до развоја различитих облика класичних пенитенцијарних система: систем заједничког затвора, систем ћелијског затвора - филаделфијски и обурнски (Димовски, 2008: 265-276), прогресивни систем - енглески, ирски, Маконокијев бодовни систем и женевски (Константиновић Вилић, Костић, 2011: 136-147). Пре-

¹ Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179046, Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије

² darko@prafak.ni.ac.rs

меном сви неки од ових системи су показивали одређење недостатке. Без обзира на то, у великом броју држава владајући систем у пенитенцијарних установама је ирски прогресивни систем. Иако ирски прогресивни систем показује добре резултате, у одређеним државама, попут Сједињених Америчких Држава, осамдесетих година XX века, дошло је до увођења приватних затвора, који се могу одредити као пенитенцијарна установа којом руководи, уместо државе, приватно предузеће.³ Неки пенолози сматрају да се корени приватних затвора настали још у доба робовласништва, односно у доба тзв. chain-gang система, који се огледа у запошљавању затвореника ван пенитенцијарних установа крајем XVIII века у Пенсилванији (Roth, 2006: 56). Међутим, општеприхваћено мишљење да се почетак приватних затвора везује за осамдесете године прошлог века, када је тадашњи кандидат за америчког председника Роналд Реган истакао да је америчка влада проблем и да је потребно приватизовати све што је могуће. За Роналда Регана се не може рећи да је први заступао став да је приватна лица боље управљају великим системима, него држава. Наиме, још је трећи амерички председник Томас Цеферсон сматрао да држава лошије управља одређеним јавним системима у односу на приватне компаније. Стога је неопходно дозволити приватним компанијама да се надмећу у управљању јавним системима (Sellers, 1993: 14). Други разлог за увођење приватних затвора је дебата, која се водила у то време, у вези примене строгих санкција за почињена кривична дела, уместо спровођења мера превенција (Selman, Leighton, 2010: 11). Избором Роналда Регана за председника Сједињених Америчких Држава дошло је до приватизације бројних компанија и установа, које су били у власништву државе. Иако пенитенцијарне установе нису биле намењене за приватизацију, дошло се до тога да држава, притиснута повећањем броја осуђеника, што је довело до писања поднесака осуђеника судовима, који су препуњеност затвора окарактерисали као кршење амандана 8 о забрани окупације и необичајне казне, и немањем довољно финансијских средстава за изградњу нових пенитенцијарних установа, препусти приватним компанијама управљање већ постојећим затворима, као и изградњу нових затвора (Roth, 2006: 3).

2. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ПРИВАТНИХ ЗАТВОРА

На идеју да приватна компаније преузме руководство над пенитенцијарним установама дошли су Томас Бесли (Thomas Beasley) и Роберт Крантс (Robert Crants) 1983. године. Они су током разговора са директором компаније Magic Stove били подржани у спровођењу своје идеје о управљању пенитенцијарним установама од стране приватних компанија. Том приликом, директор компаније Magic Stove је рекао да ће бити ђаволски подухват да

³ What Is a Private Prison? Retrieved 10, November 2013, from <http://www.wisegeek.com/what-is-a-private-prison.htm>

млад човек реши проблем пренатрпаности затвора, а да у исто време направи профит (Price, Morriss 2012: 56). Тако се почетак развоја приватних затвора у модерном смислу везује се за 1984. године када је држава дозволила да Корекциона корпорација Америке (Corrections Corporation of America - CCA) преузме контролу над управљањем пенитенцијарне установе у округу Хамилтон у Тенесију. Давањем дозволе Корекционој корпорацији Америке сматра се првим уговором којим је омогућено да приватна компанија преузме у потпуности управљењем једне пенитенцијарне установе. Током исте године Корекциона корпорација Америке је изградила прву пенитенцијарну установу (Houston Processing Center) у Хјустону (савезна држава Тексас).⁴ Већ наредне године поменута приватна фирма је понудила савезној држави Тенеси да преузме управљање целокупном пенитенцијарном систему за 200 милиона америчких долара годишње. Иако је такав предлог одбијен, због великог притиска јавности, Корекциона корпорација Америке успела је да прошири управљене различитим пенитенцијарним установама широм земље (Smith, 2012). Наиме, у наредним година Корекциона корпорација Америке је изградила и пенитенцијарне установе намењене малолетним делинквентима - Shelby Training Center у округу Шелби у Тенесију. Јуна 1989. године отворен је први затвор за жене у Њу Мексику, док је наредне године отворена пенитенцијарна установа средњег степена обезбеђења саграђена од стране приватне компаније.⁵ Тренутно Корекциона корпорација Америке управља са више од 80.000 кревета у 65 пенитенцијарне установе.

У исто време настала је још једна компанија, у чијем опису посла је било управљање пенитенцијарним установама - GEO Group.⁶ Први затвор ова компанија је отворила 1987. године. Профит је оствариван закључењем уговора о транспорту са Бироом пенитенцијарних установа (Bureau of Prison - BOP), као и са државом и локалним самоуправама (Price, Morriss 2012: 48). Током 1992. године, заједничким улагањем са још једном приватном компанијом, GEO Group је почела да пружа услуге у вези транспорта затвореника и многим другим услугама. У аустралијској држави Њу Саут Велс (New South Wales) били су задужени за изградњу првог приватног затвора у овој области. У савезној држави Тексас ова приватна компанија отворила је пенитенцијарну установу која је специјализована за третман осуђеника зависних од алкохола и психотропних супстанци. Компанија GEO Group је 1998. године почела да управља и психијатријском болницом у Јужној Флориди.⁷ Година 1999. представља тренутак када је GEO Group закључила 25-огодишњи уговор са Јужноафричком Републиком о изградњи и управљању затвора

⁴ The CCA Story: Our Company History, Retrieved 11, November 2013, from <http://cca.com/our-history>

⁵ The CCA Story: Our Company History, Retrieved 11, November 2013, from <http://cca.com/our-history>

⁶ The Geo Group, Retrieved 11, November 2013, from <http://www.geogroup.com/history>

⁷ South Florida State Hospital, Retrieved 12, November 2013, from <http://www.geocarellc.com/Locations/SouthFloridaStateHospital.aspx>

највећег степена обезбеђења са 3.024 кревета у провинцији Лимпопо.⁸ Временом је GEO Group толико нарасла да тренутно управља са 24 пенитенцијарне установе у 12 савезних држава. О вредности компаније најбоље сведочи чињеница да редовно бележи раст профита. Тако је, на пример, само једна календарске године (2005. година) компанија забележила раст профита од 67,1%, док је током 2010. године GEO Group остварила укупно 1,27 милијарди америчких долара, што представља повећане од 11% у односу на претходну годину (Price, Morriss 2012: 56).

Појава приватних затвора није специфична само за Сједињене Америчке Државе. Наиме, концепт приватних затвора прихваћен је и у земљама попут Велике Британије, Јапана, Француске, Немачке, али и државама некадашњег источног блока – Чешка, Бугарска, Пољска. Концепт приватних затвора у Великој Британији је прихваћен за време владавине Маргарет Тачер крајем осамдесетих година прошлог века. Наиме, тадашња премијерка Велике Британије, Маргарет Тачер, је желела прошири основе тржишне економије и на пружање јавних услуга, сматрајући при томе да ће пружање тих услуга од стране приватних компаније бити знатно боље и финансијски исплативије. Историјски развој приватних затвора у Уједињеном Краљевству може се поделити у четири периода: 1) период који се односи на припрему јавности за прихватање постојања приватних затвора – до почетка деведесетих година XX века; 2) период везан за почека надметања између државних и приватних затвора – од 1990. до 1998. године; 3) период у којем постоје ситуације да се одређени приватни затвори враћају на управљање држави и обрнуто – од 1998. до 2010. године и 4) продубљено такмичење између државних и приватних затвора односи се на последњи период – од 2010. године до данас (Panchiama, 1).

Година, која се сматра пресудном за почетак настанка приватних затвора, је 1987. када је одговарајући одбор британског парламента предложио, као решење за пренатрпаност затвора и лоше стање у пружању услога у затворима, давање дозволе приватним компанијама да управљају затворима (Whitehead, Crawshaw, 2012: 67). Доношењем одговарајућег законског оквира 1990. и 1991. године омогућено је држави да склопи уговор о управљању затвора од стране приватних компанија (Panchiama, 2). Године 1992. отворен је први приватни затвор којим је управљала компанија НМР Wolds. Закон из 1994. године створио је основу да приватне компаније могу не само управљати затворима, већ их и конструисати и изградити. У Велсу први приватни затвор је отворен 1997. године. Два затвора, којима се управљало од стране приватних компанија, су, након истека уговора, враћена на управљање држави 2000. године. Вредност послова, који обављају приватни затвори се крећу око 4 милијарде фунти. Данас је Велика Британија земља у којој је пенитенцијарни систем највише приватизован од свих држава у Европи. Десет процената свих затвора у Енглеској и Велсу су приватизовани. Од укупне

⁸ Kutama Sinthumule Correctional Center, Retrieved 12, November 2013, from <http://www.geogroup.com/maps/locationdetails/66>

затворске популације у Енгеској и Велсу, њих 12,9% је смештено у приватне затворе (Panchiama, 1-2). У Велсу је тај проценат знатно већи. Наиме, проценат осуђеника, који се налазе у приватним затворима, иде чак до 43% (Great Britain: Parliament: House of Commons: Welsh Affairs Committee, 2010).

3. АРГУМЕНТИ ЗА ПОСТОЈАЊЕ ПРИВАТНИХ ЗАТВОРА

Генерално говорећи, постоје разлози за увођење приватних затвора у пенитенцијарни систем у једној држави, али, такође, постоје разлози који оспоравају постојање таквих затвора. У наредном делу рада, обратићемо пажњу на обе врсте разлога. Неке од разлога постојања приватних затвора на посредан начин смо већ споменули, приликом анализе разлога њиховог увођења у пенитенцијарни систем у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији. Наиме, изградњом приватних затвора долази до смањења пренатрпаности капацитета пенитенцијарних установа, који се налазе под управљањем државе, јер приватни затвори „преузимају“ одређени број осуђеника.

Као други разлог за постојање приватних затвора може се, како је то сматрао истраживач Белс (Bales), навести достизање већих капацитета за смештај осуђеника по јефтинијој цени. Тако је, на пример, држави потребно да изгради једну нову пенитенцијарну установу преко две године, док су приватне компаније способне да је изграде за годину и шест месеци. Други истраживачи, попут Антонучиа (Antonuccio), наглашавају да приватне компаније граде затворе на оним локацијама на којима се остварује највећи бенефит за локалну заједницу, при чему се обезбеђује посао за људе уз повећане количине новца који се троши у локалну заједницу.⁹ Такође, приватне компаније су у могућности да смање трошкове на тај начин што не губе непотребно време на административне послове, уз значајну редукацију новчаних средстава, који је потребан, за куповину различите опреме (Perrone, Pratt, 2003: 302). Како бисмо илустровали податак да су приватне компаније економичније приликом изградње пенитенцијарних установа, довољно је навести податак да је цена коштања изградње затвора од стране приватних компанија нижа за 24% у односу на затворе које гради држава (Wilson, 2011). Такође, као још један пример ефикасности приватних затвора може се навести пример из Хјустона, у савезној држави Тексас, у којој цена изградње затвора по једном осуђеничком кревету износи 14 хиљада \$ и потребно време за изградњу износи шест месеци, док цена изградње затвора по једном кревету од стране државе износи 26 хиљада \$ и потребно време изградњу је преко 30 месеци (Michigan Privatization Report, 2003: 5). Цена коштања боравка једног осуђеника у пенитенцијарној установи је мања у приватним затворима за 3.40\$, него у затворима под управом државе (Perrone et al.,

⁹ Arguments For Private Prisons, Retrieved 16, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/pros>

2003: 315). Истраживачи Блекели (Blakely) и Бумпус (Bumphus) истичу да су приватни затвори смањили трошкове држави поводом смештаја осуђеница, јер њихов, како су показала истраживања, више кошта него смештај осуђеника, на тај начин што у приватним затворима су на казну затвора упућивање особе женског пола.¹⁰

Још један разлог за давање дозволе приватним компанијама да преузму управљање над појединим пенитенцијарним установама је чињеница да пружају знатно боље услуге. Наиме, док су државни затвори често препуњени, тако да функционишу са попуњености капацитета од 113%, приватни затвори имају увек места за нове осуђенике, јер они раде са капацитетима који нису пуни – 82%. Успешнији програми за одвикавање од употребе психоактивних супстанци се примењују у приватним затворима. Наиме, 28% осуђеника из приватних затвора учествује у оваквим програмима, док само 14% партиципира у државним затворима. Осуђеници остварују већу зараду у приватним затворима у односу на осуђенике у државним затворима. Иако је та разлика мала, свега 10 центи по дану, с обзиром на дужину трајања појединих казни затвора, прави се значајна разлика у свеукупној заради осуђеника из приватних затвора.¹¹ Истраживање, спроведено крајем осамдесетих година прошлог века од стране Чарлс Логана (Charles Logan), показало је да приватни затвори остварили боље резултате у упоређењу са државним и у погледу животног простора који је намењен осуђеницима, степена безбедности, управљања и реда. Наиме, социолог Чарлс Логан је упоређивао три затвора за жене у савезној држави Њу Мексико, од којих је један приватни затвор, док једним државним затвором руководи Њу Мексико, док се другим руководи са федералног нивоа. Уједно, социолог Логан је истицао да приватне затворе одликују већа флексибилност и искуство управљачког кадра, ентузијазам, осећај припадности код припадника формалног система, као и њихово понашање строго по правилима предвиђеним у законском тексту и кућном реду (Logan, 1992: 577-613).

У приватним затворима је могуће испитати примену нове филозофије у начину извршења казне затвора, уз примену савремених пенитенцијарних програма, с циљем ресоцијализације и смањење стопе повратништва.¹²

4. АРГУМЕНТИ ПРОТИВ ПОСТОЈАЊА ПРИВАТНИХ ЗАТВОРА

Поред аргумената којима се оправдава постојање приватних затвора, постоје аргументи који се користе како се не би дозволила изградња приватних затвора. Најважнији аргумент за недавање дозволе приватним ком-

¹⁰ Arguments For Private Prisons, Retrieved 16, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/pros>

¹¹ Arguments For Private Prisons, Retrieved 16, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/pros>

¹² Arguments For Private Prisons, Retrieved 17, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/pros>

панијама да управљају затворима је питање легитимитета. Наиме, сходно одлуци Врховног суда САД-а, држава не сме да допусти, на основу амандмана V и XIV,¹³ да приватне компаније одлучују о, између осталог, и праву на слободу, поготово што су приватне компаније основане ради остваривања профита. Такође, на питање легитимитета утиче и чињеница да запослени у приватним затворима често поседују акције одређење приватне компаније. Уједно, приватни затвори својим постојањем преузимају дискреционо и ексклузивно право државе да казни људе за учињено кривично дело. Како се људи често руководе материјалним интересима, могуће је да њихове одлуке буду управљене ка остваривању веће финансијске добити, а не ка поштовању људских права осуђеника.

Истраживачи, попут Андерсона (Anderson), наглашавају да иако су приватни затвори основани, како би се решио проблем хроничног недостатка простора у пенитенцијарним системима, њихово постојање није довело да нестајања овог проблема, док су се, истовремено, јавили проблеми хуманитарног и социјалног карактера. Законодавци, приликом одлучивања давања дозволе приватним компанијама да основу затворе и њима руководе, воде се само краткотрајним финансијским резултатима, не узимајући у обзир посредне дугорочне ефекте, попут рецидивизма и спровођења одређених правних процедура. Заговорници увођења приватних затвора истицали су могућност примене савремених пенитенцијарних програма, с циљем смањења стопе повратништва. Међутим, добијени резултати оповргавају овај став. Тако се, на пример, стопа рецидивизма не разликује код осуђеника/ца без обзира да ли су казну затвора издржали у државном или приватном затвору.¹⁴

Као још један аргумент против увођења приватних затвора у пенитенцијарни систем наводи се пословно оријентисана политика приватних затвора. Наиме, како се приватни затвори руководе стицању профита, то неминовно доводи смањењу издвајања новца за примену различитих облика третмана, као и пружања различитих услуга. У већ поменутом истраживању професора социологије Логана, дошло се до резултата да су државни затвори остварили боље резултате у погледу пружања здравствених услуга и саветовања (Logan, 1992: 577-613).

Руковођећи само економским критеријумом, приватни затвори исплаћују мање зараде запосленима у различитим службама формалног система, уз коришћења мањег броја сати за њихову обуку. Тако је једно истраживање од стране Ченга (Chang) и Томпкинса (Thompkins) показало да службеници формалног система у приватним затворима зарађују 18.000 америчких долара, док ти исти службеници за исти посао у државним затворима зарађују 23.000 америчких долара, због чега долази до веће стопе флукуације бро-

¹³ Више о овим амандманима видети: Due process, Retrieved 18, November 2013, from http://www.law.cornell.edu/wex/due_process

¹⁴ Arguments Against Private Prisons, Retrieved 18, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/cons>

ја оних који се запосле, односно дају отказ у приватним затворима током једне године. Та стопа флукуације запослених у приватним затворима износи 43%, док у државним затворима се креће око 15%. Од укупног броја оних који нису више запослени у приватним затворима, њих 71% да оставку, 21% буде отпуштено, 7% буде премештено у другу установу, док 0,6% оде у пензију, док се у државним затворима проценат запослених у разним службама који оду из затвора креће у следећим размерама: 63% од укупног броја запослених који више не раде у државним затворима сами су дали оставку, 15% је пензионисано, а њих 22% је више на ради из непознатих разлога. Добијени резултати сугеришу да приватни затвори воде мање флексибилну политику од државних затвора у погледу запошљавања (Blakely, Vumphus, 2004). Уједно, у приватним затворима обука припадника службе обезбеђења траје за 35% мање од обука службеника у државним затворима, што на посредан начин утиче у на сам квалитет обуке (Anderson, 2009). Поред тога, припадници службе за обезбеђење у приватном затвору у Охају носе оружје, иако пре тога нису прошли адекватну обуку.¹⁵

Упоређивањем броја осуђеника у односу на број службеника у приватним и државним затворима, увиђамо да је тај однос иде у корист државних затвора. Наиме, у приватним затворима постоји 6,7 осуђеника на једног затворског службеника за преваспитање и 3,7 осуђеника на остале затворске службенике. У државним затворима иде 5,6 осуђеника на једног затворског службеника за преваспитање, док 3,1 осуђеника постоји на остале затворске службенике (Blakely et al., 2004). Ако добијене податке повежемо са стопом насиља у приватним и државним затворима, а она се креће од око 40 напада међу осуђеницима и 9 напада од стране осуђеника на затворско особље по приватном затвору, као 19 напада међу осуђеницима и 10 напада на затворске особље у државним затворима (Blakely, et al., 2004), можемо закључити да, због тога што приватни затвори запошљавају мање припадника различитих служби, то доводи до мањег степена безбедности у приватним затворима у односу на државне.

О слабом раду службе обезбеђења сведочи податак да се у приватним затворима налази већа количина психоактивних супстанци, него у затворима под управом државе (Camp, Gaes, 2000: 6). Иако је број бекстава из затвора релативно мали, већи број бекстава се догађа у приватним затворима. Тако је, на пример, током 1999. године било 23 бекства из приватних затвора, док је те исте године из затвора под управом федералне владе било само једно бекство.¹⁶ Из приватног затвора са највећим степеном обезбеђења у Охају (Northeast Ohio Correctional Center - NOCC) јула 1998. године побегло је 5 затвореника осуђених за убиство (Camp, Gaes, 2000: 3). Из овога прозилази да служба обезбеђења у приватним затворима не обавља свој посао максимално добро.

¹⁵ Arguments Against Private Prisons, Retrieved 21, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/cons>

¹⁶ Arguments Against Private Prisons, Retrieved 21, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/cons>

Истраживање о квалитету услуга приватних и државних затвора у Сједињеним Америчким Државама показало је да одређени приватни затвори обезбеђују најлошију храну. Приватни затвор Taft Correctional Institution је својим осуђеницима обезбеђивао храну лошијег квалитета, мање разноврсности и мањих порција у поређењу са свим затворима који су под управом федералне владе.¹⁷

Сврха кажњавања је ресоцијализација осуђеника. Стога потребно је пустити осуђеника на условни отпуст када испуни законом прописане услове, јер би у супротном његово даље задржавање у пенитенцијарну установу било контрапродуктивно. И поред тога, приватни затвори често не дозвољавају условни отпуст осуђеника, иако су испуњени сви законски услови, јер би на тај начин остали без радне снаге, која им је неопходна приликом стварања профита (Anderson, 2009). Како приватни затвори зависе од прилива нове „радне снаге“, односно од доношења осуђујућих пресуда на казне затвора за примарне делинквенте, као и од високе стопе рецидивизма, приватне компаније, које руководе овим затворима, настоје да одрже тренд изрицања казни затвора што ширем кругу окривљених, на тај начин што преузимају акте лобирања. Другим речима, приватне компаније подржавају оне политичаре, који заступају њихове интересе. Тако су, на пример, током изборне 1998. године одређења приватне компаније, које управљају приватним затворима, финансијски подржале 361 кандидата у 25 савезних држава са укупном сумом од 540.000 америчких долара. Од укупног броја финансијски подржаних кандидата, њих 87% је победило. Потребно је нагласити да одређене приватне компаније, поред легалних начина лобирања и финансијске подршке политичарима, користе и одређење незаконите активности зарад остваривања својих интереса. Приватни затвор Correctional Services Corporation (CSC) је у четворогодишњем периоду незаконито организовао превоз неколицини законодаваца. Још један пример илегалних активности приватних затвора је случај из савезне државе Аљаска, у којој је власник тзв. приватних затвора на пола пута осуђен на казну затвора од шест месеца, због плаћања најмање 20.000 америчких долара политичару, који је требао да му обезбеди дозволу за изградњу још једног затвора. Током 2009. године догодио се још један случај корупције од стране приватних пенитенцијарних установа. У конкретном случају приватни поправни дом за малолетнике исплатио 2,6 милиона \$ двојици судија како не би изрицали алтернативне кривичне санкције и не би прихватили споразум о признању кривице за преко 100 малолетника (Anderson, 2009).

Још један проблем приликом остваривања ресоцијализације осуђеника у приватним затворима је непостојање одговарајућих пенитенцијарних програма. Наиме, истраживање из 2005. године спроведено од стране Патрика Бајера (Patrick Bayer) и Дејвида Позена (David Pozen) показало је да приватне пенитанцијарне установе за малолетнике имају високи стопу ре-

¹⁷ Arguments Against Private Prisons, Retrieved 21, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/cons>

цидивизма, јер се у њима, за разлику од државних затворима у којима постоје програми намењени преваспитању и поправљању осуђеника, не примењују програми за ресоцијализацију осуђеника. Ако којим случајем приватни затвори покрену одређене пенитенцијарне програме, они нису намењени ресоцијализацији осуђеника, већ остваривању уговорних обавеза, које су преузете од стране приватних затвора (Anderson, 2009).

5. ПОТРЕБА УВОЂЕЊА ПРИВАТНИХ ЗАТВОРА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Из приказаних аргумената за и против постојања приватних затвора можемо видети да је ово питање и даље доста контроверзно. Ипак, анализом стања пенитенцијарног система у Републици Србији увиђамо да постоје разлози за размишљање о увођењу приватних затвора у пенитенцијарни систем. Стога, у наредном делу рада представимо ове најзначајније разлоге.

Како је један од разлога допуштења у Сједињеним Америчким Државама да приватне компаније почну да управљају, а касније и конструишу затворе, био пренасељеност затвора, можемо тврдити да се Република Србија суочава са истим проблемом, јер су капацитети пенитенцијарног система око 6.000 затвореника, док је број лица лишених слободе далеко већи. Наиме, док је почетком деведесетих година прошлог века број лица лишених слободе био око 3.600, до 2000. године број лица лишених слободо порастао је на 6.000 (Тањевић, Мирић, 2014:). Од 2001. године могуће је пратити даљи раст броја лица лишених слободе у заводима за извршење кривичних санкција. До 2003. године било је између 5 и 6 хиљада затворених лица, да би након ове године овај тренд нагло почео да расте (Константиновић Вилић, Костић, 2013: 37). На крају 2012. године било је 10.226 лица која су лишена слободе у Србији (Извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција, 2012). Уједно, пренасељеношћу капацитета у пенитенцијарним установама крши се обавеза, предвиђена чланом 67. Закона о извршењу кривичних санкција¹⁸ (у даљем тексту ЗИКС) и чланом 15. Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора¹⁹ (у даљем тексту Правилник), о томе да је за свако осуђено лице потребно обезбедити најмање 8 кубних метара, као и 4 квадратна метра простора у спаваоници. Наглашавамо да строга примена законских обавеза о потребном броју квадратних и кубних метара довело би до тога да реални капацитети пенитенцијарног система у Србији буде око 4.500 затвореника.²⁰ Такође, Европски суд за људска права у својој одлуци Калашњиков против Русије²¹ сматра да је непосто-

¹⁸ члан 67. Закона о извршењу кривичних санкција, *Сл. гласник РС*, 85/2005, 72/2009 и 31/2011

¹⁹ члан 15. Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *Сл. гласник РС*, бр.72/2010

²⁰ *Zatvori puni kao кошнице*. Retrieved 27, November 2013, from <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/srbija-iza-resetaka/Zatvori-puni-kao-koshnice.lt.html>,

²¹ *Case of Kalashnikov v. Russia*, appl. nr. 47095/99

јање адекватних смештајних капацитета у затвору неприхватљиво и да представљају понижавајуће поступање, те кршење члана 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (у даљем тексту Конвенција). Другим речима, колективни смештај осуђеника или постојање њиховог превеликог броја у истој просторији је Европски суд за људска права препознао као могуће кршење Конвенције (Цвејић, Милошевић, Вучковић, 2008: 87).

Као други разлог дозволе да приватне компаније почну да управљају одређеним пенитенцијарним установама наводимо лоше управљање производним капацитетима у установама од стране управника завода и његових људи. Наиме, као пример за ову нашу тврдњу можемо узети стање у производним капацитетима у казним-поправним заводима у Нишу и Пожаревцу. Наиме, у КПЗ Ниш постоји индустријски погон под називом Делиград, као део службе за обуку и упошљавање. У овом индустријском погону спроводе се, према подацима Управе за извршење кривичних санкција, делатности у неколико сектора: металски (производња апарата за домаћинство), дрвни (производња лежајева, грађевинске столарије, шаховских гарнитуре и сл.), економија (пољопривредне делатности), угоститељство (мотел "Делиград" и одмаралиште на Јастрепцу), технички сервис, возни парк, грађевински сектор, наменско одељење.²² Током осамдесетих година прошлог века индустријски погон Делиград је производио 12 типова казана за етажно грејање вертикалне и хоризонталне градње различитих капацитета, што сведочи о значају индустријског погона Делиград у југословенским размерама у производњи казана (Константиновић Вилић, Ђурђић, Петрушић, 2001: 99). Деведесетих година производња у Делиграду је, због преласка на тржишни систем пословања државе, економских санкција и ратова, девастирана и значајно је смањена. Технологија рада је застарела, а машине су похабане, што је резултирало тиме да је производња изгубила економску функцију, због неконкурентности на тржишту.²³ Од укупног броја затвореника мање од једне четвртине ради, иако много већи број затвореника испуњава услове за рад, при чему, како кажу сами затвореници, управа КПЗ Ниш не поштује њихове жеље при избору радног места. Уједно казнено-поправни завод у Нишу не располаже довољном количином репроматеријала (Јелић, Киурски, Новаковић, Обрадовић, 2003: 40). Према расположивим подацима из електронских медија, сазнајемо да је дошло до раскида већ уговорених послова са фирмама Магнохром и Фармаком.²⁴

²² Kazneno-popravni zavod u Nišu, Retrieved 27, November 2013, from <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivичnih-sankcija/kazneno-popravni-zavodi/zatvorenog-tipa/kazneno-popravni-zavod-u-nisu/>

²³ Bezbednosno-obaveštajne službe Republike Srbije, *Zatvori*, Retrieved 29, November 2013, from [http://www.bezbednost.org/upload/document/\(15\)_unijat_2009_zatvori.pdf](http://www.bezbednost.org/upload/document/(15)_unijat_2009_zatvori.pdf)

²⁴ Radnici KPZ Niš koji su prijavili zloupotrebe i korupciju „trpe šikaniranje“, Retrieved 29, November 2013, http://www.transparentnost.org.rs/index.php?view=details&id=1076%3Amediji-o-korupciji&option=com_eventlist&Itemid=6&lang=sr

Слична ситуација по питању стања привредне јединице Препород у казнено-поправном заводу Забела у Пожаревцу. Подаци доступни на сајту Управе за извршење кривичних санкција указују да је пословање у оквиру привредне јединице Препород организовано у оквиру металског, дрвног и пољопривредног сектора, одељења сточарске производње „Звезда“, одсека „Летњиковац“ са фармом свиња и јунади и одељења угоститељства са рестораном „Препород“.²⁵ Осамдесетих година XX века КПЗ Забела је производио преко 30.000 штедњака, који су се извозили на простор тадашње заједничке државе. Иако је распадом државе нестало заједничко тржиште за производњу штедњака, данас би КПЗ Забела могао да буде конкурентан у производњи клупа за паркове. Међутим, основни проблем, који онемогућава континуиран процес производње клупа, је недостатак материјала (Кузминовић, Палибрк, 2012: 9-10).

Необезбеђивањем процеса рада за осуђеника Република Србија крши њихова права предвиђена чланом 86 ЗИКС-а и чл. 45 и 46 Правилника, у којима је предвиђено да рад саставни део програма поступања. Другим речима, рад представља облик третмана, чији је циљ стицање, одржавање и повећавање радних способности осуђеника, радних навика и стручног знања. Рад осуђеника сматра се примарним и најефикаснијим обликом третмана (Константиновић Вилић et al., 2011: 167), јер се њиме обезбеђују предуслови да осуђеник нађе посао по изласку из пенитенцијарне установе, чиме би се у значајној мери спречио рецидивизам.

Трећи разлог за давање дозволе приватним компанијама да руководе пенитенцијарним установама у Србији је чисто економске природе. Наиме, уколико појемо од тога да један осуђеник кошта државу дневно просечно 15 евра, а цео пенитенцијарни систем годишње кошта 60 милиона евра,²⁶ можемо закључити да ће држава препуштањем свог ексклузивног права извршења кривичних санкција приватним компанијама, уштедети значајан део буџетских средстава.

Без обзира што постоје услови да се дозволи приватним компанијама да воде пенитенцијарне установе у Србији, неопходно је доношење одговарајућег законског оквира, без којег тако нешто не би било могуће. Законом о извршењу кривичних санкција прописано је да постизање економске користи од рада осуђених не сме штетити остварењу сврхе тог рада, при чему је истакнуто да је рад осуђеника њихово право, а не обавеза. Како је профит циљ производње одређених предмета у приватним затворима, потребно је наћи равнотежу између остваривања сврхе рада да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, радне навике и стручно знање, са једне стране, и остаривања профита, са друге стране. Другим речима, потребно је подстаћи осуђенике, применом савремених пенолошких мера, да почну да

²⁵ Kazneno-popravni zavodu u Požarevcu – Zabela, Retrieved 29, November 2013, <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivичnih-sankcija/kazneno-popravni-zavodi/strogo-zatvorenog-tipa/kazneno-popravni-zavod-u-pozarevcu-zabeli/>

²⁶ Srpski zatvorenik košta 15 evra na dan, Retrieved 04, December 2013, from <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Srpski-zatvorenik-kosta-15-evra-na-dan.lt.html>

размишљају да се радно ангажују, јер то доприноси њиховој суштинској промени, као лакшем налажењу после након изласка из пенитенцијарне установе. На овај начин превазишао би се проблем везан за забрану принудног рада у Уставу Републике Србије²⁷ (члан 26). Проблем, такође, представља Конвенција Међународне организације рада бр. 29, од 10. јуна 1930. године, у којој је изричито прописано да се принуди рад не односи на сваки рад или услугу, који се од неке особе, захтева, као последица осуде проглашене судском пресудом, под условом да се наведени рад или услуга обављају под надзором и контролом јавне власти и да наведена особа није уступљена или стављена на располагање приватним особама, предузећима или удружењима (члан 2). Стога, неопходно је водити рачуна о томе да међународни документи забрањују давање могућности предузећима да им уступе или ставе на располагање осуђена лица на рад. Комитет експерата Међународне организације рада истакао, у својим извештајима о раду осуђеника у приватним затворима, да је потребно да осуђеник пристаје да слободно ради у индустријском погону приватног затвора како не би постојао принудни рад осуђеника.²⁸

Уколико би Република Србија донела одлуку о оснивању приватних затвора, неопходно је у променити Закон о извршењу кривичних санкција, у којем би се прецизно навело ко сме да оснива приватне затворе и под којим условима. Такође, положај лица лишеног слободe у приватним затворима не сме да се разликује од положаја лица лишеног слободe у тзв. државним затворима. Међутим, није довољно предвидети иста права за лица лишеног слободe у приватним затворима, већ је, због специфичности типа пенитенцијарне установе у којој је остваривање профита главни циљ, потребно ојачати положај лица лишеног слободe. Тако је неопходно омогућити лицу лишеном слободe да, уколико сматра да му је повређено неко право прописано ЗИКС-ом од стране управе приватног затвора, поднесе одговарајући поднесак лицу, које је именовано од стране државе и које би било непосредно присутно у приватном затвору. На тај начин би се спречила ситуација да запослени у приватним затворима, неодговарањем и недистрибуирањем одговараћих поднесака надлежним државним органима додатно погоршају положај лица лишеног слободe. Између осталог, за управника приватног затвора може бити именовано лице, које испуњава све услове прописане одредбама ЗИКС-а. Иста аналогија важи и за начелнике служби, при чему би запослени у одговарајућим службама у приватним затворима морали да прођу потребну обуку у оквиру Центра за обуку и стручно оспособљавање запослених у Управи за извршење кривичних санкција.

Потребно је, такође, увођење могућности да комисија, састављена од инспектора рада и представника Управе за извршење кривичних санкција,

²⁷ члан 26 Устава Републике Србије, *Сл. гласник РС*, бр. 98/2006

²⁸ Observation (CEACR) - adopted 2001, published 90th ILC session (2002), Retrieved 21, April 2014, from http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO::P13100_COMMENT_ID:2198997

редовно и ванредно посећују индустријске погоне приватних затвора. На тај начин би се спречила ситуација да управа приватног затвора тера осуђенике да раде, кршећи при томе одредбе ЗИКС-а везане за рад осуђеника.

6. ЗАКЉУЧАК

Приватни затвори, као врста пенитенцијарних установа, су новијег датума. Сједињене Америчке Државе, заједно са Великом Британијом, су биле пионири у настанку ових казнено-поправних установа. Иако су ове земље најдаље одмакле у вођењу затвора од стране приватних компанија, пажљивом анализом је било могуће уочити све недостатке једног оваквог система и поред свих бенефита њиховог постојања. Разлози допуштања приватним компанијама у почетку да воде, а касније да граде затворе, су пренатрпаност затвора, као и став тадашњих политичара да приватне компаније могу боље да руководе одређеним јавним системима.

Анализом стања у пенитенцијарном систему у Републици Србији, увиђамо да постоји више од два пута лица лишених слободе у казнено-поправним установама у односу на законом прописане услове. Такође, један од најважнијих облика третмана – рад осуђеника, се не спроводи у пуном обиму, због недостатка финансијских средстава, што у у комбинацији са хроничном кризом у Републици Србији, при чему бо милиона евра годишње кошта пенитенцијарни систем, представља основу за доношење одлуке о оснивању приватних затвора. Ипак, одлука да приватне компаније руководе затворима није толико једноставна. Потребно је узети у обзир све опасности и недостатке које оваква одлука носи са собом. Највећа опасност се огледа у томе да приватне компаније злоупотребљавају рад осуђеника, с циљем постизања што веће економске добити. Међутим, постоје и други недостаци приватних затвора, који се отелотворују у проблемима хуманитарног и социјалног карактера, лошијој обуци запослених у формалном систему, истом обиму насиља као у државним затворима, присутности веће количине психоактивних супстанци у односу на државен затворе, лошијем квалитету хране итд. Стога, приликом доношења одлуке о допуштању приватним компанијама да руководе затворима, потребно је сагледати позитивне и негативне стране увођења приватних затвора, и сходно тренутној ситуацији донети коначну одлуку.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, L. (2009). *Kicking the national habit: The legal and policy arguments for abolishing private prison contracts*, Public Contract Law Journal, American Bar Association, (Electronic version). Retrieved 21, November 2013,

- from <https://www.prisonlegalnews.org/displayArticle.aspx?articleid=21985&AspxAutoDetectCookieSupport=1>
- Arguments Against Private Prisons, Retrieved 21, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/cons>
 - Arguments For Private Prisons, Retrieved 16, November 2013, from <https://sites.google.com/site/privateprisons2/pros>
 - Bezbednosno-obaveštajne službe Republike Srbije, *Zatvori*, Retrieved 29, November 2013, from [http://www.bezbednost.org/upload/document/\(15\)_unijat_2009_zatvori.pdf](http://www.bezbednost.org/upload/document/(15)_unijat_2009_zatvori.pdf)
 - Bezbednosno-obaveštajne službe Republike Srbije, *Zatvori*, Retrieved 29, November 2013, from [http://www.bezbednost.org/upload/document/\(15\)_unijat_2009_zatvori.pdf](http://www.bezbednost.org/upload/document/(15)_unijat_2009_zatvori.pdf)
 - Blakely, C., Bumphus, V. (2004). *Private and Public Sector Prisons—A Comparison of Select Characteristics*, Federal Probation – a journal of correctional philosophy and practice, (vol. 68, number 1). (Electronic version). Retrieved 21, November 2013, from <http://www.uscourts.gov/uscourts/federalcourts/pps/fedprob/2004-06/prisons.html>
 - Camp, D., Gaes, G. (2000). *Private Prisons in the United States, 1999: An Assessment of Growth, Performance, Custody Standards, and Training Requirements*, Federal Bureau of Prisons Office of Research and Evaluation, Washington, (Electronic version). Retrieved 23, November 2013, from http://www.bop.gov/news/research_projects/published_reports/prison_mgmt/oreprcg2000.pdf
 - Case of Kalashnikov v. Russia, appl. nr. 47095/99
 - CCA Story: Our Company History, Retrieved 11, November 2013, from <http://cca.com/our-history>
 - Due process, Retrieved 18, November 2013, from http://www.law.cornell.edu/wex/due_process
 - Great Britain: Parliament: House of Commons: Welsh Affairs Committee, *Welsh prisoners in the prison estate: follow-up, ninth report of session 2009-2010*
 - Kazneno-popravni zavod u Nišu, Retrieved 27, November 2013, from <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivičnih-sankcija/kazneno-popravni-zavodi/zatvorenog-tipa/kazneno-popravni-zavod-u-nisu/>
 - Kazneno-popravni zavod u Nišu, Retrieved 27, November 2013, from <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivičnih-sankcija/kazneno-popravni-zavodi/zatvorenog-tipa/kazneno-popravni-zavod-u-nisu/>
 - Kazneno-popravni zavodu u Požarevcu – Zabela, Retrieved 29, November 2013, <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivičnih-sankcija/kazneno-popravni-zavodi/strogo-zatvorenog-tipa/kazneno-popravni-zavod-u-pozarevcu-zabeli/>

- Kutama Sinthumule Correctional Center, Retrieved 12, November 2013, from <http://www.geogroup.com/maps/locationdetails/66>
- Logan, C. (1992). *Well Kept: Comparing Quality of Confinement in Private and Public Prisons*, Journal of Criminal Law and Criminology, Chicago, (vol. 83)
- *Michigan Privatization Report*, Mackinac Center for Public Policy, (2003). (Electronic version). Retrieved 17, November 2013, from <http://www.mackinac.org/archives/2003/mpr2003-01.pdf>
- Observation (CEACR) - adopted 2001, published 90th ILC session (2002), Retrieved 21, April 2014, from http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NOR_MLEXPUB:13100:0::NO::P13100_COMMENT_ID:2198997
- Panchiama, N. *Competition in prisons*, (Electronic version). Retrieved 14, November 2013, from <http://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/Prisons%20briefing%20ofinal.pdf>
- Perrone, D., Pratt, T., *Comparing the quality of confinement and cost effectiveness of public versus private prisons: What we know, why we do not know more, and where to go from here*, The prison Journal, (Electronic version). 2003, Retrieved 16, November 2013, from http://www.d.umn.edu/~jmaahs/Correctional%20Continuum/Online%20Readings/PerroneandPratt_privatization.pdf
- Price, B., Morriss, J. (2012) *Prison Privatization: The Many Facets of a Controversial Industry*, ABC-CLIO, California
- Radnici KPZ Niš koji su prijavili zloupotrebe i korupciju „trpe šikaniranje“, Retrieved 29, November 2013, http://www.transparentnost.org.rs/index.php?view=details&id=1076%3Amediji-o-korupciji&option=com_eventlist&Itemid=6&lang=sr
- Radnici KPZ Niš koji su prijavili zloupotrebe i korupciju „trpe šikaniranje“, Retrieved 29, November 2013, http://www.transparentnost.org.rs/index.php?view=details&id=1076%3Amediji-o-korupciji&option=com_eventlist&Itemid=6&lang=sr
- Roth, M. (2006) *Prisons and Prison Systems: A Global Encyclopedia*, Greenwood Press, USA,
- Sellers, M., (1993). *The History and Politics of Private Prisons: A Comparative Analysis*, Associated University Presses, England
- Selman, D., Leighton, P. (2010). *Punishment for Sale: Private Prisons, Big Business, and the Incarceration Binge*, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland
- Smith, A. (2012). *Private vs. Public Facilities, Is it cost effective and safe?* (Electronic version). Retrieved 11, November 2013, from <http://www.corrections.com/news/article/30903-private-vs-public-facilities-is-it-cost-effective-and-safe->
- South Florida State Hospital, Retrieved 12, November 2013, from <http://www.geocarellc.com/Locations/SouthFloridaStateHospital.aspx>
- Srpski zatvorenik košta 15 evra na dan, Retrieved 04, December 2013, from <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Srpski-zatvorenik-kosta-15-evra-na-dan.lt.html>

- The Geo Group, Retrieved 11, November 2013, from <http://www.geogroup.com/history>
- What Is a Private Prison? Retrieved 10, November 2013, from <http://www.wisegeek.com/what-is-a-private-prison.htm>
- Whitehead, P., Crawshaw, P. (2012) *Organising Neoliberalism: Markets, Privatisation and Justice*, Anthem Press, London,
- Wilson, J., Advantages and Disadvantages of Private Prisons and Jails, 2011. Retrieved 17, November 2013, (Electronic version). from <http://www.study-mode.com/essays/Advantages-And-Disadvantages-Of-Private-Prisons-565992.html>
- Zatvori puni kao košnice. Retrieved 27, November 2013, from <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/srbija-iza-resetaka/Zatvori-puni-kaos-koshnice.lt.html>,
- Димовски, Д. (2008). *Појава и развој казне лишења слободе*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Правни факултет у Нишу, Ниш
- Закон о извршењу кривичних санкција „Сл. гласник РС, 85/2005, 72/2009 и 31/2011
- *Извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2012. годину*. Retrieved 25, November 2013, from http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/UKKS_izvestaj_2012.pdf
- Јелић, М., Киурски, М., Новаковић, Н., Обрадовић, М. (2003). *Како до европских стандарда – Затвори у Србији 2002-2003*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд. (Electronic version). Retrieved 27, November 2013, from <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske17.pdf>
- Константиновић Вилић, В., Костић, М. (2011). *Пенологија*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш,
- Константиновић Вилић, С., Бурђић, В., Петрушић, Н. (2001) *Казнено поправни завод у Нишу – 90 година*, Просвета, Ниш
- Константиновић Вилић, С., Костић, М. (2013). *Систем извршења кривичних санкција и њенални шрејман у Србији*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш
- Кузминовић, И., Палибрк, Љ. (2012). *Затворски систем у Србији*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, (Electronic version). Retrieved 29, November 2013, <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/zatvori%20-%20mart%202012.pdf>
- Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *Сл. гласник РС*, бр.72/2010
- Тањевић, Н., Мирић, Ф. (2014). *Проблем њренасељености њенишенцијарних усћанова у Србији и ѡрава лица лишених слободе*, Темида
- Устав Републике Србије, *Сл. гласник РС*, бр. 98/2006
- Цвејић, А., Милошевић, В., Вучковић, Л. (2008). *Мониторинг услова за ѡварања у КПЗ Ниш*, Центар за људска права, Ниш, (Electronic version). Retrieved 27, November 2013, from <http://www.chr-nis.org.rs/wp-content/uploads/2011/05/Monitoring-uslova-zatvaranja-u-KPZ-Nis.pdf>

PRIVATE PRISONS

Summary

The author, based on the circumstances that contributed to the creation of private prisons, has explained the historical development of private prisons in the United States and Great Britain. After that, the author has analyzed the strengths and weaknesses of the prison run by private companies. Namely, the author has, stating the benefits of private prisons (reduced overcrowding in penitentiary institutions, cheaper accommodation cost per prisoner, provide better services, the possibility of applying a new philosophy in the manner of execution of sentence, with modern Penitentiary program, with the aim of re-socialization and the reduction of recidivism) and weaknesses of the private prisons (the question of legitimacy, a chronic lack of space in the Penitentiary system is not solved, business-oriented policies of private prisons, less salaries, poor performance of the security service, worst food, weak enforcement of parole, lack of appropriate penitentiary program), wanted to draw attention to the professional public about controversy of the introduction of private companies in the management structure of penitentiary institutions.

As the Republic of Serbia is, constantly in the last twenty years, faced with the increasing number of inmates, as well as the chronic shortage of money, which affects on the situation in industrial areas of prisons, there are options to give licenses to private companies to manage prisons. Therefore, the author has paid special attention to potential problems of introducing private prisons in the penitentiary system in Serbia.

Keywords: private prisons, historical development, Republic of Serbia.

МЈЕСТО И УЛОГА БЕЗБЈЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ У РАЗВОЈУ ДРУШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Прелиминарно саопштење

UDK 351.74/.76:008(497.6 RS)

доц. др Горан Максимовић¹

Сажетак: У раду се разматра могућности теоријској заснивања концепција безбједносне културе као фактора развоја друштва, увођењем у образовни систем Републике. Безбједности има зајажену улогу на скали људских потреба и представља основ за развој сваке индивидуе а тиме посљедично и свеукупној развоја друштва. Да би се развила ова претпоставка, узимало се у обзир карактеристике безбједносне културе кроз које она треба да допринесе развоју и очувању безбједности и друштва. Безбједносна култура, која је настала из националне културе јачањем и оснаживањем, прије свега националној идентитету, кроз јачање националне воље, патриотизма и стремности заштити вишњих друштвених вредности, усмјерена је и ка остваривању крајњих националних циљева, директно уз ослањање на сопствене ресурсе и капацитете у свим доменима развоја друштва. Закључује се да безбједносна култура мора да има зајаженију и видљивију улогу и значај у систему образовања Републике Српске јер је то једини начин да се оствари концепти свеукупне безбједности који подразумева активно учешће појединаца у вршењу безбједности. Ово је оствариво уз подршку политичке друштвене елите, посебно кад се говори о трансферу националне културе у безбједносну културу, односно на улогу државних и друштвених институција, када је у питању трансфер националне безбједности у безбједносну културу.

Кључне речи: безбједносна култура, фактори безбједносне културе, друштво, систем образовања

¹ gomax5575@yahoo.com

УВОД

Констатација да су многе појаве и појмови у данашњим условима добили потпуно другачији контекст и значење него што су имали, односи се и на појмове безбједности и културе. Безбједност заузима важно мјесто на скали људских потреба и представља основ за развој сваког човјека а тиме посљедишно и свеукупног развоја заједнице. Перцепција безбједности као функције „споља“ промијенио се, па се она данас све више посматра истовремено и као функција „изнутра“. На овај начин се стварају претпоставке остварење концепта свеукупне безбједности у којем безбједносна свијест сваког појединца представља битан елемент. Свијест грађана одређује друштвено прихватљиво понашање у датом временском оквиру а до прихватања те свијести и трансформисања у безбједносну културу долази кад заједница такво понашање прихвати, посебно као начин супростављања чиниоцима угрожавања безбједности Републике. Премиса овог рада је да се подизањем нивоа безбједносне културе, кроз систем образовања у Републици Српској, утиче на подизање нивоа свеукупне безбједности Републике и тиме имплицитно свеукупном развоју друштва у Републици. Образовни програм се мора креирати тако да промовише оне вриједности, које су значајне за живот и идеје које ће донијети стабилност, а надасве безбједност за цјелокупну заједницу уз истовремено одбацивање наметнутих или „сугерисаних“ садржаја образовног процеса. Остварење улоге безбједносне културе у развоју друштва у Републици потребно је усмјерити на примарне циљне групе, превасходно младе а потом на политичке елите, субјекте безбједности и медије.

Појам и значај безбједносне културе

Терминолошко одређење безбједносне културе указује да се ради о сложеном појму, састављеном од два појма повезана везом која захтјева схватање процеса на тој релацији а који су довели до настанка новог појма. За развој човјека, безбједност и култура имају битно мјесто док је за развој друштва потребно имати изграђену свјест свих чланова заједнице. Појмовно, безбједносна култура се одређује аналитичко-синтетички по саставним елементима појма, појмовима безбједности и културе. Безбједносна култура је дио опште културе па се тако и безбједност у овом раду посматра у функцији културе. Међусобна веза културе и безбједности се може посматрати и историјски па је све што је створено кроз историју и окарактерисано као пар екселанс културни догађај, имало свој одраз и на безбједност, те се на одређен начин може рећи да је потреба за већом безбједношћу, као израз културне потребе, била покретач и иницирала свеукупни развој.

Посматрано као функција, безбједност је неизоставан дио атрибутивности државе, без обзира на карактер уређења, политички систем или облик власти. С друге стране посматрана као стање, организација и функција у

обезбјеђењу заштићености друштвене заједнице, безбједност захтјева ангажман свих субјеката друштва. Важно је споменути да је једна од елементарних човјекових потреба, потреба да буде заштићен и да његов интегритет, приватност, достојанство и безбједност нису угрожени (Maslow, 1943:377). Друштвена динамика утицала је на нове околности у којима се одвијају савремени безбједносни догађаји. Осјећај несигурности је све јачи, иако више снага и средства никад није било у функцији безбједности, као данас. Традиционални поглед на безбједност, као функцију и задатак субјеката безбједности, односно безбједност „споља“, се напушта. Субјекти безбједности се фокусирају на специфичне облике угрожавања док се од грађана очекује активна партиципација у вршењу безбједности, односно безбједности „изнутра“. Овим се остварује нови концепт културе безбједности у којој учествују сви чланови друштва, чиме безбједност престаје да буде привилегија одређене друштвене групе већ постаје право и обавеза свих грађана.

Безбједносна култура је умногоме резултат социјалног наслијеђа а уједно је и идеја у проналаску мјера за превазилажење безбједносних проблема. Безбједносна култура оснажује присутност конвенционалних субјеката безбједности и утиче на подизање нивоа међусобне сарадње грађана и конвенционалних субјеката безбједности. Она је средство које нам омогућава да се о нашој безбједности старамо на одговоран начин, чиме остварујемо право да будемо безбједни (Стајић et.al., 2005:34). Из овог проистиче да безбједносна култура има грађанску и професионалну димензију а ниво безбједности заједнице је директно пропорционалан јачини везе те двије димензије. На квалитет везе утичу поред социјалног и културног наслијеђа и образовање, свијест, политика, друштвено-политичке прилике, економска ситуација те међународно окружење.

Безбједност и култура су појмови који су нашли начин да се допуне и успоставе однос који је уочљив у садржају и суштини појмова, културе као скупа универзалних вриједности и безбједности као заштићености тих вриједности. Покушаја дефинисања безбједносне културе није било много. Безбједносна култура се посматра и кроз процес еманципације, којим се институције ослобађају од зависности и потчињености те стичу самосталност у одлучивању о сопственој судбини (Кекић, 2004:235). Ђорђевић посматра безбједносну културу као дио опште културе појединца, одређене средине или друштва. Скуп је сазнања из области безбједности који чине појединце, средине и друштво способнијим да распознају методе, облике и радње угрожавања, као и носиоце тих дјелатности, без обзира гдје се и како испољавају (Ђорђевић, 1989:23). Стајић дефинише безбједносну културу као: „скуп усвојених ставова, знања, вјештина и правила из области безбједности, испољених као понашање и процес о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вриједности од свих извора, облика и носилаца угрожавања, без обзира на мјесто и вријеме њиховог испољавања“ (Стајић et.al., 2005:34-35). Ова дефиниција вјероватно најбоље указује на комплексност садржаја безбједносне културе као категорије. Бе-

збједносна култура је динамична и у себи укључује временске и просторне појаве те подразумјева дјеловање с циљем стварања услова опстанка и развоја одређене заједнице. Она се прима, дограђује и преноси а за тај процес су одговорни сви, од породице до друштва. Прва сазнања и садржаји безбједносне културе стичу се у породици а даље се развијају током школовања, допуњују на радном мјесту, уобличавају културним обрасцима и саморефлектују индивидуалним развојем личности сваког појединца. На основу изнесеног, констатује се да је безбједносна култура дио опште културе, да обухвата ставове, знања и вјештине из области безбједности у најширем смислу, да је апсолутно позитивна категорија, да има превентивну улогу, да је одлика како појединца тако и друштва у цјелини и да јој је циљ заштита виталних вриједности друштва.

Безбједносна култура у систему безбједности има превентивну али и проактивну улогу. Посматрање безбједносне културе је могуће на свим нивоима, од индивидуалног до глобалног, а њено присуство се уочава у свим сферама друштвеног живота. На тај начин је потребно сагледати њену улогу у савременим безбједносним концептима, која се превасходно огледа у еманципацији појединаца и група, чиме се они подстичу да питања сопствене безбједности преузму у своје руке. Еманципација тиме постаје дио процеса културе безбједности чиме се постиже свијест о постојању чинилаца угрожавања те спремности одговора на њих. Безбједносна култура има задатак да образовањем, васпитањем и искуством појединаца, друштвених група па и цијелих народа достигне такав ниво свијести о безбједности који ће промјенити њихов однос појединца према безбједносним питањима. Улога безбједносне културе у савременим схватањима безбједности је одређена улогом комплетног културног обрасца, јер је потреба за безбједношћу једна од основних потреба. У савременим схватањима безбједности, безбједносна култура је такав образац понашања, опхођења и мишљења, којим се узимају у обзир широка схватања појма безбједности, тј. сви захтјеви постављени овим концептом. Она се схвата као интерес, потреба и вриједност а испољава као мишљење о безбједности, понашање и приступ безбједности. С обзиром да је култура историјски промјенљива категорија, имплицира да је и безбједносна култура промјенљива категорија која се мијења под утицајем промјена система и концепта безбједности. Повећањем броја референтних објеката безбједности, безбједносна култура постаје комплекснија.

Безбједносна култура има своје унутрашње и спољашње манифестације. Унутрашње се односе на промишљање безбједности, а спољашње на понашање у безбједности, као и на приступ безбједности, под чим се прије свега мисли на спремност и способност да се, било материјално било духовно, одговори на изазове и пријетње. Понашање државе у међународним односима и остваривање позиције са које може утицати на друге државе на међународној сцени, најбоље показује како култура обликује националну безбједност. Када се анализира ова сфера дјеловања културе, идентификују се

три подручја гдје она проналази употребу у међународним односима, подручја политичке, стратешке и организационе културе. За разлику од политичке, стратешке и организационе културе, безбједносна култура треба да одреди понашање у безбједности, у систему као цјелини, његовим појединим дијеловима (субкултуре), као и на кључним тачкама безбједносне иницијативе и одлучивања на највишем нивоу друштвено-политичког ентитета. Култура и правила понашања у безбједности еволуирају сходно промјенама улоге државе и безбједносног простора/амбијента унутар или изван државног простора/територије. Изградња безбједносне културе је неопходан предуслов за успешно функционисање система безбједности, који се успоставља у организацији било ког нивоа. Безбједносна култура се базира на свјесности појединаца а продори према било којој организацији, најуспешније се врше преко појединаца унутар организације (социјални инжењеринг). Превентива против оваквог дјеловања је развој безбједносне културе.

КАРАКТЕРИСТИКЕ БЕЗБЈЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ

Уважавајући наведено, констатује се да је безбједносна култура присутна у скоро свим сферама живота и друштва те се карактеристике безбједносне културе посматрају кроз аспекте и факторе.

Више различитих аспеката условљава развој и ефикасност безбједносне културе. *Еџички асџекџ* безбједносне културе огледа се у подложности како позитивном тако и штетном дјеловању околине. Девијантно понашање се директно рефлектује и условљава примјенљивост безбједносне културе јер њено слабђење изазива морално неприхватљиво понашање, ерозију нивоа безбједносне културе, деградацију друштвено етичких санкција и генерално до стања небезбједности. С обзиром да је појмовно и природно безбједносна култура дио опште културе, она има и свој *социолошки асџекџ* јер је опстанак појединца у друштвеној групи условљен прихватањем образаца и правила понашања. Дилон указује да безбједност и безбједносна култура условљавају политичку мисао док истовремено представљају вриједности које савремена политичка теорија проучава, дефинисањем политичких захтјева кроз безбједност, чиме се указује на *џолиџички асџекџ* безбједносне културе (Dillon, 1996). Битан утицај економије на сва друштвена кретања и развој друштва имплицира да безбједносна култура има и *економски асџекџ*. Економски процеси дјелују на безбједносну културу, посредно и непосредно, као што и безбједносна култура дјелује на економска кретања. У овом раду, нешто већа пажња је посвећена *научно-образовном* аспекту безбједносне културе. Образовање је у савременом друштву један од кључних развојних ресурса јер је у функцији развоја личности, самосвјести а тиме и безбједносне свијести. Конкурентску улогу савремено друштво испољава кроз знање и образовање. Оно ће имати врхунски значај за јачање

и развој стабилног друштва у Републици Српској јер „...образовање које укључује у свој садржај науку и културу, представља непревазиђену снагу и одлучујући фактор развоја и прогреса личности и друштва“ (Кузмановић, 2002:43-44). Овоме у прилог говоре трендови и захтјеви друштва које стасавало око нас, у којем ће радници знања бити доминантна група (Дракер, 2005). Опстанак ће бити могућ само друштвима „наоружаним“ знањем па мала друштва морају умногостручити напоре у том правцу јер је то оно што малим друштвима, као што је Република Српска, остаје (Кузмановић, 2002:45). Процес образовања мора постати дио културе, култивишући и обогаћујући личност те пружајући јој могућност да пронађе свој идентитет и сагледа своја ограничења, препреке и изазове глобалног друштвеног развоја. Образовањем се стиче свијест и став о потреби заштите док се науком спознавају начини реализације заштите. Овакво размишљање води ставу о неопходности уграђивања садржаја безбједносне културе у образовни програм и то не само у специјализоване образовне институције већ у комплетан образовни процес.

Читав је низ опредјељујућих фактора безбједносне културе утиче на развој друштва као што су породица, образовање, културни обрасци и национални менталитет, право и систем безбједности, међународне правне норме и стандарди. У овом раду, апострофирани су породица и образовање. *Породица*, као основна ћелија друштва, има пресудну улогу у животу појединца и оставља снажан печат на његов развој. Мјесто је за стицања елементарних образаца понашања и знања из области безбједносне културе. Поред многобројних функција породице, посебно су значајне заштитна функција, образовно-васпитна и функција социјализације. Васпитање и образовање су примарни задаци породице у функцији развоја личности. Функција заштите се односи на све чланове породице током цијелог живота. Прва знања у вези заштите и безбједности али и етичких норми и стандарда понашања добијају се у породици. Ова функција је у блиској вези са другим функцијама породице због стварања унутрашњих веза и односа битних за даљи развој чланова породице и даљу социјализацију, чиме се указује на социјализаторску функцију породице. Социјализацијом се пружа могућност члановима породице да се прилагоде друштвеној средини и условима живота у њој, чиме се прихвата и развија безбједносна култура. Породични услови одређују ниво безбједносне културе који сваки појединац понесе са собом у даљи живот и одређује облике даље социјализације и дограђивање личности новим садржајима а интеракције и везе између породице и безбједносне културе су вишеструке (Стајић et.al., 2005:74). Друштвене миграције у данашњем свијету све више ограничавају утицај породице на културна и безбједносна искуства. Ову улогу почињу да заузимају друге групације својим захтјевима и обрасцима понашања па улога појединца увелико зависи од снагажења у новој средини и одговору према захтјевима те средине. *Образовање* као процес је усмјерено на обогаћивање људског сазнања те обухвата усвајање знања са практичном дјелатношћу током

kojeg se ljudi pripremaју za život i rad u određenoj zajednici. Obrazovanje je nerazdvojan dio vaspitanja i predstavља cjelokupno ljudsko djelovanje na sve sfere čovjekovog žiћа. Ovim procesom se formiraju stavovi, uvjerenja i pogledi na određene pojmove. Tokom obrazovanja, ljudi stiču znanja o vrijednostima i običajima koje društvo nastoji da promovirše te sadržajima i sredstvima koja se koriste u tu svrhu. Znanje se stiče informisanošću i razvojem vještina, formalnim ili neformalnim kanalima. Proces obrazovanja je permanentan. U danashem društvu diskutabilan je odnos prenosa informacija putem škole i putem medija. Mediji su predstavljaju izazov školama u smislu prenosa informacija, koje su ponekad kontradiktorne. Taj izazov škola može da eksploatirše uvođenjem reda u informacije koje se prezentuju, omogučavanjem razumijevanja, vrijednovanja i kritičkog usvajanje istih. Promjene vrijednosnih orijentacija mlađe populacije ukazuju na protivriječnost informacija koje se prezentuju u školi i koje se sreću u svakodnevnicima. Uloga škole je u kritičkom uobličavanju, povezivanju i sistematizaciji parcijalnih znanja u smislenu cjelinu. Emancipatorska uloga obrazovanja u životu ličnosti i posljedično društva, ogleda se kroz znanje koje omogučava razumijevanja ličnosti i svijeta oko sebe. Prisutna je potreba permanentnog sticanja znanja da bi se odgovorilo izazovima savremenog društva, što se odnosi i na sticanje znanja, vještina i stavova koji se odnose na bezbjednosnu kulturu. Obrazovanje se treba staviti u funkciju opšteg razvoja ličnosti, provodeći ga sveukupnim, planским, sistematskim i organizovanim pristupom.

СИСТЕМ ОБРАЗОВАЊА

Смисао и улога образовања у савременим друштвима је у потреби омогућавања развоја друштва, његове савремености, извјесније будућности, квалитета живота и услова креирајући претпоставку просперитетнијег живота чланова друштва. Као предуслов свеукупног напретка, образовање је саставни дио најширих друштвених преокупација у многим земљама свијета. Оно представља најмоћније средство за културно, етичко и професионално формирање личности у условима научно-технолошког напретка. Теоријске расправе и анализе заснивају се на прихватању, подржавању и развијању потреба да се образовни систем ухвати у коштац са савременим проблемима којима обилује свако друштво, без обзира на степен развијености. Тако се промовишу стратешки циљеви развоја образовања који подразумевају: унапријеђење образовања сходно промјенама, представљање образовања као развојног ресурса те посебно уважавање образовања као инструмента очувања и развоја националног и културног идентитета. Свака култура развија институције за образовање које члановима друштва преносе знанја важна за развој, очување и опстанак те заједнице. Форме у којима се такво знанје уводи и преноси могу бити разноврсне. Унапријеђење система обра-

зовања у транзиционом периоду мора уважити и оне промјене које преиспитују досадашњи политички, државни, економски, образовни и културни идентитет. Савремена друштвена догађања крећу се у оквирима општег глобалног преплитања идеја, догађаја и актера. Међузависност диктира развој економије, технологије, политике, медија и других чинилаца а резултат тих збивања је постепено потискивање националних суверенитета и разарање локалних идентитета пред инвазијом моћних транснационалних институција и процеса. Овај процес подразумјева стварање нових културних синтеза али и нестанак, у распону од декултурације до отвореног етноцида, бројних мањинских култура (Инђић, 2009:126). Може се примјетити да су сва данашња друштва изложена утицајима глобализације а посебно њихови образовни и културни системи. Присутна је репродукција вриједности и образаца понашања глобалног друштва на локалном нивоу што утиче на промјене вриједности и ставова према одређеним појавама!? Одговор на ове утицаје мора бити изградња сопственог концепта интеграције у глобализоване токове јер би се та „локална“ верзија глобалне културе суочила са локалним културним идентитетом и националном културом, чије преобликовање може имати патолошке посљедице и угрозити идеју културног диверзитета или плуралитета култура.

Противрјечности у савременом свијету постављају, као незаобилазно, питање улоге образовања у избјегавању конфликта, развијању свијести о „другима“, постојећој међузависности те чиниоцима угрожавања безбједности који оптерећују свакодневни живот. Ниво и квалитет образовања и образовна постигнућа утичу на однос човјека према својој околини на свим нивоима, према самом себи, другим људима, припадницима различитих етничких група и човјечанству у цјелини. Због тога је изузетно важан начин одређивања и конституисања садржаја наставних планова и програма на свим нивоима система образовања, оспособљавање кадрова за преношење тог знања и сагледавање услова у којима се спроводи. Образовање има задатке ширег друштвеног значаја, посебно због усложњавања свих форми живота и увођења високих технологија. У том смислу је подизање нивоа безбједносне културе кроз систем образовања значајно за спасавање заједнице од (само)уништења, при чему се највише рачуна на снагу људског разума и његову културу. Образовни аспект безбједносне културе, који је утемељен кроз оквир система образовања, мора да испољи и развије ту димензију, која ће „оплеменити“ хладну технолошку сферу, која доминира у модерној култури. На овај начин ће се систем образовања обогатити потребним знањима и вјештинама, вјеровањима и вриједностима које проистичу из интуитивних, креативних и духовних облика знања, потребних сваком члану друштва који је у процесу образовања (Асман, 2002). Образовни програм се мора креирати тако да промовише вриједности које су значајне за живот и идеје које ће донијети стабилност, а прије свега безбједност за цјелокупну заједницу. Такође, потребно је да се испуне и услови који обухватају традиционалне вриједности везане за живот свих на овом простору, да буду при-

влачни за све слојеве друштва, да озбиљно одговоре на изазове и да буду занимљиви за земље из окружења, са којима се најприје сарађује и развијају добросусједски односи.

ОБРАЗОВАЊЕ ПРЕМА ЦИЉНИМ ГРУПАМА

Кад се говори о циљним групама, убједљиво најважнија група која је у процесу образовања и која је потребно да буде обухваћена процесом усвајања знања и принципа, који промовише концепт бездједносне културе, јесу дјеца и млади. Образовање има веома важну улогу информисања и формирања дјеце и младих као активних и одговорних чланова заједнице у којој живе. Један од основних циљева образовања јесте развој самосталног личног идентитета младог човјека, чему треба да допринесе цјелокупан васпитно-образовни процес. Данас се говори о новим приступима образовању, у контексту стратегија, који се могу операционализовати кроз четири образовна циља: учити да би се знало, учити да би се радило, учити да би се живјело и учити да би се било/живјело (остваривање људске цјелокупности, развој личног и групног идентитета, самопоштовања и самоуважавања).

Наставни предмети који предњаче као носиоци националних обиљежја јесу српски језик и књижевност, историја, географија, али и предмети посвећени културном стваралаштву. Ови наставни предмети пружају основна сазнања о култури српског народа, његовој историји и географским обиљежјима територије на којој живи, али и знања о другим народима и културама. Пригодним садржајима у оквиру тих предмета ученици могу најлакше усвојити основна знања о свом националном поријеклу и развити свијест о посједовању специфичних културно-антрополошких, национално-историјских, вриједносно-обичајних и језичких обиљежја. Упоредо са упознавањем културних посебности сопствене националне заједнице, пожељно је да ти предмети усмјеравају ученике на разумијевање и поштовање других народа, на прихватање разлика произашлих из утицаја другачије средине и на усвајање и поштовање основних људских права и слобода. Тиме се ствара основа за трансфер културног обрасца као ресурса друштвеног развоја преко гранања образовања у правцу бездједносне културе, организационе, као и професионалне културе рада и стваралаштва. На тим основама гради се идентитет младих као аутентичан темељ за обликовање људских ресурса једне земље и за њихову спремност да се суоче са свим чиниоцима угрожавања бездједности који их окружују. Образовањем се развија и јача одређени систем вриједности и обичаја које друштво настоји да промовише у свим приликама, а они даље утичу на избор садржаја којима ће се дати преимућство у преносу знања и средствима која ће користити да би остварили те циљеве. Образовни процес мора бити обogaћен и хуманистичким садржајима, а хуманистичко образовање мора постати део опште

културе и културолошке самосвјести сваког појединца. На тај начин култивише се и обogaћује личност појединца и групе, и пружа им се шанса да успјешније пронађу и изграде свој идентитет и сагледају сва ограничења, препреке и изазове глобалног друштвеног развоја. Развој идентитета представља суштину развоја и филозофије образовања за 21. вијек и њен најважнији циљ. Откривањем властитог идентитета развија се не само колективно памћење, већ се омогућава откривање и чување властитог групног и индивидуалног идентитета, али и других личних и друштвених вриједности. При том се развија осјећај припадности својој нацији, али и човјечанству, па се, с једне стране, његује национални идентитет, а с друге, развија и обogaћује космополитски дух.

Одређена политичка размишљања, активности и одлуке представљају се као безбједносни пројекат. Архитектура савремене политичке моћи, оличена у држави, институцијама и појединцима, укључујући савремене демократске политичаре, своје кључне премисе гради на темељима безбједности и безбједносних потреба. Управо због тога је важно да политички лидери, који се позивају на безбједност, располажу знањима и умјећима који ће помоћи да се безбједносна култура оствари примјењујући адекватна политичка, економска, културна, војна, полицијска и друга средства. Креатори политике и стратегије склони су да виде ситуацију кроз свој културни „објектив“, са недовољно разматрања и калкулација перспектива и интереса других, те је у том смислу потребно озбиљније поради на њиховом образовању. Начин на који ће се остварити и примјенити безбједносна култура у друштву не умањује значај и одговорност владајућих политичких снага, као *de facto* важног промотора овог концепта. Зато се и политичка елита идентификује као циљна група која треба да буде одговорни носилац трансфера националне културе у безбједносну културу и који се морају укључити кроз неку форму образовног процеса како би стекли, а затим и оправдали тај статус. На сличан начин могу се посматрати и кадрови односно људски ресурси из безбједносних структура. Последња истраживања која се односе на стање безбједносне културе указују на висок степен повјерења испитаника у политичке елите и субјекте безбједности у Републици Српској (Максимовић, 2012:130).

Медији, као средство преко којих се преносе поруке широкој и друштвено мјешовитој публици, такође су веома значајна циљна група која треба да буде дио образовног процеса и активности, кроз које се садржаји националне културе представљају на начин да доприносе промоцији и развоју безбједносне културе трансфером акумулираних знања и вриједности. Истраживања проведена 2009. године показује да се 73% испитаника о чиниоцима угрожавања безбједности информисе путем медија. Занимљив је податак да се свега 16% испитаника, који не раде у сектору безбједности, о чиниоцима угрожавања безбједности информисе током школовања (Максимовић, 2012:152). Средствима масовних комуникација управљају менаџери одређених профила са посебним стручним знањима, али који у сваком тре-

нутку морају бити свјесни значаја бездједносне културе и потребе да обогате своје програме, рубрике и сајтове образовним садржајима који шаљу поруке мира, толеранције, поштовања и уважавања других и другачијих, као и упозорења о ономе што може да повреди, угрози, манипулише или „заведе“. Ово је посебно важно узевши у обзир власничку структуру неких медија и лица и организације који стоје иза њих.

ЗАКЉУЧАК

Бездједносна култура, у савременим схватањима бездједности, је такав образац мишљења, понашања и опхођења, којим се узимају у обзир сви заштјеви који су постављени новим концептом бездједности. Она представља скуп усвојених ставова, знања, вјештина и правила из области бездједности, испоњених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вриједности од свих извора, облика и носилаца угрожавања, без обзира на мјесто или вријеме њиховог испољавања. Као таква, бездједносна култура има своје унутрашње и спољашње манифестације.

Улога бездједносне културе у превенцији угрожавања бездједности грађана Републике Српске је прије свега у еманципацији појединаца и група. Њено мјесто је одређено улогом комплетног културног обрасца. Бездједносном културом се оснажује национални идентитет, кроз јачање националне воље, патриотизма и спремности заштите виталних националних вриједности а усмјерена је ка остваривању трајних националних циљева, првенствено уз ослањање на сопствене ресурсе и капацитете у свим доменима развоја друштва. Да би се остварила улога бездједносне културе у развоју друштва, она се мора усмјерити на циљне групе, превасходно младе а потом на политичке елите и медије. Бездједносна култура мора да има запаженију и видљивију улогу и значај у систему образовања Републике Српске јер је то једини начин да се оствари концепт свеукупне бездједности који подразумева активно учешће појединаца у вршењу бездједности. Три су битна обиљежја бездједносне културе: представља темељни основ организације и функционисања система бездједности, односи се на димензије, вриједности, значења и смисао бездједности повезаних с културом и друштвом и усмјерена је како на процес и функционисање система тако и на његово мијењање. Образовни програм у Републици се мора креирати тако да промовише оне вриједности које су значајне за живот и идеје које ће донијети стабилност, а надасве бездједност за цјелокупну заједницу. Може се закључити да се подизањем нивоа бездједносне културе, кроз систем образовања у Републици Српској, утиче на подизање нивоа свеукупне бездједности Републике и тиме имплицитно свеукупном развоју друштва у Републици. Тиме се полазна премиса потврђује. Успостављањем бездједносне културе као научне дисциплине дошло би се до научне и теоријске анализе бездјед-

носних појава, синтезе теоретских и практичних знања из ове области, учачавања поријекла, начина стицања и унапређења безбједносне културе, указивања на њен значај за одржавање безбједности, повећања свјесности и одговорности за безбједност на свим нивоима и секторима безбједности, откривања узрочно-посљедичног односа са друштвеним појавама које угрожавају безбједност те подстицање на даљи научни развој и унапређење знања из ове области.

ЛИТЕРАТУРА

- Асман, А. (2002). *Раг на националном љамћењу*, Библиотека ХХ век, Београд.
- Dillon, М. (1996). *Politics of security*, Routledge, London.
- Дракер, П. (2005). *Управљање у новом друштву*, Адигес, Нови Сад.
- Ђорђевић, О. (1989). *Лексикон безбједности*, Привредапублик, Београд.
- Инђић, Т. (2009). *Технолојја и културни идентитет*, Службени гласник, Београд.
- Кекић, Д., (2004). *Култура безбедности у савременим схваћањима безбедности*. Међународни проблеми, Vol. LVI, бр. 2–3, стр. 221–248.
- Кузмановић, Р. (2002). *Мултидимензионалност у систему образовања полицје*, Зборник радова Полиција и образовање, ВШУП, Бања Лука.
- Максимовић, Г. (2012). *Безбједносна култура и мало и лако наоружање*. Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука.
- Maslow А.Н. (1943). *A Theory of Human Motivation*, Psychological Review, 50, 370-396
- Стајић Љ., Мијалковић С., Станаревић С. (2005). *Безбедносна култура*, Драганић, Београд.

THE ROLE OF SECURITY CULTURE IN SOCIETY DEVELOPMENT IN REPUBLIC OF SRPSKA

Abstract

This paper discusses the option of theoretical establishment of the concept of security culture as the the factor of development of society, through the educational system of Republic. Security has a prominent role in the scale of human needs and represent the basis for the development of every citizen and thus consequently the overall development of society. In order to develop this premise, the characteristics of the security culture have been taken into account by

which it should contribute to the preservation and development of security and society. Security culture, emerged through strengthening from the national culture, especially of national identity, through the strengthening of national will, patriotism and willingness to protect vital values, is directed towards achieving lasting national goals, primarily by relying on their own resources and capacities in all spheres of social development. It is concluded that the security culture has to have more significant and more visible role and importance in the Republic of Srpska education system because it is the only way to achieve the holistic security concept that includes the active participation of individuals in provision of security. This is achievable with the support of a political elites, especially when talking about the transfer of national culture in the security culture and the role of government and social institutions, when it comes to the transfer of national security in the security culture.

Key words: security culture, factors of security culture, society, education system

PRISUSTVO I UPOTREBA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI U ZATVORIMA

Prethodno saopštenje

UDK 615.21.015.6:343.81

Mr Ljeposava Ilijić¹

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd

Doc dr Goran Jovanić²

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Apstrakt: Porast broja zavisnika od psihoaktivnih supstanci u kazneno-popravnim zavodima, kao i porast broja onih koji su osuđeni za krivična djela neovlašćene trgovine drogom, predstavlja jedan od najvećih problema sa kojima se suočavaju zatvorski sistemi u svijetu. Rezultati brojnih studija ukazuju na pozitivne korelacije između zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, izvršenja krivičnih djela, ali i kasnijeg recidivizma. Savremena penološka praksa pažnju usmjerava ka pronalaženju adekvatnih modela otkrivanja osuđenih koji su zavisnici, ali i izbora pogodnih metoda tretmana, liječenja i odvikavanja u cilju uspješne socijalne reintegracije. Autori u ovom radu, pažnju su usmjerili ka analizi problema zavisnosti osuđenika u kazneno-popravnim zavodima u Srbiji, rasprostranjenosti, ali i načinima reagovanja na postojeće probleme, upoređujući ih sa praksom postupanja razvijenih evropskih zemalja.

Ključne riječi: Psihoaktivne supstance, zatvor, osuđeni, tretman.

O PROBLEMU POSTOJANJA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI U ZATVORIMA

Križa zatvora (Mrvić-Petrović, 2007) obilježena kao globalni problem, očituje se ne samo kroz povećanje broja zatvorske populacije³, već i kroz negativne

¹ E-mail: lelalela_bgd@yahoo.com

² E-mail: goxi67@gmail.com

³ Problem prekobrojnosti zatvorske populacije nije problem koji je prisutan samo na našim prostorima. Naime, globalni podaci pokazuju da su čak 144 od 170 država u svijetu zatvorski sistemi

trendove u strukturi osuđenih lica. U izvještaju Uprave za izvršenje zavodskih krivičnih sankcija (2009) negativni trendovi u strukturi osuđenih lica manifestuju se i kroz porast broja osuđenih lica za krivična djela vezana za droge, ali i kroz povećanje broja osuđenih koji su aktivni zavisnici.⁴ Slične rezultate navode i druga istraživanja. Tako Ilijić (2012) dolazi do podatka o drastičnoj promjeni u strukturi osuđenih lica i krivičnih djela. Naime, do 1997. godine, u kazneno-popravnim zavodu zatvorenog tipa-Zabela, broj osuđenih za krivična djela droge bio je relativno mali, a ova grupa krivičnih djela se u ukupnoj strukturi svrstavala u kategoriju zanemarljivog broja, tj. grupu ostalih krivičnih djela. U trenutku istraživanja, 2011. godine, po učestalosti, krivična djela droge zauzimala su treće mjesto (poslije imovinskih k.d. i k.d. protiv života i tijela) (Ilijić, 2012). Rapidno povećanje broja osuđenih za krivična djela se nastavlja, a prema posljednjim zvaničnim podacima, u 2013. god. krivična djela zloupotrebe droga su na drugom mjestu.⁵

Prema dostupnim podacima, Sjedinjene Američke Države prednjače po broju osuđenika zatvorenim u kaznenim ustanovama. Posebno zabrinjava podatak da je od dva miliona ljudi, koliko ih se nalazi iza rešetaka, jedna četvrtina osuđena za krivična djela u vezi sa drogom. Procjenjuje se da se čak 6,8 miliona Amerikanaca bori sa zavisnošću i narkomanijom, a rast zatvorske populacije i dalje je uglavnom zbog zatvaranja za krivična djela droge (*Substance Abuse Treatment and Public Safety, 2008*). Korektivna služba Kanade iznosi podatak da čak 80% presupnika u zatvorima ima problem sa zavisnošću od psihoaktivnih supstanci (*Correctional Service Canada, 2004*).

Rasprostranjenost problema zavisnosti od droga među zatvorenicima u evropskim zatvorima je visoka u odnosu na opštu populaciju (Council of Europe, 2014). Prisustvo psihoaktivnih supstanci u zatvorima Velike Britanije bilo je zapaženo još kasnih 1980-ih i početkom 1990-ih godina, kada konzumiranje droge postaje sve češći i prihvaćeniji vid ponašanja zatvorenika (Crawe, 2000). Takođe, u to vrijeme zatvorska služba počinje ozbiljnije da sagledava posljedice prisustva i upotrebe droga, dok brojne studije ukazuju da preko 25% osuđenika koja su ikada koristila droge su je prvi put upotrebile u zatvoru (Crewe, 2000).

Procenat osuđenika koji su zavisnici u Evropi varira. Podaci iz 17 zemalja Evropske Unije ukazuju da se taj procenat kreće od 16% (koliko je zabilježeno u Rumuniji) do čak 79% (Holandija i Ujedinjeno Kraljevstvo). Podaci iz studije koja je obuhvatila 15 zemalja EU pokazuju da je između 2% i 56% od zatvoreni-

prepuni, što znači da se oko 85% država suočava sa problemom prekobrojnosti zatvorske populacije. Nažalost, Srbija baš u ovom negativnom trendu prati svjetski nivo, čime se naša država uveliko svrstava u red onih koji nemaju dovoljno prostora da smjeste svoje zatvorenike. Detaljnije u: *International Centre for Prison Studies, King's College, London*. http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/highest_to_lowest_rates.php

⁴ Čak 50% lica lišenih slobode imalo je iskustva sa drogama ili su aktivni zavisnici. Detaljnije u: Izveštaj uprave za izvršenje zavodskih krivičnih sankcija, (2009). Ministarstvo pravde Republike Srbije.

⁵ Podaci preuzeti iz: Godišnji Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, (2013). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Dostupno na: www.uiks.gov.rs.

ka prijavilo da konstantno koristi nedozvoljene supstane od dolaska u zatvorsku ustanovu (*World Health Organization, 2014*). Postoje očigledene i dobro dokumentovane veze da je mnogo lica osuđeno za posjedovanje i distribuciju droge, ali i da su pod dejstvom supstanci učestalije vršili krivična djela, te da su zbog redovnog plaćanja i snadbjevanja vršili kriminalne akte (*European Monitoring Center on Drugs and Drug Addiction, 1997*).

Srbija u pogledu broja osuđenika koji su zavisnici, nažalost prati negativne svjetske trendove. Prema zvaničnim podacima nadležnih službi 27,5% osuđenih i 12,6% pritvorenih muškaraca su zavisnici. Podaci o broju osuđenica koje su zavisnice, još je alarmantniji. Iako je procenat ženske zatvorske populacije na niskom nivou, zabrinjava podatak da je 40,5% osuđenica čine zavisnice.⁶

ZDRAVSTVENI RIZICI, NEGATIVNE POSLIJEDICE I POVEZANOST DROGE I KRIMINALA

Zavisnost od psihoaktivnih supstanci je socijalno-psihiatrijski poremećaj koji prema rasprostranjenosti ima epidemijski karakter. Prevalenca je u stalnom porastu, a posebno su ugrožene zemlje u tranziciji (Kovačević, 2010).

Zavisnici od psihoaktivnih supstanci izloženi su brojnim zdravstvenim rizicima kao što su rizik od predoziranja, ali i prenos zaraznih bolesti kao što su hepatitis B i C i virus⁷ HIV-a. Rezultati istraživanja pokazuju da svaki sedmi zatvorenik ima iskustvo sa intravenskim uzimanjem droge. Od ukupnog broja intravenskih korisnika droge, 5% je prvi put uzelo drogu u zatvoru, a 39,5% je bar jednom djelilo pribor za ubrizgavanje. Takođe, svaki peti zatvorenik se tetovirao u zatvoru, a kod 14,7% nije korišćen sterilan pribor (Krstić, Terzić, Knežević i dr. 2008). Čak i sasvim jednostavni programi prevencije zaraznih bolesti, kao što je npr. besplatna podjela sterilnog pribora, pokazali su se kao vrlo efikasni u sprječavanju širenja zaraznih bolesti u velikom broju zemalja (Njemačka, Luksemburg, Španija, Švajcarska i dr.) (*World Health Organization, 2014*).

Prisustvo navedenih bolesti u zatvorima uslovljava prilagođavanje ustanove pružanju intenzivne i stručne medicinske pomoći i zaštite, jer se radi o ozbiljnim bolestima koje zahtjevaju takav tretman, a neke od ovih bolesti ili neki od njihovih stadijuma, podrazumjevaju izolaciju osuđenih lica, što svakako može otežati ili potpuno onemogućiti obavljanje svakodnevnih aktivnosti. Nameće se zaključak da zatvor kao ustanova nije adekvatno opremljena i prije svega, podobna ustanova da se brine o ozbiljno bolesnim ljudima, a specifični problemi, sa kojima se susreću naše zatvorske ustanove, kao što su loši higijenski uslovi,

⁶ Godišnji izveštaj Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, (2013). Ministarstvo pravde Republike Srbije.

⁷ Prema procjenama iz istraživanja sprovedenog 2008. godine, u populaciji injektirajućih korisnika droga, procenat inficiranih HIV virusom je nizak, ali je inficiranost virusom hepatitisa C visoka i kreće se od 45% do 69%. Detaljnije u: Strategija za borbu protiv droga u Republici Srbiji, (2009-2013). Dostupno na: www.zdravlje.gov.rs.

neprilagođena ishrana, neadekvatna zdravstvena zaštita, nasilje, prekobrojnost zatvorske populacije i nedostatak stručnih kadrova, nesumnjivo utiču na to da se ovaj problem multiplikuje (Ilić, 2011).

Veza između droga i kriminala je dobro poznata. Brojna istraživanja navode da je zavisnost od psihoaktivnih supstanci dovodi i do izvršenja krivičnih djela u vezi sa nasiljem i nasilnim oblicima ponašanja, uključujući nasilje u porodici i seksualna zlostavljanja, ali i krivična djela počinjena u saobraćaju pod dejstvom narkotika, što uključuje nezgode, povrede i smrtne slučajeve. Ista studija pokazuje da je jedan od četiri prestupnika počinio krivično djelo pod uticajem droge (*National Institute on Drug Abuse*, 2014). Slične rezultate iznose i druga istraživanja, koji potvrđuju da prestupnici koji su zavisnici, učestalije izvršavaju krivična djela nasilja ili drugim riječima, da gotovo polovina onih koji su identifikovani kao zavisnici od droga osuđeni su za nasilna krivična djela, uključujući ubistvo, ubistvo iz nehata, razbojništvo, silovanje, otmicu i razbojništvo (*Treatment Improvement Protocol*, 2005).

REAKCIJA SRBIJE NA PROBLEM ZAVISNOSTI OSUĐENIKA OD PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI

Krivično-pravni oblici borbe protiv krivičnih djela iz oblasti droge usavršavali su se od 1951. godine, a zakonom propisane krivične sankcije pooštrevale. Tome je prethodila činjenica da je naša zemlja tranzitna teritorija, ali i činjenice da je zavisnost od psihoaktivnih supstanci, počev od 1970-ih godina, u stalnom porastu (Stanković, 2008).

Krivični zakon Republike Srbije (Službeni Glasnik RS. br.72/09, 111/2009, 121/2012, 104/2013) propisuje tri krivična djela koja se svrstavaju o oblast krivičnih djela protiv zdravlja ljudi, a to su:

- Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (čl.246);
- Neovlašćeno držanje opojnih droga (čl. 246a.);
- Omogućavanje uživanja opojnih droga (čl. 247.);

Zakonodavac na ovaj način inkriminiše sva ponašanja koja se dovode u vezu sa drogom, od proizvodnje, prerade, prodaje, nuđenja na prodaju, kupovine radi prodaje ili na bilo koji drugi način stavlja u promet, neovlašćeno drži ili navodi drugog na uživanje ili bilo koji drugi način omogućuje uživanje opojnih droga. Čini se da zakonskim rješenjima nema šta da se prigovori. Međutim, ne možemo zaboraviti da Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (u daljem tekstu ZIKS) ima određena ograničenja kojima bi se trebalo posvetiti veća pažnja. Naime, riječ je o tome da pomenuti ZIKS predviđa da se liječenje narkomanije mora sprovoditi u zatvorskoj bolnici, a ne u svim zatvorskim ustanovama u Srbiji. To ukazuje na problem da preostalih 27 zatvorskih ustanova ostaju bez mogućnosti da sprovedu programe i tretmane liječenja (Ilić, Jovanić, 2011).

Republika Srbija je napravila prvi formalno-pravni korak u borbi protiv droga, donošenjem *Strategije za borbu protiv droga u R.S. (2009-2013)* i *Akcionog plana za sprovođenje strategije za borbu protiv droga u R.S. (2009-2013)*. Pomenute Strategije markiraju područja ka kojim se treba usmjeriti veća pažnja u cilju adekvatne borbe, ističući da su najveći nedostaci u odgovoru društvene zajednice: nerazvijena nacionalna politika i strategija u borbi protiv droga; nedovoljno razvijeni informacioni sistemi i njihova neusklađenost sa međunarodnim standardima; nedovoljno razvijeni rehabilitacioni programi i terapijske komune; nedovoljan terenski rad sa korisnicima droga, kao i nedovoljno razvijena istraživanja, edukacija i rehabilitacija o pomenutom problemu. Opšti cilj Strategije je unapređenje zdravlja i očuvanje zdravlja stanovništva smanjenjem korišćenja droga i štetnih posljedica prouzrokovanih zloupotrebom droga.

Područja djelovanja usmjerena su ka:

- *Koordinaciji svih odgovarajućih službi, institucija i organizacija;*
- *Smanjenju ponude droga*-koje se odnosi na smanjenje nedozvoljenih zaliha opojnih droga, a činjenica je da ne postoji utvrđena politika kao ni standardizovane procedure kojima bi se uticalo na smanjenje zaliha droga u zatvorima. Poseban problem čini ograničen protok informacija i saradnje između zatvorskog osoblja i policijskog sektora, ali i ograničeni resursi zatvorskog sektora (nedostatak opreme, nepostojanje pasa tragača, adekvatne sigurnosne opreme i dr.)
- *Smanjenju potražnje droge*-kroz skup sveobuhvatnih mjera koje imaju za cilj smanjenje broja korisnika, smanjenje socijalnih i zdravstvenih posljedica korišćenja droga i reintegracija bivših zavisnika u društvo. Primarna prevencija, rano otkrivanje, liječenje, rehabilitacija i socijalna reintegracija su samo neke od oblasti djelovanja koje imaju za cilj smanjenje potražnje droge⁸.

STANJE U PRAKSI

Iako postoje dobra zakonska rješenja i formalne strategije u borbi protiv droge, na žalost, u praksi postoje brojni problemi. U kazneno-popravnim zavodima ne postoje sistemi za otkrivanje i detekciju zavisnosti, kao ni specijalizovani tretmani usmjereni ka liječenju zavisnosti. Nepostojanje specijalizovanih tretmana za odvikavanje i malobrojnost stručnih kadrova, dodatno otežavaju problem. Potrebe za specijalizovanim tretmanom osuđenih lica koji su zavisnici, praktično ostaju van praktičnih mogućnosti pa najčešće, primarni problem zavisnosti ostaje nerješeno i u sjenci sekundarnog problema izvršenog krivičnog djela (Ilijić, 2012).

Da situacija bude još alarmantnija, ne postoji ni obavezno testiranje na psihoaktivne supstance, koja je inače praksa u gotovo svim evropskim zemljama

⁸ Detaljnije u: Strategija za borbu protiv droga u Republici Srbiji, 2009-2013. Dostupno na: www.zdravlje.gov.rs

više od deset godina. Obavezno testiranje, koje se bar jednom mjesečno obavlja u svim zatvorima u Velikoj Britaniji, na nasumično odabranom uzorku osuđenika, predstavlja samo prvi korak ka suočavanju sa ovim problemom, koji pomaže da se stekne uvid u rasprostranjenost zavisnosti, nakon čega slijedi određivanje programa tretmana, kao što su programi detoksikacije, programi savjetovanja i upućivanja u metode i postupak liječenja i dr. (Blakey, 2008).

Stručna literatura navodi da zatvor kao institucija povećava rizik u pogledu ponašanja zavisnika, kako zbog koncentracije velikog broja rizične populacije na jednom mjestu, tako i u pogledu rizika od nasilja koje je česta pojava među osuđenim licima koji su zavisnici od psihoaktivnih supstanci.

Negativne posljedice upotrebe narkotika među zatvorskom populacijom obuhvataju brojne smrtne ishode, kako zbog prekomjerne upotrebe narkotika i lošeg kvaliteta droga, povećan broj samoubistava, ali i povećane stope samopovreda. Posljedice upotrebe narkotika u zatvorskoj populaciji imaju tendenciju da proizvedu opasnije posljedice, nego što je to slučaj sa posljedicama upotrebe narkotika populacije na slobodi, posebno ako se ima u vidu nedostupnost sterilnog pribora za ubrizgavanje, loš kvalitet droge i u krajnjem slučaju, njena nedostupnost (Stöver, & Michels, 2010).

U cilju uspostavljanja programa za borbu protiv zloupotrebe narkotika u zatvorima, misija OEBS je pružila stručnu i materijalnu pomoć u realizaciji pilot projekta "*Odjeljenja bez droge*" koji se sprovodi u Kazneno-popravnom zavodu u Nišu i Specijalnoj bolnici Okružnog zatvora u Beogradu⁹. Kapaciteti ovog odjeljenja u dvije zatvorske ustanove su preopterećeni, o čemu svjedoči podatak da je prosječan broj lica na ovom odjeljenju u 2013. godini je bio oko 190, iako je kapacitet svega 18.¹⁰ Specijalizovani oblici tretmana namjenjeni zavisnicima u ostalim kazneno-popravnim ustanovama u Srbiji ne postoje, sem što se nastavlja sa metadonskom terapijom onih koji su bili korisnici te terapije i prije stupanja u zavod.

PRAKSA U SVIJETU

Savremenu praksu u svijetu karakterište razgranata mreža organizovanog djelovanja brojnih faktora na lokalnom novou, ali i primjena različitih tretmana odvikavanja, liječenja i rehabilitacije, što ima brojne pozitivne efekte, kako na uspješnost tretmana tako i na uspješnost izvršenja zatvorske kazne. Povećanje broja osoba uključenih u tretmane liječenja bolesti zavisnosti, povezano je sa smanjenjem stope kriminala. Učešće u programima liječenja u američkoj državi Merilend, povećana je na 37,4%, ali i potrošnja lijekova, takođe je povećana 14%

⁹ Detaljnije u: Izveštaj Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, (2009). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Dostupno na: www.uiks.gov.rs.

¹⁰ Detaljnije u: Izveštaj Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, (2013). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Dostupno na: www.uiks.gov.rs.

u periodu od 1995. do 2005. godine. Stopa izvršenih krivičnih djela opada proporcionalno broju zavisnika poslatih na liječenje.

Efekat programa liječenja ogleda se i u isplativosti, jer se procjenjuje da tretmani odvikavanja i liječenja zavisnika, svakako manje koštaju od zatvorskih troškova (*Justice Police Institute*, 2008). Supstitucionna terapija kao i detoksikacija su najčešći oblici tretmana liječenja zavisnika. Podaci Svjetske zdravstvene organizacije navode da od 2010. godine 74 zemlje širom svijeta imaju supstitucionu terapiju na raspolaganju u zajednici, a 39 zemalja je imalo ovu terapiju na raspolaganju i u zatvorima (*World Health Organization*, 2014).

Zatvori treba da budu mjesta gdje zavisnici mogu da dobiju pomoć koja im je neophodna, jer su upravo netretirani zavisnici češći akteri kriminalnog ponašanja i izvršioци disciplinskih prestupa u samoj ustanovi (*National Institute on Drug Abuse*, 2014). Naučna istraživanja pokazuju da tretman liječenja može pomoći mnogim prestupnicima da promjene svoje stavove, vjerovanja i ponašanje, te da uklone zavisnost od supstanci, čime se smanjuje i učešće u kriminalnim aktivnostima. Adekvatni tretmani liječenja mogu smanjiti upotrebu droge bar na pola, smanjiti kriminalne aktivnosti i smanjiti recidivizam. Zato je vrlo važno motivisati osuđeničke koji su zavisnici da se aktivno uključe u tretmane liječenja (*National Institute on Drug Abuse*, 2014). Posebna efektivnost programa liječenja zavisnosti pokazala se u slučajevima kada je tretman započet u zatvorskoj ustanovi nastavljen i nakon puštanja osuđenog na slobodu (Lang, Blanko, 2000).

Sjedinjene Američke Države koje prednjače po broju osuđenih lica, ali i po broju zavisnika od psihoaktivnih supstanci, ulažu velika sredstva u pronalaženju adekvatnih metoda borbe protiv droge u zatvorima. Velika finansijska sredstva odvajaju se za najsavremeniju opremu koja omogućava detekciju droge, ometanje doturanja, posebnu obuku zatvorskih službi, nasumično urin-testiranje kao i jonske skenere (*Canadian Drug Policy Coalition*, 2014).

Uspješna borba protiv zavisnosti podrazumjeva dobru koordinaciju između krivičnog pravosuđa, stručnog osoblja koji realizuju tretman odvikavanja, zatvorske ustanove, porodice i drugih aktera koji pružaju socijalne usluge, jer jedino sinhronizovana akcija svih aktera može da optimizuje resurse u korist zdravlja, bezbjednosti i dobrobiti prestupnika, njihovih porodica i zajednice (*National Institute on Drug Abuse*, 2014).

Brojnost programa liječenja zavisnika zatvoru u svijetu najbolje ilustruju rezultati istraživanja koje je sproveo Nacionalni Institut za bolesti zavisnosti (*National Institute on Drug Abuse*) koji je identifikovao čak 160 različitih programa liječenja zasnovanih na terapijskim zajednicama, individualnoj i grupnoj terapiji (Lipton, Falkin & Wexler, 1992). Bez obzira koja vrsta programa se primjenjivala, značajno je istaći da svaki uspješan program mora da se bazira na nekoliko osnovnih principa, sadržanih u stavu da:

- Zavisnost od psihoaktivnih supstanci utiče na ponašanje;
- Oporavak zahtjeva efikasno liječenje, ali i upravljenje problemom zavisnosti tokom dužg vremena;

- Liječenje mora trajati dovoljno dugo dok se ne obezbijede trajne promjene u ponašanju;
- Adekvatna procjena je prvi korak u liječenju;
- Odabir usluga i vrste tretmana u skladu sa potrebama pojedinca jedan je od najvažnijih dijelova efikasnog tretmana borbe protiv zavisnosti;
- U toku liječenja treba identifikovati i one faktore koji su povezani sa kriminalnim ponašanjem;
- Kontinuitet brige je od suštinskog značaja nakon napuštanja zatvorske ustanove;
- Balans nagrada i sankcija ohrabruje prosocijalno ponašanje i učestvovanje u programima tretmana (*National Institute on Drug Abuse, 2014*).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ekspanzija broja zavisnika od psihoaktivnih supstanci i izvršenih krivičnih djela iz oblasti zloupotrebe droga, u svijetu i kod nas, postavlja nove izazove ka iznalaženju adekvatnih metoda reagovanja usmjerenog ka smanjenju potražnje za drogom, smanjenju trgovine, otkrivanju zavisnosti, kao i izbora neefektivnijih terapijskih modela liječenja osuđenih zavisnika.

Svjetska zatvorska praksa obiluje bogatim ciljanim programima intervencije i postupanja sa ovom populacijom, koji su zasnovani i prilagođeni individualnim potrebama svakog zavisnika. Kontinuirana saradnja sa porodicom i društvenom sredinom, ali i nastavak tretmana liječenja i praćenja nakon izlaska osuđenog iz ustanove, glavne su odlike dobro sprovedenih tretmana koji daju vrlo dobre praktične rezultate, kako u liječenju zavisnosti tako i pogledu recidivizma. S druge strane, tu su i dobra kadrovska, tehnička i tehnološka oprema koja u zatvorskim ustanovama pomaže otkrivanju i detekciji krijumčarene droge.

Na žalost, situacija u našoj zemlji je potpuno drugačija. Loše finansijske i materijalne mogućnosti, manjak stručnih kadrova, ali i nesprovođenje specijalizovanih metoda tretmana liječenja zavisnika u kazneno popravnim ustanovama, odraz su loših uslova u kojima se nalaze kazneno ustanove. Ne treba zaboraviti ni činjenicu da se naša zemlja nalazi na glavnim tranzitnim putevima trgovine drogom, a velika finansijska dobit koja prati ovu trgovinu, kao i relativno kratke zatvorske kazne za krivična djela zloupotrebe droga, čine ovo polje izuzetno primamljivim.

Nepostojanje dobrih rehabilitacijskih tretmana u našim kazneno-popravnim ustanovama, loša saradnja sa drugim društvenim, socijalnim i zdravstvenim službama, dodatno otežavaju rješavanje ovog problema. Formalni zakonski propisi kao i strategije na kojim treba da se bazira uspješna borba protiv droge, samo su prvi korak na tom putu koji treba da bude nastavljen i kroz praktično rješavanje problema u zatvorskim ustanovama.

Na kraju treba dodati i to da je, eliminisanje droge u zatvorima jedan od ključnih aspekata uspješnog tretmana i rehabilitacije, ali ipak, možda je na tom

putu, najvažnije da se eliminišu problemi koji onemogućavaju osuđenima da se uzdrže i prekinu sa korišćenjem psihoaktivnih supstanci za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne, kada je nophodno da naprave prvi korak ka dugoročnoj apstinenciji, koja će im omogućiti normalan nastavak života u zajednici i nakon izlaska iz ustanove (Feucht, & Keyser, 1999).

REFERENCE

- Blakey, D. (2008). *Disrupting the Supply of Illicit drugs into prisons*, A Report for the Director General of National Offender Management Service. <http://www.justice.gov.uk/docs/blakey-report-disrupting.pdf>
- Canadian Drug Policy Coalition, (2014). *Drugs in Canadian prisons: has enforcement worked?* www.drugpolicy.ca
- Crewe, B., (2000). Prisoner Society in the Era of Hard Drugs. *Punishment & Society*, Vol. 7. No. 5. (457-481). Sage Publication. www.pun.sagepub.com/content/7/4/457.full.pdf.html
- Council of Europe, (2014). *Prison Drug Treatment Systems Overview*. Research Project and Feasibility Study. www.emcdda.europa.eu/countries.
- Correctional Service Canada, (2004). Use of Random Urinalysis to Deter Drug Use in Prison: A Review of the Issues. www.csc-scc.gc.ca
- Feucht, T. E., & Keyser, A. (1999). *Reducing Drug Use in Prisons: Pennsylvania's Approach*, National Institute of Justice Journal, October 1999. <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/jr000241c.pdf>
- *International Centre for Prison Studies*, King's College, London. http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/highest_to_lowest_rates.php
- Ilijić, Lj. (2011). Deprivacija sigurnosti i HIV virus kao faktori koji narušavaju sigurnost osuđenika. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, br. 1/2, (109-118). Beograd.
- Ilijić, Lj. (2012). *Demografska, sociopsihološka, kriminološka i penološka svojstva osuđenih kao činioci zatvorskih deprivacija*. Magistarska teza odbranjena na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univeziteta u Beogradu.
- Ilić, Z., & Jovanić, G. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom*. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Beograd. Izveštaj Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, (2009). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Dostupno na: www.uiks.gov.rs
- Izveštaj Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, (2013). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Dostupno na: www.uiks.gov.rs.
- Justice Police Institute, (2008). *Substance Abuse Treatment and Public Safety*. www.justicepolicy.org
- Krivični zakon Republike Srbije, Službeni Glasnik RS. br.72/09, 111/2009, 121/2012.

- Krstić, M., Terzić, Z., Knežević, T., Ivanović, I., & Bjelić, I. (2008). Rizični oblici ponašanja i faktori rizika na HIV među zatvorenicima u Republici Srbiji, *Glasnik Zavoda za zaštitu zdravlja Srbije*, Vol. 80. br. 3.(19-22).
- Mrvić-Petrović, N., (2007). *Kriza zatvora*. Vojno izdavački zavod. Beograd.
- Kovačević, M. (2010). Komorbiditet ili dualna dijagnoza. U: Vujošević, A i Raičević-Čelebić, S. (Ur.), *Sve o savetovalištvu za bolesti zavisnosti*, (89-1029). Zavod za bolesti zavisnosti. Beograd.
- Lang, M., & Belenko, S. (2000). Predicting Retention in a Residential Drug Treatment Alternativ to Prison Program. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 19 (2). Pg. 146-160.
- Lipton, D., Falkin, G.P., Wexler, H.K. (1992). *Correctional Drug Abuse Treatment in United States: An Overview*. In: Drug Abuse Treatment in Prisons and Jail, US Department of Health and Human Services, National Institute on Drug Abuse. www.archives.drugabuse.gov.pdf
- National Institute on Drug Abuse, (2014). Drug Addiction Treatment in the Criminal Justice System. *The Science of Drug Abuse & Addiction*. <http://www.drugabuse.gov/related-topics/criminal-justice/drug-addiction-treatment-in-criminal-justice-system>.
- Stöver, H., & Michels, I.I. (2010). Drug use and opioid substitution treatment for prisoners, *Harm Reduction Journal*, (7-17). www.harmreductionjournal.com/content/pdf/477-7517-7-17.pdf
- Stanković, M. (2008). *Droga i kriminal*. Simbol, Beograd.
- Strategija za borbu protiv droga u Republici Srbiji, 2009-2013. Dostupno na: www.zdravlje.gov.rs
- Treatment Improvement Protocol, (TIP) Series, No. 44. (2005). Center for Substance Abuse Treatment, Rockville (MD). www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK64123.
- World Health Organization, (2014). Regional Office for Europe. Health Topics, Data and statistics. www.euro.who.int.

PRESENCE AND SUBSTANCE USE IN PRISONS

Abstract

The increase in the number of addicts to psychoactive substances in correctional institutions, as well as an increase in the number of those who have been convicted of criminal offenses of illegal drug trafficking, is one of the trend-setter problems faced by prison systems in the world. Results of numerous studies indicate a positive correlation between drug addictions, the offenses were committed, and subsequent recidi-

vism. Modern penology practice focuses attention on finding adequate models disclosure of convicts who are drug addicts, and for the selection of appropriate methods of treatment and rehabilitation in order to successful social reintegration. The authors of this paper, attention is directed to the analysis of problems depending convicts in the penitentiary in Serbia, distribution, and ways of reacting to existing s problems, comparing them with the practice of the treatment of developed European countries.

Keywords: Psychoactive substances, prison, convicts, treatment.

SIGURNOSNO PROFILIRANJE PUTNIKA U ZRAČNOM SAOBRAĆAJU

Naučna kritika, polemika

UDK 347.763:343.341

Doc.dr.sc. Husein Ljeljak¹

Univerzitet modernih znanosti CKM Mostar

Edhem Tačić², magistar sigurnosti civilnog zrakoplovstva

Agencija za pružanje usluga u zračnoj plovidbi B

Apstrakt: *Civilno zrakoplovstvo ostaje prioritarna meta terorista. Priroda moderne međunarodne civilne avijacije - svakodnevna putovanja i trgovinske aktivnosti, ukrštene u procese globalizacije savremenog društva, ekonomija i život nastavlja da bude vrlo atraktivna meta potencijalnim teroristima. U rješavanju ove stalne prijetnje mnogo efektivnije i efikasnije je načiniti raspored neophodnih sredstava odbrane gdje su najpotrebniji, umjesto da se države drže univerzalnih principa postavljanja. Ovaj koncept se zove upravljanje rizikom. Važno je naglasiti da upravljanje rizikom ne podrazumjeva eliminaciju rizika.*

Teroristički napadi u SAD-u na 11. septembar 2001 predstavljali su nastavak uhodanog trenda u vrlo razornim napadima na sigurnost civilne avijacije, premda se razlika uočava u novom metodu napada. Napad je izazvao veliki svjetski publicitet i svjetsku raspravu o sigurnosti zrakoplovstva, kao i niz odgovora na nacionalnom i međunarodnom nivou, koji su se razvili u tom periodu. Inovativni način napada na SAD - sa oteetim avionima koje su koristiti kao oružje - zajedno sa globalnim dostignućem resursa od strane Al Kaide i njenih saradnika, postavio je novu vrstu prijetnje, i potrebna nova razmišljanja.

Jedan od elemenata koji je bio prioritet u smislu uspostave sistema zaštite putnika u zračnim lukama, je upravo sigurnosna mjera koja se naziva sigurnosno profiliranje putnika.

Ključne riječi: *civilno vazduhoplovstvo, sigurnost, terorizam, profiliranje putnika.*

¹ huseinljeljak@hotmail.com

² edo.taci@bhansa.gov.ba

1. UVOD

1.1 U posljednjih nekoliko desetljeća, države su razvili niz sigurnosnih postupaka za suzbijanje povećanja broja terorističkih akata počinjenih protiv civilnog zrakoplovstva. Isto tako, pojavile su se nove tehnologije, kao što su nove generacije „lučnih detektora“ (metal detektora), detektori za eksplozive i razvili su se sustavi za precizno otkrivanje eksploziva. Međutim, ovi sustavi su i dalje vrlo skupi i vremenski dugo traju kad se pregledaju svi putnici. Stoga se, većina učinkovitijih metoda primjenjuje kod izbora same osobe, obično na slučajnom uzorku. U slučajnom odabiru, neke Zemlje primjenjuju sustav koji se temelji na „Analizi ponašanja putnika“ da se kategoriziraju putnici, čime se omogućuje osnova za mjere koje će se primjenjivati kod nekih slučajeva, kao i dodatne mjere.

1.2 Ovaj projekat predstavlja opći okvir djelovanja pristupa kod analize ponašanja putnika, i utvrđuje prednosti i slabosti ove tehnike. Vodič se temelji na iskustvima iz onih država koje su pokazali stručnost na terenu, pružiti direktoru popratne informacije za procjenu primjenjivosti i dodanu vrijednost postavljanja takvog Sustava.

1.3. Zbog visoke osjetljivosti ovake teme, odlučeno je da uz obostranu suglasnost da preosjetljive informacije treba tretirati s posebnom pažnjom, a ne ih širiti. Dakle, ovaj vodič ne sadrži povjerljive informacije koje bi ugrozile sigurnosni sustav tih zemalja, već samo sadrži tehnike koje te zemlje primjenjuju.

2. DEFINICIJA

Analiza ponašanja putnika (s oznakom “PBA” u nastavku ovog vodiča) je tehnika koja se primjenjuje, kao dobro dokumentirano znanje o govoru tijela. To se temelji na pretpostavci da kriminalci pokazuju znakove stresa, straha i / ili pokušaja varanja kada su suočeni sa predstavnicima vlasti. Terorist, kao i svaka osoba koja zna da radi nešto što je protuzakonito (iako je on možda u biti uvjeren da je pravu), imati će reakciju kada se suoči s vlastima.

2.2. **PBA** se fokusira pažnju na proces sigurnosti za one putnike čije ponašanje navodi oficira za sigurnost da razmotri da li je potreban dodatni sigurnosni nivo. Analiza o terorističkim napadima koji su počinjeni od kraja 60-tih godina pokazuje da se napadači mogu svrstati u dvije kategorije. S jedne strane su, bombaši samoubice, teroristi, otmičari. S druge strane, prevareni putnici: naivne osobe, osobe koje pripadaju kriminalnoj zavjeri (krijumčarenje droge na primjer), pripadnici organiziranog kriminala i putnici koje ne znaju da nose bombu. Razvijanje PBA znači razumijevanje da osim naivnog putnika, svi ostali počinitelji gore navedeni neće surađivati sa Oficirom za sigurnost.

2.3. Oficiri obučeni za PBA će moći, kroz brzi razgovor s putnikom, da vidi može li se identificirati bilo kakva nedosljednost koji pokazuje da putnik možda nešto skriva ili zadržava. Putnik može imati za to više razloga, koji ne moraju nužno biti za ilegalne svrhe. Međutim, logično je za pretpostaviti da ako ta-

kav putnik predstavlja veći rizik za zrakoplovnu sigurnost, ako ima razlog, zašto nešto krije.

Tehnika se sastoji u odabiru neke osobe iz gomile, te mjere predostrožnosti mogu imati mnogo različitih imena, koje pokrivaju različite metode:

- Profiliranje: vjerojatno najkorišteniji izraz, ali se prestao koristiti službeno jer je u nekim državama stekao pogrđan smisao. Izraz je povezan s rasnog profiliranjem, što je uključivalo rase kao primarnu odrednicu u karakterizaciji osobe za koju se smatra da je vjerojatno počinila neku posebnu vrstu kriminala. To je vid diskriminacije i protuzakonito je u većini zemalja.
- BPR (Behaviour Pattern Recognition) uzorci raspoznavanja ponašanja: je tehnika koju je razvio Mr. Rafi Ron, bivši načelnik sigurnosti na izraelskom Ben Gurion Airport, koji se uči i primjenjuje u mnogim sredinama.
- SPOT (Screening of Passangers By Observation Tehniques- Skeniranje putnika tehnikom promatranja): je metoda Analize putnika koja je razvijena u Boston Logan Airport nakon napada u rujnu 2001 (dva preusmjerenja leta odstupila s te zračne luke).

2.5 Oficiri za sigurnost mogu koristiti široke inpute u svrhu ispunjenja te odluke, uključujući promatračke sposobnosti, razgovore, elektroničke podatke koji dolaze iz obavještajnih agencija, i analizom dokumentacije. Prednosti i mane svakog od tih inputa su opisani u sljedećem odjeljku.

3. METODE

3.1 Najvažniji aspekt PBA se nalazi na analizi ponašanja putnika, kroz promatranje i kratki razgovor. PBA se ne treba temeljiti na fizičkim karakteristikama putnika. Analiza nedavnih terorističkih napada pokazuje da je, u posljednjih nekoliko godina, napadi su sprovedeni od strane mladih i starih ljudi, svih rasa, spola, socijalnog podrijetla i nacionalnosti. Godine 1986., 32-godišnja Irkinja, trudna u to vrijeme, bila je ukrcata u El Al let iz Londona za Tel Aviv, kada su El Al-idini Oficiri za sigurnost otkrili eksplozivnu napravu skrivenu u lažnom dnu njezine torbe. Godine 1987, 70-godišnji čovjek i 25-godišnja žena - od kojih nijedan sa Srednjeg istoka - glumili su oca i kći i unijeli bombu na avion Korean Air leta iz Bagdada za Tajland. Na putu za Bangkok, bomba je eksplodirala, ubivši sve na zrakoplovu. Ovi primjeri pokazuju vrlo često, da su teroristi samoubice dobro integrirane u svojoj zajednici, sto pokazuje i bombaški napad, u Londonskom podzemlju, srpnja 2005.

Vrsta putovanja i načini oblačenja

3.2 PBA ipak treba uzeti u obzir ne samo ponašanje, nego i na vrstu putovanja (skupina, obitelj ili pojedinac), načine oblačenja (casual, lokalno, klimatski

uvjetovano), i druge slične upute, tražeći čudne elemente. Svako okruženje nosi određenu vrstu stresa svojim korisnicima. Štoviše, potencijal za atipično ponašanje (uvredljiv jezik, skakanje u redu za čekanje) se pogoršao u zračnoj luci, pa čak i ako te osobe nisu sklone takvim radnjama. Aerodromski stres je posebno dobro poznat i dokumentiran, a time se postavlja "baseline", koju Oficiri za sigurnost moraju razumjeti kako bi se utvrdila neuobičajena ponašanja. Identifikacija sumnjivih znakova uveliko pridonosi i analizi video snimke prošlih događaja. Pod stresom ispitivanja, neke od glavnih karakteristika mogu biti: izbjegavanje kontakta očima, stavljanje ruke u džepove ili iza leđa, dodirivanje lice ili nosa, znojenje bez evidentnog razloga, pretjerano gutanja, oklijevanja ili proturječnosti u odgovorima, ili u potrazi za suradnicima drugdje u redu ili u terminalu, isključen iz okoline, preko suradnje ili naprotiv preko agresivnosti. Izgled putnika je još jedan važan problem. Neki detalji mogu biti sumnjivi, kao što su prezentacija uzornog putnika, koji je dobro odjeven sa skupim odijelom i putovanje u ekonomskoj klasi, nesrazmjerna odjeća i broj prtljage s odredištem.

Putni dokumenti

3.3 Oficiri obučeni u PBA također mogu analizirati putne isprave koje pruža putnik, kako bi se utvrdila krivotvorina, neobična putovanja (previše viza u putovnici, nove putovnice bez viza, neiskorištenih viza u putovnici ...) ili nedosljednosti s informacijama koje ima putnik tijekom rasprave. Čak i ako je očito da teroristi znaju da su neke vize ili pečati mogli privući pozornost sigurnosnog osoblja, postoji više detalja koje se ipak mogu naučiti, kada se gleda putovnica. Na primjer, čuti naglasak putnika i uspoređujući ga s mjestom rođenja, izdavanja putovnice, vize može dovesti do identifikacije potencijalnog neslaganja. Alternativno, takva analiza može biti pomoću računala, kao što su sustavi koji omogućuju u vrlo kratkom vremenu i u ograničenom vremenskom periodu traženje krivotvorenih i / ili ukradenih dokumenata. Ova točka se može shvatiti kao alternativa za uspoređivanje imena putnika s bazama podataka kod „osoba od interesa“, koji je složeniji sustav za postavljanje.

Informacije baze podataka

3.4 Moguće je osigurati sredstva za sigurnosni pristup većom brojem informacija baze podataka: PNR podataka, popis osoba interesantnih za državu, itd. To povećava mogućnost Oficira za sigurnosne službe da imaju na raspolaganju zanimljive informacije u pogledu putnika. Danas, mnogi putnici sudjeluju u frequent flyer programu (*iskaznice vjernog korisnika zrakoplovnih usluga*), kupnja poslovne klase ili karata prvog razred, plaćaju kartu pomoću čeka, kreditne kartice i tako dalje. Analiza elektroničkih podataka (PNR) može naučiti puno o putnicima i njihovim navikama. Iskustvo pokazuje da terorist „bukira“ u posljednji trenutak, kako ne bi ostali u rezervaciji sustav dugo vremena, mijenja

svoj let preko telefona, „bukira“ određeno mjesto. Široko raspoređivanje baze podataka za ispitivanja, međutim, nije izvedivo u svim državama. Pristup bazi podataka može biti zaštićeno ili strogo ograničeno na državno osoblje iz razloga zaštite vitalnog nacionalnog interesa i nacionalne sigurnosti, koji se odnose na pravna pitanja ili zaštitu građanskih prava. Širenje takvih podataka također može dovesti do zloupotrebe. Nadalje, iskustva nekih država po ovom pitanju pokazuju da je ova vrsta analize podataka, ne daje tako značajnu dodanu vrijednost sa sigurnosne točke gledišta.

Osnovno izvješćivanje

3.5. PBA je tehnika koja može biti raspoređena u širokom rasponu, od osoblja uključenih u sigurnost na različitim razinama, te do mnogih različitih područja zračne luke. EU propisi zahtijevaju da se sigurnosno osoblje koje radi u sigurnosno ograničenim područjima mora upozoriti osobe bez odgovarajuće značke, ili one koje oni misle da ne pripada tom području. Prateći isti princip da je svatko u zračnoj luci dio sigurnosnog sustava, landside (zemaljsko) osoblje mora biti potaknuto da se obrati Oficirima za sigurnost kada primijete neobične situacije.

Provedba mjesta

3.6. Uspješni testovi PBA implementacije su napravljeni u terminalu javne površine, u blizini check-in šaltera, u prijavi, prije sigurnosno kontrolne točke, u području za ukrcaj i na vratima. PBA je ipak učinkovitiji kada se proces odvija što je prije moguće, i to dok putnik je na čekanju za čekiranje njegove prtljage (to omogućuje temeljitiju pretragu u slučaju da se selektira za veće sigurnosne mjere). Ova opcija omogućuje izdvajanje terorista iz gomile, u što kraćem roku, te zadržavanje prtljage. Doista, ako je uočio svojim neobičnim ponašanjem i vjeruje da će njegova akcija biti ugrožena, on može odlučiti, djelovati unutar terminala, a da se ne dovede u stanje da bude uhićen i ispitan. Premda korištenje e-ticketing nije preusmjeravanje putnika udaljenih od check-in linije, to ostaje ključna lokacija. Države mogu, na primjer birati, za odabrane destinacija visokog rizika, ne provoditi e-ticketing, te je time check-in na liniji obavezan. PBA je također bio testiran na putničkom prevozu. U ovoj situaciji, često je potrebno primijeniti pojednostavljenu verziju utemeljenu na vrsti putovanja i načina oblačenja, kako bi proces bio kompatibilan s prometnim tokovima.

Odgovornost i suradnja

3.7. Iako PBA također može koristiti osoblje s drugih dužnosti (screening, check-in.), provedbu PBA države su otkrile da je najučinkovitija kada je obavlja

namjensko osoblje. U teoriji, PBA se može primijeniti na bilo kojeg obučenog oficira, bilo da je zaposlen u organima vlasti, u zračnoj luci, zrakoplovnoj tvrtki ili negdje drugo. Najprikladnije osoblje vjerojatno ovisi o mjestima gdje se primjenjuje PBA. Kada oficir za sigurnost nije dio osoblja zračne luke, protokol treba razvijati kako bi se osiguralo da sumnjivi putnici mogu biti podvrgnuti većim sigurnosnim kontrolama na punktovima check-ina. Suradnja sa zakonskim policijskim službenicima također je temeljni aspekt PBA. Zapravo, jedini cilj PBA je provođenje postupka odabira. Ako, međutim pokazatelji ukazuju na to, da osoba može predstavljati veći rizik, tada mora biti moguće da se pojedinac treba dodatno provjeriti i na kraju biti ispitan od strane službenika za provedbu zakona. Prema tome, potrebno je da se osigura međusobno razumijevanje i koordinacija. U većini država, policijski službenici su obučeni da dio njihove temeljne obuke u nekim aspektima je analiza ponašanja, koja im može pomoći shvatiti vrijednost PBA. Isto tako, preporučuje se da policijski službenici i PBA oficiri sigurnosti međusobno informiraju o njihovoj prisutnosti u određenom području, te da je protokol uspostavljen tako kako bi se osiguralo da, kada se oficir za sigurnost poziva za pomoć, da može biti prisutan u vrlo kratkom roku. Iskustvo pokazuje da je uzajamno povjerenje ključ uspjeha i da ga ne treba zanemariti.

Video nadzor

3.8 Alternativni načini za implementaciju PBA mogu se koristiti pomoću tehnologije. Uporaba video kamera široko je prihvaćena i daje Agentu za sigurnost mogućnost pratiti putnika duže vrijeme, kada konfiguracija izgleda ne dopušta bolje mogućnosti. Međutim, videokamerama nedostaju dva važna aspekta: nedostatak fizičke konfrontacije sa sigurnosnim sredstvom znači da terorist neće vidjeti ovaj sigurnosni sloj kao prepreku za njegove namjere. Nadalje, kamera ne dopušta razgovor s putnikom. Stoga, kamera se može najbolje koristiti kao dodatno sredstvo.

Tajne patrole

3.9 Učinkovitost implementacije tajnih ophodnji u terminalnom dijelu je ograničena, iz razloga postavljanja video nadzora, a ujedno izbjegavanja stvaranja slike krizne situacije, te je zastrašujući aspekt očito puno manji za teroristu. Štoviše, ovo rješenje zahtijeva važan broj osoblja pogotovo u velikim zračnim lukama.

3.10 Države s obzirom na korištenje PBA su ohrabrene da obavljaju progresivno raspoređivanje takve tehnike, počevši s ograničenim brojem zračnih luka ili terminala, za utvrđivanje nacionalne, regionalne ili lokalne posebnosti, te prilagoditi način za ove uvjete. PBA također ovisi o osjetljivosti na putničkom odredištu i na mjerama sigurnosti u uporabi u tranzitu putnika. Što se tiče po-

sljednje opcije, PBA mora biti pojačan pogotovo ako su mjere sigurnosti manje stroge.

4. POTREBNE VJEŠTINE I USAVRŠAVANJE

4.1 Iskustva preuzeta iz analize promatranja oficira za za sigurnost pokazuje da je veliko iskustvo nije preduvjet za dobru analizu tehnike za ponašanje putnika. Naprotiv, jedna iskusna institucija je istaknula da je nakon nekoliko godina na poslu (3-5 godina), vještina promatranja oficira za sigurnost pada, kao što svaki posao postane rutina i tako i oni se sve više oslanjaju na svoje instinkte. Dalje, potrebno je istaknuti da je vježba naporna, jer zahtijeva da oficir za sigurnost donosi konstantnu odluku o vrijednovanju prijetnje na temelju nekoliko minuta razgovora.

4.2 Iskustva iz država koje su koristili ovu tehniku pokazuju da se prihvatljiva razina može dostići za samo 7 dana treninga svakih čak šest mjeseci (većina toga se odnosi na „on the job trening“/trening na poslu), ovisno o korištenim metodama. To razdoblje može se smanjiti ako su Oficiri pomno odabrani tijekom procesa zapošljavanja, bilo da imaju znanje iz zračnog prometa (skeneri.. za primjer) ili da imaju svoje vještine brzog učenja (studenti ..na primjer).

4.3 Pri utvrđivanju kako zaposliti takve pojedince, na posljertku treba uzeti u obzir populaciju studenata u potrazi za honorarnim poslom, sa ugovorima sa ograničenim vremenskim periodom.

4.4 Nakon što Oficiri krenu sa radom, svakih 3-5 godina će se informacije u vezi PBA u konačnici proširiti. Posljedice su i pozitivne i negativne. Pozitivne strane su, osobe nakon treninga u ovoj tehnici će imati višu perspektivu sigurnosti i njihovo iskustvo kao članova tima za sigurnost zračne luke, koji će ih dovesti do kontakata sigurnosti ako budu svjedoci neobičnog ponašanja. Kao takvi, oni će doprinijeti jačanju globalne sigurnosti. Negativne strane,ako jedna takva osoba ima veze s terorističkom organizacijom, onda bi to prešlo u jednu sasvim novu opasnost što bi moglo pomoći teroristima u cilju skupljanja određenih informacija. Da bi se suzbio ovaj efekt, mora se obratiti posebna pažnja tijekom faze zapošljavanja, te ograničiti takve rizike. Nadalje, mora se podsjetiti da su, kada su metode PBA u pitanju , da su ograničeni na bitne aspekte,te da širenje ove informacije mora biti minimalano i s ograničenim posljedicama. PBA tehnika je koje se stalno razvija: metode koje nauče oficirima će vrijediti nekoliko godina, ali teško više. To doprinosi smanjenju rizika od širenja podataka.

4.5.Nije svaka osoba sposobna za obavljanje PBA mada se aktivnosti provode u unutrašnjosti Zračne luke, koje podrazumjeva određeni stepen sigunrosng okoliša provedbe mjera sigunrosti.lako mnoge tehnike se koriste i nauče se u poslu, ipak se neke vještine moraju dodatno učiti od početka,kroz obuke i prakse.Kao što je vidljivo iz primjera, mogu se navesti sposobnosti da se uspostavi komunikacija s putnikom i može se skupiti dovoljno informacija u kratkom

vremenu, bez stresnog iskustvo za putnika, i sa korištenjem dobre tehnike. Također je vrlo važno odabrati oficira za sigurnost koji neće biti brz u donošenju nepromišljenih sudova na temelju krivih Informacija (boja kože, religija ...).

4.6 Jednostavno se može razmotriti izvođenje opsežne psihosometrijske i psihološke procjene oficira sigurnosti, kao i temeljita provjera prošlosti. Taj će cilj osigurati da osoba koja podnosi zahtjev za posao nema veze s bilo kojom terorističkom organizacijom, niti je ikada prolazila kroz bazu podataka uvezanosti.

4.7 Jedan od ciljeva Oficira je tražiti znakove nedosljednosti u priči koju će putnik dati. Takvi znakovi moraju biti razjašnjeni ili će se putnik smatrati rizikom i podvrgnuti višoj razini testa. To će zahtijevati ne samo dobre tehnike promatranja, nego i memoriju za detalje, i još mnogo važnijih sposobnosti da se primjeni opće znanja za situaciju putnika, za razlikovanje relevantnih i nerelevantnih informacija.

4.8 Oficir sigurnosti će morati poduzeti brze odluke na temelju informacija koje je je prikupio, i točno osigurati da on peruzima te odluke za psihološki profil, koji se temelji na ispravnim pretpostavkama. Dovoljan, ali ne pretjeran znak samopouzdanja je važan aspekt koji treba tražiti od kandidata, kao i oni koji će morati biti u stanju donositi odluke o sebi, bez pribjegavanja mišljenju supervizora.

4.9 To će biti zanimljivo, kako bi se osiguralo da tim PBA oficira kao cjelina posjeduje dovoljno znanja kako u većini uobičajenih jezika kojim se većinom koristi u zračnoj luci, ali i na drugim jezicima putnika. Kada oficir sigurnosti ne može komunicirati usmeno s putnikom, teško je prikupiti dovoljno podataka, što ostavlja Oficira bez alternative, ali se smatra da putnik predstavlja opasnost. Ako jezik kojim govori putnik je poznat jednom od oficira za sigurnost, onda on treba biti intervjuiran od strane tog oficira. Alternativno, moguće je pripremiti male grupe osnovnih pitanja tiskanih na više jezika, čime se omogućuje korisniku da odgovori na pitanje i da odgovor sa Da / Ne.

4.10 Iako većina PBA tehnika se može naučiti, to nije realno za odabir osoba koja nema dobre socijalne vještine. Velik dio PBA oslanja o sposobnosti sredstva za dobiti putnika za razgovor i dati informacije, a ne što je taj proces stresno iskustvo. Ako oficir ne može skupiti dovoljno informacija, on će biti primoran načiniti detaljniju provjeru putnika, što zahtijeva dodatne mjere sigurnosti, što će učiniti proces nedostojnim ukoliko se ukaže da je provjera bila nepotrebna.

4.11 Nakon što se oficiri regrutiraju, oni moraju biti adekvatno osposobljeni. Ovaj trening će predstavljati jednu kompleksnu cjelinu analize i razumjevanja od strane polaznika obuke. Područja treninga koji su važni su:

- Identifikacija lažne dokumentacije,
- tehnike promatranja i analiza ponašanja, s ciljem razlikovanja aerodromskog putnog stresa i neobičnih znakova uznemirenosti,
- osnovne kulturne vještine potrebne za rješavanje putnika višestrukog podrijetla,
- jezik ispitivanja i prepoznavanje govora tijela
- brza obrada podataka,

4.12 Obuka će morati biti provedena na redovnoj osnovi, kako bi se održala konstantna budnost osoblja. To će uključivati:

- Dnevno izvještavanje od strane nadzornika. Ovo upoznavanje će služiti u više svrhe: da omogućuje oficirima sigurnosti da se usredotoče na svoj posao i ostave po strani svoje osobne brige. Pomoć će predstavljati i razmjena informacija o nedavnim ispitivanjima koja su provedena i relevantne određene događaje koji se mogu pojaviti u zračnoj luci ili na području tog dana, a tijekom relevantnog vremenskog razdoblje, što bi moglo utjecati na njihov posao. Države mogu također razmisliti o upravljačkim briefinzima na kraju dana, koji prikupljaju podatke o neobičnim situacijama koje bi se mogle ili su dogodile;
- Česta ispitivanje agenata, bilo promatranjem njihovog rada ili tajno testiranje,
- Periodične prekvalifikacije.

4.13. Razumno je vjerovati da tečaj može uključivati između četiri i petnaest dana inicijalnog treninga na spomenutim temama, a zatim od jedne do osam tjedana na poslu, što znači da je potrebno najviše, ovisno o sklonostima agentu tri mjeseca da bude potpuno operativan PBA oficir sigurnosti na terenu. Mora se napomenuti da obuka ne bi trebala započeti prije dok proces zapošljavanja ne bude u potpunosti dovršen, uključujući u većini slučajeva provjera prošlosti (background check) , kako bi se osiguralo da se razumna osoba prijavljuje za poziciju i ne može skupiti osjetljiva znanja o ukupnoj sigurnosnoj proceduri u zračnoj luci

ZAKLJUČAK

Opasnost od terorizma i povećane mjere sigurnosti su vruća tema još od 11. Septembra 2001. Dok se putnici suočavaju sa sve dužim listama zabranjenih stvari, sigurnosni stručnjaci tvrde da je sve to bezpredmetno raditi, ako ne provodite i samo profiliranje putnika. Dok se aviokompanije ne slažu sa dinamičkom provođenja sigurnosne kontrole na "security check point", te na neugodnosti koje putnici proživljavaju, čine na neki način netraktivni dio usluga koje oni pružaju. Samim tim iako naizgled najbrži način transporta sa jedne tačke na drugu, zbog povećanih mjera opreza za sigurnost putnicima se ovaj način transporta sve manje dopada. Međutim, ako uzmemo činjenicu da je borba protiv terorizma i akata nezakonitg ometnaj postala globalni problem u svijetu, razumljivo je i postupanje avijacijskih vlasti udomenu zaštite. Naime, sve avijacijske vlasti uključujući ICAO kao krovnu, pa ECAC i EU imaju zadatak da izrade i uspostave regulativu iz oblasti zaštite civilnog zrakoplovstva. Na ovakav način oni obavezuju sve zemlje članice da uzmu aktivno učešće u razvoju sigurnosnih mjera, radnji i procedura. Način provodejnja SARP's i EU regulative ponekad mogu da dovedu do ugrožavanja i osnovnih ljudskih prava, te je posebno važno

uočiti određene probleme kod putnika koji pripadaju različitim vjerskim konfesijama. Primjera radi, TSA (Transport Security Administration) kao tijelo osnovano neposredno nakon kobnog 11. septembra 2001. godine, sa osnovnim ciljem zaštite putnika od akata nezakonitog ometanja, bilo da se radi o avioprijevozu, željezničkom, morskom ili autobuskom saobraćaju. TSA ima uposleno oko 50,000 oficira sigurnosti, inspektora, direktora, air maršala, menadžera sa osnovnim ciljem prevencije terorističkih napada, kao i održavanja visokog nivoa sigurnosnog sistema. Međutim, ni tako velika organizacija nekad ne udovolji sigurnosnim potrebama onih kojih se to tiče, prvenstveno mislim na putnike koji koriste usluge servisa transporta. To pokazuje i jedan od incidenata koji se desio na dan Katoličkog Božića kada je Omer Farouk Abdulmutallab, Nigerijac, star 23 godine, na put krenuo iz nigerijskog trgovačkog središta Lagosa gdje se ukrcao na KLM-ov let za Amsterdam. Tamo je u zračnoj luci Schiphol presjeo na drugi zrakoplov koji je letio za Detroit.

I u Lagosu i u Amsterdamu je prošao Standardne sigurnosne provjere koje nisu otkrile eksplozivnu napravu.

Abdulmutallab je na božićnom letu iz Amsterdamu u Detroit, kojim je putovalo gotovo 300 putnika, aktivirao eksplozivnu napravu, koja samo zbog slučajnog tehničkog kvara nije eksplodirala.

Ovo nas navodi na činjenicu da 100% security ne postoji.

U prilog ovome ide i činjenica da je TSA potrošila preko 300 miliona US dolara na obuci i upošljavanju specijalno obučениh ljudi sa ciljem otkrivanja potencijalnih terorista na aerodromu, te njihovog eventualnog hapšenja prije ukrcavanja u zrakoplov. Osnovni način otkrivanja je eventualno sumnjivo ponašanje putnika, odnosno u slučaju kada cijela Amerika strahuje od napada Al Qaide, takvo profiliranje putnika se svodi na etničkoj i rasnoj osnovi. Prema nedavno obavljenoj anketi CBS News-a 51% Amerikanaca je podržalo inicijativu Predsjednika Obame donijetu nakon incidenta na letu za Detroit, da će putnici iz 14 zemalja pretežno naseljenih sa muslimanskim življem biti podvrgnuti dodatnoj sigurnosnoj kontroli, naspram 38% koji se nisu složili sa ovakvom odlukom.

Međutim, etničko profiliranje gledano sa stanovišta uspješnosti je daleko od očekivanih rezultata. Ovakav način profiliranja putnika predstavlja distrakciju, i naravno vodi potencijalnoj katastrofi, pitanje je zašto? Jednostavno, ako se usredočite na izgled pojedinca, njegovu etničku ili naizgled rasnu pripadnost, a pri tome zanemarite ili do kraja ne sprovedete sigurnosnu kontrolu po Standardima jasno definisanim Čikago Konvencije Annex 17, vjerovatno ćete doživjeti fiasco. Da je etničko i rasno profiliranje nedovoljno govori i činjenica o teroristima koji po izgledu ne pripadaju etničkim zajednicama koji su unaprijed utvrđeni kao potencijalni teroristi. Samo da napomenemo da je u američkom gradu Tera Hoti smrtonosnom injekcijom smaknut Timothy McVeigh, poznat kao bombaš iz Oklahome. Riječ je o čovjeku koji je 1995. u bombaškom napadu na trgovački centar ubio 168-ero ljudi. To je bio prvi put nakon 38 godina da su američke savezne vlasti pogubile zatočenika. Zatim, Colleen LaRose, plavuša iz Pensilvanije koja sebe naziva Džihad Džejna, zatim John Walker Lindh koji sebe naziva Američkim Talibanom. Ovo nas navodi na zaključak da terorističke orga-

nizacije privlače ljude različitih etničkih i rasnih pripadnosti,tako da je nemoguće reći kako jedan terorista izgleda. Teško je reći da se on uopšte razlikuje od nas samih.

Sigurnosno profiliranje putnika se takođe sprovodi na osnovi promjena ponašanja putnika,sa unaprijed obučanim pojedincima koji su sposobni otkriti potencijalnu opasnost u odnosu na trenutni izgled pojedinca.Ono na što bi se dala posebna pažnja je tzv.“Govor Tijela“,koji se u većini slučajeva nemože sakriti.Govorimo o izgledima poput nervoze ili ljutnje.Međutim ako se uzme u obzir da su terorističke grupe ustvari uvijek dobro pripremljene,te da se za svoje aktivnosti pripremaju i po nekoliko godina,a u svemu tome imaju veliku mogućnosti i pristup neophodnim resursima,biće teško u budućnosti spriječiti terorističke akte.Najnovija tehnologija poput Body Skenera,eksplozivno detekcionih sistema,sistema za otkrivanje tragova eksploziva,sistema za otkrivanje potencijalno opasnih tečnosti,takođe neće imati 100% sigurnosni sistem.Pretpostavka je da će kombinacija najnovije tehnologije,sa adekvatnim sprovođenjem SARP's (Sigurnosni Standardi i Preporuke),sa dobro obučanim pojedincima,sa 100% provjerom Background checka uposlenika,sa adekvatnom metodom profiliranja putnika,te naravno u saradnji sa obavještajno bezbjedonosnim agencijama uroditi plodom,te proces zaštite putnika i članova posade dovesti na najviši mogući nivo.

LITERATURA

Stručna Literatura

- Andrew R. Thomas, Aviation Insecurity, Aviation and Violence-Terrorist,Part II
- Norman Ashford, H.p: Martin Stanton, Clifton A. Moore, Airport Operations/Second Edition
- Ruwantissa I.R.Abeyratne Aviation, Security Legal and regulatory aspects
- Access Security Screening (Theofolus P.Tsacoumis)
- Aviation Security Current Issues and Developments (Jennifer Zellan)
- ICAO Doc 9985-AN/492 Air Traffic Management Security Manual
- Security Management Handbook - A Framework, Edition 1.0, EUROCONTROL

Web izvori:

- http://en.wikipedia.org/wiki/Pan_Am_Flight_103
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Interpol>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Umar_Farouk_Abdulmutalla
- <https://www.eurocockpit.be/pages/safe-aviation-needs-strong-legislation>

SECURITY PROFILING OF PASSENGERS IN AIR TRAFFIC

Abstract

Civil Aviation remains a priority target for terrorists. The nature of modern international civil aviation – a 24/7 network of travel and trade activity, crisscrossing the globe and linking peoples, economies and lives – continues to offer terrorists a very attractive target. In addressing this continuing threat it is more effective and efficient to deploy defences where they are most needed, rather than employing them universally. This concept is called Risk Management. It is important to emphasise that Risk management is not about risk elimination.

The terrorist attacks in the USA on 11 September 2001 thus represented the continuation of a well established trend in the targeting of civil aviation, albeit in a new and devastating format. The attack triggered a renewed world-wide debate on aviation security, and a range of responses at national and international levels, which have developed over the period since. The innovative nature of the US attacks – with hijacked aircraft used as weapons – coupled with the global reach of Al Qaida (AQ) and its associates, has posed a new kind of threat, and required new thinking.

One of the elements that has been a priority in terms of establishing a system of protection of passengers at airports, is just a security measure, called the security profiling of passengers.

Keywords: civil aviation, security, terrorism, profiling passengers.

ПРИКРИВЕНИ ИСЛЕДНИК У ФУНКЦИЈИ ОТКРИВАЊА КРИВИЧНИХ ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА (са освртом на одговорност прикривеног иследника за противправна понашања у току свог ангажмана)

Научна кријика, ђолемика

UDK 343.9.02

Иван Костић, мастер правник¹

Рејублички теодешки завод -

Служба за кајшасћар нејокрејности Брус

Апстракт: Комјлексности и феноменолошке карактеристике (начин испољавања, сложена организациона структура, конспиративности у раду и одности чланова организоване криминалне групе, изузетно разрађени механизми злочиначкој деловања, прејлишање идејалних са идејалним пословима) организоване криминалне групе захтева коришћење посебних истражних метода, техника или радњи за откривање, сјречавање и доказивање кривичних дела организоване криминалне групе. У овом раду аутор има за циљ да укаже на одређене специфичности индустријалне прикривене иследника, и да кроз дефинисање појма прикривене иследника, одређивање његове природе и сврхе испољавања, као и анализу актуелних законских решења у процесном законодавству Републике Србије одреди место и значај ове посебне доказне радње, истражне методе или технике у откривању кривичних дела организоване криминалне групе и њихових извршилаца. Осим сумарној ујврђивања услова (материјалних и формалних) непосредних за ангажовање прикривене иследника, круја лица овлашћених за иницирање и одређивање ове мере и њеној шрајања, и лица која се могу јавити у улози прикривене иследника, ше његовој процесној положеја, у раду је посебна пажња посвећена и највише просјора дашо ишањау вршења кривичних дела од сјране прикривене иследника док се налази на шајном задајку и њиховој кажњивости. У правној теорији постоје одречна схваћања о овом важном сејменју индустријалне прикривене иследника, а основно ишање које се у овом случају посјавља јесте мојћности и одрваности примене

¹ ivankostic1502@gmail.com

инстийиуша крајње нужде у случају извршења кривичној дела од сїрране ѓрикривеној иследника који се налазио у шаќвој безизлазној сийуацији у којој би у случају одбијања извршења дела мојао биши разошќривен, а самим шим и живошњо уїрожен од сїрране ѓриїадника криминалне орїанизаѓије.

Ќључне речи: орїанизовани криминалишеш, ѓрикривени иследник, кривично дело, крајња нужда.

УВОД

Организовани криминалитет представља најопаснији, најмање познат и недовољно научно изучен облик испољавања професионалног криминалитета. У најширем смислу, организовани криминалитет значи заједничко вршење кривичних дела од стране више лица која су се за то договорили. Нешто ужа дефиниѓија полази од тога да организовани криминалитет обухвата вршење кривичних дела у оквиру злочиначке организације (банде, групе, злочиначког удружења), која је организована на хијерархијском принципу и у којој заједничку криминалну активност остварује организатор и најмање два члана злочиначког удружења (Константиновић Вилић, Николић-Ристановић, Костић, 2012., стр.188). У најужем смислу, под организованим криминалитетом се подразумева заједничко извршење кривичних дела ради остварења економске и политичке моћи (Камбовски, 1996, цитирано у: Константиновић Вилић и др, 2012). Због своје комплексности и феноменолошких специфичности које га одликују (начин испољавања, сложена организациона структура, конспиративност у раду и оданост чланова организоване криминалне групе, изузетно разрађени механизми злочиначког деловања, преплитање илегалних са легалним пословима), откривање кривичних дела организованог криминалитета захтева коришћење посебних истражних метода, техника или радњи. Једна од таквих техника, односно истражних метода је и ангажовање прикривеног иследника.

Као посебна доказна радња прикривени иследник може бити ангажован за откривање и доказивање свих кривичних дела побројаних у члану 162 Законика о кривичном поступку ("Службени гласник РС", број 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014), под условима из члана 161 ЗКП-а², тј. ако постоје основи сумње да је неко лице извршило било које кривично дело из члана 162 Законика, а на други начин се не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано, а изузетно, и ако постоје основи сумње да се припрема извршење неког од наведених кривичних дела, а околности указују да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати, или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност. У овом раду аутор има за

² Законик о кривичном поступку, Службени гласник Републике Србије број 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014

циљ да укаже на одређене специфичности овог института, и да кроз дефинисање појма прикривеног иследника и одређивање његове природе и сврхе постојања, утврђивања услова (материјалних и формалних) потребних за ангажовање прикривеног иследника, затим лица овлашћених за иницирање и одређивање ове мере и њеног трајања, утврђивања круга лица која се могу јавити у улози прикривеног иследника, као и анализирање актуелних законских решења у процесном законодавству Републике Србије, одреди место и значај овог института у откривању кривичних дела организованог криминала и процесуирању њихових извршилаца.

У раду ће посебна пажња бити посвећена питању вршења кривичних дела од стране прикривеног иследника док се налази на тајном задатку и њиховој кажњивости, У правној теорији о овом питању постоје опречна схватања, а закон изричито забрањује подстрекавање на вршење кривичних дела које долази од стране прикривеног иследника, али се не изјашњава о томе да ли је допуштено да прикривени иследник изврши кривично дело када се нађе у таквој ситуацији у којој би у случају неизвршења дела могао бити разоткривен, а након тога и убијен од стране чланова криминалне организације. Основно питање које се у овом случају поставља, а о којем ће такође бити речи на одговарајућем месту у овом раду, јесте могућност и оправданост да се у случају извршења кривичног дела од стране прикривеног иследника који се налазио у таквој безизлазној ситуацији у којој би у случају одбијања извршења дела били доведени у опасност његов живот и здравље, примени институт крајње нужде.

ПРИКРИВЕНИ ИСЛЕДНИК – ПОЈАМ И ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА

Појам и ratio legis ангажовања прикривеног иследника

Појам и процесноправна природа прикривеног иследника проистичу из његовог положаја у предистражном и кривичном поступку, и они су у суштини обележени низом елемената једног специфичног *sui generis* процесног судјекта (Шкулић, 2005, стр.666). У теорији постоји више појмовних одређења института прикривеног иследника, која су у основи слична, будући да сва она полазе од истог циља приликом дефинисања овог института, а то је откривање, спречавање и доказивање кривичних дела организованог криминалитета. Међутим, можда је најбоља и најсвеобухватнија дефиниција овог процесног института она која гласи: "прикривени иследник је полицијски службеник, припадник службе безбедности, службеник другог државног органа или друго лице, са промењеним-легендираним идентитетом, који у законом прописаном року, тајно предузима делатности, процесно легализоване наредбом суда, самостално или у саставу организоване криминалне групе као њен члан, са циљем да сазна, прикупи, утврди, забележи, репродукује и презентује податке о организованој криминалној гру-

пи, њеној структури и облицима деловања, односно да открије, прикупи, обезбеди и презентује доказе о извршеном кривичном делу, кривичном делу које се врши или ће бити извршено, и његовом учиниоцу” (Јовић, 2013, стр.145). Овакво појмовно дефинисање указује да се ради о једној веома сложеној посебној доказној радњи, имајући у виду својство прикривеног иследника (најчешће се ради о припаднику полиције или служби безбедности), начин његовог ангажовања, припреме које је неопходно обавити пре његове инфилтрације у криминалну средину, начин његовог деловања и рада у таквој средини, и увек присутни ризик да буде откривен од стране припадника криминалне организације. Због тога се ова мера у пракси ретко примењује, и то само онда када се до потребних доказа не може доћи коришћењем других посебних доказних радњи.

Ratio legis установе прикривеног иследника налази се у природи кривичних дела организованог криминалитета и потреби постојања посебног поступка њиховог откривања и разјашњења. Као што је већ истакнуто, организовани криминалитет одликује конспиративност у раду, чврста дисциплина и узајаман лојалност и строги хијерархијски принципи чланова криминалне организације. Осим тога, организовани криминалитет је неодољиво повезан са одређеним политичким центрима моћи, а захваљујући огромним количинама новца добијеног од вршења ових кривичних дела, организоване криминалне групе имају ”могућност утицања на политику, медије, јавну управу, правосудје и привреду” (Kaiser, 1996, цитирано у: Константиновић Вилић и др, 2012, стр.189) . Посебно је опасно кад организовани криминалитет, чије је деловање често изван контроле јавности и власти, почне да се такмичи са друштвеним установама за заштиту јавног реда и мира, и кад покуша да заузме водеће место у економији и да стави под своју контролу главне државне институције: министарства, владу, скупштину, судове, полицију (Грубач, 2008, цитирано у: Константиновић Вилић и др). Због свих наведених обележја организованог криминалитета немогуће је ова дела и њихове извршиоце открити путем уобичајених истражних техника и радњи којима се откривају кривична дела класичног криминалитета, тако да је основна сврха и оправдање законског предвиђања посебних доказних радњи, укључујући и прикривеног иследника разјашњавање и доказивање кривичних дела организованог криминалитета.

Услови (материјални и формални) за ангажовање прикривеног иследника

За ангажовање прикривеног иследника ради откривања и доказивања кривичних дела организованог криминалитета потребно је да буду испуњени одређени услови материјалне и формалне природе. Чланом 183. Законика о кривичном поступку (Службени гласник РС, број 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014) прописано је да суд може, на образложени предлог јавног тужиоца одредити ангажовање прикривеног иследника

ако се коришћењем других посебних доказних радњи не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано, и уколико су испуњени услови из члана 161. Законика, тј. ако постоје основи сумње да је неко лице извршило или да припрема извршење кривичног дела из члана 162. Законика, као и под условом да се до истих резултата не би могло доћи на други начин, којим би се у мањој мери ограничавала права грађана. Ово значи да је суд овлашћен да у сваком конкретном случају врши процену да ли су испуњени услови за одређивање ове мере. Но, осим суда, процену врши и јавни тужилац, као орган који подноси иницијативу за ангажовање прикривеног иследника, који је дужан да испита да ли постоји неки други начин да се дође до потребних сазнања и доказа у вези са кривичним делом организованог криминала, па тек ако утврди да би то било скопчано са несразмерним тешкоћама и великом опасношћу, може иницирати код суда одређивање мере прикривеног иследника. У том случају уз предлог за ову меру, јавни тужилац је дужан да појасни због чега није могуће доћи до одређених сазнања класичним истражним методама, тј. оним методама којима би се мање ограничавала основна људска права. Јасно је дакле да се ради о једном институту супсидијарног карактера чија примена долази у обзир само онда када се другим мерама и методима не може прикупити довољно доказа за кривично гоњење или би њихово прикупљање било у знатној мери отежано.

У формалном смислу, најважнији услов за ангажовање прикривеног иследника је постојање процесне иницијативе и одлуке којом би се та иницијатива одобрила. Иницијатива за ангажовање прикривеног иследника мора потећи од јавног тужиоца који суду доставља образложени предлог за предузимање ове мере према одређеном лицу или групи лица, ако постоје основи сумње да су извршили или припремају извршење одређеног дела. Посебну доказну радњу ангажовања прикривеног иследника одређује судија за претходни поступак образложеном наредбом (члан 184 ЗКП). Наредба којом се одређује ова мера према законском тексту садржи следеће елементе: 1) податке о лицу или групи лица према којима се примењује; 2) опис могућих кривичних дела за која постоје основи сумње да их је неко лице или група лица учинила; 3) начин спровођења мере; 4) обим спровођења мере; и 5) време трајања мере (члан 184 ЗКП).

Одређивање мере прикривеног иследника и њено трајање

Као што је већ истакнуто, меру прикривеног иследника на иницијативу овлашћеног јавног тужиоца одобрава судија за претходни поступак писменим и образложеном наредбом када процени да су у конкретном случају испуњени услови за његово ангажовање. Након што суд одобри ову меру, даља конкретизација лица које ће бити одређено као прикривени иследник препуштена је органима полиције и службама безбедности. Законик о кривичном поступку (Службени гласник РС, број 72/2011, 101/2011, 121/2012,

32/2013, 45/2013 и 55/2014), у својој одредби члана 185. прописује да прикривеног иследника под псеудонимом или шифром одређује министар надлежан за унутрашње послове, директор Безбедносно-информативне агенције, или директор Војнобезбедносне агенције, односно лице које они овласте. Поједини аутори оспоравају стручност и компетентност министра унутрашњих послова, односно директора служби безбедности да персонално одређују прикривеног иследника, сматрајући ову законску одредбу спорном из разлога што политичка функција министра полиције и директора служби не досеже до оперативног нивоа стручних служби у области спровођења прикривених операција, тако да ова лица не располажу потребним знањима која би их чинила компетентним да одреде прикривеног иследника, а осим тога њихова надлежност над избором прикривеног иследника није у складу са начелом конспиративности, чак и у случају када се та надлежност преноси на друго лице. (Јовић, 2013). Овакав став има оправдања те би у будућности требало мењати закон тако да се прикривени иследник одређује на тај начин што би јавни тужилац по одобрењу суда затражио од високих полицијских службеника који имају одређена знања из области оперативних полицијских радњи, као нпр. начелника Управе криминалистичке полиције, да одреде лице које ће бити ангажовано као прикривени иследник.

Одредбама члана 185. ЗКП-а прописано је да је прикривени иследник, по правилу, овлашћено службено лице органа унутрашњих послова, Безбедносно-информативне агенције и Војнобезбедносне агенције, а ако то захтевају посебне околности случаја и друго лице, које може бити и страни држављанин. Из овакве законске формулације јасно је да је прикривени иследник по правилу службеник полиције или безбедносних служби, за шта би се могло рећи да представља добро законско решење с обзиром на стручна знања ових лица из области оперативних истражних техника и њиховој способности да обаве један тако деликатан задатак Међутим, донекле је спорна одредница "друго лице", с обзиром да сам закон не одређује које је то лице, па се може сматрати да то може бити било које лице из било ког државног органа, или чак ван ових органа. У теорији је присутно схватање да би то могао бити и неко из "криминалне средине што апсолутно није добра законска могућност због великих овлашћења која има прикривени иследник и немогућности ефикасне контроле његовог рада (Лукић, 2005). Прикривени иследник може да буде и страни држављанин под условом реципроцитета.

Приликом ангажовања прикривеног иследника надлежни државни органи су дужни да том лицу доделе промењен идентитет (легенда). И ЗКП у члану 185. став 3. предвиђа да надлежни органи могу ради заштите идентитета прикривеног иследника, изменити податке у базама података и издати личне исправе са измењеним подацима. Овакви подаци се сматрају тајним подацима. Промењен идентитет обезбеђује том лицу заштиту од евентуалне освете припадника криминалне групе, и то како његову личну заштиту, тако и заштиту његове породице.

Прикривени иследник може у току трајања мере користити одређена техничка средства за фотографисање, оптичко, тонско или електронско снимање, уколико су такве радње одређене у наредби судије за претходни поступак (члан 184 ЗКП), а сав доказни материјал који на овај начин прикупи, његов непосредни старешина доставља суду заједно са коначним извештајем о његовом раду. Судија за претходни поступак извештај о раду прикривеног иследника и сав прикупљени материјал доставља јавном тужиоцу који је иницирао примену мере ангажовања прикривеног иследника.

Законик о кривичном поступку у члану 184. прописује да мера ангажовања прикривеног иследника траје онолико времена колико је потребно да се прикупе сви потребни докази о кривичном делу и учиниоцу, а најдуже годину дана, с тим да се трајање ове мере може продужити за још шест месеци, када за то постоје оправдани разлози. Ангажовање прикривеног иследника у формалноправном смислу престаје оног момента када истекне најдужи рок његовог трајања, односно када престану разлози за његову примену. Са криминалистичког аспекта, "ангажовање прикривеног иследника може престати из више разлога: када дође до откривања саме мере у организованој криминалној групи; када је угрожена безбедност прикривеног иследника; када је прикривени иследник прешао на страну организоване криминалне групе; и када није могућа непрекидна криминалистичка контраобавештајна заштита прикривеног иследника" (Јовић, 2013, стр.147).

Вршење кривичних дела од стране прикривеног иследника – оправданост примене инстинктивне крајње нужде

Већ смо раније нагласили да је изричитом законском нормом забрањено и кажњиво да прикривени иследник подстрекава на извршење кривичног дела (члан 185 став 4 ЗКП-а). То значи да прикривени иследник никако не би смео да подстрекава друго лице на извршење кривичног дела јер би се на тај начин изложио кривичном гоњењу и кажњавању. Међутим, у закону се изричито не наводи, а у теорији је спорно да ли је прикривени иследник кривично одговоран и да ли се против њега може покренути и водити кривични поступак у случају када изврши кривично дело за време свог ангажмана. О овом питању су се у домаћој и упоредноправној теорији и пракси водиле бројне полемике, па је данас присутно неколико различитих схватања овог проблема.

По једном схватању, прикривени иследник не одговара за кривична дела која изврши у току своје тајне операције. Наиме, сматра се да таква могућност произлази из саме суштине и природе института прикривеног иследника, јер он делује у таквом окружењу да је сасвим извесно да ће морати да врши кривична дела уколико не жели да буде откривен од стране припадника криминалне организације. Ако би се прихватило овакво схватање дошло би се у ситуацију да се "против организованог криминалитета боримо криминалом", што се са криминално-политичког аспекта никако не би мо-

гло оправдати, јер циљ овог института није да се кроз његову примену врше нови злочини, и то од стране оних који треба да се боре против криминалитета, већ да се кроз откривање криминалних група и појединаца спрече кривична дела. Ипак, овакво решење постоји у пракси САД-а, где се прикривеном иследнику може одобрити учествовање у кривичном делу или прекршају, под условом да је то потребно за остварење циљева кривичног гоњења извршилаца најтежих кривичних дела, очување веродостојности прикривеног иследника, и отклањања смртне опасности или опасности од тешке телесне повреде прикривеног иследника (Сачић, 2001, цитирано у: Лукић, 2005). Осим извршења кривичног дела, у САД-у је допуштено и подстрекавање на извршење кривичног дела које се реализује кроз институт агента провокатора. У кривичноправним и кривичнопроцесним системима који регулишу институт агента провокатора такво његово својство представља законом допуштен облик подстрекавања на вршење кривичног дела са циљем да учинилац буде ухваћен у покушају извршења, односно *in flagranti*, тако да је искључена његова одговорност за подстрекавање (Лукић, 2005, стр.518).

Друго схватање прихвата једну врсту делимичне одговорности прикривеног иследника, под чим се подразумева да прикривени иследник не одговара за кривична дела извршена током трајања његовог задатка ако их је учинио у стању крајње нужде. Према томе, да би се прикривени иследник ослободио одговорности, потребно је да буду испуњени општи услови за примену института крајње нужде, тј. да је постојала стварна опасност да прикривени иследник буде разоткривен, да је та опасност истовремена, нескривљена, и да се на други начин није могла отклонити, као и да учињено зло при отклањању те опасности није веће од зла које је претило. Уколико су сви ови услови испуњени, прикривени иследник по овом схватању неће бити кривично одговоран јер нема противправности дела.

У погледу оправданости примене института крајње нужде на прикривеног иследника у кривичнопроцесној теорији постоје размимоилажења између појединих аутора. Тако нпр. Лазин (2004) сматра да примена крајње нужде у случају извршења кривичног дела од стране прикривеног иследника нема смисла, правдајући овакав став непостојањем истовремене и нескривљене опасности која се извршењем кривичног дела отклања. Поменути аутор истиче да се из чињенице да прикривени иследник може бити откривен у случају одбијања да изврши кривично дело које од њега тражи криминална организација, те да због тога неће моћи да спречи извршење других тешких кривичних дела, не може да се изведе закључак о постојању истовремене опасности, тј. таква опасност се не може сматрати истовременом. Међутим, не само да није истовремена, него оваква опасност није ни нескривљена, јер по схватању овог аутора прикривени иследник је био свестан да улази у криминалну средину, и да је морао бити свестан да може доћи у ситуацију да изврши кривично дело ако од њега то траже припадници криминалне организације.

На сасвим другом становишту у погледу примене института крајње нужде у случају извршења кривичног дела од стране прикривеног иследника стоји проф. Шкулић (2005) који полазећи од решења садржаног у немачком кривичном праву, истиче да се за прикривеног иследника који у току свог ангажмана изврши кривично дело или не спречи његово извршење како на тај начин не би открио свој идентитет, може узети да је поступао у стању крајње нужде уколико су испуњени сви општи услови за примену овог института. Не спорећи чињеницу да је прикривени иследник, као полицијски службеник дужан да се у оквиру свог рада излаже опасности, што представља саставни део његовог професионалног ангажмана, овај аутор сматра да се у овом случају ипак не ради о уобичајеној опасности, којој прикривени иследник неспорно мора да се излаже и коју испуњава тиме што делује прикривено у криминалном окружењу, већ о једној врсти додатне опасности која превазилази његову професионалну дужност. Ово наравно не значи да је он овлашћен да чини кривична дела кад год пожели, већ то може да чини само у изузетним ситуацијама, када процени да би неизвршењем кривичног дела довео у опасност сопствени живот, или уколико је његов задатак од велике важности за спасавање живота и здравља људи. По овом схватању, прикривеном иследнику се не може ускратити право које у основи имају сви грађани, а то је да може учинити кривично дело ради отклањања од себе или другог истовремене и нескривљене опасности, која се на други начин није могла отклонити, а при том учињено зло није веће од зла које је претило.

У правној теорији постоји и треће схватање по питању одговорности прикривеног иследника, које полази од тога да прикривени иследник у потпуности одговара за кривична дела која учини током свог тајног задатка, осим уколико је изричитом законском нормом искључена његова одговорност или се такво деловање може подвести под неки од општих основа који искључују постојање његове кривице. Ово схватање полази у основи од тумачења законске одредбе по којој је забрањено и кажњиво да прикривени иследник подстиче друга лица на извршење кривичних дела, па је утолико пре забрањено и да их непосредно врши.

С обзиром на природу и сврху примене института прикривеног иследника, за наше право најприхватљивијим се чини схватање о делимичној (ограниченој) одговорности прикривеног иследника за кривична дела која изврши у току свог ангажмана. Специфичан положај и деликатна улога коју врши прикривени иследник, настојање да се сакрије прави идентитет уз истовремено исказивање лојалности криминалној организацији и задобијање поверења чланова групе оправдава овакав став. Од поверења које ужива као припадник криминалне групе често ће зависити и успех његовог ангажмана. Зато проф. Кнежевић (2011) исправно констатује када каже да "изричито уздржавање од вршења кривичних дела може изазвати сумњу припадника криминалне групе у прави идентитет прикривеног иследника, што може угрозити целокупну тајну операцију и довести у опасност сам

живот прикривеног иследника”. Према томе, прикривени иследник ће увек одговарати за она учињена кривична дела која нису у најтешњој вези са његовим специфичним положајем у коме се налази током трајања ове мере. На поступање у крајњој нужди прикривени иследник се може позвати само онда када су испуњени сви општи услови за примену института крајње нужде, па је у том случају искључена његова одговорност јер нема противправности дела, што се утврђује према општим правилима садржаним у Кривичном законнику.

ЗАКЉУЧАК

Природа кривичних дела организованог криминалитета, веома добра организациона структура криминалних група, коришћење високоразвијених технолошких метода и средстава у остваривању криминалних циљева, изражена тајност криминалног деловања организованих криминалних група и немогућност откривања ових кривичних дела коришћењем класичних криминалистичких метода и техника оправдавају примену института прикривеног иследника као посебне истражне технике и доказне радње у откривању ових кривичних дела и њихових учинилаца.

Прикривени иследник је полицијски службеник, припадник Безбедносно-информативне агенције или Војно-безбедносне агенције, са променењим-легендираним идентитетом, који се убацује у организовану криминалну групу да би у одређеном временском периоду делујући тајно, самостално или у саставу организоване криминалне групе као њен члан, прикупио податке о организованој криминалној групи, у циљу откривања и разјашњавања кривичних дела организованог криминалитета и хапшења њихових учинилаца. Закон предвиђа да то може бити и неко “друго лице” уколико то захтевају посебни разлози, које може бити и страни држављанин, али због недовољне прецизности ове законске одредбе која би то друга лица могла бити ангажована као прикривени иследници, па чак и неких схватања заступљених у правној теорији да би то могла бити и лица која долазе из криминалног миљеа, ипак сматрамо да прикривени иследник треба да буде лице из редова полицијских службеника, или припадника служби безбедности, с обзиром на стручна знања из области оперативних истражних техника и способности ових лица да обаве један тако деликатан задатак.

Када су испуњени материјални и формални услови за ангажовање прикривеног иследника, њега под псеудонимом или шифром одређује министар надлежан за унутрашње послове, директор Безбедносно-информативне агенције, или директор Војнобезбедносне агенције, односно лице које они овласте. Овакво законско решење не налази своје упориште у правној теорији, а као главна замерка се истиче да ова лица нису довољно компетентна јер се ради о носиоцима политичких функција чија овлашћења не досежу до оперативног нивоа стручних служби у области спровођења при-

кривених операција. Зато би у будућности требало мењати закон тако да прикривеног иследника одређују високи полицијски службеници, који имају одређена знања из области оперативних полицијских радњи, а по претходном захтеву јавног тужиоца и одобрењу суда.

У току обављања свог задатка прикривени иследник нарочито мора да води рачуна да не буде откривен од стране припадника криминалне организације, а у вези са конспиративношћу деловања поставља се и питање његове кривичне одговорности уколико у току свог ангажмана буде приморан да учини кривично дело како би спречио откривање свог идентитета од стране припадника криминалне организације. Закон изричито забрањује подстреквање на вршење кривичних дела које предузима прикривени иследник, али се не изјашњава изричито о одговорности прикривеног иследника за непосредно вршење кривичних дела у току свог ангажмана. О овом питању у теорији се издвојило више различитих схватања, од оног да прикривени иследник не одговара за кривична дела која изврши за време трајања тајне операције, преко другог које прихвата једну врсту ограничене одговорности прикривеног иследника, под чим се подразумева да прикривени иследник не одговара за кривична дела ако их је учинио у стању крајње нужде, па до трећег које полази од тога да он у потпуности одговара за кривична дела која учини током свог тајног задатка. С обзиром на природу и сврху примене института прикривеног иследника, за наше право најприхватљивијим се чини схватање о делимичној (ограниченој) одговорности прикривеног иследника, што значи да прикривени иследник увек одговара за учињена кривична дела, осим уколико су испуњени сви општи услови за примену института крајње нужде, предвиђени у општем делу кривичног права, у ком случају се прикривени иследник може позивати на поступање у стању крајње нужде. Овакав став би се могао правдати и чињеницом да се у овом случају ради о једном по свему специфичном положају и изузетно деликатној улози прикривеног иследника, који подразумевају да прикривени иследник мора по сваку цену да се труди да задобије поверење осталих чланова групе, да не буде откривен његов прави идентитет и улога коју врши, па у том смислу у одређеним ситуацијама мора да врши и кривична дела.

На крају, битно је истаћи да без обзира на још увек недовољно прецизно појмовно и процесноправно одређење института прикривеног иследника, као и на постојање појединих законских нејасноћа по одређеним питањима, несумњиво је да институт прикривеног иследника као посебна доказна радња и истражна метода има велики значај у борби државе против организованог криминалитета. Јер, сложеност и специфичност организованог криминалитета захтева и постојање комплексних и посебних метода за његово спречавање, откривање и кажњавање његових припадника, а једна од таквих метода је свакако и прикривени иследник.

ЛИТЕРАТУРА:

- Константиновић Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М. (2012). *Криминолоџија*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета
- Кнежевић, С. (2011). *Примена њоседних доказних радњи у суздијању ѡрѡвине људима. Трѡвина људима – ѡравна зашѡиѡа у међународним и националним оквирима*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу
- Лазин, Ђ. (2004). *Прикривени иследник у кривичном ѡсѡуѡу*, Правни живот број 9/2004. Београд : Удружење правника Србије
- Лукић, Т. (2005). *Прикривени иследник*. Нови Сад: Гласник Адвокатске коморе Војводине
- Шкулић, М. (2005). *Кривично дело ѡприкривеноѡ иследника учињено у крајњоѡ нужди*. Правни живот др.9/2005. Београд: Удружење правника Србије
- *Законик о кривичном ѡсѡуѡу*, "Службени гласник РС", број 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014

THE UNDERCOVER INVESTIGATOR IN THE FUNCTION OF DETECTION OF CRIMINAL ACTS OF ORGANIZED CRIME

**(with emphasis on the responsibility of the
undercover investigator for his unlawful
conduct during his engagement)**

Abstract

The complexity and phenomenological characteristics (mode of manifestation, a complex organizational structure, conspiratorial workings and loyalty of members of organized criminal groups, extremely elaborate mechanisms of criminal activity, interweaving of illegal and legal businesses) in organized crime require the use of special investigative methods, techniques or actions for the detection, prevention and prosecution of instances of organized crime. In this paper, the author aims to draw attention to certain specific attributes of institute of undercover investigator, and to, through defining of the term undercover investigator, determine its nature and purpose, as well as to offer the analysis of the current legal practices in the procedural legislation of the Republic of Serbia, and to determine the place and importance of this special evidentiary procedures, investigative

method or technique in the detection of organized crime and its perpetrators. In addition to the summary determination of conditions (material and formal) required for the engagement of the undercover investigator, the circle of individuals authorized to initiate this action and to determine the extent or its duration, and persons who may appear in the role of an undercover investigator, and their procedural position, the paper pays special attention to the issue of committing criminal acts by an undercover investigator while on a secret assignment, and their culpability. In legal theory there are opposing views on this important segment of the institution of the undercover investigator, and the fundamental question in this case arises from the possibility and feasibility of applying the institute of extreme necessity in the case of the criminal act by the undercover investigator who was in a hopeless situation in which, in case of refusal to commit a crime, could be exposed, and therefore find himself in a life threatening situation from members of criminal organizations.

Key words: organized crime, undercover investigator, criminal act, extreme necessity.

ПРИВАТИЗАЦИЈА ЗАТВОРА – ПОЛИТИЧКО-ПЕНОЛОШКИ ИЗБОР МОДЕЛА

Прейходно саошшење

UDK 343.81:343.9.02

Неда Савић, мастер права,
студенткиња докторских академских студија права¹

Апстракт: У раду се полази од историјског аспекта приватизације пенитенцијарних институција у земљама где је овај процес реализован, истовремено истичући основне модалитете, карактеристике и добре и лоше стране оваквог процеса. На основу резултата многих истраживања сprovedених у овој области, могу се одредити основни показатељи успешности и/или неуспешности процеса пеналне приватизације. На крају, осмишљајући ише, ауторка износи свој критички осврт на ишање пеналне приватизације, заједно с извесним предлозима за имплементацију полуприватизационог модела у одређеном пенитенцијарном систему.

Кључне речи: историја, приватизација, заповори, модели.

Апстрактан израз приватни заповори не пружа довољно информација о садржини његовог појма. Због тога ваља прецизирати да је реч о тзв. уговорном менаџменту (Кокoљ, 2005, стр. 138.) у пенитенцијарним институцијама, који путем уговора влада одређене државе поверава приватном сектору, и где приватни субјект остварује финансијску надокнаду од стране државе због тога што врши једну од њених функција. Другим речима, ради се о приватизацији у пенитенцијарном систему, а која је кроз историју законодавних решења, политичких ставова и практичне примене искусила широк спектар начина функционисања.

¹ neda.savic.8@gmail.com

ПРИВАТИЗАЦИЈА ЗАТВОРА ШИРОМ СВЕТА

Модел њуне ѓривајшизације

Првобитна идеја приватизовања казних завода, којима су до тада управљале државне власти, јавила се у Енглеској током XVIII века (Sharifo, 2011, p. 10). У том периоду је на простору Енглеске била распрострањена пракса управљања затворима од стране приватних предузетника – затворских чувара, а који су зараду остваривали кроз смештајне таксе које су плаћали сами затвореници (Sharifo, 2011, p. 10). Међутим, пенитенцијарна приватизација у савременом смислу осмишљена је и реализована на тлу Сједињених Америчких Држава, где се развијала и одакле се ширила и на остале делове света, посебно оне англо-америчког правног подручја.

Овај процес је на америчком простору започео најпре као уступање радне снаге затвореника приватним субјектима током XIX века (Pozen, 2003, p. 257), а што је било уобичајено све до почетка XX века (Sharifo, 2011, p. 10). Касније, током шездесетих и седамдесетих година XX века, у неким државама САД јавља се приватизовање различитих центара за пружање одређених услуга затвореничкој популацији – исхране, медицинске неге, образовања (Кесић, 2010, стр. 308.), а затим се јављају и приватне „куће на пола пута“ (*halfway houses*) (Pozen, 2003, p. 258). Популарно у том периоду било је и приватизовање завода и центара за смештај ухапшених имиграната, како на простору САД, тако и на простору Велике Британије (Pozen, 2003, p. 258, 259). Ипак, савремена приватизација казних институција у Америци јавила се почетком осамдесетих година прошлог века као алтернативно решење проблема фискалне кризе и кризе пенитенцијарног система.

Како је током осамдесетих година прошлог века дошло до препуњености затворских смештајних капацитета широм САД, као последица строгог и несврнисходног кривичног законодавства и имиграционе политике,² а што је умногоме неповољно утицало и на буџетски систем, америчка Влада покренула је процес пенитенцијарне приватизације у сусрет решењу ових проблема (Sellers, 1993, p. 17). Компанија с којом је америчка Влада 1984. године у Тенесију закључила први уговор о менаџменту у пенитенцијарној институцији била је Америчка корективна корпорација (The Corrections Corporation of America) (Price & Morris, 2012, p. 16). Ова компанија убрзо је постала магнат на *ѓржишћу ѓривајшних зајвора* у САД и шире, заједно са другом водећом компанијом Вокенхат (The Wackenhut Corrections Corporation), касније познатом као GEO Group, те до данашњих дана ове две корпорације обухватају чак 75% овог *ѓржишћа* (Goodkind, 2013, para. 8).

² Ово је била последица ригорозног кривичног законодавства усвојеног за време мандата Ричарда Никсона (1969 – 1974), као резултат кампања „рат дрогама“ и „ред и закон“. Казнени закони усвојени у овом периоду предвиђали су веома дуге затворске казне за бројна кривична дела и онемогућавали примену пробације и условног отпуста. Више о томе видети у: Sharifo, D., *Banking on Bondage: Private Prisons and Mass Incarceration*, New York, American Civil Liberties Union, 2011; p. 10, 11.

Од два основна модела у којима се може успоставити пенална приватизација, а који ће бити објашњени, модел који је примењен у САД је тзв. пуна приватизација. Ово је модел приватизације где приватни субјект има потпуну контролу над затворским менаџментом, а која опет зависи од варијација у уговору, тј. обима овлашћења. Други модел, о коме ће бити речи касније, јесте модел тзв. полуприватизације, у коме држава задржава право управљања казненом институцијом, док је приватни сектор ангажован на пружању других услуга у заводу.

У вези с тим, морамо разликовати и номиналну и оперативну приватизацију. Номинална приватизација подразумева пружање услуга техничког карактера – исхрана, медицинске услуге, хигијенско и техничко одржавање, док оперативна приватизација представља вршење *инићерактивних* услуга – транспорт затвореника, образовање и радно ангажовање затвореника, обука особља завода и сл. (Кесић, 2010, стр. 307).

Поред занемарљиве номиналне приватизације која се јавила у првој фази пеналне приватизације, посебно у институцијама за имигранте, САД су прихватиле пуну оперативну затворску приватизацију. Овакав пример касније су следиле и остале државе англо-америчког правног подручја – Аустралија, Нови Зеланд, Велика Британија и Јужноафричка Република, уз мање или више модификација модела (Mason, 2013, p. 2).

Пенитенцијарна приватизација у Америци обухватила је највећим делом институције за смештај ухапшених имиграната, и то чак 50% од укупне пенитенцијарне приватизације у држави (Sharigo, 2011, p. 16). Остатак су углавном обухватили затвори са средњим степеном обезбеђења – чак 90%, а има и доста приватних пенитенцијарних институција за смештај малолетника (Blakely & Vumphus, 2004, Findings, para. 2). Ова популација смештена је у преко 270 приватних пенитенцијарних институција широм САД (Cabral & Saussier, 2013, p. 106).

Амерички (пуни, потпуни) модел приватизације, иначе, појављује се у различитим облицима. Ово пре свега зависи од обима и садржине овлашћења прецизираних уговором између државе и приватног субјекта. Тако имамо уговоре који се тичу само изградње комплекса пенитенцијарне институције од стране приватне компаније (облик номиналне приватизације), па све до потпуне оперативне приватизације највишег нивоа, која је уосталом и најзаступљенија на простору САД. Поред прецизирања предмета уговора на овај начин, у уговору се обично одређује фиксна цена коју држава плаћа приватном субјекту (одређује се по глави затвореника дневно или месечно – *per capita per diem*), као и износ пореза који приватни субјект плаћа држави (Federal Bureau of Prisons Project, 2005, p. 7). У уговоре се све чешће уносе и клаузуле о новчаним пеналима и донусима на рачун приватног субјекта, у вези с квалитетом испуњења уговора (Federal Bureau of Prisons Project, 2005, p. 7).

Што се тиче Велике Британије, након првобитних искустава номиналне приватизације и приватизовања имигрантских завода током седамдесетих година XX века, и на овим просторима је отпочео експеримент пеналне

приватизације крајем осамдесетих година (Pozen, 2003, p. 259). Како се и Велика Британија тада суочавала с истим проблемима у пенитенцијарном систему као и САД, а имајући у виду отворен неолиберализам Маргарет Тачер, Влада је одлучила да крене за америчким стопама. Легислативна основа која ће овакав процес омогућити формирана је углавном током деведесетих година прошлог века (Pozen, 2003, p. 260). У Енглеској је први приватни затвор, HMP Wolds у Источном Јоркширу, основан 1992. године од стране компаније G4S (Grimwood, 2014, p. 1), док је први шкотски приватни затвор основан 1999. године (Кесић, 2010, стр. 312.). На простору Велике Британије до данашњих дана чак 17% затвореничке популације смештено је у приватним казним институцијама (до 2014. године 14 приватних затвора), које су углавном комбиноване установе средњег степена обезбеђења, док су водеће компаније које њима руководе G4S, Serco и Sodexo (Grimwood, 2014, p. 1, 3).

Британски модел затворске приватизације изграђен је на нешто другачијим основама у односу на амерички, иако је и овде реч о моделу пуне оперативне приватизације. Најбитнија и најоучљивија разлика огледа се у успостављеном систему надзора или мониторинга извршења уговора и испуњења обавезних стандарда од стране приватних пенитенцијарних судјеката. Наиме, док је оваква административна контрола у америчким приватним затворима организована углавном као контрола *in situ* тј. на лицу места у пуном радном времену или чак постоји само као периодична контрола, све приватне и јавне пенитенцијарне институције с простора Енглеске и Велса подлежу контроли Главног затворског инспектората, одн. Главног инспектора, који за свој рад одговара Секретаријату правосуђа и министру правде.³ Поред тога, сваки британски приватни затвор има *коншиrolора* преко кога су затвори повезани с извршном агенцијом Министарства правосуђа – Националном службом за извршење кривичних санкција (National Offender Management Service – NOMS).⁴ Оваква процедура умногоме помаже правилном остварењу функције пеналне приватизације, а то је унапређење функционисања пенитенцијарног система, а истовремено растерећење државних техничких и финансијских капацитета.

Пеналну приватизацију искусиле су и Аустралија и Нови Зеланд неколико година касније. Нашавши се услед сличне пенолошке и економске кризе, и ове две земље су примениле амерички модел пуне оперативне приватизације. Први аустралијски приватни затвор основан је 1990. године у Боралону код Бризбејна, у држави Квинсленд (Harding, 1992, p. 1), одакле се овај процес проширио и на друге аустралијске државе – Викторију, Нови Јужни Велс и Јужну Аустралију. Што се тиче Новог Зеланда, овде је пенална

³ Видети о томе на <https://www.justice.gov.uk/about/hmps/contracted-out> и <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmiprison/about-our-inspections/#.VHYZzdLFqlw>, датум приступа 05.11.2014. год.

⁴ Видети о томе на <https://www.justice.gov.uk/about/hmps/contracted-out> и <https://www.gov.uk/government/organisations/national-offender-management-service/about>, датум приступа 05.11.2014. год.

приватизација текла турбулентнијим током, те је први приватни новозеландски затвор основан тек 1999. године у Маунт Едену у Окланду (Clayworth, 2012, р. 1). Уговори за многе аустралијске и новозеландске приватне пенитенцијарне институције закључени су управо с водећим америчким и енглеским приватним пенитенцијарним субјектима (Clayworth, 2012, р. 1; Harding, 1992, р. 1).

Аустралија је тренутно земља са најприватизованијим пенитенцијарним системом - - 19% укупне затвореничке популације у Аустралији смештено је у приватним пеналним установама (Mason, 2013, р. 2). Такође, у Аустралији, пенитенцијарни систем за имигранте је потпуно у рукама приватног сектора (Mason, 2013, р. 5). На Новом Зеланду проценат пенитенцијарне приватизације такође је висок - износи 11% (Mason, 2013, р. 2).

Од држава које су примениле пеналну приватизацију истиче се и Јужноафричка Република. Ово из разлога што се ова земља осврнула за примерима својих претходница, тачније Велике Британије, чија је бивша колонија, услед продубљивања проблема у пенитенцијарном систему, посебно након стицања независности 1961. године (Кокољ, 2005, стр. 144.). Прва и једина два приватна затвора у Јужној Африци, с максималним степеном обезбеђења, основана су 2000. године (Du Plessis, 2012, р. 6). И овде су уговори закључени с иностраним компанијама – за затвор у Блумфонтејну с компанијом G4S, док је у случају завода у Луис Тричарду уговор закључен с америчком компанијом GEO Group (Du Plessis, 2012, р. 6). Према подацима из 2011. године, у ова два завода смештено је чак 3-4% укупне затвореничке популације у земљи (Mason, 2013, р. 9), док смештајни капацитети истих, по слову уговора, не смеју бити препуњени (Du Plessis, 2012, р. 7). Специфичност код ових завода јесте у организацији административног надзора, који је уређен на сличан начин као у случају приватних затвора Велике Британије.

Полуприватизациони модел

С друге стране, постоје државе које су у својим пенитенцијарним системима успоставиле други вид пеналне приватизације – тзв. полуприватизацију. Пионир у овом процесу била је Француска, која је свој први полуприватизовани затвор основала 1990. године (Cabral & Saussier, 2013, р. 107). Експанзију овог процеса Француска је доживела углавном током прве деценије XXI века, те је тако већ до 2010. године затвореничка популација смештена у око 40 француских полуприватних казнених завода износила око 36% укупне затвореничке популације (Cabral & Saussier, 2013, р. 107, 108). Француски модел пратиле су и остале земље Западне Европе, у првом реду Белгија, од 1993. године, затим Немачка од 2004. године, а потом и Мађарска, Холандија, Швајцарска, Италија, а на Балкану Грчка и Бугарска (Mason, 2013, р. 3; EUROFEDOP, 2010, р. 2).

Као што смо напоменули, специфичност код полуприватизационог режима је у томе што држава управља пенитенцијарним системом и конкрет-

ним казним заводима, док се ангажовање приватног сектора у овој области своди на одређене видове номиналне и/или оперативне приватизације. Овакав режим успоставиле су још и одређене земље Латинске Америке, као и Јапан.

Од земаља Латинске Америке које су прихватиле пеналну приватизацију издвајају се Чиле, Перу и Бразил (Mason, 2013, p. 9). Прва од њих била је Чиле, где су први приватни затвори француског, тј. европског, модела основани 2005. године. С друге стране, Бразил је још 1999. године у неким затворима омогућио одређене видове номиналне приватизације, док је од 2009. године ова држава експериментисала и с једним и с другим видом пеналне приватизације, те тако према подацима из 2012. године у Бразилу је постојало 26 приватних или полуприватних затвора, у којима се налазило 3,5% затвореничке популације (Cabral & Saussier, 2013, p. 109; Jordan, 2012).

Јапан је, такође, једна од држава које су на неки начин примениле европски модел пеналне приватизације. Међутим, Јапан је дао допринос овом моделу кроз акт о пеналној приватизацији, али који се односио на побољшање тзв. *грушћивене инфрасџрукџуре*, што би значило да се односи на приватизовање центара за ресоцијализацију, тј. акценат ставља на рехабилитацију и ресоцијализацију кроз пеналну приватизацију, пре него на класичну затворску приватизацију (Leighton, 2014, p. 4). Још једна специфичност јапанске пеналне приватизације јесте комбиновани *outsourcing*, тј. више различитих услуга обезбеђује више различитих јапанских компанија, а административна управа центрима у рукама је државе (Leighton, 2014, p. 4). Први од оваквих приватизованих рехабилитационих центара основан је 2007. године у региону Јамагучи (Kimura, 2008). Јапан тренутно има четири оваква рехабилитациона центра, намењена примарним осуђеницима, од којих се највише истиче Shimane Asahi, савремени високотехнолошки рехабилитациони центар у региону Шиман, означен као „модел затвора за будућих 50 година“ (Leighton, 2014, p. 3).

ПОЗИТИВНИ И НЕГАТИВНИ АСПЕКТИ ПРОЦЕСА ЗАТВОРСКЕ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ

Сваки од наведених модела пеналне приватизације показао је и добре и лоше стране, а многа истраживања ове проблематике долазила су до најразличитијих резултата. Ови резултати се могу систематизовати тако да изразе адекватне показатеље успешне/неуспешне затворске приватизације, а на основу ових могу се извести одређени генерални закључци.

Пре свега, оно што се на први поглед највише истиче код питања оправданости затворске приватизације јесте економска компонента, тј. буџетска уштеда коју овај процес остварује. Овај аспект пеналне приватизације најподробније је и испитиван.

Генерално узевши, највећи број студија дошао је до закључка да је укупна уштеда пеналне приватизације за државу, у оквиру оба модела, 10-15%. Тако, 12 од 14 независних истраживања у САД довела су до закључка да је уштеда оперативних трошкова у приватним затворима 5-28% (Moore, 2003, p. 10). Бројна истраживања у САД су „готово једногласна у закључцима о предности приватног управљања затворима у смислу редукације трошкова“ (Cabral & Saussier, 2013, p. 106). Истраживања спроведена у Великој Британији показала су да су приватне пеналне институције током деведесетих година XX века оствариле 11-15% уштеде трошкова по глави затвореника у односу на исте трошкове државних затвора (Tanner, 2013, p. 11). Затим, полуприватни малолетнички затвор Hünfeld у Немачкој остварује немачкој држави Hesse годишњу уштеду трошкова од око 15% (Warnecke, 2007, para. 4), док су слични позитивни резултати забележени и у Бразилу итд. (Cabral & Saussier, 2013, p. 110). Најзначајнији удео ових уштеда одлази на уштеду радне снаге, али се уштеде остварују и путем ефикасне конструкције затворских комплекса, као и преко уштеда на осталим трошковима, посебно на трошковима транспорта и снабдевања топлотном и електричном енергијом (Moore, 2003, p. 4, 5).

Велики бенефит приватних затвора јесте и квалитет општих услова и услуга, посебно рехабилитационих програма. Истраживања у Америци довела су до различитих резултата, али су бројна истраживања приватних затвора у Енглеској и Велсу указала на бољи квалитет живота у приватним затворима у односу на државне (Panchamia, 2012, p. 5). Ово је, поред осталог, резултат и начина организације административног надзора, о чему је било речи. Позитивна оцена квалитета општих услова у приватизованим заводима постоји и у случају Француске и Бразила (Cabral & Saussier, 2013, p. 108, 109). То што су приватни затвори на овом пољу показали боље резултате од државних може се тумачити преко њихове посебне специјализације за вршење пенитенцијарних услуга, као и преко ефикасности система бонуса и пенала, који је у многим случајевима довео до смањења стопе рецидивизма (Tanner, 2013, p. 9).

Оно што се највише замера идеји пеналне приватизације јесте оријентисаност ка профиту и довођење у питање људских права и права затвореничке популације, а у негативном контексту се расправља и о самом праву приватних субјеката да врше пенитенцијарну функцију. С друге стране, овакве примедбе углавном су се испојиле у оквиру уређења приватних затвора на америчком простору, сагледавајући експанзију лобирања с циљем да се донесу ригорозни казни закони који ће повећати број затвореничке популације и промовисати саму идеју приватних затвора (Ковачевић, 2012, стр. 203; Mason 2013, p. 11). Од осталих примедби, које се такође углавном тичу америчких приватних затвора, наводи се експлоатација радне снаге затвореничке популације, фиктивни трошкови услуга који су довели до погоршавања стандарда у затворима, недовољно обучено особље, као и нетранспарентност самих уговора о приватизацији и њихове реализације (Blakely &

Bumphus, 2004, para. 4, 9; Khalek, 2011, Incentivizing Incarceration, para. 2, 3; Mason, 2013, p. 10; Shapiro, 2011, p. 40, 41). Ипак, један од најзначајнијих проблема затворске приватизације, посебно у Америци, јесте угрожавање и кршење људских и затвореничких права.

Заштита ових права је и генерално отежана затвореничкој популацији у државним затворима, а још више оној у приватним. Иако се прописи, посебно универзални међународни, разумљиво односе и на приватне затворе, и овде постоји велика недоследност истих са праксом. Ово постаје још значајнији проблем када се сагледа питање малолетника у приватним затворима. Оно што представља светлу тачку у овом погледу је правило државне одговорности за заштиту појединаца и група од кршења загарантованих људских права на међународном нивоу од стране других субјеката, и обавеза државе да спроведе истрагу, одн. да санкционише такво кршење права или да обезбеди накнаду штете жртви (McBeth, 2004, Human rights obligations of private service providers, para. 8). Поред тога, у пенитенцијарним системима Велике Британије, Аустралије и Новог Зеланда, затвореничка популација у државним и приватним затворима има могућност да своја права штити и директно преко омбудсмана (Harding, 2001, p. 319). Међутим, заштита права затвореничке популације у приватним затворима и даље је углавном само декларативног карактера.

Што се тиче питања оправданости поверавања једне искључиве државне функције приватном сектору, приватне компаније нису одговорне за спровођење правосуђа, већ је управо супротно – држава сноси одговорност за ову функцију, док приватне компаније само обављају одређене услуге за државу, што је посебно изражено у моделу полуприватизације. Држава обавља правосудну функцију, док у приватном пенитенцијарном систему сноси надзорну, односно управну одговорност. Без адекватног државног надзора и без адекватне легислативне основе, приватизација затвора једноставно би била велики друштвени, политички и пенолошки промашај, а управо не легислативна делатност и контрола јавних услуга у надлежности и одговорности државе (Harding, 1998, p. 6).

ИЗБОР МОДЕЛА

Код питања избора и адекватности модела, може се приметити да избор модела зависи од политичког става државе и њене правне традиције. Може се оправдано тврдити да је Америка земља у којој модел пуне приватизације није постављен на адекватним основама, почев од саме легислативне основе. Поред нетранспарентности, држава је овде занемарила значај свеобухватне контроле јавних услуга које је уступила приватном сектору. Последица овога је да су водеће америчке приватне компаније, уместо државе као ауторитета на пољу корективне делатности, постале моћније од саме државе. Услед оваквог стања у законодавству и политици, природно је дошло до

занемаривања криминолошке политике и пенолошких циљева, а што је довело до угрожавања људских права и права затвореничке популације и до великог незадовољства јавног мњења и сумње друштва у државни ауторитет и обавезу државе да ради у интересу народа.

С друге стране, модел пуне приватизације у Великој Британији показао је боље резултате у односу на амерички модел. Разлог томе је једноставно стриктнија контрола од стране државе и другачији политички амбијент.

Код полуприватизације, држава је директно одговорна за све сегменте функционисања казног завода. Поред добро организоване контроле засноване на доброј легислативи, полуприватизовани заводи показали су позитиван резултат и по државу и по друштво, чак на вишем нивоу у односу на заводе у моделу пуне приватизације, што је посебно случај у Јапану. Код овог модела, прилике за злоупотребу система и проблеми нетранспарентности смањени су на минимум, док је затвореничкој популацији заштита права приступачнија. На овај позитиван исход надовезује се и буџетска уштеда, коју држава остварује ангажовањем приватног сектора за обављање одређених услуга у затворима, док је истовремено квалитет тих услуга и снадбевања на вишем нивоу у односу на заводе где приватни субјекти нису ангажовани.

Ипак, очигледно је да затворска приватизација постављена на правилним легислативним основама, транспарентна, одговорна и подложна адекватној државној контроли, може унапредити целокупан пенитенцијарни систем у држави (Harding, 2001, p. 341) што је посебно показао полуприватизациони модел.

Ово доводи до закључка да би државе које желе да спроведу сличан процес могле да следе варијанту оваквог модела. Држава, наравно, мора модификовати модел тако да одговара могућностима и циљевима државе који се тичу затворске приватизације. На пример, не очекује се да једна држава европског континенталног правног система одмах успостави пуну затворску приватизацију. Препоручљиво је, наиме, најпре применити номиналну приватизацију (Кесић, 2010, стр. 318.). Истовремено, легислативна основа мора обухватити потпуну транспарентност и надзор, и самог текста уговора и његове реализације, и то како од стране државних органа, тако и од стране независних тела и јавности. У реализацији би ваљало избегавати дугорочне уговоре, посебно с почетком примене модела.

Номинална приватизација би несумњиво остварила буџетске уштеде, али не би била сконцентрисана и на друге много важније циљеве, а то је, пре свега, успешно остварење сврхе затворске казне. То би оперативна приватизација полуприватизационог модела могла успешно остварити, наравно, уз контролу државе на више нивоа. Ово из разлога што пеналној приватизацији не би требало да циљ буде економска уштеда, што је општеважеће становиште, већ унапређење пенитенцијарног система, побољшање његове друштвене функције, а из чега ће природно произићи и остали бенефити оваквог процеса.

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду све аспекте пеналног приватизационог процеса, не постоји одређени апстрактно негативан разлог зашто једна релативно стабилна, али и држава у транзицији, не би реализовала одређене варијанте полуприватизационог модела пенитенцијарних институција, наравно, пажљиво проучавајући све аспекте већ постојећих облика полуприватизације. Овакав закључак се природно намеће, уколико се на адекватан начин сагледају последице које је реализација оба модела приватизације затвора оставила у системима многих држава.

При том је веома важно истакнути да би држава која жели да унапреди свој пенитенцијарни систем ваљало да пажљиво планира овај процес, а затим да га надограђује, развија и усавршава, с циљем да се успостави онај модалитет приватизације пенитенцијарних установа који се показао као најуспешнији, истовремено модификован тако да одговара буџетској политици, а још важније, пенитенцијарном систему поједине државе.

Осим тога, при самом развијању идеје приватизације затвора, а посебно при њеној реализацији, мора се упорно истицати да је примарни циљ овог процеса унапређење пенитенцијарног система и друштва, а не уштеда у буџету, максимизација профита, или неки други циљ чисто економске природе. У сваком случају, не сме се сметнути с ума да је држава та која сноси дефинитивну одговорност, законску и друштвену, за све сегменте затворске приватизације, услед тога што своје суверене ингеренције поверава приватним субјектима, те би овом процесу требало прићи на најсуптилнији могући начин.

ИЗВОРИ

Извори на српском језику

- Кесић, З., (2010), *Приватизација кажњавања: Начин за превазилажење или продубљавање кризе зашварања*, у: Страни правни живот, 1/2010, Београд, Институт за упоредно право;
- Ковачевић, М., (2012), *Приватни зашвори*, у: Страни правни живот 2/2012, Београд, Институт за упоредно право;
- Кокољ, М., (2005), *Управљање зашворима од стране приватних корпорација: Приватни зашвори*, у: Страни правни живот 3/2005, Београд, Институт за упоредно право.

Извори на страним језицима

- Blakely, C., R. & Bumphus, V., W., (2004), *Private and Public Sector Prisons – A Comparison of Select Characteristics*, Federal Probation – A Journal of

- Correctional Philosophy and Practice, Vol. 68 No. 1, United States Courts, доступно на <http://www.uscourts.gov/uscourts/FederalCourts/PPS/Fed-prob/2004-06/prisons.html>, приступ 10.11.2014. год.
- Cabral, S. & Saussier, S., (2013), *Organizing Prisons through Public-Private Partnerships: A Cross-Country Investigation*, The Brazilian Administration Review, Jan./Mar. 2013, Vol. 10 No. 1, art. 6, p. 100-120, Rio de Janeiro, ANPAD - The Brazilian Academy of Management;
 - Clayworth, P., *Prisons – New Zealand’s Prisons*, Te Ara – The Encyclopedia of New Zealand, 13.07.2012, доступно на <http://www.teara.govt.nz/en/prisons/page-1>, приступ 08.11.2014. год.
 - Du Plessis, C., (2012), *How the Private Prisons Were Barred*, Pinelands, Cape Town, South Africa, The Criminal Justice Initiative of Open Society Foundation for South Africa;
 - EUROFEDOP – European Federation of Public Service Employees, (2010, February), *Private Prisons in Europe – UK Leads The Way*, Brussels, EUROFEDOP, 15.02.2010, доступно на <http://eurofedop.org/spip.php?article377>, приступ 17.11.2014. год.
 - Federal Bureau of Prisons Project, (2005), *Evaluation of the Taft Demonstration Project, Performance of a Private-Sector Prison and the BOP*, Washington, Federal Bureau of Prisons, доступно на http://www.bop.gov/resources/research_projects/published_reports/pub_vs_priv/orelappin2005.pdf, приступ 03.11.2014. год.
 - Goodkind, N., (2013, August), *Top 5 Secrets of the Private Prison Industry*, The Daily Ticker, Yahoo Finance, 06.08.2013, доступно на <http://finance.yahoo.com/blogs/daily-ticker/top-5-secrets-private-prison-industry-163005314.html>, приступ 03.11.2014. год.
 - Grimwood, G., G., (2014, February), *Prisons: The Role of the Private Sector*, Commons Library Standard Note, Standard Notes SNo6811, 03.02.2014, доступно на <http://www.parliament.uk/business/publications/research/briefing-papers/SNo6811/prisons-the-role-of-the-private-sector>, приступ 05.11.2014. год.
 - Harding, R. W., (1992), *Private Prisons in Australia*, Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, No. 36, Canberra, Australia, Australian Institute of Criminology;
 - Harding, R. W., (1998), *Private Prisons in Australia: The Second Phase*, Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, No 84, Canberra, Australia, Australian Institute of Criminology;
 - Harding, R. W., (2001), *Private Prisons*, Crime and Justice, Vol. 28, pp. 265-346, Chicago, The University of Chicago Press;
 - Jordan, L., *Brazil to Open First Public-Private Prison*, (2012, December), The Rio Times – News in English for Rio de Janeiro and Brazil, 18.12.2012, доступно на <http://riotimesonline.com/brazil-news/front-page/the-first-public-private-prison-in-brazil/>, приступ 19.11.2014. год.
 - Khalek, R., (2011, July), *21st-Century Slaves: How Corporations Exploit Prison Labor*, Alter Net, 21.07.2011, доступно на <http://www.alternet.org/>

- story/151732/21st-century-slaves%3A-how-corporations-exploit-prison-labor, доступ 21.11.2014. год
- Kimura, A., (2008, October), *The Development of PFI in the Prison Sector in Japan*, Correction Bureau - Ministry of Justice, 9-10.10.2008, The 3rd Annual Meeting for PPP/PFI Promotion Between Japan and Korea; доступно на <http://www8.cao.go.jp/pfi/3rdJustice1.pdf>, доступ 19.11.2014. год.
 - Leighton, P., (2014), "A Model Prison for the Next 50 Years": *The High-tech, Public-Private Shimane Asahi Rehabilitation Center*, Justice Policy Journal, Vol. 11 No. 1 (Spring), San Francisco, CA, Center on Juvenile and Criminal Justice;
 - Mason, C., (2013), *International Growth Trends In Prison Privatization*, Washington, The Sentencing Project; доступно на: http://www.sentencingproject.org/doc/publications/inc_International%20Growth%20Trends%20in%20Prison%20Privatization.pdf, доступ 03.11.2014. год.
 - McBeth, A., (2004), *Privatising Human Rights: What Happens to the State's Human Rights Duties When Services are Privatised?*, Melbourne Journal Of International Law, Vol. 5. No. 1, Melbourne, Australia, The University of Melbourne;
 - Moore, A., T., (2003), *Private Prisons: Quality Corrections at a Lower Cost*, Policy Study No. 240, Los Angeles, CA, Reason Public Policy Institute;
 - Panchamia, N., (2012), *Competition in Prisons*, London, Institute for Government;
 - Pozen, D., E., (2003), *Managing a Correctional Marketplace: Prison Privatization in The United States and The United Kingdom*, Journal of Law and Politics, Vol. 19, p. 253-284, New York, Columbia Law School;
 - Price, B., E. & Morris, J., C., (2012), *Prison Privatization: The Many Facets of a Controversial Industry*, Vol. 1: The Environment of Private Prisons, p. 1-239, Santa Barbara, California, ABC-CLIO, LLC;
 - Sellers, M., P., (2011), *The History and Politics of Private Prisons: A Comparative Analysis*, p. 1-35, Cranbury, New Jersey, Associated University Presses, Inc., 1993;
 - Shapiro, D., *Banking on Bondage: Private Prisons and Mass Incarceration*, New York, American Civil Liberties Union;
 - Tanner, W., (2013), *The Case for Private Prisons*, Reform Ideas No 2, доступно на http://www.reform.co.uk/wp-content/uploads/2014/10/Reform_Ideas_No_2_-_The_case_for_private_prisons.pdf, доступ 20.11.2014. године;
 - Warnecke, C., (2007, May), *Profits in the Penal System: Germany experiments with privatizing prisons*, The Atlantic Times, доступно на http://www.atlantic-times.com/archive_detail.php?recordID=876, доступ 20.11.2014. год.
 - <https://www.justice.gov.uk/about/hmps/contracted-out>, доступ 20.11.2014. год.
 - <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmiprison/about-our-inspections/#.VHYZzdLF9lw>, доступ 20.11.2014. год.
 - <https://www.gov.uk/government/organisations/national-offender-management-service/about>, доступ 20.11.2014. год.

PRISON PRIVATISATION – POLITICAL- PENOLOGICAL CHOICE OF MODELS

Abstract

The article considers prison privatization, starting from historical aspect of this process in those countries where it is realized, and simultaneously emphasizing basic modalities, characteristics and good and bad sides of the process. Based on results of many research results obtained in this field, it is possible to determine basic indicators of success/failure in the process of prison privatization. In the end, observing previously mentioned indicators, author gives her own critical review considering the process, together with certain recommendations for the semi-private modality implementation of penal privatization in certain penitential system.

Key words: history, privatization, prisons, modalities.

PRIMENA KAZNE MALOLETNIČKOG ZATVORA U REPUBLICI SRBIJI

Научна кријшџика, џолемика

UDK 343.26-053.6(497.11)

Gordana Nikolić, MA¹

MUP Republike Srbije,

doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu

Apstrakt: *Do donošenja posebnog Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Službeni glasnik Republike Srbije“ br.85/05), prema maloletnicima se primenjivalo opšte zakonodavstvo. Imajući u vidu poseban status maloletnih lica kako zbog starosnog doba u kome se nalaze, tako i zbog njihovih bioloških, psiholoških i socijalnih karakteristika, Republika Srbija je učinila veliki korak 2005. godine donevši navedeni Zakon (lex specialis) koji je počeo da se primenjuje 1. januara 2006. godine, a kojim je regulisala položaj maloletnika u krivičnom zakonodavstvu, odvojivši ih u potpunosti od statusa punoletnih lica kao učinioca krivičnih dela. Autor u radu razmatra bitne karakteristike kazne maloletničkog zatvora i uslove za njeno izricanje, a potom relevantne statističke podatke u sudskoj praksi u Republici Srbiji od početka primene novog maloletničkog krivičnog prava, odnosno od 2006. do 2012. godine kojima se prikazuje obim i strukturu izricanja kazne maloletničkog zatvora, na osnovu cega autor iznosi zaključak o primeni kazne maloletničkog zatvora u Republici Srbiji.*

Ključne reči: *kazna maloletničkog zatvora, maloletnici, primena.*

UVOD

Maloletničko krivično pravo je sistem zakonskih pravnih propisa kojima se određuje krivičnopravni položaj maloletnih lica (kao učinilaca, odnosno kao žrtava krivičnih dela), sistem krivičnih sankcija za maloletne učinioce krivičnih dela, a pod određenim uslovima i za punoletne učinioce, kao i postupak za izri-

¹ chupka84@gmail.com

canje i izvršenje ovih sankcija od strane nadležnih državnih organa. Ono prelazi okvire krivičnog prava jer obuhvata ne samo krivičnopravne odredbe materijalnopravne sadržine, već i odredbe procesnog i izvršnog krivičnog prava koje se odnose na maloletne učiniocce krivičnog dela (Jovašević, 2010). Termin maloletničko krivično pravo je uobičajen u pravnoj teoriji iako se za ovu granu prava upotrebljava i naziv „krivično pravo za maloletnike“ koje asocira na krivično pravo „maloletničkog karaktera“ koje se nalazi nasuprot „punoletničkom krivičnom pravu“ (Škulić, 2003).

Prema Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Službeni glasnik Republike Srbije”, broj 85/2005), maloletno lice je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina. Lica u uzrastu do 14 godina se nazivaju deca i prema njima se ne mogu primeniti krivične sankcije, niti druge krivičnopravne mere ako učine krivično delo (prema Konvenciji o pravima deteta, dete se smatra svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina ukoliko se po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiće ranije). Maloletnici se kao učinioci krivičnih dela u našoj zemlji prema uzrastu dele na mlađe i starije maloletnike. Mlađi maloletnici su lica uzrasta od navršenih 14 do nenavršenih 16 godina, dok su stariji maloletnici lica koja su navršila 16, ali nisu navršila 18 godina. U određenim slučajevima maloletničko krivično pravo se primenjuje i na mlađa punoletna lica, odnosno na lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela navršila 18 godina, a u vreme suđenja nisu navršila 21 godinu.

Maloletnicima se za učinjena krivična dela mogu izreći sledeće krivične sankcije i to:

1. *vaspitne mere,*
2. *kazna maloletničkog zatvora i*
3. *mere bezbednosti.*

U izuzetnim slučajevima, kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi i ako je sud došao do uverenja da se svrha maloletničkih krivičnih sankcija ne može ostvariti primenom vaspitnih mera, sud može starijem maloletniku da izrekne posebnu vrstu kazne – kaznu maloletničkog zatvora. Ova se kazna može izreći samo starijem maloletniku kao učiniocu teškog krivičnog dela. Kazna maloletničkog zatvora se ne izriče obavezno, ne izriče se svakom maloletnom licu i ne može se izreći za svako učinjeno krivično delo (Jovašević, 2010). Navedena krivična sankcija je u naše krivično pravo uvedena novelom Krivičnog zakonika FNRJ („Službeni list FNRJ, broj 30/59) iz 1959. godine, iako je i pre toga pod određenim uslovima bilo moguće kažnjavanje čak i mlađih maloletnika.

POJAM I KARAKTERISTIKE KAZNE MALOLETNIČKOG ZATVORA

Maloletnički zatvor se, kao jedina vrste kazne u sistemu maloletničkih krivičnih sankcija u Republici Srbiji, sastoji u oduzimanju slobode kretanja stari-

jem maloletnom učiniocu težeg krivičnog dela za u sudskoj odluci određeno vreme i njegovom smeštanju u određenu ustanovu. Ova kazna je po formi slična kazni zatvora koju sud izriče punoletnim učiniocima krivičnih dela, s tim što se po sadržini i ciljevima koje treba da postigne približava vaspitnim merama (Jovašević, 2011).

Kazna maloletničkog zatvora u krivičnom pravu Republike Srbije ima sledeće osnovne karakteristike (Jovašević, 2011):

1. to je najteža vrsta maloletničke krivične sankcije i jedina vrsta kazne koja se može izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela, i to samo starijem maloletniku (licu uzrasta od 16 do 18 godina u vreme izvršenja krivičnog dela) i samo za teže učinjeno delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora preko pet godina;
2. to je sankcija kojom se ostvaruju ciljevi specijalne i generalne prevencije, jer se primenom specijalne prevencije vrši pojačani uticaj na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, dok se primenom generalne prevencije vrši pojačani uticaj na druge maloletnike da ne vrše krivična dela;
3. za izricanje kazne maloletničkog zatvora potrebna su četiri uslova:
 - a) da je učinilac krivičnog dela stariji maloletnik,
 - b) da je učinjeno krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora teža od pet godina,
 - v) da je maloletnik izvršio krivično delo sa visokim stepenom krivice i
 - g) da je sud došao do uverenja da zbog prirode i težine učinjenog krivičnog dela, kao i visokog stepena krivice učinioca nije opravdano izreći vaspitnu meru;
4. kazna maloletničkog zatvora se odmerava po posebnim pravilima, među kojima poseban značaj imaju subjektivne okolnosti vezane za ličnost učinioca i objektivne okolnosti vazane za prirodu i težinu učinjenog krivičnog dela;
5. kazna maloletničkog zatvora se izriče u trajanju od šest meseci do pet godina. Ukoliko je maloletnik učinio krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora od dvadeset godina ili teža kazna ili ako je maloletnik u sticaju učinio najmanje dva krivična dela za koja je u zakonu propisana kazna zatvora teža od deset godina, tada se maloletnički zatvor može izreći u trajanju do deset godina. S obzirom da su ciljevi koje treba ostvariti tokom izvršenja ove kazne prevashodno vaspitnog i obrazovanog karaktera, to je nerealno očekivati da se mogu postići u kratkom vremenskom periodu. Na osnovu toga, propisanih šest meseci je minimalno vreme za uključivanje maloletnika u određene programe, te opšti maksimum ne potencira represivnost ove sankcije, već prevenciju, koja se ne može ostvariti ukoliko je kazna maloletničkog zatvora izrečena u kraćem trajanju (Radulović, 2010);
6. za krivična dela u sticaju, maloletnički zatvor se izriče po posebnim pravilima:
 - a) ako stariji maloletnik učini više krivičnih dela u sticaju, a sud nađe da za svako krivično delo treba izreći kaznu maloletničkog zatvora, od-

- meriće po slobodnoj oceni za sva dela u sticaju jednu kaznu maloletničkog zatvora u zakonom određenim granicama (član 31. stav 1. ZMUKD),
- b) ako sud nađe da za neko krivično delo u sticaju koje je učinio stariji maloletnik treba da izrekne vaspitnu meru, a za neko delo kaznu maloletničkog zatvora, tada će sud za sva dela u sticaju da izrekne samo jednu kaznu maloletničkog zatvora (član 31. stav 2. ZMUKD),
 - v) ako sud za neka krivična dela u sticaju utvrdi kaznu zatvora, a za druga dela kaznu maloletničkog zatvora, tada će izreći jedinstvenu kaznu zatvora shodno pravilima za odmeravanje kazne za dela u sticaju učinjena od punoletnih lica (član 60. stav 4. KZ RS),
 - g) ako sud nađe da za neko krivično delo u sticaju treba da izrekne vaspitnu meru, a za neko delo kaznu zatvora, tada će izreći samo kaznu zatvora (član 31. stav 4. ZMUKD).

Na isti način sud će postupiti i kada odmerava kaznu osuđenom licu u slučaju ako se posle izrečene osude utvrdi da je osuđeni pre ili posle njenog izricanja izvršio drugo krivično delo (član 31. stav 5. ZMUKD);

- 7. kazna maloletničkog zatvora ne povlači pravne posledice osude koje se sastoje u zabrani sticanja određenih prava (član 36. ZMUKD);
- 8. lice kome je izrečena kazna maloletničkog zatvora sud može uslovno da otpusti sa daljeg izdržavanja kazne pod sledećim uslovima:
 - a) ako je maloletnik izdržao trećinu izrečene kazne, ali pre nego što je proteklo šest meseci, što predstavlja blaži uslov za davanje uslovnog otpusta nego punoletnom osuđenom licu, prema kome se zahteva da izdrži najmanje dve trećine izrečene kazne i
 - b) ako se na osnovu postignutog uspeha u izvršenju izrečene kazne maloletničkog zatvora može očekivati da će se maloletnik na slobodi dobro ponašati i da neće da vrši krivična dela.

Uz dati uslovni otpust sud može maloletniku da odredi i neku od mera pojačanog nadzora uz mogućnost primene jedne ili više posebnih obaveza (član 32. stav 1. ZMUKD). Uslovni otpust traje kao i kod punoletnih lica onoliko vremena koliko iznosi ostatak neizdržane kazne. O uslovnom otpustu odlučuje sud. U pogledu opozivanja uslovnog otpusta važe odredbe koje se primenjuju i na opoziv uslovnog otpusta kod punoletnih osuđenih lica na kaznu zatvora, a to znači da opoziv može biti obavezan ili fakultativan. „Obavezan je opoziv uslovnog otpusta ako je uslovno otpušteni sa izdržavanja kazne maloletničkog zatvora učinio jedno ili više krivičnih dela za koje mu je izrečena kazna zatvora preko jedne godine, dok je opoziv fakultativan ako novoizrečena kazna ne prelazi jednu godinu“ (Stojanović, 2007).

- 9. zastarelost izvršenja izrečene kazne maloletničkog zatvora prema članu 33. ZMUKD, nastupa ako je proteklo:
 - a) deset godina od osude na maloletnički zatvor u trajanju preko pet godina,

- b) pet godina od osude na maloletnički zatvor u trajanju preko tri godine i
- v) tri godine od osude na maloletnički zatvor u trajanju do tri godine.

U pogledu ostalih pitanja vezanih za zasterelost važe opšta pravila predviđena Krivičnim zakonikom Republike Srbije;

- 10. podaci o osudi na kaznu maloletničkog zatvora mogu se dati samo zakonom određenim organima i to:
 - a) sudu, javnom tužiocu i organu unutrašnjih poslova,
 - b) organu koji učestvuje u postupku davanja amnestije, pomilovanja, rehabilitacije ili odlučivanju o prestanku pravnih posledica osude i
 - v) organima starateljstva kad je potrebno za vršenje poslova iz njihove nadležnosti (član 34. ZMUKD, a u vezi člana 102. stav 2. KZ);
- 11. ako za vreme trajanja vaspitne mere sud izrekne starijem maloletniku kaznu maloletničkog zatvora, u tom slučaju vaspitna mera prestaje sa izvršenjem kada osuđeni započne sa izdržavanjem izrečene kazne (član 35. stav 1. ZMUKD);
- 12. lice kome je izrečena kazna maloletničkog zatvora ne može za vreme njenog izvršenja da vrši izborne funkcije u državnim organima, organima teritorijalne samouprave, organima lokalne samouprave, organima upravljanja, poslovnim organima ili drugim organima u preduzećima ili drugim organizacijama koje posluju državnom imovinom, odnosno organizacijama kojima je zakonom povereno vršenje određenih javnih ovlašćenja (član 36. stav. 2. ZMUKD);
- 13. evidenciju o izrečenim kaznama maloletničkog zatvora vodi sud koji je sudio u prvom stepenu (član 37. stav 1. ZMUKD) i
- 14. osuda na kaznu maloletničkog zatvora podleže rehabilitaciji na isti način kao i osude punoletnih lica (član 38. ZMUKD).

IZRICANJE KAZNE MALOLETNIČKOG ZATVORA

Kazna maloletničkog zatvora je po svojoj formi kaznena mera, ali po sadržini i cilju koji treba da ostvari predstavlja vaspitnu meru. Može se izreći ukoliko su ispunjeni zakonom predviđeni kumulativni uslovi (član 28. ZOMUKD):

- 1. da je učinilac krivičnog dela stariji maloletnik, tj. lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 16, a nije navršilo 18 godina imajući u vidu činjenicu da je zakonodavac pošao od stava da stariji maloletnici poseduju nivo psihofizičke zrelosti i razvijenosti koji opravdavaju mogućnost primene teže sankcije u odnosu na vaspitne mere u slučajevima izvršenja teških krivičnih dela (Radulović, 2010).
- 2. da je maloletnik učinio krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora teža od pet godina,
- 3. da je maloletnik izvršio krivično delo sa visokim stepenom krivice. To je stepen krivice iznad uobičajenog, normalnog, prosečnog stepena svesne

i voljne upravljenosti učinioca prema izvršenom krivičnom delu, ali koji neće postojati ukoliko je ostvaren neki od subjektivnih osnova za ublažavanje kazne (npr. bitno smanjena računljivost) i

4. da je sud došao do uverenja da zbog prirode i težine učinjenog krivičnog dela, kao i visokog stepena krivice nije opravdano izreći vaspitnu meru (Jovašević 2010).

Priroda i težina krivičnog dela su dve okolnosti koje su u toj meri međusobno povezane da bi se moglo čak govoriti o jednoj okolnosti (Stojanović, 2007). *Težina krivičnog dela* znači postojanje jačeg obima i većeg intenziteta povrede (a izuzetno i konkretnog ugrožavanja) zaštićenog dobra. U zavisnosti od objekta zaštite, koji se određenom inkriminacijom štiti, različita je i *priroda učinjenih krivičnih dela*. Ukoliko se krivičnim delom napadaju dobra najviše društvene vrednosti (život, telesni integritet, dostojanstvo ličnosti i moral, državni poredak i sl.), onda su vaspitne mere nedovoljne, te se iz tog razloga stariji maloletnici oštrije kažnjavaju retributivnom merom, odnosno kaznom maloletičkog zatvora.

Visok stepen krivice je uslov subjektivne prirode, te mora biti kumulativno ispunjen sa uslovom objektivne prirode (težina i priroda krivičnog dela). S obzirom da Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika nisu predviđena posebna pravila za utvrđivanje krivice maloletnih učinilaca krivičnih dela, u tom slučaju se prema njima primenjuju opšta pravila predviđena Krivičnim zakonikom. Da bi se maloletnom učiniocu krivičnog dela izrekla kazna maloletničkog zatvora, potrebno je da on ima određen psihički odnos prema tom delu, odnosno „visok stepen krivice“, a to znači veći intenzitet svesne i voljne upravljenosti na prouzrokavanje posledice krivičnog dela. Stepenuvanje krivice je zadatak suda koji procenjuje psihički odnos maloletnog učinioca prema izvršenom krivičnom delu (Knežević, 2010).

Za izricanje kazne maloletničkog zatvora potrebna je i ocena suda, zasnovana na izvedenim ličnim i materijalnim izvorima dokaza, da u konkretnom slučaju ne bi bilo opravdano izreći vaspitnu meru. Zbog toga je primena kazne maloletničkog zatvora uvek fakultativna i izuzetna.

Kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi, sud starijem maloletniku odmerava kaznu maloletničkog zatvora u granicama zakonom propisane kazne za učinjeno krivično delo imajući u vidu svrhu maloletničkog zatvora i uzimajući u obzir sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti shodno odredbama člana 54. Krivičnog zakonika Republike Srbije (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/13 i 108/14) kao što su stepen krivice, pobude iz kojih je delo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je delo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike, njegovo držanje posle učinjenog krivičnog dela, njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca, a posebno stepen zrelosti maloletnika i vreme koje je potrebno za njegovo vaspitavanje i stručno osposobljavanje (član 30. ZMUKD).

Prema članu 30. ZMUKD starijem maloletniku za određeno krivično delo sud ne može izreći kaznu maloletničkog zatvora u trajanju dužem od propisane

kazne zatvora za to delo, ali sud nije vezan za najmanju meru propisane kazne (za posebni minimum).

Svrha uopšte krivičnih sankcija prema maloletnicima je da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno ukućivavanje maloletnika u društvenu zajednicu (član 10. ZMUKD). Pri određivanju svrhe ovih sankcija Zakon je stavio naglasak na vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj maloletnika i to u vidu specijalne prevencije. Ipak i ove sankcije nisu lišene retributivnog karaktera jer njihova primena ne zavisi od volje maloletnog ulinioca krivičnog dela, a po sadržini se sastoji u postavljenju određenih ograničenja, zabrana, uslovljavanja i ponašanja maloletnika po određenim uputstvima i nalogima. Svrha maloletničkog zatvora je pored svrhe iz stava 1. člana 10. ZMUKD i vršenje pojačanog uticaja na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela (član 10. stav 2. ZMUKD). Suštinski rečeno, svrha maloletničkog zatvora je:

- specijalna prevencija, tj. delovanje na učinioca da ne ponovi krivično delo i
- generalna prevencija, tj. uticanje na druge maloletnike da ne izvrši krivično delo.

3. Kazna maloletničkog zatvora u praktičnoj primeni

U narednom izlaganju će biti ukazano na obim i strukturu primene kazne maloletničkog zatvora u sudskoj praksi kroz analizu statističkih podataka u Srbiji u periodu primene novog maloletničkog krivičnog prava, 2006. - 2012. godine.

Tabela 1 - Statistički prikaz osuđenih maloletnih lica prema krivičnom delu za period od 2006. do 2012. godine

Krivična dela	2006. godina	2007. godina	2008. godina	2009. godina	2010. godina	2011. godina	2012. godina
Protiv života i tela	212	318	321	275	208	289	263
Protiv slob. i pr.čov.i građan.	12	18	14	15	22	30	47
Protiv polne slobode	19	27	31	38	17	33	18
Protiv imovine	1033	1271	1424	1091	960	1305	1316
Protiv privrede	11	19	12	11	9	16	5
Protiv zdravlja ljudi	94	93	106	94	91	138	146
Protiv bezbed. javnog saobrać.	58	81	78	70	60	76	67
Protiv jrm i pravnog saobr.	41	70	144	217	167	305	311
Ostala krivična dela	86	99	99	91	106	98	129
Ukupno	1566	1996	2229	1902	1640	2290	2302

Posmatranjem i upoređivanjem navedenih podataka može se konstatovati da je najveći broj osuđenih maloletnih lica za krivična dela protiv imovine. To je i razumljivo jer su maloletnici isključeni kao učinioci velikog broja krivičnih dela (protiv službene dužnosti, pravnog saobraćaja, bezbednosti javnog saobraćaja, vojske Srbije). Maloletnicima je kazna izrečena u najmanjem broju slučajeva za dela protiv sloboda i prava čoveka i građana.

Tabela 2 - Statistički prikaz osuđenih maloletnih lica prema izrečenim krivičnim sankcijama za period od 2006. do 2012. godine

Izrečene krivične san. prema mal.	2006. godina		2007. godina		2008. godina		2009. godina		2010. godina		2011. godina		2012. godina	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Ukupan br. osuđenmal. lica	1566	100%	1996	100%	2229	100%	1902	100%	1640	100%	2290	100%	2302	100%
Vaspitne mere-mlađ.mal	490	31,3 %	830	41,6 %	992	44,5%	791	41,6 %	670	40,9 %	979	42,8%	984	42,7 %
Vaspitne mere-star. mal.	1059	67,6 %	1136	56,9 %	1220	54,7 %	1092	57,4 %	965	58,8 %	1298	56,7%	1316	57,2
Mal. zatvor-star. mal.	17	1,1 %	30	1,5 %	17	0,8 %	19	1,0 %	5	0,3 %	13	0,6 %	2	0,1 %

Maloletnički zatvor prema navednim podacima predstavlja krivičnu sankciju koja se retko izriče maloletnim učiniocima krivičnih dela, s tim što treba uzeti u obzir i to da se ova kazna izriče samo starijim maloletnicima. Kazna maloletničkog zatvora je tokom 2006, 2008. i 2009. godine bila skoro identična po broju izricanja prema maloletnicima, u 17, odnosno 19 slučajeva, dok je nešto veći broj kazne maloletničkog zatvora, i to u 30 slučajeva, izrečen prema maloletnim licima tokom 2007. godine, a najmanji 2010. godine kada je ova kazna izrečena u 5 slučajeva, odnosno 2012. godine kada je bila izrečena u samo 2 slučaja.

Vaspitne mere u odnosu na kaznu maloletničkog zatvora izuzetno dominiraju u smislu izricanja prema maloletnim licima, s tim što je veći broj izrečenih vaspitnih mera prema starijim maloletnicima u odnosu na mlađe. U navedenim statističkim podacima nisu prikazane pojedinačne vaspitne mere koje su izre-

čene maloletnim licima iz razloga što to nije predmet ovog rada, već je samo prikazan broj ukupno izrečenih vaspitnih mera kako bi se jasnije prikazao odnos kazne maloletničkog zatvora prema drugim krivičnim sankcijama koje se izriču maloletnicima.

Na osnovu interpretacije procentualnih podataka može se konstatovati da je kazna maloletničkog zatvora na godišnjem nivou maloletnicima izrečena u veoma malom broju slučaja i to od 0,1% do 1,5% od ukupnog broja izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnicima, dok se vaspitne mere koje su izrečene maloletnicima u znatno većem obimu, posebno prema starijim maloletnicima, koje predstavljaju više od polovine ukupnog broja izrečenih krivičnih sankcija, tačnije od 54,7% (2008. godine) do 67,6% (2006. godine). Kazna maloletničkog zatvora je u posmatranom periodu maloletnicima u najvećem broju izrečena 2007. godine, odnosno 1,5% slučaja od ukupnog broja izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnicima, dok je u odnosu na ukupan broj izrečenih sankcija, ona najmanje izrečena 2012. godine i to samo u 0,3% slučaja.

Tabela 3 – Odnos kazne maloletničkog zatvora izrečene prema starijim maloletnicima u odnosu na druge krivične sankcije izrečene prema starijim maloletnicima izražen u procentima za period od 2006. do 2012. godine

	2006. godina	2007. godina	2008. godina	2009. godina	2010. godina	2011. godina	2012. godina
Krivične sankcije izrečene prema starijim maloletnicima	1076	1166	1237	1111	970	1311	1318
Kazna maloletničkog zatvora izrečena prema starijim maloletnicima	17	30	17	19	5	13	2
Odnos u procentima	1,6 %	2,6%	1,4 %	1,7 %	0,5%	1 %	0,2%

Na osnovu prikazanih podataka za posmatrani period od 2006. do 2012. godine može se konstatovati da se kazna maloletničkog zatvora prema starijim maloletnicima izriče veoma retko u odnosu na ukupan broj izrečenih krivičnih sankcija prema starijim maloletnicima, kao što je i u prethodnom tekstu rada navedeno, te je tako njen najveći procenat izricanja iznosio 2,6 % i to 2007. godine u odnosu na preostale godine koje su posmatrane. Tokom 2006. i 2009. godine je procenat izricanja kazne maloletničkog zatvora prema starijim maloletnim licima bio skoro isti 1,6%-1,7% dok je nešto manji bio 2008. godine i to 1,4%. Najmanji procenat izrečenih kazni maloletničkog zatvora u odnosu na ostale krivične sankcije koje su izrečene starijim maloletnicima je bio 2010. godine kada je iznosio 0,5 %, odnosno 2012. godine kada je iznosio svega 0,2%.

Tabela 4 - Statistički prikaz izrečene kazne maloletničkog zatvora starijim maloletnicima prema krivičnom delu za period od 2006. do 2012. godine

	2006. godina	2007. godina	2008. godina	2009. godina	2010. godina	2011. godina	2012. godina
Ukupan br.izrečene kazne mal. zatvora starijim mal.	17	30	17	19	5	13	2
Krivična dela protiv života i tela	6	4	6	6	-	6	1
Krivična dela protiv polne slobode	-	-	4	-	1	-	-
Krivična dela pr. braka i porodice	-	1	-	-	-	-	-
Krivična dela protiv imovine	8	22	6	10	3	7	1
Krivična dela protiv zdravlja ljudi	-	1	-	-	1	-	-
Ostala krivična dela	3	2	1	3	-	-	-

Na osnovu interpretiranih podataka može se konstatovati da je kazna maloletničkog zatvora u svakoj godini posmatranja, od 2006. do 2012. godine, u najvećem broju slučajeva prema starim maloletnicima izrečena zbog izvršenih krivičnih dela protiv imovine, a potom i krivičnih dela protiv života i tela, dok je u nešto manjem, ali ne u zanemarujućem broju izrečena zbog izvršenog krivičnog dela protiv polne slobode, braka i porodice, zdravlja ljudi i ostalih krivičnih dela. Kazna maloletničkog zatvora je prema starijim maloletnicima u najčešćim slučajevima iz grupe krivičnih dela protiv imovine izrečena zbog izvršenih krivičnih dela krađe, teške krađe i razbojništva, dok je iz grupe krivičnih dela protiv života i tela zbog izvršenih krivičnih dela ubistva, teškog ubistva, učestvovanja u tuči, teške i lake telesne povrede. Iz grupe krivičnih dela protiv braka i porodice kazna maloletničkog zatvora je starijem maloletniku izrečena samo 2007. godine i to zbog izvršenog krivičnog dela nasilja u porodici, iz grupe krivičnih dela protiv zdravlja ljudi kazna maloletničkog zatvora izrečena 2007. i 2010. godine zbog izvršenog krivičnog dela neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, dok je kazna maloletničkog zatvora iz grupe krivičnih dela protiv polne slobode starijim maloletnicima izrečena 2008. i 2010. godine i to zbog izvršenog krivičnog dela silovanja.

Tabela 5 - Statistički prikaz izrečene kazne maloletničkog zatvora starijim maloletnicima prema njenoj dužini trajanja za period od 2006. do 2012. godine

	2006. godina	2007. godina	2008. godina	2009. godina	2010. godina	2011. godina	2012. godina
Ukupan br.izrečene kazne mal. zatvora starij. mal	17	30	17	19	5	13	2
od 6 meseci do 2 godine	10	25	9	13	4	7	2
od 2 do 5 godina	3	4	7	4	1	5	/
od 5 do 10 godina	4	1	1	2	/	1	/

Imajući u vidu zakonsku karakteristiku kazne maloletničkog zatvora da se se izriče u trajanju od 6 meseci do 5 godina, a samo izuzetno i do 10 godina zatvora, u tabeli i grafikonu br. 5 je prikazana kazna maloletničkog zatvora koja je starijim maloletnicima izrečena u trajanju od 6 meseci do 2 godine, zatim od 2 do 5 godina, kao i od 5 do 10 godina za posmatrani period od 2006. do 2012. godine. Posmatrajući navedene podatke može se konstatovati da je svake godine u posmatranom periodu kazna maloletničkog zatvora starijim maloletnici u najvećem broju slučajeva izrečena u trajanju od 6 meseci do 2 godine, dok je u značajno manjem broju izrečena od 2 do 5 godina, a u najmanjoj meri ili uopšte nije izrečena u trajanju od 5 do 10 godina maloletničkog zatvora. Važno je napomenuti i to da je samo 2006. godine kazna maloletničkog zatvora prema starijim maloletnicima u većem broju slučajeva izrečena u trajanju od 5 do 10 godina u odnosu na dužinu izdržavanja od 2 do 5 godina, što nije bio slučaj u ostalim godinama posmatranja u kojima je u većem broju slučajeva kazna maloletničkog zatvora izrečena u dužini trajanja od 2 do 5 godina u odnosu na dužinu trajanja od 5 do 10 godina. Takođe je bitno istaći i to da je 2012. godine kazna maloletničkog zatvora izrečena samo u trajanju od 6 meseci do 2 godine, dok u trajanju, odnosno izdražavnju maloletnika navedene kazne preko 2 godine uopšte nije izrečena.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kazne maloletničkog zatvora je suštinski rečeno najteža krivična sankcija koja se izriče maloletnom učiniocu krivičnog dela pod uslovom da se radi o starijem maloletniku koji je sa visokim stepenom krivice učinio krivično delo za koje je propisana kazna zatvora preko pet godina, kada je sud došao do uverenja da zbog prirode i težine učinjenog krivičnog dela, kao i visokog stepena krivice učinioca nije opravdano izreći vaspitnu meru.

Važno je napomenuti i to da se na osnovu interpretiranih statističkih podataka može zaključiti da je kazna maloletničkog zatvora u odnosu na ukupan broj izrečenih krivičnih sankcija veoma retko izrečena i predstavlja skoro zanemarajući broj, te je procentualno u periodu od 2006. do 2012. godine izrečana od 0,2% do 2,6% u odnosu na ukupne izrečene krivične sankcije prema starijim maloletnicima, dok je u odnosu na ukupan broj izrečenih krivičnih sankcija prema mlađim i starijim maloletnicima taj broj još manji, s tim što je ispravnije posmatrati odnos na krivične sankcije prema starijim malolotnici jer se navedena kazna izriče samo statusnoj kategoriji maloletnika od 16 do 18 godina. Na osnovu interpretiranih podataka u radu se može konstatovati i to da je kazna maloletničkog zatvora u najvećem broju slučajeva izrečena zbog izvršenih krivičnih dela protiv imovine (krađa, teška krađa, razbojništvo), kao i krivičnih dela protiv života i tela (ubistvo, teško ubistvo, učestvovanje u tuči, laka i teška telesna povreda), dok je u nešto manjem broju navedena kazna izrečena starijim maloletnicima zbog izvršenih krivičnih dela protiv braka i porodice, zdravlja ljudi i polne slobode. Imajući u vidu zakonsku karakteristiku kazne maloletničkog zatvora da se se izriče u trajanju od 6 meseci do 5 godina, a samo izuzetno i do 10 godina zatvora, u radu je prikazano i to da se navedena kazna najčešće izriče u trajanju od 6 meseci do 2 godine.

Primena kazne maloletničkog zatvora u Republici Srbiji je iskazana u određenim teorijskim rešenjima i praktičnoj zastupljenosti, odnosno analizi statističkih podataka, te se mala zastupljenost u izricanju kazne maloletničkog zatvora godišnje od 0,1-1,5% od ukupnog broja izrečenih krivičnih sankcija u odnosu na vaspitne mere, koje izuzetno dominiraju u svom izricanju prema maloletnicima, sa jedne strane opravdava činjenicom da je svrha krivičnih sankcija koje se izriču maloletnicima njihovo vaspitavanje i prevaspitavanje, dok se sa druge strane ne sme zapostaviti i funkcija represije, odnosno kažnjavanja imajući u vidu činjenicu da kazna ima karakter specijalne i generalne prevencije, te može delovati na maloletnog učinioca da ne vrši krivična dela, kako kao maloletnik, tako kasnije i kao punoletno lice, a ujedno deluje i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela.

Pored ogromnog napora i truda naše zemlje da posebnim zakonom reguliše oblast maloletnika, inerpretirani podaci o primeni kazne maloletničkog zatvora u Republici Srbiji ukazuju na njenu malu i zanemarljivu primenu i upućuju predlog za proširenje obima u njenoj primeni ukoliko su Zakonom ispunjeni uslovi i sud verodostojno ocenio njeno izricanje. Opravdanost primene kazne maloletničkog zatvora se kao buduća tema može posmatrati analizom povrata kod punoletnih učinioca krivičnih dela prema kojima je ranije bila izrečena kazna maloletničkog zatvora, odnosno prikazivanjem načina na koji je kazna maloletničkog zatvora delovala na maloletne učinioce krivičnih dela i njihovo dalje ponašanje kao punoletna lica u krivično pravnom smislu.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica je svoje odredbe korektno regulisao, a samim tim i kaznu maloletničkog zatvora, s tim što se u cilju unapredjenja ponašanja maloletnih lica i smanjenje broja izvršenih krivičnih dela od strane maloletnika dobronamerno

sugeriše primena kazne maloletničkog zatvora u većem obimu, ukoliko su uslovi za njenju primenu ispunjeni, jer navedena kazna pored svoje represivne funkcije svakako ima i one preventivne koje su u nekim slučajevima znatno nemerljive u odnosu na posledice prouzrokovane učinjenim krivičnim delom.

LITERATURA

- Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 491. (2009a). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2006*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 505.(2009b). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2007*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 513. (2010a). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2008*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 528.(2010b). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2009*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 547. (2012a). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2010*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 559.(2012b). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2011*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 577. (2013). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2012*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005.
- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni list FNRJ broj 30/59.
- Jovašević, D. (2005). *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Službeni list SCG.
- Jovašević, D. (2006). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.
- Jovašević, D. (2010a). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.
- Jovašević, D. (2010b). *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*. Niš: Pravni fakultet.
- Jovašević, D. (2011a). *Maloletničko krivično pravo*. Niš: Pravni fakultet.
- Jovašević, D. (2011b). *Primena kazne maloletničkog zatvora – stanje i mogućnosti*. Niš: Teme.
- Jovašević, D. (2012). *Kažnjavanje maloletnika u krivičnom pravu, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova*. Beograd: Centar za prava deteta.

- Konvencija o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15, 1990.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/13 i 108/14.
- Knežević, S. (2010). *Maloletničko krivično pravo*. Niš: Pravni fakultet.
- Lazarević, Lj., & Grubač, M. (2005). *Komentar Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Justini-jan.
- Milošević, N. (2000a). *Maloletnički zatvor*. Beograd: Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije.
- Milošević, N. (2000b). *Maloletnički zatvor*. Beograd: Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, Udruženje za krivično pravo i kriminologiju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Milošević, N. (2004). *Pravo na slobodu maloletnika – naše zakonodavstvo i međunarodni dokumenti*. Beograd: Pravni život.
- Osnovni krivični zakon, Službeni list SFRJ, бр. 44/1976, 36/1977, 34/1984, 37/1984, 74/1987, 57/1989, 3/1990, 38/1990, 45/1990, 54/1990, Službeni list SRJ, бр. 35/1992, 37/1993, 24/1994, 61/2001, Službeni glasnik RS, бр. 39/2003.
- Perić, O. (2007). *Komentar Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Službeni glasnik.
- Perić, O., Milošević, N., & Stevanović, I. (2008). *Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji*, Beograd: Centar za mir i razvoj demokratije.
- Radulović, Lj. (2010). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
- Soković, S. (2008). *Izvršenje krivičnih sankcija*. Kragujevac: Pravni fakultet.
- Soković, S., & Bejatović, S. (2009). *Maloletničko krivično pravo*. Kragujevac: Pravni fakultet, Institut za pravne i društvene nauke.
- Stojanović Z. (2006). *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Stojanović Z. (2007). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet.
- Škuljić, M., & Stevanović, I. (1999). *Maloletni delikventni u Srbiji – neka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Škuljić, M., & Stevanović, I. (2002). *Pregled Posbnih odredaba o maloletnim učinocima krivičnih dela u uporednom krivičnom zakonodavstvu evropskih zemalja*. Beograd: Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije.
- Škuljić, M. (2003). *Maloletnici kao učinoci i kao žrtve krivičnih dela*. Beograd: Dosije.
- Škuljić, M. (2010). *Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu*. Crimen. Beograd: Pravni fakultet.
- Škuljić, M. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
- Škuljić, M. (2013). *Osnovne novine u krivičnom procesnom pravu Srbije – Novi zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine*. Beograd: Pravni fakultet.

APPLICATION JUVENILE PRISON IN REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

Until the adoption of a special Law on Juvenile Offenders and Criminal Protection of Juveniles ("Official Gazette of RS" no.85/05), the juveniles have been adhered to general legislatio. Taking into account the special status of minors to the age in which they are, and because of their biological, psychological and social characteristics, the Republic of Serbia has made change of its legislation in 2005. by bringing that Act (lex specialis), which came into force on 1 January, 2006, which is regulated by the status of minors in criminal law, separating them completely from the status of adult persons as offenders. The author considers the essential the basic characteristics of juvenile detention and the conditions for its imposition, and then analyzing relevant statistical data in the judiciary in Serbia since the implementation of the new juvenile criminal law, and since 2006. to 2012, which shows the scope and structure of the sentencing juvenile prison, on the basis of which the author presents conclusions on the implementation of juvenile prison in Republic of 130Serbia.

Keywords: juvenile prison, juveniles, application.

КРИМИНОЛОШКИ ОСВРТ НА НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ¹

Стручни рад

UDK 343.85:343.62

Милица Станковић², мастер права

Студент докторских академских студија на Правном факултету Универзитета у Нишу

Сажетак: *Насиље у породици је вишедимензионални друштвени проблем који се дефинише преко својих појединих манифестација и њихове етиологије, а најчешће се ша дефиниција везује за насиље у браку, док се остале форме парнерских односа (вандрачна заједница, емотивне парнерске везе) занемарују. Најласак је нарочио сављен на шо да су жриве насиља жене, и да је заправо реч о насиљу над женама, о њиховој дискриминацији и кршењу њихових људских права у браку, уз настојање да се држава учини одговорном за проушћање дужне пажње да женама обезбеди адекватну зашћу када се насиље дешава у приватној, породичној сфери. Зашћо је шо шако, да ли је „брак“ једино окриље у коме се насиље дешава и зашћо се увек везује за жене? Наизглед најједносавнија пићања се покажу најсложенијим када покушамо да на њих дамо одговор.*

Овакав ирисуј у теорији данашњице, као и жеља за његовом променом био је „кључних покрешач“ истраживања кривичној дела насиља у породици из чл. 194 КЗ у Полицијској Управи у Нишу, Основном Јавном Тужилашћу у Нишу и Основном суду у Нишу за период од 2010. до 2013. године. Ова студија има за циљ да покаже да се насиље у породици, осим у браку, јавља и у другим формама парнерских односа, вандрачној заједници, емотивним парнерским везама идр, да су бројни случајеви насиља које је уследило након пресћанка брачне односно вандрачне идр заједнице живоша, који су ирешћирани као насиље у браку односно вандрачној заједници, али ишо шако и да покаже да, иако су жриве насиља у највећем броју случајева жене

¹ Резултати истраживања у раду су део студије мастер рада, „Насиље у браку и парнерским односима“ који сам одбранила на Правном факултету Универзитета у Нишу, 2014.

² milicamici.stankovic@gmail.com

и деца, што проблем насиља неминовно чини сложенијим, не треба неирати насиље у породици и партерским односима које постоје према мушкарцима. Такође је анализирана репресивна реакција правосудних органа на насиље, примена начела опортунитета у прекривичном поступку код кривичног дела насиља у породици, али и неопходности инкриминације појединих облика појединих „криминалитета постојања“.

На основу добијених резултата истраживањем, даје се и конкретни предлози деловања свих надлежних државних институција и друштва у целини који могу допринети ефикасном сузбијању различитих облика насиља у породици у циљу стварања безбедније друштва.

Кључне речи: *насиље у породици, Кривични Законик, истраживање, репресивна реакција.*

УВОД

Досадашња криминолошка истраживања су показала да насиље у породици више није „породична ствар“, за коју околина не сме да сазна, већ да представља криминалитет који треба да буде кривичноправно сагледан уз формирање и постојање адекватне друштвене реакције (Ајдуковић, 2000: 11). Такође указује се и на неопходност даљих истраживања, с обзиром на то да су у све већем проценту поред жена, жртве насиља у породици, деца и адолесценти, као и да се последњих година чују и „гласови мушкараца“ о насиљу које су трпели у породици, али и ради анализе репресивне реакције на насиље у породици. Предмет истраживања које је реализовано у периоду од 16. јуна до 16. јула 2014. године било је кривично дело насиља у породици из чл. 194 Кривичног Законика Републике Србије. Спроведено је у Полицијској управи у Нишу, Основном јавном тужилаштву у Нишу и Основном суду у Нишу увидом у годишње извештаје Полицијске управе у Нишу, Основног јавног тужилаштва у Нишу и Основног суда у Нишу за период од 2010 до 2013. године, а такође и анализом појединачних пресуђених предмета у Основном суду у Нишу. Коришћен је метод непосредног посматрања увидом у годишње извештаје и метод анализе садржаја попуњавањем унапред припремљеног упитника приликом прегледа појединачних пресуђених предмета у Основном суду у Нишу.

Овакав приступ у истраживању је оправдан, јер се насиље у породици посматра из различитих углова кроз делатност различитих државних органа, који сваки понаособ има одређене надлежности у сузбијању криминалитета, па самим тим и насиља у породици.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА- КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ ИЗ ЧЛ. 194 КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Одредбом члана 194 Кривичног Законика предвиђено је пет облика кривичног дела насиља у породици.

Приликом одређења првог облика, законодавац се послужио последичном радњом, која се манифестује у угрожавању спокојства, телесног интегритета и душевног стања. Кад је реч о последицама овог дела, појам телесног интегритета није споран. Спокојство означава, по правилу, осећање физичке или психичке несигурности, непостојање узнемиравања од стране неког лица, уверење да не прети никаква опасност. Међутим, није јасно шта је законодавац мислио под душевним стањем, као „душевени мир“, односно непостојање страха, несигурности, узбуђења и сл.

Предвиђено је да се ово дело врши применом насиља, претњом да ће се напасти на живог и тело и дрско и безобзирно понашање. Појам насиља треба узети у значењу примене принуде, односно онако како је оно одређено код кривичног дела принуде, а претњу у општем значењу. Дрско понашање је оно којим се крше елементарна правила културног и уобичајеног понашања, којим се према другом испољава игнорисање, вређање, спремност за физички обрачун, па чак и неки облик претње нападом на телесни интегритет. Безобзирно понашање је испољавање крајњег непоштовања неког лица, његово психичко или физичко малтретирање, исл (Лазаревић, 2011: 660-661). За извршење овог дела потребан је умишљај. За овај облик дела забрањена је казна затвора од три месеца до три година.

Законодавац је као пасивног субјекта овог кривичног дела одредио члана породице. Чланом 112 ст. 28 Кривичног законика одређено је да се чланом породице сматрају: супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храненик, али и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете, или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живели у истом породичном домаћинству.

Други облик овог кривичног дела постоји ако је уз извршење основног кривичног дела коришћено оружје, опасно оруђе или средство подобно да тело тешко повреди, или здравље тешко наруши. За постојање овог облика дела, потребно је да се оно врши с умишљајем. За овај облик дела законодавац је, имајући у виду већи степен друштвене опасности, прописао казну затвора од шест месеци до пет година.

Трећи облик овог дела постоји, ако је извршење дела насиља у породици (става 1.) имало за последицу наношење тешке телесне повреде, или тешко нарушење здравља члана породице, или ако је извршено према малолетнику, а малолетно лице је онај члан породице који у време извршења дела није напунио 18 година. За извршење овог дела, у односу на последицу, потребан

је нехат, а у односу на пасивног субјекта умишљај. За овај облик дела запрећена је казна затвора у трајању од две до десет година.

Четврти, и најтежи облик овог дела постоји ако је услед извршења дела наступила смрт члана породице, при чему је потребно да је учинилац поступио с нехатом, и за који је запрећена казна затвора од три до петнаест година.

Пети облик овог кривичног дела постоји у случају кршења мере заштите од насиља у породици, коју му је суд одредио, у складу са законом. Мере заштите од насиља у породици предвиђене су чланом 198 ставом 2. Породичног закона Републике Србије. За овај облик дела предвиђена је казна затвора од три месеца до три године и новчана казна.

ПОДАЦИ ИЗ ИЗВЕШТАЈА ПОЛИЦИЈСКЕ УПРАВЕ ЗА ГРАД НИШ

Током истраживања у Полицијској управи у Нишу, истраживачу није омогућен непосредан увид у КУ уписник о поднетим кривичним пријавама, са образложењем да се ради о службеној тајни и да се из полицијских предмета не могу непосредно, чак ни у научне сврхе, прикупљати релевантни подаци, већ је истраживач до података дошао на основу писаних извештаја сачињених од стране Службе за аналитику надлежне полицијске управе. Према подацима у 2010. години укупно је евидентирано извршених 215 кривичних дела насиља у породици. Тај број се у 2011. смањило, и износи 199 кривичних дела, у 2012. години 217 кривичних дела а у 2013. години 222, што указује да у 2012. и 2013. години долази поново до извесног повећања броја извршених кривичних дела насиља у породици.

Према подацима из извештаја, кривично дело насиље у породици извршено је уз коришћење физичког насиља у 818 случајева, односно 198 случајева у 2010. години, 189 случајева у 2011. години, 216 случајева, у 2012. години и у 2013. години у 215 случајева, што указује на константан тренд повећања кривичних дела насиља у породици уз употребу физичке силе уз најчешће коришћења ножева, стаклених флаша, металних цеви, каишева, дрвених летви, секира, као средстава извршења. Случајеви психичког насиља су у знатној мери мање пријављивани (свега 12) што се може објаснити јаким утицајем патријархалног морала на територији Града Ниша у коме се вербално насиље у породици, у браку и партнерским односима не препознаје као друштвено опасно и противправно.

Извршење кривичног дела насиља у породици у истраживачком периоду од 2010. до 2013. године је имало за последицу најчешће лаку телесну повреду жртве (293) док је тешких телесних повреда било знатно мање (9), док је у једном случају забележена тешка телесна повреда опасна по живот која је резултирала смрћу жртве.

С обзиром на то да није био омогућен непосредна увид у полицијске предмете није утврђено ко су били највећем броју случајева подносиоци кривич-

них пријава за кривично дело насиље у породици, као и само поступање полицијских службеника у случају када је пријављено насиље у породици.

ПОДАЦИ ИЗ ИЗВЕШТАЈА ОСНОВНОГ ЈАВНОГ ТУЖИЛАШТВА У НИШУ

У Основном јавном тужилаштву у Нишу истраживачу су учињени доступним годишњи извештаји тужилаштва за кривично насиље у породици из чл. 194 КЗ. На основу извештаја, број примљених кривичних пријава у Основном јавном тужилаштву у Нишу које су поднете од стране овлашћених лица износи 896, односно 256 у 2010. години, 87 у 2011. години, у 2012. години 312, и у 2013. години 241 пријава. Овај број примљених кривичних пријава, јасно указује на велику распрострањеност кривичног дела насиља у породици на јурисдикционом подручју које покрива Основно јавно тужилаштво у Нишу. У истом периоду број одбачених кривичних пријава од стране Основног јавног тужилаштва у Нишу, се кретао од 55 у 2010. години, 34 у 2011. години, 57 у 2012. години, до 64 у 2013. години.

У посматраном периоду највећи број оптужења је резултирао подношењем оптужног предлога надлежном суду (430), док је по оптужници било знатно мање оптужења (17). На основу изнетог се може закључити да је без обзира на друштвену опасност насиља у породици, ипак било речи о квалификацијама лакших облика наведеног дела, имајући у виду да се оптужни предлог подноси за кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година, односно до 8 година затвора, након последњих измена кривичних законодавства.

Једна од новина у сачињавању годишњих извештаја Основног јавног тужилаштва у Нишу, након ступања на снагу Законика о кривичном поступку (Сл. Гласник 72/2011) је и одељак о подносиоцима кривичних пријава Основног тужилаштва у Нишу и то по категоријама полиција, оштећени и остало, тако да су у извештајном периоду од 01.10.2013. године до 31.12.2013. године подносиоци кривични пријава били у 90 случајева полиција, у 22 случаја оштећени и у 20 случајева остали (Центар за социјални рад, ближа родбина, пријатељи, и др). Такође, оно што је запажено од стране истраживача, јесте и да је у досадашњу структуру годишњих извештаја додат и одељак о полној структури пријављеног и жртве, којег одељка није било, тако да је у наведеном периоду од укупно пријављених 114, било 112 особа мушког пола и 2 особе женског пола, а од укупног броја жртава 112, све су биле особе женског пола, док малолетна лица нису била жртве ни у једном случају у извештајном периоду.

Када је реч о примени начела опортунитета на основу извештајног периода од 01.10.2013. до 31.12.2013. године, након ступања на снагу Законика о кривичном поступку (Сл. Гласник 72/2011), може се закључити да је укупно у 11 случајева насиља у породици примењена могућност условног одлагања

кривичног поступка уз извршење неке од посебних обавеза из чл. 283 ЗКП, при чему још увек нема података о успешности реализације обавезе подвргавање учиниоца психосоцијалном третману ради отклањања узрока насилничког понашања из чл. 283 тачка 6 ЗКП. Овај податак указује на још увек недовољну примену начела опортунитета, чија доследна примена може довести до смањења криминалитета, посебно када је реч о примарном и ситуационом криминалитету са једне стране, и растерећења пени-тенцијарних установа са друге стране, те се оваква законска могућност у сваком случају треба оценити као позитивном. Поред тога овакав приступ Основног тужилаштва у Нишу у изради извештаја ће несумњиво и квалитативно и квантитативно имати велики значај приликом спровођења истраживања у будућем периоду.

Подаци из извештаја и прегледаних правноснажно пресуђених предмета у Основном суду у Нишу

У Основном суду у Нишу извршена је анализа појединачних пресуђених предмета и то 286 предмета, односно од укупног броја (590) правноснажно пресуђених предмета, што је, по мишљењу истраживача, довољно за репрезентативност и релевантност података добијених у истраживању.

Истраживањем је утврђено постојање насиља у породици између брачних партнера у 95 случајева (32%), између ванбрачних партнера у 47 случајева или 16%, насиље према деци у 69 случајева или 24%, насиље према осталим члановима домаћинства у 81 случај или 28% и једна случај насиља у емотивној партнерској вези.

Насиље у породици је углавном вршено у току трајања брачне односно ванбрачне заједнице у 128 случајева или 54%, у 89 случајева или 36% након њеног престанка.

Кривично дело према члановима породице углавном врше мушкарци. Од укупном броја учинилаца (296), само је 5% жена, док мушкарци чине 95% свих учинилаца. (графикон 1).

Графикон 1.

У погледу образовања учинилаца, највећи је број оних са завршеном средњом школом (170 или 61%), а најмање оних без икаквог образовања (17 или 6%). Завршену вишу школу или факултет има 60 учинилаца или 22%, док су са основном школом 32 учинилаца или 11%. Посебно је занимљив податак да немали број учинилаца има вишу школу или факултет, што указује да виши степен образовања није увек антигриминогени фактор. Мали је број учинилаца који су без занимања свега 5%, док је 95% учинилаца са одређеним занимањем: фризер, машински техничар, аутомеханичар, официр, професор музичког, инжењер, библиотекар итд.

Међу учиниоцима незапослени чине половину од укупног броја (135 или 47%), али су обављали неке повремене послове њих 15% док 10% њих никада није било у радном односу, 55 или 19% пензионера, док је запослених 65 или 23%. У 31 случај или 11% нема података о запослености односно незапослености учинилаца.

Највише је међу учиниоцима Срба, док четрдесет и двоје (15%) припада Ромској националности и 4 Руса (1%):

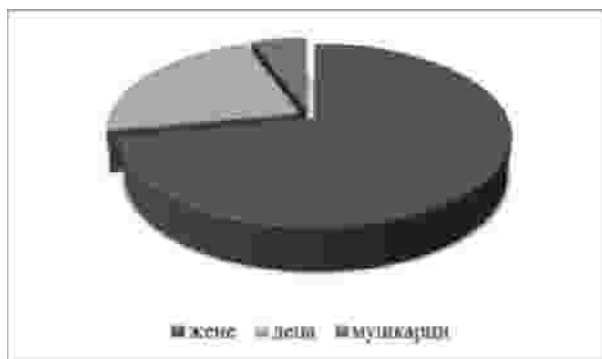
Највећи број учинилаца је у прошлости неосуђиван, чак њих 67%. Када је реч о учиниоцима који су осуђивани, 27 учинилаца или 10% је осуђивано због кривично дело насиље у породици, док је 62 учинилаца или 23% осуђивано за друга кривична дела предвиђена Кривичним Закоником Републике Србије и то најчешће: недозвољено држање и ношење оружја, крађа, ремећења јавног реда и мира, разбојништво идр.

Са аспекта одговорности, учиниоци имају различити однос према учињеном кривичном делу. Велики број учинилаца из узорка сматра да је жртва крива за извршење кривичног дела (129 или 59%), што сасвим сигурно указује на недовољну развијеност одговорности код самих учинилаца кривичних дела насиље у породици, што свакако отежава њихову ресоцијализацију и утиче на њихов пенилошки третман. У много мањем броју случајева, учинилац признаје кривицу и прихвата сопствену одговорност и каје се за своје поступке њих 70 или 32%, док 20 учинилаца или 9% сматра да је извршено кривично дело сплет несрећних околности.

Према расположивим подацима из испитиваног узорка највећи број учинилаца није боловао од алкохолизма у време извршења дела, свега код 17 учинилаца или 47% постојао је алкохолизам у време извршења дела док је 13 учинилаца или 35% конзумирало опојне дроге.

Учиниоци су у време извршења кривичног дела били душевно здраве особе, према доступним подацима, осим код 5 учинилаца или 14% је постојала трајна душевна поремећеност у време када су извршили кривично дело.

Према подацима из прегледаних предмета, број жртава је већи од броја учинилаца, јер је у неколико случајева учинилац извршио насиље према два или више лица. У највећем броју жртве су жене 220 или 72%, деца 69 или 22%, и 17 мушкараца или 6%. Овим се потврђују и резултати досадашњих истраживања да су у највећем броју жртве насиља жене и деца, али се такође жели указати да насиље у породици постоји и према мушкарцима у мањем проценту (графикон 2).

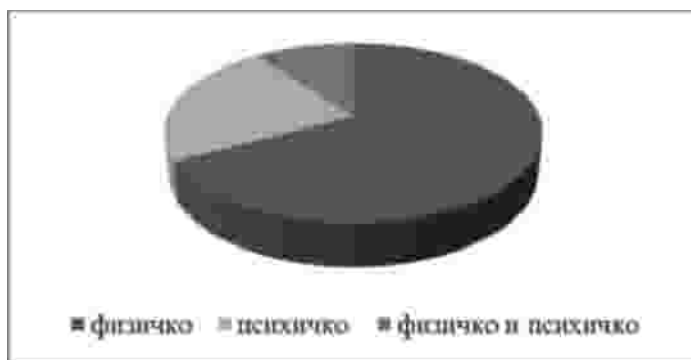
Графикон 2.

Жртве су различитог нивоа образовања и занимања. Највећи број жртава је са средњом школом 255 или 73%, а најмање је оних са основном школом 15 или 7%, са вишом школом и факултетом је 20 или 9% док код 16 жртава није познат степен образовања. Занимање жртава је веома различито. Жртве женског пола су углавном домаћице (150). Од осталих занимања жртава то су: фризер, професор српског језика, трговац, новинар, идр.

У погледу запослења жртава, највећи број жртава је незапослен (140 или 46%), запослених је 80 или 26%, пензионера је 67 или 22%, док за 19 жртава или 6% нема података о запослењу. С обзиром на то да је велики број жртава незапослен, упућује нас на закључак да економска несамосталност жртава доприноси да остану у окружењу породице у коме трпе насиље.

У већини случајева место извршења кривичног дела је град (196 или 93%), док је у селу извршено 90 или 7%.

Према опису и начину средстава извршења кривичног дела, физичко насиље је евидентирано у 230 случајева или 67%, и физичко и психичко насиље је евидентирано у 35 случајева или 10%, док је психичко насиље постојало у 78 случајева или 23% (графикон 3).

Графикон 3.

Радње физичког насиља су најчешће: ударање, шутирање, вучење за косу, везивање жицом, ударање металном палицом, летвом, гађање столицом, гађање замрзнутим месом идр, док је психичко насиље вршено упућивањем претњи и увреда.

Најчешћи разлог вршења кривичних дела код учиниоца јесу губитак посла у 58 или 53%, несугласице између партнера брачних односно ванбрачних су разлог вршења насиља у 24 случајева или 22%, док је одлука жртве да прекине заједницу за учиниоцем разлог вршења насиља у 27 случајева или 25%.

Када је реч о кривичним санкцијама које су примењене према учиниоцима кривичног дела то су: у 125 случајева или 59% је учиниоцу изречена условна осуда, у 12 случајева или 6% учинилаца је осуђено на новчану казну, у 9 случајева или њих 4% на казну рада у јавном интересу, а у 67 случајева или 31% на казну затвора. Оваква статистика показује да казна затвора није преовлађујући начин кривичноправне реакције правосудних органа на кривично дело насиље у породици, с обзиром на извршен продор алтернативних санкција оличених у казни рада у јавном интересу.

Када је реч о врсти донетих одлука за кривично дело насиље у породици из чл. 194 Кривичног Законика из извештаја се уочава да је у 2010. години, донето укупно 198 пресуда којим се оптужени оглашава кривим, 21 пресуда којим се оптужба одбија и 8 пресуда којом се оптужени ослобађа од оптужбе. Слична је тренд настављен и у 2011. години (88 пресуда којим се оптужени оглашава кривим, 27 пресуда којим се оптужба одбија и 7 пресуда којим се оптужени ослобађа од оптужбе). У 2012. години број пресуда којим се оптужени оглашава кривим се смањило и износи 87, свега 8 пресуда којима се оптужба одбија и 22 пресуде којим се оптужени ослобађа од оптужбе. До великог смањења пресуда којим се оптужени оглашава кривим дошло је у 2013. години када је донето свега 48 пресуда којим се оптужени оглашава кривим, 7 пресуда којима се оптужба одбија и 5 пресуда којима се оптужени ослобађа од оптужбе. Један од могућих разлога за смањења броја осуђујућих пресуда за кривично дело насиље у породици јесте свакако увођење диверзионих мера у савременом кривичном законодавству Републике Србије.

Закључак и предлози

Резултати спроведеног истраживања су показали да је насиље у породици распрострањено на истраживаном јурисдикционом подручју и да је у највећем броју случаја насиље вршено између брачних односно ванбрачних партнера. Не треба занемарити и чињеницу да су такође жртве најчешће биле непосредно или посредно деца, као и да је оно у мањем обиму изражено и према осталим члановима породице, а занимљив је и податак да је у једном случају постојало насиље између партнера различитог пола у емотивној партнерској вези, која није брак односно ванбрачна заједница. Стога један од препорука која би се могла упутити, с обзиром на велику распрострањеност насиља у породици, је доношење Закона о заштити од насиља у породици, којим би се регулисала питања инкриминације, круга лица која уживају заштиту, хитности поступка, врста кривичних санкција, поступања

полицијских, тужилачких, правосудних органа, Центара за социјални рад, доношења правилника о подацима који судски предмети треба да садрже како о учиниоцу тако и о жртви насиља, пружања економске, правне, социјалне, медицинске и др помоћи жртви, пружања помоћи жртви, одговорности државе за борбу против насиља у породици, вођења статистика и сета других питања на која постојећи одговор који постоји у српском законодавству није адекватан. Резултати истраживања су показали да је најчешћа насиље у породици вршено уз употребу физичке силе, а оно што је привукло пажњу истраживача јесу случајеви где је насиље углавном уследило након престанка брачне, односно ванбрачне заједнице живота, а који су третирали као случајеви насиља у браку, односно ванбрачној заједници. У тим случајевима, истраживач сматра да би се пре могло радити о једној другој врсти насиља, односно криминалитету прогањања (stalking), који се и у криминолошкој литератури најчешће везује за „партнерско насиље“, па имајући у виду да правна регулатива овог облика насиља не постоји у нашој земљи, једна од препорука би била и будућа инкриминација овог облика насиља. Када је реч о полној структури жртава, у највећем броју су то жене и деца, што свакако проблем одговора на насиље чини сложенијим, али то не сме бити изговор за негирање насиља које у партнерским односима постоји према мушкарцима, већ напротив треба га учинити видљивијим и пружити подршку жртвама да насиље пријаве, јер концепт родне равноправности предвиђа пружање заштите жртвама партнерског насиља, независно од тога да ли се ради о жени или мушкарцу.

У погледу кривичних санкција, неопходно је истаћи да су диверзиони модели најчешће примењивани (мере упозорења- условна осуда). Међутим може се на основу резултата истраживања закључити да условна осуда са заштитним надзором као једна од диверзионих мера није изречена ни у једном случају, иако она нуди могућности у смислу третмана учиниоца насиља, с обзиром на то, да када је реч о овом облику криминалитета насиља је изрицање мере третмана насилника потребно. Ипак, треба нагласити да је Основно јавно тужилаштво у Нишу почело са применом института условног одлагања кривичног гоњења применом начела опортунитета, одређивањем неке посебне обавезе учиниоцу кривичног дела, при чему је једна од препорука истраживача да обавеза која се одређује учиниоцу насиља буде подвргавање учиниоца психосоцијалном третману ради отклања узрока насилничког понашања који постоји у Центру за социјални рад „Свети Сава“ у Нишу (Станковић, 2014: 99).

На основу истраживања, препорука истраживача је, и развијање програма и тренинга за полицију, јавне тужиоце и судије о примени законских решења насиља у породици, формирање међусобно повезаних база података, редовну размену искуства, информисање судија организовањем саветовања у овој области ради уједначавања судске праксе у кривичноправној области, а наравно и вршење даљих истраживања ради праћења примене законских решења и проналажења адекватних инструмента реакције на насиље у браку и партнерским односима

ЛИТЕРАТУРА

Литература коришћена у шексти

- Ајдуковић Д., *Насиље над женом у обитељи*, ДПП, Загреб, 2000. година.
- Лазаревић Љ., *Коментар Кривичног Законика*, Правни факултет Унион, Београд, 2011.
- Станковић М., *Насиље у браку и партнерским односима*, мастер рад, Правни факултет, Ниш, 2014.

Правни пројиси

- Законик о кривичном поступку Републике Србије „Сл Гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.
- Кривични Законик Републике Србије „Сл Гласник РС“, бр. 85/2005 – испр., 72/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

CRIMINOLOGICAL REVIEW OF DOMESTIC VIOLENCE

Abstract

Domestic violence is a multidimensional social problem, which is defined through its individual events and their origin, and is commonly associated with the definition of spousal abuse, while other forms of partnership (common law marriage, emotional partner relationships) are ignored. It is emphasized that women are victims of violence, and is all about violence against women, about discrimination and violation of their human rights in marriage, with intention to make the government responsible for failing to act to ensure adequate protection of women when violence occurs in a private, family sphere. Why is this so, is the “marriage” the only shelter in which violence occurs, and why it is always associated with women? Apparently, the most simple questions become the most complexed ones when we try to give an answer to them.

This kind of current theory approach, as well as a desire to its change, was a “trigger” in the research of the crime of domestic violence under Art 194 Criminal Code, carried out in the Niš Police Administra-

tion, in the Basic Public Prosecutor's Office and in the Basic Court in Niš on the basis of collected data from 2010 to 2013. This study aims to show that the domestic violence is in the numerous cases occurred, beside the violence in the marriage, also in other forms of partner relationships, like common law marriage, emotional partner relationships, etc., and that there are many cases of violence occurred after the termination of the marital or extra-marital cohabitation, which are treated as violence in the spousal or common-law marriage, but also to show that, although the victims of violence in most cases are women and children, which makes the problem of violence inevitably more complex, we should not deny violence in family and in intimate relationships perpetrated against men. Repressive response of the judiciary to the violence is also represented in this article, as well as the application of the principle of opportunity in the pre-trial proceedings at the domestic violence crime, and the necessity of incrimination of certain forms such as "stalking crime".

Based on the research results concrete proposals of action of all the state institutions and society as a whole, which may contribute to the effective elimination of various forms of domestic violence are given in order to create a safer society.

Keywords: domestic violence, Criminal Code, research, repressive reaction.

TEŠKA KRAĐA I MALOLJETNICI

Stručni rad

UDK 343.26-053.6

Gordana Bujanja Ivanović,¹
Član Centra „Defendologija“ - Nikšić
Insp. za suzbijanje malolj. delikvencije,
MUP-Uprava Policije, CB Berane

Apstrakt: Autor u radu daje osvrt na važeću inkriminaciju krivičnog djela „teška krađa“ u Republici Crnoj Gori, kao jednog od najčešće vršenog (ili registrovanog) imovinskog delikta uz isticanje pojedinih dilema koje se javljaju u praksi kod pojedinih oblika ovog složenog krivičnog djela. Autor čini i poseban osvrt na maloljetnike kao učinioce ovog krivičnog djela sa ciljem da uz brojke prikaže kretanje ove problematike, kako bi se ista istakla i kako bi se postavili zadaci za neki budući istraživački rad i time podstaklo adekvatno društveno (preventivno) reagovanje.

Ključne riječi: imovinski delikti, teška krađa, važeće zakonodavstvo, maloljetnici.

UVOD

Svako društvo je za sebe i u svom postojanju, shodno svom stupnju razvoja (društvenom, političkom, ekonomskom) i shodno interesima koje je htjelo zaštititi, inkriminiralo nepropisno društveno ponašanje i propisivalo određene posledice-sankcije za isto. Kao i u ostalim društvima tj. državama i u Crnoj Gori običaji su imali dominantnu ulogu u regulisanju odnosa između članova društva. Radi se o dugom procesu koji rezultira savremenim, današnjim, krivičnim pravom i krivičnim zakonodavstvom. Tome u prilog govore mnogobrojni pisani

¹ bujanjka@gmail.com

tragovi od najstarijih vremena. Kroz ovaj razvoj se može pratiti i evolutivni put inkriminacije krivičnog djela teška krađa.

Teška krađa je krivično djelo koje je inkriminisano u savremenom zakonodavstvu kao kvalifikovani oblik krivičnog djela krađe. U svim savremenim zakonima sistematizovano je u grupi krivičnih djela označenoj kao „ krivična djela protiv imovine” i jedno je od najčešćih i najmasovnijih krivičnih djela protiv imovine.

U Crnoj Gori najstariji krivični zakonici su: Zakonik opšči Crnogorski i brdski iz 1803.godine i Zakonik knjaza Danila I iz 1855.godine, koji iako sadrže običajno pravo i nemaju sistematičnost predstavljaju veliki korak u kodifikaciji. Sadrže nekoliko članova kojima regulišu imovinske delikte u duhu tog vremena i položaj djeteta kao učinica imovinskog delikta. Crna Gora u svojim kodifikacijama je bila u duhu statusnopravnih promjena , tako da tek 1977.god. dobija svoj Krivični zakonik, koji je za osnovu imao jedinstveni Krivični zakonik FNRJ iz 1951.godine.Ovaj Zakon za razliku od važeće inkriminacije iz 2003.godine, ne poznaje oblik teške krađe u odnosu na kulturna dobra. Kada je u pitanju krivično gonjenje teške krađe, Zakon sadrži odredbu kojom predviđa privatno gonjenje kada je djelo izvršeno na štetu bliskog lica ili srodnika, a što je karakteristična odredba i Krivičnog zakonika iz 2003.godine , sa izmjenama i dopunama do 2013.godine.

KRIVIČNA DJELA PROTIV IMOVINE

Pojam i opšte karakteristike

Krivična djela protiv imovine su krivična djela koja za objekat zaštite imaju imovinu.

Imovina je oduvijek predstavljala jedno od najznačajnijih dobara, kako pojedinaca, tako i društva u cjelini. Ona se javlja kao jedan od najčešćih objekata protivpravnih napada, a njena krivičnopravna zaštita poznata je u najstarijim krivičnim zakonima (rimsko pravo, pravo stare Grčke itd.). Zbog toga se krivična djela protiv imovine ubrajaju u najstarija krivična djela i nazivaju klasičnim krivičnim djelima.

Pravo na imovinu je osnovno, prirodno, univerzalno ljudsko pravo koje je kao takvo zagarantovano i Ustavom, kao najvišim pravnom aktom (Ustav Republike Crne Gore, član 58.).

Imovina predstavlja skup imovinskih prava i interesa.Imovinom se smatra dobro svake vrste, materijalno ili nematerijalno, pokretno ili nepokretno, procjenjivo ili neprocjenjivo i isprava u bilo kom obliku kojom se dokazuje pravo ili interes u odnosu na takvo dobro. Imovinom se smatra i prihod ili druga korist ostvarena neposredno ili posredno, iz krivičnog djela, kao i dobro u koje je ona pretvorena ili sa kojim je pomiješana (član 112. stav 36. KZ RCG).

U Krivičnom zakoniku Republike Crne Gore (2003.godine) imovinski delikti sistematizovani su u grupi krivičnih djela pod nazivom: "krivična djela protiv imovine" u glavi 22.

Ovim se krivičnim djelima štiti imovina koja se sastoji od stvari-predmeta i imovinskih prava i interesa vezanih za stvari. Imovina podrazumijeva svojinu drugih lica. Ona se može javiti u obliku pokretne ili nepokretne stvari, odnosno drugih imovinskih prava i interesa koji se po pravilu mogu vrijednosno izraziti (u novcu). Kod imovinskih krivičnih djela imovina je jedini ili osnovni objekt zaštite, dok se kod drugih krivičnih djela koja su svrstana u neku drugu grupu krivičnih djela, imovina štiti uz drugi objekt, dobro ili vrijednost koji ima primarni, pretežni ili prevalentan značaj.

Druga bitna karakteristika ovih krivičnih djela je posledica koja se najčešće javlja u vidu povrede koja nastupa na napadnutoj imovini, i to u obliku prouzrokovanja štete. Najčešće je ta šteta imovinskog karaktera, pa se ogleda u smanjenju postojeće imovine ili u sprečavanju njenog uvećanja. Za postojanje ovih djela od značaja je da se ta imovinska šteta može vrijednosno, novčano izraziti. Visina štete prouzrokovane krivičnim djelom utvrđuje se prema tržišnim vrijednostima u vrijeme izvršenja krivičnog djela.

Krivična djela protiv imovine obuhvataju one djelatnosti koje se preduzimaju, po pravilu, u namjeri pribavljanja za sebe ili drugog protivpravne imovinske koristi. Protivpravna imovinska korist je svaka imovinska korist koja je pribavljena na protivpravan način, odnosno bez pravnog osnova. Kod nekih krivičnih djela ova namjera je njihovo konstitutivno obilježje npr. krađa, razbojništvo, prevara i dr. Međutim, kod nekih krivičnih djela ne postoji namjera pribavljanja imovinske koristi, već samo namjera prisvajanja npr. oduzimanje vozila (učinilac ide za tim da motorno vozilo upotrijebi za vožnju), oštećenje tuđe stvari (učinilac ide za tim da nanese štetu, čak i bez postojanja ikakve namjere). Namjera pribavljanja protivpravne imovinske koristi najčešće je praćena koristoljubljem, ali to ne mora biti uvijek slučaj npr. kada se krađa izvrši da bi se pribavile stvari neophodne za održavanje života-hrana, drva za ogrijev i slično.

Kada je u pitanju gonjene učinioca krivičnih djela protiv imovine ono se po pravilu preduzima po službenoj dužnosti. Gonjenje učinioca ovih krivičnih djela može se preduzimati i po privatnoj tužbi. Gonjenje po privatnoj tužbi se preduzima za određena krivična djela protiv imovine (krađa, teška krađa, prevara i dr.), kada su učinjena prema bračnom drugu, licu sa kojim oštećeni živi u trajnoj vanbračnoj zajednici, srodniku po krvi u pravoj liniji, bratu, sestri, usvojiocu ili usvojeniku ili drugim licima sa kojima učinilac živi u zajedničkom domaćinstvu (član 257. KZ RCG).

Pojam krivičnog djela krađa

Osnovno krivično djelo imovinskog kriminaliteta je krivično djelo krađe.

Iz zakonskog regulisanja pojma krađe proizilazi da se radi o krivičnom djelo koje se sastoji u oduzimanju tuđe pokretne stvari od drugoga u namjeri da se

njenim prisvajanjem za sebe ili drugog pribavi protivpravna imovinska korist. Krađa se javlja u obliku samostalog krivičnog djela ali i u sastavu složenih krivičnih djela, kada čini element u konstrukciji složenog krivičnog djela.

Osnovni (bitni) elementi koji čine pojam krađe, a koji su zajednički za sve oblike ovog krivičnog djela su: a) objekat-tuđa pokretna stvar; b) radnja-oduzimanje i c) namjera da se sebi ili drugom pribavi protivpravna imovinska korist.

Krađa kao osnovno krivično djelo protiv imovine sadrži samo osnovne, predhodno opisane elemente. Od ostalih oblika krađe propisanih u grupi krivičnih djela protiv imovine i koji kao i krađa sadrže osnovne elemente, krađa se razlikuje po tome što ne sadrži posebne elemente koji karakterišu određene oblike krađe.

KRIVIČNO DJELO TEŠKA KRAĐA

Pojam

Teška krađa je predviđena u članu 240. KZ RCG koji glasi:

„ (1) *Učinilac djela krađe (čl.239.) kazniće se od jedne do osam godina , ako je krađa izvršena:*

1. *obijanjem ili provaljivanjem zatvorenih zgrada, soba, kasa ormara ili drugih zatvorenih prostora ili drugim savlađivanjem većih prepreka ;*
2. *od strane više lica;*
3. *na naročito opasan ili naročito drzak način;*
4. *od strane lica koje je pri sebi imalo kakvo oružje ili opasno oruđe radi napada ili odbrane;*
5. *za vrijeme požara, poplave, zemljotresa ili drugog udesa;*
6. *iskorišćavanjem bespomoćnosti ili drugog teškog stanja lica.*
 - (2) *Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se i učinilac djela krađe ako vrijednost ukradenih stvari prelazi iznos od tri hiljade eura ili ukradena stvar predstavlja kulturno ili prirodno dobro.*
 - (3) *Ako vrijednost ukradenih stvari prelazi iznos od trideset hiljada eura, učinilac će se kazniti zatvorom od dvije do deset godina“.*

Teška krađa je kvalifikovani oblik krađe. To je obična krađa izvršena pod posebnim okolnostima koje izričito predviđa Zakonik. Teška krađa sadrži sve one elemente koji čine običnu krađu, ali i posebne okolnosti po kojima se za pravo i pravi razlika između ova dva krivična djela. Posebne okolnosti su: način izvršenja, posebna opasnost učinioca, posebne okolnosti i vrijednost ukradene stvari.

Oblici teške krađe

Teška krađa se ispoljava u više oblika:

1. *Prema načinu izvršenja* teška krađa postoji ako je obična krađa izvršena: a) obijanjem ili provaljivanjem zatvorenih prostora; b) savlađivanjem većih prepreka i c) na naročito opasan ili naročito drzak način.

a) Teška krađa izvršena obijanjem ili provaljivanjem-ovaj oblik teške krađe postoji kada je obična krađa izvršena obijanjem ili provaljivanjem zatvorenih prostora kako bi se došlo do stvari koje se nalaze u njima. Za ovaj oblik djela bitne su dvije karakteristike: 1) da se oduzima tuđa pokretna stvar iz zatvorenog prostora i 2) da se to čini obijanjem ili provaljivanjem.

Kao zatvoren prostor zakon navodi prostore kao što su: zgrade, stanovi, sobe, ormani, automobili, vagoni, kamp prikolice, koferi i drugi zatvoreni prostori. Za zatvorene prostore bitno je da su obezbijeđeni u smislu da postoje prepreke koje onemogućavaju slobodan ulaz tj. prepreke koje se moraju savladati obijanjem ili provaljivanjem kako bi se moglo ući i prodrijeti u zatvorene prostore u kojima se nalaze stvari koje su predmet krađe. Zatvoreni prostor je svaki onaj prostor koji je obezbijeđen na način koji jasno izražava namjeru vlasnika tj. korisnika prostora da određeni prostor učini zatvorenim, tako da u njega niko ne može neovlašćeno ući bez obijanja ili provaljivanja, npr. stavljanjem katanca i drugih sprava, zaključavanjem, zakivanjem, ograđivanjem visokom ogradom pri čemu prostor mora biti ograđen sa svih strana. Ne smatra se zatvorenim prostorom zemljište, dvorište ograđeno samo sa jedne strane, niska ili rijetka ograda koja se može preskočiti ili kroz koju se može provući, prostor na kojem je glavni ulaz zatvoren-obezbijeđen, ali ne i sporedni ulaz, nezaključan stan, otvoren prozor prostora u koji se može ući bez savladavanja većih prepreka, kofer vezan kanapom, kartonska kutija i sl. Za zatvoreni prostor bitna i odlučujuća je činjenica da je taj zatvoreni prostor, pored ostalog, bio namijenjen zaštiti stvari, novca i drugih predmeta od drugih osoba.

Krađa treba da se vrši obijanjem ili provaljivanjem. Obijanje i provaljivanje su dva različita načina izvršenja između kojih postoji razlika, koja se često u praksi ne može jasno uočiti. Obijanje je takvo vršenje krađe, gdje se uz pomoć -upotrebu sile (fizičke snage ili nečeg drugog) nasilno ili grubo savladavaju prepreke uz oštećenje ili uništenje prepreke, npr. razvaljivanje zaključanih vrata, razbijanje prozora, obijanje katanca, nasilno otvaranje brave na kasi i sl. Provaljivanje predstavlja način izvršenja krađe gdje se mehanički savladavaju prepreke bez njihovog uništenja ili oštećenja, npr. provaljivanje uz upotrebu original ključa do kojeg se neovlašćeno došlo, upotreba kalauza, drvčeta, uvlačenje kroz neki otvor i sl. U krivičnopravnoj teoriji i sudskoj praksi postoji shvatanje, po kojem, sadržinski, nema razlike između ova dva načina izvršenja, jer se u oba slučaja radi o nasilnom savladavanju prepreka zatvorenih prostora i da je jedina razlika u zatvorenim prostorima prema kojima se preduzima radnja izvršenja. Tako se obijanjem nasilno savlađuju zatvoreni prostori namijenjeni za čuvanje stvari i predmeta npr. kase, ormani, koferi, a provaljivanjem se nasilno savlađu-

ju zatvoreni prostori kao što su zgrade, stanovi, čamci, auto prikolice, ograđena zemljišta i sl. Kada se lako pokretljivi zatvoreni prostori (sefovi, koferi i sl.) prisvajaju sa mjesta koje se ne može tretirati kao zatvoreni prostor, ali u cilju da se ostvari imovinska korist od stvari koje se nalaze u njima putem njihovog obijanja, to predstavlja krivično djelo teška krađa obijanjem.

Prisutnost različitih shvatanja i poimanja ova dva načina izvršenja otežava razgraničenje i razlikovanje istih, iako idu na ruku praksi i stvarnom životu jer omogućava da se različiti oblici krađa iz zatvorenih prostora okvalifikuju kao ovaj oblik krađe.

U slučaju obijanja ili provaljivanja zatvorenih prostora nije neophodno da je učinilac i ušao u njih. Za postojanje krivičnog djela dovoljno je npr. da je učinilac provukao ruku kroz napravljen otvor i na taj način oduzeo pokretnu stvar. Napr. kada se upotrebom fizičke snage napravi otvor na vratima rashladne vetrine, koja je u sklopu kioska i kroz napravljen otvor izvrši oduzimanje.

Pokušaj krivičnog djela teške krađe obijanjem ili provaljivanjem postoji kada je radnja obijanja, odnosno provaljivanja započeta, ali nije dovršena, kao i kada je radnja dovršena, ali nije došlo do oduzimanja pokretne stvari.

Ovaj oblik teške krađe (provalne krađe) je najbrojniji i najrasprostanjeniji oblik uz prisutnost velike specijalnosti njegovih učinioaca, koji vrše ovaj oblik teške krađe kao povratnici uz upotrebu najrazličitijih predmeta i alata, kako onih koji služe širokoj svakodnevnoj upotrebi (ključa, sjekira i sl.), tako i specijalno izrađenih ili prepravljenih alata, uz korišćenje motornih vozila radi bržeg prebacivanja s jednog mjesta na drugo. Za specijalnost i recidivizam vezuje se modus operandi, koji je od velikog značaja u dijelu otkrivanja i identifikacije učinioaca ovog oblika teške krađe.

Provalne krađe se najčešće vrše udruženo, sa većim ili manjim brojem učesnika u grupi, i s podijeljenim ulogama (npr. jedno lice drži stražu, drugo preduzima radnju izvršenja-obija ili provaljuje, treće iznosi robu, četvrto vozi automobil kojim se udaljavaju sa lica mjesta i prevoze oduzetu robu i sl.). Prije izvršenja krivičnog djela provalnici najčešće vrše izviđanje-tipovanje objekta i vrše druge pripreme za izvršenje krivičnog djela. Sa razvojem dostignuća u nauci, naročiti informatičke tehnologije dolazi do mnogo lakšeg i bržeg povezivanja i organizovanja učinilaca teških krađa, kako na užem tako i na širem području jedne zemlje, i ne samo jedne zemlje već i šire, što otežava rasvetljavanje ovih krivičnih djela. U policijskoj praksi nijesu rijetki slučajevi da u izvršenju krivičnog djela teške krađe učestvuju više lica s jednog užeg područja, čija povezanost (zajedničko druženje) nije vidljiva policijskim službenicima ili da se privatno i ne poznaju, osim površnog poznavanja.

U policijskoj praksi, kada je u pitanju objekat napada, najčešće su provalne krađe u stanove i porodične kuće. Modus operandi sistem izvršenja kod ovog oblika teške krađe veoma je brojna i raznovrsna, ali je najčešće uslovljen načinom obezbjeđenja stana tj. kuće. U praksi izvršioци provale u ovakve objekte vrše na jedan od sljedećih načina: provaljivanje na vrata pomoću ključa; razbijanjem i lomljenjem brave na vratima pomoću alata; obijanje odvaljivanjem vra-

ta uz korištenje poluge ili razbijanjem vrata; razbijanjem prozorskog ili balkonskog stakla; uskakanjem kroz prozor; prokopavanjem zida i sl. Gotovo sve provalne krađe u stanove učinioi brižljivo planiraju i pripremaju. Za provaljivanje stanova i porodičnih kuća u sklopu pripreme izvršenja svojstveno je „tipovanje“ – proces izbora i prikupljanja informacija o objektu napada (položaj stana ili kuće, obezbijeđenost, koliko i u kom vremenu borave tj. odsustvuju ukućani i sl.). Ovome mogu nesvjesno doprinijeti i oštećeni koji ostavljaju znakove svog odsustva iz stana-kuće, npr. spuštene roletne, ostavljanje rasvete i sl.

Pored provalnih krađa u stanove –kuće, značajne su i provalne krađe u kase i sefove, koje su u savremenim društvima učestali i nezaobilazan oblik teške krađe. Način izvršenja provale kase ili sefa zavisi prije svega od vrste kase ili sefa, a zatim sposobnosti i znanja provalnika, koji je najčešće stručan i profesionalno osposobljen. Kriminalistička praks poznaje tri načina obijanja i provaljivanja kasa i sefova: provaljivanje uz korištenje specijalnog alata, obijanje *hladnim postupkom* i obijanje *toplim postupkom*.

b) Krađa izvršena savlađivanjem većih prepreka- ovaj oblik teške krađe postoji kada učinilac ispoljava posebnu upornost kako bi izvršio krivično djelo krađe. Obuhvata one načine protivpravnog oduzimanje tuđe pokretne stvari koji zahtijevaju određeni napor, a pritom ne ulaze u pojam obijanja ili provaljivanja, npr. kada se vrši krađa stvari sa krova nekog objekta, krađa izvršena savlađivanjem elektronskih prepreka, uništenjem alarmnih uređaja i sl.

c) Krađa izvršena na naročito opasan ili naročito drzak način- ovaj oblik teške krađe postoji kada je u izvršenju krađe prisutan takav intezitet opasnosti i drskosti koji prevazilazi uobičajeno ispoljavanje prilikom vršenja krađe.

Krađa je izvršena na naročito opasan način kada je učinilac načinom ili sredstvom izvršenja doveo ili mogao dovesti u opasnost život ili tijelo ljudi ili njihovu imovinu i kada učinilac protivpravno oduzima naročito opasne stvari (eksploziv, otrovne gasove, vatreno oružje, radioaktivna i druga opasna sredstva, opasne životinje i sl.) . Krađa na opasan način postoji kada je izvršena uz upotrebu eksploziva pri obijanju zatvorenog prostora pri čemu se stvara neposredna opasnost za imovinu i ljude iako opasnost ne mora uvijek biti konkretna. Dovoljna je apstraktna opasnost koja je mogla nastupiti, ali sticajem okolnosti nije.

Krađa na drzak način postoji kada se pri izvršenju krađe ispoljava, pokazuje naročita drskost, takva drskost koja, prevazilazi drskost koja redovno postoji prilikom izvršenja svakog krivičnog djela krađe. Učinilac ovog oblika teške krađe pokazuje upornost, bezobzirnost, spremnost da se uz veliki rizik izvrši djelo, npr. oduzimanjem tašne iz ruke oštećene pri vožnji na motociklu (biciklu), presijecanjem kajiša tašne ili isijecanjem odjeće u predjelu džepova, uskakanjem u prevozno sredstvo (kamion, željeznički vagon i sl.) i krađa stvari iz istog ,dok je u pokretu i sl.

2. *Teška krađa s obzirom na posebnu opasnost učinioca*-ovaj oblik teške krađe postoji ako je obična krađa izvršena: a) od strane više lica ili b) od strane lica koje je pri sebi imalo oružje ili opasno oruđe radi napada ili odbrane.

a) Krađa izvršena od strane više lica-kod ovog oblika teške krađe kvalifikovana okolnost je više lica koji pojam je i sporan jer zakon nije precizirao koliko

lica treba da učestvuje u izvršenju krivičnog djela da bi se radilo o više lica. Ako pojam više lica obuhvata dva i više lica, u tom slučaju može se izvesti zaključak da obična krađa može biti izvršena samo od strane pojedinca, a nikako od strane dva i više lica. Usled takvog poimanja sporno je postupanje u policijskoj, a sada i tužilačkoj praksi koje se ogleda u procesuiranju krivičnih prijava protiv dva lica za krivično djelo krađe. U teoriji i praksi preovladava stav koji polazi da ovo djelo postoji kada je u njegovom izvršenju učestvovalo samo dva lica uz uslov da su se ta lica prethodno udružila za vršenje krađa, što pretpostavlja postojanje prethodnog dogovora. Oblik udruživanja je bez značaja za postojanje ovog oblika krivičnog djela. Potreban je prethodni dogovor i izvršenje krivičnog djela. Nije dovoljno tj. nema ovog krivičnog djela ako se radi o dogovoru više lica za izvršenje samo jedne krađe. Cilj udruživanja mora biti vršenje unaprijed neodređenog, ali više (ne samo jedne) krađa. Kada se od strane više lica izvrši više planiranih krađa postojaće sticaj krivičnih djela teške krađe. Ovakvo shvatanje donekle rješava ovu dilemu ali ne isključuje mogućnost, koja je realna, da se procesuiraju jedna kvalifikacija događaja, koja će se u daljem postupku prekvalifikovati, što dodatno utiče na realno stanje i registrovanje ovog krivičnog djela.

U kriminalističkoj praksi brojni su primjeri u kojima se lica udružuju u cilju organizovanog vršenja krivičnih djela. Ono što karakteriše takvo udruživanje-organizacijsku strukturu grupe jeste: interesno organizovanje (podrazumijeva udruživanje lica radi nalaženja najefikasnijeg načina za izvršenje pojedinih krivičnih djela i izbegavanje državne represije); umjerena socijalna povezanost (često žive u istim mjestima ili naseljima, drže se i sl.) i serijska krivična djela (podrazumijeva istu vrstu krivičnih djela koja se vrše u nizu-seriji, na način što udružena lica izvrše u kraćem vremenskom periodu na određenom prostoru više istih ili srodnih krivičnih djela). Kada se radi o ovom obliku teške krađe značajno je pitanje kada se smatra da je ovo krivično djelo izvršeno. U praksi preovlađuje shvatanje da je dovoljno izvršenje i samo jedne krađe od strane više lica jer je bitno da su se ona udružila za vršenje krađa.

Kada se govori o krivičnoj odgovornosti pojedinih učesnika u vršenju ovog oblika krađe bitno je naglasiti da lica koja su se udružila krivično odgovaraju samo za krivična djela koja su izvršila, u kojima su individualno učestvovala u izvršenju. Ovdje se radi o odgovornosti koja je praćena kvalifikovanom, otežavajućom okolnosti gdje nema mjesta za krivičnu odgovornost članova udruženja za ona djela koja nijesu učinili.

b) Krađa od strane lica koje je pri sebi imalo kakvo oružje ili opasno oruđe radi napada ili odbrane -ovaj oblik teške krađe postoji ako je učinilac krivičnog djela krađe pri sebi imao oružje ili opasno oruđe radi napada ili odbrane. Pojam oružje i opasno oruđe treba uzimati u opštem značenju. Pored toga što oružje ili opasno oruđe treba da se nalazi kod učinioca prilikom izvršenja krivičnog djela, ono treba da je od strane učinioca uzeto sa namjerom da se upotrijebi za napad ili odbranu. Međutim, nije potrebno da se oružje ili opasno oruđe upotrijebi jer u tom slučaju ne bi postojalo krivično djelo teška krađa, već nego drugo krivično djelo (razbojništvo, razbojnička krađa) ili se može raditi o stica-

ju ovog oblika teške krađe sa nekim krivičnim djelom protiv života i tijela. Takođe, neće postojati ovo krivično djelo ako učinilac redovno sa sobom nosi oružje ili opasno oruđe koje nije ostavio kada je pošao u krađu, te takva sredstva nijesu namijenjena napadu ili odbrani.

Kako, po pravilu, u izvršenju ovog oblika teške krađe učestvuje više lica i kako se oni javljaju kao saizvršioc, krivično će odgovarati i onaj saizvršilac koji nije imao pri sebi oružje ili opasno oruđe ako je znao i bio svjestan činjenice da neko od saizvršilaca posjeduje oružje ili opasno oruđe.

3. Teška krađa s obzirom na posebne okolnosti izvršenja

Ovaj oblik teške krađe postoji ako krađa izvršena: a) za vrijeme požara, poplave, zemljotresa ili sličnog udesa i b) iskorišćavanjem bespomoćnosti ili drugog teškog stanja drugog lica.

a) Krađa izvršena za vrijeme požara, poplava, zemljotresa ili sličnog udesa - za postojanje ovog oblika teške krađe potrebno je da je krađa izvršena za vrijeme poplave, požara, zemljotresa ili drugog sličnog udesa (bombardovanje, stanje opšte panike i sl.), što predstavlja kvalifikatornu okolnost ovog oblika krivičnog djela. Učinitelac koristi objektivne okolnosti koje ugrožavaju život, zdravlje, tjelesni integritet i imovinu ljudi pokazujući, na taj način, svoju bezobzirnost, bezosećajnost, amoralnost (subjektivnu okolnost). Nije od značaja prema kome se vrši krađa, pa tako to može biti lice pogođeno udesom, lice koje je prisutno, lice koje pruža pomoć. Od suštinskog je značaja da se krađa vrši korišćenjem neke od pomenutih situacija.

b) Krađa izvršena iskorišćavanjem bespomoćnosti ili drugog teškog stanja - za postojanje ovog oblika teške krađe odlučujuća-bitna je kvalifikatorna okolnost-stanje u kojem se nalazi žrtva krivičnog djela. To je posebno stanje fizičke ili psihičke nemoći u kojoj se nalazi žrtva i zbog tog stanja se ne može zaštititi i suprotstaviti izvršiocu. Zakon navodi kao takvu bespomoćnost, ali i drugo naročito teško stanje. Bespomoćnost znači da se žrtva krivičnog djela nalazila u takvom stanju u kojem nije mogla da se odupre izvršiocu krađe, npr. starost, iznemoglost, teška bolest, paraliza. Drugo teško stanje može biti kada izvršilac koristi nemoć žrtve koja se nalazi u stanju zaokupljenosti o nastalim događajima npr. saobraćajna nezgoda, gubitak posla, bolest ili smrt člana porodice.

4. Teška krađa s obzirom na vrijednost ukradenih stvari

Ovaj oblik teške krađe postoji ako stvar koja je predmet krađe ima veliku vrijednost, pa se u zakonu razlikuju dva oblika ove teške krađe: a) teška krađa gdje je vrijednost predmeta krađe iznad 3000 eura i b) teška krađa gdje je vrijednost predmeta krađe iznad 30.000 eura.

Kvalifikovana okolnost kod ovih oblika teške krađe jeste vrijednost otuđenih-ukradenih stvari. Vrijednost protivpravno oduzetih stvari se procjenjuje prema njihovoj tržišnoj vrijednosti u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Značajno je naglasiti da je bez značaja da li je otuđena jedna ili više stvari prilikom izvršenja krivičnog djela krađe. Bitno je da vrijednost takve ili takvih stvari-predmeta prelazi zakonom određenu vrijednost izraženu u novcu.

Kod ovih oblika teške krađe umišljaj učinioca mora obuhvatati svijest učinioca da je ukrao stvar ili stvari čija je vrijednost velika, ali ne mora obuhvatati

predstavu o tačnoj tržišnoj vrijednosti ukradene stvari. Ovaj oblik teške krađe će postojati i u slučaju kada je izvršeno više krađa u sticaju ili produženju kada vrijednost svih otuđenih predmeta prelazi određeni iznos.

5. *Teška krađa s obzirom na prirodu stvari koje su predmet krađe-krađa kulturnog ili prirodnog dobra*

Ovaj oblik teške krađe je specifičan oblik kod kojeg kvalifikatornu okolnost predstavlja priroda stvari, a po važećem zakonu to je kulturno ili prirodno dobro.

Krivični zakonik u članu 142. tačka 22. označava zaštićeno prirodno dobro kao dobro koje po propisima o zaštiti prirodnog dobra uživa prethodnu zaštitu, dok istim članom tačka 23. određuje kulturno dobro kao dobro koje po propisima o zaštiti kulturnog dobra uživa prethodnu zaštitu, dio kulturnog dobra i zaštićenu okolinu nepokretnog kulturnog dobra. Ovakvim poimanjem kulturnog ili prirodnog dobra ukazuje se na blanketnu prirodu ovog oblika teške krađe.

Ovaj oblik teške krađe u praksi izaziva nekoliko dilema, naročito kada je u pitanju namjera prisvajanja i vrijednost predmeta. Sasvim je sigurno da su česti slučajevi gdje je prisutna namjera učinioaca da prisvajanjem kulturnog ili prirodnog dobra za sebe ili drugog pribavi protivpravnu imovinsku korist i pri tome nema dileme da se radi o ovom obliku teške krađe. Međutim, kako su u praksi mogući i česti slučajevi krađe ovih predmeta i bez namjere sticanja protivpravne koristi postavlja se pitanje da li je moguće izvršiti krađu kulturnog ili prirodnog dobra sa drugačijom namjerom, motivom, a da se pri tom tretira kao oblik teške krađe. U praksi s obzirom da je namjera da se prisvajanjem stekne protivpravna imovinska korist, jedan od osnovnih elemenata krivičnog djela krađe, zastupljeno je gledište da ako oduzimanje kulturnog ili prirodnog dobra nije praćeno ovom namjerom, neće se raditi o ovom krivičnom djelu, ali će postojati neko drugo krivično djelo (npr. oduzimanje tuđe stvari, oštećenje tuđe stvari i dr.).

Kada je u pitanju vrijednost predmeta kulturnog i prirodnog dobra, ona se ne izražava u njihovoj tržišnoj vrijednosti, jer je njihova vrijednost istorijske i duhovne prirode.

Ostala obilježja teške krađe

Kada se izvrši više oblika teške krađe, postojaće samo jedno krivično djelo teške krađe.

Teška krađa postoji samo ako je obična krađa izvršena pod nekom kvalifikatornom okolnošću. Sitno djelo krađe neće dobiti oblik teške krađe, iako se izvrši pod nekom od zakonom navedenih okolnosti. U procesu izvršenja krivičnog djela teške krađe moguće je razlikovati nekoliko faza i to: donošenje odluke da se krivično djelo izvrši, pripreme radnje, pokušaj krivičnog djela i svršeno djelo.

Prva faza sastoji se u donošenju odluke da se izvrši krivično delo. Krivični zakonik Crne Gore za donošenje odluke o izvršenju krivičnog dela ne propisuje kažnjavanje, osim u određenim slučajevima kada takve radnje predstavljaju određenu društvenu opasnost za društvo.

Kod krivičnog djela teške krađe pripremne radnje se ne sankcionišu, ni kao posebno krivično djelo, ni kao pripremanje krivičnog djela. Pripremne radnje postoje sve dok nije preduzeta radnja izvršenja, a čim je preduzeta radnja izvršenja, radi se o pokušaju krivičnog djela. Sličnost između pripremnih radnji i pokušaja ogleda se u tome što u oba slučaja izostaje-nema posledice krivičnog djela, a razlika između pripremnih radnji i pokušaja ogleda se u tome što se kod pripremnih radnji preduzimaju takve radnje kojima se priprema izvršenje krivičnog djela i one kao takve ne ulaze u radnju izvršenja krivičnog dela. Kod pokušaja preduzima se zapravo radnja koja predstavlja radnju izvršenja, što znači da se pokušajem realizuje jedno od obilježja bića krivičnog dela. Postojanje pokušaja krivičnog djela teške krađe je faktičko pitanje koje se procjenjuje u svakom konkretnom slučaju jer su okolnosti i situacije različite i samo na osnovu ocjene svih okolnosti jednog događaja može se utvrditi da li se radi o pripremanju ili pokušaju krivičnog djela teške krađe, odnosno da li je krivično djelo teška krađa pokušano ili izvršeno. U sudskoj praksi različito se tretira nepodoban pokušaj teške krađe, pa se može desiti da se situacija kada lice provali u zatvorenu prostoriju u cilju protivpravnog prisvajanja stvari iz iste, ali u njoj ne nađe nijednu stvar koju bi mogao prisvojiti, kvalifikuje i kao nepodoban pokušaj, a sa druge strane kao pokušaj (zbog same činjenice da je lice provalilo u zatvorene prostorije).

Krivično djelo teška krađa je svršeno oduzimanjem tuđe pokretne stvari na neki od navedenih načina. Izvršilac svih oblika teške krađe može biti svako lice. Za krivičnu odgovornost učinioca potreban je umišljaj (direktni) pri čemu je različit kod pojedinih oblika teške krađe, u smislu da mora obuhvatati onu okolnost koja taj oblik krađe čini teškom. Krivični zakonik Crne Gore za krivično djelo teška krađa propisuje kaznu zatvora od jedne do deset godina.

Iz ugla sudske prakse interesantan i veoma važan je odnos krivičnog djela teške krađe sa drugim krivičnim djelima imovinskog kriminaliteta, a posebno krivičnim djelom krađe (npr. ako učinilac provali u zatvorene prostorije nekog lica, ali bez namjere da izvrši krađu, već sa nekom drugom namjerom, ali nakon provaljivanja ipak odluči da tuđu stvar oduzme, smatra se da u tom slučaju postoje elementi krivičnog djela krađe); krivičnim djelom sitno djelo krađe (kada je učinilac provaljivanjem zatvorenog prostora izvršio krađu novca male vrijednosti, smatra se da će se raditi o krivičnom djelu teška krađa ako je učinilac išao za tim da prisvoji sav novac koji nađe u zatvorenom prostoru, a nije našao veću sumu); krivičnim djelom razbojništva (ako se oduzimanje stvari vrši trganjem stvari iz ruku oštećenog, bez neposrednog ugrožavanja života ili tijela oštećenog, tj. bez upotrebe sile, smatra se da nema elemenata za krivično djelo razbojništva, već samo teške krađe izvršene na drzak način).

POLICIJSKA PRAKSA I TEŠKA KRAĐA U CRNOJ GORI

Krivična djela protiv imovine predstavljaju krivična djela opšteg kriminaliteta, koja su u policijskoj praksi, ujedno i najčešća i najbrojnija krivična djela opšteg kriminaliteta.

U cilju analiziranja kretanja krivičnog djela teške krađe u Crnoj Gori korišteni su statistički podaci Uprave policije Republike Crne Gore .U 2013. godini Uprava policije CG registrovala je 5.899 krivičnih djela koja se gone po službenoj dužnosti. Stopa kriminaliteta (broj krivičnih djela na 1000 stanovnika), na osnovu krivičnih djela koje je registrovala Uprava policije, a koja se gone po službenoj dužnosti iznosi 9,5 . Stopa kriminaliteta bi bila znatno veća ako bi se uzeo u obzir broj krivičnih djela registrovanih u pomoćni upisnik, kao i kada bi se uzele u obzir i prijave krivičnih djela podnešene državnom tužiocu od strane građana i drugih lica i organa.Od ukupnog broja krivičnih djela (5.899) koja se gone po službenoj dužnosti, u oblasti opšteg kriminaliteta registrovano je 5.147 krivičnih djela ili 87%, dok je u oblasti privrednog kriminaliteta registrovano 752 krivična djela ili 13%. U strukturi krivičnih djela imovinskog kriminaliteta najbrojnija su krivična djela: teške krađe – 1181 i krađe – 714, koja čine 76,7% ukupnog broja krivičnih djela protiv imovine.

Ono što je prisutno u policijskoj praksi , a što se ne može precizno evidentirati i utvrditi jeste brojka ovog krivičnog djela koja se ne prijavi u službama policije (tamna brojka) , kao i krivična djela teške krađe koja se iz različitih razloga ne procesuiraju nadležnom tužiocu (iako se evidentiraju u pomoćni upisnik).

MALOLJETNICI I KRIVIČNO DJELO TEŠKA KRAĐA

U Crnoj Gori položaj maloljetnika kao učinioca krivičnog djela uređuje Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, ali se na pitanja koja nijesu regulisana ovim zakonom primjenjuju i Krivični zakonik, Zakonik o krivičnom postupku i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija. Prema važećem krivičnom zakonodavstvu u Republici Crnoj Gori maloljetna lica se dijele u tri kategorije: dijete, mlađe maloljetno lice i starije maloljetno lice. *Prema licu koje u vrijeme izvršenja protivpravnog djela određenog u zakonu kao krivično djelo nije navršilo 14 godina života (dijete) ne može se voditi krivični postupak, niti se mogu primijeniti sankcije i mjere koje su propisane Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku.* Maloljetnik je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 14, a nije navršilo 18 godina života. *Mlađi maloljetnik* je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 14, a nije navršilo 16 godina života. *Stariji maloljetnik* je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 16, a nije navršilo 18 godina života.

Maloljetnici mogu biti, kako učinioci, tako i žrtve krivičnog djela , pa i krivičnog djela teška krađa. Ne postoji specifični maloljetnički kriminalitet tj.takva krivična djela koja mogu izvršiti samo maloljetna lica , a ne i punoljetna lica, tako da se može reći da su krivična djela podjednako dostupna, kako punoljetnim, tako i maloljetnim licima. Razlika se može uočiti u nekim specifičnostima na strani maloljetnih lica kao učinilaca krivičnog djela , posebno kada je u pitanju motiv i način kako je djelo učinjeno. Maloljetni učinioci krivičnih djela su u najvećem procentu registrovani kao učinioci krivičnih djela protiv imovine. Kod punoljetnih učinioca krivičnih djela protiv imovine, najčešće osnovni i

jedini motiv krivičnog djela je sticanje- prisvajanje protivpravne imovinske koristi. Kod maloljetnih učinilaca krivičnih djela protiv imovine se kao motiv često može uočiti želja za prihvatanjem od strane društva, za isticanjem, uvažavanjem, samopotvrđivanjem, pustolovinom, inatom, osvetom roditeljima i sl. Može se reći da je maloljetnim učinocima svojstven imovinski kriminalitet i saučesništvo. Maloljetnici se u najvećem broju pojavljuju kao učinioci krivičnih djela protiv imovine i kao saučesnici, pri čemu se teške krađe , najčešće i vrše u grupi sa drugim maloljetnim ili punoljetnim licima.

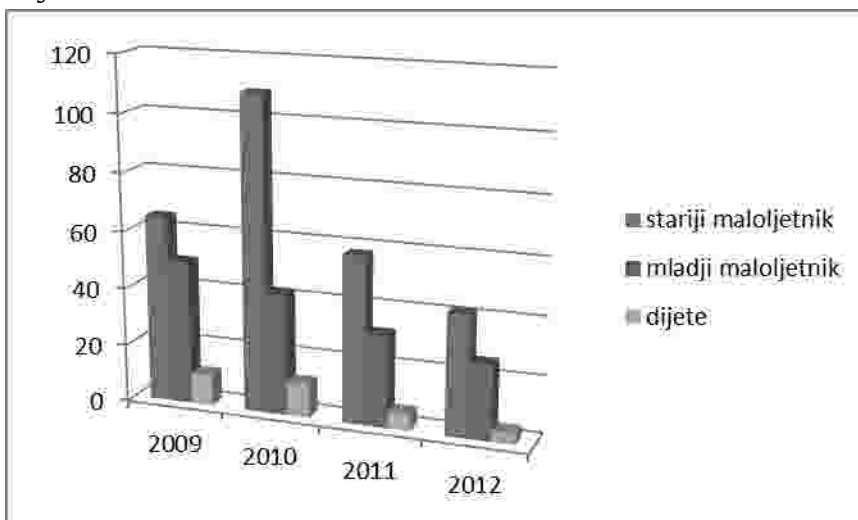
U 2013.godini u Crnoj Gori registrovano je 444 krivičnih djela počinjenih od strane 362 maloljetna izvršioca što čini 7,5% od ukupnog broja prijavljenih lica.

Po starosnoj strukturi, u 2013. godini, najbrojniji su stariji maloljetnici -230 (63,5%), mlađi maloljetnici – 103 (28,4%) i djeca – 29 (8%).

Interesantan je podatak da od ukupno 227 maloljetnika koji su registrovani u 2013.godini kao žrtve krivičnih djela, nijedan maloljetnik nije registrovan kao žrtva krivičnog djela teške krađe.Učešće maloljetnika u vršenju krivičnih djela je u 2013.godini povećano u odnosu na 2012. godinu.U odnosu na 2009.godinu kada je evidentiran najveći broj maloljetnih učinilaca u petogodišnjem periodu (2009-2013.), osjetno je smanjenje broja maloljetnih učinilaca , pri čemu je u 2011.godini taj broj i najmanji.

Maloljetnici su u 2013.godini počinili 330 krivičnih djela protiv imovine, od kojih dominiraju teške krađe sa brojem od 161, što ukazuje na problematiku koja dominira kada govorimo o maloljetnim delikventima.

Starosna struktura maloljetnih lica – učinilaca krivičnog djela teška krađa u periodu 2009-2012. godine

Statistika pokazuje da stariji maloljetnici dominiraju u broju registrovanih maloljetnih učinilaca krivičnog djela teške krađe ali ne treba zanemariti ni broj-

ke koje se odnose na mlađe maloljetnike i djecu jer problematika zahtijeva ozbiljniji pristup i praćenje maloljetnika od prvih znakova asocijalnog ponašanja maloljetnika (samovoljno napuštanje školske nastave, odbijanje poštovanja autoriteta, vršenje različitih prekršaja), koja u velikom broju registrovanih slučajeva predstavlja vremensku fazu ili period nakon koje slijedi vršenje krivičnog djela teška krađa. I upravo u tom vremenskom periodu postoji mogućnost da se adekvatnim reagovanjem preventivno djeluje u cilju sprečavanja vršenja krivičnog djela teška krađa od strane maloljetnika. Preventivno djelovanje zahtijeva svestranu saradnju i međusobnu komunikaciju subjekata od značaja za maloljetničku delikvenciju, koja se prema postojećem stanju realizuje nesistematski, bez adekvatnih protokola i kriterijuma i u zavisnosti od individualnosti.

ZAKLJUČAK

Krivično djelo teška krađa je najbrojnije krivično djelo protiv imovine, koja se štiti inkriminacijom ovog krivičnog djela u Zakoniku. Osnovno određenje teške krađe jeste da je to kvalifikovani oblik obične krađe, krađe koja se sastoji u oduzimanje tuđe pokretne stvari u namjeri da se njenim prisvajanjem za sebe ili drugog pribavi protivpravna imovinska korist, ali pod posebnim okolnostima predviđenim Krivičnim zakonikom.

Krivično djelo teška krađa sadrži opšte elemente krađe, a uz opšte sadrži i posebne elemente koji je zapravo i čine posebnim krivičnim djelom. Za krivično djelo teška krađa osnovna karakteristika je da se njegovom inkriminacijom štiti imovina, koja spada u osnovna ljudska prava, zatim da za posledicu ima prouzrokovanje štete tj. umanjene ili sprečavanje uvećanja tuđe imovine, kao i da obuhvata djelatnosti koje su usmjerene na sticanje protivpravne imovinske koristi. Osnovni elementi djela su: 1) objekt radnje je pokretna (tuđa) stvar, koja ima imovinsku vrijednost ili se može njena vrijednost utvrditi; 2) radnja oduzimanja, koja se sastoji u prekidanju tuđeg i zasnivanju svog pritežanja i 3) namjera da se sebi ili drugom pribavi protivpravna imovinska korist, koja je i osnovni elemenat, ali i uslov za krivično djelo krađe. Posebni elementi su: način izvršenja, okolnosti pod kojima se izvršava krivično djelo krađe, svojstva učinioca, vrsta i vrijednost objekta krađe.

Krivična djela protiv imovine su veoma rasprostranjena i prema nekim procjenama u svijetu i kod nas, čine oko 50% ukupne mase kriminaliteta, s tim što je taj procenat relativan i zavisi od velikog broja okolnosti. Od krivičnih djela protiv imovine najveći procenat čine krivična djela teške krađe, o čemu govore i statistički podaci Uprave policije Crne Gore za period od 2009-2013. godine, bilo da se radi o punoljetnim ili maloljetnim učiniocima krivičnih djela. Polazeći od prikazanih brojki, a imajući u vidu značaj maloljetničke populacije za društvo, kao neophodnost ističe se potreba za određenim kriterijumima na osnovu kojih bi se na teritoriji Crne Gore evidentirale okolnosti svakog registrovanog krivičnog djela teške krađe izvršene od strane maloljetnika, što će doprinijeti organizovanjem i sistematičnijem preventivnom djelovanju.

LITERATURA

- Bošković M., Banović M., Kriminalistika –metodika, Beograd, 1995.
- Ignjatović A., Krivično pravo-posebni dio, Beograd, 2007.
- D.Jovašević, Krivično pravo-opšti dio, Niš, 2012.
- D.Jovašević, V.Đurđić, Krivično pravo-posebni dio, Niš, 2012.
- B.Čejović, Krivično pravo u sudskoj praksi, Beograd, 1986.
- Kovačević V., Metodika istraživanja imovinskih delikata, Novi Sad, 2003.
- Krivokapić V., Kriminalistika-opšti dio, Beograd, 1999.
- Krivični Zakonik Republike Crne Gore, Službeni list Republike Crne Gore, br. 70/03 od 25.12.2003, 13/04 od 26.02. 2004, 47/06 od 25.07. 2006.
- Krivični Zakonik SR Crne Gore sa komentarom, Titograd, 1982.
- Krivični Zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/05, 88/5-ispravak, 107/05-ispravak, 72/09, 111/09, 121/12.
- Lazarević LJ., Vučković B., Vučković V., Komentar Krivičnog Zakonika Crne Gore, treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje , Tivat, 2010.
- Mitrović G., Krivično pravo-posebni dio, Beograd, 1999.
- Nešić LJ.Đ., Krivično pravo-opšti i posebni dio, Beograd, 1995.
- Srzentić N., Stajić A., Lazarević LJ., Krivično pravo-opšti dio, Beograd, 1984.
- Stojanović Z., Krivično pravo-opšti dio, Beograd, 2006.
- Stojanović Z., Krivično pravo-posebni dio, Beograd, 2012.
- Zakonik knjaza Danila I, Cetinje ,1855.
- Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, Službeni list Republike Crne Gore, br. 64/2011 od 29.12.2011.godine.
- Zakonik opšči Crnogorski i brdski, Cetinje , 1803.

GRAND LARCENCU AND MINORS

Abstract

The paper provides a review of a current criminalization of the offense „aggravated theft“ in the Republic of Montenegro, as one of the most which was carried out (or registered) property displayed with particular emphasis on the dilemmas that arise in practice code of certain forms of this complex crime. The author makes a specials reference to juveniles as perpetrator of this crime in order to show the movement of figures with these issues, so that it pointed out, and to set targets for sam future research and therefore promote adequate social (preventive) response.

CONCEPTS OF 'SOFT' AND 'HARD' SECURITY

Pregledni rad

UDK 327.56:351.88

Marjan Gjurovski, Dr.Sc¹

Faculty of Security, Skopje

Gojko Pavlovic, MA²

College of Internal Affairs, Banja Luka

Abstract: *In the current structure of international relations “conventional” and “unconventional” security terms have relatively important. The roots of this notional dichotomy are found in the rhetoric of the Cold War when, besides the use of nuclear weapons, all other methods of warfare were classified as conventional. However, within the limits of contemporary theories that discuss various aspects of security, the type of weapons used had secondary importance, while the methodology of threats and respond to them were the primary objects of interest. Analyzing this aspect, it is important to note the difference between the so-called hard and soft security.*

Key words: *security terms, soft and hard security, asymmetric threats, security object*

INTRODUCTION

Main characteristic of hard security are: The threat comes from the outside and has the character of interstate threat; The answer involves the ability to respond with a credible threat or factual use of military force; Capacity for military response is geographically structured; The concept is based on the depth of the territory, i.e. the so-called spatial strategy.

Main characteristic of soft security are: It is internal or cross-border security threats, which the typical scenario does contain elements of interstate disputes;

¹ mgjurovski@fb.uklo.edu.mk

² gojko.pavlovic@education.muprs.org

The main means of response does not consist in the use of military force, but, above all, the internal system of crisis management that emphasized preventive function; The capacity to respond to soft threats geographically are structured; Essential importance has use of wider security measures, not the depth of the territory on the military conflict.

Over time soft security threats have tendency to spread in space, as typical examples are terrorism or organized crime. In dealing with them, the answer is not based on the spatial distribution of power, but the use of preventive tools: control the movement of people, regulation of financial transactions, analytical and research police work, control of illegal trade in arms and drugs, infiltration into terrorist networks and criminal organizations etc.

It hard security troops are the primary actors for defense. The soft security depends on the policy planners, as well as from the civilian component of security system. Flexibility is the most important dimension in soft security.

According to its genesis and internal specifics, especially in the early stages after the outbreak, ethnic conflict is almost entirely soft security threat. However, in subsequent stages, when it causes erosion of state and foreign intervention and management due to limitation of its possible impact on broader regional security, the soft security is possible to transforms into a hard security threat.

ASYMMETRIC THREATS

The term asymmetric threats (or conflict) in recent years is the most used word in military terminology. In situations where a notional category is used too often, typical methodological consequence is amorphous content and indiscriminate use, which contributes to the reduction of its value in use. Therefore, a better understanding of asymmetric conflict is necessary the existence of a very rigid definition about their essence.

Two definitions are particularly usable in this regard. The first, Friedman's, is indicating that the weaker side uses asymmetric methods against stronger based on preliminary analysis of the weaknesses of the stronger. Second elaborate Dunlop, according to whom it is a "war which seeks to avoid the enemy's strengths and focusing on what is your comparative advantage against relatively weak points of the opponent."

The term was first used as early as the 6th century b.s., the classic work of Sun Tzu "The Art of War", which creation of asymmetrical threats considers as key factor for to military success. Or according to Metz, invention, creation and exploitation of asymmetrical context is always the essence of strategy.

The modern stage of scientific debate on this issue began in 1989, after the publication of the famous work of Lind for "Fourth Generation" warfare. Namely, according to him, the first three generations of warfare have been recognized by the strict system of command, the massive use of human, material resources and fire power and maneuverability within the so-called linear tactics. However,

at the latest, fourth generation, the driving force place the material become ideas, and the mass in men and weapons, place preference becomes an aggravating circumstance.

The final conclusion of Lind is that in the last five centuries, the West defined the war and if they stayed in that role, they will probably, starting from its technological superiority, try and fourth generation warfare to explain and framed in a technological context. However, it is more likely that the latest models of warfare, this time, will be imposed by non-Western cultural traditions, which will rely on the ideas, a place on the technology. In this context, the biggest challenge that will face the democratic world will be contradiction between traditional Military culture and character of the “new” warfare, which propagate specific counterculture, in accordance with the philosophy of “war without internal order.”

Mentioned theory has been the subject of criticism. According to critics, this “irregular warfare” is not a new phenomenon. On the contrary, such examples are seen in ancient times, and in classic military conflict in Vietnam or Korea. Asymmetric attacks existed alongside other ways of military conflict. However, the key value of the theory of the fourth generation remains in its atypical understanding with which it is pretty accurately predicted some features of today’s wars.

STATES AS A REFERENT SECURITY OBJECT

In contrast to many study of security which subject is analyzing the values that state should be protect - without taking into consideration the characteristics of the reference object, Buzan stated that “security analysis requires essential determination of states” (Buzan, 1991:60). At the same time, he thinks, that, first of all we have to define the state. In his view, the state is “territorially defined social and political entities. They represented human collectivities in which leading institutions and society are intertwined in the context of limited territory ... The totality of interactions in the system framework between territory government and society is the elements which constitutes the state.” (Buzan, 1991:60). Buzan have constructed construct socio-political analysis model of the states which consists three components: physical basis of the state, institutional expression of the state and the idea of the state.

The idea of the state is a central component in this model. The state must be extremely strong, if would have to ensure sustainability and development. Also it has to be widely accepted and maintained by a large group of people. The idea of the state may have different shapes, but the “main sources of idea are nation and organized ideology.” (Buzan, 1991:70). If the idea of the state is strong and broad, then the state can survive in periods of weak institutions without serious threats to its overall integrity, as, for example, the case of France. On the other hand, if the idea of the state is weak and rooted in a group of people, then this country will endure the weakness of institutions, but comes to undermining its integrity, its consequences for any revolution, civil war and disintegration of the state as a physical unit. (Buzan, 1991).

On the other hand, the institutions of the state are much more vulnerable to threats than the idea, because they are physical. Institutions can very easily be undermined by military force or political actions, such as, for example, what happened with the Nazi government in Germany. (Buzan, 1991:67).

Finally, the physical basis of the state includes “population and territory, natural resources, and social alignment resources” (Buzan, 1991:90) within the state. Despite the fact that the states can be distinguished by the size of the territory, population and wealth, the threats that endanger the physical survival of the states, almost are identical in the most states. The most frequent disputes between countries in terms of this component could occur in terms of the territory. In the case when one country occupies territory of other state that territory is not recognized by other states. As a result, territorial disputes arise and they are present in almost all parts of the world. (Buzan, 1991). This model is the base of the concept for strong and weak states which is different than Copenhagen’s School concept of security understanding. According to Buzan, these characteristics are key factor for overall power of the state. Each state if want to be recognized as state must have all this three components. However, the status of strong state does not depend from the political or military power (as former Soviet Union or China). There are many states which are very institutional strong states, but they are not big military or political power (Austria, Netherlands, Norway, Singapore) (Buzan, 1991:77).

The existence of strong states is related to history. Countries that longer existed, and thus which have a longer tradition (France, UK), had more time to develop in the ideological and institutional way. Countries that inherited homogeneous population like Japan have a much greater chance to develop into strong countries from those in which the population is not homogeneous. “Strong states are highly cohesive and tend to be maximum countries while poor countries are divided, and strive for minimal states” (Desch, 1996:241.) Weak states “do not have strong enough social and political consensus they have a challenge to eliminate the high level of use of force in the domestic political life of the nation”(Buzan, 1991:78). Excessive use of force in domestic politics leads to the creation of a police or military state where military or police leadership made terror against its own citizens.

The national security of the weak countries mostly is directed to deal with internal threats. And national security of strong countries mostly deals with threats coming from outside of the borders. Therefore, for national security in the true sense, we can only speak for strong states. National security in weak countries we can observe as a contents or struggle between different individuals, organizations or institutions. Governmental institutions are major threat to the security of the individuals. National security is a relative thing, depending on what country we are talking about. If we wish to analyze the national security of some country, as a first step we have to take into account its interior characteristics. During the analysis we are not able to generalize situation. National security in strong countries primarily means security from external threats, and in

weak states, it almost does not exist in real meaning of that phrase. We can only talk about “individual or sub societal security” (Buzan, 1991:79).

Different countries face with different threats. In terms of their internal characteristics (strong / weak state) they differ in the degree of their vulnerability to these threats. The distinction between strong and weak states is an excellent model in the light of constructing security threats, originally constructed by Åsberg and Wallensteen. This model provides a comparative analysis between different countries. They believe that the basis for explaining the security within a state, gives analysis of three elements (Åsberg and Wallensteen, 1998):

- The central values,
- Capacity i.e. capabilities, and
- Threats.

Each of these elements separately and in their relationship, is crucial to the understanding of security i.e. the process of construction or deconstruction of threats within a specific state.

Values play an extremely important role in defining the strategy for national security and vary depending on what we take as a reference object for security (the state, the individual or society). Also we have to have in mind that the values vary from country to country and depending on the reference object. In this paper as the reference object of security we took the state. However, regardless of the fact that a state is marked as a value which has to be protected, according Ozburg and Valenstin all reference object have in common, that “central values refer to that aspect what and from what we want to protect” (Åsberg and Wallensteen, 1998:169). Further, they point out that we have to guide from the principles that founded a state in defining the central values in relation to the other. For a country, usually, central values are: sovereignty, territorial integrity, democracy, independence, etc. What is the meaning of the definition and protection of the central values in each state can be seen from the fact that “the state may cease to exist if the central values are not protected...and some values may be interdependent, and in some cases even incompatible” (Åsberg and Wallensteen, 1998:170-171). For example, the security of the state in regular conditions is compatible with respect for human rights, democracy and ect. However, in some exceptional cases if national security is threatened, its protection may require restriction on individual rights and in this case we can say that these values are incompatible.

“The threats talking about challenges, and threats directed against the central values” (Åsberg and Wallensteen, 1998:169). Thus, threats should always be considered in relation to the definition of central values. As many authors (Buzan and Wolfers) stress the need to distinguish between threats and what is estimated as a threat. In understanding of this process will help us the concept of securitization. The Concept of Securitization shows why certain issues become issues of national importance, while certain issues are removed from the political agenda. Main question is - “an issue is securitizing when it will be shown as a security threat” (Stone, 2009:7).

The threats can not be measured without taking into account which central values are protected, and that depend on the state to state and their capacity to protect them. It is impossible to make a universal categorization of threats in the sense that which threat is a greater threat to the central values. Common for all countries are new asymmetric threats which are not possible to classify them into traditional military threats. Åsberg and Wallensteen emphasize that the same threat could endanger more value, and more reference objects. However, the resistance of reference objects to these threats is different.

The capacity or capabilities of the state, according to Åsberg and Wallensteen refer to resources and actors who can resist to the threats and to ensure security. Although as providers of security may occur different actors (international organizations, to individuals). In any case, only the state has sufficient resources and capacity to effectively protect the central values from the threats and ensure security. In any way main challenge, according to Buzan, is ability of the state to protect the values i.e. its categorization on strong or weak states (Åsberg and Wallensteen, 1998:169).

For better understanding of construction and deconstruction threats process, it is necessary to take into account the internal characteristics of the state. According to Buzan, does the country will be marked as weak or strong depends mostly on its internal characteristics. But we should not forget that the “strength” of a country can affect and some external factors, as cooperation with some strong state or Alliance.

STRONG AND WEAK STATE CONCEPT

One state we can clarify as strong if above mentioned basic elements are functional and have a clear distinction between internal and external threats to national security.

This classification on strong state leads us to the conclusion that states have reached the required level in the state building. They can fully manage its national security and deal with external threats to their values. No matter how strong are internal threats, they can not endanger the state in terms of its survival, thanks to strong institutions and physical basis. These countries have all the necessary capacity to respond to threats to national security.(Buzan, 1991).

Identified threats to state values are coming from outside, from other states or non-state actors such as terrorism, organized crime and ect. Strong states have built strong capacities and capabilities to deal with these threats. They have a high level of social and political cohesion, then clearly defined boundaries and built and functional institutions as a basis. These countries have enviable conventional and unconventional arms, strong intelligence-security system and border control, which allows all modern challenges to national security to respond in the best way.

Furthermore, the state can be considered as strong, have to have “the ability to monopolize violence within its territory, sovereignty and jurisdiction.

Also, the state must have control over the capacity of those who carry out violence, even when that control is delegated to various organizations and institutions. It must use their skills in the allocation to achieve certain results, and finally, there must be public acceptance of state authority and legitimacy” (Deudney, 1995:93).

If one or more elements of statehood are missing, it can be said that a state is weak. The reality is such that most countries in the world can be labeled as weak states. Most of them are lead by authoritarian system and the control of state is in the hands of small groups of political elites, who are mostly highly corrupt.

Because of the low level of social and political cohesion, conflict often occurs between groups around the central values. Each group seeks to secure its survival. Therefore, the central values in these states are defined by small groups of government or dictator. Primarily, those are related to the protection of the regime, while all other values are subordinate to this value. Control over state usually achieved by manipulation, fraud and repression by the ruling elite. Confusion in the understanding of national security is characteristic of weak states. The security of the ruling regime is often equated with national security. Ayooob in this regard said that the ruling elites in the third world often worry about the security of the state structures of the ruling regime. (Ayooob, 1995).

In such conditions, threats are numerous. However, internal threats are threats aimed at the ruling regime. Holders of these threats are usually different political or other armed groups in the country which are often held under its own power and a part of its territory. Capabilities and capacities to cope with any threat are very limited. These countries often characterize the limited opportunities to control the entire territory. They often do not have a monopoly on the use of force. The institutions of these countries are generally very weak, and thus very vulnerable to many threats, both inside and on the outside.

Weak states generally do not have the military capacity. Allocations for the military budget is much smaller than in the strong countries (CIA, 2004). However, some states quickly determine most of their income to allocate for military budgets, thereby to deny money for other important segments. This way the governing regimes try in the public eye to raise its legitimacy and give the impression of a strong state. Therefore, a significant amount of money spent on purchasing unconventional weaponry.

However, the separation of more money to increase capacity, often resulting in increased ability to respond to internal threats. This is due to lack of police or military officials, or lack of adequate training to train people.

Intelligence security system of weak states is often not able to follow the activities of armed groups and formations. These groups fail to mobilize the population of poor countries or to use its territory for the preparation of their own actions. For example, the terrorist organization al-Qaeda, which acts on the Arabian Peninsula, has managed to exploit the vulnerability of Yemen and

the territory of the state to establish an operational node to attack the United States and its allies.

For all the above reasons the poor countries often rely on the strengths and accept to be under their protectorate. Relying on military aid from powerful countries, these weak regimes increase their ability to defend themselves from attacks by other states. Therefore these countries today, despite changes in the global security environment remains militarily threatened by other states. Thus, ruling regimes survive in power, carrying some of the most important functions in the hands of their protectors. Interest has all states. These countries depend on the military and intelligence support to counter the threat.

Differences between countries as reference object of security vary from state to state. This affects the threats to national security of countries that differ from the character of the states. What threats will be placed labeled as threats to national security depends on the interest of the ruling groups and the capacity of the state

Sometimes there is a dilemma whether some countries can be called states in the truest sense of the term. According to Buzan, in poor countries that do not achieve social and political consensus, the main concern will be internal threats. Here, however, there is a problem that specifically indicates Ayoob and is associated with the ability of the ruling regime a threat to his rule to present a threat to national security. Because in many countries i.e in the Third world, threats to national security is impossible to separate from those of the ruling regime. At the same time, this challenge to national security are not excluded the strong states. Each of them, in accordance with its power and capacity, at any time can be securitized certain issues as a threat. Critical approach in the analysis of the state as a reference object allows us an actual understanding of the situation and proper classification of threats to national security to those threats the ruling regime.

CONCLUSION

The securitization concept is developed within the Copenhagen' School and this concept relates to European security. Despite that, in the words of those who developed the idea was not to develop a concept for the analysis of security exclusively for European countries, most of which are democratically governed, but it have planned to be applicable beyond. Therefore, there are doubts whether this concept of securitization can be applied outside of these systems. Whether, the securitization concept can be used for analysis of threats to national security to undemocratic political systems.

On several occasions Buzan (1991), noted that the securitization is an extremely convenient tool to excuse the actions and policies in all types of countries. A similar opinion has Hejlsman, he is indicating of the European roots of the securitization concept, as well as the scope of the concept in European terms.

He also suggests that the concept of securitization can be applied and should be tested outside Europe (Huysmans, 1998).

However, despite meaning that securitization concept can be applied in non-democratic political systems, skeptics believe that in the basis of the whole theory are democratic political systems. According skeptics whole concept is based on the process of construction and deconstruction of threats in democratic countries. In addition there are some basic settings of the securitization concept. The securitization concept is used as a means of putting an issue on the agenda. He explains how a question is transferred from within the regular policy in the field of emergency policy, which frames allowed violation of established rules to respond to threats. But for successful securitization, actor must convince the audience that it is necessary and the only possible solution to this threat is neutralized. Therefore, he sought legitimacy for future actions that will take. In democratic countries, obtaining legitimacy is especially important for democracy and is based on the rule of the people, through democratically elected representatives. Therefore any violation of established rules and restricting the rights of some citizens must be strongly justified by arguments that people will accept as the price of their own security.

Despite this order in undemocratic regimes that are not based on the legitimacy³ derived from citizens, the ruling elite does not need approval from the audience for breaking the rules and restriction or even violation of human rights. In totalitarian states the ruling elite maintained through constant use of force and use of repression on political opponents. Hence, in our case the securitization of an issue and application of certain actions in response to securitize threat do not need necessary approval from the people.

Thus, the above distinction, or the presence or absence of the need for legitimacy is perhaps the strongest argument why the securitization concept can be applied in non – democratic political systems. However, this is not enough for the securitization concept to be rejected as useless when it comes to non-democratic regimes.

In the opinion of many authors all ruling bodies of the state, being democratic or undemocratic must enjoy at least a minimum of legitimacy to survive. Thus, for example, Christian Davenport says that authoritarian regimes in applying repression say that it is an expression of the need to respond to a political threat, and not as something that simply ruling regime may apply (Davenport, 2005).

³ Ayoob believes that regimes of the weak states has leak of 3 components of legitimacy: 1) social consensus, 2) decision making authority, and 3) decision making techniques. Ayoob, Mohammed, (1995). *The Third World Security Predicament – state making, regional conflict, and the international system*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc., page 40.

Holst, regime legitimacy question/state set deeper, saying that it must be built on three main components of the state according Buzan (idea of state, institutional framework and physical basis of the state).

Holsti, Kalevi J. (1996): *The state, War, and the State of War*. Cambridge: Cambridge University Press. , page 97-98.

So, even in the most authoritarian states there must be a minimum of legitimacy, which in these cases must be addressed, and often does not apply, the widest public opinion, but can refer to the close environment of the regime. "Even the tyrant can not be alone, and he must have a certain circle of people who will carry out his orders, and such loyal people are critical in totalitarian systems" (Elo, 2005:180). Therefore, even authoritarian regimes must have the legitimacy to take special measures and "gives legitimacy to security even in undemocratic political systems" (Holm, 2004:219).

As securitization represents the transfer of an issue outside the scope of regular policy, the application of this concept in non-democratic regimes is a sticking point. It is clear that in democratic countries the scope of regular policy applies to the democracy and the rule of law, that the democratic decision-making and respect for the Constitution and the laws and rights guaranteed to them. Securitization of an issue, extent recognition of the political elite, that appears as securitized actor. It is proof that it is capable to respond of a threat with regular means seeking legitimacy to apply special measures.

In this relation, the political systems that are not democratic, and there is no rule of law, usually ask the question What is regular and What is the extraordinary policy? (Collins, 2005). As stated previously, any society, being democratic or not, there are certain rules that over the long tradition of having happening and shaped. As in democratic societies, political elite uses securitization to release of democratic decision-making process, so analogous to that in non-democratic societies that are used for release of other obstacles and undemocratic rulers have to take into consideration. Despite that for authoritarian regimes is difficult to find out who is the actor behind the process of securitization, Holm believes that analysis of a program, and said laws may determine how the receiving legitimacy for certain actions through the process of securitization (Holm, 2005).

However, when analyzing the security threats, we should have in mind that certain threats can be eliminated without public securitization. On the other hand, for some threats political elite believes that it is better to get public support for taking special measures or passive consent of those whose support is needed, although it is not a condition for their realization.

EKONOMIJA

ИНОВАТИВНОСТ БАНАКА У ДРУШТВИМА УТРАНЗИЦИЈИ

Прегледни раг

UDK 339.727.24:316.334.2

Проф. др Драгана Башић¹

Универзитет у Бањој Луци

Економски факултет, Бања Лука

Апстракт: Термин иновација потиче од латинске ријечи повис што значи нешто ново и у економији подразумева радикалне или еволуционе промјене у производима, процесима и услугама, мотивисане жељом да се, сада или у будућности, ријеше одређени проблем. У банкарској дјелатности уочава се феномен дивергенције у осовјештавању иновативности, иновативним процесом искористиће се организационе способности или контролираће и управљаће организацијом у пословању.

Анализа способности иновирања банкарске дјелатности груписа у транзицији вођена је основним циљем да се дефинишу правци иновирања, ефекти, могућа ограничења са кадровској, институционалној, финансијској и регулаторној аспектима, те се и облици сарадње банкарских и других финансијских институција са институцијама носиоцима активности истраживања и развоја. Досадашње анализе су показале да је се иновирања у банкарској дјелатности груписава у транзицији значајан у односу на друге привредне дјелатности што показује и ипак да је у подручју финансијској посредовања у Републици Српској чак 77,6% институција иновативно активно, и на пољу технолошких и не технолошких иновација. Ако овај податак упоредимо са просјеком на нивоу привреде у целини према којем је чак 70,2% предузећа и институција иновативно уопште неактивно, уочава се евидентан допринос банкарских и других финансијских институција подручју иновативности груписава у транзицији.

Улажање у ширење научних видика и развој иновација нису сами себи циљ, већ логичан правац који води груписаво у фазу експанзије и стабилној привредној раси. Међутим, оно што карактерише иновативност у груписава

¹ e-mail: dragana.basic@efbl.org

ма у транзицији је усмјереност на иновирање процеса, производа и материјалних капацитета кувовином изв. њуђих знања и иновација, односно усмјереност на екстерне активности исцраживања и развоја, а мање на интерне, што се може окарактерисати као слабост. Иновативност је кључиво у домену високо квалитетизованих индустрија и предузећа, а кључни мотив увођења иновација је, између осталог, побољшање квалитета производа и услуга.

Кључне ријечи: дилорност иновативној циља, екстерна активност исцраживања и развоја, високо квалитетизоване индустрије и предузећа, квалитет производ и услуга

УВОД

Темпо развоја једног друштва значајно је одређен његовом способношћу да се адаптира на постојећи тржишни амбијент и импурсе из система и окружења и успјешно одговори налетима привредне, односно финансијске нестабилности.

Континуирано прилагођавање тржишним промјенама захтјева сталност и динамичност у подручју истраживања и развоја као кључног предуслова опстанка и даљег раста друштва на свим пољима. Међутим, у условима нестабилности монетарних фактора у једној националној економији, посебно у друштвима у транзицији, евидентни су поремећаји у свим секторима, а нарочито у сектору инвестиција. Кључна претпоставка за истраживање и развој је буџет, односно континуирана расположивост новчаних фондова за један дужи временски период.

Развијене тржишне економије као што су Сједињене Америчке Државе, земље Европе и Далеког Истока карактерише висок степен привредног развоја и прогресија инвестиција и профитних стопа, експанзија техничко-технолошког развоја, развијеност финансијских тржишта, конкурентност и бројност тржишних учесника, потреба дефинисања ризико профила и смањења степена ризичности инвестиционих подухвата путем креирања нових метода управљања, те тежња за повећањем финансијског благостања. У оваквим условима постоји стабилна финансијска подршка и мотивисаност за континуирана истраживања и развој иновација, технолошког или нетехнолошког карактера.

„Недовољна развијеност финансијске структуре и недостатак финансијске акумулације у условима несавршености тржишта и успореног привредног раста, нису повољна основа за развој или имплементацију иновативних процеса. Финансијска, кадровска, правна и организациона неразвијеност у овим условима захтјева претходно остваривање одређених предуслова за развој и примјену иновација и подуђивање иновативног духа, у чијој основи се опет налази јачање финансијске снаге друштва. Међутим, ако се сагледа тежња привреда у стагнацији у правцу оживљавања економске активно-

сти и вишег степена привредног развоја, као основе економског и финансијског благостања, уочава се мотив за стварање претпоставки за развој и примјену финансијских иновација и у овим условима.“ (Башић, 2014)

Друштва у транзицији која управо карактеришу несавршеност финансијских тржишта и успорен привредни раст не располажу довољним финансијским потенцијалом неопходним за истраживање и развој као основе његовог дугорочног развоја. Овај недостатак новчаних фондова значајно се надокнађује из фондова институција финансијског посредовања које развојем финансијских и технолошких иновација трасирају своју конкурентску предност и даљи опстанак и развој.

У контексту наведеног, у раду је постављена главна хипотеза да *банке и друге институције финансијског посредовања дају значајан допринос у подручју иновативности друштва у транзицији, али кроз усмјереност на екстерне активности истраживања и развоја са кључним циљем побољшања квалитета производа и услуга.*

ПОДРУЧЈА ИНОВАТИВНОСТИ БАНКА

Банке и друге финансијске институције имају природну потребу за континуираним иновативним процесом због динамичности банкарске дјелатности, побољшања конкурентске позиције и сложености њиховог екстерног окружења са аспекта тржишног амбијента и регулаторних оквира. У оваквим условима њихови иновативни циљеви су усмјерени на подручје прикупљања депозита и других извора финансирања, освајања нових географских или производних тржишта, технолошког развоја, иновирања канала дистрибуције услуга са аспекта цијена и технолошког осавремењавања, подручје увећања капиталне базе, пореске и регулаторне арбитраже, те дефинисања и управљања властитим ризико профилем и структуром трошкова.

Шире посматрано, *финансијску иновацију представља креирање и популаризација нових финансијских инструмената као што су нове финансијске технологије, институције и тржишта.* (Башић, 2012)

Као што је већ наглашено, у банкарској дјелатности уочава се феномен биполарности иновативног циља у правцу:

- Искориштавања опортунитетних тржишних и организационих могућности, или
- Контроле и управљања пројектованом матрицом несистемских и системских ризика.

Заједнички именитељ феномена биполарности је *иновативни моћив профит и узрочно-посљедична везаност праваца иновативног циља.* Искориштавање понуђених тржишних и организационих могућности интерног и екстерног карактера развојем иновација, несумњиво ремети про-

јектовану матрицу несистемских и системских ризика и захтјева њену адаптацију. Са друге стране, развој методологије контроле и управљања ризицима као прихваћен правац иновативности, ограничава кориштење опортунитетних тржишних и организационих могућности због захтјева за смањеном ризичношћу и повлачи потребу изналажења нових канала експлоатације кроз процес иновација. Према томе, *феномен диволарносци* је у својој суштини покретач иновативности у институцијама банкарског система. У том контексту Mishkin F. у својој књизи наводи да је иновација „потакнута жељом за богаћењем или одржавањем богатства“ и да „ће промјене финансијског окружења стимулирати финансијске иновације на потрагу за иновацијама које ће вјероватно бити профитабилне“ (Mishkin, 2010)

Различити аутори тумаче мотиве финансијских иновација у банкарству са различитих аспеката.

Аутор Horne Van S. J. у својим радовима наводи да је главна покретачка снага финансијских иновација мотив профита и да су углавном подстакнуте промјенама пореских закона, технолошким напретком, промјенама стопа инфлације, камата и тецајева валута, промјенама нивоа економске активности и регулаторним промјенама. (Horne, 1998)

Слично мотиве финансијских иновација наводи и Fabozzi F.: пораст промјењивости каматних стопа, стопе инфлације, цијена на мало и валутних стопа, напредак у компјутеризацији и телекомуникационим технологијама, боља софистикација и едукациона обученост професионалних тржишних учесника, конкуренција финансијских посредника, олакшице у постојећој законској и пореској регулативи и промјене у укупном моделу финансирања. (Fabozzi, 2002).

Промјеном било којег од наведених фактора долази до финансијске неравнотеже која подстиче увођење нових финансијских производа и процеса, неопходних за ефикасније управљање потенцијалним ризицима или искориштавање опортунитетних могућности за повећање профитабилности.

Посматрано са аспекта мотива, извајају се три основне врсте финансијских иновација“ (Mishkin, 2010):

- Одговор на промјене услова потражње,
- Одговор на промјене услова понуде,
- Издјегавање законске регулативе.

У економској теорији, финансијска иновација је често подјељена на *иновацију производа* и *иновацију процеса*, али аутор Васиљевић Б. усваја и облик *органizacione иновације* који подразумева креирање нових институција на финансијским тржиштима, као што су инвестиционе компаније, фондови новчаног тржишта, инвестиционе компаније за некретнине и др. (Васиљевић, 1997)

Подручје развоја финансијских иновација је доста широко, али највећи напредак учињен је на подручју хартија од вриједности. Tufano P. у својој

публикацији „Financial Innovation: The Last 200 Years and the Next“, објављеној као поглавље издања „Handbook of the Economics of Finance“ је систематизовао истраживања у области иновација на подручју хартија од вриједности кроз Finterty-ову листу иновација хартија од вриједности која броји преко 60 иновација насталих у подручју типова инструмената (конвертибилне хартије од вриједности, преференцијалне акције и сл.) и њихове функционалности (нпр. реалокација ризика, пораст ликвидности, редуковање агенцијских трошкова, редуковање трансакционих трошкова, редуковање пореза или "избјегавање" регулаторних ограничења). Затим, у помехутој публикацији, Tufano P. истиче Graham-ову (Benjamin Graham) и Dodd-ову (David Dodd) листу иновација у области хартија од вриједности која садржи чак 258 нових хартија од вриједности, описану на чак 17 страница. Ова листа садржи put обвезнице (енгл. Putable Bonds), опозиве обвезнице (енгл. Callable Bonds), конвертибилне обвезнице (енгл. Convertible Bonds), обвезнице са правом гласа (енгл. Voting Bonds), гарантоване обвезнице (енгл. Guaranteed Bonds), обвезнице без купона (енгл. Zero-coupon Bonds), инфлацијом индексирани обвезнице (енгл. Inflation-Indexed Bonds), 28 различитих типова варанта, акције без права гласа (енгл. Non-Voting Shares) и мноштво других инструмената. (Constantinides, Harris, Stulz, 2003)

Разноврсност у подручју финансијских иновација подстакла је потребу њихове континуиране систематизације у јасне економске категорије па их Економски одбор Канаде класификује у следеће три, јасно дефинисане, широке категорије, инструменти ширења тржишта, инструменти управљања ризиком, процеси и инструменти арбитраже. (Fabozzi, 2002)

Са истим мотивом стручњаци Банке за међународни обрачун и поравнања све финансијске иновације сврставају у групе иновација у циљу трансфера ризика, иновација у циљу повећања ликвидности, иновација ради побољшања кредитирања или задуживања и иновација ради прибављања новог акцијског капитала. (Bank for International Settlements, 1986)

Овако широк домен финансијских иновација јасно осликава њихов значајан допринос области истраживања и развоја који и не би био могућ без синергијског споја мотива, иновативности и расположивости финансијског потенцијала институција финансијског посредовања.

АНАЛИЗА ИСТРАЖИВАЧКО-РАЗВОЈНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ ДРУШТАВА У ТРАНЗИЦИЈИ

У поступку истраживања анализирана је истраживачко-развојна дјелатност друштава у транзицији и то Републике Српске, Републике Србије и Републике Хрватске, са аспекта могуће упоредивих вриједности. Кључно ограничење истраживања је била *благовременост информација* због различитих датирања статистичких извјештаја па је, ради квалитета добивених резултата, као референтна година одређена 2012. На квалитет добиве-

них резултата значајно је утицала и *гјелимична унифицираносиј сјаиши-сјичких извјешјаја* у анализираним друштвима у транзицији што је у одређеним анализама олакшало, а у одређеним отежавало сам процес истраживања.

Табела 1. Бруто домаћи издаци за истраживање и развој по секторима у Републици Српској у периоду 2009-2012. у 000 КМ

Бруто домаћи издаци			Сектори							
Год	укупно	%	Пословни сектор	%	Државни сектор	%	Високо образовање	%	Непрофитни сектор	%
2009	24.566	100	10.017	40,7	1.670	6,8	12.879	52,5	-	-
2010	20.779	100	8.520	41	2.019	9,7	10.091	48,6	149	0,7
2011	26.191	100	15.526	59,3	3.592	13,7	7.031	26,8	42	0,2
2012	34.297	100	27.430	80	1.946	5,7	4.875	14,2	46	0,1

Извор: Аутор на бази сјаишисјичких извора

Према доступним подацима о бруто домаћим издацима за истраживање и развој у посматраном периоду у Републици Српској евидентан је *конјинуиран расиј издација* у пословном сектору (са 40,7% у 2009. на 80% у 2012. години), али *конјинуиран њад* у сектору високог образовања (са 52,5% у 2009. на 14,4% у 2012. години). Допринос осталих сектора је значајан, али занемарујући и кретао се у зони стабилности.

Табела 2. Бруто домаћи издаци за истраживање и развој према секторима за анализирана друштва у транзицији у 2012. години % учешће

Друштва у транзицији	Укупно	Пословни сектор	Државни сектор	Високо образовање	Непрофитни сектор
Република Србија	100	25	28,7	46,2	0,1
Република Српска	100	80	5,7	14,2	0,1
Република Хрватска	100	45,8	27,5	26,6	0,1

Извор: Аутор на бази сјаишисјичких извора

У поређењу са другим анализираним друштвима у транзицији из непосредног окружења Републике Српске, са аспекта бруто домаћих издатака за истраживање и развој, евидентна су два супротна тренда. У Републици Србији у 2012. години са аспекта бруто домаћих издатака за истраживање и развој доминирао је сектор високог образовања са 46,2%, а Републици Хрватској пословни сектор са 45,8%.

Табела 3. Извори финансирања за истраживање и развој у 2012. години у анализираним друштвима у транзицији

Друштва у транзицији	Извори финансирања					
	Укупно	Власита средства	Државна и локална управа	Приватна и јавна предузећа	Непрофитне институције	Инострани инвеститори
Република Србија	100	33,7	51,3	5,8	0,1	9,2
Пословни сектор	25	74,5	2,7	1,5	0,0	21,3
Државни сектор	28,7	12,4	64,3	14,7	0,2	8,4
Високо образовање	46,2	24,8	69,5	2,5	0,0	3,1
Непрофитни сектор	0,1	64,2	17,4	2,4	0,3	15,8
Република Српска	100	34,4	7,8	1,4	0,1	56,3
Пословни сектор	80	27,2	3,5	0,5	-	68,8
Државни сектор	5,7	69,7	29,7	0,6	-	-
Високо образовање	14,2	61,5	22,1	7,5	0,4	8,5
Непрофитни сектор	0,1	17,4	82,6	-	-	-
Република Хрватска	100	33,4	43,8	8,2	0,2	14,4
Пословни сектор	45,8	65,6	1,2	9,7	0,0	23,5
Државни и приватни непрофитни сектор	27,6	6,2	83,5	4,6	0,2	5,3
Високо образовање	26,6	6,3	75,8	9,2	0,7	8,0

Извор: Аутор на бази статистичких извора

Посматрано са аспекта извора финансирања, у Републици Србији и Републици Хрватској у 2012. години, за истраживање и развој углавном су значајно кориштена средства државне и локалне управе, те власита средства са око 33%. Међутим, у посматраној години у Републици Српској кључни извор финансирања пројеката истраживања и развоја били су инострани инвеститори са 56,3%, а учешће властитих средстава је било 34,4%.

Анализирајући структуру извора финансирања истраживања и развоја према секторима, дошло се до закључка да је пословни сектор Републике Србије имао учешће у финансирању истраживања и развоја са свега 25% углавном обезбјеђених из властитих средстава, чак 74,5%. У финансирању доминирају сектор високог образовања са 46,2% и сектор државе са 28,7%, углавном финансираних из средстава државне и локалне управе.

Пословни сектор Републике Хрватске је у 2012. години имао највеће учешће у финансирању истраживања и развоја са 45,8% са изворима углавном обезбјеђених из властитих средстава (65,6%). Пословни сектор Републике Српске у 2012. години такође доминира у укупној структури финансирања (45,8%), али је, за разлику од других друштава у транзицији, своја финансиј-

ска средства за потребе истраживања и развоја углавном обезбјеђивао преко страних инвеститора (учешће чак 68,8%).

Према најновијим подацима Еуростата, и у Европској унији највеће учешће у укупном улагању у истраживање и развој у 2013. години поново је имао пословни сектор, са 64%, затим сектор високог образовања са 23%, те државни сектор са 12%.

Табела 4. Истраживачки пројекти и студије према секторима, научним областима и врсти истраживања у Републици Српској у периоду 2009-2013.

Научне области и сектори	Број истраживачко-развојних пројеката и студија				Вриједност ИРП-а Укупно вриједност у 000 КМ
	Укупно	Фундаментална истраживања	Примјенена истраживања	Развојна истраживања	
2009	500	126	183	191	15.386
2010	379	56	167	156	20.779
2011	379	46	179	154	26.191
2012	342	68	183	91	34.297
2013	309	28	168	113	49.035
За 2013. годину: <i>Пословни сектор</i>	87	1	30	56	43.541
Природне науке	7	-	6	1	32.174
Инжењерство и технологија	40	-	8	32	6.926
Медицинске и здравствене науке	1	-	1	-	76
Пољопривредне науке	14	1	10	3	505
Друштвене науке	23	-	5	18	3.831
Хуманистичке науке	2	-	-	2	29
Мултидисциплинарне науке	-	-	-	-	-
<i>Државни сектор</i>	43	8	35	-	924
Природне науке	18	4	14	-	473
Инжењерство и технологија	16	-	16	-	222
Медицинске и здравствене науке	1	1	-	-	25
Пољопривредне науке	-	-	-	-	-
Друштвене науке	3	3	-	-	174
Хуманистичке науке	-	-	5	-	30
Мултидисциплинарне науке	-	-	-	-	-
<i>Високо образовање</i>	152	19	101	32	4.464

Природне науке	14	12	2	-	1.998
Инжењерство и технологија	80	12	2	-	1.131
Медицинске и здравствене науке	5	-	5	-	36
Пољопривредне науке	36	5	27	4	739
Друштвене науке	13	-	13	-	274
Мултидисциплинарне науке	4	-	4	-	286
<i>Нейрофизички сектор</i>	27	-	2	25	106
Природне науке	1	-	1	-	49
Инжењерство и технологија	-	-	-	-	-
Медицинске и здравствене науке	-	-	-	-	-
Хуманистичке науке	26	-	1	25	57
Пољопривредне науке	-	-	-	-	-
Друштвене науке	-	-	-	-	-
Мултидисциплинарне науке	-	-	-	-	-

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, 2014.

Табела 5. Истраживачки пројекти и студије према врсти истраживања у анализираним друштвима у транзицији у референтној, 2012. години % учешће

Друштва у транзицији	Истраживачко-развојни пројекти и студије			
	Укупно	Фундаментална истраживања	Примјењена истраживања	Развојна истраживања
Република Србија	100	56	26	18
Република Српска	100	19,8	53,6	26,6
Република Хрватска	100	49,5	39,7	10,8

Извор: Аутор на бази статистичких извора

У Републици Српској у 2012. години урађено је 342 истраживачка пројекта и студија гдје су фундаментална истраживања учествовала са 19,8%, примјењена са 53,6%, а развојна са 26,6%.

У Републици Србији у укупном броју институција које су се бавиле истраживачко-развојном дјелатношћу у 2012. години, пословни сектор учествовао је са 32%, сектор државе са 25%, високо образовање са 40%, а непрофитни сектор са 3%. Број истраживачких пројеката и студија у 2012. години у односу на 2011. повећан је око 7%, гдје су фундаментална истраживања учествовала са 56%, примјењена са 26%, а развојна са 18%.

У Републици Хрватској у укупном броју институција које су се бавиле истраживачко-развојном дјелатношћу у 2012. години, пословни сектор учествовао је са 46%, сектор државе и приватни непрофитни сектор са 23,2%, а високо образовање са 30,8%. У 2012. години урађено је 9.536 истраживачких

пројеката и студија, гдје су фундаментална истраживања учествовала са 49,5%, примјењена са 39,7%, а развојна са 10,8%.

У периоду 2010-2012. од свих сектора дјелатности у Републици Србији, финансијска дјелатност и осигурање, којој по номенклатури припада банкарска дјелатност, била је највише иновативна (чак 72,1% институција су иноватори, а 27,9% су иновативно неактивне). Највише су заступљене иновације у организацији пословног субјекта 31,4%, затим у маркетингу 29,7%, иновације производа 21,0%, иновације процеса 19,1%, а иновације у току или напуштене иновације су заступљене са 7,9%. (Републички завод за статистику Република Србија, 2014) Кључни циљеви иновација били су *повећање прихода и порасић удјела на тржиштиу* и преовладала је *екстерна активност истраживања и развоја*.

У Републици Српској, посматрано за период 2010-2012., финансијска дјелатност и осигурање било је, такође, највише иновативно од свих сектора дјелатности, чак 57,5%. У овој дјелатности у Републици Српској у посматраном периоду било је 42,5% иновативно неактивних институција. Поређења ради, на нивоу свих сектора дјелатности у Републици Српској у посматраном периоду било је 27,8% иновативно неактивних и 72,2% иновативно активних предузећа, што говори о веома значајном доприносу сектора финансијске дјелатности и осигурања развоју иновативности у Републици Српској. (Републички завод за статистику Републике Српске, 2013) Углавном су заступљене *иновације производа и процеса ради повећања асортимана или побољшања квалитета производа или услуга*, такође, уз *преовладавање екстерне активности истраживања и развоја* (континуиран пад броја фундаменталних истраживања у готово свим анализираним друштвима у транзицији).

За Републику Хрватску нису вршене анализе са аспекта пословних субјеката према врсти иновативности и секторима дјелатности, као и са аспекта циљева и карактера активности истраживања и развоја, па упоредивост са другим анализираним друштвима у транзицији није била могућа.

НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКА ИНФРАСТРУКТУРА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Кључни предуслов за истраживање и развој у друштвима у транзицији је *развој научно-истраживачке инфраструктуре у институционалном, кадровском и финансијском смислу*.

Босна и Херцеговина располаже са осам јавних универзитета, неколико намјенских истраживачких института и ограниченим бројем индустријских лабораторија који су генерално окарактерисани застарјелошћу или недостатком опреме, недостатком финансијских средстава и лошом комуникацијом са другим сродним међународним истраживачким центрима.

У Босни и Херцеговини постоји регулаторна платформа за истраживање и развој кроз научно-истраживачки рад усвајањем (Дирекција за економско планирање БиХ, 2013):

- Закона о високом образовању,
- Оквирног закона о основама научно-истраживачке дјелатности и координације унутрашње и међународне научно-истраживачке сарадње Босне и Херцеговине,
- Стратегије развоја науке у Босни и Херцеговини 2010-2015.
- Заједничке Регионалне стратегије науке на подручју Западног Балкана.

Успостављена је адекватна инфраструктура за успјешну реализацију пројеката Седмог Оквирног програма за истраживање и развој (FP7) и новог програма за истраживање и иновације HORIZONT 2020 чији је циљ реализација специфичних програма и научно-техничке сарадње из различитих области (образовања, здравства, инфраструктуре, привреде и др.), јачање сарадње научног и пословног сектора, те активно укључивање у истраживачке активности Европске комисије.

Према задњем извјештају Дирекције за економско планирање у Босни и Херцеговини за 2013. годину трансфер истраживања и развоја је оцијењен као „нестимулативан и лошији у односу на претходну годину“, са великим препрекама у сарадњи универзитета, истраживачких центара и предузећа. Међутим, позитиван акценат стављен је на значајан пораст учешћа *у пословној сектору* у области истраживања и развоја, посебно нових и растућих предузећа и институција са готово једнаким приступом технологији и истраживањима као и велика предузећа и институције што је овим истраживањем и доказано.

Када је у питању финансијска инфраструктура, генерално улагање у истраживање и развој у Босни и Херцеговини у поређењу са другим друштвима у 2013. години било је веома ниско и незадовољавајуће са 0,03% БДП-а (улагање у науку у просјеку свега 0,17% БДП-а у оба ентитета). Улагање у истраживање и развој других друштава у транзицији се креће у распону 0,4-1,5% њиховог БДП-а.² (Дирекција за економско планирање БиХ, 2013)

Према доступним информацијама Еуростата, улагање у истраживање и развој у Европској унији у просјеку износи 2,02% БДП-а. Највеће улагање у истраживање и развој, изнад 3% БДП-а, у 2013. години имале су Финска 3,32%, Шведска 3,21%, те Данска 3,05% БДП-а. Најниже улагање у истраживање и развој међу чланицама Европске уније у 2013. години имале су Румунија, 0,39%, Кипар 0,48%, Латвија 0,6%, Бугарска 0,65%, Грчка 0,78% и Република Хрватска 0,81% БДП-а. Земље које су до сада највише улагале у истраживање и развој у свијету су Јужна Кореја са 4,04% БДП-а (2011.), Јапан са 3,38% (2011.), те Сједињене Америчке Државе са 2,81% (2012.) и земље Европ-

² У 2013. години Република Србија је имала улагање у истраживање и развој 0,36% БДП-а, а Република Хрватска 0,81% БДП-а.

ске уније са просјеком 2,02% БДП-а (2013.). Слиједи, Кина са 1,98% (2012.) и Руска Федерација са 1,1% БДП-а (2012.). (European Commission, 2015)

У Босни и Херцеговини и Републици Српској постоје инфраструктурни предуслови за развој иновативног процеса, посебно у пословном сектору са акцентом на дјелатност финансијског посредовања и осигурања, односно банкарску дјелатност због расположивости финансијског потенцијала на дужи рок и строгих регулаторних оквира. Поред постојања регулаторних, организационих и финансијских предуслова за иновативни процес, банке су због природе своје дјелатности ефикасније у трансферу и инкорпорирању нових знања и искустава из свјетске праксе у своју дјелатност. Међутим, банкарски сектор не располаже оспособљеним квалитетним кадровским потенцијалом што захтјева развој програма и организационих модела партнерства овог сектора са осталим секторима носиоцима активности истраживања и развоја, посебно сектором високог образовања.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Друштва у транзицији карактеришу нестабилност монетарних агрегата, недостатак финансијске акумулације и успорен привредни раст. Научно је утемељено да ефекти улагања у истраживање и развој несумњиво дугорочно покрећу привредне и кадровске капацитете друштва у правцу изласка из фазе рецесије и стабилизације привредног раста на једном вишем економском нивоу. Кључни предуслови развоја иновација и науке уопште су повољан институционални, финансијски и регулаторни амбијент. У друштвима у транзицији ови услови управо карактеришу пословни сектор, посебно финансијски, односно банкарски због специфичности саме дјелатности.

Према резултатима урађене анализе, Република Српска има континуиран раст бруто домаћих издатака за истраживање и развој у пословном сектору, посебно у области финансијског посредовања и осигурања, односно банкарства, углавном обезбјеђених од стране страних инвеститора, али континуиран пад у сектору високог образовања. У Републици Хрватској такође у структури бруто домаћих издатака за истраживање и развој доминира пословни сектор, али финансиран искључиво из властитих средстава. У Републици Србији највећи бруто домаћи издаци за истраживање и развој су у сектору високог образовања, углавном финансираних из извора државне и локалне управе. Иновативност анализираних друштава у транзицији је искључиво усмјерена на иновирање структуре и квалитета производа и процеса са акцентом на доминантну екстерну активност истраживања и развоја, односно орјентисаност на туђа знања и иновације (континуиран пад броја фундаменталних истраживања у свим анализираним друштвима у транзицији).

Анализирана друштва у транзицији имају инфраструктурне предуслове за развој иновативног процеса, посебно у пословном сектору, односно дје-

латности банака. Међутим, због нерасположивости квалитетним кадровским потенцијалом неопходним за истраживање и развој у друштвима у транзицији потребан је развој програма и организационих модела партнерства овог сектора са осталим секторима, носиоцима активности истраживања и развоја, посебно сектором високог образовања.

ЛИТЕРАТУРА

- Башић, Д. (2012). *Савремено банкарство*. Бања Лука: Економски факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Башић, Д. (2014). Улога финансијских иновација у условима несавршености тржишта. *Зборник радова Међународне научно-стручне конференције „Иновација у функцији привреде*, 11-23.
- Васиљевић, Б. (1997). *Основи финансијској тржишта*. Београд: Diamond Hard.
- Bank for International Settlements (1986). *Recent innovations in international banking*. Bank for International Settlements Report.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2014). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2014*. Преузето 16. јануара 2015. из http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2014/sljh2014.pdf
- Дирекција за економско планирање БиХ. (2013). *Извјештај о развоју БиХ (Годишњи извјештај 2013)*. Преузето 16. јануара 2015. из http://www.dep.gov.ba/razvojni_dokumenti/izvjestaji/Archive.aspx?langTag=bs-BA&template_id=140&pageIndex=1
- European Commission. (2015). Retrieved January 30, 2015, from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/5/52/Gross_domestic_expenditure_on_R%26D%2C_2002%E2%80%9312_%28%25_of_GDP%29_UB14.png
- Mishkin, F.S. (2010). *Ekonomija novca, bankarstva i finansijskih tržišta*. Zagreb: Mate d.o.o.
- Републички завод за статистику Републике Српске. (2014). *Статистички годишњак 2014*. Преузето 16. јануара 2015. из <http://www.rzs.rs.ba/front/article/1331/>
- Републички завод за статистику Републике Српске. (2013). *Статистички годишњак 2013*. Преузето 16. јануара 2015. из http://www.rzs.rs.ba/front/article/866/?left_mi=None&add=None
- Републички завод за статистику Републике Србија. (2014). *Статистички годишњак 2014*. Преузето 16. јануара 2015. из <http://podz.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/God/SGS2014.pdf>
- Federalni zavod za statistiku. (2014). *Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2014*. Преузето 16. јануара 2015. из <http://www.fzs.ba/SG2014.pdf>

- Fabozzi, J. F., Modigliani, F., Jones, J. F., & Ferri, G. M. (2002). *Foundations of Financial Markets and Institutions*. 3rd edition. New Jersey: Pearson Education. Inc.
- Horne Van, S. J. (1998). *Financijsko upravljanje i politika*. Zagreb: Mate.
- Constantinides, G. M. Harris, M., Stulz, R. M. (2003). *Handbook of the Economics of Finance*. Amsterdam: JAI. Press. Inc.

INNOVATION OF BANKS IN COMPANIES IN TRANSITION

Abstract

The term *innovation* comes from the Latin word *novus* which means *something new* in the economy implies a radical or evolutionary changes in products, processes and services, motivated by the desire to be, now or in the future, solve a particular problem. In the banking activity is observed phenomenon of bipolarity in achieving the goal of an innovative, innovative process to take advantage of the market opportunity and organizational capabilities or to control and manage the potential risk to the business. Analysis of the possibility of innovating banking activities of society in transition guided by the basic objective to define the directions of innovation, effects, possible limitations of human, institutional, financial and regulatory aspects, and the degree and forms of cooperation on banking and other financial institutes with institutions holders of research and development activities. Previous analyzes showed that the level of innovation in the banking activities of societies in transition significant relative to other economic activities as indicated by the fact that in the field of financial intermediation in the Republic of Srpska as much as 77,6% institutions are innovatively active in the field of technological and non-technological innovation. If we compare this figure with the average of the economy as a whole, according to which even 70,2% of enterprises and institutions innovative completely inactive, there is an obvious contribution to banking and other financial institutions in the field of innovation societies in transition.

Investing in the expansion of scientific development perspective and innovation are not an end unto itself, but a logical direction that leads the company in expansion stage and stable economic growth. However, what characterizes innovation in societies in transition is the focus on process innovation, product and material capacity purchase the knowledge and innovation of others, that focus on the external research and development activities and less on internal, which can be characterized as a weakness. Innovation is exclusively domain of highly capitalized institutions and companies, but key motive for introducing innovations, among others, improving the quality of products and services.

Keywords: the bipolarity of innovative objective, external research and development activities, highly capitalized institutions and enterprises, quality products and services

PODUZETNIŠTVO – POTICAJNA SNAGA UPRAVLJANJU KRIZOM I JEDAN OD KLJUČNIH POKRETAČA RAZVOJA DRŽAVA U TRANZICIJI

Prethodno saopštenje

UDK 005.914.3:316.334.2

Prof. dr. Faruk Jašarević¹

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Mr. Ermin Kuka²

Univerzitet u Sarajevu

Apstrakt: *U okviru ekonomske teorije i prakse, poduzetništvo zauzima značajnu poziciju. Posljednjih godina poduzetništvo se dovodi u vezu s društveno-ekonomskim i razvojnim dimenzijama, kao i političkim procesima. Poduzetništvo je postalo glavnim akterom globalnih ekonomskih, pa i političkih procesa, od kojega većina nacionalnih ekonomija očekuje da ponudi rješenja jednog od njihovih temeljnih problema, a to je permanentni problem visoke nezaposlenosti. Rad za glavni predmet istraživanja ima razmatranje mjesta i uloge poduzetništva u upravljanju krizom i pokretanju razvoja država u tranziciji. U radu se razmatra mogućnost poticanja poduzetništva i u Bosni i Hercegovini, te analiziraju se prepreke i mogućnosti (prijetnje i prilike) takve inicijative. Cilj rada je istražiti potrebu i neophodnost razvoja poduzetništva kao jedne od temeljnih pokretačkih i poticajnih snaga u procesu upravljanja krizom i procesu intenziviranja razvoja država u tranziciji, s naglaskom na Bosnu i Hercegovinu. Dakle, u središtu tematike rada bit će bosanskohercegovački kontekst poduzetništva i njegovo pozicioniranje na prevazilaženje krize i osiguranje potpore ukupnom društvenom, ekonomskom, političkom, socijalnom i svakom drugom rastu i razvoju.*

Ključne riječi: *poduzetništvo, tranzicija, kriza, država, Bosna i Hercegovina*

¹ faruk.jasarevic.sa@gmail.com

² ermin.kuka@hotmail.com

UVOD

Današnje vrijeme u društvenoj, političkoj, a osobito ekonomskoj sferi, obilježava dominacija informacija kao resursa i poduzetništva kao praktičnog fenomena. Poduzetništvo postaje globalni proces koji opredjeljuje sudbine gotovo svih ljudi na planeti Zemlji, a istovremeno mala i srednja preduzeća mijenjaju sliku struktura privreda, kako tržišno razvijenih zemalja, tako i država u tranziciji.

Razvoj poduzetništva u državama tranzicije, kako ekonomije tako i kompletnog društva postsocijalističkih država je usporen, jer je „zbog ustrajanja industrijskoj djelatnosti, u velikim preduzećima i državnom nadzoru nad gospodarstvom skoro sve grane zaostale i nekoliko desetljeća za svjetskim razvojem, poduzetnike čekao još neusporedivo teži zadatak“ (Glas, 2001). Ovakve države, odnosno njihove nacionalne ekonomije našle su se u poziciji revitaliziranja svoje ekonomske osnove, tj. reinženjeringa poslovnih procesa i novogdefiniranja svog ekonomskog područja, kako bi opstale u suvremenom dobu kojeg karakteriziraju brojne i stalne promjene.

Stoga, kada se govori o državama u tranziciji, opravdano se zaključuje da su „privatizacija i poduzetništvo bazične unutrašnje poluge preobražaja dosadašnjeg ekonomskog sistema i stvaranja ambijenta za biznis... Preduzetnička energija drži pojedinca odnosno preduzeće i privredu u naponu, odražava razvojnu toplinu sistema. Preduzetnik je upravo čovjek koji stvarnost i probleme vidi na drugačiji način u odnosu na druge ljude“ (Lajović, 2001).

Poseban naglasak u radu je stavljen na stanje i perspektive poduzetništva u Bosni i Hercegovini. To je iznimno značajno i zbog činjenice da Bosna i Hercegovina pripada onoj rizičnoj grupi tranzicijskih država koje traže svoje mjesto u savremenom globaliziranom svijetu u kome se događaju brze i stalne promjene ukupnog okruženja.

POJAM I PRAKSAPODUZETNIŠTVA

Poduzetništva je vezano za djelatnost kreiranja, inoviranja i stvaranja nove vrijednosti kroz kontinuiran i dinamičan proces u kome se, putem kreacije i inovacije, kombiniraju najrazličitiji resursi koji stoje na raspolaganju određenom preduzeću ili, u širem smislu, nacionalnoj ekonomiji. Od raspoloživosti resursa, ljudske aktivnosti, kreativnosti i inovativnosti, ovisi ukupan nivo produkcije materijalnih dobara i usluga, što u konačnici djeluje na stupanj zadovoljenja najrazličitijih ljudskih (društvenih) potreba.

Dakle, pojam poduzetništva karakterizira, u prvom redu, permanentno tražanje za „novim mogućnostima, preuzimanje rizika da liće sepostići konkretni rezultati ili će posao propasti, i fokusiranost ka profitu kao rezultatu ili nagradi za preuzeti rizik u poslovanju i izvršene poslovne aktivnosti“ (Magdičeva-Šopova, 2011). Stoga, poduzetnik, kroz složen proces poduzetničke aktivnosti, utječe

na stvaranje novog preduzeća u okviru koga stvara novu vrijednost namijenjenu zadovoljenju brojnih i stalnih potreba društva. Međutim, poduzetnički proces je izložen konstantnom riziku kao njegovoj neizbježnoj sastavnici. S tim u vezi, poduzetništvo se praktično implementira (ispoljava) kroz poduzetnikovo svjesno prihvatanje izlaganja riziku u procesu transformiranja poduzetničkih ideja u konkretne poslovne pothvate.

U suvremeno doba poduzetništvo se promatra s aspekta kreatora, trajnog poticatelja i glavnog aktera ekonomskog i socijalnog napretka društva i države u cjelini. Poduzetnička energija postala je određujućom snagom i inicijalnom (pokretačkom) kapislom razvoja, što je osobito izraženo za nacionalne ekonomije koje se nalaze u procesu tranzicije, gdje je razvoj poduzetništva usko vezan za proces restrukturiranja velikih državnih preduzeća, odnosno za proces njihova privatiziranja i stvaranja novih (malih i srednjih) preduzeća.

Veliki doprinos definiranju pojma poduzetništva dao je Peter Draker (*Peter Drucker*). On ne prihvata da je „poduzetnik jednostavno kapitalist, investitor ili poslodavac, niti da je poduzetništvo osnivanje vlastitog, novog i malog poduzeća“ (Drucker, 1992). Poduzetništvo je, po njemu, stvaranje novog tržišta i novog potrošača. Smatra se da je poduzetništvo „snaga koja mobilizira druge resurse da udovolje neudovoljenoj potražnji tržišta, sposobnost stvaranja i izgradnje nečeg praktično ni iz čega, proces stvaranja vrijednosti objedinjavanjem u jedinstvan paket resursa za korištenje neke prilike“ (Glas, 2001).

Općenito, pod poduzetništvom se podrazumijeva sposobnost i aktivnost (djelatnost) poduzetnika, temeljena na znanju i inovacijama, te usmjerena u pravcu pokretanja poslovanja kroz svjesno preuzimanje poduzetničkog rizika, u cilju implementiranja postavljenih ciljeva (misije i vizije poslovanja), a prvenstveno cilja stvaranja novog tržišta.

PREVAZILAŽENJE KRIZE UZ POMOĆ PODUZETNIŠTVA

Jedan od bitnih ciljeva i zadataka poduzetništva jeste da je ono jedan od glavnih aktera procesa adekvatnog odgovora na krizu i, nadalje, u aktivnostima prevazilaženja krize. Krizna situacija je obilježje gotovo svake aktivnosti, bila ona produkciona ili jednostavno proces i faza u čovjekovom životu i radu. Kada se govori o krizi, onda se misli na nepovoljnu, negativnu, tešku situaciju koja narušava ili može narušavati normalno odvijanje određenog procesa ili faze u okviru zadatog procesa. Pojam i praksa krize je multidisciplinarnog karaktera, s obzirom što se javlja gotovo u svim područjima čovjekovog života.

Bitna aktivnost kada je u pitanju kriza, jeste proces sistemskog i planiranog upravljanja krizom. Proces upravljanja krizom jeste podsistem ukupnog sistema upravljanja organizacijskim strukturama, odnosno upravljanja kompletnom organizacijom. Sistem upravljanja krizom se definira kao „cjelovit proces obuhvaćanja, mjerenja i nadziranja relevantnih i potencijalnih rizika te analize s tim u vezi potencijalnih gubitaka“ (Drljača i Bešker, 2010). S druge strane,

autorica Nidžara Osmanagić Bedenik smatra da, u širem smislu, upravljanje krizom obuhvata „široki spektar aktivnosti poduzeća usmjerenih na krizu: od preventivnog djelovanja prije pojave krize, preko upravljanja krizom u užem smislu, sve do učenja novih načina mišljenja i djelovanja u povodu krize“ (Osmanagić-Bedenik, 2007).

Krizu treba prihvatiti kao „realnost i učiniti sve kako bi se došlo u fazu upravljanja krizom. Interes je to, prije svega, vlasnika kapitala“ (Drljača i Bešker, 2010). Usljed nepostojanja adekvatnog sistema za upravljanje krizama, nastajali su veliki gubici u mnogim preduzećima u svijetu, a u svojim najgorim varijantama te krize su dovele do potpunog propadanja i ukidanja preduzeća, što se negativno odrazilo na ukupnu društveno-ekonomsku situacije takvih državnih sistema. S ciljem poticanja aktivnosti na prevazilaženju različitih kriza (u prvom redu poslovnih) javljaju se različita rješenja. Jedno od najboljih i najefektnijih rješenja jeste svakako i poduzetništvo.

Kada poduzetnik raspolaže sa adekvatnim informacijama o kretanjima na tržištu i racionalno pristupa mogućim djelovanjima(odlukama i zaključcima) kao odgovorima na eventualnu krizu, tada će poduzetništvo biti odlučujuća poticajna snaga koja će pokrenuti druge aktere društvenog i poslovnog života u zadatku brzog, efikasnijeg i efektivnijeg prevazilaženja krize. Prevazilaženje krize putem poduzetništva je, stoga, jedino moguće ukoliko postoje adekvatna saznanje o krizi i njenom intenzitetu, te procjena da „aktivnosti na njegovom izbegavanju neće predstavljati nesrazmerno veliki trošak“ (Avlijaš, 2010). Prevazilaženje krize uz pomoć poduzetništva znači da se izvori krize u potpunosti otklone ili da se uopće ne aktiviraju. Ove činjenice s pravom pozicioniraju poduzetništvo na mjesto temeljne poticajne snage u prevazilaženju krize.

Poduzetništvo u Bosni i Hercegovini - analiza stanja

Bosna i Hercegovina, koja pripada skupini država koje se nalaze u procesu tranzicije, se nakon raspada bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1991.-1992.) i proglašenja nezavisnosti (1992), našla na raskrsnici ekonomskih, političkih, socijalnih, društvenih i drugih puteva unutar promjenjivog globalnog okruženja. Temeljem toga, nije joj preostalo ništa drugo do prihvatanje puta tranzicije ekonomskog i uopće društvenog sistema (poretka). Taj proces se implementira izrazito sporo i otežano, prije svega, zbog četverogodišnjih ratnih razaranja koja su uništila i unazadila kompletnu dotadašnju privredu i poduzetništvo.

Poslije opredjeljenja za prelazak na tržišnu privredu „trgovina je jedna od prvih djelatnosti u koju je najprije i najbrže počeo ulaziti privatni sektor... Napuštanje socijalističkog koncepta privrede zahtjevalo je transformaciju državnog vlasništva u privatno vlasništvo u privredi“ (Mešić, 2006). Samim time, proces privatizacije jeste jedan od osnovnih tranzicijskih procesa i indikatora u Bosni i Hercegovini. To znači mijenjanje uloge države u privredi i poduzetništvu, kao i donošenje adekvatnih odluka, čime se otvorila mogućnost imple-

mentiranja i afirmiranja poduzetničke aktivnosti, osobito kroz formiranje malih i srednjih preduzeća. Takva preduzeća predstavljaju okosnicu današnje bosanskohercegovačke privrede i njenog razvoja.

Jedan od najvažnijih izazova u vođenju poduzetništva i poduzetničke aktivnosti u Bosni i Hercegovini jeste „redefiniranje uloge države u upravljanju privredom u procesu transformacije vlasništva“ (Jašarević, 1998), čime se otvara put za osnivanje novih i afirmiranje nastajućih preduzeća. Također, poduzetnički duh u Bosni i Hercegovini je, veoma često, povezan i sa općim siromaštvom, gdje na scenu stupa kreativan izražaj određenih individua ili skupine njih. Tako oni koji nemaju dovoljno novca pronalaze načine da do njega dođu na drugi kreativan način. Ta kompetencija se često naziva “snalažljivost”. U narednoj tabeli predstavljeni su neki od indikatora započinjanja poslovanja u Bosni i Hercegovini (Hodžić, 2010):

Indikatori	Bosna i Hercegovina	Jugoistočna Evropa i Centralna Azija	Zemlje OECD-a
Procedure (broj)	12	6,7	5,7
Vrijeme (dana)	60	17,4	13,0
Troškovi (% od dohodka p.c.)	15,8	8,3	4,7
Min Capital (% od dohodka p.c.)	29,8	21,5	15,5

Podaci iz tabele upućuju na zaključak da u Bosni i Hercegovini poduzetništvo još uvijek nije u dovoljnoj mjeri razvijeno, niti se adekvatno afirmira. Temeljni indikator tog stanja jeste broj nezaposlenih osoba (preko 550.000), što treba biti alarm svim važnim društvenim akterima. Stoga, država treba pojačati napore i zalaganja za stvaranje i omogućavanje povoljnog poduzetničkog ambijenta, koji će omogućiti restrukturiranje postojećih, formiranje novih i afirmaciju nastajućih preduzeća. U tom cilju, potrebno je stvoriti pravni okvir i uvoditi legislativu koja će omogućiti implementiranje navedenih aktivnosti u oblasti poduzetništva.

Bitnu ulogu i značaj u ukupnom ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine posljednjih nekoliko godina, a osobito od početka procesa privatizacije, ima malo i srednje poduzetništvo. Prema raspoloživim podacima malo i srednje poduzetništvo je jedini gospodarski segment koji uz manje angažiranje poslovnih sredstava ostvaruje pozitivne poslovne rezultate. Naime, uz pad broja zaposlenih u ukupnom gospodarstvu,.... jedino malo i srednje poduzetništvo bilježi neprestani umjereni rast zaposlenih. Malo i srednje poduzetništvo se lakše prilagođava zahtjevima tržišta, jer uz manje angažiranje poslovnih sredstava ostvaruje pozitivne financijske rezultate u poslovanju i bilježi stalni rast zaposlenih.

Ipak, i pored navedenih pozitivnih poslovnih rezultata koje ostvaruju ekonomski subjekti iz skupine malih i srednjih preduzeća i poduzetništva u Bosni

i Hercegovini, prisutan je širok spektar problema i opterećenja koji negativno utječu na aktualno stanje poduzetništva u državi. Neki od tih problema su:

- nedostatak provjerenih i blagovremenih informacija;
- mogućnosti poslovanja su svedene na minimum, usljed nemogućnosti identificiranja prilika i prijetnji;
- nedovoljno znanje o funkcioniranju i odnosima koji vladaju na području međunarodnog ekonomskog poslovanja;
- nedovoljan broj institucija koje će poticati, afirmirati i štititi poduzetništvo u državi;
- nedovoljno i neadekvatno obrazovan i osposobljen kadar (ljudski resursi);
- nedostatak menadžerskih znanja, vještina, sposobnosti i kompetencija;
- država ne omogućava i ne afirmira povoljnu poslovnu klimu i poslovni ambijent za otvaranje novih i afirmaciju i potporu postojećih preduzeća;
- ne prepoznaju se i ne podržavaju prave poduzetničke ideje, itd.

Potrebno je, stoga, poduzeti adekvatne mjere i politike usmjerene na stvaranje novih i razvoj, afirmaciju i potporu postojećih preduzeća koja će biti prilagodljiva i usklađena s tržištem (tržišnim okruženjem), te osmisliti i implementirati afirmativne, potporne i promotivne (marketinške) aktivnosti. Temeljni ciljevi implementiranja tih aktivnosti trebaju biti: unapređenje poduzetničke kulture, unapređenje kulture poslovanja i uspostavljanje pozitivnog odnosa prema privatnom poduzetništvu. S obzirom da se poduzetništvo u državi susreće sa više nivoa vlasti, administracije i glomazne birokracije, potrebno je rasteretiti poduzetništvo takvih okova, rasteretiti reguliranje preduzeća i njihova poslovanja. U tom smislu, odnosi administracije i poduzetništva se trebaju regulirati na lokalnom (općinskom) nivou, čime bi se otklonile i srušile birokratske barijere razvoja poduzetništva u Bosni i Hercegovini.

OSLANJANJE NA PODUZETNIŠTVO

Razlozi oslanjanja na poduzetništvo u okviru svake države, pa i Bosne i Hercegovine, su mnogobrojni. U prethodna „dva desetljeća pokazalo se da većina *uspješnih* zapadnoevropskih regija svoju uspješnost mogu zahvaliti upravo vrlo razvijenom sektoru malih i srednjih trgovačkih društava (MSTD-a), koji je utjecao na nicanje cijelog niza dinamičnih prostornih inovacijskih sustava, koji su bitno doprinijeli gospodarskom razvoju i konkurentnosti ovih regija“ (Glas, 2001). Zbog navedene uloge u strukturalnim i organizacijskim promjenama i u Bosni i Hercegovini mala i srednja preduzeća, čiji dio je i mikro ekonomija, su od bitnog značaja.

Isto tako, Bosna i Hercegovina se treba posvetiti razvoju i afirmaciji poduzetništva zbog prednosti koje ono nudi za ukupni razvoj. Da bi država što efikasnije i uspješnije prebrodila tranzicijski proces, potrebno je shvatiti i implementirati sve poduzetničke alate, jer poduzetništvo nudi širok spektar prednosti i

pogodnosti. Prednosti poduzetništva, koje opravdavaju razlogenjegova afirmiranja i kao elementarnog oslonca razvoja, prema "Vodiču za poduzetništvo" su:

- *prilika za kreiranje vlastite sudbine* - posjedovanje vlastitog preduzeća omogućava poduzetnicima nezavisnost,
- *prilika za različitost* - poduzetnici pokreću vlastito poslovanje, jer vide priliku zastvaranje različitosti u stvarima važnim za njih,
- *prilika za postizanje svog punog potencijala* - poduzetnicima njihov posao postaje instrument za igru i samodokazivanje,
- *prilika za ubiranje visokih profita* - premda novac nije primarna vodilja većine poduzetnika, profit koji oni svojim poslovanjem mogu ostvariti, predstavlja važan motivirajući faktor,
- *prilika za doprinos društvu i priznanje za vlastite napore* - vlasnici preduzeća često sumeđu najuglednijim članovima svoje zajednice i
- *prilika za rad na onome što vole i što ih zabavlja* - mnogo vlasnika malih preduzeća uspjeh su ostvarili iz razloga jer rade ono što vole i što ih zanima.

Neodgovarajuća ekonomska struktura u Bosni i Hercegovini nalaže potrebu poduzimanja širokog spektra mjera i aktivnosti ekonomske politike koje će biti usmjerene na nastajanje i razvoj malih i srednjih preduzeća, koja će efikasnije odgovarati na krizne situacije. Prilikom implementiranja tih aktivnosti, pozornost je potrebno usmjeriti na poduzetništvo koje je jedini izlaz za prevazilaženje lošeg ekonomskog stanja u Bosni i Hercegovini, kao i tranzicijskog procesa koji uveliko utječe na tržišnu i svaku drugu poziciju države na globalnom nivou.

OBLICI PODUZETNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Poduzetništvo je aktivnost koja omogućava da se u njemu okušaju svi koji to žele, odnosno da aktivno pokrenu poduzetničku aktivnost. Zbog takve otvorenosti i pristupačnosti, nastala je i tipologizacija poduzetništva, pa se tako govori o: unutarnjem poduzetništvu, ženskom poduzetništvu, obiteljskom poduzetništvu, franšiznom poduzetništvu, itd.

Uže gledište poduzetništvo svrstava u tri skupine, i to (Umihanović i Baručić, 2012):

- *tradicionalno poduzetništvo* (koje se implementira i koristi u mikro, malim i srednjim poslovima organiziranim u različite forme pravno-organizacione strukture s ciljem ostvarenja profita vlasnika kapitala koji o tom kapitalu i odlučuju),
- *korporativno poduzetništvo* (u koja spadaju velika preduzeća-korporacije koje primjenjuju savremene principe i načela menadžmenta na način koji producira pretpostavke kreativnog i inovativnog pojedinca) i
- *socijalno poduzetništvo* (koje podrazumijeva primjenu poduzetničkih načela i principa u okviru društvenog sektora s ciljem unapređenja kvalitete života svih članova društva).

Najrašireniji oblik poduzetništva u Bosni i Hercegovini je ovaj prvi oblik poduzetništva. Preostala dva tek trebaju ući u ukupni tržišni i društveno-ekonomski ambijent države. Promatrano sa šireg aspekta, najzastupljeniji oblik poduzetništva u Bosni i Hercegovini jeste obiteljsko poduzetništvo. Ono podrazumijeva, prije svega, oblik poduzetništva u kojem se „ključne stvari u vođenju preduzeća događaju u krugu obitelji“ (Glas, 2001).

Nadalje, najveći broj preduzeća u Bosni i Hercegovini osnovali su sami njihovi vlasnici, dok je samo 5,9% preduzeća naslijeđeno ili kupljeno. Do ovih podataka se došlo na temelju istraživanja o obiteljskim preduzećima u Bosni i Hercegovini implementiranim u periodu od novembra 2010. – februara 2011. godine, na uzorku od 78 privatnih preduzeća sa sjedištem u Federaciji Bosne i Hercegovine, 71 preduzeće u Republici Srpskoj i 3 preduzeća u Brčko Distriktu. Istraživanje je proveo Centar za edukaciju „Pro educa“ u saradnji sa PR Agencijom „Prime Communications“. Također, u Bosni i Hercegovini egzistira i žensko poduzetništvo, iako u manjim razmjerima. U poslovnom (poduzetničkom) svijetu žene su sve respektabilnija ekonomska snaga. One ostvaruju nova radna mjesta, pa im se, u tom kontekstu, posvećuje velika pozornost i značaj. Prema privrednim granama, najviše ih je aktivno u potrošačkim uslugama, a najmanje u poslovnim uslugama. Ipak, okosnicu razvoja i afirmacije poduzetništva čini malo i srednje poduzetništvo. Jačanje malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini treba postati „nositelj razvitka cjele ekonomije... Kompanije ove veličine u Bosni i Hercegovini čine preko 97% kompanija (od 29.000 kompanija)“ (Martinović, Šunjić-Beus i Karišik, 2012).

AFIRMACIJA PODUZETNIŠTVA

Birokratizirana i složena institucionalna struktura, te nepostojanje jedinstvenog ekonomskog prostora u državi, utječu na motivaciju i spremnost poduzetnika da implementiraju svoje poduzetničke ideje kroz pokretanje biznisa. Razlozi su mnogobrojni, počev od nedostatka finansijskih sredstava i subvencija za poduzetništvo, do neefikasne koordinacije države s ciljem omogućavanja povoljnog poduzetničkog ambijenta. U skladu s tim, a u kontekstu Bosne i Hercegovine, aktualno stanje poduzetničkog sektora zahtijeva „svaku vrstu pomoći koja bi se mogla staviti na raspolaganje. Prema istraživanjima raznih, kako međunarodnih (Svjetska banka), tako i domaćih organizacija (Centar za razvoj poduzetništva), poduzetništvo i pokretanje biznisa u Bosni i Hercegovini je još uvijek na nezavidno niskom nivou“ (Vežić i Mirašćić, 2010).

Pored obezbjeđenja finansijskih sredstava, uvjete za rad poduzetnika i mogućnost rasta i razvoja poduzetničkog sektora kreira i politika vlada, odnosno način na koji se politike, u segmentu ekonomije, reflektuju na poslovne aktivnosti. „Tačan iznos vladinih finansijskih poticaja za malo i srednje poduzetništvo na svim nivoima u Bosni i Hercegovini nije poznat, a banke još uvijek nisu dosegle nivo spremnosti da investiraju rizične poslovne poduhvate kakvim se sma-

traju zahtjevi za financiranje malih i srednjih preduzeća“ (Vežić i Miraščić, 2010). Obzirom da su osobna sredstva nedovoljna, preovlađujući izvor financiranja poduzetništva uglavnom postaju bankarski krediti.

Izražena je velika potreba za jačanjem postojećih i uspostavom novih kreditno-garantnih fondova u Bosni i Hercegovini, sa zadatkom obezbjeđenja finansijskih garancija za stimuliranje poduzetničkih aktivnosti. Prilikom u tom kontekstu predstavljaju i predpristupni fondovi Evropske unije kao pomoć Bosni i Hercegovini za što skorije ostvarivanje članstva. Tako kroz IPA fond u „određenoj mjeri omogućuje i financiranje specifičnih potreba malog i srednjeg poduzetništva“ (Projekt: Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2008).

Za jačanje poduzetništvičkog sektora trebaju se pronaći „dodatni načini stimuliranja rasta tog sektora, bilo kroz povećanje nivoa subvencioniranja, kroz pružanje kreditnih garancija putem razvojnih banaka ili kroz proces informiranja i upoznavanja poduzetništva sa mogućnostima koje nude razni Programi Evropske unije“ (Vežić i Miraščić, 2010). Uz to, država treba omogućiti „stvaranje pravnih i drugih uvjeta za korištenje svih raspoloživih resursa i za razvoj poduzetništva koje će unaprijediti proces makroekonomske reforme... Naglasak treba staviti na razvoj malih i srednjih privatnih poduzeća, budući da će to biti jedan od najvažnijih faktora ekonomskog restrukturiranja... Od presudne je važnosti vladina pomoć na tri razine-nacionalnoj, kantonalnoj i lokalnoj-kako bi se postigli brzi i pozitivni rezultati“ (Jašarević, 1998).

PODUZETNIČKA POTPORNIA INFRASTRUKTURA

U okviru tržišta Bosne i Hercegovine, podržavajuća poduzetnička infrastruktura ima naglašenu ulogu u implementiranju programa i projekata, kojima se nastoji potaknuti razvoj sektora poduzetništva, s posebnim osvrtom na mala i srednja preduzeća. Uz Vanjskotrgovinsku komoru Bosne i Hercegovine (VTK BiH), entitetska ministarstva poduzetništva i obrta, entitetske privredne komore, te entitetske razvojne banke, mrežu potpornih institucija u Bosni i Hercegovini čine i različite regionalne razvojne agencije, poduzetnički centri, inkubatori, tehnološki parkovi. Ova mreža obuhvata cijelu državu, te su „dostupne svakom sadašnjem ili budućem poduzetniku. Razlikuju se međusobno po obliku registracije, osnivačima, načinu financiranja, ali i vrsti usluga koje nude krajnjim korisnicima. No, zajednički im je cilj poticanje poduzetničke aktivnosti u svom okruženju, kroz edukativne programe, savjetovanje, informiranje i povezivanje poduzetnika“ (Delić, Alpeza i Oberman-Peterka, 2012).

Općenito, kada se govori o razvoju poduzetničke infrastrukture, treba imati na umu da se radi o procesu koji tek u nekom dužem roku može dovesti do rezultata i bitnih razvojnih efekata. Pored navedenih, egzistira i niz drugih podržavajućih institucija poduzetništva u Bosni i Hercegovini. Osobito su značajne tehnološke potporne institucije kao podržavajuće institucije poduzetničke

infrastrukture. U tu grupu skupinu: poslovni inkubatori, klasteri, tehnološki parkovi i razvojne agencije.

Poslovni inkubatori su značajni alati u pokretanju poslova, osobito u području informacijsko-komunikacijske tehnologije. Osnivanje inkubatora treba biti predviđeno regionalnim i lokalnim razvojnim planovima.

Klasteri imaju ulogu međusobno povezati i umrežiti skupine preduzeća u jedinstvenu cjelinu kako bi zajedno nastupili na tržištu, čime podižu nivo svoje konkurentnosti. U Bosni i Hercegovini oni su tek u fazi početnog razvoja. U Bosni i Hercegovini postoje sljedeći klasteri: automobilski klaster, klaster plastičara i alatničara (Gračanica) i klaster drvne industrije.

Tehnološki parkovi su mjesta gdje se međusobno povezuju stručnjaci i poduzetnici s namjerom implementiranja ekonomskih interesa i ciljeva, a temelje se na novim (inovativnim) tehnologijama. Tehnološki park je, u pravilu, „planski organiziran, infrastrukturno opremljen i tehnološki uređen prostor unud različite pogodnosti i usluge. Naglasak u tehnološkim parkovima je stavljen na razvoj i znanstveno-istraživačke aktivnosti“ (Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2008). U Bosni i Hercegovini postoje tehnološki parkovi u: Banjoj Luci, Mostaru i Zenici. Nažalost, tehnološki parkovi i poslovne zone su postali „sami sebi svrhom, pružajući više tehničku nego stručnu i savjetodavnu pomoć zainteresiranim kompanijama i onima u fazi osnivanja“ (Martinović, Šunjić-Beus i Karišik, 2012).

Razvojne agencije (regionalne) su nevladine, neprofitne organizacije čiji su osnivači subjekti privrednog i ekonomskog razvitka. Funkcioniraju na temelju partnerstva između javnog, privatnog i nevladinog sektora. Osnovni cilj im je izgradnja i jačanje partnerstva u planiranju i implementiranju razvoja. Regionalni proces u Bosni i Hercegovini nastao je u okviru projekta EURED – Podrška Europske unije regionalnom ekonomskom razvoju. Kroz ovaj projekt, u Bosni i Hercegovini osnovano je pet regionalnih razvojnih agencija, i to (Projekt: Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2008): ARDA – Sjeverozapadna Bosna i Hercegovina, REDAH – Hercegovina, NERDA – Sjeveroistočna Bosna i Hercegovina, SERDA – Sarajevo, i REZ – Središnja Bosna i Hercegovina. Djeluje i niz lokalnih razvojnih agencija, kao i međunarodne organizacije koje podržavaju razvoj poduzetništva.

PREPREKE ZA RAZVOJ PODUZETNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ratna razaranja u Bosni i Hercegovini u periodu 1992.-1995. godine utjecala su na nastajanje visoke stope nezaposlenosti, kao i na to da su velika proizvodna preduzeća gotovo u potpunosti uništena (sa razorenim ukupnom infrastrukturom). U razdoblju nakon rata, ulaganja u poduzetništvo i poduzetničku infrastrukturu nisu na zavidnom nivou, što je uzrokom da se Bosna i Hercegovina još nalazi u procesu društveno-ekonomske tranzicije, težeći za stabilnom i jakim ekonomskom strukturom. Prepreke ulaganjima u Bosni i Hercegovini

čine (Hodžić, 2010): dozvole i procedure, porezi, gradnja, poslovne financije i trgovinska politika i veličina tržišta.

Prelazak na tržišnu ekonomiju ukazao je i na problem zastarjelosti tehnologije, te tromu i nefleksibilnu organizacionu strukturu preduzeća, osobito u pogledu veličine privrednih subjekata i njihove funkcionalnosti, što loše djeluje na njihovu tržišnu, tehnološku i finansijsku prilagodljivost i konkurentnost na domaćem i svjetskom tržištu.

Sve prepreke razvoju poduzetništva u Bosni i Hercegovini vezane su za same poduzetnike, i to kroz nepostojanje jake poduzetničke inicijative, kao i nedovoljna znanja, sposobnosti, vještine i kompetencije poduzetnika. U državi, kao i u većini tranzicijskih ekonomija, privatizacija državnih preduzeća je nedovršena, nivo društvenog i životnog standarda je nizak, a broj nezaposlenih je svakim danom sve veći. Nadalje, i proces privatizacije, umjesto da „potakne svojevrsni gospodarski zamah putem investiranja svježeg kapitala, nije polučio željene rezultate. Pristupilo se prodaji pojedinih dijelova velikih poslovnih sustava, što je praktično predstavljalo njihovo raspačavanje“ (Martinović, Šunjić-Beus i Karišik, 2012).

Preduzeća i uopće poduzetništvo u Bosni i Hercegovini nemaju ni razrađene i postavljene regulativne pretpostavke i osnove povoljnog i efikasnog poslovanja, što utječe na to da se potporna finansijska sredstva za poduzetništvo izdvajaju paušalno i nedovoljno za normalno, efikasno i konkurentno funkcioniranje poduzetničkog sektora. Problem predstavlja i izvoz bosanskohercegovačkih proizvoda na strana tržišta. Država ne daje adekvatne poticaje za te namjene, a i prisutne su poteškoće u prevazilaženju carinskih barijera, kada je u pitanju sam izvoz. Također, problem preduzećima u državi predstavlja i znatna koncentracija preduzeća u „industrijama s niskom dodatnom vrijednošću, kao i ljudski čimbenik - nedostatak stručne radne snage, nedovoljna obučenost menadžera te neadekvatna specijalistička znanja. Poduzećima se zamjera i slaba mobilnost rada, sredstava i kapitala“ (Martinović, Šunjić-Beus i Karišik, 2012).

Stoga, aktualno stanje poduzetništva u Bosni i Hercegovini traži pomoć sva-ke vrste, koja bi se mogla staviti na raspolaganje. Među „građanima/kama, potencijalnim privrednicima/cama, te akademskoj zajednici preovladava mišljenje da u Bosni i Hercegovini još uvijek nije stvoren povoljan ambijent za razvoj sektora poduzetništva. Razlozi za ovakve stavove najprije ogledaju u nepostojanju jedinstvenog ekonomskog prostora, a ni poreske olakšice, na primjer, nisu jednake nacijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine“ (Vežić i Mirašćić, 2010). Rješenje je u jačoj finansijskoj, legislativnoj i tehničkoj podršci države kao garanta poduzetničke aktivnosti.

DOSTIGNUTI STUPANJ RAZVOJA PODUZETNIŠTVA

Posljednjih godina, Bosna i Hercegovina ostvaruje blagi ekonomski rast, prije svega, uz pomoć stranih investicija i donacija, a djelimično i usljed individu-

alnih poduzetničkih aktivnosti stvaranja malih i srednjih preduzeća sa inovativnim proizvodima. Ipak, u ukupnom postratnomrazvoju, Bosna iHercegovina se suočava sa „krajnje nepovoljnim strukturalnim trendovima, i to s jedne strane otvaranjem problema nezaposlenosti, a s druge, smanjivanjem zaposlenosti, što je značajnoumanjilo efekte „dinamičnog“ ekonomskog rasta i makroekonomske stabilnosti u zemlji. Prisutna je velika neravnoteža vanjskog sektora, odnosno visok deficit u tekućem itrgovinskom računu platnog bilansa. Javna potrošnja je visoka i iznosi cca 50 % visineGDP-a“ (Strategija razvoja Federacije Bosne i Hercegovine 2010.-2020. - radna verzija, 2010).

Usljed recesije, čiji se negativni efekti još uvijek osjećaju, došlo je do pada izvoza iz Bosne i Hercegovine, kao i smanjenja inostranih donacija i investicija, te naglog porasta kamatnih stopa od strane banaka, što se negativno odrazilo i na ukupno stanje poduzetništva u državi. Drvo, namještaj i papir su najznačajnija skupina izvoznih proizvoda iz Bosne i Hercegovine, koja istovremeno nema mnogo uvoznih supstanci. Drugu skupinu proizvoda po vrijednosti izvoza predstavljaju mašine, alati, vozila i dijelovi.

U 2014. godini ukupna vrijednost uvoza bila je 16,199 milijardi KM (6,8% više u odnosu na 2013.), dok je izvoz iznosio 8.684 milijardi KM (3,6% više u odnosu na 2013.). Pokrivenost uvoza izvozom u 2014. godini je iznosila 53,6%, dok je vanjskotrgovinski robni deficit iznosio 7.516 milijardi KM. (Priopćenje Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, Godina X, broj 12, od 20.1.2015, str. 2).

Značajni pomaci na stvaranju jedinstvenog ekonomskogprostora napravljeni su poreznom reformom, osobito implementiranjemjedinstvenog sistema indirektnih poreza sa formiranjem Uprave za indirektno oporezivanje na nivou Bosne i Hercegovine.Ipak, fiskalna situacija u državi je još pod snažnim utjecajem nekoordiniranog rasta rashoda budžetana svim nivoima vlasti, što je rezultat glomazne decentralizirane strukture vlasti i nepostojanjafiskalne koordinacije. U cilju prevazilaženja ovog stanja na nivou države donesen je Zakon ofiskalnom vijeću Bosne iHercegovine, kojim je osnovano Fiskalno vijeće Bosne iHercegovine. Njegov zadatak je koordinacija ukupne fiskalne politike u zemlji, te osiguranje ekonomske stabilnosti i fiskalneodrživosti zemlje.Kada je u pitanju stanje domaće valute (konvertibilne marke)to se već duže vrijeme održava kroz sistem *Currency Boarda*(Valutnog odbora).Stabilnost domaće valute u Bosni iHercegovini je trenutno neupitna. Sve devizne rezerve su u eurima i potpuna jepokrivenost domaće valute u čvrstoj valuti.Problem predstavlja nezaštićeno tržište i sve prisutna „sivaekonomija“. Nelegalno djelovanje, utaja poreza, carina, neefikasna kontrola državne granice,te unutrašnja kontrola, kao i crno tržište radne snage, prepreka su pravilnom funkcioniranju tržišta.

U zadnje vrijeme reformski procesi u Bosni iHercegovini su usporeni zbog utjecaja nedavne svjetske ekonomske krize i recesije. Međutim, i pored toga, provodi sedalja liberalizacija trgovinskih režima, što bez konkretno vidljivih rezultata i indikatora na drugim poljimatranzicije, uveliko slabi domaću ekonomiju, te ujedno povećava neizvjesnost ostvarenja planiranihekonomskih ciljeva i daljeg razvoja poduzetništva.

ZAKLJUČAK

Temeljem prezentiranog, moguće je izvesti zaključake koji su preduvjet prepoznavanja pojma i prakse poduzetništva kao poticajne snage upravljanja kriznim situacijama i kao jednog od ključnih pokretača razvoja država koje se nalaze u procesu tranzicije ka razvijenim ekonomijama i društvima. Ti zaključci su:

- poduzetništvo je u današnjem vremenu glavni akter svjetskih ekonomskih procesa, od kojeg pojedinačne nacionalne ekonomije država očekuje da ponudi adekvatna rješenja jednog od krucijalnih problema, a to je problem visoke nezaposlenosti;
- bit i suština poduzetničke aktivnosti jeste uvođenje novog (inovativnog) u sve ekonomske sektore društva s ciljem utjecanja na povećanje novostvorene vrijednosti, odnosno stvaranja stabilnosti nacionalne ekonomije, kao i općeg blagostanja država;
- najvažniji izazov vođenja poduzetničke aktivnosti u Bosni i Hercegovini jeste redefiniranje uloge države u upravljanju privredom u procesu transformacije vlasništva, čime se otvara put formiranja novih i afirmaciji postojećih preduzeća;
- u državama tranzicije izrazito pozitivno je shvaćen koncept samozapošljavanja kao aktualno i moguće rješenje koje utječe na smanjenje velike nezaposlenosti nastale usljed promjena i transformacije na novi društveno-ekonomski sistem i poredak;
- krizna situacija pogađa sva područja i sve sektore u okviru organizacija i preduzeća. Svaki poduzetnički pothvat, podrazumijeva pothvat u određenu neizvjesnost, koja krije opasnost neželjenih posljedica u budućnosti za ono što se radi u sadašnjosti;
- na savremeno poduzetništvo se ne smije gledati samo kao na alat osobnog profita, već je oblikovatelj, trajan poticatelj i činitelj općeg društvenog napretka društva i države;
- aktualna ekonomska i poduzetniška struktura u Bosni i Hercegovini suočava se s krucijalnim problemima i poteškoćama koje kočte i urušavaju poduzetničku aktivnost;
- okosnicu razvoja i afirmacije poduzetništva u Bosni i Hercegovini čini malo i srednje poduzetništvo, panjegovim daljnjim jačanjem i afirmacijom treba ga pozicionirati u nositelja razvoja cijele ekonomije;
- poduzetništvo je osnov razvoja svake države, a osobito država u tranziciji, te stoga treba raditi na uvođenju poduzetničke prakse i poduzetničkog duha u sve segmente društvenog života, počev od pojedinaca, preko lokalne uprave, do državnog nivoa.

Navedeni zaključci su okosnica sljedećih zaključaka relevantnih za implementiranje i razvoj poduzetništva i poduzetničke aktivnosti kao nove paradigme razvoja tranzicijskih država i njihova suočavanja sa stalnim i brojnim kriznim situacijama:

- raditi na stvaranju dinamičnog ekonomskog sistema koji će podsticati razvoja poduzetništva i njegovo inkorporiranje u poslovanje. U tom smislu, donošenje adekvatnih i pravih poduzetničkih odluka je preduvjet uspješnog poduzetništva;
- intenzivirati napore na usvajanje sveobuhvatnih strategija razvoja u oblasti tržišta rada i zapošljavanja, što znači da obrazovni sistemi trebaju producirati kadrove tražene na tržištu radne snage, čime će se utjecati na povećanje stope zaposlenosti i smanjiti stopa općeg siromaštva;
- poticati aktivnosti na prevazilaženju različitih kriza, a prije svega poslovnih kriza, kreirajući različita rješenja, a jedno od najboljih i najefektivnijih rješenja koje je potrebno primjeniti jeste poduzetništvo;
- permanentno poduzimatimjere i implementirati politike usmjerene na stvaranje novih i razvoj, afirmaciju i potporu postojećih preduzeća prilagodljivih tržištu i njegovim zakonima;
- rasteretiti poduzetništvo u Bosni i Hercegovini na svim razinama vlasti, administracije i glomazne birokracije i pojednostaviti procedure reguliranja preduzeća. Odnosi birokratskih struktura i poduzetništva se trebaju regulirati na općinskoj razini, čime će se ukloniti postojeće blokade i barijere razvoja poduzetništva u Bosni i Hercegovini;
- posebnu pozornost usmjeriti na poduzetništvo koje je jedini izlaz za prevazilaženje lošeg ekonomskog stanja u Bosni i Hercegovini, kao i tranzicijskog procesa koji utječe na tržišnu i svaku drugu poziciju države na svjetskoj razini;
- afirmirati i stimulirati razvoj poduzetničke pismenosti i znanja kao nacionalnih programa razvoja poduzetništva i ukupnog razvoja tranzicijskih zemalja;
- kontinuirano poduzimati širok spektar mjera i aktivnosti ekonomske politike u Bosni i Hercegovini koje će biti usmjerene na nastajanje i razvoj, prije svega, malih i srednjih preduzeća prilagodljivih tržištu i efikasnih u odgovaru na krizne situacije;
- raditi na donošenju državnih zakona, koji će regulirati oblast poduzetništva u Bosni i Hercegovini, poboljšati postojeće zakone, postojeći porezni sistem uskladiti s razvojnim potrebama poduzetništva, te pojednostaviti procedure početka poslovanja preduzeća i dolaska do potrebnih kreditnih sredstava;
- restrukturirati i redizajnirati nesređen legislativni sistem koji otežava i ograničava ukupni razvojeni potencijal Bosne i Hercegovine, što negativno i loše djeluje na prosperitet i daljnji napredak države na putu ka članstvu u Evropskoj uniji.

Opći zaključak je da poduzetništvo mijenja i obnavlja ekonomiju i osnov je sistema slobodnog tržišta. Stvaranje novih preduzeća daje poticaj i vitalnost tržišnoj privredi, a koja su potrebna u razdoblju krize. Nova i nastajuća preduzeća ostvaruju veliki dio inovativnih proizvoda koji mijenjaju način življenja i ključni su pokretač razvoja država u tranziciji.

LITERATURA

- Avlijaš, R.(2010).*Preduzetništvo*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Delić, A., Alpeza, M. i Oberman-Peterka, S.(2012). *Uloga poduzetničkih potpornih institucija u razvoju gospodarstva Istočne Hrvatske-slučaj osječkog centra za poduzetništvo*. *Gospodarstvo Istočne Hrvatske-jučer, danas, sutra*. Osijek: Studio HS internet d.o.o./Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera/Ekonomski fakultet Osijek.
- Drljača, M., Bešker, M. (2010). Održivi uspjeh i upravljanje rizicima poslovanja. *Časopis Kvalitet*, 7-8, 33-39.
- Drucker, P.(1992).*Nova zbilja*. Zagreb: Novi Liber.
- Gerber, M.(1997).*Mit o preduzetništvu*. Subotica: ŽAC – promet.
- Glas, M.(2001).*Poduzetništvo za 21. stoljeće*. Ljubljana: GEA College.
- Hodžić, K. (2010). Stanje privrede i mjere anticiklične ekonomske politike u Bosni i Hercegovini. *Stanje privrede i mjere ekonomske politike u 2010. godini*. Travnik: Univerzitet u Travniku.
- Jašarević, F.(1998).*Abc međunarodnog cestovnog transporta*. Sarajevo: Interlinea.
- Lajović, D.(2001).*Preduzetništvom u novi milenijum*. Podgorica: CID.
- Magdičeva-Šopova, M. (2011). Uslovi za poduzetničku aktivnost, *Ekonomska teorija u funkciji kreiranja novog poslovnog ambijenta*. Kosovska Mitrovica: Ekonomski fakultet Univerziteta u Prištini.
- Martinović, D., Šunjić-Beus, Mira., Karišik, J. (2012). Potencijali i ograničenja u razvitku poduzetništva u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na sektor malih i srednjih poduzeća.*Ekonomska misao i praksa*, 1, 330-345.
- Osmanagić-Bedenik, N.(2007). *Kriza kao šansa*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vežić, A., Miraščić, G.(2010).*Podrška za hrabrost i ideje malih i srednjih poduzeća: Programi Zajednice za poduzetništvo i inovacije*. Sarajevo:Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije (ACIPS).
- Priručnici i priopćenja:
- Priopćenje Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, Godina X, broj 12, 20.1.2015.
- Projekt (2008): *Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Mostar: Ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta Federacije Bosne i Hercegovine.
- Strategija razvoja Federacije Bosne i Hercegovine 2010.-2020. - radna verzija, Federalni zavod za programiranje razvoja/Ekonomski Institut dd Tuzla, Sarajevo, 2010.
- Vodič za poduzetnike. Mostar: Ministarstvo privrede/gospodarstva Hercegovacko-neretvanskog kantona.

ENTREPRENEURSHIP – DRIVING FORCE TO MANAGING CRISIS AND ONE OF THE KEY ORIGINATOR TO DEVELOPMENT OF THE COUNTRIES AND SOCIETIES IN TRANSITION

Summary

Entrepreneurship occupies an important role within the context of the economic science, theory and practice. In the past few years, entrepreneurship is associated with socio-economic and development dimensions, as well as political processes. Entrepreneurship has become the main actor within global, and political processes, from which many national economies expect to offer the solution of one its fundamental problems, and that is the permanent problem of high unemployment. As a main research subject, this paper will look into places and roles of entrepreneurship as science and practice in managing a crisis and initiating the growth of countries and societies in transition. This paper will consider the possibility of encouraging the entrepreneurship in Bosnia and Herzegovina, and will analyze the barriers and possibilities (threats and opportunities) of the initiative. The objective of this paper is to research the need and necessities of the development of the entrepreneurship, as one of the fundamental and incentive forces in the process of managing crisis and the process of intensification of development of the countries and societies in transition, with a focus on BiH. Therefore, in the centre of this paper will be the Bosnian-Herzegovinian context of entrepreneurship and its positioning on transcendence crisis, giving support to the whole social, economical, political, and every other growth and development.

Keywords: entrepreneurship, transition, crisis, state, Bosnia and Herzegovina

ЗНАЊА, ИНОВАЦИЈЕ И СТВАРАЛАЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ КАО ОСНОВА ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА И УСПЕХА ТРАНЗИЦИЈЕ

Научна критика, полемика

UDK 316.334.2:001

Доц. др Александар Костић¹

Економски факултет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Мишровици

Апстракт: Аутор исцртава проблеме земаља у транзицији који се тичу знања, иновација и стваралачких потенцијала. Један од принципјелних проблема представља преобликовање, односно поновно формирање бизнис-процеса и модела који ће удовољити захтевима савременој широјача. Да би се то постигло у складу са новим друштвеним и економским уређењем дијелно је обрађивати наспецијализацију и специјализацију производње. Аутор је указао на разлику између масовне производње и еластичне специјализације. Нова тржишта и начини опоршке конкурентности неизбежно захтевају промену у професионалним навикама радника на свим нивоима. Коришћење информационах технологија је предуслов за успех транзиције. Прелазом са физичке производње у економију на економију засновану на знању предузећа постају зависна од информација. Нове информационе технологије омогућају корисницима да на прави начин користе производни потенцијал, односно да прераде знање у ново знање и искуство у ново искуство. Услед жестоке глобалне конкуренције није довољно да се земље у транзицији ослањају само на ефикасност, већ и на иновације које ће омогућити стварање вредности у односу на конкуренте. Земље у транзицији морају радикално преиспитати предсаве о самом процесу иновација. Успех фирми не зависи само од опремности људи да уче, него и од дрзој ширења знања унутар и између фирми. Буразерска приватизација је уништила велики број фирми, па су се чиставе економије земаља у транзицији свеле на услуге и извоз сировина. Да би се сачувала конкурентност неопходно је повећати могућност размене знања. Развој термина „социјални капи-

¹ a.kosta75@gmail.com

шал“ није могућ без њромена у обласи ујрављања знањима. Појредно је усредсређивање на феномен „нејавној знања“ њосредсјвом ѡраћења, ујоређивања, размене искушава ишд. Да би се све њо ѡосишло аушори ѡредлажу мере које ѡдразумевају ѡромену ѡарадиме када је у ѡишању шрејшман иновашора.

Кључне речи: Знање, иновације, ѡшенцијал, ѡранзиција, развој.

УВОД

Процес преласка са централног на тржишни начин привређивања представља новину у досадашњој историји. Њега карактеришу буразерска приватизација, корупција, пад морала, спрега политичара и новопечених тајкуна, социјална раслојавања, повећање сиромаштва. То је довело до „бекства новца“ и до стварања неповољног амбијента за инвестиције. Пошто су велика предузећа лошом приватизацијом девастирана целокупна привреда се нашла у неповољном положају. Сектор малих и средњих предузећа је једна од могућности за евентуални излазак из рецесије. То значи да би држава кредитним и другим погодностима морала да помогне поменута предузећа и на тај начин допринесе смањењу незапослености као и повећању конкурентне способности земље. Све то није могуће без смањења трошкова за одржавање продуктивности и успостављање стратешких партнерстава која подразумевају решавање питања ценовне конкурентности. Земље у транзицији су из већ поменутих разлога као и због економске кризе која је погодила читав свет остале без квалитетних инвеститора. Један дрoј текућих инвестиција је замрзнут, па се о неком обимнијем извозу не може говорити. Међутим, услов опоравка сваке привреде, па и транзиционе јер без њих тешко се може опстати у околностима међународне конкуренције. Историјски гледано проблем везе између бизниса и економског раста је увек постојао. У време „фордизма“ иновације у производњи су пресудно допринеле економском расту. Пословни свет 20. века налазио се у власти „фордизма“. Тај термин је био уведен у вези са увођењем иновацијске методе масовне производње и правила управљања које је увео Г. Форд у фабрикама аутомобила 20-тих и 30-тих година прошлог века у САД (Аmin, 1994). Радни процес повезан са „фордизмом“ подразумевао је увођење масовне аутоматизоване производње. Управљање у таквим условима захтевало је високо квалификовану радну снагу. Успех који је остварио Форд био је резултат стабилности тржишта и механизације, као и смањења трошкова.

Технолошке промене у индустријској организацији, реструктурирању међународних тржишта, промена у управљању итд. важе и данас, с тим што иновације у области информационих технологија су основа сваког пословног система у савременим условима. Зато се често и употребљава синтагматски термин филозофија иновација. Данас је то прилагођавање потребама тржишта уз помоћ квалитетног управљања технолошким иновацијама.

Отуда и постоје фондови за развој готово у свим земљама транзиције који распоређује средства за помоћ фирмама чији је препознатљиви напор у претварању иновација у готов производ. За превладавање сваке економске кризе неопходно је брзо реаговање у неколико сфера истовремено што „у краткорочном периоду носи револуционарни карактер“ (Wischnevsky & Damanpour, 2006, p. 106). Разматрање проблема иновација у земљама транзиције требало би вршити у контексту технолошких процеса који се одигравају у свету. Однос друштва према људима који се баве иновацијама, мора се разликовати од старог начина карактеристичног за нетржишну привреду. То значи да се и иновације укључују у тржишна правила игре. За тако нешто потребно је обезбедити услове за њихов развој. Ту се не ради само о пажњи која ће држава усредсредити на иновације или тражњи индустрије него и на квалитетну научну разраду. Тамо где је развијенија фундаментална наука већа је и могућност за развој иновација. Међутим, фундаментална наука као „веома осетљив и рањив социјални институт... захтева за свој квалитетан развој читав низ услова које је тешко испунити, пре свега, политичке стабилности и високог нивоа образовања“ (Несватайлов, 1995, с. 34). Циљ нашег рада је да укажемо на пређашна искуства и аналогije са савременим привредним догађањима, затим да посебно укажемо на везу између креативне економије и иновација. Свака земља у транзицији би требало да изгради своју стратегију иновативности. Како то учинити, такође ће бити предмет нашег истраживања.

КРЕАТИВНА ЕКОНОМИЈА И ЗЕМЉЕ У ТРАНЗИЦИЈИ

Термин *креативна економија* је први увео Џон Хокинс у свом истоименом делу (Howkins, 2001). Он је издвојио „15 креативних индустрија које производе интелектуалну својину у виду ауторских права, патената, трговинских марки, оригиналних обрада... Велика Британија је једна од првих земаља где је на владином нивоу поклоњена посебна пажња приоритету задатака креативних индустрија за социјално-економски развој, као последица тога формирана је установа 1998. године при Министарству културе, медија и спорта Департмент развоја програма креативних индустрија. Први резултат Департмента био је списак грана које су укључене у креативни сектор економије и званично је утврђена дефиниција делатности креативних индустрија“ (Дацк, 2010, с. 15). Хокинс формулише делатност креативних индустрија као „делатност у чијој основи лежи индивидуални стваралачки принцип, навика или таленат и који носи у себи потенцијал стварања додатне вредности и радних места путем производње и експлоатације интелектуалне својине“ (Department for Culture, Media and Sport, 2001, p. 11).

Раст технолошких и научних знања омогућио је стварање додатне вредности у развијеним привредама. Он проистиче из креативне економије у

чијој основи лежи иновација. Креативност је омогућила унапређење технолошке инфраструктуре, телекомуникација, информационих система, што је предуслов сваког динамичког развоја савремене привреде. Економске и глобалне промене које су наступиле у свим сферама живота не би биле могуће без информационих технологија. Оне су основа економског знања, што је допринело развоју креативности и самим тим одрживом економском расту у многим земљама. Главна разлика између садашњости и прошлости садржана је у природи технологије и у томе на који начин она мења друштвене односе и уопште наше погледе на свет (Bell, 1973). То укључује и социјалне промене које се тичу различитих субдисциплина социологије али и других друштвених и природних наука. Са променама у економији мењају се и друштвени односи. У том контексту социологија се развија и развијала се као интелектуални одговор на социјалне промене које имају катаклизмичан карактер (Бергер & Бергер 2004, с. 327). Под „катаклизмичним карактером“ Бергер подразумева динамику социјалних процеса који су све сложенији и захтевају мултидисциплинарни приступ. Зато се често и говори о кризи социологије. Само знање је условило да социологија често није у стању да на прави начин сагледа когнитивне револуције у које спада и револуција знања. Наиме, није довољно само знати већ и креативно користити знање, тако је 1996. године ОЕЦД дефинисао четири врсте знања: Знати шта; Знати зашто; Знати како; Знати ко (ОЕCD, 1996, р. 12). „Знати шта“ тиче се знања заснованих на информацијама. „Знати зашто“ подразумева знања која су плод рада специјализованих институција (универзитети, истраживачке лабораторије итд.). „Знати како“ подразумева знање запослених да користе опрему и овладају сложеним технолошким процесима. „Знати ко“ обухвата обавештеност о томе ко шта зна. Другим речима препознавање знања битних за управљање фирмом и успостављање правилних односа са пословним окружењем. Требало би знати да социјалне промене укључују и низ појмова као што су: иновација, адаптација, раст, модернизација итд. (Карпицын, 2013, с. 6). Ми бисмо свему овоме додали и креативност.

Земље у транзицији располажу одређеним иновационим потенцијалом. Тако „ако посматрамо у региону, може се уочити да је Мађарска убедљиво најбоље рангирана на 25. месту (48,12 бодова), затим следи Словенија на 30. месту (45,07 бодова) и Бугарска на 42. месту (38,42 бода). Најслабије рангиране су Македонија (67. место), Босна и Херцеговина (76. место), као и Албанија која се налази на чак 80. месту од укупно 125 посматраних земаља. Србија је негде у средини и заузима 55. место са 36,31 бодом, што је побољшање за разлику од претходних година када је била на 101. месту 2010. године, односно 92. месту 2009. године. Србија је према Под-индексу улазних чинилаца иновација рангирана на 71. месту, а према Под-индексу исхода иновација на 38. месту. У оквиру првог под-индекса, према нивоу развоја институција, Србија је на 66. месту, према степену људског капитала на 54. месту, инфраструктури на 83. месту, софистицираности тржишта на 87. месту и софистицираности пословања на 73. месту. Унутар друге групе индек-

са, што се тиче научних резултата, Србија заузима 65. место, а према креативним резултатима 23. место.“ (Global innovation Index)².

Потенцијали Србије су далеко већи. Нова индустријска политика подразумева успешно вођење привреде између пропуста државе и пропуста тржишта. Пошто знамо да је тржиште несавршено као што знамо и за слабости државног интервенционизма у спровођењу нове индустријализације мора се водити рачуна о исправљању пропуста тржишта, али и коришћења одређених искустава државног интервенционизма у Кејнсијанском смислу. Креативност подразумева успешно успостављање равнотеже између аутомоније државе и развоја приватног сектора. Некритичка „близина“ државе и приватног сектора понекад може да значи „пристрасност мера индустријске политике и отварања простора корупцији, док премала повезаност може довести до неефикасних мера нове индустријске политике“ (Савић, 2012, с. 31). Иновације „обухватају: иновације производа, иновације процеса, организационе иновације и иновације које воде отварању новог тржишта и обезбеђују развој нових извора понуде сировина“, (Schumpeter, 1942, р. 42). Оне су резултат стечених знања кроз истраживања и то са циљем комерцијалне употребе. Све касније дефиниције и поделе иновација се не разликују много од Schumpeter-ових, па ни она коју је дао ОЕЦД (OECD, 2005, р. 33-36), која је само нешто модерније формулисана, али у суштини обухвата иновацију производа, иновацију процеса, иновацију у организацији, с тим што је ОЕЦД формулисао иновације у маркетингу, док су то код Schumpeter-а, иновације које воде отварању новог тржишта. Данас се у оптицају све чешће уводи термин креативност. Тако амерички научник Richard Florida (New Jersey) истиче креативност као вредност из које проистичу нове технологије... Креативност је поливалентна и мултидимензионална, није омеђена само на једну дисциплину и битно мења начин на који видимо себе као друштвене и економске актере (Florida, 2003, стр. 21). Социолошки гледано Флорида креативност види као друштвени процес који није продуктиван ако није организационо поткрепљен. Он другим речима сматра да креативна индустрија није могућа без настанка креативне класе чији је задатак стварање нових идеја (Florida 2003, стр. 67). Поставља се питање да ли је могуће креативно предузеће ако нема креативне индустрије? И колики ту значај има индивидуална креативност? О том проблему се може расправљати на нивоу остваривања добити. Догађа се да и у оквиру некреативне индустрије неке неразвијене земље одређено предузеће, захваљујући креативном потенцијалу појединца који је сплетом околности дошао до изражаја, оно остварује добит. Таква предузећа се обично повезују са предузећима из креативних индустрија које препознају свој интерес и не либе се сарадње чији крајњи резултат може да буде и потпуно утапање ма-

² Конфедерација индијске привреде (*Confederation on Indian Industry*) заједно са *INSEAD* (*Business School for the World*) и *Canon India*, развила је Глобални индекс иновативности (*Global Innovation Index – ГИИ*). Циљ мерења овог индекса је да укаже на пораст иновативности у државама.

њег предузећа у веће предузеће. Међутим, увек треба имати у виду да су креативне индустрије носиоци модернизације привреде и да је веома битна иновациона динамика (Potts, 2011). Шта Potts подразумева под иновационом динамиком? То је, пре свега, континуирано иновативно деловање током економске еволуције и на линији је Баумоловог гледања на концепт повезивања економије обима са иновацијама (Baumol, 2010). Он се залаже за иновативног предузетника и као да преноси нека правила из уметности па репликативног предузетника не сматра ослонцем модерног бизниса. За њега је економски раст последица креативности и иновативности. Ту се и огледа мултидимезионалност креативности јер иста није ограничена само на технолошке иновације. Међутим, иако постоји разлика између креативности и иновативности њихова међузависност је евидентна. Социолошки гледано и креативност и иновативност прожимају све друштвене актере и битно утичу на промене у друштву.

Табела 1 – Прејлед иновативности држава

Извор	Глобални индекс конкурентности 2011-2012 (скраћена верзија)		Глобални индекс иновативности 2012 (скраћена верзија)	Иновациони индекс Европске уније 2011 (скраћена верзија)
Број држава	142		141	34
Број индикатора	113	13	84	25
	Конкурентност	Иновације		
Првих 5 држава	Швајцарска Сингапур Шведска Финска САД	Швајцарска Шведска Финска Јапан САД	Швајцарска Шведска Сингапур Финска В. Британија	Швајцарска Шведска Данска Немачка Финска
Рангирање држава Балкана	60. Црна Гора 74. Бугарска 76. Хрватска 78. Албанија 79. Македонија 90. Грчка 95. Србија 100. БиХ	50. Црна Гора 76. Хрватска 88. Грчка 93. Бугарска 97. Србија 104. БиХ 105. Македонија 123. Албанија	42. Хрватска 43. Бугарска 45. Црна Гора 46. Србија 62. Македонија 66. Грчка 72. БиХ 90. Албанија	23. Грчка 25. Хрватска 28. Србија 31. Македонија 32. Бугарска

Занимљиво је да по глобалном индексу конкурентности међу првих пет земаља нема места за Немачку, Холандију, Јапан, Данску, Велику Британију, док када су у питању иновације изненађење је да у првих пет земаља не спада Немачка. У оквиру Европске уније нема Француске, нити Велике Британије. Србија по глобалном индексу конкурентности заузима неславно 95. место, а по иновацијама 97. место итд. Све ово показује да иновације играју значајну улогу и да углавном најуспешније земље су успешне и по глобалном индексу иновативности.

СТРАТЕГИЈА ИНОВАТИВНОСТИ У УСЛОВИМА ТРАНЗИЦИЈЕ

Данас је већина земаља у свету, бар реторички, опредељена за стратегију иновативности. То се посебно односи на земље у транзицији. Њихово окружење је најчешће неповољно, лошом приватизацијом, активности предузећа су или маргиналне или их уопште нема. То су земље које из таквог транзиционог амбијента траже излаз у законској регулативи како би бар по законодавству биле компатибилне са развијеним земљама Европске уније. За разлику од Уније у земљама транзиције привредни амбијент не делује стимулативно, конкуренције готово да нема у таквим околностима, а предузетништво и иновативност нису приоритет. То је отежавајућа околност за усклађивање политике и стратегије иновативности са општом политиком. Један од проблема по привредни развој лежи у неусклађености политике стратегије иновативности са општом политиком. Имамо у виду да транзиција представља корениту промену, а да су иновације процес од кога зависи успех транзиције. Без њих нема ширења спектра нових технологија, институција и друштвене праксе (Geels, Hekkert, & Jacobsson, 2008, p. 521-536). Конкурентско преимућство фирме произилази из њене способности да користи нова знања, иако је конкуренција у приличној мери непредвидива када се руководи еластичношћу и новинама уместо ефикасношћу (Prahalad & Ramaswamy, 2002). Међутим, иновације су те које доносе стратешку предност свакој земљи у транзицији која жели да се приближи Европи. Успех зависи од способности људи да пронађу и надмаше своје конкуренте, одговоре на захтеве тржишта, промене делатност или развију нове навике у треницима када долази до економског пада или нестабилности (Hargreaves, 2002).

Свака рационална политика када су у питању иновације морала би да се води у складу са Законом о иновационој делатности (2005, 2010). Међутим, проблеми се не могу једним законом решити. Они су много дубљи: „У транзицији је дошло до значајних промена јер су се државе попут Србије ослањале на страна улагања и релативно оскудна материјална средства којим располажу. Улагачи из иностранства рачунали су на јефтину радну снагу, пореске олакшице па су отварали нове погоне којима није био циљ да развијају истраживачко-развојне и иновативне активности. Тако да су се пре-

дузећа у Србији свела на погоне за производњу по упуштвима која су долазила из иностранства. Иновативне активности су запостављене од државе јер је њено улагање било занемарљиво (испод 1% бруто домаћег производа). У исто време у развијеном делу Европе улагање је износило 3% бруто домаћег производа (Ризнић, 2010).

Тренутна економска ситуација, затим старење становништва, одлив мозгова појачавају слабости када су у питању иновације па се само по себи намеће питање радикалних промена на том плану. Земљама у транзицији је потребна децентрализована, самообнављајућа али и повезана са развијеним земљама иновациона политика. За тако нешто најбоље може да послужи пример Панела о будућој иновационој политици у Европској унији (2009). Са Панела је стигао апел упућен политичарима и институцијама у коме се тражи проширење концепта иновација, синхронизација, иновација модела финансирања која се заснива на подели ризика и комбиновању инструментата финансирања. Овакав приступ је близак и земљама у транзицији и то, пре свега, због тога што више нема великих предузећа која су деловала као покретачи иновација. Њих има у Европској унији али се и тамо стручњаци залажу за промену парадигме и за укључивање малих и средњих предузећа у процесе иновација. То би требало искористити у земљама у транзицији где је улога људског капитала у великој мери запостављена. Самим тим нема конкуренције, финансирање је симболично. То је велики проблем јер се данас технолошки партнери препознају преко интереса и интеракције. О томе сведочи извештај „Отворене иновације и јавна политика у Европи“ (2011). Стратегије иновативности земаља у транзицији требало би да буду усклађене са међународним циљевима који су формулисани у ДАЦ и ОЕЦД. Ту стратегију би требало да усвоје земље у развоју.

Развијањем малих и средњих предузећа омогућена је већа покретљивост радне снаге. Размене идеја, средстава и технологије сада су стратешки усмерене на задовољење све издирљивијих потрошача. Истраживачко-развојне активности нису више тајна јер постоје различити облици заштите коришћења интелектуалне својине предузећа која не искључује сарадњу и деобу потенцијалних ризика. Удруживањем идеја и средстава скраћује се време стварања новог производа. Отворен модел иновација је у ствари образац за стратешко опредељење земаља у транзицији. Зато је свака сарадња домаћих са иностраним фирмама пожељна. То се не односи само на производна предузећа већ и на универзитете, институте, државне лабораторије итд. Свака стратегија мора да има иза себе логистику која ће подржати развој и будућу комерцијализацију иновација. Са друге стране информације такође играју веома значајну улогу и имају своје место у процесу стварања иновација. У ствари многа се знања преко њих генеришу. Па са њиховим правим коришћењем могу остварити боље позиције предузећа у односу на конкуренције (Fagerberg, Mowery & Nelson, 2004).

После доношења Закона о иновационој делатности Републике Србије створена је основа за оснивање Фонда за иновациону делатност. Његов циљ

је да подстиче иновативност како би иновација брже из академских канцеларија стизала до привреде. Овај фонд подразумева и помагање иновационе делатности у малим и средњим предузећима. По нашем мишљењу то је један од начина да се земља учини што мање зависном од страних инвестиција. Данас је више него јасно да је неопходно финансирање трошкова које правна лица имају у реализацији различитих активности, на пример: реорганизовање структуре предузећа, иновације маркетинга, информацијских технологија, подстицање израде патената и откуп права на њих итд. (Колџин, 2012). Све то није могуће без људског и социјалног капитала. Он је пресудан ресурс с тачке гледишта конкурентне способности и најуникалнији ресурс фирме (Hargreaves, 2002). Без људског и социјалног капитала нема ни привредног раста. Резултат фирме зависи од способности стратешког лидера да непрекидно развија и обједињује спољашњи и социјални капитал са унутрашњим социјалним капиталом фирме (Hitt & Duane, 2002, p. 7).

Што се тиче различитих облика сарадње у Србији је до сада урађено преко 150 пројеката које је углавном финансирала Европска агенција за реконструкцију. Међутим, то се више сводило на пружање савета, правна питања, процедуре, добијање микрофинансијских средстава (TAM/BAS Program Team Belgrade, 2008).

На отвореност предузећа утичу и запослени својим ставовима односом према вредностима, првенствено према раду и иновацијама, затим њихов карактер и спремност да своје стечено искуство и знање поделе са другима, као и спремност да прилагоде своје предузеће таквом моделу пословања. Многа нерешена системска питања стварају проблеме у процесу остваривања лиценци и прихватања иновација које долазе споља. Често је то узроковано страхом да ће услед недовољних знања статус радника бити угрожен. У таквим околностим међуљудски односи дивају поремећени. Способнији су отворени за интеракцију, они мање способни радије би да све остане по старом. Овај проблем захтева социолошко истраживање на већем узорку како би се дошло до релевантних резултата и истражиле унутрашње слабости када је у питању иновативност.

ЗАКЉУЧАК

Земље у транзицији карактеришу велике друштвене аберације које се одражавају на укупно стање друштва. Производња је у таквим земљама енормно пала. Карактерише из политичка нестабилност, односно неповољан амбијент за инвестиције. У таквим земљама се о иновацијама много више говори него што се предузимају кораци за побољшање стања.

Технолошке промене у индустријској организацији довеле су до реструктурирања међународних тржишта и промене у начину управљања. У таквим околностима земље у транзицији требало би да промене не само законску регулативу већ и утичу на промену свести својих грађана како би схватили значај иновација у извлачењу земље из кризе.

Креативна економија је прави термин који претпоставља читаву палету задатака који ће промовисати стваралачки принцип како би се унапредили технолошка инфраструктура, телекомуникација и информативне технологије. Креативна индустрија није могућа без нових идеја.

Иновативна активност у Србији је условљена улагањима државе. Нажалост, она износи испод 1% домаћег бруто производа, за разлику од Европе где улагање износи 3% са тенденцијом раста. Земљама у транзицији је потребна децентрализована политика како би се фирме лакше повезивале са фирмама у развијеним земљама.

Данас се све више говори о удруживању идеја како би се скратило време стварања новог производа. Отворен модел иновација је образац за стратешко одређење земаља у транзицији. После доношења Закона о иновационој делатности Републике Србије створена је основа за оснивање Фонда за иновативну делатност. Очекивања су да ће се иновације држе кретати од академских канцеларија до привреде.

Многа нерешена статусна питања код појединаца стварају одијум према новим идејама јер се плаше да неће моћи да одговоре новим технолошким захтевима. Са друге стране, они способнији су за отварање према другима, сарадњу и заједничке пројекте.

ЛИТЕРАТУРА:

- Amin, A. (1994). Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition. In *Post-Fordism: A Reader*. (p. 1-41), Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Baumol, W. J. (2010). *The Microtheory of Innovative Entrepreneurship*. NY: Princeton University Press.
- Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Бергер, П. & Бергер, Б (2004). *Социология: биографический подход*. Москва: Академический Проект.
- Wischnevsky, D. J. & Damanpour, F. (2006). Organizational Transformation and Performance: An Examination of Three Perspectives. *Journal of Managerial Issues*, № 18 (1), p. 104-128
- Geels, F., Hekkert, M. & Jacobsson, S. (2008). *The Dynamics of Sustainable Innovation Journeys, Technology Analysis and Strategic Management, Vol. 20, no. 5. pp. 521-536. Manchester, 2008.*
- Дацык, А.А. (2010). Исследование тенденций креативной экономики в России и за рубежом. В сборнике Проблемы развития инновационно-креативной экономики. Москва: Креативная экономика. <http://www.econference.ru/blog/confo6/176.html> приступљено 15.02.2015.
- Department for Culture, Media and Sport (2001). *Creative Industries Programme. Creative Industries Mapping Document*. London: DCMS.
- European Commission, (2009). *Final report of the Business Panel on future innovation policy, Reinvent Europe Through Innovation, From a Knowledge*

- Society to Innovation Society*, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/panel_report_en.pdf приступљено 11.03.2015.
- Закон о иновационој делатности, „Службени гласник РС“, бр.110/2005 и 18/2010.
 - Капицын, В.М. (2013). Социјалне измене: глобализација, модернизација, иновационо развоје. В сборнику *Межвузовски сборник научних трудов МГУПИ*, Москва: МГУПИ, с. 6-17
 - Колџин, Д. (2012), *Развој модела иновационе пољитике засноване на концепцији ошворених иновација*, докторска дисертација, Нови Сад: Факултет техничких наука.
 - Несватајлов, Г.А. (1995). Центар-периферијне одношења и трансформација постсоветској науци. *Социолошке истраживања*, № 12, с. 26-40
 - OECD, (1996). *Knowledge-Based Economy*. Paris: OECD.
 - OECD, (2005). *The Oslo Manual: Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data*. Paris: OECD.
 - Potts, J. (2011). *Creative Industries and Economic Evolution*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing Ltd.
 - Prahalad S.K. & Ramaswamy V. (2002). The Co-Creation Connection. *Strategy & Business*. (27) 50-61
 - Riznic, D. (2010), The Importance of Research and Development for Companies and Entrepreneurs in Gaining Competitive Advantage. *Entrepreneurship & Innovation Journal* Issue 2, Year II, 108-120; Faculty of Business and Management, the Ruse University.
 - Савић, Н. (2012). Улога знања и иновације креативних индустрија у савременој привреди. У *Иновације и предузетништво: Алати за успех на ширјишће ЕУ (Зборник радова)*, Београд: Факултет за економију, финансије и администрацију, Универзитет Сингидунум стр. 31-50
 - TAM/BAS Program Team Belgrade, (2008). *Boosting Serbian SME Exports to Europe*.
 - Fagerberg J., Mowery D.C. & Nelson R. R. (2004). *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford University Press.
 - Florida, R. (2003). *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
 - Hargreaves, A. *Teaching in the Knowledge Society*. Technology Colleges Trust Vision 2020 – Second International Online Conference, 13-26 October and 24 November-7 December 2002. <http://www.pgsmoes.net/Biblioteca/Hargreaves.pdf> приступљено 20.02.2015.
 - Hitt M.A., Duane R. (2002). The Essence of Strategic Leadership: Managing Human and Social Capital. *Journal of Leadership & Organizational Studies*. No. 9 (1), 3-14.
 - Howkins, J. (2001). *The Creative Economy*. New York: The penguin press.
 - Chesbrough, H., Vanhaverbeke, B.T. & Lopez, H. (2011). *Open innovation and public policy in Europe*. A research report commissioned by ESADE Business School & Science and Business Innovation Board AISBL, Science/Business Publishing Ltd, <http://www.sciencebusiness.net/Assets/27d0282a-3275-4f02-8a3cb93c2815208c.pdf> приступљено 10.03.2015.

- Schumpeter, J. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Row.

KNOWLEDGE, INNOVATIONS AND CREATIVE POTENTIAL AS A BASIS FOR ECONOMIC DEVELOPMENT AND SUCCESS OF TRANSITION

Summary

The author examines the problems of transition countries concerning the knowledge, innovations and creative potential. One of the principal problems is reshaping or re-establishment of business processes and models that will meet the demands of the modern consumer. In order to achieve this in accordance with the new economic and social development it is important to pay attention to the specialization and segmentation of production. The author pointed out the difference between mass production and flexible specialization. New markets and ways to support the competitiveness inevitably require a change in the habits of professional workers at all levels. The use of information technology is a prerequisite for the success of the transition. By shifting from the physical production in economy to the knowledge-based economy companies are becoming dependent on information. New information technologies allow users to properly use the production potential, i.e. to process knowledge into new knowledge and experience into new experience. Due to fierce global competition it is not enough for transition countries to rely only on efficiency, but also on the innovation that will enable the creation of advantages over their competitors. Countries in transition need to radically reassess the performance of the innovation process. The success of the company depends not only on the willingness of people to learn, but also on the rapid expansion of knowledge within and between firms. Nepotistic privatization has destroyed a large number of companies, so the entire transition economies have been reduced to the export of raw materials and services. In order to preserve the competitiveness it is necessary to increase the possibility of knowledge ex-

change. The development of the term “social capital” is not possible without changes in the field of knowledge management. It is necessary to focus on the phenomenon of “non-public knowledge” through monitoring, comparison, exchange of experiences, etc. In order to achieve that the authors suggest measures that involve a paradigm change when it comes to the treatment of innovators.

Keywords: Knowledge, innovation, potential, transition, development.

ULOGA I ZNAČAJ MENADŽMENTA LJUDSKIH RESURSA U PROCESU UPRAVLJANJA RAZVOJA ZAPOSLENIH

Naučna kritika, polemika

UDK 005.961:005.914.3

Mr.sci. Damir Šarić, dipl.ecc.¹
Doc.dr.sci.Idriz Čosić, dipl.ecc.²

Sažetak: *U radu su predstavljeni elementi koji se odnose na razvoj zaposlenih, odnosno upravljanje razvojem zaposlenih, koje predstavlja jedan od bitnih elemenata upravljanja ljudskih resursa u organizaciji. Imajući u vidu značaj razvoja zaposlenih, navedeni su bitni činioci koji omogućavaju pravce razvoja, putem obrazovanja, kao što je formalno, interno ili eksterno obrazovanje. Za menadžere ljudskih resursa planiranje razvoja zaposlenih uključuje i elemente mentorstva i instruktaze. Razvoj timova u organizaciji, razvoj menadžera svih nivoa doprinosi ukupnom razvoju organizacije. S tim u vezi u radu su izneseni pojedini oblici razvoja menadžera, planovi za razvoj i drugi bitni elementi vezani za upravljanje razvojem zaposlenih u organizacijama.*

Ključne riječi: *razvoj zaposlenih, obrazovanje, ljudski resursi, menadžeri,*

UVOD

U posljednje vrijeme kod nas i zemljama u susjedstvu, a već ranije u razvijenim ekonomijama, razvoj zaposlenih, priznat je sve više kao metoda organizacionog razvoja i izgradnje konkurentne prednosti na tržištu. Ona predstavlja jednu od glavnih funkcija menadžmenta ljudskih potencijala i sastoji se, ne samo od obuke i razvoja, nego i od pojedinačnog planiranja karijere, razvojnih aktivnosti, organizacionog razvoja, ocjene performansi i aktivnosti koje ističu potrebe za obukom i razvojem. Obuka i razvoj su centralni dio kontinuiranog

¹ Mr.Sc. Damir Šarić, dipl.ecc., Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, e-mail: damir-saric@hotmail.com

² Doc.dr.sci.Idriz Čosić, dipl.ecc., Livnica Čelika d.o.o. Tuzla, e-mail:cosic.idriz@gmail.com

napora usmjerenog na poboljšanje kompetencija zaposlenih i organizacionih performansi. Posebno je to aktualno u današnje vrijeme velikih promjena u zahtjevima i strukturi potrošača, tehnoloških dostignuća, pojavljivanja i razvoja novih tržišta i potreba. Navedeni trendovi stvaraju potrebu organizacionih promjena i razvoja kako bi organizacija uvijek bila spremna i sposobna da odgovori novim i kompleksnijim zahtjevima okruženja. Organizacije koje promjenu vide kao konstantu, koje iniciraju promjene i njima upravljaju, te shvataju svoje zaposlene kao ključne pokretače ovih procesa, njihov razvoj tretiraju kao potrebnu, odnosno poželjnu investiciju u uspješnu budućnost.

UPRAVLJANJE I ZNAČAJ RAZVOJA ZAPOSLENIH

Razvoj treba razlikovati od obuke zaposlenih. Neki menadžeri koriste ova dva pojma kao sinonime. Razni izvori ističu da između dva navedena pojma postoje bitne razlike: obuka zaposlenima pruža znanje i vještine potrebne za obavljanje sadašnjih poslova, dok razvoj uključuje učenje koje prevazilazi sadašnje poslove i fokusiran je dugoročno. Razvoj priprema zaposlene da prate dinamiku promjena i razvoja organizacije. Aktivnosti obuke i razvoja kreiraju potencijal da harmonizuju razvojne ciljeve zaposlenih sa korporativnom strategijom.³ Pod obrazovanjem se podrazumijeva pokušaj usađivanja procesa zdravog rezonovanja, odnosno poboljšanja sposobnosti razumijevanja i interpretacije znanja, a ne učenje pojedinačnih motoričkih vještina ili saopštavanje niza činjenica. Time je razvoj prevashodno usmjeren na aktivnosti ličnog napredovanja zaposlenog.⁴

Uspješni zaposleni, pripremljeni za pozicije sa većom odgovornosti, posjeduju analitičke, interpersonalne, konceptualne i specijalizovane vještine. Oni razmišljaju i razumiju. Obuka, sama po sebi, ne može da prevaziđe ljudsku nesposobnost razumijevanja odnosa uzroka i posljedice, sinteze iskustava, predviđanja odnosa ili logičkog razmišljanja. Zato se predlaže da razvoj zaposlenih uglavnom bude obrazovni proces a ne proces obuke. Sve češća primjena timskog rada, smanjenje uloge nadzora, učešće zaposlenih u postavljanju ciljeva sopstvenog rada i sve izraženiji fokus na kvalitet i klijente, zauvijek su promijenili način na koji se shvata razvoj zaposlenih. U skladu s tim, organizacijama sada trebaju zaposleni sa novim vještinama, znanjima i sposobnostima.

Ovde se može prikazati klasičan primjer značaja razvoja zaposlenih. Velike američke kompanije izdvajaju milijarde dolara za razvoj svog najvažnijeg resursa - ljudskog potencijala.⁵ Jasno je da su to ogromne investicije, ali uspješne

³ Mondy, R. Wayne, Noe, M. Robert, (2005) *“Human Resource Management, 9th edition,”* Prentice Hall, str. 202.

⁴ Ellis, K, (2003), *„Making Waves With Leadership Crisis on The Horizon, Organizations Are Looking Within to Build Talent Pools Of Their Own“*, Training, Jun 2003, str 16-22, takođe *„The Changing Face of Talent Management“*, HR Focus, str.1

⁵ Galvin, Tammy (2002), *„Industry report 2002“*, Training 39, str. 27

kompanije vide korelaciju između značajnih, dobro strukturiranih programa razvoja i dugoročnog poslovnog uspjeha.⁶ Na skoro svim tržištima klijenti zahtijevaju veći kvalitet, niže troškove i kraće (brže) poslovno-proizvodne cikluse. Da bi zadovoljile ove zahtjeve, organizacije kontinuirano moraju unapređivati svoje performanse. Brzi tehnološki napredak i poboljšani poslovni procesi uvijek su bili značajni faktori na čijim izazovima su kompanije sticale konkurentsku prednost. Ipak, najznačajnija konkurentska prednost svake organizacije su njeni zaposleni koja se održava provođenjem kontinuiranih programa obuke i razvoja.⁷

Strateški cilj organizacije jeste poboljšane performanse, koje su krajnji cilj programa obuke i razvoja. Značajan broj organizacija naprednog razmišljanja postale su ili teže da postanu organizacije koje uče. Organizacija koja uči prepoznaje ključni značaj kontinuirane obuke i razvoja performansi i o tom pitanju preduzima odgovarajuće aktivnosti. Takve organizacije vide razvoj kao stratešku investiciju a ne kao rashod.

Programi obuke i razvoja danas se nagrađuju većom satisfakcijom klijenata, razvojem partnerstva, unapređenjem aktivnosti istraživanja i razvoja i na kraju, ostvarenjem krajnjeg cilja organizacije.⁸ Još jedan primjer koji karakteriše značaj razvoja zaposlenih, Biro za cenzus, uz podršku Ministarstva za obrazovanje, u Americi istraživao je potencijalni uticaj obuke na produktivnost, u odnosu na druge ključne faktore. Došlo se do sljedećih rezultata: rast nivoa obrazovanja pojedinca za 10% povećava produktivnost za 8,6%.⁹

PROCES RAZVOJA ZAPOSLENIH

Zaposleni se najčešće razvijaju radnim iskustvom ili dodatnim obrazovnim programima.

U novije vrijeme sve više se primjenjuje praksa strukturiranih međuljudskih profesionalnih odnosa koji su usmjereni na razvoj. Tu se ubraja mentorstvo i instruktaza i druge vrste profesionalne razvojne supervizije. Uloga menadžmenta u razvoju zaposlenih od velike je važnosti. Razvoj zahtijeva samoinicijativu zaposlenog, radoznalost, spremnost na učenje i posvećenost ličnim ciljevima. Ipak, menadžment je zadužen da stvori radni ambijent u kojem se razvoj podstiče, pomaže, a ne sprečava.

Menadžment ljudskih resursa mora biti orijentisan na stalno unapređenje i razvoj kako bi zaposlenim omogućio profesionalni rast i razvoj. U velikim organizacijama potencijalni zaposleni izjašnjavaju se o ličnoj viziji i razvojnim ciljevima. Na takav način organizacije odmah dobijaju jasnu sliku o zaposlenom i

⁶ Stanely, T.L., (2002), „*Good Training Programmes Don't Just Happen*“, Supervision 83, str. 8.

⁷ Mondy, R. Wayne, Noe, M. Robert, (2005) „*Human Resource Management, 9th edition*,“ Prentice Hall, str. 202

⁸ Krell, Eric, (2001), „*Training Earns Its Keep*“, Training 38, str. 68.

⁹ Smith, Ricky, (2001) „*Assessing Your Maintenance Training Needs*“, Plant Engineering 55, str. 56.

njegovim ličnim ciljevima. One tako mogu da ocijene koliko su lična vizija zaposlenog i organizaciona vizija bliske, na koji način mogu privući zaposlenog da ostane u organizaciji i koje će instrumente obazbijediti za njegov razvoj. Kompanije često ugrađuju ove metode u redovne poslovne procese i svoje politike rada korišćenjem unapređenja, degradacija, transfera, rotacija, asistencija i komisijskih zadataka kao metoda razvoja.

Unapređenje je očigledna metoda razvoja zaposlenih. Unapređeni zaposleni preuzimaju veće odgovornosti i nadležnosti u zamjenu za veću zaradu, beneficije i privilegije. Psihološki unapređenje pomaže zadovoljenju potreba zaposlenih za sigurnošću, pripadnošću i ličnim razvojem. Unapređenja su važne organizacione odluke koje zahtijevaju veliku pažnju, isto onoliko koliko i sve ostale odluke vezane za zaposlene i zapošljavanje. Ove odluke su onoliko uspješne koliko organizacije više intenzivne potrage za zaposlenim, ali i koliko imaju jasne standardizovane i razumljive informacije dostupne svim kandidatima.

Imajući u vidu značaj svakog zaposlenog organizacije moraju da nastave da rade i sa onim zaposlenim koje je unapređenje mimoišlo. Istraživanja pokazuju da ovi pojedinci često osjećaju da su nepravedno tretirani, njihova predanost opada a odsustnost s posla raste. Istovremeno, unapređeni zaposleni pokazuju povećanu predanost poslu¹⁰. Kako bi minimizirali odbrambeno ponašanje, ključno je da su procedure koje se koriste za donošenje odluka o unapređenju prihvatljive, validne i pravedne za kandidate koji nisu unapređeni. U organizacijama u kojima je izraženo sindikalno organizovanje, pitanje unapređenja često je povezano sa pitanjem seniorstva.

To znači da oni koji su u organizaciji duže imaju prednost prilikom unapređenja u odnosu na one koji su kasnije zaposleni. Unapređenja takođe mogu da budu pod uticajem strogih politika unutar organizacije. Ipak, u nekim situacijama postoje izuzeci koji opravdavaju unapređenje talentovanog mlađeg kolege ili zapošljavanje eksternog kandidata.

Rotacija je kao metod razvoja u našoj zemlji najzastupljenija u bankarskom sektoru (šalterski radnici) i u trgovini. Ona uključuje pomjeranje zaposlenih na različite pozicije u organizaciji u cilju proširenja njihovih vještina, znanja i sposobnosti. Vertikalne rotacije nisu ništa drugo do unapređenja. Horizontalna rotacija uglavnom uključuje nekoliko pozicija istog ranga i zaposleni na tim pozicijama rotiraju se u određenom vremenskom periodu (npr. jednom sedmično). Na taj način svi dobijaju iskustvo u radu na svim pozicijama uključenim u rotaciju. To je odlična metoda proširenja izloženosti zaposlenog poslovnim operacijama organizacije, a time i prelazak sa specijaliste obučenog za jednu specifičnu operaciju u generalistu osposobljenog za više različitih operacija. Rotacija podstiče povećanje radnog iskustva zaposlenog, omogućava apsorpciju novih informacija, smanjuje dosadu na poslu i stimuliše razvoj novih ideja. Isto tako rotacija pruža priliku za objektivniju ocjenu performansi zaposlenog od strane nadređenih.

¹⁰ Schwarzwald, J., Koslowsky, M. & Shalit, B., (1992), „A field of study of Employees Attitudes and Behaviours After Promotion Decisions“, Journal of Applied Psychology 77, str. 511-514

Transferi po svojoj funkciji su slični rotaciji, jer su vid pomjeranja zaposlenih sa pozicije na poziciju u okviru organizacije, a sve u cilju razvoja. Rotacija se događa uglavnom u okviru jedne organizacije ili poslovne jedinice, dok su transferi uglavnom orijentisani na premještanje u udaljenije dijelove kompanije (npr. nova i postojeća fabrika u drugoj državi ili mjestu). U svakom slučaju transfer podrazumijeva potpunu promjenu mjesta boravka ili radnog mjesta za neko slično ili različito u drugom mjestu. Transferi su odlična prilika za napredovanje i razvoj. Zaposleni se stavljaju u neobične situacije sa kojima moraju da se izbore (od preseljenja, uklapanja u novu životnu i radnu okolinu, učenje novog posla i sl.), a sve je to odlična prilika za učenje i razvoj.

Degradacija je često potcijenjena metoda razvoja, nepoželjna od strane zaposlenih jer podrazumijeva smanjenje plate, statusa, privilegija ili prilika. Dešava se rijetko i najčešće je prate apatija, depresija i neefikasnost zaposlenog, a ima uticaj i na moral radne grupe. Zbog toga menadžeri preferiraju da takvog zaposlenog lateralno pomjeraju, ili da ga otpuste, radije nego da ga degradiraju. Degradacija se može javiti kao posledica disciplinske mjere, nesposobnosti zaposlenog da se nosi sa zahtjevima odgovornijeg posla, zdravstvenih problema ili promjene interesa (želja za prelaskom iz proizvodnje u prodaju i sl.). Ona takođe može da bude posljedica strukturalnih promjena, kada se vršiocima dužnosti menadžera vraćaju na svoja prvobitna radna mjesta projektnih lidera, tehničkih specijalista i internih konsultanata ili zbog neophodne reorganizacije kompanije. Ipak, degradacije treba da budu obostrano zadovoljavajuće. Istovremeno one pružaju priliku za sticanje radnog iskustva, a time i razvoja zaposlenih.

Asistencije takođe mogu da posluže kao prilika za razvoj, naročito ako je neko asistent na nekom zanimljivom projektu ili iskusnom i uspješnom stručnjaku od koga se može dosta naučiti. Asistenti često pomažu radu raznih odbora i obavljaju poslove pod nadzorom podržavajućeg instruktora. Na takav način oni stiču iskustvo u raznim menadžerskim aktivnostima i pripremaju se za preuzimanje odgovornosti sljedećeg višeg nivoa menadžmenta.

Komisijски zadaci pružaju priliku zaposlenim da učestvuju u donošenju odluka, uče gledajući druge kako rade i istražuju specifične organizacione probleme. Privremene komisije često djeluju kao radna grupa za rješavanje problema, iznalaženje alternativa i preporuka rješenja. Ovakvi privremeni zadaci mogu da budu interesantni i stimulatívni za razvoj zaposlenih. Imenovanje za punopravnog člana trajne komisije povećava izloženost zaposlenog drugim članovima organizacije, proširuje njegovo razumijevanje i pruža priliku za napredovanje i rast, kao i za davanje prijedloga pod nadzorom drugih članova komisije.

UNAPREĐENJE RAZVOJA ZAPOSLENIH KROZ OBRAZOVANJE

Zaposleni mogu da se razvijaju i sticanjem obrazovanja. Treba naglasiti da ni jedna od ovih metoda nije bolja od druge. Razvoj je kompletniji i dugoročniji ako je stečen proširivanjem teorijskog znanja uz praktičnu primjenu. Razvoj

sticanjem radnog iskustva nije jedina metoda razvoja. Obrazovanje je, kao druga metoda razvoja, kod nas jako rasprostranjena. Vrlo često dešava se da zaposleni koji imaju želju za napredovanjem odluče da unaprijede svoje teorijsko znanje i steknu višu stručnu spremu, jer se time kvalifikuju za odgovornije i više pozicije. To je naročito izraženo u javnim institucijama u kojima se platni razred određuje prema koeficijentu stručne spreme. Prelaskom u viši rang obrazovanja ostvaruje se i viši platni razred, socijalno i penzijsko osiguranje, a time, i veće penzija.

Do ovakvog zaključka dolaze i zaposleni u zrelijim godinama koji shvataju da se mora živjeti u korak s vremenom i odlučuju se za dodatno obrazovanje. Kad se spomene dodatno obrazovanje često se automatski pretpostavlja formalno obrazovanje, odnosno više škole, fakulteti, magistarske ili doktorske studije. Ipak, obrazovanje danas može da se stekne i na druge načine, zavisno od stepena željene specijalizacije. Brojne kompanije, kao što je već naglašeno, osnivaju sopstvene univerzitete koji obučavaju zaposlene iz oblasti koje su od interesa za poslovanje kompanije. U metodu obrazovanja ubrajaju se i razni kratkoročni programi obuke, seminari i konferencije i članstvo u profesionalnim udruženjima.

Kod nas se najčešće primjenjuje sistem tradicionalnog ili formalnog obrazovanja. To podrazumijeva pohađanje univerzitetskih, odnosno dodiplomskih studija, postdiplomskih studija i izrada doktorskih disertacija. Oni zaposlenima pružaju šire obrazovanje ali i specifična stručna znanja iz šire naučne oblasti. Ovi programi obrazovanja pohađaju se van radnog mjesta i najčešće iziskuju mnogo slobodnog vremena i posvećenosti. Ukoliko uoče koristi od dodatnog obrazovanja zaposlenog, organizacije mogu zaposlenom da odobre slobodno vrijeme kako bi se posvetio učenju. One takođe mogu i da mu tokom školovanja isplaćuju punu platu. Ponekad ne postoji razumijevanje za ovakve prioritete zaposlenih, pa organizacija može da odluči da zaposlenom isplati nadoknadu samo za efektivno radno vrijeme.

Generalno pravilo iz prakse, iako postoje izuzeci, je da uspješnije i veće organizacije više podržavaju razvoj zaposlenih, a manje i slabije razvijene ne vide mnogo koristi od toga. U takvim slučajevima razvoj zaposlenog dodatnim obrazovanjem provodi se uz ličnu upornost i inicijativu i na vlastiti teret. Treba ipak istaći da postoji sve više i više pozitivnih primjera i da se politike razvoja zaposlenih sve češće mogu naći i u našim kompanijama. Korporativni univerziteti i razvojni centri radi pružanja prilika razvoja zaposlenih omogućuju da se razvijaju u najrazličitijim oblastima na fleksibilan način, prilagođen radnim obavezama, uz primjenu raznovrsnih metoda.

Broj korporativnih univerziteta, razvojnih centara i javnih koledža stalno raste, jer kompanije uočavaju da na takav način stiču konkurentske prednosti privlačenjem i zadržavanjem talentovanih kandidata spremnih na promjene i razvoj. Ako nemaju svoju jedinicu za razvoj, organizacije mogu zaposlenog da pošalju na pohađanje eksternih programa razvoja. Postoje razne organizacije i konsultantske kuće koje uz određenu nadoknadu organizuju programe razvoja za zaposlene. Brojne konsultantske kuće uočile su ovu praznu tržišnu nišu i

izgradile strategiju pružanja asistencija zaposlenim (programi obuke, mentorstvo, savjetovanje zaposlenih, planiranje karijere i sl.). Ova metoda razvoja, očigledno, ima svoje prednosti ali i nedostatke.

Prvenstveno, organizacije često plaćaju programe razvoja koji su sastavljeni po sistemu "jedno rješenje odgovara svima", i nisu prilagođeni da odgovore na specifične potrebe organizacije, naročito ako se radi o pojedincima koji se pridružuje već organizovanom programu razvoja. Istovremeno, ova metoda za organizaciju može da bude prilično skupa. Prednost joj je što zaposlene obučavaju stručnjaci koji su specijalisti za date oblasti. Takođe, ako je riječ o grupi zaposlenih iz jedne organizacije, program može da se dizajnira tako da tačno odgovara potrebama organizacije. Svaka organizacija detaljno analizira prednosti i nedostatke i odlučuje se za opciju koja joj najviše odgovara.

Seminari, konferencije i simpozijumi, kao i razni drugi stručni ili fokusirani sastanci često se smatraju sinonimima. Ipak razlike su vidljive. Seminar obično uključuju malu grupu praktičara koji se bave nekim istraživanjem ili studijom i često sastaju pod vođstvom iskusnijeg stručnjaka. Konferencija predstavlja sastanak, konsultaciju, diskusiju ili razmjenu ideja i mišljenja. Simpozijum je sastanak zbog diskusije koji se organizuje tako da postoji publika i neko ko vrši prezentacije novih nalaza ili izvještaja na datu temu. Ipak nešto im je zajedničko. To su stručni, profesionalni sastanci koji uglavnom za cilj imaju unapređenje prakse prisutnih praktičara. Organizacijama je u interesu da šalju svoje praktičare i stručnjake na ovakve skupove jer se na takav način razvijaju, saznaju za nove ideje, metode ili najbolje prakse. Na ovakvim skupovima obavezno se razgovara o različitim slučajevima iz prakse, iskustvima, prednostima i nedostacima koji su od velikog značaja za zaposlene u praksi, a time i za organizaciju i njeno poslovanje.

Vrlo često zaposleni se specijalizuju za određenu oblast, dobiju specijalističku licencu za rad i u toj oblasti se razvijaju. Očigledan primjer su računovođe koje se uključuju u savez računovođa i revizora, od njega dobijaju licencu za rad, razvijaju se i uče za sticanje viših licenci, stalno pohađaju seminare i simpozijume iz računovodstva ili revizije, informišu se o novim praksama, procedurama i zakonima i na takav način se razvijaju. To je specijalizovan i uzak razvoj iz samo jedne oblasti, ali istovremeno znači i postojanje zaposlenih koji iz date oblasti imaju temeljno stručno znanje. Ako organizacije uvide korist od ovakvog razvoja zaposlenih one svojim zaposlenim plaćaju članarine, kotizacije, učešća i odobravaju odsustva sa posla radi stručnog usavršavanja. Treba pomenuti da se ovakvo usavršavanje vrlo često provodi na teret i inicijativu zaposlenog, uz malo razumijevanja poslodavaca za neophodnost i koristi razvoja.

MENTORSTVO I INSTRUKTAŽA U RAZVOJU ZAPOSLENIH

Mentorstvo i instruktaza najčešće se spominju zajedno i kao sinonimi. Sličnosti su očigledne, jer i mentor i instruktor koriste slične vještine. Mentorstvo i

instruktaža predstavljaju strukturirane i definisane međuljudske odnose kojima je prevashodan cilj razvoj kandidata.

Mentorstvo i instruktaža imaju zajedničke sličnosti i podrazumijevaju interakciju jedan na jedan, kako bi postigli specifičan i jedinstven razvoj i rast kandidata. Ipak oni se ne bi smjeli koristiti kao termini koji označavaju istu vrstu aktivnosti. Mentorstvo i instruktaža se u mnogome razlikuju, mada su te razlike često suptilne i teško prepoznatljive.

Mentor u organizaciji je najčešće stariji zaposleni koji ima više radnog iskustva ili znanja od kandidata. U organizacijama se kao mentor često imenuje neko ko je dugo zaposlen i poznaje organizacionu kulturu, politike, kodeks ponašanja i procedure. Njegov zadatak je da novozaposlene što bolje upozna sa organizacijom. Mentor se može dodijeliti sa zadatkom da pomogne postojećem zaposlenom da riješi određeni problem na radnom mjestu, nadgradi znanja ili iskustva ili radi potrebe promjene stava i ponašanja. Takođe mentorstvo se kao metoda može koristiti za razvoj menadžera. Mnogi vjeruju da je za uspjeh (ili da bi se došlo do vrha organizacije) neophodno imati mentora.¹¹ Ovo je posebno važno za žene ili nacionalne manjine koje se suočavaju sa "staklenim vratima". Studije pokazuju da žene koje imaju mentora, naročito ženu za mentora, imaju više šansi za napredovanje u karijeri, poboljšanju radnih vještina, dobiju više plate i zadovoljnije su svojim radom.¹²

U zavisnosti od organizacije i odnosa, mentor može da ima različite uloge: pomaže zaposlenom da riješi određeni problem, poboljšava radni pristup ili ponašanje, uči novim vještinama, pruža izazovne zadatke i projekte, štiti kandidata od negativnih uticaja, pomaže razvoju pozitivnih performansi kandidata (tim više što mentori za kandidate najčešće uzimaju ljude u kojima vide sebe ili koji su im zbog nečega slični) i podstiče unapređenja.

Instruktaža je vrlo slična mentorstvu, tako da mnogo toga što je rečeno za mentorstvo važi i za instruktažu, a razlike su samo suptilne. Ideja o instruktaži dolazi iz sporta, a mentorstvo je više povezano sa karijerama i savjetodavnim radom. Instruktaža se primjenjuje kod jasno definisanih ciljeva koji se baziraju na poboljšanju vještina i performansi. Instruktor je tu da, jedan na jedan, kandidatu objasni, pokaže i da ga nauči novim vještinama, baš kao trener u sportu, ili instruktor na časovima vožnje motornih vozila. Instruktor predaje, uči, pokazuje i priprema kandidata za neke nove tehničke vještine i znanja. Instruktor je tu da kandidatu pokaže kako da nešto radi na jasno definisan način. Instruktaža je češća kod poslova koji su fizičko-tehničke prirode, na primjer, proizvodnja ili kada se radi o standardizovanoj usluzi. Očigledne prednosti instruktaže su učenje uz rad, povećana prilika za visoku interaktivnost i brze povratne informacije na ostvarene performanse. Glavni nedostatak joj je što kandidat često nastavlja sa istim stilom rada i praksama u organizaciji kakve je imao prije in-

¹¹ Mondy, R. Wayne, Noe, M. Robert, (2005), "Human Resource Management, 9th edition," Prentice Hall, str. 211

¹² Keating, Lisa, (2002), "Women Mentoring Women: The Reward of Giving," Women in Business, str. 28

struktaže. Uspjeh instruktora prvenstveno zavisi od njegove sposobnosti da bude dobar učitelj. Najčešće instruktori na poslu su direktno nadređeni menadžeri, mada oni tu ulogu često izbjegavaju jer davanje iskrene povratne informacije o radnim performansama zaposlenih stvara nelagodu.

POJAM RAZVOJA MENADŽERA

Razvoj menadžera i u teoriji i u praksi izdvaja se od razvoja ostalih zaposlenih. On obuhvata sve procese učenja koje organizacija pruža a što za rezultat ima postizanje vještina i znanja potrebnih za sadašnje i buduće menadžerske pozicije. Obrazovanje i obuka odnose se na obučavanje i usavršavanje zaposlenih kako bi uspješnije obavljali aktuelne poslove, odnosno sadašnje zadatke.

Razvoj se odnosi na obrazovanje menadžera i stručnjaka u cilju sticanja vještina koje su im potrebne za sadašnje i buduće poslove.¹³ To je proces kojim menadžeri dobijaju potrebne vještine, iskustvo i stavove neophodne da postanu ili ostanu uspješni lideri u svojim organizacijama.¹⁴ Razvoj menadžera sve više postaje preokupacija razvijenih organizacija i jedna od najvažnijih aktivnosti menadžmenta ljudskih potencijala.

Bitno je naglasiti da menadžeri na višem nivou treba da posjeduju više interpersonalnih vještina i poslovnog znanja a manje tehničkog znanja. Takođe bitno je istaći da razvoj menadžera predstavlja svaki pokušaj da se poboljša sadašnja ili buduća uspješnost menadžmenta sticanjem znanja, mijenjanjem stavova ili povećanjem vještina i sposobnosti,¹⁵ čime se povećava menadžerska uspješnost i fleksibilnost.

Istraživanje prakse menadžmenta ljudskih potencijala u 500 najuspješnijih svjetskih kompanija pokazuje da se razvoj menadžmenta tretira kao važna pretpostavka organizacione uspješnosti i razvoja, te da se u njega ulaže sve više vremena, ljudi i materijalnih sredstava, kao i da organizacije razvijaju vlastitu praksu i programe.¹⁶ Istraživanje pokazuje sljedeće:

- 91% kompanija organizuje obuku srednjeg menadžmenta, a 51% razvoj viših menadžera,
- najčešći oblici obrazovanja su seminari ili drugi interni programi u organizaciji i najpopularniji pristup obrazovanju su konferencije, ali se često upotrebljavaju i druge tehnike uključujući simulacije, filmove i poslovne igre.

Iako razvojni programi pružaju ključna znanja i vještine proces učenja takođe zahtijeva ličnu angažovanost menadžera. Često se kaže da je razvoj mena-

¹³ Vicera, A.A., Taylor, Freeman, M.W., V.T.,(1994), „Executive Development in Major Corporations: A Ten-Year Study“, Journal of Management Development, 13, str. 431

¹⁴ Hodgetts, R.M.,(1985), „Management“, Orlando, Academic Press, str. 274

¹⁵ Dessler, G.,(1991), „Personnel/Human Resource Management“, 5th edition ed., Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, str. 283

¹⁶ Šiber, F.B.,(1999) „Management Ljudskih Potencijala“, Golden Marketing Zagreb, str. 778

džera usmjeren na nejasnije definisane vještine i da u njemu menadžeri preuzimaju mnogo veću odgovornost za lični razvoj.¹⁷

Brojni su razlozi i ciljevi razvoja menadžera u organizacijama, a najvažniji su:¹⁸

- pomoć organizaciji da se brže razvija i raste i jačanje konkurentske sposobnosti,
- osiguravanje dostupnosti i spremnosti kvalitetnih menadžera za popunjavanje sadašnjih i budućih menadžerskih pozicija,¹⁹
- stvaranje poluge za održavanje i razvoj organizacionog naslijeđa i oblikovanje organizacione kulture prezentovanjem njene misije, vrijednosti i prakse menadžmenta,
- priprema i osposobljavanje menadžmenta za rješavanje kompleksnih poslovnih problema u promjenljivom okruženju prenošenje iskustava, znanja i vještina potrebnih za buduće poslove i pozicije,
- razvijanje pojedinaca spremnih da preuzmu odgovornosti i pozicije višeg menadžmenta,
- sprečavanje menadžerske obsolentnosti (zastarijevanja) i stalno aktueliziranje i širenje znanja i vještina,
- povećanje ukupne menadžerske uspješnosti i fleksibilnosti i osiguravanje višeg radnog zadovoljstva menadžera.

INTERNI ILI EKSTERNI PROGRAMI RAZVOJA

Prednosti razvoja menadžera su brojne i zato im je neophodno posvećivati permanentnu pažnju. Programme razvoja uspostavile su mnoge svjetske kompanije, ali sve više univerziteta nudi ovakve programe poslovnom sektoru. Univerziteti i fakulteti često posjeduju znanja i vještine koja se ne mogu dobiti unutar poslovnih organizacija. Često se postavlja pitanje da li je bolje program razvoja organizovati interno ili angažovati spoljne konsultante. To zavisi od slučaja do slučaja, ali najčešći razlozi za organizovanje eksternih programa razvoja su sljedeći: eksterni pogledi na bitne teme, nova gledišta, izloženost fakultetskim stručnjacima i istraživačima i šira vizija.

S druge strane, prednosti internog programa razvoja menadžmenta su: obuka zasnovana na stvarnim potrebama, niži troškovi, kraće trajanje, konzistentnost relevantnih materijala, bolja kontrola sadržaja i razvoj organizacione kulture i timskog rada. Organizacije u Americi svoje razvojne napore prevashodno usmjeravaju na menadžere i profesionalce. Više od polovine novca namijenje-

¹⁷ Hall, D.T., and Associates, (1986), „*Career Development in Organization*“, San Francisco, Josey Bass.

¹⁸ Šiber, F.B., (1999), „*Management Ljudskih Potencijala*“, Golden Marketing Zagreb, str. 778

¹⁹ Dessler, G., (1991), „*Personnel/Human Resource Management*“, 5th edition ed., Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, str. 308; Hodgetts, R.M., „*Management*“, Orlando, Academic Press, 1985, str. 274; Megginson, L.C., Franklin, G.M., Byrd, M.J., „*Human resource Management*“, Huston, TX, DAME, 1995, str. 183

nog razvoju troši se na ove dvije grupe zaposlenih. Na razvoj profesionalaca ulaže se 29%, za menadžere 27%, a na prodajno osoblje 12% ukupnog novca namijenjenog obuci i razvoju.²⁰ Kao i kod obuke, proces razvoja menadžera podrazumijeva: procjenu organizacionih potreba, procjenu performansi i potreba menadžera i razvoj menadžera.

ZAKLJUČAK

Menadžment ljudskih resursa mora biti orijentisan na stalno unapređenje i razvoj kako bi zaposlenim omogućio profesionalni rast i razvoj. Obuka i razvoj su centralni dio kontinuiranog napora usmjerenog na poboljšanje kompetencija zaposlenih i organizacionih performansi. Značajan broj organizacija naprednog razmišljanja postale su ili teže da postanu organizacije koje uče. Organizacija koja uči prepoznaje ključni značaj kontinuirane obuke i razvoja performansi i o tom pitanju preduzima odgovarajuće aktivnosti.

Mentorstvo i instruktaza predstavljaju strukturirane i definisane međuljudske odnose kojima je prevashodan cilj razvoj kandidata. Mentorstvo i instruktaza imaju zajedničke sličnosti i podrazumijevaju interakciju jedan na jedan, kako bi postigli specifičan i jedinstven razvoj i rast kandidata.

Razvoj menadžera i u teoriji i u praksi izdvaja se od razvoja ostalih zaposlenih. On obuhvata sve procese učenja koje organizacija pruža a što za rezultat ima postizanje vještina i znanja potrebnih za sadašnje i buduće menadžerske pozicije.

Izgradnja timova podrazumijeva niz aktivnosti, metoda i tehnika koje su usmjerene na uspješnije i efikasnije djelovanje tima, timskog ponašanja i odnosa u okviru tima.

LITERATURA

- Dessler, G., „*Personnel/Human Resource Management*“, 5th edition ed., Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1991,
- Ellis, K, „*Making Waves With Leadership Crisis on The Horizon, Organizations Are Looking Within to Build Talent Pools Of Their Own*“, Training, 2003,
- Galvin, Tammy, „*Industry report 2002*“, Training 39, 2002,
- Greenhaus, J.H., „*Career Management*“, Chicago: Dryden, 1987
- Hall, D.T., and Associates, „*Career Development in Organization*“, San Francisco, Josey Bass, 1986
- Hodgetts, R.M., „*Management*“, Orlando, Academic Press, 1985,
- Keating, Lisa, „*Women Mentoring Women: The Reward of Giving*“, Women in Business 53, 2002.

²⁰ „Where Do Training Dollars Go“, Training 36, Oktobar 1999., str. 60

- Krell, Eric, „*Training Earns Its Keep*“, Training 38, 2001,
- Mondy, R. Wayne, Noe, M. Robert, „*Human Resource Management, 9th edition*,“ Prentice Hall 2005,
- Schwarzwald, J., Koslowsky, M. & Shalit, B., „*A field of study of Employees Attitudes and Behaviours After Promotion Decisions*“, Journal of Applied Psychology 77, 1992,
- Smith, Ricky, „*Assessing Your Maintenance Training Needs*“, Plant Engineering 55, 2001,
- Stanely, T.L, „*Good Training Programmes Don't Just Happen*“, Supervision 83, 2002,
- Šiber, F.B., „*Management Ljudskih Potencijala*“, Golden Marketing Zagreb, 1999,
- Vicera, A.A., Taylor, Freeman, M.W., V.T., „*Executive Development in Major Cooperations: A Ten-Year Study*“, Journal of Management Development, 13, 1994,

THE ROLE AND IMPORTANCE OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE PROCESS OF MANAGING EMPLOYEE DEVELOPMENT

Summary

The paper presents the elements that refer to employee development, regarding managing employee development, which represents one of the crucial elements of the management of human resources in the organization. Given the importance of employee development, these are important factors that enable the directions of development, through education, such as formal, internal or external education. For human resource managers, planning employee development also includes elements of mentoring and trainings. Team development in the organization, as well as managers development at all levels, contributes to the overall development of the organization. In this regard, the paper presents some forms of manager development, plans for development and other important elements related to managing employee development in organizations.

Keyword: employee development, education, human resources, managers,

THE CORPORATE GOVERNANCE OF THE LARGE GERMAN CORPORATIONS AND POSSIBILITIES FOR PRACTICE IMPLEMENTATION IN REPUBLIC OF SRPSKA

Naučna kritika, polemika

UDK 005.961:005.914.4

Đorđije Šipčić, dipl. ecc

Glavni menadžer u Andrićgrad d.o.o.¹

Summery: *Germany has two tier corporate governance system, supported by its culture and working tradition which make this system very specific and to the some extent unique in the world. Moreover, objective of this analysis is to show changes in the German corporate system in the last twenty years. The key supporter in this analysis was taxes reform in 2002 year and other corporate reforms which took place in the last twenty years. Consequently, we looked at how these reforms reflected on the whole system, and we may say that corporate governance in Germany tends to go in the direction of Anglo-Saxon systems but that transformation is going very slowly. Nevertheless, we noticed significant changes in the ownership structure of large German corporations. There is a substantial increase in the number of institutional and small investors, and more importantly there is a noticeable decrease of bank influence on German corporations over time. From the other side, rules of workers and co-determination play important roles in German corporate world, which give considerable power to labour unions and while doing that prevent any significant changes on corporate system which are against workers interests. Public large corporate systems in Republic of Srpska stayed mainly ruined during transition period while private large corporations are facing difficulties in everyday business activities. Implementation of German governance practice to Republic of Srpska corporations would lead to better business results in company performance.*

Key words: *German corporate governance, tax reforms, transformation, Republic of Srpska large corporations*

¹ preduzetnik90@gmail.com

INTRODUCTION

Tradition, culture and people's mentality make high influence in every aspect of the corporate life in many countries around the globe. As a result of this diversity many large corporations work according to various rules and the different corporate laws. In some corporations managers are paid according to performance, in other labor syndicates have big power and so on. Nevertheless, there is a presence between law and corporate governance from one side and financial system and its development from the other side. For instance, Germany with its characterized corporate governance system becomes one of the wealthiest economies in the world. Moreover, according to some economists, corporate governance is defined as the process of controlling management and of balancing the interests of all internal stakeholders and other parties (external stakeholders, governments and local communities) who can be affected by the corporation's conduct in order to ensure responsible behavior by corporations and to achieve the maximum level of efficiency and profitability for a corporation. (Jean J du Plessis, James McConvill and Mirko Bagaric 2005)

What is a good corporate governance system? Any system is good as long as it increases business value. However, the system used in Anglo-Saxon countries tries to maximize shareholder's value and is more market based where shareholders have full rights to appoint board members, and in that way indirectly make important decisions for the company. In the rest of the world we can find systems which more or less try to target shareholders value and where banks may play important roles in corporate governance. All this systems have different impact on managerial behavior.

In addition, when we talk about German corporate system we have to take into consideration that German companies are amongst the most powerful world companies, and that German economy is one of the wealthiest economies in the world. Reasons for this success we may find in German—unique corporate governance system, which is heavily regulated and established on German hard working tradition and specific economic culture. Moreover, Large German companies have two boards of directors: the supervisory board (Aufsichtsrat) and management board (Vorstand). Half of the supervisory board's members are elected by employees, including management and staff as well as labor unions. The other half represents stockholders, often including bank executives. (There is also a chairman who can cast tie-breaking votes if necessary.) The supervisory board oversees strategy and elects and monitors the management board which operates the company. Thus control of shares does not mean control of the company—100 percent ownership controls only half of the supervisory board. (Brealey–Meyers 2003)

This specific division of corporate control may represent an important feature in the fight against agency problems. Furthermore, employees of the large German companies play an important factor of corporate governance system, and they are usually involved in the decisions of the central importance to the

company. So we can raise the following question: Is this system of ownership structure, with the two boards of directors and employee influence, adequate and successful? It depends from what side we are looking, but as we can notice, recently there has been a desire of German companies to the market based economy, and shareholders are starting to receive more attention and importance. As a result, foreign financial institutions are becoming significant investors in German companies which make German capital market more open and interesting. Consequently, we may expect some changes of German corporate governance system together with this newly arisen environment and conditions.

As Professor O'Connor points out, U.S. commentators and institutions began to be interested in German and Japanese systems of corporate governance in the 1980s when the U.S. economy seemed to be out-performed by the other two. Over the past decade, by contrast, the shoe has been on the other foot, in the case of Japan, decidedly so, and the proposition currently debated in scholarly articles is, accordingly, that everyone's corporate law is converging on the U.S./U.K. model. In fact, however, whilst these three countries have moved up and down the relative performance leagues, none has made significant changes in their governance systems. (Paul Davies 2003) All this corporate characteristics and discussions open some questions about the future which we will try to answer step by step in this paper.

1. General characteristics of the German corporate governance

In Germany we may find four types of business organizations: sole proprietorship (Einzelkaufman), partnerships (Personengesellschaften), corporations (Kapitalgesellschaften) which are divided on listed (—publically held) and non-listed companies and branches (Zweigniederlassung). Specifically, in our investigation we will concentrate more on the listed companies as our primary element of analysis. Moreover, —the five core structural characteristics of the business corporations are: legal personality, limited liability, transferable shares, centralized management under a board structure and shared ownership by contributors of capital. Together, they make the corporation uniquely attractive for organizing productive activity. But these characteristics also generate tensions and tradeoffs that lend a distinctively corporate character to the agency problems that corporate law must address. (Kraakman, Davies, Hansmann, Herting, Hopt, Kanda and Rock 2004)

Furthermore, when we generally talk about corporate governance we have to stress out three key questions: who has the biggest power to decide about corporate investments, where should the company invest, and how the gain from an investment is divided. These three questions are the basis of all our doubts, and as we are going to answer them we will come to final conclusion. Moreover, characteristics of the corporate governance of German large corporations are concentrated ownership led by large shareholders, lenders (banks) and labor.

However, Germany is a particular country with a unique corporate governance system, characterized by the high power of labor unions. Additionally, the elementary source for the corporate governance in Germany is the German Stock Corporation Act (AktG) and the German Corporate Governance Code (GCGC).

On the other side, we have widely used American model which has an organization structure elected by the company shareholders, so called *principals*, who have most of the power in the company and their interests should be fulfilled first. In addition, company performance is judged by the company's movements in the stock market. Goal of the companies is to make profit for the shareholders. What governs the relationship between shareholders and the board are rules which company has chosen. There are some issues that can be decided only by shareholders. Stronger shareholders have more power and rights to appoint more directors. In Europe usually one share represent one vote, which is less sophisticated. Nevertheless, in Germany dual class shares are forbidden. All these characteristics are created based on the legal systems, which vary from country to country. More you differentiate holding power in shares, more difficult it is to manage a company. Each company has its own method and shares are instruments by which they reach certain objectives.

We have to take in consideration also the influence of the European Union on business as it brought some new laws and regulations. Key attempt of EU is to make common European market with similar laws. However, Germany also has the strongest economy in EU, and many German law cultures and regulations are transferred on the EU level. Moreover, except the EU influence, there is also a high level of government involvement in German business and rule of codetermination. Government is a shareholder in many German firms, in this way the link between them is stronger and makes the economy more stable. Germany is a kind of welfare state, with many free and available services to its citizens. They do have a high living standard but also very high tax rates.

1.1 Ownership structure

Germany and Austria are characterized by a two tier system of corporate governance which is obligatory for all listed corporations in the economy. This model of corporate governance is compounded out of the management board and supervisory board. Basically, the company shareholders appoint the supervisory board on their meeting, which is the main prerequisite to appoint the management board and control its activities. On the other side, we have one tier model of corporate governance used by many other countries in the world, which is characterized by its board of directors.

However, the management board (Vorstand) is in charge of managing and directing corporation. The Management Board is responsible for independently managing the enterprise in the interest of the enterprise, thus taking into account the interests of the shareholders, its employees and other stakeholders,

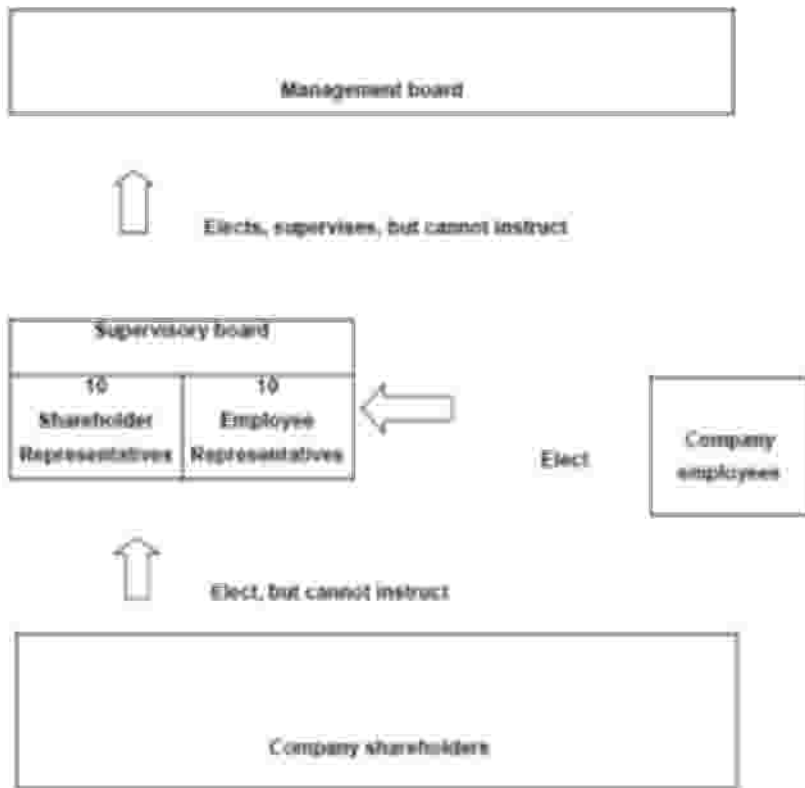
with the objective of sustainable creation of value. It develops the enterprise's strategy, coordinates it with the Supervisory Board and ensures its implementation. (German corporate governance 2010)

Two general conditions applies to the appointment of these members: only natural persons can be members of the management board; and no person can be member of the management board and the supervisory board at the same time. (Du Plessis, Grobfeld, Luttermann, Saenger and Sandrock 2007)

On the other hand, the Supervisory Board (Aufsichtsrat) appoints, supervises and advises the members of the Management Board and is directly involved in decisions of fundamental importance to the enterprise. The chairman of the Supervisory Board coordinates the work of the Supervisory Board. The members of the Supervisory Board are elected by the shareholders at the General Meeting. In enterprises having more than 500 or 2000 employees in Germany, employees are also represented in the Supervisory Board, which then is composed of employee representatives to one third or to one half respectively. For enterprises with more than 2000 employees, the Chairman of the Supervisory Board, who, for all practical purposes, is a representative of the shareholders, has the casting vote in the case of split resolutions. The representatives elected by the shareholders and the representatives of the employees are equally obliged to act in the enterprise's best interests. (German Corporate Governance Code 2010)

The Management Board submits to the General Meeting the Annual Financial Statements and the Consolidated Financial Statements. The General Meeting (Hauptversammlung) resolves on the appropriation of net income and the discharge of the acts of the Management Board and of the Supervisory Board and, as a rule, elects the shareholders' representatives to the Supervisory Board and the auditors. Furthermore, the General Meeting resolves on the Articles of Association, the purpose of the company, amendments to the Articles of Association and essential corporate measures such as, in particular, inter-company agreements and transformations, the issuing of new shares and of convertible bonds and bonds with warrants, and the authorization to purchase own shares. It can resolve on the authorization of the remuneration system for the members of the Management Board. (German Corporate Governance Code 2010)

Illustration 1.: System of corporate governance

Source: Authors adaptation of [http://journal.asci.org.in/Vol.27\(1998\)/V27_byraju.html](http://journal.asci.org.in/Vol.27(1998)/V27_byraju.html) (visited on 01.03.2014)

More or less, through this graphical illustration we tried to simplify the two-tier system of corporate governance and represent it in the most straightforward way.

1.2 Corporate law

In present-day Europe, we have different legal systems which vary from country to country, but in previous times Roman law was common for all countries in Europe. Generally in the world the legal systems are fragmented, while economic systems are more similar to each other. This produces many problems for large corporations in terms of trade and market penetration. However, commonly speaking there are two features of all corporate governances. First is the right of owners to have control over the company, and the second right implies that owners may exercise this power indirectly by selecting and removing companies di-

rectors and main managers. This law of protecting ownership interest is a basic feature of corporate law, and in the same time it is the main reason for agency problems which may arise in one company. Agency problems take place when *agent* party does not work and behave in the best interest of its *principal* party. For example, when managers do not work in the benefits of their shareholders but exactly the opposite, they concentrate more on their personal benefits and interests. Germany has tried to solve these problems by implementing the two tier board system where two boards are in the same hierarchical relationship, and hold more or less similar power. For instance, managers cannot decide about important company investments without the approval by the supervisory board, and since we know that members of the supervisory board must be independent then we can expect that they will work on behalf of the shareholders.

However, German law relies on the appointment strategy to safeguard the interests of both shareholders and labor. Under the German *codetermination* provisions, employees are entitled to elect up to half of the directors on the upper-tier board of large companies (although shareholders directors can still prevail in the event of an evenly divided board vote by means of a second vote cast by the chairman of the supervisory board). (Kraakman, Davies, Hansmann, Herting, Hopt, Kanda and Rock 2004)

Moreover, in Germany, where employee participation creates the need for greater boardroom stability, §84(3) AktG (German corporate law) states that management board directors can only be removed by the supervisory board for an important reason (ein wichtiger Grund) though this can include a vote of no-confidence by the shareholders. Terms last for five years, unless 75% of shareholders vote otherwise. (Commercial law blog 2010)

Consequently, if majority of shareholders in theory want to remove a director they have to wait a couple of years to do so. Also according to AktG it implies that if company has more than 20 000 employees, the supervisory board must have at least twenty directors. Indirectly, higher responsibility is given to the management board, and through time they have received higher autonomy. Shareholders meetings also play a more important role in Germany than in the rest of the world. Their duty is not only to appoint supervisory board members but also to approve the redistribution of company's earnings. In addition, we have to take into account that Germany is one of the few countries which accept one-share one-vote rule. This principal of voting is more in favor of the majority group of shareholders, because they can easily exercise their power. Consequently, in order to protect minority shareholders German law focused more to protect them in perspective as corporate groups than as individual firms. In the end, it implies that Germany is a country with a long term jurisdiction.

1.3 Tax reforms

Quasi party regime established by the 1976 German law (Co-Determination act, so called *Mitbestimmungsgesetz*), states that half of the members of the

supervisory board must be employee representatives. But this does not mean that they have the same power, because almost always the chairman of the board is elected from the shareholder representative members. However, labor representatives have right to exercise veto on appointment of management board members and in this way can, to some extent, influence company's executive managers. This corporate law regulation has given protection to company employees in that they are able to shape company policies indirectly and have high influence in reaching important decisions for the company. This codetermination statute gives remarkable advantages to German workers, as compared to the situation in other countries. On the other hand, this statute has some disadvantages. It may create numerous costs for the company as we take into consideration that shareholders and workers usually have different interests. There can even be different interests between workers, as they are on different working positions and work in different areas. If we take into account all these characteristics of corporate governance, we may suppose that manager's autonomy may increase as a result of this *conflict* of interests, and this may result in some agency problems.

However, corporate governance reforms were set in motion in the early 1990s. Broadly speaking, these reforms served the dual objective of (i) improving the functioning of the traditional Insider-controlled corporate governance structure, while (ii) fostering capital market development. (Odenius 2008)

However, corporate governance code is more of a guideline for the company and it is not mandatory for them to follow. It is more seen as a suggestion of local stock exchange to companies and logically it is much better for the companies to follow this code. In addition, listed companies have obligation to give financial reports to the stock exchange market every year.

Moreover, the securities law reform in the 1990s had established a federal supervisory commission for securities (Bundesaufsicht für Wertpapierhandel), as well as encouraging the public listing of corporations. With the 2000 reform of capital gains tax abolishing taxes on the sale of shares, the in share trading improved the liquidity of stock markets and accelerated the dissolution of cross-shareholdings. Under pressure of European legislation, privatization took place in the – until then – highly sheltered German telecommunications and energy sector. The company law acts of 1998 constituted a major readjustment of corporate governance in Germany. The Capital Raising Facilitation Act (KapAEG) permitted corporations to report under International Accounting Standards (IAS) rather than according to the Handelsgesetzbuch (HGB, German Commercial Code). Under the KonTraG (Control and Transparency in Business Act), unequal voting rights were abolished, proxy voting was limited share buy-backs legalized. (Horn 2012)

The aim of all the reforms is to increase investor confidence, open German market to foreign investment and simplify, to some extent, German corporate governance law, which is very complex to foreigners.

1.4 Corporate culture

Common law countries put higher attention on fulfillment of shareholder's rights and protection of investors, while civil law countries are more favorable to the law enforcement and they put company as the specific entity on the first place. Moreover, if some country has favorable tax regimes it will attract more potential investors and stimulate economic growth. Consequently, taxes are an important factor for stimulation of foreign direct investments. After the tax reform of 2002, many foreign companies found out that it is easier to invest in German companies. In addition to this, globalization and world technological improvements may also play an important factor in global *unification* and standardization of corporate governance systems. Many countries accept common international reporting standards (IFRS) which on one hand may develop transparency and exchange of information between multinational companies. Furthermore, today we can also find increased influence of rating agencies, on which the investors rely for information about potential investments.

Even the European Union introduced a *Societas Europaea*¹⁴ (SE), corporate governance system with unique features which may be accepted by any corporation in every EU country. They want to implement common corporate system for all EU members with the same characteristics, which will simplify trade between countries, but so far this system is poorly accepted by European corporations. However, if we take a look at the German takeover regime we find out that it is heavy regulated. In order for the companies to penetrate the world market further and increase corporate development, the German government has to simplify this regulation. Nevertheless, we may find the reasons for this heavy regulation in German business tradition. They are very conservative and have higher believes in their own resources and capabilities. Moreover, any change in the takeover regime will have an impact on the corporate law, especially on codetermination and distribution of company capital.

1.5 Banks involment

Germany typically represents the standard model of a coordinated market economy with an insider corporate governance regime. German banks constituted a crucial node in the corporate financing system centered on concentrated ownership and widespread cross-shareholding between corporations and banks. Banks exerted influence on corporations through shareholdings, representatives on the supervisory board and, crucially, proxy voting (*Depotstimmrecht*)¹⁵ at the annual shareholder meeting. (Horn 2012) Moreover, these characteristics make German economy more bank based. Large banks play an important role, not only as financial intermediaries, but also because they are allowed to be owners of shares in large companies and other institutions.

For instance, this is not the case in USA where law prohibits banks to invest their money in listed companies, because this is a risky investment. But if we

look from the other side, company's debt can be largely supported by these *investor* banks. Banks, as important shareholders, may have an eminent influence on company's general meetings, and in that way set company politics in their interests and to some extent appoint members of supervisory board. This is possible due to their ownership of shareholders equity, because they lend money to companies, and they can also vote on behalf of their costumers. However, as we are going to see on the example of Daimler-Benz, this bank's influence and position has changed significantly in the last period. Nevertheless, they are still present to some extent. Consequently, banks own less equity and ownership structure of large corporations is more diversified among different investors. However, large banks are also publically held, which usually makes the ownership web more complex and remarkable.

1.6 Codetermination

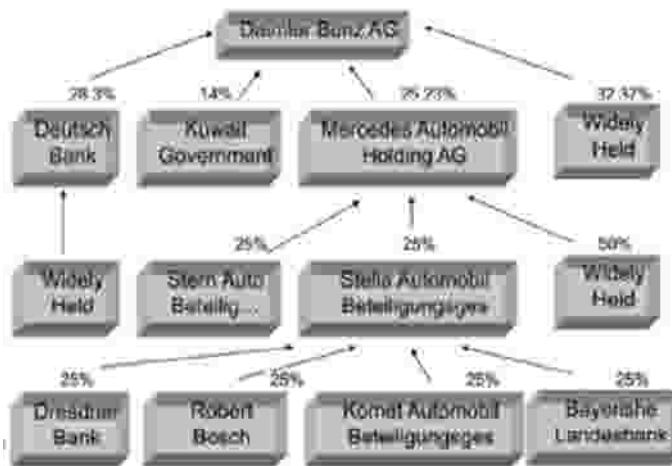
Through this paper we mentioned this term of codetermination a couple of times, but it is worth to put even more attention on it. Moreover, it represents a specific characteristic of the German corporate governance system as it gives a lot of power and protection to company employees. Workers are available to have their representatives in the supervisory board and in that way indirectly influence company decisions and increase protection of their own rights. Consequently, codetermination is an important factor in shaping Germany's business structure. Moreover, there are different codetermination regimes, and the distinction between these regimes turns on the number of employees of the stock corporation including the employees of its (domestic) subsidiaries. Thus, i) There are no employee representatives on the supervisory board if the number of employees is less than 500; ii) One third of the members of the supervisory board are employee representatives if there are between 500 and 2000 employees; iii) Half of the members of the supervisory board are employee representatives if the number of employees exceeds 2000. Under this regime, the chairman of the supervisory board is one of the shareholder representatives and the deputy chairman is one of the employee representatives. (Adolff, Meister, Randell and Klaus-Dieter 2002) In a tie situation the chairman has a casting vote, thus ensuring the ultimate dominance of the shareholder representatives in the supervisory board – as long as there is unanimity among these shareholder representatives.

Furthermore, codetermination may represent an example of a common good. For instance, it strengthens the relationship between workers and managers, and increases loyalty and information circulation towards the company. Problems of the company are easily observable from the bottom – up perspective, and all employees together with managers and shareholders have common and collective interests for the company's prosperity. Nevertheless, it is very useful and outstanding when management decisions are supported by workers.

2. THEORY IN PRACTICE

In order to present in practice the above stated, we will consider one of the oldest German industries, which is car production. As a matter of fact, first company which we are going to observe will be Daimler Benz AG, which together with Volkswagen AG, BMW AG, Porsche AG and Adam Opel AG make automotive industry in Germany, and this are also very important companies in the global automobile market. In fact, percentage of labor force which work in this industry is quite impressive, making this industry more interesting to us because of the position of labor unions and their power through codetermination.

Illustration 2: Ownership structure of Daimler Benz in 1990

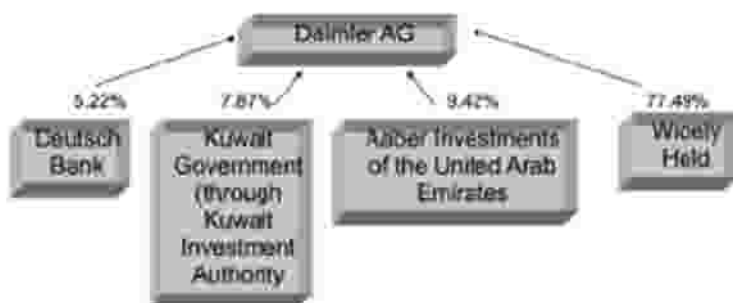

Source: Daimler annual report, taken from http://www.daimler.com/Projects/c2c/channel/documents/1364429_1990_Daimler_Benz_Annual_Report.pdf (visited on 04.03. 2015.)

Daimler Benz AG was present in the global automobile industry from its beginnings, and company structure changed a lot over time. In addition, in this figure above you can see ownership structure of Daimler Benz for the year 1990. We can notice concentrated ownership of three large shareholders, Deutsch Bank which was owner of 28.3% shares, Kuwait Government with 14% of shares and Mercedes Automobil Holding AG with 25.23% shares. Only 37.17% of shares was widely held with a huge number of small shareholders. Anyway, if we look at ownership structure of Mercedes Automobil Holding AG, we can notice that two large shareholders Stern and Stella auto companies controlled 50% of shares, and other half of shares was widely held. If we look even deeper, Stella Automobil Beteiligungs... was proportionally owned by four large shareholders, Dresdner Bank, Robert Bosch, Komet Automobil Beteiligungs... and Bayerische Landesbank, two of which are banks. These are characteristics of concentrated

ownership where minority of shareholders have huge power over company control, and may influence company's corporate governance. Moreover, this is a typical example of a pyramid ownership structure, where a couple of investors in a linked way own the highest percentage of company shares. In that way major shareholders establish their power and influences. German corporate law did not make any regulation to prevent this, and this situation is very common in Germany even today. Even if we look at the German civil code minority shareholders are very badly protected. Additionally to all this we can observe noticeable bank influence on Daimler Benz corporate governance which is a characteristic of German corporate system in that time.

Illustration 3: Ownership structure of Daimler Benz in 2009

Source: Daimler annual report, taken from http://www.cms.daimler.com/Projects/c2c/channel/documents/1813939_DAI_2009_Annual_Financial_Report.pdf (visited on 04.03.2015.)

However, ownership structure of Daimler Benz changed a lot recently, and the factor which mostly contributed to this adjustment was tax changes in 2002 year, which excluded capital gain from corporate taxation for all shareholders who succeed to keep shares for period higher than one year. These tax changes made shares in German companies more attractive for foreign investors and consequently increased trading volume of shares. Previous to this tax reforms government was taking around 50% on all share's capital gain which make selling shares for companies very expensive. As a result, if we look at the situation in 2009 we can notice completely different ownership structure of Daimler Benz. Nevertheless, company was 77.49% widely held, which is comparing to the previous 32.37% huge increase. Company becomes more open to public and to foreign investors. Also we can notice huge decrease in the bank influence on the company. Shares of the Deutsch bank decreased from 28.3% to the 5.22%, which is pretty big change in ownership structure, and as well we can expect decrease of their influence on the company corporate governance. Another two large shareholders are foreign investors. First one is Kuwait Government which shares decreased in the last twenty years from the 14% to the 7.87%, but still this inves-

tor plays an important role in the company's corporate governance. Moreover, we have an emergence of a new large shareholder Aaber Investments of the United Arab Emirates which in 2009 possessed the biggest percentage of shares (9.42%). This ownership change is also offset by capital increase produced by change in the number of shares, and by the periods of economic turbulences, such as the last one which started in 2008. All in all, we can conclude that corporate governance of this company tends to go in the direction which is unusual for large German corporations, and for German corporate system in general. Power of the large banks decreased a lot, there are new large foreign investors and company becomes more widely held. In addition, we can notice a decrease in effect of pyramid structure but to the some point it is still present. However, these elements of Daimler Benz ownership structure can be found in other large corporations of the world which are closer to the US corporate system.

3. POSSIBILITIES FOR PRACTICE IMPLEMENTATION IN REPUBLIC OF SRPSKA

The Republic of Srpska economy is in process of transition. Therefore, it is passing through hard period while suffering of economic turbulences. The most of ownership transformation has been done but still there are not visible positive results. It is hard to say what might be done in order to overcome rising debt to GDP, which is devoted to consumption rather than to development. (Moddy's 2015)

Some economists claim that the main reason for this kind of state is poorly done privatization which lead to devastation of corporate systems. Problem arose when investors bought companies but did not invest in them so instead investing transformed companies went mainly into liquidation or in greater debts.

The Government of Republic of Srpska identified this problem and started with buying back some companies but still did not made them profitable. Good example of this are *Nova Romanija* from Sokolac and *Novo Borje* from Teslic.

German model of corporate governance shows to be successful and it might be used as a model which could help in making profitable domestic corporations, specially those that belongs natively to the Republic of Srpska government.

However, in order to adopt German model many conditions must be accomplished. Those conditions we may divide into those technical and moral. Technical conditions imply on laws, ownership structure, tax reforms and banks involvement while moral conditions we consider corporate culture. Moral conditions are devoted to individuals and are hardly manageable while those technical are delivered by government. Therefore, if government decided to process German model it is necessary to pass technical conditions and try to impact on moral conditions.

CONCLUSION

In the US and UK it is implied that the board of directors will work on the best interests and behalf of its shareholders, and this is mostly supported by their laws and customs. Consequently, shareholder with highest percentage of shares has highest power and influence on company as entity. However, in continental Europe and especially in Germany as we saw, situation is completely different. It is somewhat harder to perceive who has the biggest influence on the corporation, especially if we take into account the power of labor unions and other external factors like banks. Accordingly, laws and customs are stricter and more in favor of workers. All these factors do not act on behalf of foreign investors, which from the other side may be useful for German economy because main capital will stay in the country. We also have to take into account that Germany has many corporations which are important global players, which tells us that with all its disadvantages and advantages this corporate system actually functions quit well.

However, according to Jean du Plessis and Ing Saenger the changes to the German corporations law since 1998 achieved at least the fooling things. Firstly, it broadened the rights and duties of the supervisory board. Secondly, it strengthened the rule of the supervisory board as central supervisory and overseeing organ to fulfill its functions on behalf of shareholders, creditor and employees. Thirdly, it has the potential to ensure that good corporate governance practices are followed in Germany. Fourthly, it introduced into German corporations law several modern international best corporate governance practices. Finally, the Code provides an ideal instrument for German law to respond quickly and effectively to constantly changing needs of business, in particular regarding best corporate governance practices. (Du Plessis, Grobfeld, Luttermann, Saenger and Sandrock 2007)

All these changes in German corporate system we justified more or less through our investigation, and we may unreservedly conclude that this system strives to even more changes in the future. All in all, there are facts that German corporate system has become more open and closer to other countries, but still it is quit unique and specific. Germany has an inflexible labour market, and the reason for this is high labor protection which is followed by German corporate law and regulation. Alternatively, Germany is the number one economy in Europe and in same time a high-capital country. Once more if we look at external environment of German companies, it is very competitive and all these corporate characteristics have important influence on companies' strength and weaknesses. Moreover, we can conclude that taxes and other corporate reforms had significant influence on German corporate governance and are mostly responsible for its transformation which happened in last twenty years.

In the end, if the Government of Republic of Srpska decides to make reforms and enter into German model it is likely that some positive changes might be done to domestic economy. However, it is hard to expect those changes because

interest of national world institutions must be considered, as it is IMF and WB regarding huge debt to them. However, it is risky to enter into this reforms because it is necessary to full many conditions.

LITERATURE

- Jean J du Plessis, James McConvill and Mirko Bagaric, *Principles of Contemporary Corporate Governance* (CUP, Sydney 2005)
- Brealey–Meyers: *Principles of Corporate Finance*, Seventh Edition The McGraw–Hill Companies, 2003
- *German Corporate Governance in International and European Context*, Du Plessis, Grobfield, Luttermann, Saenger and Sandrock, editor Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2007
- *The anatomy of corporate law, A comparative and functional approach*, Kraakman, Davies, Hansmann, Herting, Hopt, Kanda and Rock, Oxford university press 2004,
- *Germany’s Corporate Governance Reforms: Has the System Become Flexible Enough?* Jürgen Odenius IMF Working Paper July 2008
- *Regulating Corporate Goernance in the EU, Towards a Marketization of Corporate Control*, Laura Horn, published by Palgrave Macmillan in 2012
- *Public Company Takovers in Germany*, Johannes Adolff, Burkhardt Meister, Charles Randell and Klaus-Dieter Stephan, published by Verlag C:H: Beck Munchen City & Financial Publishing 2002
- Paul Davies, ‘Employee Representation and Corporate Law Reform: A Comment from the United Kingdom’ (2000) 22 *Comparative Labor L & Policy J*
- *Corporate governance code, German Corporate Governance Code*: <http://www.corporate-governance-code.de/index-e.html>
- *Ownership and Control of German Corporations*, Julian Franks and Colin Mayer, *The Review of Financial Studies*, Vol. 14, No. 4 (Winter, 2001), pp. 943-977 Published by: Oxford University Press.
- Daimler benz, *Daimler annual report*: <http://www.daimler.com/>
- Moody’s, *Moody’s investor service*: https://www.moodys.com/research/Moodys-assigns-B3-issuer-rating-to-Republic-of-Srpska-outlook-PR_315994

KORPORATIVNO UPRAVLJANJE VELIKIH NJEMAČKIH KORPORACIJA I MOGUĆNOST NJIHOVE PRIMJENE U PRAKSI U REPUBLICI SRPSKOJ

Rezime

Njemačka ima dvotaktni sistem korporativnog upravljanja, podržan od strane svoje kulture i tradicije, što čini ovaj sistem veoma specifičnim i određenoj mjeri jedinstvenim u svijetu. Osim toga, cilj ove analize je pokazati promjene u njemačkom korporativnom sistemu u posljednjih dvadeset godina. Ključna osnova u ovoj analizi bila je porska reforma iz 2002. godine te druge korporativne reforme koje su se dogodile u posljednjih dvadesetak godina. Prema tome, gledali smo kako se ove reforme odraziti na cijeli sistem, a shodno tome možemo reći da korporativno upravljanje u Njemačkoj ima tendenciju da ide u smjeru anglosaksonog sistema, ali na način da se transformacija odvija vrlo sporo. Ipak, primijećujemo značajne promjene u vlasničkoj strukturi velikih njemačkih korporacija. Riječ je o znatnom povećanju broja institucionalnih i malih investitora, a što je još važnije, primjetno je smanjenje uticaja banaka na odluke u njemačkim poduzećima tokom vremena. S druge strane, pravila radnika i suodlučivanje igraju važne uloge u njemačkom poslovnom svijetu, koji daju znatnu moć sindikatima i pritom da spriječavaju bilo kakve značajne promjene u korporativnom sistemu koje se protive radničkim interesima. Velike javne korporacije u Republici Srpskoj ostale su uglavnom zapuštene tokom perioda tranzicije, dok su privatne velike korporacije suočavaju s poteškoćama u svakodnevnom poslovanju. Implementacija praksi njemačkog upravljanja u korporativnom sistemu Republike Srpske potencijalno će dovesti do boljih poslovnih rezultata u performansama datih preduzeća.

Ključne riječi: Njemačko korporativno upravljanje, poreske reforme, transformacija, velike korporacije u Republici Srpskoj

MOGUĆNOSTI ZLOUPOTREBE U POSTUPCIMA SPROVOĐENJA JAVNIH NABAVKI SA ASPEKTA POLITIKE ZAŠTITE KONKURENCIJE

Naučna kritika, polemika

UDK 351.712.2

Dubajić Dunja, LL.M

Sažetak: Sporazumevanje između više učesnika na tržištu koje prouzrokuje značajno ograničavanje uslova konkurencije sledstveno rezultuje štetom za potrošače kao krajnje korisnike roba i usluga, te se tzv. kartelizacija tržišta strogo zabranjuje propisima o zaštiti konkurencije. Jedna od najtežih povreda konkurencije poznata je pod nazivom „nameštene ili lažirane ponude” (bid rigging). Kada međusobni konkurenti u postupku javne nabavke radi podnošenja zajedničke ponude zaključe ugovor kojim će regulisati međusobne odnose, a čiji predmet je određivanje cena i drugih uslova transakcija, takav sporazum smatra se restriktivnim i podleže obavezi prijave nadležnom telu za zaštitu konkurencije. Udruživanjem ponuđača u postupku javne nabavke smanjuje se mogućnost naručioca prilikom izbora ponuđača, dok na ostale ponuđače utiče konkurencijski pritisak zavisno od snage ponuđača koji nastupaju udruženo u postupku. Takođe, postoji mogućnost da naručilac u postupku javne nabavke koristi diskriminatorne kriterijume, u smislu da nisu neophodni ili su neopravdano strogi. Tada bi se postavilo pitanje opravdanosti zahteva naručioca za pružanjem zaštite od smanjene mogućnosti izbora zbog konkurencijskog pritiska koji bi zajednička ponuda stvorila, odnosno njegove povezanosti sa nameravanim zloupotrebama u postupku. Neravnopravan položaj određenih ponuđača ponekad se dozvoljava samim zakonom, kao što je to zahtev za preferencijalnim tretmanom domaćih ponuđača kao potreba prilagođavanja tržišne ekonomije državnih sistema u tranziciji, što nije u duhu politike zaštite konkurencije i daje još jednu priliku za protivpravne mahinacije. Sprečavanje restriktivnih ugovora, nameštanja ponuda i drugih mogućnosti zloupotrebe propisa o sprovođenju javnih nabavki doprineće očuvanju i unapređenju konkurencije na tržištu, kao i racionalnom korišćenju budžetskih sredstava i opštem poverenju javnosti u tokove javnih nabavki.

Ključne reči: javne nabavke, nameštene ponude, restriktivni sporazumi

UVOD

Slobodna konkurencija podrazumeva da svaki ekonomski subjekt samostalno donosi svoje poslovne odluke i sprovodi svoju poslovnu politiku, bez izvesnosti o reakcijama njegovih konkurenata. Prema takvoj zamisli konkurencije tržište ima bezličan karakter, gde pojedinci svojim akcijama mogu značajno uticati na kretanje cena samo skupnim delovanjem (Friedman, 2012, str. 119). Sporazumevanje između više učesnika, putem formalnih sporazuma ili prećutnim ponašanjem tj. praksom, moglo bi potpasti pod udar zabrane restriktivnih sporazuma ako prouzrokuje značajne štetne posledice po uslove konkurencije.¹ To sve sledstveno za rezultat ima štetu za potrošače kao krajnje korisnike roba i usluga, te se antimonopolskim propisima zabranjuje tzv. kartelizacija tržišta, odnosno zaključivanje sporazuma između više učesnika na tržištu kojima se prouzrokuju značajne povrede konkurencije.

Za razliku od privatnopravnih poslovnih transakcija, kod ugovora koji se zaključuju između učesnika na tržištu od kojih je makar jedan subjekt javnog prava ili se finansira iz budžetskih sredstava, pitanje je koliko se takvi učesnici „trude“ da iz poslovne transakcije dobiju najveću moguću korist uz što manje troškove, što je inače motiv privrednika koji na tržištu nastupaju vođeni sopstvenim interesima. Radi toga treba posebno voditi računa o transakcijama koje su predmet javne nabavke, kao postupka u okviru kog se zaključuje jedan, po prirodi teretan, ugovor između naručioca i dobavljača. Bez sumnje je opravdanost shvatanja da se prilikom izbora dobavljača ne treba voditi načelom ekonomičnosti na uštrb kvaliteta, iako uštede u postupku sprovođenja javnih nabavki mogu biti od velikog značaja za budžetska sredstva. Ipak, velika je verovatnoća da se prilikom ovih kupovina vrše radnje u cilju obezbeđivanja ekstra-profita za dobavljače, pa čak i radi sticanja protivpravne imovinske koristi za lica ovlašćena od strane naručioca.

„NAMEŠTANJE“ PONUDA ZA DODELU UGOVORA O JAVNOJ NABAVCI

Nameštene ili lažirane ponude (*bid-rigging, collusive tendering*) imaju za cilj povećanje cene i smanjenje kvaliteta predmeta javne nabavke² kako bi se nelegalnim putem došlo do ekstra-profita za dobavljače, ali i za ostale učesnike u takvim sporazumima koji su tajni i pripremani dugoročno unazad pre pokretanja postupka javne nabavke. Postoje različite „tehnike“ kojima se učesnici sporazuma služe kako bi prikriili malicioznost cilja svog udruživanja. Najčešće se od strane pojedinih ponuđača podnose tzv. simulirane ili fiktivne ponude (co-

¹ *Treaty on the Functioning of the European Union – TFEU*, 2009. (as amended by the Treaty of Lisbon), Title VII - Common rules on competition, taxation and approximation of laws, Chapter 1 - Rules on competition, Section 1 - Rules applying to undertakings, Article 101, Par. 1

² Komisija za zaštitu konkurencije Republike Srbije (2011). *Uputstvo za otkrivanje "nameštenih" ponuda u postupku javne nabavke, od 09. 06. 2011. god.*, str. 3-4, <http://www.kzk.gov.rs/uputstva>

ver bidding). Unapred pripremljene tako da favorizuju određenog ponuđača, ovakve ponude su nesrazmerno više od ponude koju „treba izabrati“ ili su pak očigledno nepoželjne za uslove tendera, s obzirom na ponuđenu cenu ili druge karakteristike. Takođe, moguće je da se ponuđači dogovore o tome koji od njih će podneti ponude, a koji će se suzdržati, odnosno povući (*bid suppression, deck offerte*) podnete ponude u postupku, te čak mogu dogovoriti smenjivanje u podnošenju i/ili povlačenju ponuda zavisno od uspeha na tenderima (rotirajuća ponuda, *bid rotation*) ili podeliti učešće na tenderima različitih tržišta (*market allocation*), slično klasičnoj podeli tržišta restriktivnim sporazumima (*OECD Guidelines*, 2009, str. 1-2).

Treba postaviti pitanje zašto bi postojala zainteresovanost učesnika na tržištu da se okušaju u nameštanju tendera kako bi došli do finalnog uvećanja profita. Učešće u postupku javne nabavke nije ni malo jednostavan, jeftin i brz način zarade na poslovnim transakcijama, s obzirom da je potrebno poštovati stroga zakonska pravila koja važe u ovoj oblasti. Treba sakupiti i pripremiti dokumentaciju, te aplicirati i proći kroz postupak bodovanja od strane naručioca koji postavljaju uslove kako bi maksimalno iskoristili predmet nabavke, a takođe često zahtevaju i posebne uslove, između ostalih i neke vrste sredstava obezbeđenja.

Ponuđači moraju imati poseban interes za nameštanje tendera pored tržišnih pogodnosti koje izbor za dobavljača donosi, kao što su dugoročna i jasno planirana poslovna saradnja, siguran priliv sredstava, predvidljivost novčanih tokova i rasporeda ljudskih resursa, pozitivne reference prilikom učešća na drugim javnih konkursima (Dragan Dobrašinović, i dr., str. 36-37), i slično. Taj interes u stvari se svodi na pogodnost tajnog udruživanja u kartele, često uz „podršku iz senke“ kao posledicu korupcije koja u ovoj oblasti trošenja javnih sredstava itekako predstavlja gorući problem. Slabo upravljanje sistemom javnih nabavki ometa tržišnu konkurenciju i podiže cene roba i usluga koje plaća administracija, odnosno budžetski korisnici, a time se smanjuju resurski poreskih obveznika. Finansijski interesi i bliska saradnja javnog i privatnog sektora čine javne nabavke glavnim rizičnim područjem za zloupotrebe (*OECD Principles*, 2009, str. 9-10).

Takođe, „mentalitet“ domaćih privrednika može se okriviti za pogrešan pristup organizovanju javnih nabavki, mada nameštanje ponuda sigurno nije pojava karakteristična za tržište u regionu, već naprotiv, zloupotrebe su aktuelne i u mnogim razvijenim tržišnim privredama (*Businesses' Attitudes Towards Corruption*, 2014, str. 13-20). Ipak, shvatanje konkurencije kao nedovoljno važnog cilja u napretku tržišne ekonomije, te postavljanje ličnih interesa iza paravana ideologije o ravnopravnoj raspodeli sredstava svim učesnicima domaćeg tržišta uz veličanje nacionalnog monopola u svim oblastima privrede, dovelo je do blagonaklonog stava prema dogovaranju učesnika na tržištu kao korisnoj poslovnoj saradnji.

Korupcija žrtvuje dugoročne investicije zarad kratkoročnog profita, sprečava najbolje kompanije da budu nagrađene za svoj trud i odvrća investicije, te

stoga antikoruptivne mere nisu samo pitanje pravne usklađenosti, niti korporativne odgovornosti. *Hendrik Bourgeois* (*American Chamber of Commerce*) izjavio je na *EPC & TI-EU* konferenciji³ da korupcija negativno utiče na poslovanje veštačkim povećavanjem troškova roba i usluga, samim tim narušava konkurenciju i to u velikom obimu, s obzirom na nejednak nivo anti-koruptivne pravne zaštite u ovoj oblasti regulative evropskih država (Berg, 2014). Neprecizne zakonske odredbe i nejasni pravni standardi pružaju široke interpretativne mogućnosti, a kako su naši uslovi za sprovođenje i tumačenje zakona neuporedivi u odnosu na evropske, itekako se stvara neizvesnost usled regulatornog rizika, time i negativni podsticaji privrednim subjektima da odustaju od poslovnih projekata i investicija (Begović i Pavić, 2009, str. 73-74).

ZAJEDNIČKE PONUDE U REŽIMU PROPISA O ZAŠTITI KONKURENCIJE

Zakon o javnim nabavkama ("Službeni glasnik RS", br. 124/2012 i 14/2015, u daljem tekstu ZJN) dozvoljava podnošenje zajedničke ponude od strane grupe ponuđača, uz ispunjenost propisanih uslova u skladu sa zakonom (član 80 i 81, ZJN). S obzirom da Zakon o zaštiti konkurencije ("Službeni glasnik RS", br. 51/2009 i 95/2013, u daljem tekstu ZZK) zabranjuje sporazume između učesnika na tržištu kojima se narušava konkurencija označavajući ih kao restriktivne (član 10, ZZK), to bi i navedeni sporazum između ponuđača sa aspekta zaštite konkurencije bio zabranjen. O tome je Komisija za zaštitu konkurencije Republike Srbije (u daljem tekstu KZK) zauzela potvrđujući stav i označila kao restriktivan sporazum koji zaključuju ponuđači, inače međusobni konkurenti, radi podnošenja zajedničke ponude u konkretnom postupku javne nabavke.⁴ Ovakav sporazum, prema važećem stavu nadležnog antimonopolskog tela, predstavlja *per se* ograničenje konkurencije i to kao horizontalni sporazum koji za svoj predmet ima utvrđivanje prodajne cene i drugih uslova zajedničke ponude koji se mogu odnositi na ograničavanje proizvodnje i prodaje ili podelu tržišta snabdevanja (član 14, stav 2, ZZK). Time je mogućnost davanja izuzeća ovim sporazumima po osnovu *de minimis* pravila takođe isključena.

Svrstavanje zajedničkih ponuda na tenderima u grupu tzv. „kartelskih sporazuma“ proizilazi iz zahteva za pravnom sigurnošću i sprečavanjem neizvesnosti u poslovanju privrednih subjekata, s obzirom da je predmet takvih ugovora utvrđivanje cena, podela tržišta i ograničavanje proizvodnje. To je veoma težak oblik antikompetitivnog ponašanja koji stvara alokativni gubitak blagostanja (*deadweight welfare loss*⁵), poremećaje na tržištu i štetu za krajnje kori-

³ European Policy Centre and Transparency International-EU Conference, 2014, March 6

⁴ KZK RS (2012). *Mišljenje o podnošenju zajedničke ponude u postupku hitne javne nabavke, od 17. 10. 2012.*, <http://www.kzk.gov.rs/odluke/tipovi/misljenja>

⁵ Alokativni gubitak ili "mrtav teret" (allocative inefficiency, deadweight loss, excess burden) je gubitak ekonomske efikasnosti koji se može javiti kada se tržišni balans ne može postići, a uzroci tome mogu uključivati monopol, spoljne faktore, poreze ili subvencije, obavezujuće

snike roba i usluga, pa se smatra da ih treba podvesti pod režim stroge antimonopolske politike i pretpostavke antikompetitivnosti (Begović i Mijatović, 2003, str. 62-66). Ako učesnici u sporazumu dokažu da njihova zajednička ponuda nema karakter restriktivnog sporazuma, odnosno ispunjava uslove za pojedinačno izuzeće sporazuma, kao i dodatne uslove koji opravdavaju podnošenje ponude od strane dva ili više ponuđača na tenderu, takav ugovor se neće smatrati potencijalnom pretnjom za nameštanje tendera.

Ipak, s obzirom na zakonsku mogućnost podnošenja zajedničkih (tzv. konzorcijumskih) ponuda u postupku javne nabavke, ne može se oteti utisku ideja da se time nastoji omogućiti uspješnija realizacija ugovora koji bi bio zaključen sa odabranim dobavljačem. Nesumnjivo je da postoji opasnost od ograničavanja konkurencije sporazumom koji je po svom predmetu načelno restriktivan prema propisima o zaštiti konkurencije, ali se takođe ne može osporiti stav da veći broj ponuđača u postupku proširuje mogućnost izbora za naručioca, a povećava pritisak konkurentnosti na ostale ponuđače. To znači da je podnošenje konzorcijumske ponude opravdano samo kada učesnici sporazuma pojedinačno ne mogu ispuniti uslove koje naručilac zahteva za dobavljača, s tim što se takva činjenica mora uvek proveravati od strane nadležnog tela u svakom konkretnom slučaju. Stoga i postoji obaveza prijave ovakvog sporazuma radi pojedinačnog izuzeća, odnosno radi dokazivanja ispunjenosti uslova iz člana 11, ZZK.

Sumnju u preteranu strogost pravila o zaštiti konkurencije čija je primena obavezna za zajedničke ponude još više pobuđuje problem usklađenosti rokova predviđenih ZZK i ZJN koji dolaze u konflikt u ovom slučaju. Naime, ZZK je instruktivnim rokom ovlašćena da odluči o pojedinačnom izuzeću 60 dana od podnošenja zahteva učesnika u sporazumu (član 60, stav 1, ZZK), dok je minimalna dužina rokova za pojedine vrste postupaka javnih nabavki daleko kraća. Naručilac donosi odluku o dodeli ugovora u roku određenom u pozivu za podnošenje ponuda, a koji ne može biti duži od 25 dana od dana otvaranja ponuda, osim u naročito opravdanim slučajevima, kao što je obimnost ili složenost ponuda, odnosno složenost metodologije dodele pondera, kada rok može biti 40 dana od dana otvaranja ponuda (član 108, ZJN).

Zato se postavlja pitanje koliko je uopšte izvodljivo i smisleno očekivati da će učesnici sporazuma o zajedničkoj ponudi uspeti da, nakon sastavljanja i podnošenja zajedničke ponude, uspešno dokažu i ispunjenost uslova za izuzeće restriktivnog sporazuma u skladu sa članom 11 ZZK. Sama Komisija je izrazila očekivanje (*Mišljenje*, ibid.) da se ovaj nesklad u regulisanju predmetne materije reši donošenjem odgovarajućih propisa koji će se odnositi na zaključivanje ugovora o konzorcijumu radi zajedničkog učešća na poslovnim projektima, a na koje se trenutno moraju shodno primenjivati pravila o zabrani restriktivnih sporazuma. Na slučaj podnošenja zajedničke ponude u postupku javne nabavke se, pored shodnih odredaba ZJN, mogu primeniti i odredbe o učešću konzorcijuma u postupku dodele javnog ugovora (član 16, Zakon o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama, "Sl. glasnik RS", br. 88/2011).

maksimalne cene (uključujući i minimalne zarade). Izvor: http://en.wikipedia.org/wiki/Dea-dweight_loss

Evropska politika zaštite konkurencije ima drugačiji pristup ovoj „vrsti“ restriktivnih sporazuma, te ih je prepoznala kao dozvoljene, u skladu sa *Smernicama* Evropske komisije o primeni člana 101 Sporazuma o funkcionisanju Evropske Unije na horizontalne sporazume o saradnji.⁶ Ovim se omogućava zajedničko učešće na projektima bez kvalifikacije navedenih sporazuma u smislu člana 101(1) TFEU, ako su strane u sporazumu onemogućene da pojedinačno, odnosno samostalno učestvuju u projektu. U paragrafu 237 *Smernica* navodi se: “Komerrijalni ugovor najverovatnije u redovnim okolnostima neće dovesti do zabrinutosti po konkurenciju ako je objektivno neophodno dozvoliti jednom učesniku ulazak na tržište, pošto nije mogao da uđe pojedinačno, ili pored manjeg broja učesnika u odnosu na broj koji efektivno učestvuje u kooperaciji, na primer, zbog troškova učestvovanja. Specifična primena ovog principa bili bi ugovori o konzorcijumima, koji omogućavaju kompanijama da učestvuju u projektima kojima se ne bi mogle priključiti individualno. Kako učesnici konzorcijuma time nisu potencijalni konkurenti za sprovođenje projekta, u tom slučaju nema ograničavanja konkurencije u smislu člana 101(1).”

Ukoliko bi učesnici sporazuma mogli samostalno ispuniti uslove tendera njihovo udruživanje dovelo bi do sasvim drugačije posledice po konkurenciju među ostalim učesnicima tendera. Međusobni konkurenti koji podnesu zajedničku ponudu sužavaju potencijalni krug ponuđača, dok će na preostale ponuđačekonkurencijski pritisak uticati zavisno od snage učesnika u sporazumu. Ako zajednička ponuda eliminiše sve ostale ponuđače, iako su se učesnici sporazuma mogli samostalno nadmetati na tenderu, zahtev za zaštitom konkurencije više je nego opravdan. Ograničavanje tržišta na mali broj učesnika stvara pogodno tle za monopolizaciju, što je naročito primamljivo kod poslova javnih nabavki, s obzirom da je reč o saradnji sa subjektima koji se finansiraju iz budžetskih sredstava i u tom smislu solventnim i pouzdanim partnerima.

Ipak, iako se konkurentnost načelno pretpostavlja u situaciji kada na tržištu postoji veći broj učesnika koji se međusobno nadmeću, za interes krajnjih korisnika bitan je kvalitet robe i pružanja usluga. Mali broj ponuđača ne može biti siguran znak da je konkurencija smanjena, naročito ako karakter tržišta opravdava zastupljenost nekolicine „jakih“ firmi. Sve to zavisi od konkretnih tržišnih uslova, a ne treba zaboraviti ni državnu politiku i protekcionizam nad domaćim privrednim subjektima, što ima svoju opravdanost naročito u tranzicionim privredama. Zato je razumljiva potreba „pojačane kontrole“ u ovoj oblasti poslovanja i trošenja budžetskih sredstava, s obzirom na direktnu povezanost sa razvojem tržišta, ekonomijom i javnim interesima.

Javne nabavke po partijama. Izbegavanje potrebe za zajedničkim ponudama, odnosno organizovanje javnih nabavki uz samostalno uključivanje malih i srednjih preduzeća na tenderima, može se postići tako što se nabavke dele na više partija, te se za veći broj ponuđača ukaže prilika da postanu dobavljači.

⁶ Communication from the Commission - *Guidelines on the applicability of Article 101 of the Treaty on the Functioning of the European Union to horizontal co-operation agreements*, European Commission, Notices from European Union Institutions, Bodies, Offices and Agencies, Official Journal of the European Union, 2011/C 11/01, 14.1.2011

Postupak koji se podeli na više partija u stvari se sastoji iz više tendera u pogledu određenog predmeta javne nabavke, a koji se razlikuju po specifikacijama i dodatnim uslovima, što pravi mesto za različite ponuđače u ulozi dobavljača. Istina, time je veća konkurentnost između učesnika, ali je visokorizično za pojavu nameštenih ponuda i nameštanja postupka, jer se „kolač deli“ između većeg broja učesnika, pa je razumljiva zainteresovanost za formiranje kartela u takvim slučajevima.

Javne nabavke od strane više naručilaca. ZJN predviđa mogućnost organizovanja „zajedničkih“ nabavki, gde naručioci mogu zajednički sprovesti određeni postupak javne nabavke (član 50, ZJN). Pored značajnih prednosti koje zajednička nabavka ima za naručioca (kao što je ušteda vremena i novca za organizovanje postupka, veća kupovna moć i povoljniji pregovarački položaj), njome se može podstaći konkurentnost na tržištu zbog nadmetanja oko posla veće vrednosti i obima tržišta.

Međutim, objedinjavanje tražnje najčešće će rezultirati konsolidacijom ponude, jer samo „najsnažniji“ mogu zadovoljiti tražene uslove nabavke. Tako se broj ponuđača može smanjiti drastično, čak do jednog učesnika u postupku. Time naručilac može sebi učiniti „medvedu uslugu“, jer postaje vezan za određenog dobavljača koji će imati monopolistički položaj. Uz to, ponuđači koji bi „izgubili“ tender kod jednog naručioca, inače bi mogli da konkurišu na tenderu sa sličnim uslovima kod drugog naručioca, dok se u slučaju zajedničke nabavke broj naručilaca „potencijalnih kupaca“ smanjuje, te ponuđači mogu biti isključeni sa značajnog dela tržišta u slučaju neuspeha na tenderu. Iz navedenih razloga treba da postoji opreznost pri donošenju odluka o sprovođenju zajedničkih nabavki kako bi se ipak očuvala konkurencija među ponuđačima

OVLAŠĆENJA U POSTUPKUI MOGUĆNOSTI ZLOUPOTREBE NARUČIOCAJAVNE NABAVKE

Kao način upotrebe budžetskih sredstava, sprovođenje javnih nabavki zahteva visok nivo kontrole od strane nadležnih organa. Realnost govori da u ovoj oblasti trošenja „državnog“ novca zastupljenost korupcije i sličnih malverzacija nikako nije zanemarljiva. Pored slučajeva nestručnog i nemarnog sprovođenja javnih nabavki, kao posledice nedovoljne osposobljenosti kadrova i pogrešnog pristupa implementaciji propisa (kako o sprovođenju javnih nabavki, tako i o zaštiti konkurencije), nesumnjivo postoje slučajevi zloupotrebe i protivpravnog ponašanja ovlašćenih lica koja zastupaju naručiocima u ovom postupku. Mogućnosti zloupotreba su brojne, a njihova realizacija u principu zavisi od savesnog postupanja nadležnih organa i podsticaja učesnicima da samostalno prijavljuju zloupotrebe. Republička komisija za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki nadležna je da odlučuje po zahtevima za zaštitu prava podnetim od strane ponuđača u konkretnim postupcima, Javnog pravobranilaštva ili Državne revizorske institucije. Značajni su „insajderski“ mehanizmi otkrivanja zabranjenih spo-

razuma, poput dojavljivača u kompanijama o mogućem nameštanju ponuda, ili program *leniency* kojim se učesnik sporazuma oslobađa kažnjavanja ako nadležnom telu dostavi dokaze o sporazumevanju i ostalim učesnicima kartela.

Nameštanje postupka javne nabavke od strane naručilaca postiže se izigravanjem propisa o sprovođenju javnih nabavki u dogovoru sa određenim ponuđačima. Kako bi favorizovao nekog od njih, naručilac može zlopotrebiti svoja ovlašćenja u određivanju tehničkih karakteristika predmeta nabavke, dodatnih uslova za učešće u postupku javne nabavke, kao i samih kriterijuma za izbor dobavljača.

Specifikacije uređaja ili karakteristike proizvoda koje su identične proizvodima određenog proizvođača isključuju sve ostale proizvođače iste vrste proizvoda koji u nekom segmentu neće moći da zadovolje tražene karakteristike (npr. u pogledu marke, porekla, sporednih performansi, dimenzija). Ako samo određeni proizvođač može da ispuni tražene uslove, dobija povlašćeni monopolistički položaj, te može da diktira uslove svoje ponude i određuje cenu, kao i ostale elemente ugovora o javnoj nabavci.

Dodatni uslovi na strani ponuđača koji se zahtevaju za učešće na tenderu mogu biti u pogledu finansijskih, poslovnih, tehničkih i kadrovskih zahteva. Ovim se mogu diskriminisati kako proizvođači, tako i distributeri kao ponuđači. Takođe, preduslovi za učešće u postupku, kao što su otkup konkursne dokumentacije, rokovi za podnošenje ponuda, reference i dozvole, mogu nepravedno ograničiti učesnike na tržištu da se takmiče na tenderu.

Zakonom je predviđena načelna obaveza naručioca da u postupku javne nabavke obezbedi što veću konkurentnost ponuđača, te da nikako ne pravi diskriminaciju između ponuđača neopravdanom upotrebom svojih ovlašćenja (član 10, ZJN). Dodatni uslovi za učešće u postupku i kriterijumi za dobijanje ugovora moraju biti u logičkoj vezi sa predmetom javne nabavke (član 76, stav 6 i član 84, stav 2, ZJN), a konkursna dokumentacija ne može sadržati odredbe o tehničkim specifikacijama kojima bi se davala prednost ili bi se eliminisali pojedini ponuđači. Zakonom je zabranjeno zahtevanje takvih specifikacija i standarda koji označavaju određenog proizvođača ili poreklo proizvoda, odnosno zahtevanje pojedinačnog robnog znaka, tipa ili patenta, bez mogućnosti da drugi „odgovarajući“ proizvodi i usluge budu razmatrani na tenderu (član 72, ZJN).

Posebna je obaveza naručioca da u pregovaračkom postupku bez objavljivanja poziva za podnošenje ponuda obezbedi konkurenciju, pozivanjem više lica da učestvuju u postupku, da obezbedi da ugovorena cena ne bude veća od uopredive tržišne cene, kao i da sa dužnom pažnjom proverava kvalitet predmeta javne nabavke (član 36, stav 8, ZJN). Kada se u postupku konkurentnog dijaloga dobiju finansijske ponude, naručilac može zatražiti da one budu razjašnjenje i precizirane, ali kao takve specifikacije ili dodatne informacije ne mogu podrazumevati promene osnovnih uslova tendera ili javnog poziva za podnošenje ponuda, jer bi te varijacije lako mogle poremetiti konkurenciju ili imati diskriminatorni efekat.⁷

⁷ „Classic Directive” – Directive 2004/18/ EC of the European Parliament and of the Council, of 31 March 2004, on the coordination of procedures for the award of public works contracts, public

Pažnju treba usmeriti i na očuvanje konkurencije u postupcima dinamičnih nabavki i elektronskih licitacija (član 41, stav 2 i član 42, stav 2, ZJN). Unapređenjem standarda u oblasti elektronskih javnih nabavki sve se više aktuelizuju prednosti tog vida tehničke podrške u organizovanju tendera, a privredni subjekti u zemljama članicama EU itekako su uvideli neophodnost modernizacije informaciono-komunikacionih tehnologija u privredi kao uslova konkurentnosti u budućnosti (Knežević, 2007, str. 38-41).

Protekcijonizam (preferencijalni tretman domaćih ponuđača). Kriterijumi za dodelu ugovora u postupku javne nabavke su ekonomski najpovoljnija ponuda⁸ i najniža ponuđena cena. Naručilac mora primeniti ove kriterijume na način na koji su opisani i vrednovani u konkursnoj dokumentaciji, što je i njegova zakonska obaveza. Od primene kriterijuma najniže ponuđene cene postoje zakonom dozvoljena odstupanja i to: odbijanje neuobičajeno niske cene (član 92, ZJN) i preferencijalni tretman domaćih ponuđača. Izuzetak od načela jednakosti ponuđača (član 12, ZJN) je prednost koja se daje domaćim ponuđačima i dobrima prilikom izbora dobavljača, pod zakonom predviđenim uslovima (član 86, ZJN).

Preferencijalni položaj domaćih ponuđača opravdava se zahtevima domaćeg tržišta da se tokom tranzicije lakše prilagodi međunarodnoj konkurenciji. Ipak, sa aspekta zaštite konkurencije, takav tretman pojedinih učesnika na tržištu može imati nepovoljne posledice, naročito ako se propisi izigravaju radi neopravdanog sticanja koristi za pojedince. Politika protekcijonizma domaćih privrednika mora biti lišena upliva korupcije i sukoba interesa, te vođena ažurnim praćenjem strukture domaćeg tržišta, sa finalnim ciljem otvaranja ka međunarodnom tržištu i ulaska novih efikasnih konkurenata. Sa druge strane, strateški ciljevi pružanja pogodnosti domaćim ponuđačima najviše pogoduju uključivanju malih i srednjih preduzeća u postupke javnih nabavki, što je od izuzetnog značaja za lokalni razvoj, ali i razvoj domaće privrede u celini, s obzirom da MSP učestvuju značajnim procentom u bruto domaćem proizvodu. Javne nabavke su važan faktor kojim se utiče na obim poslovanja MSP, naročito u pogledu rasta zaposlenosti i razvoja lokalnog tržišta, a to je i cilj koji se promovise evropskom regulativom.

ZAKLJUČAK

Dodeljivanje ugovora o javnoj nabavci od strane ovlašćenih korisnika budžetskih sredstava ima značaj za efikasnost konkurencije na tržištu, istovremeno i za racionalno korišćenje budžetskih sredstava. Osnovna načela javnih nabavki i zaštite konkurencije moraju biti poštovana i pre i nakon dodeljivanja ugovora

supply contracts and public service contracts, Official Journal of the European Union, L 134/114, 30.4.2004, Article 29, Par. 7, Subpar. 2

⁸ Zasniva se na različitim elementima kriterijuma u zavisnosti od predmeta javne nabavke (član 85, stav 2, ZJN).

izabranom dobavljaču, a tome će doprineti dobar zakonodavni okvir uz efikasnost nadležnih institucija u otkrivanju i kažnjavanju mogućih zloupotreba. „Nameštene“ ponude na tenderu i problem korupcije su kritične tačke za protivpravne radnje u ovoj oblasti trošenja javnih sredstava, a zaštita konkurencije posebno zavisi od usklađivanja normative i pravilne implementacija propisa u skladu sa evropskim standardima i tržišnim uslovima, prateći ekonomsku politiku države i težeći političkom konsenzusu sa ciljem otvaranja nacionalnog tržišta.

Nikako ne treba zanemariti opasnost od ograničavanja konkurencije restriktivnim sporazumima jer pojava kartelizacije neposredno smanjuje takmičarski pritisak između učesnika na tržištu, te kao finalni efekat nastaje šteta za potrošača, odnosno poreskog obveznika. Posmatrano kroz prizmu ekonomske teorije, intenziviranje konkurencije ide na ruku potrošačima, jer povećava izbor dostupnih roba i usluga, utičući tako na poboljšanje njihovog kvaliteta i sniženje cena (Jovanović Zattila, 2012, str. 573-574). Sa druge strane, ekonomski razvoj se usporava zanemarivanjem unapređenja ideje o slobodnoj konkurenciji, prema kojoj svaki ekonomski subjekt samostalno donosi svoje poslovne odluke i nezavisno usvaja svoju poslovnu politiku, bez izvesnosti u vezi reakcija njegovih konkurenata. Kako je reč o idealnom stanju koje se u praksi nikada ne može postići u potpunosti, tako je i u oblasti javnih nabavki idealna konkurencija samo stanje kome se teži. Razumljivo je da se učesnici postupka javne nabavke žele prilagoditi uslovima tendera čime bi otklonili neizvesnost svog uspeha. Ipak, inteligentno prilagođavanje postojećem ili anticipiranom ponašanju svojih konkurenata i zahtevima naručioca nije lak zadatak, te je saradnja sa njima „jednostavniji“ način da se obezbedi uspeh na tenderu, ali svakako zabranjen i sa aspekta zaštite konkurencije, kao štetan vid sporazumevanja učesnika na tržištu, i sa aspekta legitimnog učešća ponuđača i dobijanja ugovora u postupcima javnih nabavki.

LITERATURA

- Begović, B., i Mijatović, B. (2003). *Nova antimonopolska politika – predlog rešenja*. Beograd: Centar za liberalno demokratske studije
- Begović, B., i Pavić, V. (2009). *Jasna i neposredna opasnost: prikaz novog Zakona o zaštiti konkurencije*. *Anali Pravnog fakuleta u Beogradu*, 2, 70-88.
- Berg, J. (2014, March 11). *Lessons from the first EU anti-corruption report (6 March EPC and TI EU conference)*. <http://www.transparencyinternational.eu>
- Dobrašinić, D., Matić Bošković, M., Prokopijević, M., Plahutnik, A., i Radojić, Č. (2014). *Zaštita konkurencije i suzbijanje monopola*. Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije
- Flash Eurobarometer 374 (2014). *Businesses' Attitudes Towards Corruption in the EU, Summary*. TNS Political & Social, Fieldwork: February - March

- 2013, February 2014. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/flash_arch_374_361_en.htm
- Friedman, M. (2012). *Kapitalizam i sloboda*. Beograd: Službeni glasnik, copyright for University of Chicago Press, 1982.
 - Jovanović Zattila, M. (2012). Ponašanje privrednih subjekata u uslovima nelegalne konkurencije. *Pravna Riječ*, Udruženje pravnika Republike Srpske, 2012, 573-588
 - Knežević, B. (2007). *Elektronske javne nabavke na Zapadnom Balkanu – Electra Web projekat*. *Evropsko zakonodavstvo*, 6, 38-4.
 - OECD (2009). *Guidelines for fighting bid rigging in public procurement*. <http://www.oecd.org/competition/cartels>
 - OECD (2009). *Principles for Integrity in Public Procurement*. OECD publishing, <http://www.oecd.org/gov/ethics/>

POSSIBILITIES OF ABUSE IN PROCEEDINGS ENFORCEMENT OF PUBLIC PROCUREMENT FROM THE ASPECT OF COMPETITION POLICY

Summary

Negotiation between multiple market participants that cause a significant restriction of competition consequently results in harm to consumers as ultimate users of goods and services. That is why so-called market cartelization is prohibited by regulations that protect competition. One of the most serious antitrust violations is known as “rigged or fake offers” (bid rigging). When mutual competitors in the procurement process, in order to submit a joint bid, conclude an agreement that would regulate mutual relations and whose object is to determine the price and other terms of transactions, such an agreement is considered to be restrictive and is subject to notification to the competition authorities. Bidders associating in the public procurement procedure reduce the contracting authority’s possibility in the selection of bidders, while the other bidders suffer influence of a competitive pressure depending on the strength of bidders who participate jointly in the process. Also, there is a possibility that the contracting authority in the procurement process uses discriminatory criteria that are unnecessary and unduly harsh. The the issue of justification should be raised

on contracting authority's claim for providing protection from reduced selection possibility because of the joint bid's competitive pressure, or could be suspected on contracting authority's connection to the intended abuses in the process. Unequal position of certain bidders sometimes is allowed by the law itself, as it is with the request for preferential treatment of domestic suppliers, because of the states in transition's need to adapt their economy system in global market, although it is not in the spirit of competition policy and provides another opportunity for illegal machinations. Prevention of restrictive agreements, bid rigging and other opportunities for misuse of regulations on the implementation of public procurements contribute to the preservation and enhancement of competition in the market, as well as the rational use of budget resources and the general public confidence in public procurement flows.

GLOBALNI INDEKS INOVACIJA U NACIONALNIM EKONOMIJAMA

Naučna kritika, polemika

UDK 330.357:005.591.6

Nemanja Babić¹, dipl. ecc
Katarina Račić², student Univerzitet Bocconi

Rezime: *U akademskim krugovima smatra se da je devetnaesti vijek bio vijek resursa, dvadeseti vijek obilježile su informacije, dok je dvadeset i prvi vijek postao vrijeme inovacija. Inovacije su postale ono što donosi komparativnu prednost prilikom ostvarivanja tržišnih ciljeva. Bitnost inovacija već je prepoznata od strane vodećih svjetskih ekonomija, što se naročito ogleda kroz Indeks inovacija, kvantitativni pokazatelj koji analizira pronalasci i njihovu primjenu. Cilj rada je da kroz Indeks inovacija približimo njihov potencijal za rast i razvoj nacionalne ekonomije, prezentujemo Centre za razvoj inovacija, koje su prethodno razvile uspješne ekonomije, navedemo primjere svjetskih institucija koje se bave pronalascima i opišemo model koji potencijalno može biti prihvatljiv za razvoj inovacija u našim uslovima. Jednostavno, inovacije su u sve većoj mjeri odraz sistemskog rada, a centri za razvoj inovacija koji bi postojali pri fakultetima, s obzirom da postojeću infrastrukturu, predstavljaju mogući osnov za povezivanje nauke sa praktičnim rješenjima.*

Ključne riječi: *inovacije, preduzetništvo, centri za razvoj inovacija, nacionalna ekonomija*

UVOD

Nacionalne ekonomije suočavaju se sa izazovima ekonomskih kriza. U tome kontekstu naglašava se paradigma o efikasnijem iskorištavanju resursa. Jednostavno postoji potreba za daljom mobilizacijom znanja i iskustva u svrhe iznalaženja novih tržišnih rješenja. Uzimajući u obzir rečeno, kao podesan instru-

¹ nemanjaveliki@yahoo.com

² katarina_racic@hotmail.com

ment za prevazlaženje ekonomskih nedaća nameću se inovacije. Riječ je o primjeni nove i poboljšane ideje, postupka, usluge, dobra ili procesa koji donosi nove koristi i kvalitete korisniku za vrijeme primjene. Autori koji se bave inovacijama navode različite izvore za ostvarivanje inovacije, ali praksa u sve većoj mjeri pokazuje da su inovacije zapravo odraz sistemskog pristupa u obrazovanju.

U narednim redovima predstavimo globalni indeks inovacija, kao mjeru uspješnosti u ostvarivanju inovacija u nacionalnim ekonomijama gdje ćemo istaknuti najuspješnije ekonomije ovog segmenta. Pored toga predstavimo prominentne internacionalne centre za razvoj inovacija ali i organizacije koje se bave monitoringom i podsticanjem inovacija. Prije nego što završimo rad, a na osnovu prethodno iznesenih praksi navešćemo određeni model razvoja centara za inovacije na prostoru Republike Srpske.

Prvobitna pretpostavka jeste da zemlje sa najvišim indeksom inovacija spadaju u red visoko razvijenih zemalja. Kao podršku u potvrđivanju ovog stajališta uzećemo u razmatranje i pretpostavku da svjetski inovacioni centri podrazumjevaju veliki obrt kapitala, odnosno inpute koji generišu velike outpute. Pri tome dostizanje visokih standarda u razvoju inovacija nije individualno uslovljeno velikim kapitalnim investicijama. Održavanje nivoa visokog nivoa inovacija zahtjeva i velika materijalna sredstva, ali u tome slučaju riječ je o opravdanim ulaganjima s obzirom na višestruki povrat.

Prilikom potvrđivanja glavne hipoteze, odnosno pomoćnih, koristićemo literaturu eminentnih stranih autora, ali i istraživanja različitih istraživačkih grupa kao i vlastita logička nametanja. Cilj rada je da kroz Indeks inovacija približimo njihov potencijal za rast i razvoj nacionalne ekonomije, prezentujemo Centre za razvoj inovacija, koje su prethodno razvile uspješne ekonomije, navedemo primjere svjetskih institucija koje se bave pronalascima i opišemo model koji potencijalno može biti prihvatljiv za razvoj inovacija u našim uslovima. Jednostavno, inovacije su u sve većoj mjeri odraz sistemskog rada, a centri za razvoj inovacija koji bi postojali pri fakultetima, s obzirom da postojeću infrastrukturu, predstavljaju mogući osnov za povezivanje nauke sa praktičnim rješenjima.

1. Globalni indeks inovacija u nacionalnim ekonomijama

U akademskim krugovima današnjice nerjetko se čuje da je devetnesti vijek bio period reursra, dvadeseti vijek informacija, dok je dvadeset i prvi vijek postao vrijeme kvalitetnih ideja. Prethodna konstatacija pokušava da sublimira razloge uspjeha pojedinaca i pravnih lica u naznačenim prošlim vremenima, ali i ovom vijeku koji još uvijek traje. Ako bismo uzeli ekonomiju kao ugao neophodan za percipiranje date pretpostavke, onda uviđamo da je ista korektna iz razloga što su u ovom vijeku nastala mnoga inovativna rješenja koja su u izvjesnoj mjeri tvorcima donjela mnoge uspjeha. Ovdje se misli posebno na dostig-

nuća kao što su Facebook, Etsy, PayPal itd. Jednostavno, inovacije su postale ono što donosi komparativnu prednost prilikom ostvarivanja tržišnih ciljeva.

Ovaj koncept dolazi do izražaja kad pogledamo tabelu 1. u kojoj je iznesen Globalni indeks inovacija za jedanest najbolje rangiranih zemalja po ovom parametru.

Tabela 1.: Globalni indeks inovacija 2013. godine

Rb.	Zemlja	Ukupni rezultat	Input inovacija	Output inovacija	Racio inovacija
1.	Švajcarska	66.59	66.52	66.55	1.0
2.	Švedska	61.36	67.86	54.86	0.81
3.	Velika Britanija	61.25	68.20	54.30	0.80
4.	Holandija	61.14	64.18	58.09	0.91
5.	SAD	60.31	69.19	51.42	0.74
6.	Finska	59.51	66.67	52.35	0.79
7.	Hong Kong	59.43	70.65	48.21	0.68
8.	Singapur	59.41	72.27	46.56	0.64
9.	Danska	58.34	66.34	50.35	0.76
10.	Irska	57.91	64.09	51.73	0.81
11.	Kanada	57.60	64.76	50.45	0.78

Izvor: Autorova obrada podataka preuzetih od World Intellectual Property Organization (2015), sa <http://www.wipo.int/reference/en/index.html#databases> (pristup 10.02.2015. godine)

Globalni indeks inovacija predstavlja pregled rezultata studije o uspješnosti u inovacijama nacionalnih ekonomija. Kao takav posmatra poslovne rezultate proistekle iz inovacija i mogućnost nacionalnih vlada da podstiče i podržava inovacije kroz javne politike. Istraživanje diskutuje ne samo performanse države nego i komparira šta to kompanije rade i treba da rade u svrhe promovisanja inovacija. Posmatraju se porezi, različite takse, inicijative, obrazovanje i slično, odnosno sve što utiče na inovacije. Prilikom rangiranja zemalja mjere se inputi inovacija i outputi koji nastaju od istih. Inputi uključuju vladinu i fiskalnu politiku, školstvo, poslovne performanse i inovativnost okruženja. Output uključuje patente, transfer tehnologije i druge rezultate istraživanja i razvoja. Prethodno se može uvidjeti da je najbolje rangirana zemlja prema ovom indeksu Švajcarska, dok je, od posmatranih zemalja, Kanada na posljednjem mjestu. Ipak, riječ je o deset zemalja sa izuzetnim performansama u ostvarivanju inovacija.

Ono što se nedvosmisleno uviđa posmatranjem ovog indeksa jeste to da zemlje koje kotiraju u prvih jednest prema indeksu inovacija spadaju i u red onih koje su sa najrazvijenijim ekonomijama. Pored toga, riječ je o zemljama koje imaju sređene i druge aspekte društveno političkog života, počevši od socijalne zaštite do školstva.

2. Međunarodni centri za razvoj inovacija

U razvijenim društvima današnjice inovacije zauzimaju vrlo bitno mjesto. Tome u prilog govore inovativna dostignuća, ali i podaci o infrastrukturi za razvoj inovacija. Kako bismo u što boljem svjetlu predstavili ovu tvrdnju navešćemo slučajeve Silikonske doline (SD), Skolkova i Sophia Antipolisa (SA).

Ruski inovacioni centar Skolkovo, tehnološke prirode, pozicioniran je kod Moskve, a zvanično je nastao krajem 2010. godini i početkom 2011. godine. Riječ je o svojevrsnom ruskom odgovoru na potrebe ubrzanog razvoja svijeta. U 2012. godini to se manifestovalo kroz otvaranje više stotina firmi, registriranjem 100 patenata, te grantnim investicijama različitih visokorizičnih fondova u iznosu od 97 000 000 dolara. (Degeler Andrei, 2013) Osnova rada inovacionog centra jeste Otvoreni univerzitet Skolkovo, kao naučna institucija namijenjena studentima doktorskih i postdiplomskih studija u svrhe provođenja istraživačkog rada. Ruska vlada podržava rad Skolkova u godišnjem iznosu od 1 000 000 000 dolara. Skolkovo je u početku fazu razvoja ušlo sa dosta razvijenom infrastrukturom, tako da za samo dvije godine postojanja postoje, na sedmičnom nivou primaju se zahtjevi za useljenje oko 50 novih firmi u objekte namijenjene upotrebi. Analogno mogućnostima, pozitivno se uglavnom odgovara na petinu pristiglih zahtjeva. Varijete interesovanja preduzeća koja borave u Skolkovu obuhvata IT sektor, telekomunikacije, istraživanje svemira, nuklearnu energiju i biomedicinu. Ideja Skolkova jeste da pored novih dostignuća u nauci i tehnologiji bude i samo-održiv, čemu se ovaj futuristički grad uveliko primakao. Trenutna dostignuća savremenog inovacionog centra mogu se definisati jasnom politikom Ruske vlade da se drži korak sa potreba savremenog svijeta, a to se ogleda kroz pozitivne rezultate u radu samog centra. Primjeri toga, pored prethodno navedenog su dolazak sve većeg broja stranih naučnika, generalno dolazak naseljenika koji su spremni da se bave razvojem inovacija, te sama spremnost naučnih institucija da dadnu svoj doprinos gdje bilježimo prisustvo deset fakulteta iz inostranstva.

Silikonska dolina predstavlja oblik inovacionog centra iz Kalifornije, koji se nameće kao sjedište najvećih tehnoloških korporacija, te kao dom hiljade start-up preduzeća. Globalne korporacije kao što su Facebook, Google, HP, Twitter i Microsoft su samo neka od imena iz ove, sada već, regije. Broj radnih mjesta koje pronalazimo u Silikonskoj dolini jeste oko 1 500 000, taj broj u zadnjih desetak godina pokazivao je trend rasta u kvartilnim kretanjima za do 4%, s tim da je u 2008. i 2009. godini bilo izvjesnih padova. (Silicon valley community foundation, 2014) Dobro je spomenuti da u području koje obuhvata ovaj park prosječna godišnja zarada u odnosu na ostatak SAD je viša za oko 35 000 dolara, dok je od prosjeka u Kaliforniji ista viša za oko 20 000 dolara. Udio patenata registrovanih na nivou SD zauzima 12.4% od ukupnog broja patenata registrovanih u SAD za 2012. godinu, s tim da pomenuti omjer prosječno od 1990. do 2010. godine iznosi oko 10%. (Silicon valley community foundation, 2014) Kada se govori o ovom indexu treba imati na umu da patenti iz SD uglavnom pronalaze svoju komercijalnu upotrebu, te kroz to i isplativnost, dok preostali udio koji se odnosi na SAD ne znači i tržišnu realizaciju. Ovome u prilog govore i

venture investicije, kapital namjenjen visokorizničnim ulaganjima kao što su novi proizvodi, a koji se posmatrano po kvartalima u Silikonskoj dolini ulaže u prosjeku od 7 milijardi do 10 milijardi, u zadnjih pet godina. (Fenwick, 2014) Ovakva Silikonska dolina kakvu danas poznajemo izrasla je iz malih drvenih baraka koja je u prvoj fazi okupljala manje od deset start up preduzeća. Svoj razvoj i uspjeh ista duguje sprezi nauke, politike i preduzetničkog duha, a to se u najvećemugleda kroz postojanje oko 40 naučnih institucija, uglavnom fakulteta, gdje ne ubrajamo laboratorije samih preduzeća, adekvatnim zakonskim rješenjima, koji se prilagođavaju potrebama vremena, te izgrađenom preduzetničkom duhu samih naseljenika.

Sophia Antipolis je tehnološki park nastao 80ih godina u Francuskoj. Nastao kao ideja tehnološkog parka, danas već zauzima područje dovoljno da se nazove gradom. Prvobitna namjera je bila da se organizuje mjesto za rad 20 000 nućnika, da bi ista prerasla u ambijent pogodan za otvranje start upova. (Strategic management institut, 2002) Oblasti koje su zastupljene u ovoj tehnološkoj tvorevini jesu farmacija, IT tehnologije, biotehnologija i elektrotehnika. Broj radnih mjesta u Sophia Antipolisu je oko 25 000, dok svoje sjedište ovdje pronalazi oko 1 200 kompanija. Naravno, riječ je više o istraživačkim sektorima različitih korporacija, iako postoje i različita preduzeća koja se bave podrškom u radu primarno instaliranim preduzećima. Pod firmama koje se bave podrškom podrazumjevamo uglavnom advokatske kancelarije, različite institute i slično. Interesantno za SA jeste to što je posvećena posebna pažnja ambijentu, a to se odnosi na samu lokaciju kojoj pogoduje povoljna klima, ali i okruženje koje je u najvećoj mjeri priroda. Dostignuća Sophia Antipolisa ogledaju se u tome što je uspješno implementiran preduzetnički grad, ono što je u manjoj mjeri postignuto jesu inovacije, a što je bio i prvobitni cilj. Takav ishod nerjetko se spočitava upravo neodređenoj državnoj politici, mada primjetno je da u ovom gradu postoji namjera individua koje ga naseljavaju da razvijaju nova dostignuća dok svoje prisustvo pronalaze i različite naučne institucije. (Strategic management institut, 2002)

Posmatrajući sva tri navedena primjera možemo pronaći slične modele uspjeha, a oni se ogledaju kroz simbiozu preduzetništva, nauke i inovacija. Iako nije rađena dublja studija i ova kratka prezentacija nam sama nameće potrebu objedinjavanja sva tri elementa jer kombinacija jednostavno ima za produkt realizaciju na tržištu što je baza opstanka ekonomije.

3. Svjetske organizacije za monitoring i podsticanje preduzetništva i inovacija

Globalni tokovi današnjice nametnuli su i nespornu potrebu za svjetskim institucijama koje će se baviti monitorinogm, odnosno podsticanjem inovativnih tokova. Tako da danas imamo institucije, sa ingerencijama širom svijeta, koje svoj rad u cjelosti ili djelomično baziraju na prethodno pomenutim aktivnostima. Kao institucije koje svoj rad u jednom dijelu temelje na monitoringu i

podsticanju inovacija prevashodno možemo prepoznati kroz Ujedinjene nacije, Svjetsku banku i Međunaordni monetarni fond, ali i organizacije kao što su Svjetska trgovinska orgnaizacija, Svjetska orgnizacija radnika i sl. Naime, baveći se uglavnom ekonomskim, finansijskim i mirovnim pitanjima u svijetu prethodno spomenute organizacije obično u svoje različite ugovore, deklaracije i usluge prilikom dodjele određenih sredstava uključuju i odrednice vezane za inovacije i preduzetništvo. Riječ je uglavnom o faktorima sa kojima se želi postići ubrzanje, razvoj i oporavak određene ekonomije zavisno od same institucije koja protažira određeno pitanje.

Za razliku od institucija i organizacija koje i se samo djelimično bave pitanjima preduzetništva i inovacija, postoje i one koje su primarno orjentisane prema ovim pitanjima. Postoji izvjestan broj pomenutih koje imaju ingerencije nad većim ili manjim dijelom zemalja širom svijeta. Kako bismo u najboljem svjetlu predstavili njihov rad izdvojićemo tri za koje možemo reći da su dominantne u odnosu na ostale. Kao parametre za izdvajanje uzimamo prevashodno broj zemlja koje obuhvataju i stepen aktivnosti koje obavljaju. Imajući pomenuto na umu, tri organizacije koje ćemo razmatrati su:

1. Svjetska organizacija za intelektualnu svojinu (eng. World intellectual property organization)
2. Eureka Brisel (eng. Eureka Bruxelles)
3. Preduzetnička organizacija (eng. The Entrepreneurs Organization)

Svjetska organizacija za intelektualnu svojinu je jedna od agencija Ujedinjenih nacija. Ona je kreirana 1967. godine sa namjerom da osnažuje kreativnu aktivnost i promovise zaštitu intelektualne sovjjine širom svijeta, odnosno u zemljama u kojima UN imaju nadležnost. Trenutno članstvo u svjetskoj organizaciji za intelektualnu sovjinu pronalazi 188 zemalja. (WIPO 2014) Sjedište orgnizacije nalazi se u Ženevi, Švajcarska. WIPO, kako glasi engleski akronim za organizaciju o kojoj se diskutuje, smatra da inovatori i poslovni ljudi trebaju jednostavan, troškovno efikasan način da zaštite svoje inovacije, brednove i dizajne u različitim zemljama. U te svrhe WIPO omogućava različite globalne servise za zaštitu intelektualne svojine izvan nacionaonih granica, kao i modalitete za vanparnično rješavanje eventualnih sporova vezanih za intelektualnu svojinu. Riječ je o WIPO mreži koja povezuje 300 kancelarija u svim državama članicama, a koje imaju mehanizme za monitoring dostignuća u inovacijama unutar zemlje gdje im je sjedište. Kada se zatraži zaštita određenog patenta jednostavno kancelarije stupe u komunikaciju i izvrši se provjera u svrhu ostvarivanja certifikata o pravima nad intelektualnom svojinom. Tako upisana prava kasnije se koriste kao sredstvo za ostvarivanje naknade ili za druge postupke vlasnika. Pored zaštite prava noscioca vlasništva nad intelektualnom svojinom, WIPO posjeduje i sektor za medijaciju i arbitražute. U te svrhe obezbjeđuje procese medijacije, posredovanja između dvije strane u rješavanju nastalog spora, arbitraže, arbitriranja u sporu između dvije strane, kao i u ekspertskom odlučivanju, slično arbitraži, eksperti donose odluku o nastalom sporu a po ugovoru sa stranama u postupku.

Eureka iz Brisela je intravladina organizacija za podsticanje rasta i razvoja. (Eureka 2014) Riječ je o decentralizovanoj mreži za koridiniciju nacionalnog finansiranja inovacija namjenjenih povećanju produktivnosti i konkurentnosti evropske industrije. Centralna aktivnost Eureka jeste izdavanje Eureka znaka koji podrazumjeva međunarodno prepoznavanje nagrađenog dostignuća iz određene oblasti. Mreža Eureka integriše 40 pan evropskih ekonomija, ali i industrije Izraela, Južne Koreje i Kanade. Svoje prisustvo Eureka je započela 1985. godine. Nastanak Eureka je motivisan migracijom tehnoloških dostignuća u SAD i Aziju tokom 1980ih godina. Pravci djelovanja Eureka mogu se opisati kroz podršku, oblikovanje i unapređenje dostignuća u preduzetništvu i inovacijama. Jednostavno, kroz djelovanje različitih sekcija institut Eureka prepoznaje i nagrađuje različite tehnološke, organizacione i druge oblike inovacija i preduzetničkih poduhvata, odnosno sponzoriše njihov razvoj izdavanjem sertifikata i kroz druge oblike podrške. Nedvosmisleno, međunarodno priznati Eureka znak dodaje vrijednost projektima i dodaje vrijednost nagrađenom u svrhu ostvarivanja finansijskog, tehničkog i komercijalnog partnerstva. Neka od dostignuća Eureka trenutno su vidljiva su u mobilnoj telefoniji, navigacionim sistemima, filmskim softverima za specijalne efekte i sl. (EUREKA 2014) Institut Eureka se pojavljuje kroz tzv.: individualne projekte, klastere i kišobran projekte. Primjenjuju se zavisno od broja pravnih i fizičkih lica koji apliciraju za navedene.

Preduzetnička organizacija ili Organizacija za preduzetništvo, kako se još prevodi naziv posmatrane organizacije na srpski jezik, predstavlja globalnu poslovnu mrežu od preko 10000 vodećih preduzetnika raspoređenih u 46 zemalja svijeta. Osnovana je 1987. godine od strane grupe mladih preduzetnika sa namjerom da podstakne razmjenu znanja i iskustava u preduzetništvu, a u svrhe dostizanja većih rezultata u poslovanju. Organizacija, kako stoji u njenom opisu, transformiše, informiše i nude resurse u formi globalnih događaja, leadersko razvojnih programa, preduzetničkog on line foruma i izvršnih edukacija, kako za individue tako i za pravna lica. (EO 2014) Rad organizacije se odvija kroz poglavljia rasprostranjena širom svijeta, a koja su u stvari nacionalne kancelarije. Pridruživanje nije uslovljeno nacionalnom pripadnošću pravnog ili fizičkog lica, nego je na dobrovoljnoj bazi, odnosno podrazumjeva ispunjavanje određenih kriterijuma, između ostalog i uplatu članarine. Beneficije pridruživanja ovoj organizaciji se ogledaju kroz pristup različitim sredstvima za unapređenje vlastitog poslovanja. Riječ je o mogućnostima savjeta eksperata, ostvarivaju kontaktata ali i vlastitom usavršavanju kroz neki od programa, zavisno od oblasti u kojoj je neophodan napredak.

4. Studentsko usavršavanje u praksi za vrijeme studija

4.1 Značaj studentskog usavršavanja u praksi za vrijeme studija

Savremene tendencije u obrazovanju, kao i potrebe tržišta rada sve više ističu težnju za stručnim usavršavanjem studenata prije sticanja diplome. Inovacije i preduzetnički uspjesi su odraz zapravo mogućnosti prepoznavanja nedosta-

taka u društvu koji se mogu nadopuniti konkretnim rješenjima iz pomenutih oblasti. U uslovima velike konkurencije diplomanata, a smanjenih potreba za radnom snagom, realno posmatrano, individue sa najvišim adekvatnim znanjima i vještinama, proisteklim iz rada u praksi, imaju objektivne šanse da ostvare brže zaposlenje. Takav stav je odraz pretpostavke o očekivanoj promptnoj koristi za poslodavca. Na fakultetima i univerzitetima, obrazovnim institucijama najvišeg reda gdje se stiču akademska znanja, od samih početaka postojanja, u radu sa studentima, stavljen je akcenat na teorijska izučavanja, dok je praktično usavršavanje predoređeno za kasnije profesionalne epohe. Ipak, usljed promjena koncepcija u ekonomskim sistemima, došlo je ili još uvijek dolazi do unapređenja primarne funkcije fakulteta i univerziteta. Tako da je od druge polovine XX vijeka primjetna tendencija obrazovanja studenata kroz veću simbiozu teorije i prakse. Danas je obrazovanje uz praktični rad rasprostranjeno u toj mjeri da se čak sticanje diplome, na pojedinim fakultetima, uslovljava praktičnim usavršavanjem kandidata. Dobar primjer za to dolazi sa slavnog italijanskog univerziteta Bocconi, gdje se u prezentaciji studijskog programa izričito navodi kao jedan od uslova za sticanje diplome i praktično usavršavanje, odnosno određeni rad za vrijeme studija na poslovima povezanim sa konkretnim studijskim usmjerenjem. (Universita Bocconi, 2014)

Kao što je dijelom već rečeno, pretpostavljajući da rad u struci predstavlja stručno usavršavanje, primarna korist od rada za vrijeme procesa sticanja diplome, odnosno završavanja osnovnih studija možemo pronaći upravo u tome što nakon završetka studija individua ima veća znanja i vještine čime može slobodno da zaobiđe potencijalni period obuke u novom preduzeću. Time potencijalni poslodavac dobija novog konkurentnijeg radnika i ima mogućnost da ga rasporedi u aktivan radni proces, umjesto da angažuje dodatne resurse kako bi novog radnika uključio u sistem rada. Ovome u prilog govori i podatak, iz istraživanja o Tržištu diplomanata Velike Britanije za 2014, gdje se u jednoj visoko razvijenoj zemlji kao što je Velika Britanija očekuje da će 37% od ukupnog broja otvorenih radnih mjesta u 2014. godini za tek svršene studente biti popunjeno sa onima koji su za vrijeme studija već radili u preduzeću. (High filers, 2013) Naravno, osim primarne koristi koja se tiče odnosa novog radnika i poslodavca, postoje i drugi korisni aspekti uključivanja studenta u praksu za vrijeme studiranja, a gdje se može izdvojiti sticanje novih kontakata i nerjetko primanje određene naknade.

Percipirajući Sjedinjene Američke Države i zemlje Zapadne Evrope kao područja sa najuspješnijim fakultetima i univerzitetima primjetićemo da je rad za vrijeme studiranja, odnosno *rad po potrebi*, uobičajena stvar. Ono što je bitno spomenuti kada se govori o ovoj temi, a povezano je sa studentima koji studiraju na fakultetima sa pomenutih geografskih odrednica, dakle jeste to da treba razlikovati:

1. Povremeni rad (*rad po potrebi*)
2. Rad u okviru studijskog programa.

Naime, sa odrednicom povremeni rad indentifikujemo rad koji omogućava da se prihoduje određena suma novca, te on nužno ne mora da bude povezan sa strukom za koju se student školuje. Kao takav nije uslov za sticanje diplome. Može da pridonese unapređenju određenih vještina u vezi struke, odnosno zvanja za koje se student školuje, ali obično su to poslovi koji ne nisu takvog karaktera. Profil ovih poslova obično ne zahtjeva specifična znanja jer su jednostavne prirode. Povremene poslove najčešće susrećemo kao radne pozicije pomoćnik konobara, pomoćnik kuvara, recepcionar, trgovac, sezonski radnik itd. (Lilly A., 2011) Inostrani studenti u SAD ove poslove mogu samo da obavljaju unutar studentskog kampusa univerziteta kojem pripadaju, skladno zahtjevima studentske vize.

S druge strane, rad u okviru studijskog programa je kategorija koja se direktno povezuje sa sticanjem diplome. Fakulteti obično propisuju vremensko trajanje, uglavnom u periodu od tri do šest mjeseci, kao i vrstu posla koju kandidat za sticanje diplome treba da obavlja. Ovakva vrsta posla često nije plaćena, a pojavljuje se u nekoliko formi, o čemu ćemo detaljnije u narednim odjeljcima. Ipak, ovdje je još dobro spomenuti da se osim u preduzećima, nerjetko može odvijati unutar samog fakulteta, i to kroz rad u institutima ili centrima koji su za to osposobljeni.

4.2 Oblici praktičnog studentskog usavršavanja za vrijeme studiranja

Različiti su načini uključivanja studenata u stručni rad za vrijeme studiranja zavisno od potreba pravnog lica koje nudi praksu, odnosno samih studenata koji traže praksu, jer upravo oni u konačnici odlučuju o učestvovanju u programu praktičnog rada. Teško je sistematski razvrstati sve programe koji su dostupni za sudelovanje studenata u praksi zbog nedostatka standardizacije u ovoj oblasti. No, najčešće susrećemo sledeće oblike praktičnog usavršavanja:

- Stažiranje (eng. Internship),
- Pripravničko stažiranje (eng. Apprenticeship)
- Trening (eng. Trainee)
- Anagažman po projektima (eng. Engagment by projects)
- Volonterski staž (eng. Volunteering)
- Ostale prakse

Stožiranje se odnosi na metod koji predstavlja usavršavanje na poslu namjenjeno studentima ili tek svršenim diplomantima. Predstavlja određeni uvod u profesionalnu karijeru koje ima za trajanje određeni kratak rok, odnosno privremeni karakter. Za obavljeno stažiranje može se primati naknada. Generalno rečeno riječ je o programu razmjene znanja i iskustava između studenta, pripravnika, s jedne strane i organizacije, pravnog lica, s druge strane. Stažiranja nerjetko prerastaju u puno zaposlenje, tj. u radni odnos sa punim radnim vremenom ali to nije garantovano na samom početku odnosa. Dva su česta tipa stažiranja. Prvi se zove *Radno iskustvo*, a drugi je poznatiji pod nazivom *Istra-*

živačko stažiranje. (Adams, 2014) U Sjedinjenim Američkim Državama, odakle originalno i potiče pomenuta podjela, pomenuto stažiranje se unosi u finalnu diplomu.

Pojam pripravničkog stažiranja podrazumjeva obuku na određenoj radnoj poziciji. Uglavnom podrazumjeva naknadu, kao što i podrazumjeva zaposlenje poslije završenog programa. Iako se striktno odnosi na usavršavanje određenih vještina, činjenica je da uglavnom nije povezano sa redovnim studijama, te kao takvo ne zavisi od istih.

Trening se povezuje sa sticanjem određene vještine ili usavršavanjem već postojećeg znanja. Period trajanja trening je do tri mjeseca. Firme obično ne organizuju trening aktivnosti za studente, ali to čine druge organizacije, kao što su različiti instituti, vladine institucije i nevladine organizacije.

Angažman po projektima označava uključivanje studenata u privremene aktivnosti projektnog karaktera za potrebe izvršenja projekta.

Volonterski staž jeste dobrovoljno angažovanje na određenim poslovima u okviru preduzeća, druge institucije ili organizacije, odnosno individualno rješavanje određenog problema bez očekivanja naknade. Prisutan je najčešće u socijalnim, humanitarnim, vjerskim i drugim organizacijama sličnog karaktera. Odlikuje ga individualni karakter, odnosno iako pojedinac može da djeluje kao dio tima, nije u mogućnosti da definiše svoja striktna očekivanja i druge zahtjeve od svoga volonterskog rada.

Sa ostalim praksama indentifikujemo programe koje kompanije ili pojedinci individualno osmišljavaju u svrhe uključivanja studenata u rad i praktično usavršavanje, te koje se razlikuju od slučaja do slučaja.

Naravno, postoje i drugi modeli usavršavanja pojedinaca kroz praksu za vrijeme studiranja.

5. Modalitet za razvoj inovacija na nacionalnom nivou

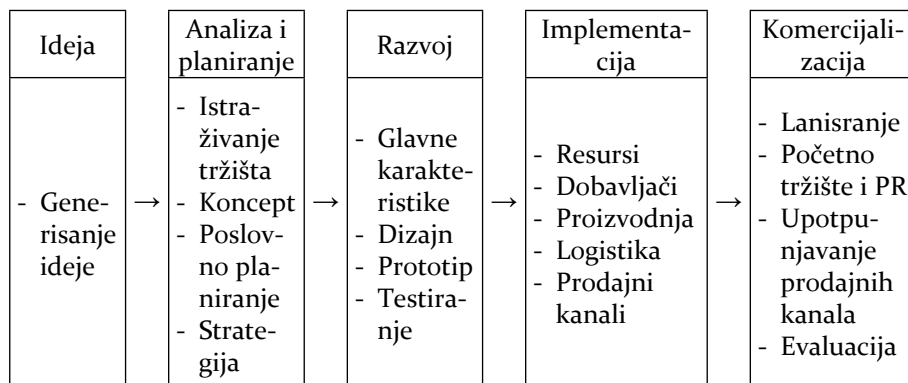
Ekonomska kriza je smanjila broj dostupnih radnih mjesta u svijetu, te time usložnila zahtjeve u vezi iskustva i znanja neophodnog za dostupna slobodna radna mjesta. Jednostavno, prava je rijetkost pronaći neki oglas za posao bez da se traži radno iskustvo. Takvo neumoljivo stanje tržišta dovelo je u situaciju fakultete i univerzitete da se u sve većoj mjeri direktno uključuju u rješavanje ove problematike. Jedan od pristupa u rješavanju ovog problema jeste i osnivanje centara za praktično usavršavanje u okviru samih fakulteta i univerziteta. Riječ je organizacionim jedinicama, odvojenim preduzećima ili udruženjima građana, zavisno od formalno pravnog rješenja, koja imaju za zadatak da kroz angažman studenata, sa ili bez podrške nastavnog osoblja, rade na rješavanju praktičnih problema i drugih poslova koji su dostupni.

Studentski centri za stručno usavršavanje su zapravo organizaciono izdvojeni činioci koji objedinjuju naučno - praktične osobine fakulteta. U toj konstalaciji odnosa, fakultet zadržava primarno naučno - edukativnu komponentu pridodajući još kroz centar i onu praktičnu.

Ono što je bitno spomenuti jeste i to da centar nema strogo definisanu formu i model, što mu daje različite prednosti. Naime, može biti utjelovljen kroz internu organizaciju profesora i studenata bez posjedovanja bilo kakve imovine, ali i bez sprovođenja bilo kakve dodatne formalno pravne registracije u sudu ili drugoj ekvivalentnoj instituciji. Jednostavno djelovanje centra se projektuje pod okriljem univerziteta, odnosno fakulteta, a uz korištenje, barem isprva, minimalnih resursa same obrazovne institucije. Pod resursima se pored ljudskog kadra prevashodno podrazumjevaju sale za sastanke, baze podataka, biblioteka i sl.

U svijetu postoje, ipak različiti oblici studentske infrastrukture koji služe za praktično unapređivanje. Mnogi od tih modela po svojoj složenosti uveliko prevazilaze organizacionu, ali i materijalnu dimenziju diskutovanog centra. Kada bi se posmatrali neki oblici pomenute infrastrukture, kao na primjer preduzetnički inkubatori, u komparaciji sa centrima za praktično usavršavanje isprva bi se moglo zaključiti da je riječ možda o odnosu između modernog i arhaičnog. Ipak, stanje stvari je u mnogome različito. Centar svoje djelovanje zasniva na principima jednostavnosti i slobode, te upravo kao takav njegova forma se prilagođava zahtjevima njegovih kreatora. Dakle, formira se zbog praktičnog usavršavanja studenata u struci za koju se školuju, a prema definiciji potreba i ciljeva koji se žele zadovoljiti i postići. Riječ je o slobodi koja treba da iznjedri neko više rješenje, odnosno inovaciju ili složeniju formu koja će se postaviti i kao konkurentna na tržištu ili će barem učesnicima donjeti vještine i znanje koje će im kasnije biti od značaja i koristi u poslovnim poduhvatima. Prema tome, centar je ideja, a ideja je samo početna osnova za realizaciju viših i složenijih poduhvata. Posmatrajući lanac od Ideje do tržišta sa šeme 1. uviđamo da je upravo ideja označava osnovu za dalji poslovni poduhvat.

Šema 1.: Od ideje do tržišta

Izvor: Autorova obrada podataka preuzeta od Idea to market (2012), sa <http://i-to-m.com/product-development/> (pristup 01.11.2014.)

Kroz centar ideja se razvija i ispituje, vremenom ona dobija svoj finalni oblik. Taj finalni oblik može da se manifestuje kroz prerastanje u preduzeće koje će ostati u okviru obrazovne institucije, odnosno kroz privatno preduzeće koje će biti u vlasništvu direktnih osnivača, jedne ili više osoba uključenih u rad centra. Naravno, nije preduzeće primarno rješenje koje se nude poslije faze centara za praktično usavršavanje. Moguće je da se postave osnove za neko drugo rješenje.

Teško je za očekivati da u vremenu kada preduzeća propadaju na dnevnoj bazi poduhvat kao što je centar može da iznjedri neko uspješno prduzeće ili neki drugi oblik, odnosno formu koja označava samostalnog subjekat na tržištu. Ipak, u tabeli 1. možemo da vidimo pregled mladih ljudi koji su iako u relativno ranoj životnoj dobi, još za vrijeme studiranja, ostvarili poslovne poduhvate koji danas prihoduju milione, a koji su nastali uz podršku slične ili iste preduzetničke strukture.

Tabela 1.: Pregled mladih milionera

Rb	Ime i prezime	Go-dine života	Firma	Opis poslovanja	Vrijednost firme
1.	Kevin Systorm i Mike Kreiger	27; 25	Insta-gram	Oblik socijalne mreže za dijeljenje slika	100 miliona dolara
2.	Alexa von Tobel	27	Learn-Vest	Finansijske usluge za žene	100 milina dolara
3.	Jennifer Hyman i Jenny Fleiss	31; 28	Rent The Runway	Iznajmljivanje odjeće	105 miliona dolara
4.	Bryan Goldberg, David Finocchio and David Ne-metz	28; 28; 27	Bleacher Report	Sportski blog koji zapošljava novinare i amatere	120 miliona dolara
5.	Dave Gilboa	30	Warby Parker	Prodaja online dioptrijskih naočara	120 miliona dolara
6.	Ben Lerer	29	Thrillist	Digitalna savjetnik za svakodnevne aktivnosti	150 miliona dolara
7.	Daniel Kafie i Josh Kushner	28; 26	Vostu	Online platforma za video igre	300 miliona dolara
8.	Aaron Levie	26	Box.net	Online platforma za skladištenje i dijeljenje elektronskih sadržaja	550 miliona dolara
9.	Naveen Selvadurai	29	Foursquare	Sajt za preporuke lokacija	600 miliona dolara
10.	David Karp	25	Tumblr	Socijalna blogerska platforma	800 miliona dolara

Izvor: Autorova obrada podataka preuzetih od Shontell, A. (2011), sa <http://www.businessinsider.com/young-successful-entrepreneur-world-digital-100-2011-9?op=1> (Pristup: 01.11.2014)

Podaci izneseni u prethodnoj tabeli su preuzeti iz istraživanja Biznis insajdera (eng. Business Insider) urađenog 2011. godine. Od tada su rezultati prezentovanih poslovnih dostignuća porasli u još većoj mjeri. Ipak, ono što je njima svima zajedničko jeste to da su nastala kao izraz rada mladih ljudi za vrijeme studiranja gdje su prošli fazu ispitivanja i testiranja, a svoj dalji razvoj nastavili na tržištu gdje su ubrzo stekle milionsku vrijednost. Pored navedenog od izuzetnog značaja jeste i činjenica da su sva preduzeća svoje poslovanje zasnovala na određenoj inovaciji, bilo da je riječ o usluzi ili drugom obliku proizvoda.

ZAKLJUČAK

U prethodnim paragrafima bavili smo se indeksom inovacija u nacionalnim ekonomijama, te svjetskim centrima za razvoj inovacija, internacionalnim organizacijama za inovacije, ali i modelom centra za razvoj inovacija koji bi mogao biti korišten na teritoriji Republike Srpske, s obzirom na naučno materijalne pretpostavke. Prema tome, nametnulo se nekoliko nespornih činjenica.

Prvo, indeks inovacija u nacionalnim ekonomijama mjeri stepen uspješnosti zemalja u inovacijama, odnosno u primjeni istih. Ocjena uspješnosti zemlje u inovacijama zapravo je zbir proizvoda u dostignućima, a prema različitim parametrima koji se povezuju sa inovacijama. Ono što je evidentno jeste i to da zemlje sa visokim stepenom inovacija spadaju u red naročito razvijenih. Jednostavno rečeno, dok je u dvadesetom vijeku osnova uspješnosti ekonomije bila utemeljena na masovnosti proizvodnje, danas je očito ideja, personifikacija za inovaciju, postala baza ekonomskog napredovanja.

Drugo, ulaganje u razvoj inovacija predstavlja se kao opredjeljenje vodećih nacionalnih vlada. To je vidljivo u slučajevima različitih svjetskih centara za razvoj inovacija, kao što su Silikonska dolina, Skolkovo i Sophia Antipolis. No, ono što je posebno interesantno kod svjetskih centara za inovacije jeste to da oni prema svojoj definiciji razvijaju inovacije, dok praksa pokazuje da oni zapravo u većoj mjeri rade na održivosti inovacije. Dobar primjer za to jeste socijalna mreža Facebook koja je osmišljena i kreirana van Silikonske doline, ali koja je, isprva, svoju finansijsku stabilnost, a kasnije i superiornost pronašla zahvaljujući radu njenog tvorca u pomenutom svjetskom inovacionom centru.

Treće, usred djelovanja globalizacije potreba inovacija šire se van nacionalnih granica. Pri tome se javljaju različiti problemi kao što je zaštita intelektualne svojine, komercijalizacija ideje i sl. Kao odgovor na zadatu problematiku pominju se međunarodne organizacije za inovacije. Varijajet njihovog rada seže od podsticanja inovacija i izračunavanja indeksa inovacija, preko zaštite intelektualne svojine, do konsultantskog odnosa u procesu komercijalizacije.

Četvrto, potreba privrede Republike Srpske jesu inovacije ukoliko se teži sustizanju uspješnih svjetskih ekonomija. S obzirom na nezavidno ekonomsko stanje društva neophodno je mobilizovati postojeću infrastrukturu i postepeno razvijati *kulturu* inovacija. Kao polazna osnova za ovakav stav preporučuju se

nacionalni univerziteti, odnosno mali studentski centri za razvoj inovacija ili centri za studentsku praksu, sa mogućnošću prerastanja u velike centre pomenutog tipa. Tom prilikom dao bi se adekvatan odgovor tržištu na sve veće zahtjeve za praktičnim znanjem studenata za vrijeme studiranja, dok bi se otvorila prilika za masovnije eksperimentalno djelovanje koje u suštini i kreira inovacije.

I na kraju, ali ne manje važno, studentski centri su poligon za lansiranje daljih poslovnih uspjeha studenata, budućih poslovnih ljudi. Ipak, ono što studentske centre izdvaja od realne sfere poslovanja jeste to što oni omogućavaju opciju treniranja, dakle ostvarivanja greške bez sankcije koja ne mora da ima primarno štetan karakter, nego naprotiv, onaj edukativne prirode.

LITERATURA

- Adams, S. (2014), *Employers should pay their interns. Here's why*, preuzeto 01.11.2014. sa <http://www.forbes.com/sites/susanadams/2014/06/09/employers-should-pay-their-interns-heres-why>
- Ekonomski fakultet Banja Luka (2014), *Centar za inovacije, preduzetništvo i revitalizaciju preduzeća*, preuzeto 01.11.2014. sa <http://www.efbl.org/cir/nacni-i-strucni-rad/cirp/>
- Ekonomski fakultet Beograd (2014), *Saradnja sa privredom*, preuzeto 01.11.2014 sa <http://www.ekof.bg.ac.rs/saradnja-sa-privredom/>
- Ekonomski fakultet u Zagrebu (2013), *Studentske udruge*, preuzeto 30.09.2014 sa <http://www.efzg.unizg.hr/default.aspx?id=3738>
- Idea to market (2012), *Product development*, preuzeto 01.11.2014. sa <http://i-to-m.com/product-development/>
- Shontell, A. (2011), *Meet the 25 youngest entrepreneurs running the world's most valuable Start-ups*, preuzeto 01.11.2014. sa <http://www.businessinsider.com/young-successful-entrepreneur-world-digital-100-2011-9?op=1/>
- High fliers (2013), *The Graduate Market in 2014*, preuzeto 30.09.2014. sa <http://www.highfliers.co.uk/download/GMReport14.pdf>
- Lilly, A. (2011), *Great part time jobs for college students*, preuzeto 30.09.2009. sa <http://www.kiplinger.com/article/business/To12-Coo6-Soo1-great-part-time-jobs-for-college-students.html>
- Universita Bocconi (2014), *Formalizing an intership*, preuzeto 29.09.2014. sa http://www.unibocconi.eu/wps/wcm/connect/bocconi/SitoPubblico_EN/Navigation+Tree/Home/Services/Career+Service/Students+and+Graduates/Internship/FORMALIZING+AN+EXTRA-CURRICULAR+INTERNSHIP+_new_Vago+2010+11+04+09+29
- Vukmirović, N. (2012), *Preduzetnička ekonomija*, Banja Luka: Ekonomski fakultet
- Silicon valley community foundation (2014), *Silicon Valey Index*, preuzeto 06.12.2014. godine sa <http://www.siliconvalleycf.org/sites/default/files/publications/2014-silicon-valley-index.pdf>

- Fenwick (2014), *Silicon Valley Venture Survey*, preuzeto 06.12.2014. godine sa <http://www.fenwick.com/publications/Pages/Silicon-Valley-Venture-Survey---Second-Quarter-2014.aspx>
- Degeler Andrei (2013), Russian tech hub Skolkovo in 2012 by the numbers, preuzeto 06.12.2014. godine sa <http://thenextweb.com/insider/2012/12/17/skolkovos-2012-97m-in-grants-750-residents-49-venture-funds/>
- Strategic Management Institute, *Sophia Antipolis Creation of greenfield cluster*, preuzeto 06.12.2014. godine sa <http://www.s-m-i.net/pdf/Sophia%20Conclusions.pdf>
- World Intellectual Property Organization (2014), *Innovation index*, preuzeto 10.02.2015. godine sa <http://www.wipo.int/reference/en/index.html#databases>
- EUREKA (2014), *About EUREKA*, preuzeto 10.02.2015. godine sa <http://www.eurekanetwork.org/about>
- Entrepreneurs organization (2014), *EO about*, preuzeto 10.02.2015. godine sa <http://www.eonetwork.org/about/>
- Kovačević, B. (2007), *Kako da budete uspješni*, Banja Luka: Pravni fakultet - centar za publikacije
- Kovačević, B. (2011), *Rat i ekologija*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednost, socijološka i kriminološka istraživanja
- Drucker, P. (1985), *Innovation and entrepreneurship*, Oxford: Butterwort Heinman
- Tucker, R. (2002), *Growth trough innovation*, San Francisco: Berret-Koehler Publishers
- Ravasi, D., Airoldi, G. (2007), *Introduction to managment*, Milano:Libreria Egea

THE GLOBAL INNOVATION INDEX IN NATIONAL ECONOMIES

Summary

In academic circles it is considered that the nineteenth century was the century of resources, the twentieth century was marked by the information, while the twenty-first century became a time of innovation. Innovation has become what it brings a comparative advantage in achieving marketing objectives. The importance of innovation has already been recognized by the world's leading economy, which is particularly reflected in the innovation index, quantitative indicator that analyzes the findings and their application. The aim of this paper is that through in-

novation index close innovation potential for growth and development of the national economy, present the Centre for development of innovations, which have previously developed a successful economies, cite examples of world institutions dealing with inventions and describe a model that can potentially be eligible for the development of innovation in our conditions. Simply saying, innovation is increasingly a reflection of the system operation and development centers of innovation that would exist at universities, with regard to the existing infrastructure, represent a possible basis for linking science with practical solutions.

Key words: innovation, entrepreneurship, innovation development centers, national economy

PORTFOLIO INVESTICIJE U SRBIJI

Naučna kritika, polemika

UDK 005.334:336 .763(497.11)

Milan Mitić, diplomirani pravnik¹

Advokatska kancelarija Stanković Niš - adv mr Nebojša Stanković

Apstrakt: *Portfolio investicije predstavljaju transfer kapitala iz države izvoznice kapitala u državu uvoznicu koji se realizuje na međunarodnom finansijskom tržištu. Osobnost ovog oblika - vrste investicija jeste da ulagač nije zainteresovan za upravljanje kompanijama čije hartije od vrednosti (akcije) poseduje. Naprotiv, ulagač je zainteresovan samo za dobit u vidu dividende ili kamate. Izvršeno istraživanje u radu je kvalitativnog tipa, pritom su korišćeni sekundarni izvori podataka. Primenjena je analitička, uporedno-pravna i normativna metoda. Cilj ovog rada jeste da ukaže na značaj portfolio investicija na privredu zemalja u tranziciji sa naročitim osvrtom na portfolio investicije u Srbiji. U radu će biti ukazano i na zakonodavni okvir značajan za oblast portfolio investicija, njegove prednosti i nedostatke. Sveukupni utisak stečen u toku proučavanja fenomena portfolio investicija ukazuje na nedovoljnu razvijenost finansijskog tržišta tj. tržišta kapitala te za postojanjem potrebe za kontinuiranim otvaranjem ovog tržišta i usklađivanjem zakonodavnog okvira sa pravnom tekovinom EU.*

Ključne reči: *Portfolio investicije, Finansijsko tržište, Hartije od vrednosti, Zakonodavni okvir*

UVOD

Zemlje Balkana nalaze se u periodu tranzicije. Dešavaju se korenite promene u svim društvenim sferama. Proces evro-integracija dodatno pritiska ove države da ubrzaju reformisanje zarad pridruživanja Evropskoj Uniji. Ponešene globalizacionim procesima države Balkana pokušavaju da postgnu što veću

¹ milan87mitic@gmail.com

ekonomsku, političku i kulturnu unifikaciju i integraciju sa razvijenim zemljama. Treba imati u vidu da svaki reformski proces - bilo da se radi o regionalnim integracijama ili globalnim integracijama - iziskuje određene finansijske resurse ili bolje rečeno finansijsku podršku. Privredni sektor zemlje bi trebao obezbediti neophodnu materijalnu podršku reformi. Međutim, privreda zemalja Balkana ozbiljno je narušena tokom prethodnih kriznih godina. Zbog lošeg stanja u državama iste nisu u mogućnosti da ekonomski potpomognu domicilna preduzeća da se izbore sa reformskim procesima i naročito pritisku stranih konkurenata. Jedno od rešenja problema, nedostatka finansijskih resursa za revitalizaciju privrede, ubrzanje i finaliziranje reformi država Balkana nalazi se u stranim investicijama.

Srbija, kao zemlja u tranziciji, suočena je takođe sa problemima koji se susreću i u susednim zemljama. Svesna da strani kapital potpomaže razvoj zemlje, rast životnog standarda i drugih faktora koji utiču na "komoditet" građana, ali i na privredni održivi razvoj države, Srbija se okrenula izradi programa i planova sve u cilju stvaranja povoljne investicione klime i privlačenja stranih investicija.

Strane investicije predstavljaju jedan od segmenata međunarodnog kretanja kapitala. Kretanje kapitala podrazumeva finansijske operacije koje su suštinski povezane sa investiranjem iz izvora finansiranja jedne zemlje, čija se sredstva koriste za investiciona ulaganja u drugoj zemlji, pri čemu se ona ne transferišu, u određenom roku, povratno u zemlju svog porekla (Čirić, A., 2010, str. 419). Kao jedna od osnovnih karakteristika moderne globalizacije tržišta kapitala², kretanje kapitala može poprimiti jednu od dve osnovne forme: Strane direktne investicije (SDI) i Strane portfolio investicije (SPI).

POJAM PORTFOLIO INVESTICIJA

Da bi se pojasnio pojam portfolio investicija neophodno je rasčlaniti ovaj termin na njegove činioce i svaki od njih ukratko objasniti.

Reč investicija je nastala od latinske reči „*vestis*“, što znači odeća, odnosno, staviti jedno dobro (npr. proizvod) ili novac u nečiji džep. Prema Masu, investicija je jedan trenutni trošak uložen za bolju neizvesnu budućnost (Mas, B. 1940). Prema rečima adv. mr Nebojše Stankovića „ona ima toliku vrednost koliko vredi odstupanje od trenutnog i sigurnog zadovoljavanja trenutnih potreba (bez rizika), zarad ulaganja u nadu i očekivanja za zadovoljenje budućih neizvesnih potreba čija realizacija zahteva dati ulog.“ U ekonomskom smislu investicija predstavlja ulaganje u dobra koje se koriste s ciljem da u budućnosti stvore bogatstvo dok u finansijskom smislu investicija podrazumeva korišćenje mone-

² „Dominacija kapitalnih nad trgovinskim tokovima do punog izražaja dolazi sredinom 80-ih i u 90-im godinama, kada nastupa treća faza globalizacije sa dominantnom ulogom stranih direktnih investicija. Obim, dinamika investicionih kretanja dobijaju obeležje osnovne motorike ekonomskih zbivanja savremenog razvojnog trenutka i osnovnog faktora rastućih oblika međunarodne međuzavisnosti.“ (Čirić, A., 2010, str. 160)

tarne imovine koja će u budućnosti doneti prihod, vratiti se uvećana, ili će biti prodana po većoj ceni od nabavne. Zakon o stranim ulaganjima stranu investiciju definiše kao "ulaganje u domaće *privredno društvo* kojim strani ulagač stiče udeo ili akcije u osnovnom kapitalu tog privrednog društva, ili pak sticanje nekog drugog imovinskog prava stranog ulagača, kojim strani ulagač ostvaruje svoj poslovni interes na teritoriji naše zemlje"(Zakon o stranim ulaganjima – ZSU, *Službeni list SRJ*, br. 3/2002 i 5/2003 i *Službeni list SCG*, br. 1/2003 - Ustavna povelja i "Sl. glasnik RS", br. 107/2014 - dr. zakon, čl.2 i čl.3)

Reč portfolio javlja se još u renesansnom periodu kad je njome označavan album za predstavljanje umetnika koji su želeli da postanu članovi akademije umetnosti. U poslovnim krugovima termin portfolio označava skup finansijskih instrumenata koja su u vlasništvu i kojima upravlja investitor. Kako investiranje nosi sa sobom različite rizike to investitori teže smanjivanju potencijalnih rizika kroz diverzifikaciju finansijskih sredstava koja se nalaze u njihovom vlasništvu. Kupovinom različitih vrsta finansijskih sredstava u više različitih država postiže se tzv. diverzifikacija rizika ulaganja. Upravo taj skup različitih finansijskih sredstava predstavlja portfolio.

Portfolio investicije predstavljaju transfer kapitala iz države izvoznice kapitala u državu uvoznicu koji se realizuje na međunarodnom finansijskom tržištu. Portfolio investicije mogu se odrediti i kao kupovina hartija od vrednosti od strane nerezidenata radi investiranja kapitala bez namere da se time utiče na poslovnu politiku preduzeća. Iz prethodne definicije vidi se da kod ovog oblika investicija, ulagač je zainteresovan za ostvarivanje dobiti u vidu dividende. kamate ili pak u kapitalnoj dobiti koju bi ostvario putem kupovine i prodaje nekog finansijskog instrumenta na finansijskom tržištu. Investitor ulaže kapital na tržištu novca, primarnom i/ili sekundarnom tržištu kapitala kupujući bilo kratkoročne državne obveznice, blagajničke ili komercijalne zapise, akcije i dugoročne obveznice. Neke od investicionih operacija investitor može preuzimati sam dok su mu za druge potrebni finansijski posrednici. Ti posrednici su banke, investicioni fondovi, brokeri i dileri. Investicioni fondovi jesu finansijske institucije, organizovane sa namerom da investiraju u različite vrste hartija od vrednosti, u korist svojih akcionara(Nikolić, Lj.2008). Brokeri su finansijski posrednici koji obavljaju transakcije u ime i račun investitora (klijenta) a ovaj im za to plaća proviziju. Dileri su finansijski posrednici koji istupaju na finansijskom tržištu u ime i za račun investitora stim da mogu istupati i u svoje ime i za svoj račun. Navedeni finansijski posrednici učestvuju direktno na organizovanim tržištima i omogućavaju investitoru lakši pristup kvalitetniji hartijama od vrednosti i drugim finansijskim instrumentima. Organizovano tržište hartija od vrednosti se drugačije naziva berza. Berza predstavlja pravno lice na kome se sureću njeni članovi u cilju povezivanja imaoća kapitala (Investitora) sa subjektima kojima je kapital potreban.

Dakle, pojamom portfolio investicija možemo odrediti kao svako ulaganje na finansijskom tržištu, bilo berzanskom ili vanberzanskom, direktno ili uz pomoć finansijskih posrednika kojim se kupuju akcije, obveznice i njima srodni finan-

sijski instrumenti bez težnje ulagača (investitora) da stiče svojinu nad preduzećem a u cilju ostvarivanja dobiti u vidu dividende, kamate ili kapitalne dobiti.

KARAKTERISTIKE PORTFOLIO INVESTICIJA

Iz same definicije portfolio investicija mogu se uočiti neke od njihovih osnovnih karakteristika:

1. Ovaj oblik investicija realizuje se na finansijskom tržištu. One mogu biti realizovane kako na tržištu novca³ tako i na tržištu kapitala⁴ kao delovima finansijskog tržišta. Portfolio investicije zahtevaju dobro razvijeno i likvidno finansijsko tržište na kome investitori, posredstvom brokersko dilerskih društava, kustodi banaka ili investicionih fondova usmeravaju svoj slobodni kapital ka akcijama, obveznicama ili njima sličnim finansijskim instrumentima.
2. Investitor ne stiče svojinu nad preduzećem u čije hartije od vrednosti ulaže. On postaje vlasnik hartije od vrednosti i nosilac prava iz hartija. Portfolio investiranje predstavlja indirektan oblik investiranja kod koga se vrši transfer kapitala zarad sticanja potraživanja (obligacije) ali bez zasnivanja svojine. Kroz primer ulaganja u obveznice preduzeća najbolje se oslikava ova karakteristika portfolio investicija. Naime, kupovinom obveznice preduzeća investitor stiče pravo da mu se po proteku vremena isplati cena koju je platio za kupovinu obveznice uvećana za kamatu. Dakle investitor nije stekao svojinu nad preduzećem ili nekim njegovim delom već je zasnovan dužničko poverilački odnos između investitora - kao zajmodavca i preduzeća kao zajmoprimca (dužnika). Iz ovog odnosa preduzeće trenutno zadovoljava potrebu za svežim kapitalom dok investitor zadovoljava potrebu za profitom u vidu kamate.
3. Investitor nema nameru da se bavi preduzetničkom delatnošću. Preciznije, kod ovog oblika investicija, investitor ne želi da upravlja preduzećem čije akcije poseduje niti da utiče na poslovnu politiku preduzeća. Jedino za šta je investitor zainteresovan jeste dobit. Za razliku od stranih direktnih investicija kod kojih investitor ili njegov tim moraju biti prisutni u mestu u kome investiraju kako bi upravljali svojom investicijom (kompanijom koja je osnovana ili u koju je uložen kapital) kod portfolio investicija to nije slučaj (Cvetković, P. 2004)
4. Dobit kod portfolio investicija javlja se u vidu dividende, kamate ili u vidu kapitalne dobiti. Dividenda kao i kamata predstavlja periodični priliv novčanih sredstava koja su proizvod investicije. Kapitalnu dobit inve-

³ Tržište novca je deo finansijskog tržišta na kome dolazi do kratkotrajnog plasiranja novca tj. trgovanja kratkoročnim hartijama od vrednosti (hartijama od vrednosti koje dospevaju za naplatu u periodu do jedne godine).

⁴ Tržište kapitala je deo finansijskog tržišta na kome se trguje dugoročnim hartijama od vrednosti (hartijama od vrednosti koje dospevaju za naplatu u periodu preko jedne godine).

stitor ostvaruje kupovinom hartija od vrednosti po nižoj a zatim njihovom prodajom po višoj ceni. Međutim neretko se dešava i obrnuta situacija kada umesto kapitalnog dobitka nastane kapitalni gubitak. Zbir prihoda od dividende ili kamate i kapitalnog dobitka ili gubitka predstavlja ukupan prihod od investiranja u određeni finansijski instrument. Investitor ima nekoliko opcija za ostvarivanje dobiti. On može kupiti akcije neke kompanije i ubirati periodični prihod u obliku međuidividue ili dividende. Kod obveznica se ovo zove kupi i drži sistem. Može se i odlučiti za aktivniju investicionu ulogu te kupovati i prodavati hartije od vrednosti i ostvarivati kapitalnu dobit.

NORMATIVNA REGULATIVA PORTFOLIO INVESTICIJA U SRBIJI

Oblast trgovanja finansijskim instrumentima u Srbiji regulisana je Zakonom o tržištu kapitala (Zakon o tržištu kapitala - ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011"). Stupanjem na snagu navedenog zakona prestao je da važi Zakon o tržištu hartija od vrednosti i drugih finansijskih instrumenata koji je, do tada, regulisao predmetnu oblast. Stupanjem na snagu ZTK zakonodavac je uspeo, u mnogome, da na jednom mestu sistematizuje pojmove, institucije i načine trgovanja finansijskim instrumentima te da na jasan i precizan način otkloni većinu potencijalnih nedoumica kod investitora. Ovim zakonom povećana je pravna sigurnost i zaštita investitora što je jedan od ciljeva donošenja ovog zakona.

Prema ZTK regulisano tržište je multilateralni sistem koji organizuje, odnosno kojim upravlja organizator tržišta i koji omogućava i olakšava spajanje interesa trećih lica za kupovinu i prodaju finansijskih instrumenata u skladu sa njegovim obavezujućim pravilima i u skladu sa zakonom (ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011, čl.2). Za razliku od regulisanog tržišta, OTC⁵ tržište je sekundarno tržište za trgovanje finansijskim instrumentima koje ne mora da ima organizatora tržišta i čiji sistem trgovanja, podrazumeva pregovaranje između prodavca i kupca finansijskih instrumenata u cilju zaključenja transakcije (ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011, čl.2). U Republici Srbiji Beogradska berza predstavlja regulisano tržište i ujedno organizatora regulisanog tržišta. Ona je pravno lice u formi akcionarskog društva koje poseduje dozvolu za rad izdatu od strane Komisije za hartije od vrednosti (ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011, čl.2).

Kao investitori na ovim tržištima mogu se pojaviti domaća i strana pravna i fizička lica. Strani ulagač može biti bilo koje strano pravno lice sa sedištem u inostranstvu, strano fizičko lice, ili državljanin Srbije sa prebivalištem, odnosno boravištem u stranoj zemlji, u trajanju duže od godinu dana (Zakon o stranim ulaganjima - ZSU, "Sl. list SRJ", br. 3/2002 i 5/2003, "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja i "Sl. glasnik RS", br. 107/2014 - dr. zakon., čl.2) Zakon o stranim ulaganjima definiše pojam strane investicije, pojedine oblike investiranja, tret-

⁵ OTC jeste skraćenica engleske reči over the counter market - i pod njime se podrazumeva organizovano vanberzansko tržište ili kako se drugačije naziva šaltersko tržište.

man stranih ulagača i njihovih uloga zatim zaštitu kao i pojedine podsticaje stranim ulagačima.

Pod finansijskim instrumentima smatraju se prenosive hartije od vrednosti, instrumenti tržišta novca, jedinice institucija kolektivnog investiranja, opcije, fjučersi, kamatni fondovi i ostali izvedeni instrumenti koji se odnose na hartije od vrednosti, finansijski indeksi ili finansijske mere koje je moguće namiriti fizički ili u novcu (ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011, čl.2).

Na Beogradskoj berzi učestvuju njeni članovi: brokersko dilerska društva, ovlašćene banke, institucionalni investitori.....Brokersko dilerska društva su investiciona društva u čije redovno poslovanje spada pružanje investicionih usluga trećim licima. Za razliku od njih, ovlašćene banke, kao organizacione jedinice kreditne institucije, obavljaju poslove u koje spadaju i pružanje jedne ili više investicionih usluga trećim licima, odnosno profesionalno obavljanje jedne ili više investicionih aktivnosti (ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011, čl.2). Kao klijenti brokersko dilerskih društava i ovlašćenih banaka mogu se javiti investitori kao pravna ili fizička lica. (ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011, čl.2). Investitori kupuju kako vlasničke tako i dužničke hartije od vrednosti. Zakon o obligacionim odnosima Srbije definiše hartije od vrednosti kao pismene isprave kojima se njihovi izdavaoci obavezuju da ispune obavezu upisanu na toj ispravi njihovim zakonitim imenima (Zakon o obligacionim odnosima RS - ZOO, "Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Sl. list SRJ", br. 31/93 i "Sl. list SCG", br 1/2003 - Ustavna povelja, čl.234). Bitni elementi bez kojih se isprava ne može smatrati hartijom od vrednosti jesu a) označenje vrste hartije od vrednosti, b) firma, naziv i sedište odnosno ime i prebivalište izdavaoca hartije od vrednosti c) firma, odnosno naziv ili ime lica na koje, odnosno po čijoj naredbi hartija od vrednosti glasi, ili označenje da hartija od vrednosti glasi na donosioca, d) tačno označenu obavezu izdavaoca koja proizilazi iz hartije od vrednosti, e) mesto i datum izdavanja hartije od vrednosti a kod onih koje se izdaju u seriji i njen serijski broj, f) potpis izdavaoca hartije od vrednosti odnosno faksimil potpisa izdavaoca hartije od vrednosti koje se izdaju u seriji (ZOO, "Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Sl. list SRJ", br. 31/93 i "Sl. list SCG", br 1/2003 - Ustavna povelja, čl.235). Vlasničke hartije od vrednosti su akcije i druge prenosive hartije od vrednosti istovetne akcijama društava koje predstavljaju učešće u kapitalu. Dužničke hartije od vrednosti su obveznice i drugi prenosivi sekjuritizovani instrumenti duga.

Sve transakcije koje se dešavaju na Beogradskoj berzi registruje Centralni registar hartija od vrednosti. Centralni registar je pravno lice organizovano u formi akcionarskog društva koje posluje u skladu sa zakonom o tržištu kapitala i zakonom kojim se uređuju privredna društva. Sedište Centralnog registra je u Beogradu (ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011, čl.215). Centralni registar se bavi vođenjem registra finansijskih instrumenata, vođenjem evidencije o finansijskim instrumentima na računima izdavalaca, vođenjem i evidencijom računa članova Centralnog registra i njihovih klijenata, upisom prava trećih lica na finansijskim instrumentima, kliringom i saldiranje na osnovu zaključenih transakcija sa finansijskim instrumentima i utvrđivanjem stanja obaveza i potraživanja čla-

nova Centralnog registra i njihovih klijenata nakon izmirenja međusobnih obaveza i potraživanja, prenosom finansijskih instrumenata na račune članova Centralnog registra, obračunavanjem poreza na prenos finansijskih instrumenata, u skladu sa zakonom i dr. (ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011, čl.216).

Kao nadzorni organ koji se stara o pravilnom funkcionisanju Beogradske berze pojavljuje se Komisija za hartije od vrednosti. Komisija je nezavisna i samostalna organizacija Republike Srbije, sa statusom pravnog lica, koja za obavljanje svojih poslova odgovara Narodnoj skupštini Republike Srbije. Sedište Komisije je u Beogradu. (ZTK, "Sl. glasnik RS, br. 31/2011, čl. 239).

U Srbiji se portfolio investitor može susreti sa običnim i preferencijalnim akcijama. Zakon o privrednim društvima dozvoljava da akcionarsko društvo izdaje obične i preferencijalne akcije (Zakon o privrednim društvima - ZPD, "Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015, čl.250) Obična akcija jeste ona akcija koja svom imaoocu daje pravo učešća i glasanja skupštini društva, pravo na dividendu i druga prava predviđena ZPD (ZPD, "Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015., čl.251) Sve obične akcije čine uvek jednu klasu akcija. Preferencijalnim akcijama se smatraju akcija koja imaoocu daju neko od povlašćenih prava utvrđenih statutom društva i odlukom o izdavanju. Ta povlašćenja mogu biti u vidu prava na prioritetnu isplatu dividende, u odnosu na imaoce običnih akcija, u utvrđenom novčanom iznosu ili u procentu od njene nominalne vrednosti ili pravo pretvaranja preferencijalnih u obične akcije ili u drugu klasu preferencijalnih akcija (zamenljive preferencijalne akcije) i druga prava predviđena ZPD (ZPD, "Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015., čl.253) Imalac preferencijalnih akcija ima pravo učešća u radu skupštine, bez prava glasa, izuzev ako ZPD-om nije drugačije određeno (ZPD, "Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015., čl.253).

Takođe, valja pomenuti i druge zakone koji zajedno sa gore navedenim čine okvir normativnog regulisanja portfolio investicija. To su Zakon o investicionim fondovima, Zakon o porezu na dobit preduzeća, Zakon o porezu na dohodak građana, Zakon o porezu na imovinu, Zakon o bankama, Zakon o spoljnotrgovinskom poslovanju, Zakon o deviznom poslovanju..... Ovi zakonski akti utiču na investicionu klimu i na odluku investitora da se opredeli za neki vid investiranja.

OBIM PORTFOLIO INVESTICIJA U SRBIJI

Prema izveštaju Narodne banke Srbije vrednost priliva PFI u 2006. godini iznosio je 450 miliona dolara da bi u 2007. dostigao duplo veći iznos od 912 miliona dolara (Narodna banka Srbije-NBS, 2007). Ovaj priliv dao je znatan podsticaj tržištu akcija. U periodu 2008. NBS beleži odliv PFI u iznosu od 91 milion dolara a slična situacija bila je i tokom 2009. godine kada se beleži odliv od 55 miliona dolara (NBS, 2009). Ponovni pozitivni priliv PFI beleži se u 2010. godini

kada iznosi 39 miliona dolara (NBS, 2010). U 2011. PFI dostiže iznos od 1,619 milijardi dolara a 2012. 1,666 milijardi (Zdravković, M. 2013). Ovaj visoki priliv PFI korišćen je za finansiranje budžetskog deficita. Ukupan priliv PFI od 2001. do 2012. u Srbiji iznosi 4,215 milijardi dolara.

Investitori sa američkog kontinenta su u obliku PFI uložili 1,314 milijardi USD u Srbiju zaključno sa decembrom 2012 godine. U strukturi navedenog iznosa nalazi se 16 miliona uloženi u akcije a 1,298 milijardi uloženo je u dugoročne obveznicame (www.treasury.gov, 2013).

U 2005. tržišna vrednost dugoročnih obveznica u ruka investitora iz SAD iznosila je 108 miliona dolara, naredne godine 205 miliona, 272 miliona 2007. Tokom 2008. dolazi do pada na 100 miliona. Od 2009. do 2012. beleži se kontinuirani rast vrednosti portfolio investicija američkih investitora. Naime 2009. je tržišna vrednost njihovih PFI iznosila 118 miliona, 2010. raste na 124 miliona dok u 2011. on se četverostruko uvećava i iznosi 437 miliona dolara. Zaključno sa 2012. vrednost PFI iz SAD iznosi 1,298 milijardi dolara (www.treasury.gov, 2013).

Američki investitori su manje bili zainteresovani za akcije kompanija kotiranih na rezidentnih kompanija. Tako je, 2005., tržišna vrednost akcija u rukama američkih investitora iznosila 7 miliona dolara. U 2006. iznosi 105 a u 2007. doseže 201 milion dolara. Najniža vrednost javlja se 2008. i ona iznosi svega 2 miliona. U narednim godinama nije došlo do značajnog povećanja te u 2009. vrednost je 6 miliona, duplira se 2010. a 2011 iznosi 29 miliona. Kao što je ranije navedeno 2012 vrednost akcija američkih investitora iznosi 16 miliona (www.treasury.gov, 2013).

U 2013 godini ukupno učešće stranih investitora na beogradskoj berzi iznosio je 72,3 %. Slična situacija je bila i ranijih godina. (NBS, 2013) Generalno, u strukturi portfolio investitora u Srbiji dominiraju investitori iz SAD i Zapadne Evrope.

ZAKLJUČAK

Portfolio investicije predstavljaju investicije u formi akvizicije (sticanja) akcija na tržištu kapitala sa jedinom namerom - stvaranja finansijske dobiti bez namere da se utiče na menadžment i kontrolu preduzeća (Biondi, A, Eeckhout, P, Ripley, S, 2012 page 315). Sa razvojem novih finansijskih tržišta raste i značaj portfolio investicija. Na takvim tržištima PFI predstavljaju sve značajniji izvor finansiranja.

U Srbiji su PFI sa normativnog aspekta relativno dobro uređene. Srbija je u saradnji sa USAID-om izvršila značajne promene na polju relevantnih zakona za materiju PFI i na taj način se približila normativnim standardima EU. Kontinuirano poboljšavanje regulative dovodi do veće stabilnosti institucijalnog okruženja u kome PFI smanjuju trošak kapitala i podižu konkurentnost domaćih kompanija.

Međutim, iako normativni okvir predstavlja pozitivan signal stranim investitorima, sa druge strane budžetski deficit, politička nestabilnost, nestabilnost

kursa dinara nameću nivo skepticizma stranaca za ulaganje u domaće akcije. Srbija bi trebala da preduzme značajne korake ka konsolidaciji budžetskih sredstava kako bi smanjila rupe u budžetu koje se delimično popunjavaju emisijom državnih obveznica.

Trend rasta PFI u poslednjih par godina u Srbiji posledica je ne kupovine akcija na Beogradskoj berzi već kupovine državnih evro i dinarskih obveznica. Na Beogradskoj berzi nalaze se hartije od vrednosti 1091 kompanije dok se redovno trguje akcijama nešto više od 100 kompanija dok se finansijskim derivatima skoro i ne trguje.

Suma summarum finansijsko tržište u Srbiji nedovoljno je razvijeno. Potrebno je promovisati, u zemlji i inostranstvu, mogućnosti koje pruža ulaganje kroz ovo tržište. Privući domaću štednju i povećati broj učesnika na berzanskom tržištu i to onih malih koji bi u mnogome uticali na likvidnost berze. Pored toga edukovanjem građana u novčane tokove uključila bi se sredstva koja se čuvaju (štede) kod kuće i izvan opticaja. Treba preduzeti korake ka popravljanju kreditnog rejtinga države koji je od 2004. do 2014. bio nepromenjen po i to bb- po oceni Standard and Poor-a. Da bi se ovo postiglo pak neophodno je potpisivanje kreditnih aranžmana sa MMF-om čijim bi zaključenjem kreditni rejting bio popravljen a samim tim donekle stvorio prostor ka povećanju priliva PFI.

LITERATURA

- Biondi, A., Eeckhout, P & Ripley, S, (2012), *EU Law After Lisabon*, Oxford University press Inc, NewYork, page 315, preuzeto dana 20. marta 2015. sa: https://books.google.rs/books?id=h_4zq_88RK8C&printsec=frontcover&dq=eu+law+after+lisbon&hl=sr&sa=X&ei=tEdVc_1N4uBPdPagcGI-&ved=oCBsQ6AEwAA#v=onepage&q=eu%20law%20after%20lisbon&f=false
- Cvetković, P., (2004) *O efektima stranih investicija: Razlika između stvarnosti i predrasuda*, Kvalitet međunarodnih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnostima saradnje i integracije na balkanu, Niš, str.157-168 preuzeto dana 07. marta 2015. sa: www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga15/14CvetkovicP.pdf
- Ćirić, A. (2010) *Međunarodno trgovinsko pravo - opšti deo*, Niš, str. 419
- Ćirić, A., & Đurović, R., (2005) *Međunarodno trgovinsko pravo - posebni deo*, Niš, str. 321-322
- Mass, B., (1940) *Investment trust and investment companies*, United States Govrenment Printing Office, Washington
- Nikolić, Lj. (2008) *Berzansko pravo i poslovanje*, Niš, str.37
- Zdravković, M. (2013), *Platni bilans Srbije 2001-2012: Koliko je para ušlo u Srbiju i na šta su potrošene?*, preuzeto 06. marta 2015. sa: <http://www.makroekonomija.org/o-miroslav-zdravkovic/platni-bilans-srbije-2001-2012-koliko-je-para-uslo-u-srbiju-i-na-sta-su-potrosene/>

- Zakon o obligacionim odnosima RS, "Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Sl. list SRJ", br. 31/93 i "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja, čl.234)
- Zakon o privrednim društvima - ZPD, "Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015, čl.250
- Zakon o stranim ulaganjima RS, "Sl. list SRJ", br. 3/2002 i 5/2003, "Sl. list SCG", br. 1/2003
- Ustavna povelja i "Sl. glasnik RS", br. 107/2014 - dr. zakon., čl.2
- Zakon o tržištu kapitala, "Sl. glasnik RS, br.31/2011
- Department of the Treasury, Federal Reserve Bank of New York, Board of Governors of the Federal Reserve System, (2013), Report on U.S. Portfolio Holdings of Foreign Securities, preuzeto dana 27. februara 2015. sa <http://www.treasury.gov/ticdata/Publish/shc2012r.pdf>
- NBS, (2007), *Godišnji izveštaj*, preuzeto dana 03. marta 2015. sa: http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/90/90_4/godisnji_izvestaj_2007.pdf
- NBS, (2009), *Godišnji izveštaj*, preuzeto dana 03. marta 2015. sa: http://www.nbs.rs/internet/latinica/90/90_4/godisnji_izvestaj_2009.pdf
- NBS, (2010), *Godišnji izveštaj o poslovanju i rezultatima rada*, preuzeto dana 03.martaz2015.sa:http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/90/90_4/godisnji_izvestaj_2010.pdf
- NBS, (2013), *Godišnji izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema*, preuzeto dana 03. marta 2015. sa: http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/90/90_2/finansijska_stabilnost_2013.pdf

PORTFOLIOINVESTMENTS IN SERBIA

Abstract

Portfolio investments represent transfer of capital from the country of exporting capital to the country of import, which is realized on international financial market. The peculiarity of this form - kind of investments is that the investor is not interested in the management of companies whose securities (shares) holds. On the contrary, the investor is only interested in the profit in form of dividends or interest. Performed research in this paper is quality type, while is used secondary data sources. The applied method was analytical, comparative-legal and normative methods. The goal of this paper is to point out the importance of portfolio investments in transition countrys economies whit particular emphasis on

portfolioinvestments in Serbia. In the paper will be point out on Legal framework important for area of portfolio investments, his advantages and disadvantages. The overall impression gained in the course of studying the phenomenon of portfolio investments indicates the insufficient development of the financial market i.e. capital market and to the ned for continuous opening of this market and harmonization of the legal framework with the EU acquis.

Key words: Portfolio investments, Financial market, Securities, Legal framework

UPRAVLJANJE ŽIVOTNIM CIKLUSOM PREDUZEĆA

Stručni rad

UDK005.5:334.713

Ognjen Ubović, diplomirani ekonomista¹

Apstrakt: *Mnogi autori iznose stavove da preduzeća imaju životne cikluse, isto kao i ljudi, proizvodi, tržišta, pa čak i društva. Oni prolaze kroz faze rađanja, rasta, sazrijevanja, starenja i umiranja.*

Dakle, organizacije slično živim organizmima imaju životne cikluse, prolaze kroz različite faze i suočavaju se sa problemima karakterističnim za svaku od njih. U vrijeme brzih i nepredvidivih promjena, teško je obezbijediti kontinuitet i održivost preduzeća. Životni ciklusi su sve kraći, a smrtnost u pojedinim fazama sve veća. Ovim radom želi se ukazati na značaj upravljanja životnim ciklusom preduzeća, njegovim rastom i promjenama. Fokus je na strategiji rasta, jer se jedino na taj način obezbjeđuje efikasna konkurentnost kompanije. U radu se takođe, nastoji predočiti efikasan model rasta i razvoja preduzeća. Analiziranje životnih ciklusa preduzeća omogućava nam da upoznamo ključne determinante rasta i razvoja preduzeća i na taj način uspješnije upravljamo tim procesima.

Ključne riječi: *preduzeće, životni ciklus, upravljanje, faze, rast, razvoj*

UVOD

U ekonomskoj i menadžment literaturi sve se više iznose stavovi da preduzeća imaju životne cikluse, isto kao i ljudi, proizvodi, tržišta, pa čak i društva. Oni prolaze kroz faze rađanja, rasta, sazrijevanja, starenja i umiranja. Jedan od najpoznatijih autora iz ove oblasti jeste Isak Adizes (Adizes, I.) koji u svom pri-lazu polazi od analogije između životnih ciklusa živih organizama i organizacija. Naime, životni ciklusi živih organizama, bilo da su to biljke, životinje ili ljudi, manifestuju se kroz rađanje, rast, starenje i umiranje. U toku svake faze navedeni organski sistemi se susreću sa problemima karakterističnim za datu fazu. Ukoliko se oni uspiju razriješiti, tada organski sistemi prelaze u sledeću

¹ cetrograd@gmail.com

fazu. U suprotnom nastaju bolesti ili nenormalnosti za čije je rješavanje neophodna intervencija spolja (Adizes, 2001b). On je uvidio da organizacije tokom svog rasta i razvoja prolaze, kao i živi organizmi, kroz obrasce ponašanja koji se mogu predvidjeti. Zakonitost životnog ciklusa preduzeća je motivisala Adižesa da stvori metodologiju koja omogućava da se promjene u organizaciji predvide. Istražujući probleme upravljanja organizacionim sistemima razvio je originalnu modernu naučno zasnovanu teoriju menadžmenta, koju mnogi smatraju vrlo aktuelnom. Paralelno sa teorijom, razvijena je metodologija organizacione analize, dijagnoze i transformacije. To mu je omogućilo da osnuje sopstveni institut, koji kao i metodologija nosi njegovo ime.

Pored Adižesovog modela rasta i razvoja možemo pomenuti Grejenerov model rasta, Čerčilov i Luisov model rasta i druge (Avlijaš, 2010). Svi pomenuti modeli identifikuju različite faze rasta i razvoja preduzeća, s tim što se razlikuju u broju faza, ali imaju i mnogo zajedničkih karakteristika.

Uspjeh Isaka Adižesa (Adizes, I.) je zasnovan na tridesetogodišnjem iskustvu u rješavanju problema u upravljanju organizacionim promjenama u više od 400 poznatih svjetskih kompanija (Coca-Cole, IBM, Haneywel, SAS, Volvo itd.), a najveći dio svog radnog vijeka Isak Adižes (Adizes, I.) proveo je kao konsultant radeći za kompanije širom svijeta koje su brojale od 30 do 90.000 zaposlenih, bio je konsultant i za desetine državnih vlada, za Royal Dutch Shell, Coca-Colu, Domino's Pizza, Bank of America i mnoge druge (Adizes, 2001b). U vrijeme brzih i nepredvidivih promjena, teško je obezbijediti kontinuitet i održivost preduzeća. Životni ciklusi su sve kraći, a smrtnost u pojedinim fazama sve veća. Želi se ukazati na značaj poznavanja faza životnih ciklusa preduzeća i njihovih osnovnih obilježja, jer nam to omogućava da efikasnije upravljamo životnim ciklusom preduzeća, njegovim rastom, razvojem i promjenama. Fokus je na strategiji rasta, jer se jedino na taj način obezbjeđuje efikasna konkurentnost kompanije. Nastoji se predočiti efikasan model rasta i razvoja preduzeća. Pri tome je potrebno definisati strategiju rasta, i u okviru nje strateške i operativne pravce razvoja. Kada su u pitanju proizvodna preduzeća, i ako je u pitanju strategija rasta, neophodno je razvijati nove proizvode zasnovane na inovativnosti. Aaliziranje životnih ciklusa preduzeća omogućava nam da upoznamo ključne determinante rasta i razvoja preduzeća i na taj način uspješnije upravljamo tim procesima.

ŽIVOTNI CIKLUSI PREDUZEĆA

Tokom perioda svog postojanja preduzeća prolaze kroz različite faze, životne cikluse.

Isak Adižes (Adizes, I.) u modelu životnog ciklusa preduzeća razlikuje 10 faza:

„Faze razvoja:

1. Udvaranje – faza sanjarenja i kreiranja ambicioznih planova
2. Doba povoja – faza gdje se sa ideja prelazi na realizaciju

3. Go-go faza brzog rasta

Faze sazrijevanja:

4. Adolescencija - faza nekontrolisanog rasta
5. Top forma - faza top forme, organizacije je vitalna i puna entuzijazma

Faze starenja:

6. Stabilnost - faze jake organizacije ali bez poleta
7. Aristokratija - faza gdje vlada princip "ne talasaj" ugled kompanije je u prvom planu, rezultati stagniraju
8. Rana birokratija - faza propadanja organizacije, preduzimaju se mjere koje mogu donijeti efekte na kratki rok.
9. Birokratija - pisane procedure i pravila guše inovacije i kreativnost, a radi se po pravilima
10. Smrt-faza gdje troškovi iscrpljuju priliv, organizacija polako umire" (Adizes, 1999:8).

I faza - Udvaranje

U prvoj fazi rađa se i testira ideja o novoj organizaciji koja nudi budućnost, kada organizacija još nije rođena. Osnivač se zaljubljuje u ideju stvaranja novog preduzeća. Za ovu fazu karakteristično je ubjeđivanje, vrbovanje saradnika, puno obećanja i traženja finansijske pomoći. U to vrijeme, ideja se testira u komunikaciji sa osobama koje se nalaze u okruženju osnivača. Rađanje nove ideje prati entuzijazam i jake emocije. Da li će se vizija pretvoriti u stvarnost zavisi, zavisi od toga koliko je ideja realna i ostvariva i od posvećenosti osnivačkoj ideji.

II faza - Doba povoja

Za ovu fazu karakteristična je orijentacija na akciju. Sa ideja prelazi se na zadovoljavanje potreba zbog kojih je preduzeće osnovano. U fazi povoja, organizacija nema razvijene poslovne politike, sisteme, procedure ili budžete. Naglašena je centralizacija i ne postoji delegiranje, odnosno, prenošenje ovlaštenja ili odgovornosti na saradnike u organizaciji. Jedan od razloga za to je i taj što saradnici nisu dovoljno osposobljeni da preuzmu svoj dio odgovornosti.

III faza - Go-go

Ako organizacija u fazi povoja prebrodi probleme koji mogu da dovedu do nestanka organizacije, ulazi u fazu životnog ciklusa „go-go“, u kojoj se može očekivati gotovinski priliv i stabilizacija poslovanja. U ovoj fazi dolazi do dinamičkog rasta, razvoja i širenja preduzeća u više pravaca, dok se klijentima posvećuje velika pažnja. Preduzeće prevazilazi problem nedostatka gotovine. Pre-

dužeće se razvija, a prodaja raste. Osnivaču svaka nova mogućnost izgleda kao da je prioritet. Mnoštvo prioriteta ukazuje na to da ih ustvari i nema. Organizacija se usmjerava na prodaju. Ona reaguje na mogućnosti koje se javljaju u okruženju, ali ne planira okruženje kakvo želi.

IV faza – Adolescencija

Prelaz u adolescenciju, obično se odvija uz neku veću krizu, prouzrokovanu greškama „go-go“ organizacije. Ovo je najdramatičnija faza životnog ciklusa, kada se organizacija „rađa“ po drugi put i ide ka profesionalnom menadžmentu. U ovoj fazi, preduzeće je odvojeno od svog osnivača. Osnivač je primoran da delegira ovlaštenja. Preduzeće sad već ima jasan put u budućnost. Organizacijska struktura je uspostavljena, funkcije su profesionalizovane, kao i radne procedure monitoringa i evaluacije. U ovoj fazi, organizacija kreira poslovnu politiku, ali ona se ne poštuje. Preduzeće u ovoj fazi ima potrebu za profesionalnim menadžerima. Isto tako, ono mora da mijenja svoje ciljeve. Faza „adolescencije“ sa sobom nosi rizike, u koje spadaju „prerano starenje“ preduzeća.

V faza – Top forma

Ako top menadžment uspije da institucionalizuje upravljanje i da izbjegne drastičan gubitak povjerenja i poštovanja, gubitak najsposobnijih kadrova, i sl., organizacija stiže preduslove da pređe u „top formu“, koja predstavlja optimalnu tačku na krivoj životnog ciklusa preduzeća. Preduzeće dostiže vrhunac sposobnosti i vitalnosti preduzeća. Faza „top forma“ ne poklapa se sa najvišom tačkom, predstavlja proces, organizacija još raste i ide ka fazi stabilnosti. Prema Adičesu (Adizes, I.) ovu fazu karakteriše:

- Funkcionalni sistemi i organizaciona struktura,
- Institucionalizovana vizija i kreativnost
- Orjentacija ka rezultatima; organizacija zadovoljava potrebe kupaca,
- Organizacija pravi planove, a onda nastoji da ih slijedi,
- Organizacija, po očekivanju, posluje sve bolje,
- Organizacija lansira novu organizaciju „odojče“.

„Top forma“ predstavlja značajnu fazu u životnom ciklusu preduzeća. Organizacija u ovoj fazi znaju čime se bave, kuda namjeravaju da idu i kako tamo da stignu. Osnovni problem ove faze je; kako ostati u top formi?

VI – Stabilnost

Stabilna faza u životnom ciklusu organizacije prvi je stadijum starenja u njenom životnom ciklusu. Preduzeće počinje da gubi fleksibilnost prema promjenama, inovativnost i entuzijazam koji je doveo do „top forme“. Obezbijeđena je

čvrsta pozicija na tržištu, što preduzeću daje osjećaj sigurnosti. Prihvataju se formalne procedure i konzervativni stavovi. Organizacija se uspavljuje. Zaposleni sve više provode vremena jedni sa drugima, a manje sa klijentima ili prodavcima.

U ovoj fazi manje se ulaže u rast i razvoj, a više se razmatraju kratkoročni, unosni poslovi. Organizacija ne pokazuje spremnost za promjene, a nagrađuje poslušne kadrove. Nedostatak kreativnosti smanjuje sposobnost preduzeća da zadovolji zahtjeve kupaca.

VII – Aristokratija

Za fazu „aristokratije“ karakteristično je stvaranje stroge hijerarhije i elitizma. Opadanje fleksibilnosti ima dalekosežne negativne posljedice. Organizacija je kratkoročno fokusirana na rezultate. Troškovi proizvodnje ili pružanja usluga značajno rastu, na što kompanije reaguju podizanjem cijena. U kasnijoj fazi, proizvodi zastarijevaju. Novac se najviše troši na fiksne troškove, nagrađivanje i kontrolu.

Tržišno učešće se smanjuje. Naglasak je na tome kako se radi, a ne šta i zašto se radi. Pojedini zaposleni su zabrinuti za budućnost organizacije, ali moto je „ne talasaj“. U ovoj fazi, korporacija ima veliku gotovinu i sposobna je da kupi druga preduzeća, čime se otvara mogućnost osvajanje novih proizvoda i novih tržišta. Ovu fazu karakteriše i kodeks oblačenja, sastanci i korišćenje prostora, komunikacije i međusobno oslovlavanje i način rješavanja konflikata.

VII – Rana birokratija

Preduzeće iz faze aristokratija u fazu rane birokratije prelazi brzo i nasilno. Više ne pomaže ni dizanje cijena (koje je dostiglo granicu profitabilnosti), niti kupovanje drugih preduzeća. Opadaju profit i tražnja za proizvodima kompanije. Fleksibilnost pada, a preduzeće sve više stari. Preduzeće se ne prilagođava zahtjevima tržišta i sve više je fokusirano na unutrašnje sukobe i „podmetanja“. Akcenat se više stavlja na to ko je prouzrokovao problem („lov na vještice“), a ne na njegovo rješavanje. Organizacija žrtvuje kreativno osoblje, a između zaposlenih se razvijaju rivalstvo, međusobna borba i podmetanje. Ova situacija dovodi do potpune birokratije ili čak do bankrota.

XI faza – Birokratija

Za fazu birokratije karakteristično je preovladavanje forme nad funkcijom u potpunosti. Sistemi organizacije su nefunkcionalni. Preduzeće se izdvaja iz okruženja, usredsređena na sebe samu, i iscrpljuje se unutrašnjim sukobima.

Birokratske procedure prenose se i na rad sa klijentima. Oni imaju problema da dobiju uslugu. Stalno se zahtijeva neki novi dokument. I pored puno politika, nema realne kontrole.

X faza – Smrt

Faza „smrti“ može trajati godinama, ali i nastupiti brzo. Ona nastupa kada niko od zainteresovanih strana (stejkholdera) više nije zainteresovan da organizacija preživi. Vještačko održavanje preduzeća u životu je veoma skupo.

Pokazalo se, da pri prelasku organizacije iz jedne faze životnog ciklusa u drugu, dolazi do problema koji se smatraju normalnim, uobičajnim za datu fazu. Ukoliko organizacija uspije da riješi probleme koji su karakteristični za datu fazu u kojoj se organizacija trenutno nalazi smatra se spremnom za nastavak svog razvojnog procesa, tj. prelazak u narednu fazu životnog ciklusa preduzeća. Međutim, ako se organizacija suočava sa rješavanjem problema koji nisu normalni za datu fazu tada nastaju nenormalnosti (patološki problemi) koji onemogućuju organizaciji prelazak u sledeću fazu životnog ciklusa, tj. dalji razvojni proces. I upravo rješavajući te probleme Isak Adičes (Adizes, I.) je razvio metodologiju koja govori kako po pojedinim fazama životnog ciklusa organizacije identifikovati koji su to stvarni, a koji patološki problemi. Ukoliko taj proces identifikacije nije moguć dolazi do nenormalnosti tj. problema koji se ne mogu riješiti bez uvođenja profesionalne intervencije sa strane. Koncept životnog ciklusa preduzeća koristan je alat u strateškom upravljanju, koji menadžmentu organizacije pruža značajne informacije bitne za praćenje promjena u internom i eksternom okruženju, na osnovu kojih menadžment može adekvatno odgovoriti na promjene. Ovaj koncept pomaže da se pravovremeno uoče pojedine faze razvoja preduzeća, adekvatno i na vrijeme reaguje i samim tim preduzeće što duže održi „mladim“.

IDENTIFIKOVANJE PROBLEMA I KLJUČNE ULOGE MENADŽMENTA

U prethodnom dijelu predstavili smo faze životnog ciklusa preduzeća i njihova osnovna obilježja. U nastavku ćemo predstaviti ključne uloge koje su neophodne i dovoljne i koje treba izvršavati radi dugoročne efikasnosti i efektivnosti organizacije tokom životnih ciklusa koje pomenuti autor dijeli na:

- **Proizvođač** (Producer) **P**
- **Administrator** (Administrator) **A**
- **PrEduzetnik** (Entrepreneur) **E**
- **Integrator** (Integrator) **I** (Adizes, 2001b).

P uloga

P uloga predstavlja prvu funkciju rukovođenja, koja organizaciju čini efektivnom na kratke staze. P predstavlja postizanje svrhe zbog koje organizacija postoji. U ekonomskoj teoriji stoji da je profit svrha postojanja privrednih subjekata, ali mnoge organizacije su toliko preokupirane profitom da ih ta preokupiranost na kraju dovede do bankrota (Adizes, 2001b). Međutim, organizacije imaju svoje klijente i ako žele da budu efektivne, moraju zadovoljiti potrebe

klijenata, tj. u početku se menadžment mora usredsrediti pružanje usluga i zadovoljavanje potreba klijenata zbog kojih organizacija i postoji.

A uloga

Menadžment mora da uvede pravila, procedure, sisteme da bi obezbjedio da se prave stvari dešavaju pravovremeno, a sve u svrhu ostvarenja kratkoročne efikasnosti. Mora se postarati da se prave stvari dešavaju u pravo vrijeme, pravim intenzitetom, pravim redoslijedom. Drugim riječima menadžment mora da obezbjedi administriranje. P i A uloge obezbjeđuju organizaciji da bude kratkoročno efektivna i efikasna, ali uz prisustvo samo ove dvije uloge organizacija će ostvarivati profit, ali samo za kratko.

E uloga

Da bi organizacija bila dugoročno efektivna potrebno je da budemo sposobni da predvidimo budućnost, odnosno da planiramo današnje aktivnosti u svijetlu budućih događaja. Ulogu koja omogućava ovakvo ponašanje nazivamo preduzetnička uloga, odnosno E uloga. Ukoliko organizacija dobro izvršava ovu ulogu ona će biti dugoročno efektivna. Za E ulogu je karakteristično proaktivno, a ne reaktivno ponašanje, što drugim riječima znači ne prilagođavanje već predviđanje. Možemo kazati da je to i predviđanje budućih potreba koje treba zadovoljiti i samim tim postizanje uspješnijih rezultata.

I uloga

I uloga predstavlja onaj integrativni faktor unutar organizacije. „Organizaciji su potrebni vizija, svrha postojanja, vrijednosti, filozofija, rituali, način ponašanja i vjerovanje koje ujedinjuje ljude preko granica funkcije koju trenutno izvršavaju“ (Adizes, 2001b:189). I uloga ima zadatak da razvija osjećaj pripadnosti, uzajamne zavisnosti, odnosno samosvijesti. Ova uloga takođe zahtijeva aktivan pristup. „Integrisati znači mijenjati mehanističku svijest organizacije organizmičnom“ (Adizes, 2001b:189). Razlika između mehanističke i organizmične svijesti je da kod organizmične svijesti ne postoji unutrašnja međuzavisnost dijelova koji ostvaruju funkciju cijeline, za razliku od organizmične svijesti u kojoj se razvijajući ulogu I stvara atmosfera uzajamne zavisnosti dijelova radi zajedničkog cilja.

Ostvarenjem sve četiri uloge organizacija će biti efektivna i efikasna, proaktivna i organska, što podrazumjeva dugoročnu i kratkoročnu efektivnost i efikasnost. Ali problem nastaje zbog inkompatibilnosti četiri navedene uloge zbog čega one ugrožavaju jedna drugu, te ih je nemoguće ostvariti istovremeno u momentu rađanja organizacije. Kako se faze životnih ciklusa organizacije smjenjuju tako dolazi i do njihovog predodređenog slijeda pojavljivanja, odnosno do njihovog međusobnog potiskivanja, uravnotežavanja ili stvaranja prostora za treću ulogu, pa tako u Top - formi dolazi do uravnoteženja tri od četiri moguće

uloge (Adizes, 2001b). Problemi nastaju u momentu kada pomenute četiri uloge i njihovi podsistemi nisu dobro postavljeni. Npr. ako organizacija raste, a ne može da ostvari ulogu koja slijedi, javlja se patološko ponašanje, te se ona obično vraća na predhodnu ulogu. Navedeni problemi se mogu predvidjeti, jer znajući koja od uloga nedostaje možemo podstaći njen razvoj i na taj način otkloniti problem. Otklanjanjem problema stvoreni su preduslovi za prelazak organizacije u sledeću razvojnu fazu. Teško se može desiti da neko ima razvijene sve četiri uloge istovremeno. Kada se jedna ili više uloga uopšte ne ostvaruje, to je stil lošeg menadžmenta, a ako se ipak uloge ostvaruju na pragu neophodnog minimuma, onda je to menadžerski stil koji se odlikuje normalnim ljudskim slabostima, (Adizes, 2001a). Ono što se traži je (PAEI) stil, tj. od ličnosti se traži da je vrijedna, posvećena poslu, usmjerena ka cilju (P), dobro organizovana, temeljita, konzervativna (A), spremna za rizik (E) i okrenuta prema ljudima (I), a kako je takvu ličnost teško ili skoro nemoguće naći, to je za (PAEI) stil odlučivanja najbolje pronaći komplementaran tim ljudi koji se međusobno dopunjavaju (Adizes, 2001b).

Kao osnovni nedostatak faznog prilaza izučavanja životnog ciklusa preduzeća pojedini autori navode da se faze ne mogu tačno odrediti, te se kao alternativa faznom ciklusu razvio otvoreni sistemski model rasta preduzeća. Polaznu osnovu kod izučavanja ovog modela, je naći odgovor na pitanje: Kada je preduzeće spremno za rast?

Karakteristike preduzeća u fazi rasta opisuju različiti autori kao što su Kotler, Panreosova, Flamholtz i drugi.

UZROCI STARENJA ORGANIZACIJE

Navedimo i neke od glavnih uzroka starenja organizacije koje navodi Isak Adizes (Adizes, I.), jer klasična teorija životnih ciklusa preduzeća objašnjava da su hronološka starost (mjerena kapitalom) i veličina (mjerena brojem zaposlenih) dva ključna faktora koja determinišu rast i razvoj preduzeća. Adizesov institut je stvorio bazu slučajeva na osnovu velikog statističkog uzorka radeći do danas sa nekoliko hiljada kompanija širom svijeta iz svih privrednih grana na osnovu kojeg se može pobiti ova pretpostavka. Ovom ide u prilog i činjenica da se bez neke posebne analize lako se mogu identifikovati više stotina godina stare, ali vitalne organizacije, kao i svega nekoliko godina stare, a birokratizovane organizacije. Isto tako mogu se prepoznati velike fleksibilne i vitalne organizacije i male tromne organizacije i obrnuto. S toga možemo kazati da niti hronološka starost niti veličina preduzeća ne određuju njegovu poslovnu sposobnost i vitalnost (Adizes, 2001b).

Faktori koji to uslovljavaju su:

1. fleksibilnost organizacije
2. stepen kontrole sopstvenih procesa (Adizes, 2001b).

Nema preduzeća koje može istovremeno da bude maksimalno fleksibilno i da drži pod kontrolom sve svoje aktivnosti, ali preduzeće može da dostigne takav nivo razvoja na kome su na relativno visokom nivou njegova fleksibilnost i njegova sposobnost kontrolisanja vlastitih procesa, tj. kada su ova dva procesa uravnotežena. To stanje je poznato kao Top forma, tj. najpoželjnije stanje u razvoju svakog preduzeća, sistema, organizacije, stanje u kome može istovremeno da se mijenja i kontroliše željene promjene (Adizes, 2001b).

Pored fleksibilnosti i kontrolisanosti kao uzroke starenja organizacije navodimo:

1. mentalnu starost rukovodstva
2. funkcionalnost stila rukovođenja
3. uočeni relativni udio na tržištu
4. funkcionalnost organizacione strukture (Adizes, 2001b).

Mentalnu starost definišemo kao disparitet između željenog i očekivanog. „Kada je mentalna starost ljudi koji kontrolišu organizaciju takva da prihvataju očekivano kao željeno, organizacija počinje da stari“ (Adizes, 2001b:265).

Različite faze životnog ciklusa preduzeća zahtijevaju i različite stilove rukovođenja. Stil rukovođenja tokom faza životnog ciklusa preduzeća mora biti takav da omogući prelazak iz jedne faze životnog ciklusa u drugu, odnosno da izvede organizaciju iz jedne grupe problema i uvede je novu, višu grupu problema. Jer organizacija prelaskom u narednu fazu životnog ciklusa ne prelazi u fazu gdje problemi ne postoje, već se ona suočava sa novom grupom problema, čijim rješavanjem ostvaruje dalji rast i razvoj, odnosno prelazi u viši životni stadijum.

„Udio na tržištu jedne kompanije je procenat njenih klijenata u odnosu na sve čije potrebe bi mogla da zadovolji. Poslovnim jezikom to je udio koji kompanija ima od ukupne prodaje u odnosu na prodaju svih srodnih proizvoda koji zadovoljavaju istu vrstu potreba“ (Adizes, 2001b:280).

„Struktura uzrokuje startegiju, a ne obrnuto“ (Adizes, 2001b:291). „Tek kada organizacija postavi pravilnu strukturu, odgovarajući informacioni sistem i sistem nagrađivanja možemo preći na strateško planiranje. Ako, pošto smo napravili strateški plan, uvidimo potrebu za novijom strukturom, adaptiraćemo postojeću strukturu tako da odražava nove potrebe“ (Adizes, 2001b:293).

ZAKLJUČAK

Na procese rasta preduzeća djeluju razni faktori koji su različitog smjera i intenziteta. Da bi se proces rasta razumio, planirao i ostvario u nekom preduzeću potrebno je upoznati faktore rasta i razvoja i njihovo dejstvo. Za razjašnjenje pojava rasta i razvoja preduzeća neophodno je i poznavanje faza životnog ciklusa preduzeća, jer preduzeća tokom svog postojanja nastaju, traju i nestaju prolazeći tako kroz faze svog životnog ciklusa. Takođe poslovna startegija, struktura, ciljevi i metodi poslovanja preduzeća obično se izrazito razlikuju u svakoj životnoj fazi preduzeća, pa svaka od životnih faza preduzeća zahtijeva

primjenu odgovarajućeg stila upravljanja, sistema planiranja i kontrole. Prvih godina postojanja preduzeća, sistemi planiranja i kontrole poslovanja, obično ne postoje ili su pak neformalne prirode, što se u velikoj mjeri ne odražava negativno na poslovanje preduzeća. U kasnijem razdoblju postojanja preduzeća, potrebe za formalizovanim i sitemskim metodama planiranja i kontrole poslovanja, postaju uslov za dalje napredovanje. Znači sistem planiranja i kontrole poslovanja i operativni metodi upravljanja moraju se razvijati i usavršavati tokom perioda rasta preduzeća, što predstavlja uslov napredovanja i opstanka preduzeća u vremenu. Menadžment organizacije treba da bude sposoban da prepozna fazu životnog ciklusa preduzeća, da ispravno pristupi rješavanju problema svake faze razvoja preduzeća i da uspješno prevazilazi postojeće poslovne probleme i barijere vezane za samu prirodu preduzeća. Ukoliko se energija kolektiva troši na rješavanje spoljnih problema, organizacija tada doživljava normalne prelazne probleme, ali česti su slučajevi kada se energija kolektiva usmjerava na unutrašnje probleme, pa se ideje umjesto kupcima „prodaju“ između članova organizacije (Adizes, 2001b). Ukoliko ovakvo stanje potraje, nastaju anomalije koje zahtijevaju liječenje, intervenciju spolja, tj. uvođenje dodatne energije. Dobar menadžment treba biti sposoban da izvede preduzeće iz jedne grupe problema i uvede je u sledeću, višu grupu problema. Isak Adizes identifikovao je četiri ključna elementa pomoću kojih možemo upravljati organizacijom, njenim rastom i razvojem, a to su proizvodjenje rezultata (P), administriranje (A), preduzetništvo (E) i integracija (I). Da bi preduzeće raslo, da bi bilo vječito mlado, potrebno je da prati promjene u okruženju i da im se prilagođava. Učestalost promjena, ostvarenja u nauci i njenoj tehnološkoj primjeni rađaju tehnološke, organizacione i upravljačke probleme koji traže rješenje u realnom vremenu, a svako novo rješenje proizvodi novu promjenu koja produkuje problem, a koji ponovo traži novo rješenje (Cvijić, 2007). Ovaj proces se stalno ponavlja u životnom ciklusu preduzeća. Tokom perioda svoga postojanja preduzeća rastu iz različitih razloga. U kasnijim životnim fazama rast je praktično nemoguć bez dodatnih sredstava, novih tržišta i novih znanja. Poznavanje faza životnog ciklusa preduzeća i njihovih karakteristika značajno je sa aspekta uspješnosti upravljanja preduzećem i planiranja budućnosti.

LITERATURA

- Adizes, I. (1994). Životni ciklus preduzeća. Beograd: Agora, Novi Sad: Prometej.
- Adizes, I. (1999). Težnja ka top formi. Novi Sad: Adizes menadžment konsalting.
- Adizes, I. (2001a). Dijagnoza stilova upravljanja. Beograd: Adizes menadžment konsalting i Privredni pregled.
- Adizes, I. (2001b). Upravljanje životnim ciklusima preduzeća. Novi Sad: Adizes menadžment konsalting.

- Avlijaš, R., Avlijaš G. (2013). *Preduzetništvo*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Cvijić, M. (2007). *Menadžment malih i srednjih preduzeća*. Banja Luka: Banja Luka College i Besjeda.
- Macura, R. (2011). *Strateški menadžment*. Banja Luka: Banja Luka College i Besjeda.
- ASEE, Novi Sad. Na sajtu:
- <http://www.iim.ftn.uns.ac.rs/pom/attachments/article/281/Zivotni%20ciklusi%20Kratak%20opis.pdf>. Očitano 15.03.2015.

LIFE CYCLE MANAGEMENT COMPANIES

Abstract

Many authors argues that companies have life cycles, as well as people, products, markets, and even the society. They go through stages of birth, growth, maturation, aging and dying. Therefore, organizations like living organisms have life cycles, going through different stages and face the problems characteristic for each of them. In a time of rapid and unpredictable change, it is difficult to ensure the continuity and sustainability of the enterprise. The life cycles are getting shorter, and mortality in certain phases of growing. This paper aims to highlight the importance of lifecycle management company, its growth and change. The focus is on growth strategy, because only in this way provides an effective competitiveness of the company. The paper also seeks to present an efficient model of growth and development of the company. Analyzing the life cycle of the firm allows us to introduce key detrimante growth and development of the company and thus successfully manage these processes.

Keywords: enterprise, firm, life cycle, management, phase, growth, development.

SOCIJALNI RAD I DEVIJACIJE

ДИСКРИМИНАЦИЈА ОСУЂЕНИКА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Прейходно саопишење

UDK 343.81:343.9.02-056.26

Др Филип Мирич¹

Правни факултет Универзитета у Нишу, Србија

Апстракт: У осуђеничкој популацији постоји једна категорија осуђеника која је изложена бројним облицима дискриминације током боравка у усјановама за извршење кривичних санкција Реч је о осуђеницима са инвалидитетом. Пенитенцијарни систем Србије, ни на нормативном нивоу, а још мање у пракси не препознаје специфичан положај осуђеника са инвалидитетом. Усјанове за извршење кривичних санкција су физички недостижне особама са инвалидитетом, недостају посебни програми рада са овом групом осуђеника, иако да се осуђеници са инвалидитетом суочавају са двоструком дискриминацијом-због извршене кривичне дела и самог инвалидитета. Циљ рада је да укаже на облике дискриминације осуђеника са инвалидитетом у усјановама за извршење кривичних санкција у Србији, као и на чињеницу да њихов правни положај није регулисан Законом о извршењу кривичних санкција Србије, уједно одбавези која је садржана у међународним правним актима. У раду ће ипак, бити дајти и предлози за измену законодавства релевантног за извршење кривичних санкција, полазећи од праксе других земаља, што ће свакако допринећи побољшању укупног положаја осуђеника са инвалидитетом. Само ако пенитенцијарне усјанове буду истински достижне свим осуђеницима у њима се могу на прави начин осигуравати сви облици препремана усмерени на ресоцијализацију осуђеника.

Кључне речи: осуђеници, пенитенцијарни систем, дискриминација осуђеника са инвалидитетом.

¹ filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Осуђеници са инвалидитетом чине посебну популацију осуђеника. Због природе инвалидности осуђеници са инвалидитетом би морали имати посебан статус током извршења заводских кривичних санкција. Особе са инвалидитетом се, као и у животу на слободи, и током издржавања казне затвора сусрећу са бројним облицима дискриминације. Архитектонске баријере, неприступачност објеката за боравак осуђеника, недостатак адекватне здравствене заштите, непостојање посебних облика третмана, предрасуде осталих осуђеника и представника формалног затворског система према особама са инвалидитетом само су неки од њих. Забрана дискриминације осуђеника по било ком основу је прокламована бројним међународним правним документима међу којима Европска затворска правила Савета Европе заузимају посебно место². У делу Правила у којима се дефинишу основни принципи по којима ће се одвијати живот осуђеника у пенитенцијарним установама прописано је да ће се ова правила примењују непристрасно, без дискриминације по било ком основу као што су пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко или друго уверење, национално или социјално порекло, веза са неком националном мањином, имовно стање, рођење или други статус. Иако се инвалидитет у Правилима не наводи као посебан основ забране дискриминације, он се применом циљног тумачења права може подвести под „други статус“. Такође, забрана дискриминације особа са инвалидитетом је прописана и Законом о извршењу кривичних санкција Републике Србије из 2014. године („Службени гласник, РС“, бр.55/2014 у даљем тексту: ЗИКС). Циљ рада је да укаже на облике дискриминације осуђеника са инвалидитетом у установама за извршење кривичних санкција у Србији, као и на чињеницу да њихов правни положај није регулисан Законом о извршењу кривичних санкција Србије, упркос обавези која је садржана у међународним правним актима. У раду ће такође, бити дати и предлози за измену законодавства релевантног за извршење кривичних санкција, полазећи од праксе других земаља, што ће свакако допринети побољшању укупног положаја осуђеника са инвалидитетом.

ПОЛОЖАЈ ОСУЂЕНИКА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У ПЕНИТЕНЦИЈАРНОМ СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Положај осуђеника током издржавања казне затвора је регулисан Законом о извршењу кривичних санкција из 2014. године (ЗИКС) . Током издржавања казне затвора осуђеници имају права и обавезе. Скуп тих права и обавеза представља њихов правни статус. Тако према позитивноправним прописима у Републици Србији, осуђеници током издржавања казне имају

² Текст Европских затворских правила доступан на адреси http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/149_evropska_zatvorska_pravila.pdf. приступ 12.03.2015.

следећа права: право на човечно поступање, смештај, исхрану, слободно време, одговарајућу одећу и обућу прилагођену климатским приликама, дописивање, посете, пријем пакета, право на рад и по основу рада, здравствену заштиту, правну помоћ, образовање, верска права и притужбу и жалбу. Када је реч о остваривању права на правну помоћ осуђеника, треба истаћи да је ово право ограничено само на питања у вези са извршењем казне затвора (Радоман, 2003:318). Најважнија обавеза осуђеника током издржавања казне затвора је свакако обавеза поштовања Кућног реда у казнено-поправним заводима. У оквиру прописаних права осуђеници са инвалидитетом, по слову Закона имају и право на смештај прилагођен њиховим потребама (чл.77. ЗИКС). Нажалост, већина казнено-поправних завода је недоступно особама са инвалидитетом.

Према међународним стандардима, услови смештаја затвореника, а нарочито просторије за спавање, морају задовољити захтеве поштовања људског достојанства и, колико год је то могуће, приватности и испуњавати критеријуме за одржавање здравља и хигијене, водећи рачуна о климатским условима, а нарочито о површини пода, запремини ваздуха, осветљењу, грејању и вентилацији. У погледу услова у просторијама у којим лица лишена слободе борава, ЗИКС у члану 77. предвиђа следеће: „Осуђени има право на смештај који одговара савременим хигијенским условима и месним климатским приликама. Разврставање осуђеног у просторије за заједнички боравак и спаваонице спровешће се уз брижљиву оцену свих околности и података евидентираних у пријемном одељењу, посебно имајући у виду узраст, личне особине и склоности, као и друга својства од којих зависи међусобни утицај и опасност од међусобног физичког и психичког угрожавања.“

Да положај осуђеника са инвалидитетом није довољно прецизно регулисан, сведочи и чињеница да се осуђеници са инвалидитетом у поменутом Правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора не помињу ни у једном члану. Све ово показује да специфичности положаја особа са инвалидитетом нису на адекватан начин препознате у одговарајућим подзаконским актима од значаја за извршење кривичних санкција заводског типа.

Још један значајан фактор који доприноси дискриминацији особа са инвалидитетом је пренасељеност, која је само донекле смањена усвајањем закона о амнестији („Сл. гласник РС“, бр.107/2012). Пренасељеност има за последицу и да је хигијена санитарних просторија често лоша. Европским затворским правилима прописано је да затвореници морају имати приступ санитарним просторијама које су хигијенски исправне и поштују приватност (Правило 19.3). Међутим, у неким заводима у Србији, углавном оним који се налазе у старијим зградама, тоалети нису такви да поштују приватност особа које их користе (најчешће нису потпуно преграђени, па осуђеници или притвореници могу видети особу која их користи). Такође, у заводима нема WC шоља, што за неке осуђенике, а посебно оне старије и осу-

ђенике са инвалидитетом, може представљати значајан проблем. Такође, Правилник о кућном реду казнено- поправних завода и окружних затвора („Службени гласник РС“, бр. 72/2010) прописује да осуђеном треба омогућити купање топлом водом најмање два пута недељно, а радноангажованом свакодневно, у условима којима се обезбеђује његова приватност, док Правилник о кућном реду за примену мере притвора („Службени гласник РС“, бр.35/99) прописује да се купање врши најмање једном недељно, што није у складу са Европским затворским правилима, којима је прописано да се туширање или купање мора омогућити најмање два пута недељно.

Посебно је тежак положај осуђеника са менталним инвалидитетом. Одредбом 12.1 Европских затворских правила је прописано да лица која су душевно оболела и чије душевно стање не дозвољава да буду у затвору морају бити смештена у специјалну установу. Међутим, упркос томе, приметно је да се одређени број осуђених лица са тешким менталним поремећајем налази у заводима за извршење кривичних санкција у којима не постоје одговарајући услови за њихово лечење и третман. Наведене особе су или дошле са већ постојећим поремећајем у завод или су оболеле у току издржавања казне. Оно што представља највећи проблем у остваривању права на адекватну медицинску негу ових особа јесте недостатак едукованог особља, односно психијатара, услед чега се терапија своди само на употребу медикамената, а не и на неки други адекватан рад, на пример у облику психотерапије, психосоцијалне рехабилитације и сл. У складу са тим Заштитник грађана је упутио Препоруку бр. 12-3698/11 од 29.12.2011. Управи за извршење кривичних санкција да наведена лица морају без одлагања да се упуте у Специјалну затворску болницу или другу одговарајућу здравствену установу или да се преместе у други завод за извршење кривичних санкција у којем постоје одговарајући услови за њихово лечење и третман. Ово потврђује и случај осуђеника А.Б. у Казнено-поправном заводу у Пожаревцу, код ког је Заштитник грађана уочио да је од пријема у затвор до прегледа психијатра и ординирања психофармакотерапије прошло око 2 месеца, који је наведен у истој Препоруци. Наравно, не треба заборавити да задржавање осуђених са тешким менталним поремећајима у заводу, упркос томе што нису створени услови за њихово одговарајуће лечење и третман у продуженом трајању представља нечовечно поступање.

Слична ситуација је и са особама са физичким и сензорним инвалидитетом, с обзиром да у заводима често не постоје смештајни и други животни услови примерени врсти и степену потреба осуђених са инвалидитетом којима је за кретање неопходна употреба инвалидских колица или других ортопедских помагала. У вези са овим је и основно етиолошко питање малог обима криминалитета особа са инвалидитетом. Према владајућој теорији фрустрације, криминалитет особа са инвалидитетом је последица реакције на фрустрацију која се јавља због њихове искључености из друштвених токова, што је условљено самим инвалидитетом као личним својством. Ипак, прихватљивије нам се чини становиште да се криминалитет особа са инва-

лидитетом може објаснити теоријом интерракционизма, па и етикетирања, будући да друштво својим стереотипима и предрасудама стигматизира особе са инвалидитетом држећи их на тај наћин изван, како просоцијалних, тако и антисоцијалних токова.

Најбројнија осућеничка популација на свету постоји у САД. Према подацима International Centre for Prison Studies у пенитенцијарним установама у САД казну издржава укупно 2 228 424 осућеника. Поређења ради према истом извору у Србији казну затвора издржава 10031 осућеник (ICPS, 2015). Имајући у виду овако бројну затворску популацију у САД посебно је регулисан и положај осућеника са инвалидитетом. Осућеници са инвалидитетом уживају посебну заштиту, а затвори морају бити доступни осућеницима са инвалидитетом у складу са „разумним могућностима.“ (A Jailhouse Lawyer’s Manual, 2011:770). Према резултатима истраживања Одељења за правосуђе САД (Department of Justice-DOJ) око 37% притвореника, 31% осућеника који издржавају казну у затворима држава чланица и 23% осућеника који казну затвора издржавају у федералним затворима имају неки облик инвалидности. Међу овим лицима преовлађују особе са менталним инвалидитетом и проблемима у учењу (She, Stapleton, 2006:2). На основу изнетих података може се закључити да међу лицима лишених слободе у САД постоји и не мали број лица са инвалидитетом. Такво стање је наметнуло потребу да се положај особа са инвалидитетом прецизније уреди. У државним затворима широм Велике Британије постоје читаве службе у оквиру преваспитне службе које се баве третманом особа са инвалидитетом, осућеничким радом и образовањем. Посебно је занимљиво постојање повереника за особе са инвалидитетом (Disability Laisure Officer-DLO) чији је основни задатак да се стара о стварању погодних услова за живот и рад осућеника са инвалидитетом. Такође, од посебног је значаја информисање особа са инвалидитетом о својим правима током извршења казне затвора (Information book for prisoners with disability, 2009). Овакве службе постоје и у САД, а њихово увођење у пенитенцијарни систем Србије би допринело спречавању дискриминације осућеника са инвалидитетом. Нажалост, не постоје званични подаци о броју осућеника са инвалидитетом у Србији (слична је ситуација и када је реч о броју особа са инвалидитетом у Србији), што у многоме отежава спровођење одговарајућих облика третмана и процес њихове ресоцијализације. Због тога би формирање база података о осућеницима са инвалидитетом у пенитенцијарним установама у Србији у многоме допринело смањењу дискриминације ове групе осућеника.

Још један од облика дискриминације са којим се сусрећу осућеници са инвалидитетом јесте и недостатак одговарајућих третмана прилагођених њиховим потребама. Третман представља сложен систем метода, мера и поступака којима се утиче на услове живота осућених лица и промену њихове личности у специфичним условима изолације (Константиновић-Вилић, Костић, 2011:163). Рекреативна и окупациона терапија заузимају посебно место у процесу ресоцијализације лица лишених слободе. У овом облику

третмана до изражаја треба да дођу интереси, способности и лични афинитети осуђеника да развија свој дух и стваралачке могућности (Константиновић-Вилић, Костић, 2006:171). Изражен је проблем непостојање одговарајућих окупационих терапија намењене особама са инвалидитетом. Управо због тога је од изузетне важности посветити посебну бажњу планирању и реализацији програма третмана осуђеника са инвалидитетом, будући да је општи циљ издржавања казне затвора живот осуђеника што више приближити животу на слободи и тиме их припремити за све оне изазове које их очекују након издржане казне затвора и изласка на слободу.

Посебну пажњу завређују осуђени у поодмаклом животном добу јер због своје физичке инфериорности према млађим осуђеницима, због здравствених проблема, инвалидитета и немоћи, често бивају мета напада, малтретирања, понижавања и сличних понашања која доприносе интензивнијем осећању депривације сигурности (Јованић, 2014). Изражена депривација сигурности код старијих осуђеника са инвалидитетом може довести до дискриминације и последичне виктимизације нарочито када је реч о кривичним делима са елементима насиља. Старији осуђеници са инвалидитетом су често изложени двострукој дискриминацији и због старости и због самог инвалидитета. На крају, важно је истаћи да се положај осуђеника са инвалидитетом заправо одсликава положај особа са инвалидитетом у друштву. Недостатак приступних рампи, архитектонска неприступачност пенитенцијарних установа, недостатак одговарајућих третмана поступања, неодговарајућа здравствена заштита само су неки од проблема с којима се суочавају осуђеници са инвалидитетом у пенитенцијарним установама у Србији данас.

КАКО ПОБОЉШАТИ ПОЛОЖАЈ ОСУЂЕНИКА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ?

Положај осуђеника за инвалидитетом иако тежак могуће је побољшати. Потребно је пре свега створити услове за несметан живот и рад ове категорије осуђеника. То се може постићи уклањањем архитектонских баријера и стварањем приступачног окружења поштовањем одговарајућих архитектонских стварања. Такође, у циљу остваривања сврхе третмана осуђеника, неопходно је осмислити и применити одговарајуће окупационе радионице и друге облике третмана, који морају бити прилагођени потребама осуђеника са различитим врстама инвалидитета. Када је реч о подизању нивоа медицинске заштите особа са инвалидитетом, јако је важно обезбедити да осуђеници са инвалидитетом буду под сталним надзором одговарајућих здравствених служби, имајући у виду да само постојање инвалидности, у многим случајевима, представља велики ризик за опште здравствено стање осуђеника са инвалидитетом. Овим се не пледира за увођење неког вишег нива здравствене заштите ових осуђеника у односу на општу осуђеничку

популацију (јер би такво поступање представљало само по себи дискриминацију), већ само указује на специфичност утицаја инвалидности на опште здравствено стање.

Центар за људска права из Ниша је 2010. године спровео истраживање о условима затварања осуђеника припадника мањинских група у КПЗ Ниш. На основу резултата истраживања предложене су одређене мере за побољшање положаја појединих група осуђеника. Када је реч о осуђеницима са инвалидитетом, потребно је обезбедити активну примену закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом као и националних стратегија које се, на директан или индиректан начин, баве особама са инвалидитетом, обезбедити описмењавање и образовање гестовном језику глувонемих осуђеника, обезбедити смештај у приземљу са осуђенике који имају проблеме са кретањем, обезбедити адекватно награђивање осуђених лица који добровољно помажу особама са инвалидитетом, током боравка у КПЗ, обезбедити помоћ судског тумача за помоћ осуђеним глувонемим лицима у свим фазама дисциплинског поступка, у поступку пружања правне помоћи уопште као и у поступку притужби унутар КПЗ и другим државним органима, едуковати особље КПЗ у правцу разумевања да болест може узроковати инвалидност, али да сама инвалидност није болест (Цвејић, Милошевић, Вучковић. 2010:58-59). Све наведене препоруке могу значајно допринети побољшању укупног положаја осуђеника са инвалидитетом. Из угла инклузије осуђеника са инвалидитетом у осуђеничку заједницу, посебно су важне препоруке о награђивању осуђеника који добровољно помажу осуђеницима са инвалидитетом јер овакво награђивање може представљати изванредан стимуланс осуђеницима да прихвате просоцијалне друштвене вредности, а помоћ другима је свакако пут ка измени вредносних система вредности самих осуђеника. Такође, едукација запослених у КПЗ о карактеристикама појединих облика и инвалидитета, као и о инвалидности уопште може допринети отклањању предрасуде да је инвалидитет болест иако се ради о личном својству људи које заправо не утиче нужно на њихово функционисање и зато осуђеника са инвалидитетом треба поштовати и њихове потенцијале на исти начин као и код осталих осуђеника.

Дискриминација осуђеника се може изменити и одговарајућих позитивноправних прописа значајних за област извршења кривичних санкција. Чл.7. ЗИКС забрањује дискриминацију осуђеника. Лице према коме се извршава кривична санкција не сме бити стављено у неравноправан положај због расе, боје коже, пола, језика, вере, политичких и других уверења, националног или социјалног порекла, имовног стања, образовања, друштвеног положаја или другог личног својства. Језичким тумачењем наведене норме може се закључити да као основ дискриминације није наведен инвалидитет, што је противно чл. 98. Устава Републике Србије („Службени гласник РС“, бр.98/2006). Усаглашавање ове одредбе са Уставом, би сасвим сигурно допринело стварању бољег нормативног оквира за ефикасније сузбијање дискриминације осуђеника са инвалидитетом.

Такође, неопходно је изменити и раније поменути Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора. Потребно је обезбедити да Правилник буде доступан на Брајевом писму или у одговарајућем аудио запису свим осуђеницима оштећеног вида. Осуђеном који је особа са инвалидитетом морају се обезбедити услови смештаја који одговарају његовим потребама, степену и врсти инвалидитета. Инвалидитет се мора узимати у обзир и приликом формирања група за третман, како би се створили несметани услови за реализацију третмана према овој категорији осуђеника. Осуђеници са инвалидитетом остварују право на рад, сходно својој радној способности, што је од изузетног значаја, имајући у виду улогу сврсисходног и корисног рада у процесу ресоцијализације осуђеника. Такође, осуђеницима са инвалидитетом би требало обезбедити услуге персоналних асистената, чиме би им се у великој мери олакшао живот у пенитенцијарним установама, имајући у виду да је ова услуга ванинституционалне помоћи особама са инвалидитетом већ доступна у појединим градовима у Србији (Београд, Ниш итд). Овим би се живот осуђеника још више приближио позитивним аспектима живота на слободи, што је и један од циљева изрицања и извршења кривичних санкција. Сви изнети предлози имају за циљ да допринесу побољшању положаја осуђеника са инвалидитетом у установама за извршење заводских санкција у Србији и представљају више идеје него завршени концепт предлога јер о побољшању положаја осуђеника треба стално бринути, што је законска, а још и више морална обавеза свих оних који се на било који начин баве проблемима од значаја за пенологију и пенитенцијарни систем.

ЗАКЉУЧАК

Право на живот без дискриминације је универзално људско право. Овог права нису лишени ни осуђеници са инвалидитетом. Познато је да се на живот осуђеника у разним установама за извршење кривичних санкција, пројектују и сви они социо-економски услови живота на слободи. Особе са инвалидитетом се суочавају и на слободи са бројним видовима дискриминације. У затворској средини осуђеници се поред дискриминације, сусрећу за депривацијом сигурности која може отежати, па и онемогућити процес њихове ресоцијализације односно реинтеграције у друштвене токове, што је неопходно за вођење успешног живота на слободи. Због тога је неопходно континуирано радити на уклањању свих облика дискриминације према осуђеницима са инвалидитетом. Посебно је важно подизати свест, како особља запослених у казнено-поправним заводима и окружним затворима, осталих осуђеника, али и самих осуђеника са инвалидитетом да је инвалидитет лично својство са којим се може живети на потпуноисти начин као са било којим другим својством, а никако болест коју треба лечити. У остварење идеје ресоцијализације треба истински веровати у сваком конкретном

случају. Једино ће тако кривичноправни систем бити истински делотворан, а заводске кривичне санкције оправдати своје постојање.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- (2011) *A Jailhouse Lawyer's Manual*, Columbia Human Rights Law Review. Ninth Edition
- (2011) *Information book for prisoners with disability*, Prison Reform Trust, London, UK
- Highest to lowest-Prison population total, International Center for Prison Studies (ICPS), http://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total?field_region_taxonomy_tid=All, приступ 31.03.2015.
- She, P., Stapleton, D., (2006) *A Review of Disability Data for the Institutional Population* Cornell University Institute for Policy Research, Washington, USA
- Европска затворска правила, http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/149_evropska_zatvorska_pravila.pdf, приступ 12.03.2015.
- Закон о амнестији („Службени гласник РС“, бр. 107/12)
- Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник, РС“, бр.55/2014).
- Јованић, Г., (2014) Несигурност у затвору, *Специјална едукација и рехабилитација*, Београд, Вол. 13, бр. 2. стр. 141-172.
- Константиновић-Вилић, С., Костић, М., (2006) *Пенологија*, Свен:Ниш.
- Константиновић-Вилић, С., Костић, М., (2011) *Пенологија*, Центар за публикације Правног факултета:Ниш.
- Правилник о кућном реду за примену мере притвора („Службени гласник РС“, бр.35/99)
- Правилник о кућном реду казнено- поправних завода и окружних затвора („Службени гласник РС“, бр. 72/2010)
- Препорука Заштитника права грађана Републике Србије бр. 12-3698/11 од 29.12.2011. године, http://www.ombudsman.lls.rs/attachments/145_PREP%20Dušev%20oboleli.pdf, приступ 31.03.2015. године
- Радоман, М., (2003) *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду: Центар за издавачку делатност: Нови Сад
- Устав Републике Србије („Службени гласник РС“, бр.98/2006)
- Цвејић А., Милошевић, В., Вучковић, Л., (2010) *Мониторинг једног дела услова зашварања осудјеника и ридадника мањинских група (у ширем смислу) у којима ишеницијално може доћ до њихове дискриминације- на иримеру КПЗ Ниш*, Центар за људска права: Ниш.

DISCRIMINATION OF PRISONERS WITH DISABILITIES

Abstract

In the population of prisoners there is one category of prisoners exposed to multiple forms of discrimination during their stay in institutions for enforcement of criminal sanctions-prisoners with disabilities. Penitentiary system of Serbia, does not recognize the specific situation of the prisoners with disabilities nor in normative level, much less in practice. Facilities for execution of criminal sanctions are physically inaccessible to persons with disabilities, lack specific programs of work with this group of prisoners, so that prisoners with disabilities face a double-victimization because of the crime and the disability. The aim of this paper is to highlight the forms of discrimination of prisoners with disabilities in institutions for enforcement of criminal sanctions in Serbia, as well as the fact that their situation is not regulated by the Law on Execution of Criminal Sanctions of Serbia, despite the obligation contained in international legal instruments. In the paper will also be given proposals to amend the legislation relevant to the enforcement of criminal sanctions, starting from the experience of other countries, which will contribute to improving the overall position of the prisoners with disabilities. Only if the penitentiary institutions are genuinely available to all prisoners in them can be properly exercised all forms of treatment aimed at re-socialization of prisoners.

Keywords: prisoners, penitentiary system, discrimination prisoners with disabilities.

ODGOVOR NAUKE SOCIJALNOG RADA NA IZAZOVE DRUŠTVENE TRANZICIJE

Naučna kritika, polemika

UDK 316.334.2:316.77

Doc. dr Jagoda Petrović¹

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci

Apstrakt: Socijalni problemi i socijalne devijacije su pratilje društvene tranzicije. Izdvajaju se nezaposlenost, siromaštvo, socijalna isključenost, demografske krize, problemi psihosocijalnog funkcionisanja pojedinca. Ove pojave iziskuju adekvatnu reakciju profesije i nauke socijalnog rada.

U našim uslovima društvena tranzicija znači prelazak iz socijalističkog u neoliberalistički društveni sistem. Neoliberalistički model socijalne politike mijenja obilježja socijalnog rada. Po principu supsidijarnosti, socijalni rad je na margini društvene reakcije. Princip utilitarne selektivnosti manifestuje se kroz restriktivan pristup socijalnim pravima i privatizaciju socijalnih usluga. Tržišni principi kompeticije dovode do pluralizma aktera socijalnog rada. Sve to umanjuje efekte prakse.

Aplikativni karakter nauke socijalnog rada zahtijeva sinergiju nauke i prakse. Naučni udio socijalnog rada u praktičnom rješavanju socijalnih problema je nedovoljan. Istovremeno, nauka socijalnog rada suočava se sa vlastitim teorijsko-metodološkim aporijama.

Ključne riječi: nauka socijalnog rada, teorijsko-metodološki pristupi, tranzicija

*„Glas intelekta je tih, ali on neće utihniti sve dok ne bude saslušan.“
Sigmund Frojd (1856-1939)*

¹ jagodapetrovic@yahoo.com

1. UVOD

Posmatrana u našim uslovima, društvena tranzicija znači prelazak iz socijalističkog u neoliberalistički društveni sistem. Budući da je širenje neoliberalističkih ideja u osnovi globalizacije, može se konstatovati da je naše društvo izloženo dvostrukom procesu: unutrašnje društvene preobrazbe i pridruživanja planetarnoj neoliberalističkoj tranziciji. Dodaju li se tome još uvijek prisutne posljedice rata s početka 90-tih godina minulog vijeka, onda je razumljiv obim dramatičnosti socio-ekonomskih problema sa kojima se suočava.

Neoliberalistički koncept pokazuje brojne nedostake i nemoć u pogledu brige za opštu dobrobit. Ideje slobode, individualizma i jednakih šansi nisu iznjedrile bolji i humaniji svijet. Klasični socijalni problemi, poput siromaštva su uvećani, a neki novi dodatno su opteretili socijalne sisteme, te socijalna država ne uspijeva da obezbijediti optimalno blagostanje za sve.

Otuda, pred svim naukama, a pred društvenim posebno, stoji težak zadatak da praksi ponude kreativna, inovativna i efikasna znanja i metode za prevazilaženje socijalnih problema. Iako relativno mlada, nauka socijalnog rada jedna je od najpozvanijih. Njena aplikativna suština dodatno je obavezuje da praksu socijalnog rada učini efikasnim dijelom ukupne društvene reakcije na probleme marginalizovanih, siromašnih i socijalno isključenih. Tim više, što pod pritiskom tranzicije i sama praksa socijalnog rada poprima neoliberalističke obrise, kakvi su supsidijarnost, utilitarna selektivnost, vrijednosna neutralnost, kompetitivnost aktera socijalnog rada.

Nemoć prakse socijalnog rada ogleda se u opstajanju i umnožavanju socijalnih problema, dok nemoć nauke socijalnog rada proizlazi iz dva ključna razloga. Prvo, ona sporo gradi mostove sa istoimenom profesijom. Istine radi, često zbog toga što praksa socijalnog rada oholo gleda na naučno-istraživačke domete pripadajuće nauke. Drugi razlog treba tražiti u nedovoljnoj izgrađenosti nauke socijanog rada koja se bori sa vlastitim nedorečenostima i izbjegava istraživačke izazove. Možda je upravo vrijeme tranzicije, bremenito socijalnim problemima, prava prilika za efikasne naučne odgovore.

2. SOCIJALNI PROBLEMI U PROCESU DRUŠTVENE TRANZICIJE

U najopštijem smislu, globalizacija se može shvatiti kao proces ekonomskog, političkog, socijalnog i kulturnog povezivanja svijeta. "Globalizacija se tako može definisati kao intenzifikacija društvenih odnosa na svetskom planu, koja povezuje udaljena mesta na takav način da lokalna zbivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i vice versa (Gidens, 1998:69)".

U sociološkom smislu, globalizacija podrazumijeva jačanje komunikacija i društvenih veza širom svijeta. U političkom smislu, značajan je proces prenosa centara političkog odlučivanja sa državnih u međunarodne institucije, od kojih su za promovisanje neoliberalne politike posebno značajne Svjetska banka i

Međunarodni monetarni fond. Kulturni aspekti globalizacije, u najkraćem, znače susret različitih svjetskih kultura i običaja.. „Globalofili polaze od teze da je asimilacija tuđih dostignuća oduvijek bila i ostala jedan od najvažnijih činilaca napretka svakog pojedinca, države i civilizacije (Hatibović, 2002:43)“.

Ipak, ekonomski aspekti globalizacije dovode u sumnju tezu o blagorodnosti unifikacije. U osnovi svih ovih procesa je nezajažljiva težnja krupnog kapitala za osvajanjem novih tržišta i širenjem neoliberalističkih ideja diljem svijeta. Upitne su i osnovne postavke neoliberalizma: sloboda, individualnost i jednakost. Sloboda se shvata kroz univerzalni princip slobodnog tržišta koje je regulator svih odnosa i prostor neograničene konkurentnosti i kompeticija. Individualizam se može pojasniti izrekom da je svako je kovač svoje sreće (ali i nesreće). Jednakost se shvata kao jednakost šansi, a nejednakost promovirše kao prirodno stanje. Tržište je regulator ekonomskih i socijalnih protivriječnosti, a tržišna logika smatra se primjenjivom za rješavanje, ne samo ekonomskih, nego i socijalnih poteškoća. U tom kontekstu, svaka vrsta redistribucije od strane države tumači se kao narušavanje ovih principa.

U uslovima društvene tranzicije, nepovoljne socio-ekonomske posljedice su brojne. Pomenimo siromaštvo, nezaposlenost i socijalnu isključenost.

Siromaštva se u svjetskim razmjerama očituje kroz sve veći jaz i podjelu na jednu trećinu bogatih država i svijet siromašnih i nemoćnih. Ovom drugom dijelu svijeta pridružio se i dio bivših socijalističkih država, među kojima i u BiH. Okončanjem rata s početka 90-tih godina 20. vijeka i prelaskom na tržišnu ekonomiju, stvorena je velika disproporcija stanovništva na osnovu materijalnog i socijalnog statusa. „Jaz siromaštva u 2004. godini iznosio je 83 KM, što znači da na godišnjem nivou nedostaje oko 315 miliona KM koje bi trebalo, direktno ili indirektno, dati siromašnima u BiH, kako bi se svi siromašni 'izvukli' iznad linije siromaštva (PRSP, 2006: 29).“ Istraživanja koja UNDP provodi za potrebe Sistema ranog upozoravanja (Early Warning System) potvrđuju širinu i težinu siromaštva, kao i trend povećanja broja siromašnih. Kvartalni izvještaji upozoravaju da prihodi domaćinstva pokrivaju tek 48% troškova svakodnevnih tekućih potreba.

Siromaštvo prati i visoka stopa nezaposlenosti. Broj registrovanih nezaposlenih u BiH iznosi 551.187, te je stopa registrovane nezaposlenosti čak 43,7% (Agencija za rad i zapošljavanje BiH, 2015). Najveći broj nezaposlenih je sa VKV i KV kvalifikacijom (193.807), slijede osobe sa NK (149.027) i sa srednjom stručnom spremom (147.512), a zatim osobe sa visokom školskom spremom (41.562), uključujući doktore nauka i magistre (Agencija za statistiku BiH, 2015). U Republici Srpskoj administrativna stopa nezaposlenosti je 37,2% (Zavod za zapošljavanje RS, 2015)². U ovom entitetu naspram 243.102 registrovanih zaposlenih radnika, stoji 143.955 registrovanih nezaposlenih radnika.

Prema Izvještaju o humanom razvoju (UNDP BiH, 2006), indeks generalne socijalne isključenosti u BiH je 50%, indeks ekstremne socijalne isključenosti

² Administrativna stopa nezaposlenost se izračunava tako što se broj evidentiranih nezaposlenih lica podijeli sa zbirom broja evidentiranih nezaposlenih i broja registrovanih zaposlenih radnika

22%, a prema indeksu dugoročne socijalne isključenosti 47%, stanovništva ima ograničene izbore za poboljšanje situacije u dužem periodu. Istraživanje socijalne isključenosti rizičnih kategorija siromašnih pokazalo je stepen isključenosti iznad 90% u svim posmatranim aspektima (Petrović, 2013).“

Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost su postali konstantni problemi. Budući da je pomoć i podrška siromašnima, nemoćnima i marginalizovanim srž socijalnog rada, zanimljivo je pogledati kako ova humana profesija odolijeva izazovima tranzicije.

3. REAKCIJA PRAKSE SOCIJALNOG RADA NA SOCIJALNE PROBLEME

Proces tranzicije bitno utiče na društveni kontekst u kome se odvija socijalni rad, a samim tim i na promjena u profesiji socijalnog rada. Promjene se odnose na institucionalni okvir, ali i na poziciju samih socijalnih radnika i korisnika socijalnog rada.

Na temelju univerzalnih tržišnih principa u socijalnom radu se gradi pluralizam učesnika u sferi socijalnih usluga, jača civilni sektor, zaživljava privatizacija, a državni institucionalni sistemi pokazuju manjkavosti. Neki autori dobro primjećuju da dolazi do otpuštanja ili premještanja socijalnih radnika iz državnog i javnog u privatni i volonterski sektor (Milosavljević, 2006). Ipak, i dalje je većina socijalnih radnika angažovana u državnom sektoru, a najviše u centrima za socijalni rad, kao primarnim ustanovama u sistemu socijalne zaštite.

Centri za socijalni rad se suočavaju s nedostatkom stručnog osoblja i finansijskih sredstava. U domenu socijalnih usluga zaživjela je konkurencija javnog, privatnog i dobrovoljnog sektora. U socijalnoj sferi ispoljava se princip selektivnosti, te pristup pojedinim socijalnim uslugama imaju oni koji za te usluge mogu izdvojiti potreban novčani iznos. Primjera radi, nadoknade za usluge u privatnim domovima za stare osobe prelaze 1.000 KM mjesečno. Istovremeno, pristup nešto jeftinijim državnim ustanovama ovog tipa otežan je zbog nedostatka kapaciteta. Tranzicija je dovela do privatizacije u socijalnom sektoru, što se posebno zapaža u pružanju zdravstvenih usluga, domova za stare osobe, a prema Zakonu o socijalnoj zaštiti RS iz 2012. godine i u domen psihološkog savjetovanja. „Otvaranje javnih usluga privatnim poduzetnicima pridonijelo je brisanju granica između javnoga i privatnog sektora (Clarke i Newman, 1997, prema Domineli 2001: 260).“

Utilitarna selektivnosti se ispoljava kroz rigorozni cenzus za pristup pravima iz oblasti socijalne zaštite, posebno za siromašne. Službeno utvrđena linija siromaštva, odnosno rigidan zakonski cenzus, ograničava pristup ovom pravu. „Reakcija sistema socijalne zaštite bazirana je na pauperističkom shvatanju. Službeni cenzus je kriterij koga se pridržavaju službe socijalne zaštite u određivanju siromašnih. Zbog striktno primjene tog cenzusa, u domenu socijalnog rada nalaze se samo apsolutno siromašne osobe. Formalno-institucionalni pristup u utvrđivanju siromaštva, karakterističan je i za mjere koje se preduzimaju

– utvrđivanje propisnih prava koja se najčešće svode na materijalne prestacije (Petrović, 2013:235).“

Posljedica je sve manji obuhvat ljudi u stanju socijalne potrebe, što je u potpunoj suprotnosti sa porastom broja ljudi upravo iz takvih kategorija. Prema izvještaju resornog ministarstva, u Republici Srpskoj je tokom rata i u prvim poslijeratnim godinama preko 70% stanovništva koristilo neki vid socijalne zaštite (humanitarna, novčana i psihosocijalna pomoć, zbrinjavanje i dr). Posljednjih godina sistemom socijalne zaštite obuhvaćeno je 5-7% najugroženijih stanovnika. Posmatra li se obuhvat stanovništva stalnom i jednokratnom novčanom pomoći, onda se ovi pokazatelji svode na 1-2%.

Država nema obavezu da pretjerano interveniše, niti snosi odgovornost za gubitnike „Odgovorna je u vrlo ograničenoj mjeri, odnosno tek za minimum koji im je potreban za preživljavanje. Ostale potrebne usluge trebala bi pružati obitelj ili volonteri (ako postoje). Ako ne postoje, to je njihov problem, dakle, 'optuži žrtvu' (Hegyesi, 2004:143).“ O reakciji prakse socijalnog rada u procesu tranzicije govore i rezultati kvalitativnog istraživanja o ulozi socijalnog rada u rješavanju problema siromaštva: „Socijalni rad nema značajan uticaj na društveno uključivanje siromašnih zbog karaktera postojećih društvenih i institucionalnih uslova (Petrović, 2013:141).“

4. ODGOVOR NAUKE SOCIJALNOG RADA NA SOCIJALNE PROBLEME DRUŠTVA U TRANIZIJI

Svjetski ekonomski forum (WEF) je u periodu 2011-2012 proveo istraživanje u 144 zemlje svijeta s namjerom da utvrdi listu zemalja sa najvećim naučnim potencijalom. Kriterij je bio broj istraživača u odnosu na broj stanovnika. Među prvih 20 zemalja je devet iz Azije, a među 20 posljednjih je deset zemalja iz Afrike. Prve u Evropi su Finska i Švedska. Interesantno je da je na toj listi BiH na 48. mjestu. Još interesantniji bi bio uvid u stanje u oblasti nauke socijalnog rada, odnosno pokazatelj o tome koliko je naučnih radnika iz ove oblasti u odnosu na broj stanovnika, a pogotovo s obzirom na raširenost društvenih problema koji mogu biti predmet istraživanja nauke socijalnog rada

S tim u vezi, treba potražiti odgovor na pitanje gdje se „dešava“ nauka socijalnog rada u BiH, odnosno Republici Srpskoj. Stanje u oblasti nauke i prakse socijalnog rada uslovljeno je administrativnom podijeljenošću odgovornosti u sistemu socijalne zaštite. Posebnu odgovornost imaju sistemi socijalne zaštite organizovani unutar entiteta. Prava iz oblasti socijalne zaštite ostvaruju se na opštinskom nivou, preko centara za socijalni rad ili resornih opštinskih odjeljenja. U BiH je evidentirano ukupno 116 centara za socijalni rad, od čega 71 u Federaciji BiH i 45 u Republici Srpskoj, dok u Brčko distriktu funkcioniše pododjeljenje u okviru Odjeljenja za zdravstvo Vlade Brčko distrikta. U Republici Srpskoj 18 opština formiralo je službe pri opštinskoj administraciji. Prostor za domete nauka socijalnog rada takođe je uslovljen administrativnom, tj. entitet-skom podijeljenošću.

Generalno, učinci nauke socijalnog rada još uvijek su rezultat entuzijazma pojedinaca koji su angažovani na univerzitetima i koji, po prirodi svog posla, imaju obavezu da se bave naučno-istraživačkim radom. Na području Republike Srpske ova obaveza se posebno odnosi na nastavno osoblje na studijskom programu socijalnog rada Fakulteta političkih nauka u Banjaluci, koji ove godine proslavlja decenija i po svog postojanja.

Pored univerziteta, naučni instituti su institucije iz kojih bi trebalo da poteknu korisni naučno-istraživački rezultati. Uobičajeno, pa tako i kod nas, ne postoje instituti specijalizovani za istraživanja u oblasti socijalnog rada. U Republici Srpskoj je prije godinu dana zaživio Institut za društvena istraživanja pri Fakultetu političkih nauka. Ova mlada naučna ustanova čini prve korake u kojima, u odnosu na istraživanja iz oblasti socijalnog rada, prednjače ona koja su iz domena politikologije, sociologije, novinarstva i komunikologije.

Jedan od mogućih institucionalnih okvira je i Zavod za socijalnu zaštitu. Ova ustanova, predviđena članom 99. Zakona o socijalnoj zaštiti RS, trebalo bi, između ostalog, da „prati i proučava socijalne pojave i probleme, izrađuje analize i izvještaje o stanju u oblasti socijalne zaštite i predlaže mjere za unapređivanje socijalne zaštite, razvija standarde, kriterijume i normative za obavljanje stručnih poslova u oblasti socijalne zaštite, obavlja stručne poslove koji se odnose na razvoj, praćenje i osiguranje kvaliteta rada zaposlenih u socijalnoj zaštiti.“ Na žalost, osim zakonske odredbe kojom se utvrđuje djelokrug rada Zavoda, dalje se nije otišlo.

Mjerljivi rezultati, odnosno pokazatelji naučnih učinaka, treba da budu objavljeni naučni radovi, naučne konferencije tematski usmjerene ka razmatranju i rješavanju praktičnih problema, naučni projekti sa vidljivim efektima na praksu, okrugli stolovi i seminari na kojima se susreću poslenici nauke i prakse socijalnog rada.

Na žalost, i dalje je generalno obilježje odnosa nauke i prakse njihovo kretanje paralelnim putevima. Praktičari vjeruju u svemoć sopstvenog iskustva, dok se „teoretičari“ libe da radiklanije zađu u područje istraživanja i mijenjanja realnosti. Pogotovo izostaje spremnost naučnih radnika da, napuštajući poziciju vrijednosne neutralnosti, preduzmu akciona istraživanja u sadejstvu sa samim korisnicima socijalnog rada. Otuda se geslu praktičara po kome je teorija jedno, a praksa drugo, neuvjerljivo suprotstavlja Pejnova maksima da treba „teorijski misliti u praksi“.

Nauka socijalnog rada sporo krči put ka praksi, ali i ka sopstvenom etabliranju. U prilog ovoj tezi idu i često sarkastični sinonimi za nauku socijalnog rada, kao što su „praktikologija“ ili „primijenjena sociologija“. Oni aludiraju na „neučnost“ nauke socijalnog rada. Kontraargument je zvanična klasifikacija, prema kojoj je nauka socijalnog rada svrstana u društvene nauke, unutar uže naučne oblasti sociologije (Pravilnik o naučnim i umjetničkim oblastima, poljima i užim oblastima u RS, 2009).

Lutanja i nedoumice u nauci socijalnog rada proizlaze iz nekoliko bitnih faktora. Prvo, predmet nauke socijalnog rada teško je definisati, s obzirom na širinu problema koje zahvata a koji su često u domenu drugih nauka, posebno

sociologije i psihologije, koje su presudno uticale na razvoj socijalnog rada. Drugo, nauka socijalnog rada duboko je aplikativna, što može biti i prednost kada je u pitanju savremeni zahtjev da nauka gradi čvrstu sponu sa realnošću. Nadalje, nauka socijalnog rada nema dovoljno izgrađen autentičan teorijsko-metodološki osnov, pa se i dalje oslanja na teorije i metode srodnih nauka. U teorijsko-metodskom smislu, i dalje je prisutan raskol između onih koji socijalni rad sa pojedincem smatraju distinktivnom odrednicom socijalnog rada i onih koji se zalažu za akcijsko-integrativni pristup. Ovi posljednji vide u akcionim istraživanjima budućnost nauke socijalnog rada, a socijalni rad u zajednici kao neizostavan komplementarni pristup u praksi.

Ono što je nesporno, jeste činjenica da esenciju socijalnog rada čine humanost (čovječnost, čovjekoljublje, osjećaj ljudskosti) i humanizam (bilo koji sistem mišljenja i djelovanja koji na prvo mjesto stavlja čovjeka i njegove potrebe). Prema tome, u osnovi socijalnog rada trebalo bi da bude humanizovanje (stvaranje uslova života dostojnih čovjeka, uspostavljanje dobrih međuljudskih odnosa, uklanjanje surovih postupaka).

Budući da smo se u međuvremenu, a posebno u procesu društvene tranzicije, otuđili i dehumanizovali, trebalo bi da uspostavljamo neka nova pravila solidarnosti i uzajamnosti. „Odnosi solidarnosti, pomaganja i uzajamnog razumijevanja, koji su u nekadašnjim ljudskim zajednicama bili spontani i podrazumijevajući, sada se sve više gube. Zato treba tražiti nove modalitete i pravila za pružanje pomoći... Nekim novim znanjima i vještinama treba ‘naoružati’ stručnjake (socijalne radnike) kako bi ‘popravljali’ pojedince, ali i društvene relacije. Zar ne bi jedno takvo učenje (ili nauka?) moglo da se nazove HUMANOLOGIJA? (Petrović, 2010).“

5. ZAKLJUČAK ILI KAKO DALJE?

Imperativni uslov je povezivanje nauke i prakse socijalnog rada, pri čemu u praksi treba dati primat akcijsko-integrativnom socijalnom radu. O tome govori i najnovija međunarodna definicija socijalnog rada iz jula 2014. godine po kojoj „socijalni rad podstiče socijalnu promjenu i razvoj, socijalnu koheziju i osnaživanje te oslobađanje ljudi (IFSW, 2015).

Indikativno je i to što se, u odnosu na ranije međunarodne definicije, u ovoj prvi put apostrofira naučna zasnovanost socijalnog rada, o čemu govori navod da je socijalni rad „praktično zasnovana profesija i akademska disciplina“ koja se oslanja, ne samo na teorije drugih srodnih nauka, nego i na autohtona znanja i teorije socijalnog rada.

Na žalost, u uslovima društvene tranzicije praksa socijalnog rada je nedovoljno efikasna u suzbijanju socijalnih problema. Aktuelni socijalni nemiri stvaraju dodatni pritisak. Međutim, isti ti uslovi mogu biti „idealna“ prilika za radikalne promjene u socijalnom radu, što bi ishodovalo respektabilnom ulogom nauke i prakse socijalnog rada u ukupnoj društvenoj reakciji na narasle socijalne probleme.

LITERATURA

- Bušljeta, A. (2010) Globalizam - ideologija globalizacije? Zagreb, Socijalna ekologija 19(2):127-149;
- Deacon, B. Stubbs, P. Soroya, B. (1994) Globalizacija, postkomunizam i socijalna politika: teme u Hrvatskoj. Zagreb: Revija za socijalnu politiku, 4: 333-338;
- Domineli, L. (2001) Globalizacija: mit ili stvarnost za socijalne radnike? Zagreb: Revija za socijalnu politiku, br. 3, str. 259-265;
- Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini (2013) Pismo glava – izdvajanja vladinog sektora za nevladin sektor u Bosni i Hercegovini za 2012. godinu, ur. Ninković Papić, R. Sarajevo: FSU u BiH;
- Gidens, E. (1998) Posledice modernosti, Beograd: Filip Višnjić;
- Hatibović, Dž. (2002). O globalizaciji još jednom, Beograd: MP Globalizacija, tržište, Evropska zajednica, 1-2: 28-47;
- Hegyesi, G. (2004) Od socijalne države do socijalnoga društva. Zagreb: Revija za socijalnu politiku, br.2, str. 141-158;
- Kronauer Consulting (2009) Analiza stanja civilnog sektora u BiH, Sarajevo: Kronauer Consulting;
- Milosavljević, M. (2006). Globalizacija i socijalni rad, Beograd: Socijalna misao 2/2006:11-41;
- Milosavljević, M. (2009) Osnove nauke socijalnog rada, Banja Luka: Filozofski fakultet
- Nezavisni biro za humanitarna pitanja BiH – IBHI (2002). Zapošljavanje, pružanje socijalnih usluga i nevladin sektor, Sarajevo: IBHI;
- Petrović, J. (2013). Nemam, dakle ne postojim. Banja Luka: Fakultet političkih nauka
- Petrović, J. (2007). Ničiji ljudi. Beograd: Socijalna misao;
- Petrović, J. (2010). Humanologija, u Revena, časopis za književnost, umjetnost i kulturu, Banja Luka: 2010, broj 1-2;
- Payne, M. (2002). Savremene teorije socijalnog rada, Banja Luka: Filozofski fakultet
- Puljiz, V. (2006) Neoliberalizam i socijalna država, u Vidović, D. Pauković, D. Globalizacija i neoliberalizam (2006), Zagreb: Centar za politološka istraživanja, 127-137;
- Srednjoročna razvojna strategija BIH 2004-2007 (PRSP), revidirani dokument (2006). Sarajevo: EPPU Ured za monitoring i implementaciju PRSP BIH;
- Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, Službeni glasnik RS br. 37/12
- Pravilnik o naučnim i umjetničkim oblastima, poljima i užim oblastima, Službeni glasnik RS, broj 22/09;
- <http://sif.ba/ba/index.php/linkovi/nevladine-organizacije/>, pristupljeno 20.02.2014.

- <http://www.mojevijesti.ba/novost/174651/Rat-politicka-situacija-i-ekonom-ska-kriza-krivi-za-odliv-stanovnistva>
- <http://www.bhas.ba/>, pristupljeno 06.04.2015.
- <http://ifsw.org/>, pristupljeno 09.04.2015.
- <http://www.zzzrs.net/index.php/statistika/> pristupljeno 06.04.2015.

RESPONSE OF THE SOCIAL WORK SCIENCE TO SOCIAL TRANSITION CHALLENGES

Abstract

Social problems and social deviations are followers of social transition. The distinguished are unemployment, poverty, social exclusion, demographic crisis, the problems of psychosocial functioning of the individual. These phenomena require an adequate response of the profession and science of social work.

In our conditions, social transition means a transition from a socialist to neoliberalistic social system. The neoliberal model of social policy changes the characteristics of social work. According to the principle of subsidiarity, social work is at the margin of social reaction. The principle of utilitarian selectivity is manifested through a restrictive approach to social rights and the privatization of social services. Market principles of competition lead to pluralism of social work actors. All this reduces the effects of practice.

The application character of the social work science requires the synergy of science and practice. Scientific share of social work in practical solution of social problems is inadequate. At the same time, the science of social work is confronted with its own theoretical and methodological aporias.

Keywords: science of social work, theoretical and methodological approaches, the transition

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МОТОРИЧКОГ ФУНКЦИОНИСАЊА ОСОБА СА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ

Прејледни рад

UDK 342.726-056.24:796

Срећко Поттић, Мирјана Ђорђевић

Висока медицинска школа сѣруковних сѣудуја „Милуѣин Миланковић“,
Београд, Срдија

Универзитет у Београду – Факултет за сѣецијалну едукацију и рехабилитацију, Београд, Срдија

Апстракт: У овом раду анализирана је теоријска и емпиријска научно-испјазживачка траћа у којој је обрађивана проблематика моторичких способности особа са интелектуалном ометеношћу, са циљем систематизовања сазнања из ове области и дејтерминисања неких карактеристика моторичкој функционисања деце, адолесцената и одраслих са интелектуалном ометеношћу. Резултати експерименталног истраживања указују на честу појаву развојних ограничења у области моторике код деце са интелектуалном ометеношћу. Испјазживачки налази сугеришу да је досетнути ниво моторичких способности особа са интелектуалном ометеношћу у већој или мањој мери нижи него што је то случај код припадника типичне популације. Поред тога, указало се да је спектар тешкоћа у моторичком функционисању особа са интелектуалном ометеношћу изузетно широк, а њихове манифестације веома варијабилне. Може се рећи да међу ауторима постоји сагласје по питању рејеркусија које лимитирано и компромитовано моторичко понашање особа са интелектуалном ометеношћу оставља на њихово свеукупно функционисање у социјалној средини. Због свега наведеног, при конципирању мера подршке особама са интелектуалном ометеношћу свакако треба узети у обзир и њихов моторички стањус, а при креирању интермана фокусирају се и на евалуалне моторичке дисфункционалности.

Кључне речи: моторичко функционисање, моторичке способности, интелектуална ометеност

УВОД

Интелектуална ометеност представља облик ометености карактерисан значајним ограничењима у интелектуалном функционисању и адаптивном понашању (концептуалне, социјалне и практичне адаптивне вештине), испољеним пре осамнаесте године живота детета (AAIDD, 2010).

Поједини аутори (Pratt & Greydanus, 2007) наводе да су кодособа са интелектуалном ометеношћу присутна развојна ограничења у неколико домена функционисања, укључујући когнитивне, моторичке, аудитивне, језичке, психосоцијалне, као и тешкоће у домену развоја моралности и специфичних интегративних адаптивних активности свакодневног живота.

Глигоровић и сарадници (Глигоровић, Радић Шестић, & Буха, 2011) наводе да се код особа са интелектуалном ометеношћу тешкоће у моторичком функционисању најчешће манифестују проблемима у областима контроле моторике, држања тела и координације, нарочито димануелних моторичких активности. Поред тога, моторичка инсуфицијентност се огледа и у тешкоћама извођења прецизних манипулативних активности услед недовољне диференцираности мускулатуре шака и прстију, те у тешкоћама просторне организације покрета и менталне ротације латерализованог покрета. Посебан проблем представља отежано секвенционирање сложених покрета, односно успостављање сврсисходног просторног и временског низа градивних елемената сложених покрета. Утицај когнитивних тешкоћа на моторичко функционисање особа са интелектуалном ометеношћу се, између осталог, огледа у ограниченом регулативном значењу вербалних инструкција, те се негативно одражава на моторичко понашање, нарочито у ситуацијама које захтевају брзо алтерирање моторичких активности у складу са вербалним наловима.

Каљача (Kaļjača, 2008) у теоретској расправи и анализи емпиријских истраживања долази до сличног закључка и наводи да резултати студија усмерених на процену квалитета моторичког развоја код деце са интелектуалном ометеношћу указују на значај перцептивно-когнитивних дефицита за моторичко функционисање ове деце.

Моторичке тешкоће деце са интелектуалном ометеношћу најочигледније су у области локомоције и на нивоу мишићног тонууса. Децу са интелектуалном ометеношћу, у моторичком смислу, карактерише и недостатак креативности у покрету услед чега она показују тенденцију да следе понуђене обрасце моторичких активности. Моторичко понашање деце са интелектуалном ометеношћу се одликује и персеверацијама као и сиромашном моторичком контролом. Поред тога, присутна је и неадекватна и нескладна развијеност праксицке организованости, односно сложених облика моторичког понашања (Маћешић Petrović, 1998). Практички дефицити, нарочито у области мелокинетичке и конструктивне праксије, значајно су фреквентнији у популацији особа са интелектуалном ометеношћу у односу на типичну (Čordić & Bojanin, 2011).

Што се тиче моторичког функционисања особа са умереном интелектуалном ометеношћу, Каљача (Kaļjača, 2008) наводи да се код деце са умереном интелектуалном ометеношћу од најраније доби испољавају знаци успореног развоја на нивоу интелектуалних способности, психомоторике, говора и језика, као и у областима социјалних знања и вештина. Такође, она указује на дефиците у области fine моторике и могуће присуство телесних оштећења различитог профила и обима у популацији особа са умереном интелектуалном ометеношћу, као и на честу придруженост сензорних поремећаја.

ПОЈЕДИНИ АСПЕКТИ МОТОРИЧКОГ ФУНКЦИОНИСАЊА ОСОБА СА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ – ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА

У тексту који следи дајемо преглед неких од истраживања моторичких способности, моторичког понашања и моторичког функционисања код особа са интелектуалном ометеношћу, како у нашој средини тако и у свету, као и приказ њихових најзначајнијих резултата.

Рапаић и Недовић (Rapačić & Nedović, 2007) су испитивали структуру моторичког понашања код особа са интелектуалном ометеношћу. Узорак је чинило 15 испитаника који интелектуално функционишу на нивоу лаке менталне ретардације, без неуролошких и сензорних дефицита, узраста 15-18 година, оба пола, ученика Средње занатске школе „Петар Лековић“ из Београда. Инструмент коришћен у овом истраживању је Протокол за процену праксије (Protocol for Examining Praxis, Brown, 1974). Структура моторичког понашања процењивана је на основу квалитета изведених покрета, односно кроз начин остваривања моторичког програма, а на основу квалитативне анализе инкоректних покрета и дефинисањем грешака акције. Резултати истраживања показали су да у структури моторичког понашања овог узорка доминирају инкоректни покрети са фреквентношћу од 51,04%. Омисија покрета је била присутна у 5,14% случајева, док је коректних покрета укупно било 43,8%. Квалитативна анализа инкоректних покрета показала је да у структури грешака доминирају грешке концепта, са учесталошћу од 40,85%. Аутори наводе да овакви резултати указују на чињеницу да је проблем у моторичком понашању код особа са интелектуалном ометеношћу узрокован њиховим дефицитом у когнитивном функционисању, с обзиром на интактност неуромускуларних структура. Они сматрају да је код особа са интелектуалном ометеношћу остваривање циља отежано или онемогућено услед недостатка јасне менталне репрезентације циља и присуством неадекватне стратегије за досезање циља. Доминација концептуалних грешака у извођењу моторичког задатка се, према ауторима, јавља из разлога што испитаници нису у стању да разумеју задатак, изврше адекватно планирање и контролу извођења моторичке акције. Аутори сматрају да

висока учесталост инкоректних покрета ремети моторичко понашање особа са интелектуалном ометеношћу, што ову популацију чини неспретнијом у односу на типичну и лимитира могућност функционисања ових особа у социјалном пољу.

Истраживања из света, како она старијег датума тако и савремена, фокусирана на моторику деце са лаком интелектуалном ометеношћу указала су на кашњења у моторичком развоју код припадника ове популације, па се тако у литератури могу наћи наводи да су деца са лаком интелектуалном ометеношћу у заостатку од више година (3-5) када је реч о развојним доменима грубе и fine моторике, у поређењу са вршњацима из типичне популације (Rarick, 1973, премаVuijk, Hartman, Scherder,& Visscher,2010). Хагберг и сарадници (Hagbergetal., 1981, премаVuijket al.,2010) наводе да је код 23% деце школског узраста са лаком интелектуалном ометеношћу у Шведској забележеноприсуство моторичких поремећаја различитог обима.

Истраживањем Вуанга и сарадника (Wuangetal., 2008) настојало се да се утврди сензомоторни профил и испита динамика моторичког и когнитивног функционисања деце са лаком интелектуалном ометеношћу. Узорак је чинило 233 испитаника, деце узраста 7 и 8 година, са лаком интелектуалном ометеношћу, а испитиване су моторичке, когнитивне и функције сензорне интеграције. Показало се да постигнућа деце са лаком интелектуалном ометеношћу значајно одступају од очекиваних норми, у свим процењиваним функцијама.

Позивајући се на наводе из литературе који указују на присуство моторичких и поремећаја виших когнитивних функција код деце са тешкоћама у интелектуалном функционисању, Хартмен и сарадници (Hartman, Houwen, Scherder,& Visscher, 2010) су спровели истраживање са циљем испитивања моторичких и егзекутивних функција код деце школског узраста са граничним стањима интелигенције и са лаком интелектуалном ометеношћу и утврђивања односа између моторичких способности и егзекутивних функција. Експерименталну групу је чинило 97 испитаника, деце школског узраста, старосне доби од 7 до 12 година, од чега би испитаник са интелектуалним функционисањем на нивоу граничног стања интелигенције (IQ 71-79) и 36 испитаника који интелектуално функционишу на нивоу лаке интелектуалне ометености (IQ 54-70). Контролном групом обухваћено је 97 испитаника из типичне популације. Групе су уједначене по полу и узрасту. За процену моторичких способности коришћен јеТест грубог моторичког развоја(TestofGrossMotorDevelopment- TGMD-2,Ulrich, 2000), а процењиване су локомоторне способности и могућност контроле објекта. Егзекутивно функционисање, посматрано кроз способности планирања, стратешког доношења одлука и решавања проблема процењено је задатком Лондонска кула (TowerofLondon-TOL, Shallice, 1982). Резултати компарације постигнућа две групе испитаника у оба процењивана домена указују на постојање статистички значајне разлике на штету експерименталне групе, односно деце са граничним стањима интелигенције и деце са лаком интелектуал-

ном ометеношћу. Поред тога, показало се да су, у оквиру моторичких способности, деца са лаком интелектуалном ометеношћу имала лошија постигнућа од деце са граничним стањима интелигенције и да је та разлика статистички значајна. Са друге стране, између те две подгрупе испитаника није нађена статистички значајна разлика при процени контроле објекта у домену моторичких способности. Такође, резултати указују на позитивну корелацију између моторичких способности и егзекутивних функција. Показало се да је време потребно за доношење одлуке спона између моторичких способности и егзекутивних функција, па је тако код деце са ниским моторичким скоровима забележено знатно краће време за доношење одлуке и регистровани су ниски скорови у оквиру егзекутивних функција.

Вестендорп и сарадници (Westendorp, Houwen, Hartman, & Visscher, 2011) су испитивали грубе моторичке способности деце са интелектуалном ометеношћу и однос тих способности са партиципацијом испитаника у спортским активностима. Узорак је чинило 156 испитаника који интелектуално функционишу на нивоу лаке менталне ретардације или граничних стања интелигенције (IQ 50-79), у оквиру експерименталне групе и 255 испитаника типичног развоја, у оквиру контролне групе. За процену грубих моторичких способности коришћен је Тест грубог моторичког развоја (Test of Gross Motor Development- TGMD-2, Ulrich, 2000), а за процену учешћа у спортским активностима посебно је конструисан самоупитник. Показало се да су деца са интелектуалном ометеношћу имала значајно нижа постигнућа на готово свим ајтемима за процену моторичких способности у односу на вршњаке из типичне популације, а забележена је и статистички значајна разлика у локомоторним способностима између деце са лаком интелектуалном ометеношћу и деце која функционишу на нивоу граничних стања интелигенције, у корист ових других. Поред тога, у оквиру свих група деце показало се да постоји позитивна корелација између постигнућа у оквиру контроле објекта и партиципације у организованим спортским активностима, односно деца која више партиципирају у спортским активностима имала су и боље резултате на контроли објеката.

Вујк и сарадници (Vuijk et al., 2010) су у својој студији компарирали моторичке способности деце са лаком интелектуалном ометеношћу и деце која функционишу на нивоу граничног стања интелигенције, са циљем утврђивања односа између нивоа интелектуалног функционисања и моторичких способности. Узорком је обухваћено 170 испитаника, ученика специјалне школе, узраста 7-12 година. Једну групу је чинило 55-оро деце са лаком интелектуалном ометеношћу, а другу 115 испитаника са граничним стањем интелигенције. Групе су уједначене у односу на пол, старосну доб и присуство придружених поремећаја. За процену моторичких способности коришћена је Батерија за процесу покрета код деце (Movement Assessment Battery for Children- MABC, Henderson & Sugden, 1992). Резултати су показали да су код 81,8% испитаника са лаком интелектуалном ометеношћу и код 60% деце са граничним стањем интелигенције идентификовани моторички пореме-

ћаји различитог нивоа. Обе групе испитаника су показале поприличну слабост у области мануелне спретности (70,9% деце са лаком интелектуалном ометеношћу и 56,5% деце са граничним стањем интелигенције), али и у активностима са лоптом, као и у области равнотеже. Аутори су закључили да је код већине деце са проблемима у интелектуалном функционисању регистровано знатно више моторичких тешкоћа у односу на нормативни узорак и да је утврђена веза између интелектуалног функционисања и моторичких перформанси, односно да постоји позитивна корелација између моторичког и когнитивног функционисања у популацији деце са интелектуалном ометеношћу. Такође, наводе и да је више проблема регистровано у области fine моторике у односу на грубу моторику код испитиваних група. Сличне резултате налазимо и код Вуанга и сарадника (Wuangetal., 2008). Боље перформансе у домену грубе моторике у односу на фину моторику код деце са интелектуалном ометеношћу поједини аутори објашњавају чињеницом да fine моторичке способности захтевају већу зрелост централног нервног система, посебно фронтално-паријеталног дела кортекса (на пример, Davare, Andres, Cosnard, Thonnard, & Olivier, 2006).

Маћешић Петровић (Маћешић Petrović, 1998) се у свеобухватном истраживању, између осталог, бавила и проценом моторичких и визуо-спацијалних функција код деце школског узраста са лаком интелектуалном ометеношћу. Узорак је чинило 124 испитаника са лаком интелектуалном ометеношћу, ученика II-V разреда основних школа у Београду, узраста од 8 до 13 година и 5 месеци. Као инструмент процене у овој студији коришћена је Луррија-Небраска неуропсихолошка батерија за децу (Luria-Nebraska Neuropsychological Battery: Children's revision – LNNB-C, Golden, 1987). Резултати су показали да је складан развој моторичких функција у односнu на узрастне нормe нађен код 38,7% испитаника док је код 61,3% испитиване деце забележено ниже моторичко функционисање од очекиваног за узраст, при чему је адекватан ниво моторичког функционисања забележен код најстаријих испитаника, док то није случај код ученика млађих разреда. Аутора такви резултати доводе до закључка да је узрок томе касније сазревање неуропсихолошких структура које су у основи моторичког функционисања деце са лаком интелектуалном ометеношћу, те да је календарски узраст од 11 година од значаја за развој моторичких функција испитиване деце. Даље, ајтем анализом примењене скале моторичких функција показало се да је најмања фреквенција сметњи моторичких функција уочена у области диференцираности психомоторике прстију и шаке и у домену доживљаја телесне целовитости. Са друге стране, успех у задацима за процену мелокинетичке и конструктивне праксије забележен је код мање од половине испитаника (29-48,4% у зависности од задатка), при чему су испитаници најслабији успех остварили на задацима конструктивне праксије који захтевају развијену способност менталне репрезентације и представног нивоа мишљења где је постигнуће адекватно за узраст остварило свега 19,3-25,8% испитаника из узорка.

Бонифаци (Bonifacci, 2004) је испитивала перцептивне, визуомоторне и когнитивне способности деце са ниским, просечним и натпросечним моторичким способностима, на узорку од 144-оро испитаника, узраста 6-10 година, ученика основне школе. Испитаници су распоређени у три групе у односу на постигнућа остварена при процени моторичких способности, вршеној Тестом грубог моторичког развоја (Test of Gross Motor Development-TGMD, Ulrich, 1985). Интелектуални статус испитаника утврђен је Кауфмановим кратким тестом интелигенције (Kaufman Brief Intelligence Test- K-BIT, Kaufman & Kaufman, 1990). Перцептивне и способности визуомоторне интеграције процењене су Развојним тестом визуелне перцепције (Developmental Test of Visual Perception-DTVP, Hammill, Pearson, & Voress, 1993). Добијени резултати указују на сигнификантну разлику у способностима визуомоторне интеграције између деце са високим и ниским моторичким способностима, у одсуству значајних разлика у перцептивним и когнитивним способностима.

У нашој средини, Голубовић и сарадници (Golubović & sar., 2005) су спровели експлоративно истраживање са циљем утврђивања учесталости и облика испољавања поремећаја у сазнајним, моторичким, визуелним, аудитивним и говорно-језичким способностима деце са интелектуалном ометеношћу. За потребе овог рада осврнућемо се само на резултате који се тичу моторичких способности деце са интелектуалном ометеношћу. Узорак је чинило 124 испитаника са лако интелектуалном ометеношћу, узраста од 8,5 до 19 година, оба пола, ученика београдских основних школа за децу са сметњама у менталном развоју. Коришћени инструмент за утврђивање учесталости и облика испољавања моторичких поремећаја, Протокол за скрининг сметњи моторике (Golubović & sar., 2005), посебно је дизајниран за потребе истраживања и обухватио је тестове за процену неуроматuratione, координације, равнотеже и праксичких способности. Неуроматuratione проценом којом се идентификују индикатори могућег кашњења у развоју централног нервног система, утврђено је да је у испитиваном узорку забележено присуство синкinezija код 42,1% ученика, дијадохокинезе код 19,3% и моторне имперзистенције у 14% случајева. Адекватна могућност координације забележена је код свега 28,3% испитаника, делимично добар баланс код 16,8% испитаника а лоша координација у чак 54,9% случајева. Код 36,3% испитаника регистрована је добра координација, а лоша у 38,9% случајева. Што се праксичких способности тиче, процењивана је праксија облачења и праксија мимичне мускулатуре. Недовољну издиференцираност мимичне мускулатуре и лошу праксију облачења аутори су нашли код 42,1% испитаника из узорка. Аутори су закључили да код деце са интелектуалном ометеношћу дуго перзистирају знаци дисматuratione, а да су добијени резултати у доменима равнотеже и координације у одређеној мери неочекивани, с обзиром да су статистички значајно лошија постигнућа испитаника узраста 13-14 година у односу на ученике старосне доби од 10 година из испитиваног узорка.

Николић и сарадници (Николић, Иланковић & Илић-Стошовић, 2005) су реализовали истраживање на узорку од 279 испитаника са интелектуалном ометеношћу, школског узраста, ученика три београдске основне школе, са циљем утврђивања преваленције и дистрибуције моторичких сметњи. Између осталог, показало се да су деца са интелектуалном ометеношћу остварила значајно ниске резултате на процени праксије, координације и равнотеже, као и изразито лоше налазе латерализованости. Аутори наводе да су испитаници ретко вршили анализу и претходну организацију моторичког задатка, а да је моторичка радња често непрепознатљива чак и у случајевима добре интерпретације моторичког задатка. Такође, показало се да грешке током извођења моторичке акције деца са интелектуалном ометеношћу или не препознају или, у случајевима када их препознају, не врше корекцију. Моторичку акцију изводе неконзистентно, некоординисано и са лошим аранжманом покрета у гестуалном простору.

Литература је оскудна истраживањима у области моторичких способности и моторичког функционисања особа са умереном интелектуалном ометеношћу. Једну од ретких студија којом су обухваћене и особе са умереном интелектуалном ометеношћу реализовали су Потих и сарадници (Potic, Milicevic, Stantic, Eminovic, & Pasic, 2011), са циљем испитивања способности извођења транзитивних покрета и компарације постигнућа између деце са интелектуалном ометеношћу и деце са дуалном дијагнозом. Истраживање је спроведено на узорку од 60 испитаника са лаком и умереном менталном ретардацијом, ученика ОШ „Нови Београд“ у Београду и ШОСО „Жарко Зрењанин“ у Суботици, узраста 11-13 година, без сензорних оштећења. Испитаници су били подељени у две групе. Једну групу је чинило 30 испитаника са менталном ретардацијом, а другу исто толико испитаника са дуалном дијагнозом, при чему су групе уједначене по полу и нивоу интелектуалног функционисања. Инструмент коришћен у овом истраживању је Протокол за процену праксије (Protocol for Examining Praxis, Brown, 1974), суптестови Транзитивни покрети ка телу и Транзитивни покрети од тела. Показало се да у групи испитаника са лаком и умереном менталном ретардацијом налазимо 32% инкоректних транзитивних покрета који су усмерени ка телу, те 28% инкоректних а 12% омисија транзитивних покрета који се изводе од тела. Поред тога, компарацијом постигнућа нађене су статистички значајне разлике на оба субтеста на штету групе испитаника са менталном ретардацијом и придруженим психијатријским поремећајем. Ограничења овог истраживања су бројна, при чему је најочигледније оно које је се тиче формирања узорка са испитаницима који егзистирају на два различита нивоа интелектуалног функционисања, што значајно отежава интерпретацију резултата. Друго значајно ограничење представља чињеница да је испитиван само један сегмент моторичког функционисања, односно онај који се манифестује кроз способности извођења транзитивних покрета.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Резултати екстензивног прегледа литературе указују на честу појаву развојних ограничења у области моторике код деце са интелектуалном ометеношћу. Истраживачки налази сугеришу да је досегнути ниво моторичких способности особа са интелектуалном ометеношћу у већој или мањој мери нижи него што је то случај код припадника типичне популације, при чему се развојна кашњења бележе како у домену финих, тако и у домену грубих моторичких способности.

Поред тога, показало се да је присуство моторичких поремећаја у популацији особа са интелектуалном ометеношћу врлофреквентно, да је спектар тешкоћа у моторичком функционисању ових особа изузетно широк, а њихове манифестације веома варијабилне. Резултати емпиријских студија указују на нешто израженије проблеме у домену fine моторике у односу на грубу, при чему се посебно апострофирају слабости у области мануелне спретности, визуомоторне интеграције, координације, конструктивне и мелокинетичке праксије, али и у равнотежи. Утврђена је и позитивна корелација између моторичких и егзекутивних функција у популацији особа са интелектуалном ометеношћу. Тај налаз је емпиријски документован у студијама чији резултати указују на разлике у фреквентности моторичких поремећаја код особа које интелектуално функционишу на различитим нивоима, при чему се бележи редукација моторичких тешкоћа са порастом нивоа интелектуалног функционисања.

На крају, може се закључити да међу ауторима постоји сагласје по питању реперкусија које лимитирано и компромитовано моторичко понашање особа са интелектуалном ометеношћу оставља на њихово свеукупно функционисање у социјалној средини. Због свега наведеног, при конципирању мера подршке особама са интелектуалном ометеношћу свакако треба узети у обзир и њихов моторички статус, а при креирању третмана фокусирати се и на евентуалне моторичке дисфункционалности.

ЛИТЕРАТУРА

- American Association of Intellectual Development Disability (2010). Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports. 11th Edition. Washington: American Association of Intellectual Development Disability.
- Bonifacci, P. (2004). Children with low motor ability have lower visual-motor integration ability but unaffected perceptual skills. *Human Movement Science*, 23(2), 157-168.
- Brown, J. W. (1974). Aphasia, apraxia, and agnosia; Clinical and theoretical aspects. Springfield, III: C. C. Thomas.

- Davare, M., Andres, M., Cosnard, G., Thonnard, J. L., & Olivier, E. (2006). Dissociating the role of ventral and dorsal premotor cortex in precision grasping. *Journal of Neuroscience*, 26(8), 2260–2268.
- Глигоровић, М., Радић Шестић, М., & Буха, Н. (2011). Процена когнитивних, перцептивних и моторичких способности особа са интелектуалном ометеношћу у процесу професионалне рехабилитације. *Београдска дефектолошка школа*, 17(3), 549-570.
- Golden, C.J. (1987). *The Luria-Nebraska Neuro-psychological Battery: Children's revision: Manual*. Los Angeles: Western Psychological Service.
- Golubović, S., & saradnici (2005). *Smetnje i poremećaji u razvoju kod dece ometene u razvoju*. Beograd: Defektološki fakultet.
- Hammill, D., Pearson, N., & Voress, J. (1993). *Developmental Test of Visual Perception (2nd ed.)*. Austin: Pro-Ed.
- Hartman, E., Houwen, S., Scherder, E., & Visscher, C. (2010). On the relationship between motor performance and executive functioning in children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(5), 468-477.
- Henderson, S. E., & Sugden, D. A. (1992). *Movement Assessment Battery for Children: Manual*. London: Psychological Corporation.
- Kaljača, S. (2008). *Umerena intelektualna ometenost*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Kaufman, A. S., & Kaufman, N. L. (1990). *K-BIT: Kaufman Brief Intelligence Test*. Circle Pines: American Guidance Service.
- Мацешић Петровић, D. (1998). *Mentalnaretdacija – kognicijaimotorika*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Николић, С., Иланковић, В., & Илић-Стошовић, Д. (2005). Моторичке способности ученика са менталном ретардацијом. *Београдска дефектолошка школа*, 11(3), 149-161.
- Potic, S., Milicevic, M., Stantic, S., Eminovic, F., & Pacic, S. (2011). The ability to perform transitive movements in the students with dual diagnosis as a determinant of participation in the physical education class. In S. Radisavljevic-Janic et al. (Eds.), *Book of Abstracts of International Scientific Conference "Effects of Physical Activity Application to Anthropological Status with Children, Youth and Adults"* (pp. 98-99). Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Sport and Physical Education.
- Pratt, H. D., & Greydanus, D. E. (2007). Intellectual disability (mental retardation) in children and adolescents. *Primary Care: Clinics in Office Practice*, 34(2), 375–386.
- Rapačić, D., & Nedović, G. (2007). *Struktura motoričkog ponašanja kod osoba sa invaliditetom*. U D. Radovanović (Ur.), *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji* (str. 615-641). Beograd: Univerzitet u Beogradu -Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Shallice, T. (1982). Specific impairments of planning. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 298(1089), 199–209.

- Ulrich, D. A. (1985). Test of Gross Motor Development. Austin: Pro-Ed.
- Ulrich, D. A. (2000). Test of Gross Motor Development. 2nd ed. Austin: Pro-Ed.
- Vuijk, P. J., Hartman, E., Scherder, E., & Visscher, C. (2010). Motor performance of children with mild intellectual disability and borderline intellectual functioning. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(11), 955-965.
- Westendorp, M., Houwen, S., Hartman, E., & Visscher, C. (2011). Are gross motor skills and sports participation related in children with intellectual disabilities? *Research in Developmental Disabilities*, 32(3), 1147-1153.
- Wuang, Y. P., Wang, C. C., Huang, M. H., & Su, C. Y. (2008). Profiles and cognitive predictors of motor functions among early school-age children with mild intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(12), 1048-1060.
- Ćordić, A., & Bojanin, S. (2011). Opšta defektološka dijagnostika. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

SOME CHARACTERISTICS OF MOTOR FUNCTIONING IN PERSONS WITH INTELLECTUAL DISABILITY

Abstract

In this paper we have analyzed the theoretical and empirical scientific research structure in which the problems of motor abilities of persons with intellectual disabilities have been processed, with the aim of systematizing knowledge in this field and determining some of the motor functioning of children, adolescents and adults with intellectual disabilities. Results of extensive review of the literature indicate frequent occurrence of developmental limitations in the field of motor skills in children with intellectual disability. The research findings suggest that the reached level of motor abilities of persons with intellectual disabilities is to a greater or lesser extent, lower than with the members of the typical population. In addition, it was shown that the spectrum of problems in motor functioning of persons with intellectual disabilities was extremely broad, and their manifestations very variable. It can be said that there is a unity among the authors in terms of repercussions which affect limited and compromised motor behavior of persons with intellectual disability and their

overall functioning in the social environment. Consequently, when designing support measures for persons with intellectual disabilities, their motor status must be taken into account, and while creating treatments the focus must be on any possible motor dysfunctions.

Keywords: motor functioning, motor skills, intellectual disability

ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Naučna kritika, polemika

UDK 159.922.76-056.49:37.016

Dr. sc. Nermin Tufekčić, autor

Mr. sc. Refik Trumić, koautor

Sažetak: *U radu su teorijski analizirani i elaborirani pojmovi vidovi poremećaja u ponašanju, prevencija i uloga škole u prevenciji i rehabilitaciji učenika koji ih ispoljavaju.*

Od metoda je korištena metoda teorijske analize i metoda studije slučaja.

Predstavljen je slučaj učenika N.K. koji je bio sklon poremećajima u ponašanju i uloga škole i stručnjaka u njoj u rehabilitaciji. Rezultati pokazuju da je uloga škole velika i da svoj rad na rehabilitaciji treba provoditi u koordinaciji sa drugim odgojnim faktorima (obitelj, mediji, socijalne ustanove).

Ključne riječi: *poremećaji u ponašanju, prevencija rehabilitacija, škola.*

Poremećaji u ponašanju predstavljaju veliki problem jer se javljaju kod sve nižih kategorija djece i mladih, javljaju se u različitim vidovima i ostavljaju ogromne posljedice na pojedince i društvenu sredinu.

Postoje brojne definicije poremećaja u ponašanju. Neke od njih temelje se na fenomenološkom pristupu, druge na etiološkom, a neke na potrebi interveniranja društva u odgoj i socijalizaciju djeteta (Koller - Trbović, prema Uzelac i Bouillet, 2007).

Kovačević, Stančić i Mejovšek (1987) poremećaje u ponašanju određuju kao posebne društvene probleme koji se manifestiraju kod onih osoba koje iskazuju socijalno neintegrirano ponašanje: osobe koje nisu uključene u socijalnu sredinu ili pak imaju poteškoće pri uključivanju u uobičajenu društvenu sredinu (ili specifična područja društvenih aktivnosti, primjerice u školsku ili radnu sredinu) pa je radi socijalne integracije tih osoba njihova ponašanja potrebno korigovati, odnosno usmjeriti prema parcijalnim i opštim društvenim ciljevima. Jašović (1983) koristi termin prijestupničko ponašanje i navodi da se radi o društveno neprihvatljivim ponašanjima pojedinca ili grupa mladih kojima se krše pravne ili moralne norme određenog društva i koja, kada su društveno vidljiva,

izazivaju spontano ili organizirano društveno reagiranje radi zaštite društvenih dobara i vrijednosti, ali i samih aktera takvog ponašanja. Prema Košičeku, M i T (1967) poremećaji u ponašanju su pojave u ponašanju mlade osobe kojima ona iskazuje svoj negativni stav prema odgajateljima u obitelji i izvan nje: prema braći, sestrama i prijateljima u školi, igri i drugdje, prema radu, učenju i drugim korisnim aktivnostima, prema pozitivnim društvenim normama i korisnim pravilima života u zajednici.

Dervišbegović (1997) koristi termin emocionalno oštećena ili socijalno neprilagođena djeca, djecu s poremećajima u ponašanju opisuje kao djecu čije ponašanje uzrokuje konfliktne situacije. Stevanović (1973) u kategoriju djece s problemima ubraja djecu koja se u školi duže vrijeme ne ponašaju u skladu s prihvaćenim standardima društvenog, emocionalnog i moralnog ponašanja koji odgovaraju djeci njihove dobi, odnosno djecu koja se ne uspijevaju prilagoditi zahtjevima života, rada ponašanja u školi i roditeljskom domu zbog razloga koji nisu vezani za uočljiva senzorna oštećenja, poremećaje govora, tjelesne nesposobnosti ili mentalnu zaostalost.

Prema Dobrenić i Poldrugač (1974) poremećaji u ponašanju predstavlja skupni naziv za sve one pojave biološke, psihološke i socijalne geneze koje manje ili više pogađaju pojedinca i nepovoljno djeluju na njegovu aktivnost i reaktivnost te neugodno ili štetno i opasno utiču na druge pojedince i društvene organizacije - obitelj, dječije ustanove, školu, užu i širu zajednicu (Dobrenić i Poldrugač, 1974). Prema Uzelac i Bouillet (2007) poremećaji u ponašanju su ona ponašanja koja se znatnije razlikuju od uobičajenog ponašanja većine mladih određene sredine te koja su štetna i / ili opasna kako za osobu koja se tako ponaša, tako i za njenu širu okolinu pa iziskuju dodatnu stručnu i/ ili širu društvenu pomoć radi uspješne socijalne integracije takve osobe.

Postojanje određenih poremećaja i odstupanja u ponašanju tokom svakodnevnog funkcioniranja ne mora značiti da je riječ o poremećajima u ponašanju. Da bi takva ponašanja okarakterisali kao poremećaje u ponašanju neophodno je prema Koller - Trbović, Žižak i Bašić (2001) uzeti u obzir sljedeće kriterije:

- trajanje poremećaja, pri čemu se o poremećajima u ponašanju može govoriti ako određena odstupanja traju duže vrijeme (tri do šest mjeseci i duže) ili ako nastane nagla promjena u ponašanju ;
- intenzitet, odnosno težina poremećaja, pri čemu se najčešće spominju blagi, umjereni i teški poremećaji, odnosno, niska, umjerena, visoka i vrlo visoka rizičnost;
- prisutnost poremećaja u određenoj sredini, pri čemu su opasniji i teži poremećaji koji se pojavljuju u više različitih sredina (npr. u obitelji, školi, društvu vršnjaka);
- prisutnost većeg brojarazličitih poremećaja, pri čemu se smatra da je za monosimptomatske poremećaje bolja prognoza u pogledu uspjeha u tretmanu
- (navedimo i to da se poremećaji intenziviraju i da se javljaju novi oblici ako se ne intervenira);

- socijalni ili kulturni kriteriji, što znači da se određeni poremećaji ne procjenjuju na isti način u različitim sredinama ili za različiti spol ili dob i sl.
- hitnost intervencije
- prije preduzete intervencije i njihovi rezultati.

PODJELA POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Postoje brojne klasifikacije poremećaja u ponašanju prema fenomenologiji, etiologiji ili mogućnostima njihove transformacije.

Košiček, M i T. (1967 ; prema Uzelac i Bouillet, 2007) dali su jednu od prvih klasifikacija poremećaja u ponašanju, odnosno kako ih autori nazivaju karakteropatije, kategoriziraju ih kao prvo grupu od mogućih pet grupa psihičkih poremećaja kod djece i mladih. Ipak, većina autora slaže se da poremećaje u ponašanju treba razlikovati od psihičkih (mentalnih) poremećaja. Sa socijalnopedagoškog aspekta posebno je interesantna procjena psihosocijalne nesposobnosti koja je sastavni dio Klasifikacije MKB - 102, a temelji se na procjeni stepena: održavanja relativno skladnih odnosa s ukućanima, učiteljima i drugim odraslim osobama, održavanja čistoće i urednosti u skladu s dobnim i socijalnim normama, obavljanja odgovarajućih kućanskih poslova, mogućnosti izlaska iz kuće bez poteškoća, obavljanja školskih zadataka u skladu s dobi i inteligencijom, uspostavljanja uzajamnih odnosa s vršnjacima koji uključuju i zajedničke aktivnosti, sudjelovanja u nizu slobodnih aktivnosti i obavljanja plaćenih zadataka u slučaju zaposlenja. S tim u vezi, postoji devet nivoa socijalnog funkcioniranja:

- superiorno / dobro socijalno funkcioniranje u svim socijalnim područjima:
- dobri međuljudski odnosi s članovima obitelji, vršnjacima i odraslim osobama izvan obitelji, efikasno suočavanje sa svim socijalnim situacijama i dobar raspon slobodnih aktivnosti i zanimanja,
- umjereno socijalno funkcioniranje s prolaznim ili sitnim teškoćama u jednom ili dva područja (funkcioniranje može, ali ne mora biti superiorno u jednom ili dva područja);
- laka socijalna nesposobnost koja podrazumijeva efikasno funkcioniranje u većini područja s malim teškoćama u jednom ili dva područja;
- umjerena socijalna nesposobnost u jednom ili dva područja;
- ozbiljna socijalna nesposobnost u jednom ili dva područja (nepostojanje prijatelja, nemogućnost suočavanja s novim socijalnim situacijama ili nesposobnost odlaska u školu);
- ozbiljna i rubna socijalna nesposobnost u većini područja;
- nesposobnost funkcioniranja u većini područja - potreban je određeni nadzor ili starateljstvo drugih osoba kako bi se održalo svakodnevno funkcioniranje;

- teža i rubna socijalna nesposobnost - povremena nesposobnost održavanja minimalne lične higijene, ili povremena potreba za nadzorom kako bi se izbjegla opasnost za sebe i za druge, ili teže oštećenje svih oblika komunikacije;
- teška i rubna socijalna nesposobnost - postojana nesposobnost održavanja lične higijene, ili perzistirajuća opasnost od ozljeđivanja sebe i drugih, ili potpuni nedostatak komunikacije.

Uzelac i Bouillet (2007) prema socijalnopedagoškoj podjeli poremećaje u ponašanju kod djece i mladih dijeli u dvije osnovne grupe i to:

- eksternalizirane ili pretežno aktivne poremećaje u ponašanju koji se odnose na nedovoljno kontrolirana i na druge usmjerena ponašanja (npr. nametljivost, prkos, laganje, hiperaktivnost, neposlušnost, bježanje od kuće i drugih odgojnih sredina, suprostavljanje, nepokornost, negativističko ponašanje, agresivnost, destruktivnost, delinkvencija) i
- internalizirane ili pretežno pasivne poremećaje u ponašanju koji se odnose na pretjerano kontrolirana ponašanja usmjerena prema sebi (npr. plašljivost, povučenost, nemarnost).

UZROCI POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Brojni su uzroci poremećaja u ponašanju pa su se u procesu razvoja ljudske misli pojavile mnoge teorije, s ciljem objašnjenja njihove etiologije.

Prema Demonološkoj školi vjerovalo se da su za poremećaje u ponašanju, kao i za sve ostale zemaljske pojave, odgovorni nadnaravni faktori. U 18. stoljeću pojavljuje se klasična škola koja naglašava utilitarnost, odnosno korisnost nekog ponašanja; prema ovom gledištu, svakoj aktivnosti prethodi procjenjivanje njezinih mogućih učinaka (dobiti i razlika). Protagonisti klasične škole vjeruju u slobodnu volju pojedinca koji kao racionalna i inteligentna bića sami biraju sva ponašanja. Krajem 18. st. javlja se pozitivistička škola koja zamjenjuje koncept slobodne volje konceptom determinizma, odnosno vjerovanjem da svaki čin uzrokuju neki prirodni (biološki, psihološki ili socijalni faktori). U 19. stoljeću razvija se škola kritičizma čije je težište na pronalaženju faktora okoline (socijalnih faktora) koji dovode do kriminalnog ponašanja. Prema protagonistima ove škole, kriminalno ponašanje odraz je nejednakosti među ljudima i društvenim grupama, pri čemu manjina donosi pravila i norme, a većina ih mora slijediti, odgovor na nametnuta pravila način je na koji se osobe bez društvenog utjecaja bore za dignitet, naročito ako su spomenuta pravila u sukobu s ličnim sistemom vrijednosti neke osobe. Biološke teorije pak smatraju genetički faktor nekih osoba razlogom njihove sklonosti devijantnom ponašanju dok psihološke teorije uzroke poremećaja u ponašanju vide u djelovanju različitih elemenata iz psihološke sfere ljudskog djelovanja. Kriminalno ponašanje nastojale su objasniti nižom inteligencijom delinkvenata, teškoćama u adapta-

ciji, niskim nivoom tolerancije na frustraciju i sl. što je rezultiralo nastojanjem teorije neprilagođenosti, teorije frustracije, teorije uvjetovanja i drugih teorija (Uzelac i Bouillet, 2007).

Nasuprot ovim teorijama koje proučavaju endogenu etiologiju, krajem 19. i početkom 20. stoljeća razvila su se shvatanja koja uzroke poremećaja u ponašanju nalaze u egzogenim činiteljima. To su sociološke teorije među kojima su najvažnije: teorija anomalije E. Durkheima, teorija diferencijalne asocijacije E. Sutherlanda i diferencijalne identifikacije D. Glassera, teorija potkultura i kontrakultura H. Mannheima i teorija delinkventne subkulture A. Choena.

Sociološki orijentirane monoklauzalne teorije ne uzimaju u obzir multikauzalnost poremećaja u ponašanju niti značenje ostalih elemenata socijalne sfere, izuzev onog elementa kojemu pripisuju presudno značenje pa su u kasnijim fazama doživjele brojne modifikacije. Neki od brojnih primjera teorija koje oslikavaju različita viđenja etiologije poremećaja u ponašanju su teorija privrženosti ili pak ekološko - sustavna teorija.

Prema Sladović - Franc (2003, prema Uzelac i Bouillet, 2007), osnovni rizični faktori u djetetovom primarnom okruženju za pojavu poremećaja u ponašanju su: obiteljska historija ličnih problema jednog ili oba roditelja, ozbiljni roditeljski konflikti, konflikti i neslaganja između roditelja i djeteta, loša komunikacija među članovima obitelji, obiteljska klima iz koje proizilazi nesigurna privrženost, loše odgojne metode (ignorirajuće i / ili autoritarno ponašanje roditelja), manjak supervizije, siromaštvo, nisko obrazovanje majke, nezaposlenost, samohrani roditelj i sl.). Osnovni rizični faktori u školi uključuju nisku motivaciju za školovanje i školsko postignuće, konflikte s učiteljima i nedemokratski način poučavanja. Rizični faktori kad su u pitanju vršnjaci mogu biti: antisocijalna i asocijalna ponašanja prijatelja, rizična ponašanja tokom slobodnog vremena (npr. lutanja gradom), upotreba droga i alkohola te problemi u odnosima s vršnjacima (teški konflikti ili socijalna izolacija). Crte ličnosti koje povećavaju rizik od emocionalnih poremećaja ili poremećaja u ponašanju odnose se na oštećenja u kognitivno - emocionalnim vještinama, kao što su loša kontrola ega (pretjerano potiskivanje ili nekontroliranje potreba) nerealistično samopouzdanje, nebalansiran lokus kontrole i ponašanje nefektivnog suočavanja.

Pored ovih faktora rizika Ajduković (2001) navodi psihofiziološke i neurološke faktore koji uključuju i dio genetičkog nasljeđa, kognitivne teškoće (kao što su niža inteligencija, slabija koncentracija i pažnja, slabije apstraktno rasuđivanje, slabije predviđanje i planiranje), slabije samoopažanje i samokontrola, hiperaktivnost, impulzivnost, niska tolerancija na frustracije i dr.

Lidija Pehar (2004) sve faktore maloljetničke delinkvencije dijeli na:

- nasljedne faktore (struktura nervnog sustava, tjelesna konstrukcija, žlijezde sa unutarnjim lučenjem),
- utjecaj obitelji (razorene obitelji, one u kojima caruju poroci), neurotična ljubav, odsutnostpažnje i ljubavi prema djeci (odgojno zapušteno dijete), načini kažnjavanja, (uskraćena ljubav i pažnja, itd).

- utjecaj okoline (s kim se druži, kakvi su utjecaji, kolika je kazna i kakva kontrola, teror reklame, prekomjerne seksualne želje, erotizacija, kako dijete ili mlad čovjek uspijeva u školi, životu, kako rješava probleme u životu),
- školska sredina (prethodno znanje, količina inteligencije između učenika, organizacija nastave, odnos nastavnika prema učeniku, odnosi između učenika, organizacija života i rada, mogućnost isticanja i potvrđivanja, slika o sebi i sl.),
- vršnjaci (s kim se druži, kakav mu je " položaj u skupini ", osnovna orijentacija grupe)".

Prema Tomić (2005) etiološki činioci maloljetničke delinkvencije su: loše obiteljske prilike gdje među faktorima dominiraju nesređeni i neadekvatni odnosi, loša kvaliteta komunikacije s djetetom od strane roditelja, zanemareni odgoj od strane jednog ili oba roditelja, loš socioekonomski status i loši uvjeti stanovanja, prisutnost sociopatoloških pojava u obitelji, među roditeljima i ostalim članovima obitelji, slaba adaptacija na školu i školske aktivnosti, loš uspjeh, bježanje i napuštanje škole, loša sociopedagoška komunikacija između djece i profesora, druženje s asocijalno orijentiranim vršnjacima ili starijim osobama, neorganizirano provođenje slobodnog vremena, te loša komunikacija među agensima socijalizacije s djetetom ili usljed nedostatka međusobne komunikacije između njih" (Tomić, 2005, str. 241).

ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Škola ima veliku ulogu u prevenciji poremećaja u ponašanju. Jako važnu preventivnu aktivnost predstavlja odgojno - obrazovni rad škole.

"Naime u savremenoj školi, u uvjetima uspješnog obavljanja odgojne i obrazovne funkcije proširuju se i uspostavljaju različite vrste vannastavnih slobodnih aktivnosti učenika. Na taj način se djeca angažuju u slobodnom vremenu što doprinosi ispoljavanju njihovih stvaralačkih sposobnosti u razvoju ličnosti" (Tomić Šehović, Karić i Hasanović, 2008, str. 57).

Uz obitelj škola može među prvima identificirati poremećaje u ponašanju djece i blagovremeno preduzimanjem određenih mjera popraviti njihovo socijalno ponašanje i tako preduprijeti teže oblike delinkventnog ponašanja. Ostvarujući suradnju s obitelji, pedagozi i nastavnici u školi, mogu pružiti stručnu pomoć roditeljima i na taj način doprinositi njihovom osposobljavanju za odgajanje djece u procesu socijalizacije. Posebno je važan odnos roditelja i škole. Roditelji koji aktivno učestvuju u djetetovim školskim postignućima i pomažu djeci pri neuspjehu raduju se njegovom uspjehu dodatno će motivirati dijete da se veže za školu i svoju ulogu učenika još uspješnije obavi.

Na prevenciji i sprečavanju poremećaja u ponašanju škola bi trebala preduzeti sljedeće mjere:

- "podići uspješnost odgojnog djelovanja više nego do sada . Do sada se veća pažnja poklanjala obrazovnom dijelu rada sa djecom i omladinom,
- intenzivirati i proširiti djelovanje škole kao institucije,
- po dolasku učenika u školu potrebno je snimiti socijalno - ekonomski status i obrazovnu razinu i na osnovu toga prilagoditi zahtjeve prema svakom učeniku.
- Učenika u nastavi što češće stavljati u poziciju subjekta i prilagoditi program učeničkim sposobnostima,
- učenici koji žive u nepovoljnim prilikama posvetiti posebnu pažnju, kao i učenicima prognanicima, povratnicima, učenicima lošeg imovnog stanja i sl.
- obogatiti stručni kadar u školi stručnjacima (psiholog, socioped, socijalni radnik, neuropsihijatar, defektolog) i dr. (Tomić, 2005 str. 216 - 217)

Smjernice UN - a za prevenciju maloljetničke delinkvencije posebno naglašavaju važnost odgojno - obrazovne funkcije škole u prevenciji prestupničkog ponašanja. Posebna pažnja treba biti posvećena politici i strategiji sprečavanja upotrebe alkohola, droga i drugih sredstava od strane mladih koji štetno djeluju na zdravlje i socijalizaciju učenika. U okviru škola treba planirati, razvijati i sprovesti nastavne aktivnosti od interesa za pravilan psiho- fizički i emocionalni razvoj učenika. Učenika treba uključivati u rad organa škole i u proces donošenja odgovarajućih odluka od interesa za status učenika u školi. U istom dokumentu se sugerira da se pruža posebna pažnja mladima koji se nalaze u situaciji povećanog društvenog rizika i dr.

Škole bi trebale zajednički raditi sa roditeljima, organizacijama lokalnih zajednica, institucijama koje se bave aktivnostima mladih ljudi od značaja za njihov razvoj.

Primjer preventivnog rada škole autorice Ruže Tomić (2005) predstaviti ćemo u potpunosti.

- Važan preventivni faktor u kriminalitetu maloljetnika predstavlja intenzivnije i šire djelovanje škole kao institucije. Stoga je veoma važno obratiti pažnju na podizanje odgojnog djelovanja škole.
- Naučno je da škola dijagnosticira obrazovnu razinu svakog učenika te da prema tom nivou prilagodi odgojno- obrazovni program. Važno je da svaki učenik može savladati minimum sadržaja kako bi se svi učenici osjećali vrijedni.
- Nastavne programe rasteretiti preobimnim sadržajima i u osnovnoj i srednjoj školi.
- Stvoriti mogućnost da učenici budu subjekti odgojno - obrazovnog rada primjenom aktivnih metoda i tehnika rada.
- Dužnu pažnju posvetiti učenicima prognanicima, povratnicima, učenicima koji žive u teškom okolinostima a posebno obratiti pažnju na učenike koji pokazuju poremećaje u ponašanju.
- Organizirati slobodno vrijeme učenika zajedničkim učenjem, slobodnim aktivnostima, druženjima akcijama, manifestacijama.

- Bitno je da se škola kao institucija osposobi da može prikladnim sredstvima, metodama i cjelokupnom organizacijom rada da osigura i pomogne normalno napredovanje mladih u stjecanju školskih kvalifikacija.
- Posebnu pažnju posvetiti djeci koja zaostaju u školskom učenju.
- Odnos stručnjaka prema učenicima koji zaostaju u učenju i pokazuju poremećaje u ponašanju treba da je smišljen i pedagoški vođen .
- Sve konfliktne situacije treba rješavati na taj način da mladi osjete svu težinu greške koju su počinili ali istovremeno vide i put njenog popravljjanja.
- Pri izboru poziva i profesionalnog osposobljavanja voditi računa o sposobnostima i interesima učenika, kao i o mogućnostima zaposlenja.
- Veću pažnju posvetiti pedagoško - psihološkom obrazovanju roditelja učenika, akcenat staviti na roditelje djece sa delinkventnim ponašanjem, roditelje traumatiziranih učenika itd.
- Poželjno je organizirati produženi boravak učenika u školi.
- U srednjoj školi veliku ulogu igra organiziranje smještaja učenika sa strane posebno onih koji naginju ka delinkventnom ponašanju.
- Svaka škola treba sačiniti vlastiti program prevencije i otklanjanja delinkventnog ponašanja na nivou nastavničkog vijeća i stručnih službi škole u saradnji sa centrom za socijalni rad
- Poželjno je uključivanje učenika u kreiranje razredne politike i disciplinskih procedura da bi stekli osjećaj kontrole nad svojim životom.
- Proširiti nastavne programe znanjima kao što su: osnovna međuljudska komunikacija, donošenje odluka, pregovaranje i razrješavanje konflikata.
- Podsticanje neformalnih vođa većih učeničkih grupa u cilju pronalaženja načina pružanja pomoći vršnjacima kojima je pomoć potrebna,
- Škola mora saradivati sa učeničkim obiteljima, organima javne sigurnosti sa svog područja, nadležnim centrom za socijalni rad, mjesnom zajednicom, organizacijama za rekreaciju i slobodne aktivnosti i sredstvima javnog informisanja i drugim.
- Naši ispitanici: profesori i razredne starješine predlažu da se uvede nastavni predmet mentalna higijena u starije razrede osnovne i srednje škole.

Sve ove aktivnosti škola treba provoditi kontinuirano i u saradnji sa ostalim agencijama socijalizacije djece i mladih.

STUDIJA SLUČAJA

Primjer slučaja N.N.

N. N ima 10 godina. Učenik je četvrtog razreda osnovne škole u jednom malom mjestu u blizini Tuzle.

Slučaj N.N. se razvrstava u grupu djece s poremećajima u ponašanju. Još uvijek nema nikakvih nalaza od psihologa ni defektologa, a u toku je pregled kod neuropsihijatra. Što se pak tiče nalaza pedijatra, svi nalazi su uredni.

Obiteljski uvjeti života

N.N. potiče iz petročlane obitelji iz male sredine nedaleko od Tuzle. Otac je završio srednju trgovačku školu te radi kao trgovački putnik i dosta često odlazi iz kuće zbog poslovnih obaveza.

Majka radi kao trgovac u trgovini u mjestu. Završila je trogodišnju srednju trgovačku školu. Vodi računa o fizičkom izgledu, odijeva se u stilu srednjoškolske iako takav stil ne odgovara njenim godinama.

N.N. ima mlađeg brata, koga čuva nana koja s njima živi i očeva majka.

Žive u obiteljskoj kući koju su sami sagradili. Odmah preko puta nalazi se škola koju N.N. pohađa. Stambeni uvjeti su zadovoljavajući. Kuća je uredno opremljena kvalitetnim namještajem. Kuća ima prizemlje, jedan sprat i podrum. U prizemlju se nalaze kuhinja s kupatilom i dnevni boravak dok su na spratu tri sobe i kupatilo, jedna dječija soba, druge dvije su za nenu i roditelje.

Odnos svekrve i snahe, odnosno nane i majke N.N. jako je napet. Komšije su primijetile da se često svađaju.

N.N. je rođen kao prvo dijete u obitelji, trudnoća majke prošla je uredno i bez problema. Majka je u trudnoći pušila kutiju cigareta i nije se pridržavala liječničkih savjeta o čuvanju i brizi za svoje kao i djetetovo zdravlje. Porod je obavljen u bolnici na Gradini.

N.N. je normalno rođena i zdrava beba. Nakon četiri godine N.N. je dobio brata na koga je bio jako ljubomorani, a majka je nakon drugog porođaja zapala u postporođajnu depresiju i često je N.N. kažnjavala fizički.

Tok i način školovanja

N.N. je upisan u prvi razred osnovne škole sa šest godina. Prvih dana njegovog školovanja primijetili smo da N.N. ima nekih problema, ali svi su mislili da je to zbog uzbuđenosti zbog polaska u školu ili zbog spore adaptacije na školske obaveze. Majka ga je prvih mjesec dana redovno dovodila u školu, a nana je dolazila po njega. Otac je često odlazio od kuće zbog svojih poslovnih obaveza i osiguranja egzistencije svojoj obitelji.

Nakon izvjesnog vremena stanje je ostalo isto, N. N. se teško koncentrisao na nastavu, slabo je motivisan, saradnja između N.N. i učiteljice nije uspostavljena.

Odbijao je da sjedi u klupi i piše, odbijao je da radi što bi učiteljica predložila. Ignorirao je svaku sugestiju i kontrolu ali volio je kada bi ga s nečim motivirali i tek tada bi napravio što se od njega traži. Tokom časa je ustajao i bacao knjige po razredu kao i ostali nastavni materijal i pomagala, jednom prilikom je razbio i prozor u učionici, kao i radio koji su koristili za nastavu muzičkog odgoja. Učiteljica je obratila za pomoć pedagogu škole ali je podrška i rješenje problema izostala. Trudila se da ostvari saradnju sa N.N. kao i sa njegovom obitelji, ali uzalud. Majka je učiteljicu vrijeđala i krivila za sve i isticala da je kući skroz dugo dijete i da je jako dobar, miran i poslušan. Učiteljica je od komšiluka saznala da su to sve same laži, da je i kod kuće N.N. isti kao i u školi. Ne sluša majku niti nanu, ni oca kad je kući zbog čega ga stalno tuku. S mlađim bratom također se stalno svađa i tuče.

Pošto N.N. živi u blizini osnovne škole koju pohađa, kada se završi nastava, otrči kući, ostavi školsku torbu i vrati se ponovo u školu kako bi smetao drugima. Nana ga čuva dok majka i otac rade, bezuspješno ga pokušava uhvatiti i odvesti kući. Penje se na ogradu igrališta koja je visoka i jako opasna. Ulazi u razrede mlađih i starijih učenika, psuje, otima knjige ostalim učenicima, skida pribadače (iglice) s panoa i bocka drugu djecu i vrijeđa ih kako djecu tako i učitelje, odnosno nastavnike kojima upućuje ružne riječi.

U drugom razredu, učiteljica je otišla u penziju a došla je druga mlađa učiteljica na njeno mjesto. Svi su mislili da su problemi riješeni i da je glavni "problem" zapravo bio u "staroj živčanoj" učiteljici. Ali se ništa nije promijenilo. Nova učiteljica se nakon nekog vremena obratila pedagogu škole, baš kao i stara učiteljica. Od tada N.N. svake sedmice odlazi kod pedagoga na razgovor, igru i učenje, a mama ga vodi neuropsihijatru na tretman. Pedagog ga je obuhvatio savjetodavnim radom, art terapijom, terapijom igrom. N.N. se do danas nije promijenio. Ne poštuje školske obaveze, nemoguće ga je motivirati za bilo kakav rad i zadržati u klupi. Uvijek pronalazi načina da, ili hoda po razredu, zadirkuje ostalu djecu i ometa njihov rad, posuđuje školski pribor iako ima svoj ili izlazi iz učionice u "WC". Za vrijeme nastave, zna izaći iz učionice po nekoliko puta, ometajući tako i drugu djecu u školi tokom same nastave. Ponekad tokom nastave jede ili pije sokove i uopće ne reagira na opomene učiteljice.

Društvo vršnjaka

U društvu vršnjaka N.N često mijenja raspoloženje. Veseo je, agresivan, mrzovoljan i eksplozivan. Uzima tuđe stvari bez dozvola krade hranu koju drugoj djeci roditelji spremaju za užinu. Često drugu djecu zadirkuje ili ih u prolazu grublje dodirne ili udari, ponekad i učenike starije od njega. Zato dolazi do konflikta između njih iako svi znaju za njegovo ponašanje već od prvog razreda pa ga sad čak i polako ignoriraju.

Jako rijetko se smije, ali i na bezazlenu sitnicu zna se ponašati jako nekontrolirano i agresivno. Tada nema kontrole. Ukoliko ga učiteljica vodi na izlete ili druge vanučioničke nastave pokušava pobjeći. U tim trenutcima mu je potrebna pratnja i nadzor roditelja.

Vidovi poremećaja u ponašanju

Od samog polaska u prvi razred, primijećeno je da N.N. ima poremećaje u ponašanju. Ne ispunjava svoje obaveze, krši pravila ponašanja u školi, često laže, odlazi sa nastave i ima jaku potrebu da luta i skita, što traži nadzor nad takvim djetetom.

Rad stručnih službi škole i angažman ostalih na slučaju N.N.

Na slučaju N.N. od prvog dana radila je njegova učiteljica. Kada je ona otišla u penziju, nova učiteljica je nastavila taj rad. Pokušavala je na sve načine ostva-

riti saradnju sa obitelji N.N. U rad s N.N. uključen je i školski pedagog kao i direktor škole. Pedagog se jako zalagao i održavao je redovne individualne ča-sove N.N. i radio s njim a i sa učiteljicom, tražio nova rješenja kako bi odgojno - obrazovni proces N.N. bio uspješniji.

Od ostalih u radu s N.N. angažirana je majka, otac nije učestvovao toliko jer je zaokupljen poslom. Majka u početku nije prihvaćala to da njen sin ima nekih poteškoća pažnje, koncentracije, općenito poremećaja u ponašanju, ali s vremenom je pristajala (koliko - toliko) na saradnju. Još uvijek je teško majci dati savjet jer iako ga poslušna ponovo ih se često ne pridržava.

Lično mišljenje o slučaju

Lično, smatram da je N.N. imao poteškoća i prije polaska u školu. Do produ-bljivanja poremećaja došlo je u predškolskom periodu, kada se djeca obično uče pravilima ponašanja, komunikaciji s vršnjacima i odraslima, odgovornosti i sl.

Problem je također, što roditelji nisu prihvaćali takvo ponašanje i sve dodatno pogoršavali batinama i kaznama koje je N.N. često dobivao.

Smatram da je taj propust teško ispraviti, ali ne i nemoguće jer nikada nije prekasno. Porebno je veliko zalaganje svih, a posebno roditelja da shvate situaciju u kojoj se njihovo dijete nalazi.

MJERE KOJE TREBA PREDUZETI DRUŠTVO

Prije svega treba pružiti stručnu pomoć roditeljima i uspostaviti kvalitetnu saradnju s njima. Nadalje, treba uspostaviti kvalitetnu saradnju i sa samom školom i stručnim službama u školi. Jako je važno pratiti njegov rad i uspjeh u školi, poticati ga i motivirati za učenje, utjecati na njega da odbaci neprihvatljive oblike ponašanja i da prihvati nove, prihvatljive. S N.N. treba raditi na jačanju osjećaja odgovornosti, razvijati kritičnost i samokritičnost kao i samokontrolu agresivnih impulsa.

Zajednički, škola i obitelj mogu i moraju koordinirati strategije, da bi se napravio konzistentan program i za školu i za kuću.

Uloga škole u prevenciji i rehabilitaciji učenika s poremećajima u ponašanju je ogromna. Kad su u pitanju riziko faktori koji do njih dovode uloga škole u njihovom otkrivanju je izuzetna. Rano uočavanje i otkrivanje riziko faktora, rani tretman poremećaja u ponašanju su sigurno uvjeti koji će prevenirati njihove šire manifestacije, spriječiti prelazak u delinkventno ponašanje i u kriminalitet odraslih.

Iz tih razloga škola, u saradnji sa ostalim agencijama socijalizacije treba preduzeti adekvatne mjere otkrivanja riziko faktora i uzroka poremećaja u ponašanju, prevencije njihovog manifestiranja, a u slučaju ispoljavanja timske i koordinirane aktivnosti na njihovoj rehabilitaciji i otklanjanju.

LITERATURA:

- Dobrenić, T. Poldrugač, V. (1974). Neki društveno - moralni stavovi omladine s poremećajima u ponašanju. Zagreb: Fakultet za defektologiju
- Kovačević, V. Stančić, V. i Mejovšek, M (1987). Teoretski problem transformacije ponašanja. Defektologija, 23 (1), 1 - 14
- Kovačević, V. Stančić, V. i Mejovšek, M (1974) Osnove teorije defektologije. Zagreb
- Lebedina Manzoni, M (2006). Psihološke osnove poremećaja u ponašanju. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Pehar, L. (2004). Oduzeto djetinjstvo. Sarajevo. Dom štampe
- Tomić, R. (2005). Komunikacija sa djecom delinkventnog ponašanja. Tuzla: Denfas
- Tomić, R. Šehović, M., Karić, N. i Hasanović, I (2008). Delinkventno ponašanje djece i mladih . Tuzla: Offset
- Uzelac, S. i Bouillet, D. (2007). Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska knjiga.

ROLE OF SCHOOL IN PREVENTION OF BEHAVIOR DISORDERS

Abstract

The paper theoretically analyzed and elaborated concepts aspects of behavior disorders, prevention and the role of schools in the prevention and rehabilitation of students who exhibit them.

Since the method is used method of theoretical analysis and case study method.

The case of students NK who was inclined to behavioral disorders and the role of schools and experts in her rehabilitation. The results show that the role of schools large and that their work in rehabilitation should be carried out in coordination with other educational factors (family, media, social institutions).

Keywords: behavior disorders, prevention of rehabilitation, school.

PRAVO NA NAKNADU PLAĆE I NAJČEŠĆE BOLESTI KOJE SU UZROK PRIVREMENE SPRIJEČENOSTI ZA RAD NA TERET SREDSTAVA ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA TUZLANSKOG KANTONA

Stručni rad

UDK 364.32(497.6TUZLA)

Mr.sci. D.Šarić, dipl.ecc.¹

Sažetak: Privremena spriječenost za rad podrazumijeva odsustvovanje sa posla uposlenika-osiguranika, zbog određenih pojava vezanih za zdravstveno stanje uposlenika ili člana njihove porodice. Pravo na naknadu plaće osiguraniku je utvrđeno odredbama Zakona o zdravstvenom osiguranju.

Sagledavanje osnovnih uslova za ostvarivanje prava na naknadu plaće i prikazu bolesti koje dominiraju kao najčešći uzroci privremene spriječenosti za rad u periodu 2013-2014. godine na području Tuzlanskog kantona.

Osnovni rezultati istraživanja su pokazali da je došlo do određenih promjena u 2014 godini u odnosu na 2013. godinu kada su u pitanju dominirajuće bolesti kao uzročnici privremene spriječenosti za rad.

Analizom uporednih pokazatelja može se zaključiti da se u prvi plan kao vodeće bolesti uzročnici privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona pojavljuju tumori i karcinomi. Da bi se bolje razumjele okolnosti koje dovode do ovakvog zaključka potrebna su dalja istraživanja.

Ključne riječi: privremena spriječenost za rad, osiguranik, pravo na naknadu plaće, vodeće bolesti.

UVOD

Privremena spriječenost za rad (apsentizam, bolovanje) podrazumijeva odsutnost sa posla uposlenika-osiguranika, zbog bolesti, nesreća na poslu, teža urođena degenerativna stanja i oboljenja djece, odnosno njege člana porodice.

¹ Mr.sci.Damir Šarić, dipl.ecc, Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, Franjevačka 36. 75000 Tuzla, damir-saric@hotmail.com

Apsentizam je jedan od opštih pokazatelja zdravstvenog stanja radne populacije kada se zdravlje posmatra kao fizičko i socijalno funkcionisanje². Kao najčešći uzroci privremene spriječenosti za rad, javljaju se uslovi rada i radne sredine uposlenih, socijalno-ekonomski status uposlenih, zadovoljstvo na poslu, pritisak od strane nadređenih i zdravstveno stanje uposlenih. Tako da često imamo i situacije kada uposleni uzimaju bolovanje i kad nisu bolesni, odnosno ne uzimaju bolovanje a bolesni su. Način plaćanja naknade za bolovanje takođe može da utiče na privremenu spriječenost za rad. To izaziva velike probleme poslodavcima prilikom planiranja poslovnih aktivnosti, zbog čega sve značajnije analiziraju uslove rada u kojima rade njihovi uposlenici kao i njihovo poboljšanje, u cilju smanjenja izostanka s posla, bolje radne atmosfere, povećanja produktivnosti. Na osnovu toga urađena su mnoga istraživanja na temu opravdane ili neopravdane privremene spriječenosti za rad, u kome su značajnu ulogu kao zainteresirane strane uzeli kako poslodavci, tako i kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja. U svakom slučaju potrebno je učiniti mnogo truda da se navedena tema održi u zakonskim okvirima a istovremeno zadovolje interesi svih strana uključujući: uposlenika-osiguranika, poslodavca i kantonalne zavode zdravstvenog osiguranja.

Pravo na privremenu spriječenost za rad ostvaruju zaposleni osiguranici u skladu sa odredbama Zakona o zdravstvenom osiguranju³ (u daljem tekstu Zakon). U skladu sa članom 4,5 i 6. Pravilnika o postupku i kriterijima za utvrđivanje privremene spriječenosti za rad zbog bolesti, povrede ili drugih okolnosti⁴ (u daljem tekstu Pravilnik) privremenu spriječenost za rad utvrđuje izabrani doktor medicine, a preko 42 dana Prvostepena ljekarska komisija, imenovana od strane direktora zdravstvene ustanove primarne zdravstvene zaštite, sa kojom nadležni kantonalni zavod zdravstvenog osiguranja ima zaključen ugovor o obezbjeđenju zdravstvene zaštite iz obaveznog zdravstvenog osiguranja. Kao drugostepeni organ odlučivanja o pravu na privremenu spriječenost za rad, od strane Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, imenovana je ljekarska komisija sa zadatkom da u drugom stepenu odlučuje po prigovoru osiguranika, poslodavca ili kontrolora Zavoda na nalaz i mišljenje izabranog doktora, odnosno Prvostepene ljekarske komisije.

Za vrijeme trajanja privremene spriječenosti za rad zaposleni osiguranici imaju pravo na naknadu plaće. Naknada plaće za prvih 42 dana privremene spriječenosti za rad pada na teret poslodavca kod koga je osiguranik zaposlen. Naknada plaće, kada spriječenost za rad traje preko 42 dana pada na teret sredstava Kantonalnih Zavoda zdravstvenog osiguranja. Uslovi, način i postupak ostvarivanja prava na naknadu plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad zbog bolesti ili povrede kada ta naknada pada na teret sredstava kantonalnih zavoda, definisani su Pravilnikom o naknadi plaće za vrijeme privremene za rad na teret sredstava Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona⁵.

² Nedić O. Analiza petogodišnjeg morbiditetnog apsentizma zaposlenih u jednom domu zdravlja, 2012, str.1

³ "Službene novine F BiH" br: 30/97,7/02,70/08 i 48/11

⁴ "Službene novine F BiH" br: 66/12

⁵ "Službene novine TK" br:15/14 i 17/14

Osiguranik ima pravo na naknadu plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad ako je:

- privremeno spriječen za rad zbog bolesti ili povrede odnosno radi liječenja ili medicinskih ispitivanja smješteni u zdravstvenu ustanovu,
- privremeno spriječen za rad zbog određenog liječenja ili medicinskog ispitivanja koje se ne može obaviti izvan radnog vremena osiguranika,
- izolovani ili kliconoše ili zbog pojave zaraze u njihovoj okolini,
- određen za pratioca bolesnika upućenog na liječenje ili ljekarski pregled u najbliže mjesto,
- određen da njeguje oboljelog supružnika ili djeteta pod uvjetima propisanim zakonom.

Naknada plaće pripada osiguraniku samo za dane za koje bi mu pripadala plata ili naknada plaće u smislu propisa o radnim odnosima.

Naknada plaće iz tačke 1 i 2. isplaćuju se na teret poslodavca za prvih 42 dana privremene spriječenosti za rad, a nakon toga na teret sredstava kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja.

Naknada plaće od tačke 3 do 5, isplaćuje se na teret sredstava kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja od prvog dana korišćenja prava.

Osiguranik nema pravo na naknadu plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad ako:

- svjesno prouzrokuje privremenu spriječenost za rad,
- namjerno sprečava ozdravljenje odnosno osposobljavanje,
- prima plaću ili obavlja drugu djelatnost,
- se bez opravdanog razloga ne odazove na ljekarski pregled izabranog doktora medicine primarne zdravstvene zaštite,
- izabrani doktor medicine primarne zdravstvene zaštite ili kontrolor kantonalnog zavoda osiguranja utvrde da se ne pridržava uputa za liječenje, odnosno bez dozvole izabranog doktora medicine otpuće iz mjesta prebivališta,
- se u roku od tri dana nakon početka bolesti ne javi izabranom doktoru medicine primarne zdravstvene zaštite da je obolio.

U skladu sa članom 56 i 57. Zakona i Pravilnika o naknadi plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret sredstava Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, naknade plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad obračunava i isplaćuje pravno odnosno fizičko lice, s tim da je kantonalni zavod zdravstvenog osiguranja obavezan vratiti isplaćenu naknadu u roku od 45 dana od dana prijema zahtjeva za povrat. Osiguranik kojem je za vrijeme privremene spriječenosti za rad prestao radni odnos odnosno obavljanje djelatnosti ličnim radom, ima pravo na naknadu plaće, najviše 30 dana nakon prestanka radnog odnosa, odnosno obavljanja djelatnosti ličnim radom. Da bi se poslodavci mogli pojaviti sa zahtjevom za povrat sredstava po osnovu isplaćenih naknada plaća za vrijeme privremene spriječenosti za rad za svoje zaposle-

nike, neophodno je da uredno izmiruju obaveze po osnovu doprinosa za obavezno zdravstveno osiguranje. Dakle, poslodavac neće moći ostvariti pravo na povrat sredstava po osnovu isplaćenih naknada plaća, ukoliko za mjesec za koji podnosi zahtjev nije izmirio obaveze po osnovu doprinosa za obavezno zdravstveno osiguranje.

CILJ

Cilj je da se na osnovu pokazatelja u periodu 2013-2014 godina, što detaljnije analiziraju svi faktori (dužina trajanja privremene spriječenosti za rad, vrste bolesti kao uzrok privremene spriječenosti za rad, učešće poslodavaca prema strukturi kapitala na ukupne rashode po osnovu naknada i sl.), te na osnovu sprovedenih analiza pokuša smanjiti izdvajanje sredstava po osnovu isplaćenih naknada plaća za privremenu spriječenost za rad a da se ne povrijede prava osiguranika zakonom propisana u smislu naknada plaća za vrijeme privremene spriječenosti za rad.

METOD

Podaci o privremenoj spriječenosti za rad na području Tuzlanskog kantona, redovno se prikupljaju na osnovu Izvještaja 13 domova zdravlja na području Tuzlanskog kantona i Izvještaja o radu Ljekarske komisije Zavoda zdravstvenog osiguranja. Podaci u izvještaju sadrže osnovne podatke o licu za koga se vodi privremena spriječenost za rad kao što su: spol, starost, dužina trajanja, dijagnoza bolovanja. Obrada podataka o privremenoj spriječenosti za rad je kvartalna a godišnji izvještaj sadrži sve neophodne podatke kao što su: broj uposlenika-osiguranika po općinama, rashodi na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad, broj zaključenih slučajeva privremene spriječenosti za rad, najčešće bolesti kao uzrok privremene spriječenosti za rad.

REZULTATI

Imajući u vidu zakonsku obavezu, kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja u svojim finansijskim planovima, planiraju sredstva za realizaciju programa naknade plaće zbog privremene spriječenosti za rad na teret zdravstvenog osiguranja. Rezultati ukazuju na to da je u 2014 godini došlo do povećanja rashoda na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona za 17,76% u odnosu na 2013 godinu. Ljekarska komisija Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona imenovana je sa ciljem pravilnijeg utvrđivanja privremene spriječe-

sti za rad i ima obavezu da utiče na dužinu trajanja te spriječenosti i da pokuša ubrzati postupak obrade za ocjenu radne sposobnosti osiguranika pri Institutu za ocjenu radne sposobnosti. Rezultati rada ljekarske komisije kao drugostepenog organa ukazuju na to da u toku godine veliki broj osiguranika, da li po prigovoru kontrolora Zavoda, pacijenta ili poslodavca bude pregledan od strane iste. Uporedni podaci za 2013 i 2014 godinu, o broju pregledanih osiguranika, broju zaključenih, produženih slučajeva privremene spriječenosti za rad, najčešćih bolesti kao uzroka privremene spriječenosti za rad dati su u slijedećim tabelama.

Tabela 1. Najčešće bolesti koje su uzrok privremene spriječenosti za rad u 2013 godini.

REDNI BROJ	DIJAGNOZE	BROJNO	PROCENTUALNO
1	Duševne bolesti	373	20,17
2	Kardiovaskularne bolesti	370	20,01
3	Tumori i karcinomi	302	16,33
4	Bolesti kičme	273	14,76
5	Povrede	222	12,01
6	Neurološke bolesti	113	6,11
7	Plućne bolesti	55	2,97
8	Dijabetes	51	2,76
9	Ostale bolesti	90	4,87
UKUPNO		1.849	100,00

Tabela 2. Najčešće bolesti koje su uzrok privremene spriječenosti za rad u 2014 godini.

REDNI BROJ	DIJAGNOZE	BROJNO	PROCENTUALNO
1	Tumori i karcinomi	532	19,75
2	Kardiovaskularne bolesti	519	19,27
3	Duševne bolesti	449	16,67
4	Bolesti kičme	376	13,96
5	Povrede	284	10,54
6	Neurološke bolesti	235	8,72
7	Plućne bolesti	89	3,30
8	Dijabetes	39	1,45
9	Ostale bolesti	171	6,35
UKUPNO		2.694	100,00

DISKUSIJA

U radu su analizirane osnovne karakteristike prava na naknadu plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad i bolesti koje se pojavljuju kao najčešći uzroci privremene spriječenosti za rad. U periodu 2013-2014 godine, došlo je do povećanja rashoda na ime naknada plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona za 17,67% u 2014 u odnosu na 2013 godinu. U periodu 2013-2014 godini od strane Ljekarske komisije Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, pregledano je 4.543 osiguranika, od toga 845, odnosno za 45,70% više u 2014 u odnosu na 2013 godinu. Ukupan broj zaključenih bolovanja je 1.092, od toga 78, odnosno 15,38% više u 2014 u odnosu na 2013 godinu. Broj produženih bolovanja je 1.545, od toga 767, odnosno 57,28% više u 2014 u odnosu na 2013 godinu. Ukupno 6 osiguranika, odnosno po 3 u 2013 i 2014 godini, vraćeno je na ponovni pregled kod ovlaštenog doktora odnosno ljekarske komisije nadležnog Doma zdravlja. Za razliku od 2013 godine kada su najčešći uzrok privremene spriječenosti bile duševne bolesti sa učešćem od 20,17%, u 2014 godini to mjesto zauzimaju tumori i karcinomi sa 19,75 učešća. Nakon tumora i karcinoma najčešće bolesti koje su uzrok privremene spriječenosti za rad. Za razliku od tumora i karcinoma i duševni bolesti koji su zamijenili mjesta kada je u pitanju dominantna bolest kao uzrok privremene spriječenosti za rad u 2013 i 2014 godine, ostale bolesti su uglavnom ostale na istom procentualnom nivou, što se može vidjeti iz tabelarnih pregleda.

ZAKLJUČAK

Analizirajući obrađene podatke može se zaključiti da je i pored kontinuiranog praćenja prava na naknadu plaće na teret sredstava zdravstvenog osiguranja došlo do povećanja rashoda na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad u 2014 u odnosu na 2013 godinu i da su primat, kao najčešće bolesti uzročnici privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja u 2014 godini postali tumori i karcinomi, za razliku od 2013 godine kada su to bile duševne bolesti. Da bi se bolje razumjeli uzroci koji su doveli do navedenih pokazatelja, neophodna su dalja istraživanja.

LITERATURA

- Zakon o zdravstvenom osiguranju ("Službene novine F BiH" br. 30/97, 7/02, 70/08 i 48/11).
- Pravilnik o postupku i kriterijima za utvrđivanje privremene spriječenosti za rad zbog bolesti, povrede ili druge okolnosti ("Službene novine F BiH" br. 66/12).

- Pravilnik o naknadi plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret sredstava Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona ("Službene novine TK" br.15/14 i 17/14).
- www.ncs.hr
- Nedić O. Analiza Petogodišnjeg morbiditetnog apsentizma zaposlenih u jednom domu zdravlja, 2012, str.1-2.
- Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona- Izvještaji o izvršenju Programa naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja za 2013 i 2014 godinu, Tuzla 2014.

**THE RIGHT TO WAGE COMPENSATION AND
THE MOST COMMON DISEASES CAUSING
TEMPORARY WORK INABILITY AT THE
EXPENSE OF THE HEALTH INSURANCE
INSTITUTE OF TUZLA CANTON**

Summary

Temporary work inability implies the absence from work, due to certain occurrence related to the health condition of the insured person or a member of their family. The insured person has the right to wage compensation, as determined by provisions of the Health Insurance Act.

Review the basic conditions for fulfilling the rights for wage compensation and show the diseases that dominate as the most common cause of temporary work inability in the period of 2013-2014 in Tuzla Canton.

As for the dominant diseases that cause temporary work inability, the principal results of the research showed that there had been certain changes in 2014 compared to 2013.

Using the analysis of comparative indicators, it can be concluded that tumors and cancers occur as the most common diseases causing insured person temporary work inability at the expense of the Health Insurance Institute of Tuzla Canton. Further research is required in order to better understand the circumstances that lead to this conclusion.

Key word: temporary work inability, insured person, right to wage compensation, most common diseases.

ULOGA ART TERAPIJE U REHABILITACIJI POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Naučna kritika, polemika

UDK 159.922.76-056.49

Mr. Emira Hajdar

Sažetak: *U radu su teorijski analizirani i elaborirani pojmovi: art terapija poremećaji u ponašanju i rehabilitacija.*

Art terapija se sve češće koristi kao vid psihoterapije koji pomaže u rehabilitaciji različitih vidova poremećaja u ponašanju. U zadnje vrijeme i u našoj zemlji ovi poremećaji su u ekspanziji, pa je škola suočena sa problemom kako na najbrži i najefikasniji način prevenirati ili rehabilitirati djecu sa poremećajima u ponašanju kako ono ne bi prešlo u delinkventno ponašanje.

Jedan od načina je primjena art terapije. U radu smo predstavili slučaj N.N. sa kojim smo upražnjavali art terapiju u cilju oslobađanja od negativnih vidova ponašanja. Rezultati pokazuju da je uloga art terapije velika i da je treba češće upražnjavati u našim školama u cilju prevencije i rehabilitacije poremećaja u ponašanju

Ključne riječi: *art terapija, poremećaji u ponašanju, prevencija i rehabilitacija.*

POJAM POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Poremećaji u ponašanju počinju obično kao ometajuća ponašanja u školskoj sredini ili u sredini gdje djeca provode slobodno vrijeme, s problemima u učenju i ponašanju u razredu, izostancima s nastave i sukobima s vršnjacima.

Pod pojmom „osoba s poremećajima u ponašanju“ podrazumijevamo osobe u kojih su odstupanja od ponašanja prosječne populacije tolika da im je zbog toga potreban odgoj, obrazovanje i osposobljavanje za život i rad pod posebnim uvjetima (Pehar, 2003, str. 15).

Jedna od definicija poremećaje u ponašanju određuje na sljedeći način: „poremećaji u ponašanju su skupni naziv za sve one pojave biološke, psihološke i

socijalne geneze koje manje ili više pogađaju pojedinca i nepovoljno djeluju na njegovu aktivnost i reaktivnost, te neugodno ili, dapače, štetno i opasno utječu na druge pojedince i društvene organizacije – obitelj, dječije ustanove, školu, užu i širu zajednicu“ (Dobrenić, Poldrugač, 1974, str.130).

Prema definiciji prof. Dr. Uzelca (1995), „ poremećaji u ponašanju jesu ona ponašanja koja se znatnije razlikuju od uobičajenog ponašanja većine mladih određene sredine, ponašanja koja su štetna i/ili opasna kako za osobu koja se tako ponaša, tako i za njezinu širu okolinu, te ponašanja koja zbog toga iziskuju dodatnu stručnu i/ili širu društvenu pomoć radi uspješne socijalne integracije takve osobe“ (Uzelac, 1995, str. 130).

Pojam poremećaj u ponašanju obuhvata različite oblike ponašanja koji su na razne načine klasificirani. Myschker (2005) ih klasificira na:

- Eksternalizirani poremećaji: agresivnost, hiperaktivnost, poremećaj pažnje, impulsivnost;
- Internalizirani poremećaji: strah, osjećaj manje vrijednosti, tuga, nedostatak interesovanja, poremećaj spavanja, somatski poremećaji;
- Društveno nezrela ponašanja: poremećaj koncentracije, ponašanje neprikladno uzrastu, iscrpljenost, smanjen uspjeh, slabost;
- Delinkventno ponašanje: nasilno ponašanje, iziritiranost, nedostatak odgovornosti, uzbuđenost, isfrustriranost, poremećaj odnosa, nizak prag tolerancije.

Prema Uzelcu, ponašanja koja su neuobičajena za osnovnoškolsku djecu su:

- Ponašanja tipična za školsku sredinu: neopravdani izostanci s pojedinih nastavnih časova, svojevoljno napuštanje nastave, neopravdani cjelodnevni izostanci, tužakanje;
- Ulizivanje nastavniku, protivljenje kolektivnim akcijama, varanje u školskim ispitnim situacijama, prekidi u školovanju.

Pojam „ poremećaji ponašanja“ dolazi iz područja medicine, odnosno psihijatrije i već u prvom razdoblju korištenja svojom semantikom obuhvaća niz vrlo različitih odstupanja u svim područjima funkcioniranja djece i mladih, od odnosa sa bližnjima, socijalnom okolinom i autoritetima, preko poteškoća u pogledu prehrane, spavanja i nevoljnih radnji, laganja, krađa, korištenja i preprodaje ilegalnih psihoaktivnih sredstava, bježanja od kuće i skitnje, do agresivnosti, nasilja, provala, paljevin, silovanja i drugih oblika asocijalnog, antisocijalnog i kriminalnog ponašanja. Kako se uz svu ovu širinu područja veže i odgovarajući raspon u pojavnosti, intenzitetu, trajanju, složenosti, te širini i težini posljedica, jasno je zašto se u vezi s tim oblicima ponašanja koristi i izuzetno veliki broj pojmova (odstupanja u ponašanju, abrantno, rizično, devijantno, disocijativno, poremećeno, neprihvatljivo, asocijalno, antisocijalno, kriminalno ponašanje, nedovoljna socijalna integracija, opozicijska ponašanja, poremećaji emocija i ponašanja i dr.) (Narodne novine, 2012).

„Poremećaj ponašanja okarakterisan je istrajnim šablonom asocijalnih ponašanja koja narušavaju prava drugih ljudi. Mnoga djeca i adolescenti pokazuju

izolirane incidente asocijalnog ponašanja, ali ovu dijagnozu može dobiti samo ona osoba kod koje je ovo ponašanje ponavljajuće i istrajno. Ovaj poremećaj uključuje ponašanja kao što su: napadanje i zadirkivanje druge djece, varanje, laganje, krađa, paljenje vatre, maltretiranje ljudi ili životinja, silovanja, napadi i sl. Šablon lošeg ponašanja mora trajati makar šest mjeseci da bi se mogla dati dijagnoza“ (Šerifović Šivert, 2009, str. 166).

Prevalencija ovog poremećaja je od 3 – 10 % djece i adolescenata i četiri je puta zastupljenija kod dječaka nego kod djevojčica. Postoje dva tipa ovog poremećaja: onaj koji počinje u djetinjstvu (prije 10. godine) i onaj čiji je početak u adolescenciji (poslije 10. godine). Rani početak povezan je s ozbiljnijim i hroničnim problemima.

Prema Kovačević, Stančić, Mejovšek (1988), razvoj poremećaja u ponašanju ukazuje na zajedničko djelovanje brojnih rizičnih faktora, sadržanih u biološkim, socijalnim i psihološkim obilježjima osobe koja ih manifestira. Već i blaži oblici društveno neprihvatljivog ponašanja ukazuju na budući nepovoljni razvoj djeteta ukoliko se ne poduzmu odgovarajuće mjere. Nепrepoznavanje i neadekvatno reagiranje na pojavu poremećaja u ponašanju često rezultira još većim problemima što se odlikuje porastom broja poremećaja, kao i pojavom novi oblika, pri čemu ponašanje postaje ozbiljnije narušeno, a prognoza pozitivnih promjena sve slabija.

VIDOVI POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Poremećaj u ponašanju je proces čiji je početak neevidentan i teško prepoznatljiv. Kako će se preventivno djelovati zavisi od toga koliko rano će se poremećaj otkriti. Mogu biti organski uvjetovani, a mogu nastati kao posljedica nepovoljnih životnih uvjeta, djelovanja okoline i sl. Kod djece osnovnoškolske dobi možemo uočiti različite aktivne i pasivne oblike poremećaja u ponašanju.

Aktivni oblici su:

- agresivnost,
- autoagresivnost,
- bježanje od kuće,
- bježanje iz škole,
- neizvršavanje školskih zadataka i obaveza,
- druženje sa osobama asocijalnog i antisocijalnog modela ponašanja,
- skitnja, te eksperimentiranje ili uživanje sredstava ovisnosti.

Pasivni oblici su:

- plašljivost,
- povučенost,
- plačljivost,
- sklonost subjektivnoj ili objektivnoj izoliranosti,
- izrazita nekomunikativnost,

- znatno izražena motorička mirnoća (slaba fizička pokretljivost, amimičnost lica).

Pored toga, mogu se uočiti još neki znaci prisustva problema: tikovi, grickanje noktiju, enureza i slično.

Poremećaje u ponašanju s obzirom na njihov intenzitet tj. učestalost javljanja dijelimo na tri grupe:

1. Odstupanja u ponašanju koja se primjećuju kao izdvojeni simptomi samo povremeno i u različitim vremenskim intervalima;
2. Poremećaji u ponašanju koji se učestalo ponavljaju, traju duže i čine elemente ukupnog modela neprihvatljivog ponašanja;
3. Poremećaji u ponašanju koji su čvrsto fiksirani. U toj grupi su djeca ili maloljetnici koji se jave kao počinioci krivičnih djela.

Djeca s poremećajima prvog i drugog nivoa, mogu se obuhvatiti tretmanom u školi, dok je za djecu iz treće grupe potreban institucionalni tretman.

UZROCI POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Prema psihološkim istraživanjima, uzroci poremećaja u ponašanju su u genetičkim faktorima i faktorima socijalne sredine. Iz biološke perspektive, genetički faktori mogu biti dosta bitni. Dječaci sa problematičnim ponašanjem, u poređenju sa drugim dječacima, češće su djeca roditelja sa asocijalnim poremećajem ličnosti, mada ova razlika može biti uzrokovana socijalnim ili genetskim faktorima. Mednick (1985) je pokušao izolirati utjecaje poredeći kriminalne dosjee djece koja su usvojena u ranim stadijima života i dsijee biloških roditelja i roditelja koji su usvojili djecu. Rezultati su pokazali da su usvojeni sinovi čiji su biološki roditelji imali kriminalnu istoriju skloniji kriminalu nego druga djeca. Ovi rezultati daju podršku genetskoj predispoziciji kriminaliteta. Međutim, socijalni faktori su takođe bitni. Najveći procenat kriminaliteta je prisutan kod djece čiji su i jedni i drugi roditelji imali kriminalnu istoriju. Osim toga, djeca čiji roditelji pripadaju najnižem socijalnom staležu pokazala su najveći procenat kriminaliteta, bez obzira u koju su porodicu usvojeni.

Patterson (1986) vjeruje da je asocijalno ponašanje zapravo rezultat nemogućnosti roditelja da efektivno kazne negativna ponašanja. U svom radu sa porodicama djece sa poremećajima ponašanja, on je primjetio da ova djeca napadaju roditelje kada oni traže nešto od njih ili kada ih kritikuju. U ovakvim situacijama, roditelji se povlače. Na taj način dijete ne uči da poštuje autoritet, a ovo nepoštovanja se prenosi i na školu rezultirajući lošim uspjehom i ponašanjem. Patterson je zaključio da specifični faktori koji utiču na razvijanje asocijalnog ponašanja uključuju:

- nedostatak roditeljske pažnje (vrijeme provedeno na ulici bez nadzora roditelja je povezano sa povećanim asocijalnim ponašanjem kod djece),

- nekonstantnu disciplinu,
- uzdržavanje od korištenja pozitivnih tehnika ili odbijanje da se nauče socijalne vještine,
- odbijanje učenja vještina koje su potrebne za uspjeh u školi (slušanje, praćenje uputstava, uslužnost).

NAČINI PREPOZNAVANJA DJECE S POREMEĆAJIMA U PONAŠANJU

Mladi s poremećajima u ponašanju često se ne prepoznaju kao osobe kojima je potrebna pomoć, većina roditelja nema potrebne kompetencije za rješavanje ovih problema svoje djece, a u sredini gdje se kreću (škola, društvo vršnjaka, susjedstvo) ih izbjegavaju i izoliraju, oni postaju isključeni, što je nepovoljan faktor u njihovom razvoju.

Djeca s poremećajima u ponašanju često kod osoba sa kojima dolaze u kontakt izazivaju negativne emocionalne reakcije, zbog čega ih vrlo često i okrivljuju. Važno je naglasiti kako ih roditelji, odgajatelji i nastavnici često opisuju kao sklone kršenju pravila i neuvažavanju autoriteta te nazivaju bezobraznim, neodgojenim ili nemogućim, pritom izostavljajući povučenu, izoliranu i od vršnjaka neprihvaćenu grupu djece. Tu djecu, pošto ne prave probleme, ne percipiraju kao djecu kojoj je potrebna pomoć, pa im je često i ne pružaju. No, s druge strane, dijete ili mlada osoba koja izaziva probleme, opire se i suprostaavlja autoritetima, izaziva bržu i intenzivniju reakciju odraslih, koja je najčešće usmjerena na zaustavljanje neprimjerenih oblika ponašanja, ali ne i na uklanjanje samih uzroka.

Reakcije društva na manifestiranje poremećaja u ponašanju često su zakašnjele, nedovoljne ili neadekvatne. Odrasli se teško snalaze, nedostaje im znanja o samom problemu, ne znaju se odnositi prema djetetu, kako mu pristupiti, šta preduzeti. Djeca i mladi, često iskazujući svoje mišljenje i suprostavljajući se odraslima, budu shvaćeni kao osobe sa poremećajima u ponašanju, iako je riječ samo o jednoj razvojnoj fazi. Isto rezultira upotrebom neučinkovitih metoda kao što su: namjerno ignoriranje, razni oblici kažnjavanja, npr. davanje negativnih ocjena, isključivanje iz školskih događaja (izleta predstava i sl.). Takve mlade osobe često se proglašavaju „budućim delinkventima“, „nemogućima“ pa ih odrasli prepuštaju same sebi. Karakteristike djece s poremećajima u ponašanju proučavali su brojni autori.

TRETMAN POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Problemi u ponašanju djece i omladine i poremećaji u ponašanju kao jedno od najistraživanijih područja dječije i adolescentne psihijatrije predstavlja područje u kome je opći društveni stav vrlo važan i nerazdvojjiv od tehnika i postu-

paka koje koriste psihijatri u tretmanu poremećaja u ponašanju. Općeprihvaćen je stav da je tretman ovakve djece težak, dugotrajan i, nažalost, povremeno i neuspješan, naročito ako se terapija ne započne na vrijeme i ukoliko se ne provodi sistematično. Općeprihvaćeni principi terapije su sljedeći:

1. S intervencijom treba započeti što ranije;
2. Intervencija treba trajati kontinuirano i dovoljno dugo (mnogi autori predlažu da tretman djece s poremećajima u ponašanju traje tokom cijelog dana u specifičnim odnosno nespecifičnim uvjetima);
3. Terapija se mora provoditi ne samo sa djetetom već i cjelokupnim okruženjem, pogotovo s obiteljskom ili starateljskom okolinom;
4. Intervencija mora biti konzistentna u svim sredinama, okruženjima djeteta i u svako vrijeme;
5. Terapijski pristup treba biti multimodalan i ne odnositi se samo na oblike ponašanja, već zahvatiti što je moguće veći broj psiholoških dimenzija mlade osobe kao što su kognicija, moralno mišljenje, edukacija, rekreacija, vještine socijalnog funkcioniranja;
6. U tretmanu djece s poremećajima u ponašanju treba obratiti pažnju i na komorbiditet, posebno na pojavu depresije, zloupotrebe supstanci, poremećaj pažnje s hiperaktivnošću;
7. Tretman treba osigurati zaštitu pojedinca od socijalne izolacije koja se ovoj djeci događa u društvu u smislu pomoći oko završavanja škole ili nekog zanata, zapošljavanja, kao i spriječiti udruživanje ovakve djece u grupe ili bande koje najčešće i nastaju kao posljedica društvenog neprihvatanja ili omalovažavanja takvih pojedinaca;
8. Farmakoterapija daje mali doprinos u tretmanu djece s poremećajima u ponašanju. Ipak u određenim situacijama mogu se koristiti psihostimulansi (zbog visokog komorbiditeta s poremećajem pažnje i hiperaktivnosti kod koga je dokazano da psihostimulansi imaju pozitivan terapijski efekat, oni se koriste i u tretmanu poremećaja u ponašanju). Primjenjuju se i male doze neuroleptika u cilju sedacije kod visoke uznemirenosti. Koriste se i psihostabilizatori kao što su litij, klonidin, karbamazetin, propranol (Pejović, Milovančević, Popović, Deušić, Aleksić, 2002).

Iako osobe sa poremećajima ponašanja pokazuju otpor prema tradicionalnoj psihoterapiji, kursevi i treninzi u kojima se uče socijalne i kognitivne vještine su obećavajući. Jedan program, na primjer, fokusirao se na pomaganje agresivnim dječacima da razviju verbalne sposobnosti, da uče kooperaciju i pozitivno potkrepljenje u odnosu sa vršnjacima. Kognitivni element je uključivao korištenje vještina za rješavanje problema i identifikaciju bihevioralnih problema, smišljanje solucija i biranje alternativnih ponašanja. Osim toga, djeca su učila pozitivne socijalne vještine kroz vježbanje uloga, gledanje video isječaka i sl. Učesnici su pokazali manje osjećanja usamljenosti, manje bihevioralnih problema i veću socijalnu kompetenciju. Čak i godinu kasnije, ova djeca su pokazivala bolje socijalno ponašanje nego prije tretmana. Ovaj program se pokazao još uspješnijim kada su u njega bili uključeni i roditelji djece s poremećajima u ponašanju.

ULOGA PSIHOTERAPIJE U REHABILITACIJI POREMEĆAJA U PONAŠANJU KOD DJECE

U rehabilitaciji poremećaja u ponašanju koriste se različite psihoterapeutske tehnike.

Psihoterapija je riječ grčkog porijekla i označava „liječenje duševnim putem“. Danas se napušta izraz liječenje zbog svoje medicinske konotacije, a koristi se termin „tretman“ i „ pružanje psihološke pomoći“. Psihoterapija je „tretman sa psihološkim značenjem“ u kome obučena osoba promišljeno stvara profesionalni odnos sa osobom koja joj se obraća za pomoć s ciljem:

- a) uklanjanja, ublažavanja ili modifikovanja postojećih problema,
- b) mijenjanja poremećenih oblika ponašanja,
- c) izazivanja pozitivnog rasta i razvoja“ (Wolberg.), Pedagoška enciklopedija II, 1989, str. 280.

Tokom historije razvile su se brojne psihoterapeutske metode što dovodi do teškoća u jedinstvenoj klasifikaciji.

U skladu sa ciljevima psihoterapije, Volberg ih dijeli na:

- „suportativne terapije (persnacija, emocionalna katarza, desenzitivizacija, sugestija, sugestivna hipnoza);
- reedukativne terapije (biheviornalna terapija, terapija orjentisana klijentom, terapijsko savjetovanje, racionalna terapija, reedukativna grupna terapija i psihodrama);
- rekonstruktivne terapije (klasična psihoanaliza, klajnovska analiza, neofrojdska psihoanaliza, psihoanalitički orjentisana psihoterapija, egzistencijalna analiza, terapija igrom, analitička grupna terapija i transakciona analiza)“ (Ibidem, str 280.).

Brojni vidovi psihoterapeutskih postupaka mogu se koristiti u radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju, u njihovoj modifikaciji. Tako suportativne terapije imaju za cilj pojačati postojeću odbranu, razraditi nove i efikasnije mehanizme kontrole, uspostaviti adaptivnu ravnotežu.

Cilj reedukativnih terapija je bolje i lakše prilagođavanje, modifikacija ciljeva i oživljavanje kreativnih sposobnosti i uvida u svjesne konflikte.

Rekonstruktivne terapije imaju za cilj dovesti osobu u situaciju uvida u nesvjesne konflikte kako bi uložila napor da se mijenja u strukturi karaktera, podsticati rast ličnosti i razvoj novih adaptivnih mehanizama.

ART TERAPIJA I NJENA ULOGA U REHABILITACIJI POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Putem art terapije, sam čin stvaranja vizuelnog umjetničkog djela doprinosi izražavanju i razumijevanju osjećaja, odnosno, to je umjetnička terapija koja

podstiče kreativnost i pomaže u savladavanju emotivnih teškoća. Za korištenje art terapije nije potreban izuzetan talenat, jer u svakom čovjeku postoji od samog djetinjstva, ali se ne manifestuje.

U terapijskoj likovnoj sesiji svaki trag crtaćim ili slikarskim sredstvom na praznom papiru je jedinstven i predstavlja osobni iskaz svog istinskog „ja“, stvarne unutrašnje prirode osobe koja se terapiji podvrgava. Art terapija omogućava osobama koje ne mogu, ili ne žele verbalno komunicirati da komuniciraju „crtežom“, jer njihovi crteži govore umjesto njih putem simbola, simboličkim govorom. Prikazivanje osjećaja i iskustava slikama i komuniciranje može biti snažnije sredstvo izražavanja i komuniciranja nego što je opis riječima. Istovremeno se osjećaji i iskustva prikazuju na manje otvoren i prijeteći način, pa simboliziranje može biti za osobu koja ga primjenjuje prihvatljivije. Likovno izražavanje je medij (posrednik, sredstvo) komunikacije s drugima, ali i za konfrontaciju i sučeljavanje sa sobom samim, sve s ciljem da se pokrenu pozitivne promjene u načinu života.

“Da bi bila uspješna, likovna terapija treba izazvati temeljne i trajne promjene u nemiru ili poremećaju osobe. Bit te art terapije leži i u terapijskoj aktivnosti stvaranja nečega” (Karlavaris, 1991, str. 251).

Svaka stvaralačka aktivnost pruža čovjeku nove spoznaje o njemu i o svijetu oko njega i obogaćuje ga novim iskustvima, podstiče njegovu samosvijest i samopouzdanje. Proces stvaranja predstavlja dijalog osobe koja je podvrgnuta terapiji sa samim sobom, a rezultat dijaloga je određeni likovni izraz prema van. Tako izražena likovna forma ima smisla ako služi kao polazište za razgovor i analizu s terapeutom. Osoba koja je autor likovne forme, sama svoj likovni iskaz vanjskim dijalogom povezuje sa svojom određenom životnom situacijom iz prošlosti, često vezanom za rano djetinjstvo. Osoba ponovo oživljava i proživljava svoj unutrašnji konflikt, a zatim ga racionalizira u razumljiv oblik uz pomoć terapeuta, rješava i integrira u svoja osviještena iskustva.

Ovu terapiju, odnosno njene različite tehnike možemo uspješno koristiti i s ciljem transformacije nepoželjnih oblika ponašanja kod djece u društveno tolerantnije okvire.

U te svrhe mogu se koristiti: crtanje, slikanje stopalima i prstima, prskanja boje, modelovanje plastelinom, glinom, tijestom, izrada ukrasnih predmeta i slično. Putem crteža i slike koji nastaju tokom art terapije, psihoterapeuti upoznaju dijete, njegove unutrašnje konflikte, nastoje ga osvijestiti i zajedno sa djetetom tražiti rješenje za transformaciju ponašanja i prevazilaženje trenutnog stanja. Putem art terapije djeca i mladi sa poremećajima u ponašanju se nesvjesno izražavaju putem crteža i slike, a nakon toga traže značenje u likovnom izrazu.

Osnovna sredstva simboličke komunikacije u vizualnim art terapijama su: mašta, kreativnost i stvaralaštvo, što doprinosi podsticanju pozitivnih emocija i oslobađanju od negativnih, razvijanju kreativnosti i rješavanju unutrašnjih konflikata.

Ovaj vid terapije mogu uspješno koristiti predškolski odgajatelji, učitelji, profesori likovnog odgoja, školski pedagozi – psiholozi, pa i socijalni radnici i specijalni pedagozi.

Može se koristiti u okviru časova redovne nastave, slobodnih aktivnosti, učeničkih organizacija, ali i u okviru različitih NVO-a, s ciljem pružanja pomoći djeci sa poremećajima u ponašanju u restrukturiranju njihovog ponašanja.

Vrlo često se može koristiti u korelaciji sa terapijom igrom, pisanjem, čitanjem, odnosno sa nastavom fizičkog odgoja, maternjeg jezika, medijske kulture i drugih predmeta.

U prilogu ćemo predstaviti slučaj N.N. dječaka s poremećajima u ponašanju s kojim je, pored drugih vidova terapije, primjenjena i art terapija.

STUDIJA SLUČAJA N.N.

N.N. je dječak koji ima 14 godina. Učenik je sedmog razreda, ponavlja razred u osnovnoj školi u Sarajevu i dijete je sa poremećajem u ponašanju. Simptomi po kojima smo mogli zaključiti da ima probleme u ponašanju su: verbalan i fizički napad na vršnjake iz škole. No u vrlo kratkom periodu, problemi se progresivno razvijaju i nakon toga bježi s nastave, krade školski pribor i dr.

NALAZ PSIHOLOGA

N.N. je prosječno inteligentno dijete. Nema razvijene navike i nema interes za školu. Odbija svaki razgovor i burno reaguje. Nakon nekoliko kontakata, psiholog je ostvario prijateljski odnos sa N.N. pa mu se dječak počeo povjeravati, ali i dalje je nekulturan i sklon lažima.

PORODIČNE PRILIKE

N.N. živi u istom stanu sa svojim ocem N.M. koji ima 41 godinu, majkom N.S. koja ima 38 godina i mlađom sestrom. N.N. je prvo dijete po rođenju. Žive u jednosobnom stanu u Sarajevu. Otac N.N. je po zanimanju autolakirer, ali nema stalni posao nego povremeno radi teže fizičke poslove. Sklon je igrama na sreću i sav novac koji zaradi potroši u kladionicama. Majka je završila osnovnu školu, domaćica je. Žive od socijalne pomoći koja je jako mala. Majka kaže da bi odavno s djecom otišla od oca, ali nema gdje otići. Ona je vrlo popustljiva prema N.N. i nema autoritet, dok otac ne može doći do izražaja i kaže da je digao ruke od N.N.

TOK I NAČIN ŠKOLOVANJA

N.N. je u prvi razred upisan kad je navršio 7 godina. U početku se prema školi odnosio odgovorno, kasnije je postao krajnje nekulturan i neodgovoran.

Isticao se u području tjelesnog odgoja. Bio je dijete sa prosječnim znanjem. Ponašanje u školi mu je bilo jako loše. Nije mogao sjediti u klupi te je imao potrebu za stalnim dizanjem. Nakon prelaska u peti razred počinje izostajati sa nastave, svađa se i tuče s drugom djecom zbog čega dobija ukore i kazne od direktora škole i razrednog vijeća. Svi nastavnici u školi se žale na njegovo ponašanje. U razgovoru s psihologom žalio se da kod kuće ima velikih problema o kojima ne želi detaljno pričati. Roditelji ne pokazuju interes za njega i ne dolaze u školu. Sestra pohađa 4 razred osnovne škole.

DRUŠTVO VRŠNJAKA

N.N se počeo agresivno ponašati prema svojim vršnjacima u školi. Djeca su ga počela izbjegavati radi vlastite sigurnosti. Često se druži sa starijim dječacima koji takođe nemaju primjereno ponašanje. Druga djeca su pričala da ga stariji dječaci nagovaraju da radi stvari koje nisu primjerene, samo kako bi mogao biti s njima u društvu.

VIDOVI POREMEĆAJA U PONAŠANJU

N.N. je ispoljavao različite poremećaje u ponašanju. Burno je reagovao ako nešto nije bilo po njegovoj volji. Nije slušao svoje roditelje. Majka nije imala autoritet te bi se prema njoj ponašao agresivno. Nije učio ni pisao domaće radove. Nije prihvatao autoritet. Bio je sklon bježanju od kuće, ali bi se nakon nekoliko dana vraćao. Uzor u ponašanju su mu bili stariji delinkventi i kriminalci. Tim školskih stručnjaka smatra da bi roditeljima trebalo pružiti stručnu pomoć u odgoju, te dječaka pokušati usmjeriti u pozitivnom pravcu. Zato su slučaj prijavili socijalnoj radnici iz centra za socijalni rad.

RAD STRUČNE SLUŽBE ŠKOLE NA SLUČAJU N.N.

Na slučaju N.N. radi tim školskih stručnjaka (psiholog, pedagog, defektolog, socijalni radnik, razrednik). Razrednik nastoji uspostaviti kontakt sa dječakovom obitelji, čak je nekoliko puta bio kod njih u kućnoj posjeti, ali u kući nikog nije zatekao. Mislio je da mu niko od obitelji namjerno ne želi otvoriti vrata. Razrednik je imao mnogo razumijevanja za N.N. pa se maksimalno založio da mu pomogne. Roditelji su nezainteresirani za svoje dijete, ne odazivaju se na pozive iz škole.

Sa dječakovom školski psiholog provodi redovno i razne vidove psihoterapije kao što su: terapija igrom, igranje uloga, terapija pisanjem, i art terapija. Naročito efekat postignut je art terapijom. Dječak je crtao crteže ne teme: moja obitelj,

moji najbolji drugovi, šta me najviše raduje, šta me najviše brine i dr. Nakon toga, sa dječakom su radovi analizirani i vođeni razgovori o crtežima i njihovim sadržajima.

GDJE SU PROPUSTI U ODGOJU

Roditelje treba smatrati odgovornima za ponašanje njihove djece pa se na njih često gleda kao na dio problema. Odgojni postupci roditelja mogu biti faktori koji doprinose problematičnom ponašanju učenika, ali takođe mogu biti i ključ za efikasno rješavanje problema. Važno je razvijati odnos povjerenja između roditelja, nastavnika i djece, jer je to temelj saradnje i otvorene komunikacije.

Najveći problem je zanemarivanje i nepravovremeno reagiranje roditelja na dječakovo ponašanje. Roditelji nisu imali autoritet, a i kad su htjeli pokazati autoritet, radili su to na pogrešan način. Ponašanje N.N. postalo je krajnje neprihvatljivo i nije se moglo kontrolirati. Otac je često gubio kontrolu i fizički je kažnjavao N.N. što je na njegea imalo teške posljedice. Poslije toga, N.N. bi bio još lošiji u svom ponašanju.

LIČNO MIŠLJENJE OSLUČAJU N.N.

N.N. je dijete koje ima poremećaje u ponašanju. Osnovni i najvažniji uvjet za sprečavanje tih poremećaja leži u organizaciji obitelji, boljoj komunikaciji unutar obitelji, ali i između obitelji i okoline. Roditelji nisu na vrijeme uvidjeli problem kod svog djeteta i niko mu u početku nije ukazao da njegovo ponašanje nije dobro. Školska sredina ima veliku ulogu u etiologiji i prevenciji oblika rizičnog socijalnog ponašanja učenika, jer učenik, boraveći svakodnevno u školi, formira svoje stavove, upoznaje prijatelje, razvija svoju ličnost, razmišljanja, stvara svoju sliku svijeta i sliku o samome sebi. Baviti se djecom s problemima u ponašanju često je teško i roditeljima i stručnjacima. Zbog svog često upadljivog i neprimjerenog ponašanja, ona su često odbačena i neprihvaćena i u svojoj socijalnoj sredini, i od odraslih osoba i od vršnjaka. Osuđuju ih, etiketiraju, traže snažniju represiju i kažnjavanje što je loša metoda za spriječavanje agresivnog ponašanja.

Roditelji u svakom trenutku trebaju biti svjesni kako je od izuzetnog značaja graditi podršku i povjerenje sa svojim djetetom. Ovo ne isključuje nužnost zadržavanja uvida nad kretanjem djeteta, poznavanja prijatelja s kojima se druži, ograničavanja djetetovog vremena odsustva iz kuće, naročito u večernjim časovima, te kontinuirano i učestalo komuniciranje s njim. Ako se pravovremeno ne uoči i ne korigira, može voditi ka poremećajima u ponašanju. Ako roditelji sami ne uspiju pomoći djeci u restrukturiranju njihovog ponašanja, trebaju potražiti stručnu pomoć psihologa, pedagoga i nadležnih službi.

ZAKLJUČAK

Veliku ulogu u rehabilitaciji poremećaja u ponašanju kod djece i mladih imaju i različite vrste psihoterapije koje se provode u radu s njima. U okviru školske populacije djece i mladih s poremećajima u ponašanju naročito je velika uloga art terapije.

Art terapija kao terapijska metoda u rehabilitaciji poremećaja u ponašanju djece i mladih se u našim uvjetima još uvijek rijetko koristi. S obzirom na njeno provođenje, neophodne uvjete provođenja koje trebaju obezbjediti škola i obitelj, stručnjake koji je mogu provoditi u okviru redovnih školskih aktivnosti, vannastavnih i drugih aktivnosti škole i šire zajednice, a na uspješne i djelotvorne efekte i ishode u transformaciji ponašanja, neophodno je češće upražnjavati u našim školama u radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju.

Važno je posvetiti veću pažnju obezbjeđenju neophodne materijalne i stručne podrške stručnjacima koji rade u školi, a naročito u školama inicirati različite vidove art terapije s ciljem prevencije poremećaja u ponašanju. Svaka škola bi trebala upotpuniti stručni tim škole školskim psihologom kao stručnjakom koji bi kreirao i korelirao sve vidove psihoterapeutskih postupaka koji bi se organizirali u cilju preventivnog i korektivnog rada sa djecom koja ispoljavaju različite vidove sociopatoloških manifestacija, pa i poremećaja u ponašanju.

LITERATURA

- Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska knjiga.
- Dobrenić, T., Poldrugač, V. (1974). Neki društveno – moralni stavovi omladine s poremećajima u ponašanju. Fakultet za defektologiju sveučilišta u Zagrebu
- Jašović, Ž. (1983). Kriminologija maloletničke delinkvencije. Beograd: Naučna knjiga.
- Karlavaris, B. (1991). Metodika likovnog odgoja I. Rijeka: Hofbauer. P. O.
- Kovačević, V., Stančić, V., Mejovšek, M. (1988). Osnove teorije defektologije. Zagreb: ERF.
- Košiček, M., Košoček, T. (1965). I vaše dijete je ličnost. Zagreb: Panorama.
- Mednick, S. A., Machon, R. A., Huttenen, M. O., Bonnet, D. (1988). Adult shizophrenia following prenatal exposure to an influenza epidemic. Archives of general psychiatry, 45, 189 - 192.
- Narodne novine (98/09). Prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih od 2009. do 2012. godine.
- Opić, S. (2007). Poremećaji u ponašanju učenika osnovne škole: pojava, uzroci, oblici i pedagoška prevencija. Zagreb: doktorska disertacija.
- Patterson, G. R. (1986). Performance models for antisocial boys. American psychologist, 41, 432 - 444.

- Pehar, L. Specijalna pedagogija, Metodika rada s djecom s posebnim potrebama.
- Pejović Milovančević, M., Popović Deušić, S., Aleksić, O. (2002). Definiranje poremećaja u ponašanju u okviru dječije psihijatrije, Beograd.
- Šerifović Šivert, Š. (2009). Psihologija abnormalnog ponašanja. Tuzla: Off-set.
- Vladović, S. (2012). Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju. Zagreb.

ROLE OF ART THERAPY IN THE REHABILITATION OF BEHAVIOR DISORDERS

Abstract

The paper theoretically analyzed and elaborated concepts: art therapy and behavioral disorders and rehabilitation.

Art therapy is increasingly used as a form of psychotherapy that helps in the rehabilitation of various forms of behavioral disorders. Recently in our country these disorders are expanding, so the school is faced with the problem that the quickest and most effective way to prevent or rehabilitate children with behavioral disorders, to avoid crossed in delinquent behavior.

One of the methods is the application of art therapy. In this paper we present the case NN with whom we practiced art therapy to get rid of negative behaviors. The results show that the role of art therapy and the fact that should be practiced more often in our schools with the aim of prevention and rehabilitation of behavioral disorders.

Keywords: art therapy, behavior disorders, prevention and rehabilitation.

UGOVORENI DJEČJI BRAKOVİ KOD ROMA I EGİPĆANA OBIČAJNO PRAVO JAČE OD ZAKONA

Naučna kritika, polemika

UDK 340.141(=214.58)(=931)

Mr sci Slavko Milić,
*Defendologija centar*¹
Fana Delija,
*CRI Nikšić*²

Apstrakt: Svake godine na području Zapadnog Balkana i Evrope stotine djevojaka i mladića iz populacije roma i egipćana predmet su dječjih brakova ugovorenog karaktera. Iako je ropstvo ukinuto sredinom 19. vijeka ono je u 21. vijeku ponovo uspostavljeno, uprkos strogim zabranama na očigled svih državnih organa, čime se u ovim zajednicima stiče utisak da je Ugovoren brak jači od zakona. Značajan broj profesionalaca i stručnjaka iz oblasti prava, socijalnih službi dječje zaštite i policije i pored uspostavljenih zakonskih mehanizama ne može zaustaviti negativan trend kupovine i prodaje mladih djevojaka iz populacijeroma i egipćana mimo njihove volje. Jedan broj profesionalaca jasno ukazuje da se radi o običajima koji decenijama ugrožavaju najosnovnija ljudska prava i uskraćuju bezbjedno djetinstvo mladim djevojkama. Stručna i naučna javnost na žalost ne bavi se ovim fenomenom i rijetko ga prepoznaje. Dječji rani i prisilni brakovi imaju obilježja najsurovijih kršenja prava djeteta. Njihova pojava poznata je u istoriji ljudskog društva u najranijim periodima ljudske zajednice, koja se zadržala sve do danas mijenjajući forme ispoljavanja. Danas je ova pojava u Crnoj Gori, Srbiji, Bosni i Hercegovini pa i šire, prisutna kod pripadnika Roma. Zbog zabrinjavajućih razmjera i nesagledivosti posljedica koje izazivaju, dječji brakovi unutar ove zajednice se moraju što prije sprečavati. Kod ove etničke grupe dodatno je oteža-

¹ Mr sci Slavko Milić, doktorand, službenik Uprave policije Crne Gore, Predsjednik Centra za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore "Defendologija" e.mail: slavko@milić.me

² Fana Delija, student druge godine Filozofskog fakulteta u Nikšiću – Odsjek Pedagogija i Izvršna koordinatorka NU Centar za romske inicijative iz Nikšića, dobitnica više međunarodnih nagrada i priznanja za ženski aktivizam i doprinos integracijama Roma i Egipćana u zemlji i inostranstvu. E.mail: crink@t-com.me.

na brojnim pratećim pojavama koje djetetu onemogućavaju mogućnost slobode izbora, ekonomske i socijalne samostalnosti a povećavaju njegovu socijalnu ekskluziju. Širenju ugovorenih dječijih brakovima pogoduje visok nivo siromaštva, patrijahalnosti, neobrazovanja i nepismenosti, uticaj snažnih društvenih promjena i ne zainteresovanost nadležnih organa i to su samo neki od razloga zašto se u negativnom tradicionalnom smislu ova pojava zadržala do danas. Broj dječijih brakova teško je tačno statistički izmjeriti, pratiti i kontrolisati a još teže spčevati.

Ključne riječi: *Ugovoreni brakovi, ljudska prava, Romi i Egipćani*

UVODNE NAPOMENE

Sve civilizovane zemlje svijeta teže osiguranju pravne zaštite ljudskih prava. Tom težnjom obuhvaćena su i prava djeteta, jer je pozicija djeteta posebno osjetljiva u porodici i u društvu. Romi i Egipćani pripadaju onim retkim zajednicama Balkana i Evrope, gde su se patrijarhalni oblici kako u društvu tako i u porodici dugo zadržali. Nizak nivo društvenog razvoja u odnosu na druge etničke grupe unutar Balkana ogleda se ne samo na nivou materijalne i duhovne kulture, već i na osnovu društvenog organizovanja života. Oblici tog patrijarhalnog života se ogledaju kroz zadržavanje ugovorenih dječijih brakova koji predstavljaju u savremenom svijetu lišenje dječijih osnovnih prava. Ugovoreni dječji brakovi sastoje se najčešće u negativnom običajnom uskraćivanju ili ograničavanju svih elementarnih ljudskih prava, najčešće prema djevojčicama koje nemaju mogućnost ni pravo na slobodu izbora u odnosu na obrazovanje, zdrav život, zaposlenje a vrlo često i život bez nasilja i diskriminacije. Država je dužna da štiti dječija prava. Na to je obavezuju i međunarodni i nacionalni propisi. Crna Gora je potpisnica brojnih međunarodnih pravnih akata. Međutim tako važni dokumenti nijesu konkretizovani u dovoljnoj mjeri u našem zakonodavstvu ili izostaje njihova puna primjena. Ustav Crne Gore navodi da "ratifikovani međunarodni ugovori i opšteprihvaćeno međunarodno pravo imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drugačije od unutrašnjeg zakonodavstva", međutim i dalje se nastavlja trend ne zainteresovanosti nadležnih subjekata da putem primjene pravnih akata i aktuelnim kriminalističkim metodama zaustave ovu negativnu pojavu jer se najčešće radi o zatvorenim etničkim zajednicama koje žive na rubu egzistencije.

RELEVANTNI PRAVNI PROPISI ZA SUZBIJANJE MALOLJETNIČKIH DJEČIJIH BRAKOVA

Dječiji brakovi ugovorenog karaktera u međunarodnom pravu obuhvaćeni su kroz jedan broj komunitarnih propisa. Ova oblast tretirana je kroz različite oblike ugrožavanja ljudskih prava, međutim naše opredjeljenje obuhvatilo je

neke međunarodne norme iz kojih se vidi čvrsta opredijeljenost u borbi protiv ovih negativnih društvenih fenomena a to su: UN Konvencija o pravima djeteta (1959) jedinstven je međunarodni dokument u zaštiti prava i interesa djece. Jedno od prava garantovanih Konvencijom je pravo djeteta na zaštitu od svakog oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja. Prihvatajući Konvenciju država prihvata obavezu da prava garantovana Konvencijom obezbijedi za svako dijete, te da u svim aktivnostima koje se tiču djece od primarnog značaja budu interesi djeteta, bez obzira na to da li ih sprovede javne ili privatne institucije za socijalnu zaštitu, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tijela. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena iz 1981. godine u članu 2. poziva države na preduzimanje svih odgovarajućih mjera, uključujući i zakonodavne, radi izmjene ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i praksi koji predstavljaju diskriminaciju žena, obavezuje države na preduzimanje svih odgovarajućih mjera u svim oblastima, uključujući i zakonodavne, kako bi osigurali pun razvoj i napredovanje žene, te korišćenje i uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, utvrđuje da sklapanje braka djeteta nema nikakav pravni učinak, te da se države obavezuju preduzeti sve potrebne mjere, uključujući i zakonodavne, radi utvrđivanja najnižih godina života za sklapanje braka. Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj dobi za zaključivanje braka i registraciji brakova iz 1962. godine obavezuje na preduzimanje svih neophodnih mjera u cilju ukidanja takvih običaja, zakona i praksi obezbjeđujući, između ostalog, potpunu slobodu u izboru bračnog druga, čime se eliminišu u potpunosti dječiji brakovi i vjeridbe mladih djevojaka prije puberteta, uspostavljaju odgovarajuće kazne gdje je to potrebno i civilni ili drugi registar u kome će svi brakovi biti zabilježeni. Principi zabrane diskriminacije i jednakosti pred zakonom su osnovni preduslovi za uživanje svih ljudskih i manjinskih prava, ali nisu dovoljni za obezbjeđenje faktičke jednakopravnosti manjine sa većinom, posebno za zaštitu posebnog manjinskog identiteta. Ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i ukupno poboljšanje položaja Roma i Egipćana ima i višestruke koristi za ukupno crnogorsko društvo. Uravnotežen ekonomski i socijalni razvoj dodatni su stimulus za težnju Crne Gore kao multietničke, demokratske države ka širim integrativnim procesima.

Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji (2000) zabranjuje prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju, smatrajući da UN Konvencija o pravima djeteta priznaje pravo djeteta da bude zaštićeno od ekonomske eksploatacije i od obavljanja svakog posla koji bi mogao biti opasan ili bi mogao ometati obrazovanje djeteta, koji bi mogao biti štetan po zdravlje djeteta, fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj djeteta.

Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Savjet Evrope - CETS No201, 2007) i Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (2005) važni su međunarodni propisi kojima se zabranjuju i osuđuju svi oblici eksploatacije djece ali i Pekinška platforma za akciju (1995), koja je uslijedila nakon Četvrte svjetske konferencije Ujedinjenih nacija

o ženama. Ovi međunarodni instrumenti obuhvataju iskorijenjivanje štetnih običaja i tradicija, nasilje nad djevojčicama, pristanak na brak, uzrast za brak, registraciju braka i slobodu izbora bračnog partnera. Država je u obavezi da preduzme sve odgovarajuće mjere da bi se spriječilo otimanje, prodaja i trgovina djecom za bilo koje svrhe i u bilo kom obliku. Zaštita se ogleda i u preduzimanju svih mjera na zaštitu djece od eksploatacije štetne po bilo kom vidu dječije dobrobiti. Prodaja djece jeste svaki čin ili djelo putem kojeg neka osoba ili grupa prodaje dijete drugim osobama za novčanu ili bilo koju drugu korist ili protivuslugu. Preporukama CEDAW Komiteta za Crnu Goru (tač. 39) – Prinudni i rani brakovi, ovo tijelo preporučuje da država potpisnica pojača napore na podizanju svijesti među romskom i egipćanskom populacijom o zabrani prisilnih i dječijih brakova, kao i o štetnim efektima ovakvih brakova na mentalno i reproduktivno zdravlje djevojčica i da efikasno ispituje, sudski procesuiru i zakonski kažnjava u slučajevima prisilnih i ranih brakova.

Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, poznata kao Istanbulska konvencija (2011) je prvi pravno obavezujući međunarodni instrument u Evropi u oblasti nasilja nad ženama i nasilja u porodici i najdalekosežniji međunarodni ugovor koji se bavi ovim oblikom kršenja ljudskih prava. U čl. 32 obavezuje članice da će preduzeti neophodne zakonodavne, odnosno druge mjere, kako bi obezbijedile da se brakovi sklopljeni pod prinudom mogu smatrati rušljivim, poništiti, odnosno razvesti bez nepotrebnog finansijskog, odnosno administrativnog opterećenja žrtve. U čl. 37 ova Konvencija propisuje da države članice moraju obezbijediti inkriminaciju prisiljavanja odrasle osobe ili djeteta na brak. Crna Gora je ratifikovala ovu Konvenciju u avgustu 2014. godine.

Odredbe nacionalnih propisa ukazuju na mogućnosti primjene pravnih normi u cilju ostvarenja bića šireg spektra krivičnih djela i prekršaja kojima se mogu sankcionisati negativne tradicije ugovorenih, dječijih brakova prisilnog karaktera. Ustavom Crne Gore eksplicitno je propisano da dijete uživa prava i slobode primjereno njegovom uzrastu i zrelosti. Djetetu se garantuje posebna zaštita od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog vida iskorišćavanja i zloupotrebe. U Ustavu Crna Gora se definiše kao demokratska, socijalna i ekološka država, zasnovana na vladavini prava. Svako ima pravo na jednaku zaštitu svojih prava i sloboda, svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost i lično svojstvo. Svako ima pravo na rad, na slobodan izbor zanimanja i zapošljavanja, na pravične i humane uslove rada. Jemči se i posebna zaštita djece i porodice. Ustav Crne Gore je proklamovao da majka, dijete i porodica kao cjelina uživaju posebnu zaštitu. Osim načelnih odredbi Ustava, kojima se garantuje posebna zaštita porodice, žene i djeteta, kod nas su dječiji brakovi predmet zakonskog regulisanja. Porodični zakon (2007) je uvažio posebna prava djeteta u porodičnim odnosima kao tekovinu savremenog prava. Pošto je dijete subjekt prava i samosvjesna ličnost, njegova prava nijesu izvedena iz prava roditelja i ne zavise od njih. Brak ne može sklopiti lice koje nije navršilo 18 godina života, osim u izuzetnim slučajevima i pod uslovima koji su propisani

posebnim zakonom. Ispod 16 godina životne starosti, maloljetnom licu nije dozvoljen brak. Porodični zakon propisuje način na koji dijete koje je navršilo 10 godina života može slobodno i neposredno izraziti svoje mišljenje u svim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima i izražavanju svog mišljenja. Takođe, dijete može podnijeti tužbu u sporu za zaštitu svog prava. Nije rijedak slučaj da se kod Roma i Egipćana obavljaju vjerski brakovi; neophodno je naglasiti da iako je sklapanje vjerskog braka dozvoljeno po našim pozitivnim propisima, taj brak ne proizvodi porodično-pravne posljedice, pa se podrazumijeva da dijete koje se ne može vjenčati građanski to ne može po pravilu učiniti ni vjerskim sklapanjem braka. Dakle, brak maloljetnih lica ne može se sklopiti uz odsustvo volje. Prisustvom volje brak se može sklopiti samo u zakonom predviđenim slučajevima. Pravo na zaštitu djece ugrožene ugovorenim brakom sa ili bez njihove volje, ostvaruje se, po pravilu, u sudskom postupku. Na volju se ne može računati do navršenih 16 godina života maloljetnika/ce. Kada je potrebno neodložno osigurati zaštitu maloljetnoj djeci i osobama čija je poslovna sposobnost, a time i mogućnost samostalnog zastupanja i zaštite ograničena, Porodični zakon, izuzetno, dozvoljava i preduzimanje određenih porodičnopravnih mjera zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja ili postupaka koji nisu preduzeti u najboljem interesu djeteta – u upravnom postupku. Upravni postupak u kom se odlučuje o određivanju neke od mjera porodičnopravne zaštite koja je podobna da osigura privremenu zaštitu djeteta od zlostavljanja i zanemarivanja ili od porodičnog nasilja, centar za socijalni rad uvijek bi trebao da pokreće po službenoj dužnosti. Inicijativu za pokretanje postupka mogu da podnesu zdravstvene, vaspitne i obrazovne ustanove ili ustanove socijalne zaštite, pravosudni i drugi državni organi, udruženja i građani. Štaviše, pravo je i dužnost svih navedenih subjekata da obavijeste centar za socijalni rad o razlozima za zaštitu prava djeteta (Porodični zakon, čl. 354). Izdvajamo jedno od mogućih rješenja, a to je mjera preventivne zaštite djeteta u porodici, kao i sankcije za slučajeve težeg narušavanja prava djeteta vezanih za njegov razvoj u okrilju porodice. Organ starateljstva ima ovlašćenja opšteg nadzora nad vršenjem roditeljskog prava i u tom smislu zakonom je propisano njegovo pravo i obaveza da preduzme sve mjere pravne zaštite kada su ugrožena prava i najbolji interes djeteta. (Porodični zakon, čl. 82). Donošenjem Odluke o nadzoru nad vršenjem određuje se program nadzora i određuje lice koje će pratiti razvoj djeteta, kontrolišu se postupci roditelja, podnose se periodični izvještaji organu starateljstva i preduzimaju druge mjere u interesu djeteta. Porodični zakon predviđa i teže mjere u građanskom sudskom postupku kao što su: lišenje roditeljskog prava (Porodični zakon čl. 87) i ograničenje roditeljskog prava (Porodični zakon čl. 85) i slično. Osnov društvene (državne) reakcije u situacijama kada je ponašanje roditelja prema djetetu društveno neprihvatljivo, odnosno takvo da povređuje ličnost, prava i interese djeteta, Porodičnim zakonom definisan je kroz upotrebu pravnih standarda koji su zasnovani na određenim vrijednosnim pretpostavkama koje važe u jednom društvu: „nesavjesno vršenje prava ili dužnosti”, „zlo-upotreba prava” i „grubo zanemarivanje dužnosti“. Svako treba da prijavi krivič-

no djelo za koje se goni po službenoj dužnosti, a u kojim slučajevima neprijavlivanje krivičnog djela predstavlja krivično delo - određuje Krivični zakonik. Krivičnim zakonikom (2003)⁸ propisuje se zaštita čovjeka i drugih osnovnih društvenih vrijednosti. Ovaj propis predstavlja osnov i granice za određivanje krivičnih djela, propisivanje krivičnih sankcija i njihovu primjenu, u mjeri u kojoj je to nužno za suzbijanje tih djela. Krivični zakonikom se propisuju brojna krivična djela od kojih se izvjestan broj propisanih krivičnih djela može primijeniti i na problematiku o kojoj se govori u ovoj publikaciji. Krivična djela protiv braka i porodice sadržana u Glavi 19 Krivičnog Zakonika predstavljaju dodatnu zaštitu porodice i braka, obzirom da se primarna zaštita pruža porodičnim pravom. Krivično pravo koristi se sa krajnjom uzdržanošću i samo onda kada se krivičnopravna intervencija zaista ukazuje kao „ultima ratio” tj. u onim slučajevima kada druge vrste zaštite nijesu dovoljne. Što se tiče porodičnih odnosa, Krivično pravo se ograničava pretežno na zaštitu maloljetnih članova porodice, kao i onih članova porodice prema kojima se vrše teške povrede njihovih osnovnih prava kao što je slučaj kod nekih od krivičnih djela koja se primjenjuju u slučajevima gdje su radnje izvršenja proizvod ugrožavanja dječijih prava prilikom ugovaranja brakova ili vanbračnih zajednica kod pripadnika Roma i Egipćana. Krivična djela na štetu maloljetnih lica podrazumijevaju ona krivična djela čije žrtve (pasivni subjekti) mogu biti maloljetna lica. To su ona krivična djela kod kojih je maloljetstvo konstitutivni element bića krivičnog dela, ona kod kojih je maloljetstvo kvalifikatorna okolnost, kao i djela „opšteg karaktera” čija žrtva može biti maloljetno lice, i u vezi sa tim podrazumijevamo prije svega ona djela sadržana u Krivičnom zakoniku. U analizi pažnju usmjeravamo na krivična djela koja se primjenjuju u praksi u Crnoj Gori prilikom intervencija države kod saznanja o ugovorenom braku maloljetnog lica ili djeteta. Prava roditelja prema djeci, koja u zbiru nazivamo roditeljskim pravom, ispunjavaju svoju svrhu samo ako se vrše. Samo pravo podrazumijeva aktivan odnos. Ako se roditeljsko pravo ne vrši, ono ne ispunjava svoju svrhu i, stoga, takav odnos podliježe određenoj društvenoj intervenciji. U tom smislu društvena intervencija u dijelu primjene Krivičnog zakonika, kada je ova oblast u pitanju, ide u pravcu primjene sledećih krivičnih djela: Vanbračna zajednicu sa maloljetnikom (Čl. 216 KZCG) ovo krivično djelo našim zakonodavstvom čini punoljetno lice koje živi u vanbračnoj zajednici sa maloljetnim licem. Ovim se u suštini ne preduzima krivičnopravna intervencija u odnosu na zaštitu vanbračne zajednice, nego u odnosu na maloljetno lice, za koga se smatra da još uvijek nije dostiglo dovoljan stepen duševnog i tjelesnog integriteta. Takođe, ovim krivičnim djelom kazniće se i roditelj, usvojilac ili staralac koji maloljetniku omogući da živi u vanbračnoj zajednici sa drugim licem ili ga na to navede. Teži oblik ovog krivičnog djela je ako je djelo učinjeno silom, prijetnjom ili iz koristoljublja. Isključivanje odgovornosti za ovo krivično djelo, koje se vrlo često kvalifikuje u praksi, kod saznanja za “dječji, ugovoren brak” je činjenica ukoliko se brak već zaključi, tada se gonjenje neće preduzeti, a ako je preduzeto, obustaviće se. Najčešći problem predstavljaju situacije koje su vrlo česte kod romske i egip-

ćanske populacije da muškarac i žena maloljetnici zasnivaju vanbračnu zajednicu po ugovoru roditelja, pa se ne ostvaruje biće ovog krivičnog djela. Zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica – (čl. 219 KZCG) ova radnja predstavlja grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja. U stavu 2 inkriminišuća radnja je prinudjavanje maloljetnog lica na rad koji ne odgovara njegovom uzrastu ili na neke „druge“ radnje koje su za njega štetne. Ugovoren maloljetnički brak je, bez obzira na saglasnost maloljetnog lica, za njega štetan i ovim krivičnim djelom se pruža zaštita maloljetnicima, zato što nijesu dostigli dovoljan stepen tjelesne i duševne zrelosti. Vanbračna zajednica prije navršene 16-te godine života za njih je štetna i predstavlja prepreku za njihov pravilan razvoj, obrazovanje i drugo. Međutim, ovo krivično djelo kada je radnja izvršenja vezana za ugovoren, prisilan ili dječji brak, često se ne primjenjuje. Nasilje u porodici i porodičnoj zajednici – (čl. 220 KZCG) predstavlja medijski najviše praćenu oblast upravo zbog specifičnosti porodičnih odnosa. Ovo krivično djelo je i najčešće, jer se primjenom grubog nasilja narušava tjelesni integritet članova svoje porodice ili porodične zajednice. Krivično djelo – Trgovina ljudima - (Čl.444 KZCG) koje se veoma često u stručnim krugovima navodi kao alternativa za suzbijanje dječijih ranih i prisilnih brakova, propisuje radnju izvršenja na način ko silom ili prijetnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, povjerenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, radi dobijanja saglasnosti od lica koje ima kontrolu nad drugim licem: vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju prinudnog rada, dovođenja u položaj sluge, vršenja kriminalne djelatnosti, prostitucije ili prošjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dijela tijela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina, ukoliko je djelo učinjeno prema maloljetnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to djelo i kad nije upotrijebio silu, prijetnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja kaznom zatvora najmanje tri godine. Takođe, teži oblik propisan je i ako je nastupila teška tjelesna povreda nekog lica, smrt jednog ili više lica strogim zatvorskim kaznama. Obzirom da su se pri implementaciji u odnosu na ovaj fenomen, kod ovog krivičnog djela javili određeni problemi Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog Zakonika Crne Gore (2013), došlo je do izmjena koje pogoduju sprečavanju dječijih ranih i prisilnih brakova, dodavanjem riječi ropstva i ropstvu sličnog odnosa, kao i riječi “sklapanje” nedozvoljenog braka. Međutim autor smatra da se i pored ovih okolnosti neće puno promijeniti odnos prema ovom fenomenu, ukoliko ne bude ovaj termin proširen dodatnim opisom radnje izvršenja ili riječima: “ugovoren ili prisilan” brak. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (2010) predstavlja pravni akt kojim se propisuju prekršaji iz oblasti suzbijanja svih oblika fizičkog, psihičkog, ekonomskog, seksualnog nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Pitanje porodičnog nasilja je skoro globalni fenomen i nalazi se među prioritetima nekih međunarodnih organizacija. Nasilje u porodici dobija sve širi obim i obuhvata različite oblike povrjeđivanja fizičkog, seksualnog i

psihičkog integriteta članova porodice. Zakonom se insistira na zaštiti žrtava nasilja u prekršajnom postupku, na efikasnoj primjeni zaštitnih mjera kao vrste prekršajnih sankcija, dok će se socijalna zaštita pružati u skladu sa zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti. Norme koje se u Zakonu odnose na socijalnu i dječiju zaštitu su upućujuće i dispozitivne prirode, tj. ovim normama se ustanovama socijalne i dječije zaštite ne nameću nove obaveze. Dakle, žrtve nasilja u porodici svoja prava iz socijalne zaštite ostvaruju u skladu sa Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti. Ovaj zakon danas predstavlja vrlo efikasan mehanizam za predupređenje i prevenciju kroz represiju fenomena dječijih i ugovorenih brakova. Proces zaštite djece od ugovorenih brakova zahtijeva multidisciplinarni i intersektorski pristup. Od ključne je važnosti da svi učesnici u tom procesu imaju zajedničko poimanje i jedinstven stav u odnosu na pojavu ugovorenih dječijih brakova prisilnog karaktera kod djece. Uostalom, sistem socijalne zaštite, preko organa starateljstva, u krivičnoprocesnom sistemu zaštite oštećenih maloljetnih lica ima izuzetno značajnu ulogu. Ostali sistemi, prije svega školski obrazovni, udruženja građana, savjetovališta i drugi imaju veoma značajno mjesto u preventivnim aktivnostima, odnosno kao subjekti koji mogu rano da otkriju slučajeve ugovorenih dječijih brakova prisilnog karaktera i da ih prijave centru za socijalni rad, a u slučaju sumnje na krivično djelo nadležnom javnom tužilaštvu, odnosno policiji. U fazi kada centar za socijalni rad i ostale službe vrše procjenu statusa maloljetnog lica i njegovog aktuelnog stanja, predstavnici ovih sistema su značajni saradnici na prikupljanju saznanja, bilo da je riječ o davanju usmenih informacija saradnicima centra za socijalni rad ili pisanih izvještaja o maloljetnom licu.

EMPIRIJSKI ZABRINJAVAJUĆI REZULTATI

U Crnoj Gori prema poslednjem popisu stanovništva iz 2011. godine živi 8.305 pripadnika/ca romske i egipćanske manjine, od čega muškarci čine 51,12%, a žene 48,88%. Istraživanjem je obuhvaćeno 643 ispitanika/ce (323 žene i 320 muškaraca). Istraživanje je sprovedeno u Nikšiću, Podgorici, Beranama i Ulcinju u kojima ukupno živi 6535 pripadnika/ca romske i egipćanske nacionalnosti. U procesu obuhvata uzorka vodilo se računa i o regionalnoj zastupljenosti svih djelova Crne Gore. Dakle, veličina uzorka iznosi 9,8% što je vrlo reprezentativno, tim više ako je generalizacija za ovaj tip istraživanja relevantna na uzorcima koji su veći od 5%. Podaci u istraživanju su prikupljeni putem ankete koja se sastojala od 37 pitanja. Pitanja su bila zatvorenog, poluzatvorenog i otvorenog tipa. Sam postupak anketiranja sproveden je odvojeno za žene i muškarce. Ovakav metodološki pristup bio je opravdan, može se reći i neophodan, prvenstveno zbog vrlo osjetljive pa i delikatne ispitivane tematike i problematike. Imajući u vidu tradicionalnu zatvorenost, nisku obrazovanost i neizvjesnu situiranost romske i egipćanske zajednice, valjanost odgovora, odnosno ukupnog istraživanja ne bi bila zadovoljavajuća da se u postupku sprovođenja ankete nije

garantovala potpuna diskrecija svakog ispitanika. Pored pola, uzorak je stratifikovan i prema kriterijumu bračnog stanja ispitanika/ca, (oženjen/neoženjen, udata/neudata) s ciljem da se pokuša utvrditi postojanje statistički značajne razlike po navedenom kriterijumu u odnosu na shvatanje suštine ugovorenog braka, u odnosu na proces ulaska u takav oblik bračne zajednice, u odnosu na stav ispitanika/ca prema tradicionalizmu i običajima, kao i prema nasilju koje je sastavni dio tradicionalnog odnosa prema ženi u romskoj i egipćanskoj zajednici koja se upravo kroz tradicionalizam zatvara u odnosu na druge etničke zajednice sa kojima egzistira na teritoriji Crne Gore. Shodno predmetu, problemu i osnovnom cilju istraživanja, podaci su podvrgnuti statističkim procedurama grupisanja po svim modalitetima i pitanjima. Kontrolisana je tačnost unosa prije statističke obrade. Podaci su obrađeni pod matematičko-statističkom programu SPSS ver. 17. Originalni tj. sirovi podaci su pohranjeni fizički i elektronski, po potrebi mogu se dobiti na uvid. **Istraživanjem su dobijeni rezultati:** Distribucija po polu kada je u pitanju nacionalnost izgleda ovako: najveći procenat ispitanika je romske 59,1% i egipćanske nacionalnosti 37,2%. Dok je distribucija po pitanju nacionalnosti kada su u pitanju žene sledeća: 65,3% ispitanica je romske, dok je 26,3% ispitanica egipćanske nacionalnosti. Kada su u pitanju godine starosti ispitanika, struktura starosnih kohorti je sledeća: do 18 godina starosti obuhvaćeno je 17,8% ispitanika, u okviru kohorte od 19 do 20 godina imamo 16,6% ispitanika, u okviru kohorte od 21 do 30 godina starosti imamo 34,1% ispitanika, u kohorti od 31 do 40 godina starosti imamo 14,7% ispitanika, u okviru kohorte od 41 do 50 godina imamo 10,3% ispitanika, a sa 50 i više godina obuhvaćeno je 6,6% ispitanika. Kada su u pitanju godine starosti ispitanica statistička slika je sledeća: do 18 godina imamo 24,5% ispitanica, u okviru kohorte od 19 do 20 godina imamo 8% ispitanica, u okviru kohorte od 21 do 30 godina starosti imamo 22,6% ispitanica, u kohorti od 31 do 40 godina starosti imamo 18,9% ispitanica, u okviru kohorte od 41 do 50 godina imamo 15,8% ispitanica, a sa 50 i više godina obuhvaćeno je 10,2% ispitanica. Najveći broj ispitanika ima završenu samo osnovnu školu i to njih 39,4%, srednju 9,1%, dok završenu višu i visoku školu ima 0,6% ispitanika. Ono što je indikativno jeste činjenica da je visok procenat ispitanika bez škole, njih 32,5%, a ako se tome kumulativno doda i 18,4% onih ispitanika koji imaju samo završenih od 3 do 7 razreda osnovne škole, onda se dobija potpunija slika o stepenu neobrazovanosti ove populacije. Upravo je nizak stepen obrazovanosti najpogodnije tlo za postojanje tradicionalizma i vitalnost običajnih elemenata koji se odnose na proces sklapanja braka, naročito onih koji se tiču djevojčica i žena, a koji čine osnovu njihove rodne neravnopravnosti. Statistička slika o nivou obrazovanja ispitanica govori u prilog činjenici o obrazovnoj deprivaciji naročito žena i djevojčica u okviru romske i egipćanske zajednice. Samo 18% ispitanica ima završenu osnovnu školu. Naime, 53,9% ispitanica nema ni jedan stepen formalnog obrazovanja, dok njih 21,7% ima završeno od 4 do 7 razreda osnovne škole. Pohadanje samo nekoliko razreda osnovne škole u formalnom smislu ne znače ništa, možemo samo da pretpostavimo da su ispitanici i ispitanice koji imaju 4

ili 7 završenih razreda osnovne škole samo funkcionalno opismenjeni, pa je samim tim njihova konkurentnost na tržištu rada svedena na minimum. Statistička slika je povoljnija kada je riječ o obrazovnom nivou ispitanica koje su neudate (u ukupnom uzorku ih je 71 ili 22%). U okviru ovog dijela uzorka njih 11,3% je završilo, dok njih 2,8% još uvijek pohađa srednju školu. Procenat udatih ispitanica bez škole koji iznosi 53,9% je značajno veći od procenta koji se odnosi na neudate ispitanice istog obrazovnog nivoa (35,2%). Ono što je sociološki naročito interesantno jeste podatak da je već u periodu prije navršenih 18 godina (trenutak punoljetstva) 42,9% ispitanika stupilo u brak (u periodu od 13 do 17 godine starosti). Od 18 do 20 godine starosti u brak je stupilo 36,4% ispitanika. Dok je sa 28 ili 32 godine života u brak stupilo 1,5% ispitanika. Kod ispitanica distribucija odgovora na pitanje: Sa koliko ste godina stupili u bračnu zajednicu? je sledeća: Naime, do navršenih 18 godina starosti u brak je stupilo čak 72,4% ispitanica (u period od 12 do 17 godina starosti). Ovaj podatak potvrđuje hipotezu da u okviru romske i egipćanke etničke zajednice maloljetnički brakovi nijesu slučajnost, već ustaljeni model ponašanja koji izaziva čitav niz dalekosežnih posljedica, naročito po romske i egipćanske djevojčice i žene. Postojanje tradicionalističkih i patrijarhalnih matrica ponašanja u okviru ove dimenzije života romske i egipćanske zajednice potvrđuju i sljedeći podaci. Naime, ispitanici ističu da u 59,1% slučajeva odluku o sklapanju braka donose roditelji, šira porodica i staro vijeće. Sva ova tri segmenta romske i egipćanske zajednice su međusobno značajno povezana i njihove potrebe i interesi se poklapaju što i determiniše stepen njihove zatvorenosti. I ispitanice, odnosno njih 52%, ističu da one same ne biraju ni partnera, kao ni trenutak kada će ući u brak, već da u njihovo ime to čine roditelji, šira porodica i staro vijeće. I pored činjenice što su i ispitanici i ispitanice u skoro 60% slučajeva istakli da odluku o sklapanju braka ne donose oni samostalno, već to čini njihova porodica i šira zajednica, na pitanje: Da li je postojala neka vrsta prinude kad ste stupali u brak? 79,6% ispitanika i 63,7% ispitanica je odgovorilo negativno. Živjeći u krugu siromaštva i neobrazovanosti mladići i djevojke jednostavno odluku roditelja da stupe u brak mimo svoje volje i ne smatraju vidom prisile, to je za njih samo još jedan ustaljeni model ponašanja koji se generacijama prenosi i koji treba poštovati. Oni ispitanici i ispitanice koji su prepoznali određene oblike prinude u procesu sklapanja braka to pravdaju: moranjem, poslušnošću, tradicijom, običajem, kao i obavezom koja proističe iz duga za preuzeti novac pri kupovini djevojke. Ispitanici, i muškarci i žene već u odgovorima na naredna pitanja negiraju svoju samostalnost i slobodu u donošenju odluke sa kim i kada treba stupiti u brak. Naime, na pitanje: Koliko ste se dugo poznavali sa partnerom prije stupanja u brak? 40,8% ispitanika je odgovorilo da je svoju buduću suprugu poznavalo mjesec ili manje od mjesec dana, dok njih 31,6% nije ni poznavalo buduću suprugu prije braka. S druge strane, 18,3% ispitanica je poznavalo svog budućeg supruga mjesec ili manje od mjesec, dok čak njih 44,2% do sklapanja braka nije ni poznavalo svog budućeg supruga. Ovaj podatak takođe potvrđuje tezu da u okviru romske i egipćanske etničke zajednice postoje ugovoreni brakovi, brakovi koji se organi-

zuju mimo volje i muškarca koji treba da uđu u bračnu zajednicu, a naročito mimo volje žene koja se udaje. Međutim, situacija oko ugovorenih brakova dobija na složenosti ako se uzme u obzir činjenica da nije riječ samo o ugovoru, već da se u procesu ugovaranja braka kao veoma značajan javlja ekonomski momenat – kupovina mlade. Ova ekonomska dimenzija naročito je značajna u društvenim zajednicama kao što su romska i egipćanska, koje se permanentno suočavaju sa ekstremnim siromaštvom. Svota novca koja se izdvaja za mladu prilikom ugovaranja braka se po mišljenju ispitanika/ca kreće u sledećim rasponima: od 200 do 1000 eura 10,2%, od 2000 do 3000 eura 35,7%, od 3000 do 4000 eura 31,1% i preko 4000 eura 25,3%. Evidentno je da prilikom ugovaranja braka postoji običaj kupovine mlade. Ono što je sociološki interesantno i što govori u prilog činjenici o marginalnom i neravnopravnom položaju žene u okviru romske i egipćanske zajednice jeste činjenica da se za određenu svotu novca dobija mlada, ali i postavlja jedan veoma važan uslov - da djevojka mora biti djevica. Negativne posljedice ugovorenih brakova naročito prepoznaju ispitanice: u 50% slučajeva one ističu da je ugovoren brak loš po njih, da se u ugovorenom braku žene suočavaju sa nasiljem, da u ugovorenom braku nema ljubavi, da je ugovoreni brak nešto strašno, da je to u stvari prinudni rad za ženu, da se u ugovorenom braku žena ne poštuje, da ona nema nikakva prava. S druge strane, samo je 3,8% ispitanika eksplicitno ugovoreni brak definisalo kao nešto što je loše i da u ugovorenom braku nema ljubavi. Njih 1,9% smatra da je ugovoreni brak bolji od ostalih bračnih zajednica, odnosno ispitanici su istakli da je ugovoreni brak sigurniji, pa njih 3,1% o ugovorenim brakovima misli sve najbolje. Samo je 1 ispitanik (0,3%) konstatovao da takve brakove treba ukinuti.

ZAKLJUČAK

Ugovoreni dječji brakovi predstavljaju najdrastičniji oblik kršenja dječjih prava kojima se mladim djevojkama uskraćuje pravo na slobodu izbora, pravo na život bez diskriminacije, pravo na rad, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu. Dosadašnja malobrojna istraživanja ove pojave potvrdila su da dječji ugovoreni brakovi u romskoj i egipćanskoj zajednici predstavljaju i dalje veliki problem, posebno za djevojčice, jer ih dovodi do socijalne isključenosti, napuštanja škole i ostajanja bez mogućnosti spoznavanja i razvijanja sposobnosti i kreiranja vlastite budućnosti, te su prisiljene prepustiti se životu koji su za njih odredili njihovi roditelji, uglavnom muški članovi porodice, koji imaju kontrolu i moć. Ženski članovi porodice su nedovoljno osnažene da se bore za svoja prava i prava svojih kćerki. Ovaj negativni aspekt tradicije predstavlja problem koji se od strane državnih organa još uvijek ne tretira na način koji bi zaustavio kršenje ženskih i dječjih prava a istražni organi još uvijek zbog zakonodavnih smetnji i ne primjene propisa nijesu u stanju da zaustave moderno ropstvo pripadnica ove zajednice. Kriminalistički pristup otežan je homogenošću zajednice u kojima žive najčešće Romi, koji su izolovani i žive na marginama društva. Primar-

nom socijalizacijom, u koju su upleteni kroz tradiciju i običaje, mladići i djevojke romske i egipćanske zajednice se "programiraju" za buduće uloge i obaveze koje im stariji nameću. I mladići i djevojke skoro po principu automatizma prihvataju odluke svojih roditelja i šire zajednice. Oni te odluke i ne preispituju. To se može zaključiti po čitavom nizu ambivalentnih odgovora, odgovora koji sami sebe isključuju i negiraju u oblasti koju smo istraživali.

LITERATURA

- Aleksandar B Ivanović i Aleksandar R Ivanović, Kriminalističke procedure, Policijska akademija Danilovgrad, 2013.
- Božidar Banović, Obezbjedenje dokaza u kriminalističkoj obradi; VŠUP, Beograd 2005.
- Vladimir Krivokapić, Kriminalistička taktika, VŠUP, Beograd, 2003.
- Vlastimir Mitrović i Ljubinka Stupar., Kriminalistika tehnika, VŠUP, Zemun, 2002.
- Dragan Jovašević, Krivično pravo- Opšti deo, Pravni fakultet Niš, 2012.
- Zoran Stojanović, Komenar krivičnog zakonika, OSCE, Podgorica, 2010.
- Mićo Bošković, Kriminalistička operativa I, VŠUP, Beograd, 2002.
- Fana Delija, Slavko Milić i dr., Ugovoren brak jači od zakona, CRI Nikšić, MLJMP, USA Embassy Podgorica, 2014.
- Slavko Milić, Fana Delija i dr., Nasilje u porodici u RE zajednici, CRI Nikšić, MLJMP, 2014.
- Zakon o postupnju prema maloljetnicima u krivičnom postupku (Službeni list CG 64/2011).
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. (Službeni list CG 46/10)
- Krivični zakonik (Službeni list 40/2008)
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika (Službeni list CG 40/2013)
- Porodični zakon (Službeni list CG 1/2007)
- Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici - Službeni list- Međunarodni ugovori, broj 4/2013.

ARRANGED MARRIAGE WITH CHILDREN ROMA AND EGYPTIANS COMMON LAW LARGER THAN THE LAW

Summary

Every year the hundreds of girls and boys from the population of Roma and Egyptians in the Western Balkans and Europe are the subject of arranged child

marriages. Although slavery was abolished in the mid 19th century, it is in the 21st century restored, despite the strict prohibitions and in front of the eyes of all state bodies, thus as a result fostering the impression in these communities that arranged marriage is stronger than the law. A significant number of professionals and experts in the fields of law, social services, child protection and the police departments, despite the established legal mechanisms can not stop the negative trend of buying and selling of young girls against their will. A number of professionals clearly indicate that this is a custom, which for decades threatens basic human rights and denies safe childhood to young girls. Professional and scientific public unfortunately does not deal with this phenomenon and rarely recognizes it. Children's early and forced marriages have the characteristics of the most brutal violations of children's rights. This occurrence originates from the earliest period of human society, which is maintained until today, only changing its forms of manifestation. Today this phenomenon in Montenegro, Serbia, Bosnia and Herzegovina and beyond, is present mostly among the members of Roma population. Due to the alarming scale and unpredictability of consequences it can cause, child marriages within this community must be prevented as soon as possible. With this ethnic group, the additional difficulties are numerous other phenomenon that prevent the possibility of free choice, economic and social independence, increasing the social exclusion of the child. The growth in numbers of arranged child marriages is impacted by the high level of poverty, patriarchy, poor education and illiteracy, the impact of powerful social changes and the lack of interest by competent authorities, and these are just some of the reasons why in the traditional sense this phenomenon continues to exist until today. The number of child marriages is difficult to accurately statistically measure, monitor and control, and it is even more difficult to prevent, because it is usually the case within closed ethnic communities, whose members are living at the very edge of existence.

Keywords: arranged marriages, human rights, Roma and Egyptians.

САВРЕМЕНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У ПРАВНОЈ ЗАШТИТИ ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Сѝручни раг

UDK 343.85:343.62

Милица Станковић¹,

масѝер љрава, и сѝуденѝ докѝорских академских сѝудија на Правном факулѝеѝу Универзиѝеѝа у Нишу

Александар Михајловић²,

диѝломирани љравник, сѝуденѝ масѝер сѝудија на Правном факулѝеѝу Универзиѝеѝа у Нишу

Сажетак: *Насиље у љородици љриѝада оним изучаваним љојавама које, иако на љрви љоѝлед осѝављају мало љросѝора за недоумице, заѝраво љредсѝављају љоље консѝанѝних сукоба, различѝѝих ѝеориѝских, исѝраживачких и љраѝмаѝичних љрисиѝуѝа. Дуѝо се смаѝрало да је насиље у љородици љриваѝна сѝвар, добро чувана „љородична ѝајна“, далеко од друѝѝвених сазнања. Међуѝим, љоследњих деценија чују се „ваѝаји“ жрѝава за љружање љравне љомоћи и ѝихову заѝѝиѝу од насиља у љородици. Циљ овоѝ рада је да се накондаѝоѝ љриказа љосѝојеђе љравне заѝѝиѝе, укаже на нове сеѝменеѝе у сѝречавању насиља у љородици и заѝѝиѝе жрѝиве и ѝених љрава, у чијем ценѝѝру је усклађена, координисана акција свих механизма заѝѝиѝе, доношењем леѝислаѝиве de lege ferenda. Кривичнољравна заѝѝиѝа жрѝивама насиља у љородици љружа се инкриминисањем кривичноѝ дела насиља у љородици, и инкриминисањем убисѝива члана љородице, коѝи је љреѝходно злосѝављан, као облика ѝешкоѝ убисѝива у Кривичном законуку Реѝублике Срдије.*

Збоѝ изузеѝно велике расѝросѝрањеносѝи насиља у љородици, ѝеѝових сѝеѝифичних узрока и разорних љоследица, намера законодавца је била да љружи и шири облик заѝѝиѝе љородици, љуѝем љородичнољравних одредби, као вида љрађанскољравне заѝѝиѝе. Такође, даѝ је и љриказ најзначајних одредби Конвенције Савеѝа Евроѝе о сѝречавању и борби љроѝив насиља

¹ milicamici.stankovic@gmail.com

² aleksandarmihajlovic91@yahoo.com

над женама и насиља у породици, коју је наша држава раификовала, и која је 1. августа 2014. године ступила на снагу. Њоме се посебно дефинише насиље у породици, и тиме указује на његову посебност и велику друштвену опасност. У раду је даћа и анализа значаја мере - одвртавања психосоцијалном шрећману учинилаца насиља, ради оћклањања узрока насилничкој онашања, која се у случајевима примене начела оћоршуншеша може изрећи учиниоцу, а која је у нашем праву уведена Законом о кривичном псћујуку из 2011. године.

Кључне речи: насиље у породици, кривично дело, Кривични законик, Породични закон, Конвенција, психосоцијални шрећман учинилаца.

ДВЕ МОДЕЛА СУДСКЕ ЗАШТИТЕ ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Када се данас посматра насиље у породици, приметно је, да је наша држава направила значајне кораке, и кроз низ законских решења указала на то да овај вид криминалитета, који је дуго времена био обавијен „велом тајне“, заправо представља сложену друштвену појаву. Због изузетне друштвене опасности и распрострањености насиља у породици, које се и даље споро утужује, још теже доказује, настала је потреба за садејством судова у отклањању последица овог облика понашања (Костић, 2014: 247). Кривичноправна заштита од насиља у породици пружа се у домаћем законодавству инкриминацијом кривичног дела насиље у породици (члан 194) у Кривичном Законику Републике Србије и кривичног дела тешког убиства члана своје породице који је претходно злостављан у члану 114 тачка 10 Кривичном законнику Републике Србије. Грађанскоправна заштита од насиља у породици пружена је прописивањем поступка и мера за заштиту од насиља у породици у Породичном закону Републике Србије.

КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ ИЗ ЧЛАНА 194. КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА

Одредбом члана 194 Кривичног Законика предвиђено је пет облика кривичног дела насиља у породици.

Приликом одређења првог облика, законодавац се послужио последичном радњом, која се манифестује у угрожавању спокојства, телесног интегритета и душевног стања. Кад је реч о последицама овог дела, појам телесног интегритета није споран. Спокојство означава, по правилу, осећање физичке или психичке несигурности, непостојање узнемиравања од стране неког лица, уверење да не прети никаква опасност. Међутим, није јасно шта је законодавац мислио под душевним стањем, као „душевни мир“, односно непостојање страха, несигурности, узбуђења исл.

Предвиђено је да се ово дело врши применом насиља, претњом да ће се напасти на живот и тело и дрско и безобзирно понашање. Појам насиља треба узети у значењу примене принуде, односно онако како је оно одређено код кривичног дела принуде, а претњу у општем значењу. Дрско понашање је оно којим се крше елементарна правила културног и уобичајеног понашања, којим се према другом испољава игнорисање, вређање, спремност за физички обрачун, па чак и неки облик претње нападом на телесни интегритет. Безобзирно понашање је испољавање крајњег непоштовања неког лица, његово психичко или физичко малтретирање, исл (Лазаревић, 2011: 660-661). За извршење овог дела потребан је умишљај. За овај облик дела запрећена је казна затвора од три месеца до три година.

Законодавац је као пасивног субјекта овог кривичног дела одредио члана породице. Чланом 112 ст. 28 Кривичног законика одређено је да се чланом породице сматрају: супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храњеник, али и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете, или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живели у истом породичном домаћинству.

Поједини аутори сматрају да појам „члан породице“ не треба код овог кривичног дела дефинисати тако широко, уколико ова лица не живе у заједничком домаћинству са учиниоцем дела (Лазаревић, 2011: 661). Оваквом схватању законодавца и појединим кривичноправним теоретичарима може се упутити оправдана критика. Наиме, насиље између бивших партнера не престаје исељењем супруге из заједничког домаћинства. Напротив, оно често достиже своју кулминацију у тренуцима одвојености бивших партнера, јер учинилац, изгубивши свој „предмет“ доминације и желећи да је врати по сваку цену, примењује психичко и физичко насиље. Иста аналогја се може повући и за заједничку децу и родитеље бивших супружника (Димовски, 2014: 158). Такође, оваквим одређењем, пружена је и заштита лицима која се налазе у партнерској или емоционалној вези, иако не живе заједно, јер насиље, нарочито када један од партнера одлучи да прекине сексуалну или емоционалну везу, није реткост.

Други облик овог кривичног дела постоји ако је уз извршење основног кривичног дела коришћено оружје, опасно оруђе или средство подобно да тело тешко повреди, или здравље тешко наруши. За постојање овог облика дела, потребно је да се оно врши с умишљајем. За овај облик дела законодавац је, имајући у виду већи степен друштвене опасности, прописао казну затвора од шест месеци до пет година.

Трећи облик овог дела постоји, ако је извршење дела насиља у породици (става 1) имало за последицу наношење тешке телесне повреде, или тешко нарушење здравља члана породице, или ако је извршено према малолетнику, а малолетно лице је онај члан породице који у време извршења дела није

напунио 18 година. За извршење овог дела, у односу на последицу, потребан је нехат, а у односу на пасивног субјекта умишљај. За овај облик дела запрећена је казна затвора у трајању од две до десет година.

Четврти, и најтежи облик овог дела постоји ако је услед извршења дела наступила смрт члана породице, при чему је потребно да је учинилац поступио с нехатом, и за који је запрећена казна затвора од три до петнаест година.

Пети облик овог кривичног дела постоји у случају кршења мере заштите од насиља у породици, коју му је суд одредио, у складу са законом. Мере заштите од насиља у породици предвиђене су чланом 198 ставом 2 Породичног закона Републике Србије. За овај облик дела предвиђена је казна затвора од три месеца до три године и новчана казна.

ТЕШКО УБИСТВО ЧЛАНА СВОЈЕ ПОРОДИЦЕ КОЈИ ЈЕ ПРЕТХОДНО ЗЛОСТАВЉАН ИЗ ЧЛАНА 114 ТАЧКА 10 КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА

Наиме, морамо указати и на још једну новину коју је унео законодавац у Кривични законик Републике Србије. Законодавац је унео нов облик тешког убиства - убиство члана своје породице који је претходно злостављан. Одредба гласи „затвором најмање десет година или затвором од тридесет до четрдесет година казниће се ко лиши живота члана породице који је претходно злостављан“. За овај облик тешког убиства потребне су две квалификаторне околности: пасивни субјект и начин извршења. Појам породице треба узети у оном значењу које јој је дато у члану 112 тачка 28 Кривичног Законика. Када је реч о другој квалификаторној околности потребно је да је убиства претходило злостављање пасивног субјекта. Злостављање треба схватити као доношење физичких или психичких патњи. Овакво решење законодавац је преузео из Кривичног Законика Републике Српске, у коме је оно предвиђено као најтежи облик насиља у породици, а у нашем праву је предвиђено као облик тешког убиства.

Подразумева се да је сама инкриминација већ препорука органима кривичног гоњења да покажу занимање за постојање ове околности, и истраже њено постојање, кад год се догоди убиство у оквиру породице. Међутим, овде се као споран јавља пре свега појам „претходно злостављање“, који временски период он обухвата, да ли то значи да нпр. убиство члана породице које би било извршено после значајне временске дистанце шест месеци или годину дана, па чак и да је раније било злостављања, не би се могло квалификовати као ово дело (Јовановић, 2010: 247), или се пак квалификаторне околности овог кривичног дела односе на личност учинилаца, њихову безобзирност и безосећајност. Неминовно је да ће у будућности бити потребне одређене смернице у погледу одређења овог облика тешког убиства и можда и размишљања да се оно инкриминише у оквиру кривичног дела насиља у породици.

ЗАШТИТА ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ У ПОРОДИЧНОМ ЗАКОНУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

У циљу пружања шире заштите „породици“ од насиља, урађен је и помак на плану грађанског законодавства, те је оно добило посебно место у Породичном закону Републике Србије (Поњавић, 2007: 386).

У смислу овог закона појам „насиља у породици“ подразумева понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље, или спокојство другог члана породице. Поред овога, у закону су подбројана и понашања која доводе до настанка наведених последица, и то: наношење или покушај наношења телесне повреде; изазивање страха претњом убиства или наношењем телесне повреде члану породици или њему блиском лицу; присиљавање на сексуални однос; навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем; ограничавање слободе кретања или комуницирања с трећим лицима; вређање као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање.

Посматрајући именоване облике насиља у породици, суд има сложен задатак, јер треба не само да утврди да ли је конкретна радња и заиста предузета, већ и да оцени да ли се предузета радња, односно понашање може сматрати дрским, безобзирним и злонамерним понашањем, с обзиром на то у чему се радња огледа, односно понашање састоји, шта је циљ радње и какве је непосредне последице изазвала, у односу на лице које тврди, или за које се тврди да је жртва насиља. Суд мора ове појмове што је више могуће објективизирати, узимајући у обзир просечног човека (Поњавић, 2007: 386).

Титулари права на заштиту од насиља у породици сматрају се чланови породице, и то: супружници или бивши супружници; деца, родитељи и остали крвни сродници; лица у тазбинском или адоптивном сродству; лица која везује хранитељство; лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству; ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери; лица која су међусобно била, или су још увек у емотивној или сексуалној вези; лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живели у истом породичном домаћинству. Приликом одређивања титулара права на породичну заштиту од насиља у породици, законодавац је настојао да омогући заштиту не само особама које повезује класичан породичан однос, већ и лицима која се налазе у другим облицима партнерских односа, као што су односи засновани на емотивној или сексуалној вези. При томе, теоретичари указују на тешкоће у доказивању емотивне или сексуалне везе, односно другог личног односа на који се позива особа која тражи заштиту од насиља.

Породичним законом прописане су и мере заштите од насиља у породици, које суд може одредити против члана породице који врши насиље. Суд може одредити једну или више мера заштите према насилнику или жртви,

у зависности које мере у конкретном случају сматра сврсисходним. То су следеће мере: издавање налога за исељење из породичног стана или куће, без обзира на право својине, односно закупа непокретности; издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине, односно закупа непокретности; забрана прилажења члану породице на одређеној удаљености; забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице; забрана даљег узнемиравања члана породице. Мере заштите од насиља у породици су ограниченог трајања, трају највише годину дана, с могућношћу продужења, све док не престану разлози због којих је мера одређена. Мера може престати и пре истека времена на које је одређена, ако престану разлози због којих је била одређена.

Такође, регулисан је и поступак у спору за заштиту од насиља у породици, који је по својој правној природи парнични поступак. У овом спору месно је надлежан, поред суда опште месне надлежности, и суд на чијем подручју има пребивалиште, односно боравиште члан породице према коме је насиље извршено. Поступак се покреће тужбом. Тужбу за одређивање мере заштите од насиља у породици, као и за продужење мере заштите од насиља у породици, могу поднети: члан породице према коме је насиље извршено, његов законски заступник, јавни тужилац и орган старатељства. Тужбу за престанак мере заштите од насиља у породици може поднети члан породице против кога је мера одређена.

Поступак у спору за заштиту од насиља у породици је нарочито хитан. Прво рочиште заказује се у року од 8 дана од дана када је тужба примљена у суду. Другостепени суд је дужан да донесе одлуку у року од 15 дана од дана када му је достављена жалба. Уколико орган старатељства није покренуо поступак у спору за заштиту од насиља у породици, суд може затражити да орган старатељства пружи помоћ у прибављању потребних доказа и да изнесе своје мишљење о сврсисходности тражене мере. У спору за заштиту од насиља у породици суд није везан границама тужбеног захтева. Суд може одредити и меру заштите од насиља у породици која није тражена, ако оцени да се таквом мером најбоље постиже заштита.

Нарочити напредак у погледу остваривања заштите жртава од насиља у породици остварен је одредбама Породичног закона, којим се по први пут прописује обавеза вођења евиденције и формирање документације о насиљу у породици.

Породични закон предвиђа, и да је суд дужан да пресуду у спору за заштиту од насиља у породици одмах достави, како органу старатељства на чијој територији има пребивалиште, односно боравиште члан породице против кога је мера заштита од насиља у породици изречена, тако и органу старатељства на чијој територији има пребивалиште односно боравиште члан породице против кога је мера заштите одређена. Жалба не задржава извршење пресуде о одређивању или продужењу мере заштите од насиља у породици.

КОНВЕНЦИЈА О СПРЕЧАВАЊУ И БОРБИ ПРОТИВ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА И НАСИЉА У ПОРОДИЦИ - ИСТАНБУЛСКА КОНВЕНЦИЈА

Сведоци смо пораста насиља у породици како у свету, тако и код нас, које подрива основне вредности на којима Савет Европе почива. Због тога је Савет Европе предузео низ корака, доношењем препорука које, иако немају обавезујући карактер, изражавају став држава чланица на питања која се односе на спречавање насиља у породици. Такође Савет Европе је спровео и кампању „Стоп насиљу над женама у породици“ (Council of Europe campaign: Stop domestic violence against women, 2006). Међутим, препоруке које је Савет Европе усвојио представљају тзв. soft law, јер садрже само смернице које треба да примењују законодавци држава чланица, при доношењу националне регулативе на националном нивоу. Како то није било довољно, Савет Европе је 11. маја 2011. године усвојио и један правнообавезујући акт, Конвенцију о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, која по први пут насиље у породици раздваја и одређује одвојено од насиља над женама, те се на овај начин и истиче његова посебност и опасност. Конвенција је отворена за потписивање у мају месецу у Истанбулу, и из тог разлога је добила назив Истанбулска конвенција.

Конвенцију о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици Република Србија је потписала у априлу 2012. године, ратификовала 31. октобра 2013. године, а која је ступила је на снагу 1. августа 2014. године

Као кључни циљеви у члану 1 Конвенције издвојени су: заштита жена од свих видова насиља и спречавање и процесуирање насиља над женама и насиља у породици, допринос сузбијању свих облика дискриминације над женама и промовисање суштинске једнакости између жена и мушкараца, укључујући и оснаживање жена; израда свеобухватног оквира, политика и мера заштите и помоћи свим жртвама насиља над женама и насиља у породици, унапређење међународне сарадње у погледу елиминисања насиља над женама и насиља у породици, пружање подршке и помоћи организацијама и органима унутрашњих послова у делотворној сарадњи, а усмереној ка изградњи свеобухватног приступа елиминисању насиља над женама и насиља у породици. Нарочито се у Конвенцији истиче да се култура, обичаји, религија, традиција, односно тзв. част, не сматрају оправдањем за било које дело насиља у породици, и указује се на значај промовисања односно спровођења редовних кампања, у циљу подизања свести разумевања шире јавности о различитим видовима насиља у породици. Поред дефинисања насиља над женама у члану 3а, у наведеном члану 3б Конвенције, „насиље у породици“ се дефинише као свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља, до којег дође у породици или домаћинству, односно између бивших односно садашњих супружника, односно партнера, независно од тога да ли учинилац дели, или је делио домаћинство са

жртвом. Такође је предвиђено да се прикупљени и обрађени статистички подаци учине доступним јавности, подизање свести о насиљу у породици, организовање едукативних програма о једнакости жена и мушкараца, о нестеротипним родним улогама, ненасилном решавању сукоба у партнерским односима, организовање професионалне обуке за надлежне стручњаке, који се баве жртвама насиља, организовање превентивних програма и рада са учиниоцима, постојање довољног броја сигурних кућа за смештај жртава, нарочито када су у питању жене и деца, успостављања нон стоп СОС бесплатне линије, и постојање низа грађанскоправних мера. (члан 13-18).

Чланом 33-39 Конвенције прописна је и обавеза држава чланица да предузму низ мера ради инкриминисања дела: генитално сакаћење жена, принудни брак и намамљивање на принудни брак детета, односно одраслог лица, принудни абортус и принудна стерилизација, сексуално узнемиравање, прогањање, психичко и физичко насиље, као и инкриминисање покушаја, помагања и подстрекивања на извршење наведених кривичних дела. Такође, Конвенцијом је предвиђено да ће државе чланице предузети и све законодавне и друге мере да према учиниоцима наведених кривичних дела буде примењена адекватна кривична санкција, која је делотворна, сразмерна и одвраћа учиниоце од вршења наведених кривичних дела. Чланице могу да донесу и друге мере као што су: праћење односно надзор осуђених лица, лишење права на родитељство, уколико се најбољи интерес детета, што може да укључује и безбедност жртве, не може гарантовати ни на који други начин (члан 45).

Од отежавајућих околности у судском поступку нарочито ће се водити рачуна о томе да ли је: кривично дело извршено над бившим односно садашњим супружником односно партнером у складу са националним законодавством, од стране члана породице, лица које станује заједно са жртвом односно лица које је злоупотребило свој ауторитет; или је реч о поновљеном кривичном делу, односно сродним делима; кривично дело извршено над лицем које је постало угрожено услед одређених околности; кривично дело извршено над дететом односно у присуству детета; кривично дело извршено од стране двоје или више људи у сарадњи; кривично дело коме је претходило односно које је пратило екстремно насиље; кривично дело извршено уз употребу оружја односно уз претњу оружјем; кривично дело са озбиљним физичким односно психичким последицама за жртву; учинилац претходно осуђиван за кривична дела сличне природе (члан 46).

Конвенцијом је предвиђено и да поступак за насиље у породици мора да буде регулисан, од саме пријаве, гоњења по службеној дужности, спровођења истраге, хитности поступка, забране могућности алтернативних начина решавања спорова укључујући медијацију и помирење у односу на све облике насиља који су предвиђени Конвенцијом, да кривично гоњење учинилаца кривичних дела предвиђених Конвенцијом не сме зависити од изјаве жртве, односно да се оно има спровести и имају се испитати све околности конкретног случаја, чак и када жртва повуче изјаву или пријаву, као и да ће

државе предузети све потребне мере заштите права и интереса жртава у току поступка заштите од насиља у породици, регулисати пружање бесплатне правне помоћи жртвама, а нарочито се указује на потребу да дете жртва или дете сведок мора да добије посебну заштиту у поступку заштите од насиља у породици која је у најбољем интересу детета. Државе чланице су обавезане и да обезбеде жртвама одговарајуће грађанскоправне лекове против учинилаца. Предвиђено је и оснивање Експертске групе за борбу против насиља над женама и насиља у породици (GREVIO) која ће пратити примену Конвенције од стране држава чланица(члан 66).

ПОДВРГАВАЊЕ УЧИНИОЦА КРИВИЧНОГ ДЕЛА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ ПСИХОСОЦИЈАЛНОМ ТРЕТМАНУ РАДИ ОТКЛАЊАЊА УЗРОКА НАСИЛНИЧКОГ ПОНАШАЊА

Под утицајем бројних релевантних међународних докумената, као и међународних стратегија у борби против родно заснованог насиља, које истичу неопходност обезбеђивања, финансирања, и подстицања рада са учиниоцима насиља, законодавац је као новину код одлагања кривичног гоњења у чл. 283 Законика о кривичном поступку Републике Србије, прописао и нову обавезу, у тачки б наведеног члана која се може одредити према учиниоцу насиља, и то подвргавање учиниоца психосоцијалном третману ради отклањања узрока насилничког понашања.

Формални услови из чл. 283 Законика о кривичном поступку за примену начела опортунитета код кривичног дела насиља у породици из чл. 194 КЗ за његов основни облик из става 1. за који је прописана казна затвора у трајању од три месеца до три године, као и квалификовани облик из става 2. за који је прописана казна затвора у трајању од шест месеци до пет година су испуњени. Међутим, као спорно питање у правној теорији и пракси се јавља да ли је оправдана примена начела опортунитета према учиниоцима кривичног дела насиља у породици. Тако у правосудној пракси сматра се да се начело опортунитета не може применити код кривичних дела са елементом насиља, нарочито не код кривичног дела насиља у породици имајући пре свега у виду околности под којима је дело учињено, личност учиниоца, и да су жртве чланови породице који уживају посебну заштиту. Међутим, с друге стране истичу се бројне предности примене овог института у правосудној пракси. Пре свега су то хитност у поступању, што је од посебног значаја за спречавање наступања тежих облика насиља у породици, може се допринети отклањању узрока насиља у породици и тиме сачувати функционисање породице као целине, изрицање неке од мера из чл. 283 става 1 тачка 1-7 Законика о кривичном поступку учинилац насиља у породици већ доживљава као санкцију и реакцију друштва на његово недозвољено понашање (Жарковић, Шурлан, Киурски, Матић, Јосимовић, 2012: 173-174), при чему највећи значај несумњиво има изрицање учиниоцу мере подвргавања

психосоцијалном третману ради отклањања узрока насилничког понашања.

Управо под утицајем ових савремених тенденција у кривичном поступку, као и ради реализације наведене мере, у Центру за социјални рад „Свети Сава“ у Нишу уведен је психосоцијални третман учиниоца насиља, чији је основни циљ сузбијање насиља у породици и партнерским односима и пружање сигурности жртви, да учиниоци разумеју своје поступке и понашање, преузму одговорност и да кроз третман започну да ефикасније модификују понашање, мишљења, осећања. Он се реализује кроз фазу индивидуалних сеанси, која је истовремено и фаза процене и фаза групног рада али и кроз организовање групних селанси. Претпоставке, на којима се базира програм, су да постоје фактори који утичу на одржавање насилног понашања учиниоца (нпр. невидљивост, „насиље није мој проблем“, насиље оснажује, немоћ, патријархалне родне улоге и ставови према женама идр). Уколико се ти фактори раздију, постоји већа вероватноћа да ће насиље престати (Стојановић, Манчић, Цветановић, 2014: 161). У оквиру пројекта „Третман учинилаца насиља у партнерским односима“ одштампана је и брошура „Живот без насиља“, која је првенствено намењена учиниоцима насиља који су прошли третман, с обзиором на то да је промена насилних образаца понашања сложен и дуготрајан процес, који захтева подршку и након организованог и интензивног спровођења третмана. Тематске целине брошуре су: О насиљу, Одговорност, Алтернативе насиљу, Поселдике насиља, Отац и Дете (Петронијевић, Јовановић, 2014: 173).

Наиме, основни смисао начела опортунитета је ресторативна правда, јер жртва добија сатисфакцију, било моралну или у виду накнаде штете учинјене кривичним делом (Жарковић, Шурлан, Киурски, Матић, Јосимић, 2010: 175). Међутим треба истаћи да подвргавање учиниоца психосоцијалном третману омогућава и остваривање специјалне превенције, односно промене става код учиниоца према насиљу у породици, да оно представља понашање које је противправно, затим утиче на учиниоца да прихвати сопствену одговорност за учињено насиље, па примена ове мере може да обезбеди већу корист за учиниоца, жртву и друштво, него редовни кривични поступак.

ЗАКЉУЧАК

Преглед постојеће законске регулативе упућује на закључак да постоје бројни механизми за заштиту жртава и кажњавање учиниоца насиља у породици. Међутим, ипак раскорак између одредаба Кривичног законика и одредаба Породичног закона којим се регулише заштита од насиља у породици постоји. Он се огледа како у одређивању појма „члана породице“, спектра заштитних мера, облицима насиља којима се пружа заштита, питања могућности истовременог покретања и кривичног поступка и парнич-

ног поступака за одређивање неке од мера за заштиту од насиља у породици. Ступање на снагу Истанбулске конвенције је веома значајан сегмент у спречавању и борби против насиља у породици и отклањања недоречености између Кривичног законика и Породичног закона, али оно неминовно изискује и доношење Закона о заштити од насиља у породици, како су то урадиле бивше југословенске Републике. Увођење мере подвргавање психосоцијалном третману учинилаца насиља у Законик о кривичном поступку, која се у случају примене начела опортунитета може применити према учиниоцима насиља указује на промену свести у реакцији на насиље и неопходност рада са учиниоцима насиља, у циљу остварења како специјалне тако и генералне превенције.

Тачни статистички подаци о обиму насиља у породици још увек не постоје, али расположива сазнања указују да је насиље у породици у значајној мери распрострањено и у нашој земљи, да има све озбиљније последице, веома често и са смртним исходом (Константиновић Вилић, Ристановић Николић, Костић, 2009: 161). Због тога је потребно, имајући у виду све наглашенији значај друштвене заштите од насиља у породици, пратити нове савремене механизме за његово сузбијање. При томе не треба заборавити да се наведним механизмима правна заштита од насиља пружа, пре свега, породици као целини, али и сваком њеном члану.

ЛИТЕРАТУРА

Литература коришћена у илустрацији

- Димовски Д., *Заштита жена у кривичном праву У: Мобилна правна клиника од инцидентуције ка жртвама*, Правни факултет Ниш Центар за публикације, Ниш, 2014;
- Жарковић М., Шурлан Т., Киурски Ј., Матић М., Јосимовић С., *Ка бољој заштити жртва насиља у породици, одговор правосуђа*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012;
- Јовановић С., *Правна заштита од насиља у породици*, Институт за криминологију и социолошка истраживања, Београд, 2010;
- Константиновић Вилић С., Ристановић Николић В., Костић М., *Криминологија*, еликан принт, Ниш, 2009;
- Костић М., *Два модела судске заштите од насиља у породици У: Мобилна правна клиника у акцији: од инцидентуције ка жртвама*, Правни факултет Ниш Центар за публикације Ниш, 2014;
- Лазаревић Љ., *Коментар Кривичног Законика*, Правни факултет Унион, Београд, 2011;
- Младеновић М., *Основи социологије породице*, Завет, Београд, 1995;
- Петронијевић Г., Јовановић С., *Искусва у примени теорија о породици и насиљу у породици у лавиринту породичног насиља*, Центар за социјални рад, Ниш, 2014;

- Поњавић З., *Породично право*, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 2007;
- Стојановић М., Манчић С., Цветановић Љ., *Трејман њочиниоца насиља у њаршнерским односима – њриказ рада У: Породица у лавирнишју њородичној насиља*, Центар за социјани рад, Ниш, 2014;
- Фром Е., *Аушорийеи и њородица*, Нолит, Загреб, 1986;
- *Council of Europe campaign: Stop domestic violence against women*, <http://wave-network.org/content/council-europe-campaign-stop-domestic-violence-against-women>. Приступ дана 01.02.2015.
- Правни прописи
- Законик о кривичном поступку Републике Србије „Сл Гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.
- Кривични законик Републике Србије „Сл Гласник РС“, бр 85/2005, 88/2005-испр, 107/2005,72/2009,11/2009, 121/2012 и 104/201.
- Породични закон Републике Србије „Службени Гласник РС“бр. 18/2005, 72/2011- др закон.
- Закон о потврђивању Конвенције о спречавању и борби против насиља у породици и насиља над женама, *Сл. Гласник РС, Међународни ујовори 12-13*.
- *Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)* <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/>. Приступ дана 01.02.2015.

CONTEMPORARY TRENDS IN LEGAL PROTECTION FROM DOMESTIC VIOLENCE

Abstract

Domestic violence is one of those studied phenomena which, although at first glance leaves little room for doubt, actually represent a field of constant conflict, different theoretical, research and pragmatic approach. For a long time it was considered that domestic violence is a private matter, a well-kept family secret hidden from social knowledge. However, in recent decades we can hear the cries of victims for legal assistance and protection from domestic violence. The aim of this article, after representation of existing legal protection, is to point to the new segments to prevent domestic violence and protect victims and their rights, in the center of which is harmonized, coordinated action of all protection mechanisms, adopting legislation de lege ferenda. Legal protection

of victims of domestic violence provides the incrimination of the criminal acts of domestic violence, and incrimination of murder of a family member who was previously abused as a form of first degree murder in the Criminal Code of the Republic of Serbia.

Due to the extremely high prevalence of domestic violence, its specific causes and devastating consequences, the intention of the legislator was to provide a wider form of protection of the family, through the Family law regulations as a form of civil protection. Also, this paper reviews the most important provisions of the Convention of European Council on preventing and combating violence against women and domestic violence, which was ratified by our country, entered into force on August the first 2014,. It also specifically defines domestic violence, and thus indicates its uniqueness and great social danger. In this article, analysis of the importance of measures - subjecting the psychosocial treatment of perpetrators of violence, is given in order to eliminate the causes of violent behavior, which in cases of the principle of opportunity may be imposed to the perpetrator, and that is in our law system introduced by the Code of Criminal Procedure in 2011.

Keywords: domestic violence, the crime, the Criminal Code, Family Law, Convention, psychosocial treatment of perpetrators.

ULOGA I ZNAČAJ VASPITNIH PREPORUKA KOJE SE IZRIČU MALOLJETNIM DELINKVENTIMA

Stručni rad

UDK 343.224.1:37.01

Ninela Mulalić dipl.soc.radnik¹

Apstrakt: Sociopatološke pojave koje izazivaju maloljetni delinkventi su predmet proučavanja stručnjaka koji pripadaju različitim naučnim oblastima, iz čega proizilazi da maloljetnička delinkvencija predstavlja multidimenzionalni, socijalni, ekonomski i politički problem. Društveno neprihvatljivo ponašanje maloljetnika predstavlja složenu sociopatološku pojavu, posmatrano sa kriminološkog, pravnog, ekonomskog i socijalnog aspekta, ali i veoma ozbiljan problem porodice, lokalne zajednice, obrazovnih i zdravstvenih ustanova. Društvena reakcija na maloljetničku delinkvenciju izražava se kroz maloljetničko pravosuđe. Maloljetničko pravosuđe se bavi i uzrocima koji su doveli do činjenja prestupa, te mjerama prevencije činjenja prestupa, a ne samo tretmanom djece koja su prekršila neku zakonsku odredbu. Nakon što maloljetnik počinu neko djelo koje je zakonom kažnjivo, biva suočen i sa određenim oblicima pravde. Raniji pristupi su bazirani su na retributivnoj pravdi, koja u prvi plan stavlja krivično djelo i učinioca, a neznatnu pažnju posvećuje žrtvi. Za razliku od retributivne pravde restorativna pravda ima za cilj i zaštitu prava žrtve, odnosno popravljanje štete koja joj je načinjena i uključuje zajednicu u proces nadoknade. Posebna vrijednost restorativne pravde je u tome što maloljetni delinkventi ne ulaze u pravosudni sistem, čime se izbjegava stigmatizacija i neželjene posljedice koje ona donosi. Upravo i cilj ovog rada je da ukažemo na značaj i ulogu vaspitnih preporuka u pravosudnom sistemu, kao i model koji bi trebao biti u narednom periodu mnogo efikasniji kada je u pitanju sprečavanje socijalno neprihvatljivog ponašanja djece i mladih.

Ključni pojmovi: Maloljetnička delinkvencija, maloljetničko pravosuđe, restorativna pravda, vaspitne preporuke.

¹ ninainacko@hotmail.com

OBLICI I VRSTE ISPOLJAVANJA DELINKVENTNOG PONAŠANJA

U naučnim i stručnim krugovima, kao i u svakodnevnom životu koriste se različiti termini kao što su: delinkvencija, poremećaji ponašanja, devijantno ponašanje, vaspitna zapuštenost, društvena neprilagođenost i drugi. Postojeća terminološka konfuzija značajno otežava komunikaciju jer se iste pojave nazivaju različito ili se različite pojave nazivaju istim imenom (Popović-Čitić; Žunić-Pavlović, 2005). Pojam delinkvencije (tal.delinquere, lat.delinquentus – pogriješiti, prestup, činiti krivična djela) označava sukob sa društvom, njegovim vrijednosnim mjerilima, normama i zakonima. Izrazi „prestupništvo“, odnosno „delinkvencija“ naglašavaju bitno svojstvo takvog ponašanja – prestup, prekoračenje određenih standarda ponašanja, a izrazi „mladi“ i „maloljetnici“ ukazuju na to da je riječ o ponašanju mladih članova društva (Jašović, 1983). Znači pojam maloljetnička delinkvencija ukazuje na to da su počinioci delinkventnih djela maloljetna lica, a delinkvencija maloljetnika se po svojim dimenzijama, oblicima, učestalosti i posljedicama razlikuje od delinkventnog ponašanja odraslih lica. Na osnovu slijedeće podjele možemo primjetiti da područja ispoljavanja maloljetničke delinkvencije obuhvataju porodicu, školu, ulicu i institucije sa kojima maloljetnici dolaze u dodir. „Podjela koja se zasniva na oblicima ispoljavanja prestupničkog ponašanja svrstava radnje maloljetnika u sljedeće kategorije:

- a) radnje koje su destruktivno uperene protiv integriteta drugih ličnosti: krivična djela protiv života i tijela; krivična djela i teži prekršaji protiv javnog reda i mira i krivična djela i prekršaji protiv dostojanstva ličnosti i morala;
- b) radnje koje su destruktivno uperene protiv vlasništva i materijalnih dobara drugih: krivična djela protiv imovine; krijumčarenja svih vrsta, posebno narkotika; kocka i prostitucija;
- c) radnje povlačenja: bjekstva od kuće i škole i skitničenje;
- d) radnje samouništenja: alkoholizam, narkomanija, pokušaji samoubistva i samoubistva” (Ganić, 2012, str. 12-13).

“Pod devijantnim i delinkventnim ponašanjem mladih podrazumijevamo: bježanje iz škole po nekoliko dana; ponavljanje razreda; napuštanje školovanja, bavljenje skitnjom i besposličarenjem; saobraćajni prekršaji; bježanje od kuće; kockanje; siledžijsko ponašanje; opijanje; nanošenje teških tjelesnih ozljeda drugoj osobi; posuđivanje novca i nevraćanje istog; uništavanje tuđe imovine; prevare; korištenje lažnih isprava; korištenje opijata; krađa; silovanje; razbojništvo i sl.” (Tomić, Šehović i sar, 2008, str. 17.)

B. Kovčević i R. Perić (2008) navode da u prekršaje maloljetnika obično ubrajamo nepristojno ponašanje, remećenje javnog reda i mira, tuče. U prestupničkom ponašanju maloljetnih lica najviše su izražene socijalnopatološke pojave među koje ubrajamo alkoholizam, prostituciju i narkomaniju. Narkomanija je posebno opasna, jer za sobom izaziva niz drugih patoloških i prestupničkih pojava kao što su prostitucija i krađa, izazvane potrebom za novcem koji je neophodan za kupovinu droge. U porastu je i organizovani maloljetnički krimi-

nal koji se dešava kroz razne bande. Osim navedenih, veoma je popularan saobraćajni kriminal koji se ogleda u krađi vozila, vožnji bez vozačke dozvole, nepoštovanju saobraćajnih znakova i namjernom izazivanju kriznih situacija čime se ugrožavaju ljudski životi.

U odnosu na kriminalitet punoljetnih lica, „kriminalitet maloljetnika karakterišu svojstva ličnosti maloljetnih delinkvenata, njihova biološka, emocionalna i socijalna zrelost, koja u većoj ili manjoj mjeri nije dovoljno razvijena. Fiziološki proces kao i proces socijalizacije još uvijek nije završen. Kada se ima u vidu sva složenost procesa socijalizacije ličnosti, onda nije ni čudo da u tom, tehnološki rečeno *proizvođenju ljudi* ne uspijevaju svi, iako je želja i namjera svih roditelja, čak i najkorjeljih kriminalaca, da njihova djeca budu uspješna, socijalno prihvaćena i omiljena“ (Nikolić, 2005. str.61).

PRAVNI POLOŽAJ MALOLJETNIKA KOJI SU POČINILI KAZNENI DELIKT

Pojavljivanjem najstarijih krivičnih zakona, uviđa se i odgovornost maloljetnika koji su počinili kazneni delikt, koja evaluira prvim maloljetničkim kaznenim zakonima. Prvi ovakvi zakoni doneseni su u Velikoj Britaniji, zatim Francuskoj, Belgiji i Njemačkoj. Reakcija društva na nedopušteno ponašanje maloljetnika u odnosu na nedopušteno ponašanje punoljetnika predmet je niza međunarodnih pravnih dokumenta, Konvencija UN o pravima djeteta usvojena je 1989.godine, a Bosna i Hercegovina je preuzela notifikacijom o sukcesiji 23. novembra 1993. godine, te je pri donošenju Zakona o zaštiti i postupanja sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske 2010. godine bila jedan od pravnoobavezujućih dokumenata kojim je propisano postupanje organa i službenih lica u postupku prema maloljetnicima.

Kazneni delikti koji počine maloljetna lica najčešće nisu rezultat zrelog razmišljanja i čvrste volje, te se njihova vinost i uračunljivost manifestuju u posebnoj formi koja je drugačija od uračunljivosti i vinosti odraslih lica. Najčešći uzroci maloljetničke delikvencije su: vaspitna zapuštenost, nedovoljna briga roditelja odnosno staratelja o njihovom vaspitanju i ponašanju kao i problematična porodična ili društvena sredina u kojoj maloljetnici odrastaju. Maloljetni učinioci krivičnih dijela se također razlikuju od punoljetnih učinioaca krivičnih dijela po svojim biološkim i biopsihičkim osobinama, što znači da se suzbijanje činjenja krivičnih dijela i prekršaja ne može postizati istim sankcijama i mjerama i naravno po istom postupku koji se koristi kod punoljetnih lica. Uzimajući u obzir stepen biološkog i psihičkog razvoja maloljetnika podrazumijeva se da ova lica nisu potpuno sposobna da shvate realni društveni značaj svog djela, da pravilno prosuđuju svoje postupke kao i da upravljaju svojim postupcima. Prema članu 2. Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku dijete je svako lice koje nije navršilo 18 godina starosti. Zakon smatra maloljetnikom dijete koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo

14 godina a nije navršilo 18 godina starosti, što znači da se samo prema njima mogu izreći krivične sankcije i druge mjere predviđene ovim zakonom. U ovom zakonu prema članu 2. stav 2. maloljetno lice koje je u vrijeme izvršenja prekršaja imalo manje od 14 godina starosti tj. dijete se smatra krivično neodgovornim. To zapravo znači da dijete koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela ili prekršaja (shodno odredbi člana 23. stav 2. Zakona o prekršajima Republike Srbije) nije navršilo 14 godina nije moguće izreći krivične ili prekršajne sankcije, odnosno protiv djeteta se ne može voditi krivični odnosno prekršajni postupak. Razlikujemo tri kategorije maloljetnika koji su kazneno odgovorni :

1. Mlađi maloljetnici - su maloljetnici koji su u vrijeme izvršenja krivičnog djela ili prekršaja navršili 14 godina a nisu navršili 16 godina starosti;
2. Stariji maloljetnici - su oni maloljetnici koji su u vrijeme izvršenja krivičnog djela ili prekršaja navršili 16 godina a nisu navršili 18 godina starosti.
3. Mlađi punoljetnici - su ona lica koja su počinila krivično djelo kao maloljetnici tj. do 18. godine starosti, a u vrijeme pokretanja postupka odnosno suđenja nije navršilo 21 godinu života.

Odredbe zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku sadrže određena, veoma značajna odstupanja od opštih pravila o kažnjavanju punoljetnih učinilaca krivičnih djela. Ovim odstupanjima se obezbjeđuje dobrobit maloljetnih učinilaca krivičnih djela kao osnov i cilj krivičnopravne reakcije prema njima, te da ta reakcija bude u skladu ne samo sa težinom i okolnostima učinjenog krivičnog djela nego i sa ličnim svojstvima, te ličnim porodičnim i socijalnim prilikama maloljetnog učinioca krivičnog djela. Ukoliko lice koje je počinilo krivično djelo kao maloljetnik, u vrijeme pokretanja postupka odnosno suđenja nije navršilo 21 godinu života, postupak koji se vodi odnosno pokreće je specifičan i u njemu se vodi računa o mladosti učinioca krivičnog djela, te potrebi pravilnog vaspitanja i razvoja ovog učinioca krivičnog djela.

ALTERATIVNE MJERE PREMA MALOLJETNIM UČINIOCIMA KRIVIČNIH DJELA

Pravosudni sistem mora da se zasniva i na osnovnim principima međunarodnog prava: najbolji interes djeteta, pravo na život, opstanak i razvoj, nediskriminaciju i poštovanje mišljenja djeteta. Potencirajući dobrobit maloljetnika i obezbjeđujući da svaka reakcija prema maloljetnim prestupnicima uvijek bude srazmjerna okolnostima koje se tiču prestupnika i prestupa, ne uzima se u obzir samo težina prestupa nego se cijene ličnost i lične osobine maloljetnika.

„Savremene zemlje u svijetu u svojim maloljetničkim krivičnim zakonodavstvima predviđaju pored posebnih krivičnih sankcija i posebne krivičnopravne mjere, odnosno neformalne, parapenalne ili sui generis mjere koje se primjenjuju prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela. To su mjere koje se primjenjuju prema maloljetnicima prema kojima se vodi sudski postupak, ali ih je

potrebno odvratiti od institucionalizacije ili primjene institucionalnog tretmana“ (Konstantinović-Vilić, Kostić, 2006, str. 303.)

„Postupanjem izvan krivičnogpravnog ambijenta u okviru drugih društvenih struktura i agencija onemogućava se njihova stigmatizacija, što je jako značajno, jer stigma i etiketa *kriminalca* koja se pripisuje maloljetniku, koji je procesuiran u okviru krivičnog pravosuđa, spriječava njegovu socijalnu (re)integraciju, a samim tim vodi i ka otuđenosti koja može biti uvertira za novo delinkventno ponašanje. Također, pojedina kriminološka istraživanja su pokazala da maloljetničko prestupništvo predstavlja popratnu pojavu procesa sazrijevanja sa tendencijom da samostalno iščezne u postadolescentnom periodu, tako da se izvansudska reakcija čini primjerenijom u odnosu na reagovanje u okviru krivičnog pravosuđa, jer je *blaža* i humanija, posebno u slučaju maloljetnika koji su učinili lakše krivično djelo. Osim toga, primjenom programa vansudskog postupanja značajno se rasterećuju kapaciteti krivičnog pravosuđa, koje je u mnogim državama preopterećeno“ (Dunkel, 2009, str. 159-160). „Naravno, ne treba zanemariti ni činjenicu da izricanje mjera preusmjeravanja i upućivanje na alternativne programe, koji se izvršavaju u okviru izvansudskih društvenih struktura i institucija, može imati i ekonomsko opravdanje, jer su ti programi nerijetko jeftini u odnosu na troškove vođenja krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija, posebno onih institucionalnog karaktera“ (Radulović, 2010, str.78-79)

VASPITNE PREPORUKE

Vaspitne preporuke su mjere koje se mogu izreći maloljetnicima bez formalnog suđenja. Vaspitnim preporukama se izbjegava vođenje krivičnog postupka prema maloljetnicima koji su počinili lakša krivična djela i njenom primjenom se postiže svrha specijalne prevencije. Vaspitne preporuke nisu primjenjive kod težih krivičnih djela kako zbog propisane kazne za predmetno krivično djelo tako i zbog toga što se iste izriču van formalnog krivičnog postupka. Jedan od ciljeva koji se želi postići primjenom vaspitnih preporuka je i potenciranje razlike između postupka koji se vodi prema maloljetniku u odnosu na postupak koji se vodi prema punoljetnom licu. Cilj ovih mjera je i rasterećenje tužilaštva i sudova od predmeta gdje su počinjena bagatelna ili lakša krivična djela kako bi se tužioci i sudije za maloljetnike više angažovali na složenijim predmetima gdje su počinjena teža krivična djela čiji su izvršioci maloljetna lica.

ORGANI KOJI IZRIČU VASPITNE PREPORUKE MALOLJETNIM DELINKVENTIMA

Prema pozitivnim propisima izricanje vaspitnih preporuka je u nadležnosti tužioca odnosno sudije za maloljetnike. Tužilac razmatra mogućnost i opravdanost izricanja vaspitnih preporuka u skladu sa Krivičnim zakonom. Mogućnost

podrazumijeva da je za predmetno krivično djelo propisana novčana kazna ili kazna zatvora u trajanju do tri godine, te priznanje krivičnog djela i spremnost za pomirenje sa oštećenim. Opravdanost se odnosi na specifičnost reakcije na delinkventno ponašanje odnosno izbjegavanje krivičnog postupka i korištenje alternativnih mjera.

USLOVI PRIMJENE I VRSTE VASPITNIH PREPORUKA

Vaspitne preporuke se mogu izreći pod uslovom:

- Da se radi o krivičnom djelu gdje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora u trajanju do pet godina,
- Da je maloljetnik priznao izvršenje krivičnog djela, slobodno i dobrovoljno,
- Da postoji dovoljno dokaza da je maloljetnik učinio krivično djelo,
- Da je maloljetnik u pisanoj formi iskazao spremnost za pomirenje sa oštećenim,
- Da je maloljetnik u pisanoj formi iskazao spremnost za primjenu vaspitne preporuke, a mlađi maloljetnik i uz pristanak zakonskih zatupnika,
- Da je oštećeni dao svoj pristanak u pismenoj formi ukoliko to zakon nalaže.

Primjena vaspitnih preporuka je moguća i kod krivičnih djela gdje nema oštećenog, jer postoje određena krivična djela gdje se ne pojavljuje oštećeni. Primjena vaspitnih preporuka je uslovljena saradnjom roditelja, organa starateljstva, humanitarnih organizacija, udruženja i organa vlasti koji su uključeni u prevenciju maloljetničkog prestupništva i rad sa maloljetnicima koji imaju poremećaj u ponašaju. Znači, principi na kojima se temelji primjena vaspitnih preporuka su: dobrovoljnost, nepristrasnost, neposrednost, srazmjernost i poštivanje ljudskih prava. Primjena vaspitnih preporuka je uvijek opravdana kada se maloljetnik prvi put pojavljuje kao učinioc krivičnog djela, ali i kada to opravdava nabolji interes maloljetnika.

Vaspitnim preporukama se ostvaruje svrha specijalne prevencije, izbjegavaju negativni efekti krivičnog postupka odnosno stigmatizacija maloljetnog delinkventa; ostvaruje se aktivno učešće maloljetnika i oštećenog, obzirom da maloljetni delinkvent i oštećeni imaju mogućnost sami riješiti nastali slučaj putem dijaloga koji dovodi do međusobnog razumijevanja; svrha jačanja odgovornosti za sopstvene postupke putem prilike da sami isprave grešku kao npr. vratiti oštećenom stvari koje su nabavljene protivpravnim djelom, kroz namirivanje učinjene štete, kroz izvinjenje i određenu obavezu u korist oštećenog; i aktivnim učešćem društvene zajednice u pružanju pomoći u reintegraciji maloljetnika koji je učinio krivično djela i oštećenog.

Vaspitne preporuke se dijele prema sadržaju na:

- a) prema odnosu učinioca i oštećenog:
 - lično izvinjenje oštećenom, naknade štete ;

Cilj ove vrste vaspitnih preporuka je uspostavljanje kontakta maloljetnika i oštećenog i davanje prilike maloljetniku da iskaže svoj stav prema počinjenom djelu i da preuzme odgovornost za svoje postupke. Tužilac treba utvrditi da je maloljetnik svjestan svoga djela i njegovih posljedica i da pokaže spremnost da svojim angažovanjem radi na otklanjanju posljedica. Naknada štete je uslovljena imovnim stanjem maloljetnika i može se izreći ako je maloljetnik spreman da fizičkim radom namiri štetu, pod uslovom da odgovara uzrastu, da ne ometa školovanje ili rad, ili da ne oduzima njegovo slobodno vrijeme.

- b) one koje se odnose na školovanje i rad maloljetnika, redovno pohađanje škole, rad u korist humanitarne organizacije ili lokalne zajednice, prihvatanje odgovarajućeg zaposlenja;

Cilj ovih preporuka je socijalna integracija maloljetnika i razvijanje svijesti o neophodnosti ponašanja u skladu sa društvenim normama. Prepostavka njihove primjene je da se utvrdi postojanja uzročne veze između izvršenog djela i propusta u vaspitanju zbog neredovnog pohađanja škole i radnog neangažovanja maloljetnika u zajednici. Pri njihovom izricanju treba voditi računa da se njihovim izricanjem i primjenom ne bi povrijedila sloboda izbora zanimanja ili osposobljavanje za određeno zanimanje. Sudija za maloljetnike je dužan odrediti u čemu se one sastoje, njihovo ukupno trajanje i njihov raspored vodeći računa o radnim i školskim obavezama maloljetnika.

- c) one koje su usmjerene na uklanjanje ili ublažavanje određenih faktora koji su doprinijeli izvršenju djela, a odnose se na lične karakteristike maloljetnika, sredinu i prilike u kojima živi: smještaj u drugu porodicu, dom ili ustanovu, liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi i posjećivanje vaspitnih, obrazovanih, psiholoških i drugih savjetovališta.

Za eliminisanje faktora koji su doprinijeli izvršenju krivičnog djela potrebno je angažovati stručna lica iz oblasti medicine, psihologije, obrazovanja ili vaspitanja. Preuslov za njihovu primjenu je saradnja i spremnost maloljetnika da učestvuje u njihovoj primjeni, te svijesti da je potrebna njihova primjena.

IZBOR VASPITNE PREPORUKE I IZRICANJE VASPITNIH PREPORUKA

Pri izboru vaspitne preporuke uzimaju se u obzir sveukupni interesi maloljetnika. Tužilac odnosno sudija za maloljetnike bira vaspitnu preporuku kojom će se ostvariti svrha vaspitne preporuke da se bez pokretanja postupka mjerama koje imaju vaspitni i rehabilitacijski karakter izvrši uticaj na ličnost i ponašanje maloljetnika kako ne bi činio krivična djela u budućnosti. Vaspitna preporuka treba biti prilagođena ličnosti kako bi se ista mogla efikasno izvršiti. Pri izricanju jedne ili više preporuka, potrebno je voditi računa da se ne ometa redovno školovanje ili rad. Pri izboru vaspitne preporuke treba se uzeti u obzir i interes oštećenog kako bi oštećeni dobio određenu kompenzaciju. Pri izboru treba vo-

diti računa i o tome da preporuka ne bude na štetu maloljetnika. Vaspitnu preporuku je moguće zamjeniti ili ukinuti ako je ostvarena njena svrha, mogu trajati najduže jednu godinu i izriče se na pune časove, dane i mjesec.

Vaspitne preporuke u skladu sa Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku čl. 26 su:

1. lično izvinjenje oštećenom;
2. naknada štete oštećenom;
3. redovno pohađanje škole ili redovan odlazak na posao;
4. uključivanje u rad bez naknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
5. liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi (bolničko ili ambulantno) i
6. uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman vaspitnih, obrazovnih, psiholoških i drugih savjetovališta.

Tužilac za maloljetnike ili sudija za maloljetnike može u skladu sa Zakonom, za konkretni slučaj odrediti primjenu jedne ili više vaspitnih preporuka. Evidencije o izrečenim vaspitnim preporukama, u okviru svoje nadležnosti, vode tužilaštvo i sudovi, nema karakter kaznene evidencije o osuđivanosti maloljetnika. Evidencija se ne može upotrijebiti na bilo koji način koji bi štetio maloljetniku, a podaci o vaspitnim preporukama mogu se dati samo organima starateljstva, policiji, tužilaštvu i sudu.

ZAKLJUČAK

Svjedoci smo da vrijeme u kojem živimo pogoduje raznim oblicima maloljetničke delinkvencije. Obzirom da sve mlađi članovi našeg društva pokazuju razne oblike poremećaja ponašanja, kao što je nepoštivanje autoriteta, vandalizam i autodestruktivno ponašanje, opijanje, sitne krađe, nasilje ne samo prema ljudima nego i životinjama, promiskuitetno ponašanje, posjećivanje kladionica i mnoga druga. Nasilno ponašanje i sitne krađe su prisutni već u nižim razredima osnovne škole. „Iz analize podataka podataka o stanju maloljetničke delinkvencije u regionu, evidentno je da se u vršenju krivičnih djela sve više pojavljuju višestruki povratnici i da uglavnom vrše krivična djela protiv imovine: teške krađe, razbojništva, itd. Posebno zabrinjava činjenica da se u izvršenju krivičnih djela sve više javljaju krivično neodgovorna lica, djeca ispod 14 godina starosti“ (Selman; Mitrović i sar., 2012. str. 83-84). Neke od uzroke ovakvog ponašanja možemo pronaći u raznim agensima socijalizacije kao npr. porodičnim prilikama, školskoj sredini, slobodnom vremenu, vršnjačkim grupama i po mome mišljenju jednom od najuticajnijih uzroka, masmedijima. Korijen maloljetničke delinkvencije leži u društvu, od prepoznavanja uzroka do društvenog odgovora na poremećaje ponašanja, pa shodno tome društvo pokušava pronaći mehanizme kako bi djelovalo protiv ove pojave.

Noviji odgovor društva na delinkventno ponašanje mladih je u obliku vaspitnih preporuka, koje se izriču maloljetnim delinkventima koji su stariji od 14 a mlađi od 18 godina, pod uslovom da je za delikt za koji se terete u Zakonu predviđena novčana kazna ili kazna do pet godina zatvora. Uloga i značaj vaspitnih preporuka je dvojaka, sa jedne strane maloljetnik ima mogućnost da uz saglasnost oštećenog, svojom voljom pristane na izrečenu vaspitnu preporuku, da prihvati odgovornost za učinjeno krivično djelo, ta da se svojom voljom izvini oštećenom, da nadoknadi štetu oštećenom, da prihvati društveno koristan rad. Kroz ove vaspitne preporuke učinilac i oštećeni imaju mogućnost dijaloga u prisustvu posrednika, pri čemu oštećeni dobiva i satisfakciju a učinilac mogućnost da preuzme odgovornost za delikt koji je učinio, i ne postane recidivist. Osim ovih vaspitnih preporuka postoje još i redovno pohađanje škole, liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi i uključivanje u pojedinačne i grupne tretmane vaspitnih, obrazovnih, psiholoških ili drugih savjetovališta, koje mu pomažu da se ne vrati u delinkventno ponašanje, da se izgradi kao ličnost i ne postane recidivist. Sa druge strane učinilac kaznenog delikta ne izlazi pred sud, odnosno, ne pokreće se sudski postupak, što rasterećuje sudove i tužilaštva, ima uštedu i vremena i novca, a za maloljetnika je značajno što se izbjegava stigmatizacija, obzirom da etiketa kriminalca koja se pripisuje maloljetniku, koji je procesuiran u okviru krivičnog pravosuđa, otežava njegovu socijalnu (re) integraciju i rehabilitaciju, drugim riječima, preventivno djeluje na otuđenost koja ga može vratiti u novo delinkventno ponašanje.

Znači, vaspitne preporuke imaju i preventivno djelovanje za moguće recidiviste, i kao takve predstavljaju konstruktivan odgovor na kriminalitet, teže tome da se popravi šteta, a ne odmazdi i kažnjavanju ili produbljanju konflikta nastalog izvršenjem krivičnog djela.

Kako bi izrečene vaspitne preporuke bile provedene na opšte zadovoljstvo, te da se postigne njihova uloga i značaj, potrebno je redovno edukovanje stručnjaka iz raznih oblasti, kao i veće materijalno ulaganje od strane društva kroz otvaranje novih radnih mjesta za socijalne radnike, socijalne pedagoge, defektologe, psihologe...

LITERATURA

- Dunkel F. (2009), *Diversion: A Meaningful and Successful Alternative to Punishment in European Juvenile Justice Systems* u J. Junger-Tas/F. Dunkel (eds.), *Reforming Juvenile Justice*, Springer, Dordrecht-Heidelberg-London-NewYork.
- Ganilović T., (2012), *Etiologija i uloga institucija u prevenciji maloljetničke delinkvencije*, Diplomski rad, Banja Luka.
- Jašović, Ž., (1983), *Kriminologija maloletničke delinkvencije*, Beograd: Naučna knjiga.
- Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M.,(2006) *Penologija*, Niš: SVEN.

- Kovačević B., Perić R., (2009), *Socijalna patologija*, Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Nikolić Z., (2005), *Penološka andagogija sa metodikom prevaspitanja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Popović-Čitić B., Žunić-Pavlović V., (2005), *Prevenција prestupništva dece i omladine*, Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, Pedagoško društvo Srbije
- Radulović Lj., (2010), *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet.
- Selman Dž., Mitrović Lj., Uletilović D., mirkonj N.,Šain D., (2012), *Maloljetnici u krivičnom postupku sa zbirkom propisa*, Banja Luka: Ministarstvo pravde Reublike Srpske
- Tomić R., Šehović M., Karić N., Hasanović I., (2008), *Delinkventno ponašanje mladih*, Tuzla: OFF-SET
- Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku (Sl.glasnik RS br.13/10) 01.01.2011.godine
- Pravilnik o primjeni vaspitnih preporuka prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela (Sl.glasnik RS br. 101/10). 01.01.2014.godine
- Internet izvori:
- Mitrović, Lj., (2013) *Vaspitne preporuke i njihova primjena u uporednom pravu*, originalni naučni rad objavljen u Godišnjak fakulteta pravnih nauka br.3, DOI: 10.7251/GFP1303019M, Banja Luka <http://doirspska.nub.rs/index.php/gfpn/article/view/818/771> Očitano 25.11.2014.
- Perić O., *Alternativne mjere i sankcije u novom Krivičnom zakonu o maloljetnicima*, Okružni sud u Beogradu, Bilten br.69/2005,28; Horst Viehmann, Univerzitet u Kolnu, *Moderni koncepti u reduciranju maloljetničkog kriminala i alternativne mjere za maloljetne počinioce krivičnih djela*, Sarajevo www.rs.cest.gov.ba/index...maloljetnicka.../file Očitano 24.11.2014.
- <http://www.scribd.com/doc/57298013/Mogucnosti-Primjene-Medijacije-u-Sistemu-Maloljetnickog-Pravosudja> Očitano 09.12.2014.
- <http://www.pkbd.ba/propisi/pdf/Pravilnik%20o%20primjeni%20vasp%20preporuka%20prema%20mallat.pdf> Očitano 10.12.2014.
- *Vaspitne preporuke i njihova primjena u uporednom pravu* <file:///C:/Users/user/Downloads/818-1826-1-SM.pdf> Očitano 10.12.2014.

ATTENDANCE RECOMMENDATION ROLE IMPOSED ON JUVENILE DELINQUENTS

Abstract

Sociopathological phenomenon caused by juvenile delinquents are subject to examination by experts from many science areas which means that juvenile delinquency is multidimensional, social, economical

and political problem. Socially unacceptable behavior of juveniles represent complex sociopathological phenomenon as seen from criminology, legal, economical and social aspect but it is also very serious problem to family, local community, educational and health institutions. Social reaction to juvenile delinquency is expressed through juvenile judicial system. Juvenile judicial system engages, not only in treatment of juveniles that commit certain misdemeanor, but also in causes that lead to committing misdemeanor as well as prevention measures. After juvenile commits certain misdemeanor that is prohibited by law, it is facing the certain justice consequences. Past approaches were based on retributive justice, which highlights the felony and the one committing it while less attention is given to the victim. Unlike retributive justice, restorative justice has cause to protect the rights of the victim i.e. to repair the damage done and to involve community in recoupment process. Special value of restorative justice is that juvenile delinquents do not go to judicial system which enables to avoid stigmatization and undesired consequences that judicial system brings. The objective of this thesis is to point out the importance and role of educational recommendations in judicial system as well as to highlight the model that should be much more efficient in future with regards to prevention of socially unacceptable behavior of children and youth.

Key terms used: Juvenile delinquency, juvenile justice system, restorative justice, educational recommendations.

ULOGA PORODIČNOG VASPITANJA U PREVENCIJI SOCIOPATOLOŠKIH MANIFESTACIJA KOD DJECE

Naučna kritika, polemika

UDK 37.018.1:159.922.7

Salem Bakić dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla

Sažetak: *Cilj rada je teoretski obraditi, analizirati i predstaviti značaj i ulogu pozitivnog porodičnog vaspitanja u prevenciji sociopatoloških manifestacija kod djece.*

Analizirani su porodični faktori življenja, komunikacija u porodici, socio-ekonomski status, položaj djeteta u porodici, red rođenja djeteta te socioemocionalna klima u porodici kao faktor pravilnog razvoja djeteta. Istaknuta je uloga pravilnog funkcionisanja porodice kao bitnog preventivnog faktora sociopatoloških manifestacija kod djece. Iz tih razloga je vrlo značajno pružiti neophodnu podršku porodici u vaspitanju djece u cilju prevencije sociopatoloških manifestacija kod djece koje su sve učestalije.

Ključne riječi: *porodično vaspitanje, prevencija sociopatološke manifestacije, djeca*

UVOD

O značaju porodičnog vaspitanja govorili su brojni istaknuti mislioci i pedagozi. Porodica je prvi i jako važan faktor u vaspitanju i obrazovanju djece i mladih. Porodični odnosi za dijete predstavljaju prve društvene odnose. Prema Mandiću (1988) u porodici dijete doživljava prve socijalne kontakte, ostvaruje prve ljudske odnose i doživljava psihološku vrijednost tih odnosa, stiče predstave o svijetu i međuljudskim odnosima, upoznaje logiku tih odnosa i svoje mjesto i položaj u njima. Dijete u porodici stiče prva znanja, uči vještine i navike, razvija svoje sposobnosti. U porodici se razvija i stabilizuje dječiji emocionalni život, stiču se temelji strukture ličnosti, formiraju se osnove pogleda na svijet,

idejna orijentacija, usmjerenja i pogledi, stižu se elementarne karakterne osobine. Dijete u porodici stiče temelje radne, estetske, moralne, kulture, osnovu fizičkog i mentalnog zdravlja ličnosti. Dijete u porodici stiče osnove ponašanja i djelovanja u društvu. Od onog što je djeci u vaspitanju dato u porodici kasnije u vaspitanju nastavlja škola i ostali vaspitni faktori (Dervišbegović, 1997).

Porodica može ostvariti uspješno svoje vaspitne zadatke ako su uslovi u njoj odgovarajući i pozitivni podsticajni za dječije vaspitanje. Mentalna i moralna zrelost roditelja i njihova pripremljenost, kao i određena sposobnost da se bave vaspitnim procesom; emocionalna povezanost djeteta sa roditeljima i drugim članovima porodice, iz čega proizilazi osjećanje djeteta da je željeni član porodice, da joj pripada te da u njoj može naći oslonac; usklađeni odnosi između članova porodice, međusobna prisnost i mogućnost da u uzajamnoj sredini rješavaju porodične probleme; primjenjivanje takvih metoda u vaspitanju polaze od unutrašnjih dispozicija djeteta, ostavljaju dovoljno prostora za slobodno opredjeljenje i razvijanje samostalnosti individue. Idealna porodična atmosfera za zdrav razvoj djeteta nije ona u kojoj nema nikakvih problema i sukoba, već ona u kojoj su odnosi među članovima zasnovani na uzajamnoj privrženosti, povjerenju i saradnji, što omogućava da se problemi rješavaju i sukobi prevazilaze (Kamenov, 1999.).

Da bi ostvarila vaspitne zadatke društvo je dužno razvijati svijest i odgovornost roditelja kako bi se pravilno odnosili prema djeci i shvatili svoju odgovornost u njihovom vaspitanju. Dječiji razvoj kao buduće ličnosti i načini njegovog ponašanja u društvu zavise od karaktera porodičnih odnosa u porodici još u predškolskoj dobi.

Značaj porodične sredine naročito naglašavaju rezultati antropoloških istraživanja. M.Mild navodi mnoge primjere koji svjedoče da od stava djeteta prema roditelju, koji je izazvan odnosom roditelja prema djetetu, zavisi kakav će se društveni karakter formirati, a čuveni američki neopsihoanalitičar Erikson E. (prema Golubović 1981) naglašava da nedostatak čvrstog intimnog kontakta u porodici izaziva kod djeteta zabrinutost i nesigurnost, što se javlja kao osnovni izvor neuroza. Dijete koje je okruženo atmosferom u kojoj se poštuju ličnosti svih članova porodice ima više prilike da se i samo razvije kao ličnost. Odnosno dijete će onoliko ispoljiti od svoje ličnosti u porodici koliko je kao ličnost dobilo u njoj, koliko se prema njemu ponašaju kao prema ličnosti. Stoga je porodična atmosfera veoma značajna jer je ili podsticajna za razvoj ličnosti ili je ograničava. (Kamenov, 1999.).

Snaga porodičnog vaspitanja se naročito ispoljava u predškolskoj dobi kada je dijete najplastičnije za vanjske uticaje i kada je za njega njegova porodična sredina čitav svijet. U ovom periodu djeca stječu veliki broj predstava i pojmova i može se reći da zdrava porodica pruža više mogućnosti za razvoj od najbolje organiziranih institucija. „U odgoju djece posebno je značajna uloga roditelja. Iako je uloga roditelja vrlo plemenita, privlačna i uzvišena, ona nije ni malo jednostavna. U vrijeme kada na mlade djeluju brojni faktori čije je vaspitno

djelovanje ne usklađeno i kontraverzno jako je složeno i teško biti roditelj i uspješno obavljati roditeljsku ulogu“.(Selimović i Tomić, 2011, str. 222).

I društveni preduslovi igraju važnu ulogu u porodičnom vaspitanju. Prema Selimović i Tomić 2011. ti i preduslovi su: neophodni uslovi za uspješno obrazovanje, zdravstvena zaštita mladih, pravilno organizovanje provođena slobodnog vremena, podrška i pomoć djeci u trenucima neuspjeha i traumatskih iskustava, u trenucima zapadanja u poremećaje u ponašanju, iskustva ovisnosti i slično. Za obavljanje roditeljske uloge značajnu ulogu igraju i uslovi koje trebaju obezbijediti roditelji kao što su: roditeljska ljubav, podrška i zaštita, čiji je značaj presudan posebno u ranom djetinjstvu.

Međutim, ljubav je vrlo širok i razuđen pojam, koji uglavnom svako shvata kako mu odgovara i izražava na najraznovrsnije načine. Ljubav koju roditelji osećaju prema deci može da sadrži i takve egoistične premise kao što su zadovoljavanje potrebe da se neko poseduje, da se njime upravlja, da mu se stalno „pomaže“, savetuje i ispravlja. Takva „ljubav“ je često isključivo na pozitivnim emocijama, kao što su zastrašivanje, kažnjavanje, preterano ograničavanje i vezivanje za sebe itd. Međutim, prava ljubav se ogleda u tome, kako kaže jedna izreka „da se onome koga volimo obezbedi dovoljno prostora za nesmetan razvoj“.(Kamenov, 1999.). Porodica ima važnu ulogu u vaspitanju bez obzira gdje i kad se nalazila. Njena uloga u vaspitanju djeteta nikad ne prestaje i traje cijeli život.U današnje vrijeme, vrijeme brzih i naglih promjena na svim područjima života i stvaralaštva, vaspitna uloga porodice je nezamjenjiva. Prema Pehar-Zvačko (2000.) porodična klima i iskustvo koje dijete stiče u porodici ostavljaju trag na ličnost djeteta i njegov razvoj.

Najbolji autoritet i model koji dijete vodi kroz život i podstiče njegov razvoj su djetetovi roditelji. U pedagoško psihološkoj literaturi kao najčešće porodične varijable navode se: porijeklo roditelja, sadašnja porodična situacija, sastav porodice, odnosi između roditelja, lične karakteristike roditelja, stavovi roditelja usmjereni prema djetetu, otvoreni oblici roditeljskog ponašanja, usmjerenost djeteta prema roditelju, braći i sestrama, lične karakteristike djeteta, dijete van porodice, socio-ekonomske prilike u porodici, obrazovni nivo roditelja, kulturne prilike porodice, struktura porodice, ponašanje roditelja prema djeci nivo aspiracije roditelja, stavovi roditelja prema obrazovanju i slično. (Grandić,1997.).

Rezultati istraživanja su pokazali da su sljedeće porodične varijable imale najveći stepen povezanosti sa količnikom inteligencije: aspiracija roditelja u odnosu na dječiji intelektualni razvoj, aktivnosti roditelja koje doprinose razvoju govora kod djece, verbalne sposobnosti kod djece, stepen pomoći koju roditelji pružaju djeci u školskim i vanškolskim situacijama (Ćatić, 2005.). Uslovi porodice koji doprinose zdravom mentalnom razvoju djeteta su: mentalna i moralna zrelost roditelja, emocionalna povezanost djeteta sa članovima porodice i skladni odnosi i uzajamno poštovanje i razumijevanje među članovima.

PEDAGOŠKA KLIMA U PORODICI

Porodica je prvi i najvažniji faktor u vaspitanju djece i mladih i njena uloga je ničim nezamjenjiva. Njena uloga je jako značajna u ranoj dobi kada je dječiji svijet ograničen na nju, ali i kasnije kada počnu djelovati ostali vaspitni faktori: predškolske ustanove, škole, vršnjaci, slobodno vrijeme i drugi. Značaj porodice za emocionalni, socijalni i kognitivni razvoj je presudan, ali isto tako ona udara temelje moralnom, estetskom, radnom, fizičkom i ekološkom vaspitanju djeteta. Za sve ovo je jako bitno učenje po modelu gdje dijete stiče osjećaj kompetencije i izgrađuje sliku o sebi. Na ponašanje djeteta naročiti uticaj ima psihološka klima u porodici. Uloga porodice u razvijanju različitih vidova ponašanja i formiranju dječijih stavova naročito se vidi kod djece asocijalnog ponašanja, gdje se uzroci takvog ponašanja nalaze često u porodici. U porodici se susreću pozitivne i negativne karakteristike pedagoške klime.

Situacije u porodici koje predstavljaju pozitivnu pedagošku klimu su: ako su roditelji iskreni, pažljivi, razumiju dječije probleme, dijele ih sa njima, kada se raduju i vesele sa djecom, a u slučaju opasnosti po razvoj djeteta postaju strogi i ozbiljni, ukoliko su emotivno zreli i njihovi se odnosi zasnivaju na međusobnoj ljubavi i ljubavi prema djetetu, ukoliko su brižni, a ne pretjerano, nastoje zadovoljiti dječije potrebe, ne gušeći njihovu slobodu, fleksibilni, dopuštaju da dijete iskaže svoje kompetencije, potiču dječiju samostalnost. Oni djecu uključuju u rješavanje porodičnih problema. Ove karakteristike pedagoške klime u porodici su idealne. Međutim, rijetko se susreću u našim porodicama iako su glavni faktor njihovog pravilnog razvoja i prepreka za razvoj asocijalnog ponašanja.

U porodicama su češće prisutne negativne karakteristike pedagoške klime. Situacije u kojima se ona manifestiraju su brojne. Prema Peهار-Zvačko (2000) ova negativna obilježja su prisutna u sljedećim situacijama: pri izražavanju pretjerane slijepa ljubavi prema djeci koja se manifestuje maženjem, popustljivošću, blagošću, izražavanjem nesigurnosti, kolebljivosti, nedosljednosti roditelja, čestim smjenjivanjem strogosti i popustljivosti, savremenosti i staromodnosti; izražavanje hladnog, autoratarnog odnosa prema djeci, zahtijevanje apsolutne poslušnosti, pedantnosti, prisustvo ozbiljnosti, ljutitosti i staromodnosti u ponašanju, tendencija da se više popušta djeci muškog spola, neujednačen stav prema djeci s obzirom na spol,

Nedostatak topline u međusobnim odnosima u porodici, neusklađeni odnosi među roditeljima, svađe, konflikti, mržnja, rješavanje djetetovih problema, sputavanje samostalnosti, briga o djeci svodi se samo na obezbjeđivanje egzistencije; izgovor da su roditelji prezaposleni i zanemarivanje djece, nadređen odnos prema djeci i nedozvoljavanje konfrontacije mišljenja sa djetetom; reagovanje roditelja samo na pozitivne dječije rezultate, reagovanje roditelja na negativne postupke djece često u vidu kazni; nedostatak razumijevanja za dječije potrebe, za druženjem, ljubavlju, uspjehom, sigurnošću, kao i dječijih razvojnih problema, pokušaj da se vlastite želje i ambicije ostvare preko djeteta,

bez obzira što dijete zato ne posjeduje sposobnost, nevođenje brige o slobodnom vremenu djece i mladih. Porodica kao funkcionalni sistem (Pašalić-Kreso, 2004.) smatraju onu porodicu koja ostvaruje svoje ciljeve ili se približava tome, bez obzira na njenu strukturu. Govoreći o zdravoj porodici Ekerman navodi sljedeće : da porodica postiže zdravlje ukoliko ispunjava biološke potencijale odnosa roditelj-dijete i odnosa muž-žena; ona mora biti dobro postavljena jedinica koja će obezbediti zaštitu od opasnosti i materijalna zadovoljenja potreba za opstanak; ona mora pripadati zajednici i mora biti s njom integrisana spolja; ona mora biti integrisana iznutra, složna i sposobna da se sama stabilizuje i ispunji potencijale uzrasta; ona mora sačuvati fluidnu, elastičnu sposobnost da se prilagođava promenama. Porodica kao porodica mora imati ciljeve i realistična umesna i ostvarljiva shvatanja vrednosti (Selimović i Tomić, 2011).

Pašalić-Kreso (2004) navodi karakteristike porodice koje su identifikovali Krysan, Moore i Zill. Te karakteristike su: „adaptibilnost; odanost, privrženost obitelji (pojedinih članova, ali i cijele obitelji); komunikacija jasna, otvorena i učestala; ohrabrivanje svakog pojedinca da razvija osjećaj pripadanja, ali i podržavanja u individualnom razvoju; izražavanje poštovanja i uvažavanje; religijsko/duhovna orijentacija (ali bez konsenzusa koji specifičan aspekt religije je važan); društvena angažiranost, koja čini vanjske resurse dostupnim za adaptiranje i snalaženja; jasne- fleksibilne uloge; zadovoljavajući kvalitet i kvantitet zajednički provedenog vremena“ (Krysan, Moore & Zill, 1990; prema: Ilić, 2010, str.118).

Isti autori proučavali su karakteristike disfunkcionalne ili nezdrave porodice za vaspitanje djece. Neke od tih karakteristika su: granice subsystema su rigidne ili vrlo difuzne i najčešće nepromjenljive; pravila obiteljskog života su nepromjenljiva i kruto postavljena, ili u obitelji nema pravila niti bilo kakvih metoda za usklađivanje ponašanja; uloge su krute i ne mogu biti izmijenjene, ili uloge nisu jasno definirane, a članovima nije jasno šta se od njih traži da bi zadovoljili očekivanja; individualna autonomnost je nametnuta budući da nema porodičnog jedinstva; komunikacija je neodređena i indirektna ili uvredljiva i autoritarna.

Jako su važni odnosi između roditelja u stvaranju pedagoške klime u porodici. Međusobni odnosi odraslih u porodici model su za prihvatanje porodičnog ponašanja i za učenje međuljudskih interakcija. Što je veći sklad između međusobnog ponašanja roditelja i njihovih zahtjeva u vaspitnom procesu u pogledu odnosa koje ističu kao poželjne, utoliko će vaspitanje teći bezbolnije i biti uspješnije i kao rezultat dati emocionalno stabilne ličnosti. I obrnuto, raskorak između interakcija i ponašanja roditelja i modela koji nameću djeci može biti uzrok emocionalne nestabilnosti, psihičke labilnosti, nesigurnosti, otuđenosti, apatičnosti, napuštanja škole i porodice, agresivnosti, raznih vidova asocijalnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih. Za adekvatnu porodičnu klimu i funkcionisanje porodice jako je bitna i komunikacija u porodici (Grandić, 1997).

Komunikacijom u porodici uspostavljaju se određeni odnosi i gradi emocionalna atmosfera koja je vrlo značajna za vaspitanje djece.

Na komunikaciju u porodici naročito loše djeluju sljedeći emocionalno pogrešni stavovi roditelja: potpuno zanemarivanje osjećanja (ovakvi roditelji smatraju da je uznemirenost djeteta beznačajna i da će se smiriti, ne približavaju mu se i ne pomažu u učenju emocionalne stabilizacije, suviše popustljivi roditelji (primjećuju osjećanja uznemirenosti, ali smatraju da je njegovo proživljavanje korisno, rijetko ukazuju na adekvatnu emocionalnu reakciju) i prezrivi koji ne poštuju dječja osjećanja (obično osuđuju, stavljaju primjedbe i kažnjavaju djecu zbog ispoljavanja djetetovog bijesa i najmanjeg nemirluka)". (Ilić, 2010, str. 135). Demokratska nenasilna komunikacija u kojoj se poštuju dječija osjećanja doprinosi razumijevanju, podršci i saradnji među članovima porodice. Djeca su srećna, osjećaju se sigurnim, prihvaćenim i emocionalno uravnoteženim.

ULOGA PORODICE U NASTANKU SOCIOPATOLOŠKIH MANIFESTACIJA KOD DJECE

Porodica se često dovodi u vezu sa manifestacijom različitih vidova sociopatoloških manifestacija kod djece i mladih kao što su: poremećaji u ponašanju, kriminalitet, ovisnosti, zlostavljanje i druge. Brojna istraživanja psihologa, pedagoga i drugih stručnjaka ukazuju da sa pojavom sociopatoloških manifestacija kod djece naročitu vezu imaju socijalni i ekonomski status porodice, sastav i struktura porodice, komunikacija u porodici i asocijalne pojave u porodici. Istraživanjem socijalno-ekonomskog statusa porodice bavili su se brojni kriminolozi.

O socijalno-ekonomskom statusu porodice izvodili su zaključke iz sljedećih podataka: visine prihoda, zaposlenja, zanimanja, stepena obrazovanja, standarda stanovanja, predjela u kome porodica stanuje i sl. (Singer, Mikšaj, Todorović, 1993).

Iako su istraživanja: Jašović (1978) pokazala da je najviše delinkvenata iz porodica nižeg socijalno-ekonomskog statusa, Benettove (1960) prema Ilić (2010.) da veći broj delinkvenata ima loše stambene uvjete, Poldrugač (1981) da među roditeljima maloljetnih delinkvenata ima najviše onih najnižeg stepena obrazovanja i radnih kvalifikacija i brojna druga. Ovom problemu treba prilaziti oprezno jer socio-ekonomski status nije isključivi uzrok pojave asocijalnog ponašanja. Maloljetnička delinkvencija se javlja i u porodicama visokog socio-ekonomskog statusa.

Iako su brojna istraživanja pokazala uticaj i značaj povezanosti strukture porodice i nastanka delinkventnog ponašanja i ovom problemu treba prilaziti vrlo obazrivo. Istraživanja Zvonarević (1981) su pokazala mali koeficijent korelacije između razorene porodice i delinkvencije ($r=0,15$ do $0,20$). Istraživanja Gidensa (2003), prema Buljubašić (2005) i Tomić, Šehović, Karić i Hasanović (2008) pokazuju da struktura porodice nije toliko bitna u nastanku asocijalnog ponašanja koliko je važan kvalitet brige, pažnje i pomoći koju djeca dobijaju od članova porodice. Brojna istraživanja kao što su Todorović, 1966, Jašarević, 1978, Bujanović, Mejovšeki Uzelać 1984, Vrgač, 1977, su pokazala da se maloljetni prestupnici javljaju u porodicama sa poremećenim odnosima.

Jašović (1978.) u svojim istraživanjima je došao do zaključaka da je recidivizam češći kod delinkvenata koji potiču iz porodica sa neskladnim odnosima. Istraživanja su pokazala da su roditelji u porodici delinkventne djece neprijateljski raspoloženi prema djeci, da su emocionalno hladni, grubi, skloni fizičkom kažnjavanju, neskladni su odnosi u porodici, roditelji su nervozni i prema djeci imaju nekonzistentan stav.

Karakteristike odnosa između roditelja i djece delinkvenata su : nepovjerenje, inkonzistentnost, konflikti i emocionalna hladnoća. Negativno na razvoj djece posebno utiču sociopatološke pojave u porodici. Singer, Mikšaj –Teodorović (1993) navode da: pojavni oblici asocijalnog ponašanja članova porodice kao što su alkoholizam, skitanja i nerad, prosjačenje, prostitucija, promiskuitet narušavaju klimu međuljudskih odnosa u porodici i imaju negativan uticaj na razvoj i vaspitanje djece. U porodicama delinkvenata zapaženi su sljedeći faktori: roditelji ne žive zajedno, vanbračna su djeca, radničke i zemljoradničke porodice, loša situiranost, prisustvo alkoholizma, droge, stalni konflikti, zanemarivanje brige za djecu, nesklad u vaspitanju, loš materijalni položaj, bolest u porodici, duže odsustvo jednog roditelja i drugi.

ULOGA PORODICE U PREVENCIJI ASOCIJALNIH PONAŠANJA DJECE

U cilju uspješne socijalizacije i podizanja djeteta društvo treba pružiti porodici pomoć na slijedećim poljima: pomoć roditeljima u podizanju uspješnosti vaspitnog djelovanja, zatim u pogledu formiranja pravilnog odnosa prema radu i učenju, materijalnim i duhovnim vrijednostima, kulturnim vrijednostima, provođenju slobodnog vremena i sl.; osposobljavanje porodice za pravovremeno uočavanje simptoma delinkventnog ponašanja i pravilan stav i postupanje sa takvim djetetom; pomoć u savladavanju objektivnih poteškoća materijalne, sociokulturne prirode, niskog nivoa obrazovanja, stambenih problema, nezaposlenost roditelja itd.; pomoć u savladavanju subjektivnih poteškoća kao što je klima, odnosno karakter međuljudskih odnosa u porodici, sociopatološko ponašanje njenih članova, alkoholizam, sklonost neradu, skitnji, fizička razračunavanja i sl.; aktivnosti oko provođenja navedenih oblika pomoći porodici treba da preuzmu vaspitno-obrazovne, socijalne i zdravstvene ustanove.

Roditelje treba naučiti kako da svojoj djeci pruže mogućnost da se uključe u različite aktivnosti u okviru porodice, da uspješno komuniciraju sa članovima porodice, te da jasno definišu šta se očekuje od članova porodice i kakve su kazne u slučaju neispunjavanja obaveza. Važnu ulogu u pružanju pomoći porodici trebali bi da odigraju Centri za pomoć porodici u krizi, posebno sa djecom između 12 i 16 godina, jer su oni izloženi najvećem riziku delinkvencije.

U cilju uspješnog vaspitnog djelovanja na dijete i uspješnog uočavanja i otkrivanja simptoma delinkventnog ponašanja, kao i u cilju savladavanja objektivnih i subjektivnih poteškoća na koje nailazi, porodica mora tijesno surađivati sa školom koju dijete pohađa, sa zdravstvenim i sa socijalnim ustanovama i s policijom.

ZAKLJUČAK

Uloga porodice je velika i jaka u nastajanju i manifestiranju sociopatoloških manifestacija kod djece i mladih. Loš socijalno-ekonomski status, nepovoljna pedagoška i socio-emocionalna klima, odnosi i komunikacija sa djecom, te prisustvo sociopatoloških manifestacija kod članova porodice (roditelja, starije braće i sestara) često su najčešći uzroci pojave ovih manifestacija kod djece i mladih. No oni rijetko, izolovani od drugih (asocijalnih) faktora, doprinose pojavi asocijalnog ponašanja među djecom i mladima. Uloga porodice je jako velika i u prevenciji i sprečavanju sociopatoloških manifestacija kod djece i mladih. Naravno da porodice mogu i moraju pružiti podršku svi ostali agensi socijalizacije, naročito škole, centri za socijalni rad i zdravstvene ustanove. Najbolja i najsigurnija prevencija svih vidova sociopatoloških manifestacija u porodici je odrastanje, vaspitanje i razvoj djeteta u zdravoj, zreloj i stabilnoj porodici. Iz tih razloga bi društvena zajednica trebala podsticati mjere koje vode ka stabilizaciji porodice u našem društvu kako bi ona uistinu postala najtoplije i najsigurnije gnijezdo za svako dijete. Sve dotle, dešavat će nam se stvari koje su na sceni već više decenija u našoj zemlji, ali i u svijetu.

LITERATURA

- Ćatić, R., (2005). Porodična pedagogija, Zenica
- Dervišbegović M., (1997). Socijalna pedagogija sa andragogijom, Sarajevo
- Grandić, R., (1997). Porodična pedagogija, Filozofski fakultet, Novi Sad
- Golubović, Z. (1981), Porodica kao ljudska zajednica, Zagreb, Naprijed.
- Ilić M.(2010). Porodična pedagogija, Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci
- Jašović Ž., (1978). Kriminologija maloljetničke delinkvencije, Beograd
- Kamenov E. (1999). Predškolska pedagogija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Mandić, P., (1988) Izabrana djela I, II, III, Osijek
- Pašalić-Kreso, A. (2004) Kordinate obiteljskog odgoja. Prilog sistematskom razumijevanju obitelji i obiteljskog odgoja. Sarajevo, JEŽ
- Pehar, L-Zvačko, L.(2000) Oduzeto djetinjstvo, Sarajevo
- Poldrugrač V., (1981) Formiranje kadrova za odgoj i preodgoj osoba sa poremećajima u ponašanju na Fakultetu za defektologiju u Zagrebu
- Singer, M., Mikšaj-Teodorović, Lj., (1993) Delinkvencija mladih, Zagreb
- Selimović H., Tomić R., (2011). Pedagogija I, Tuzla: Papir karton
- Tomić R., Šehović M., Karić N., Hasanović I. (2008) Delinkventno ponašanje djece i mladih, Tuzla
- Zvonarević M., (1981) Psihologija, Školska knjiga, Zagreb

THE ROLE OF EDUCATION IN THE FAMILY AND PREVENTION OF SOCIO- PATHOLOGICAL MANIFESTATION AT CHILDREN

Abstract

The aim of the theoretical process, analyze and presentation is the importance and role of positive family education in the prevention of socio-pathological manifestations at children.

We analyzed family factors of life, family communication, socio - economical status, the position of the child in the family, birth order of the child and socio-emotional climate in the family as a factor of the proper development of the child. There is a prominent role of the proper functioning of the family as an important preventive factor of socio-pathological manifestations at children. For these reasons it is very important to provide the necessary support for families in the education of children in order to prevent socio-pathological manifestations in children who are more frequent.

Key words: family education, prevention socio-pathological events, children

MEDIJI I KOMUNIKACIJE

МАСМЕДИЈИ У ФУНКЦИЈИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРЕ МИРА

Прелиминарно саопштење

UDK 316.774:659.3/.4

Дејан Р. Дашић¹, Доцент
Јелица В. Стаменковић² MSc
Висока школа академских студија
„Академија за пословну економију“, Чачак

Сажетак: У савременом свету медији постају неодољива нужности нашег постојања, они играју кључну улогу у нашем животу и савременом друштву. Медији на специфичан начин врше и симболичку раслојеност моћи у друштву, имају велики утицај у усмеравању друштвених процеса, иако да они могу служити развоју демократске свести и културе мира, али уједино и расиривају расну, верску и националну мржњу својим једностраним извештавањем о дивним догађајима у друштву. Интелектуална дилема за ревизијом историје све више добија на значају, а медији су постали незаобилазно средство њеног стварања, профилисања и убрзања. У раду се критички разматра утицај виртуелног медијског масмедиа на рационално, социолошко проучавање посредујуће дејства масовне комуникације на друштвени живот, где медији реформишу осећај хаоса и страха и чине свет још неизвеснијим и страшнијим. Завидни медији извештавају под великим утицајем својих влада, бизнис групова и разних владиних агенција.

Кључне речи: Медији, стварање историје, медијска култура, новинарство човјека

¹ dalevk@ptt.rs

² jelicaeurocliner@yahoo.com

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Познато је да се ратови одавно не воде само оружјем, а велики број сукоба је најпре започињао као вид пропаганде и говора мржње, који се шире злоупотребом медија, чиме они постају средство рата. Бодријар (1991: 83) сматра, да масовни медији имају другачије и дубље дејство од било које друге технологије, да живимо у доба када смо сви затрпани информацијама, и да се уз помоћ медија производи нова стварност, односно стварност се симулира преплитањем и мешањем истинитог и лажног-поистовећивањем стварног и имагинарног. Масмедији имају велику моћ у манипулисању масама, преузимају улогу носилаца моралне осуде тероризма и експлоатације страха у политичке сврхе, али истовремено, у тоталној двосмислености, шире сирову фасцинацију терористичког чина, и они сами постају терористи, утолико што и сами теже ка фасцинацији.

Француска је колевка карикатуре као посебног медија насталог у 19. веку, као последица либералних политичких стремљења и развоја новинарства. Многи сматрају да су се иза провокативности шарлијеваца крили расизам и исламофобија. Већ и пријем обичне шале зависи у којој земљи је причате, а карикатуре Мухамеда доживљене су у муслиманском свету као „недостатак културе и вређање верских осећања“ свих муслимана. Међутим, треба подсетити да је француски магазин и за време косовског рата имао увредљиве, неукусне и вулгарне карикатуре, у којима се Срби етикетирају као агресори, терористи и злочинци, попут оне на којој, испод натписа „Срцепарајући поздрав“, српски војник држи одсечену главу косовског Албанца уз текст „Растанак је мала смрт“. Није ми познато да је поменути сатирични француски магазин, изразио осуду или неслагање са зверским одсецањем глава заробљеним српским војницима у Босни, злогласних муџахединских парформација, за шта постоје и видео снимци.

Француски сатирични магазин „Шарли ебдо“ наставио је са објављивањем карикатура Мухамеда и након што су терористи упали у редакцију и током напада убили 12 људи. Нове карикатуре су изазвале талас протеста у многобројним, углавном муслиманским земљама. У тим протестима је погинуо велики број људи (Нигер, 128 људи), паљене су хришћанске школе и цркве, а у Авганистану су демонстранти палили француске симболе, између осталих француску заставу, узвикујући „Смрт Француској“.

Медији могу имати великог утицаја у усмеравању друштвених процеса, тако да они могу служити развоју демократске свести и културе мира, али уједино и распиривати расну, верску и националну мржњу својим једностраним извештавањем о битним догађајима у друштву, а под утицајем одређених интересних група. Моћ медија се нарочито огледа у томе што они могу утицати на обликовање свести појединаца, а да они тога нису ни свесни. Наравно, масовни медији нису свемоћни, али њихова снага је у присутности свим сегментима живота, они информишу, они забављају... Телевизија, радио, новине, интернет... кључни су и за начин на који интер-

претирамо догађаје који су изван нашег директног окружења. Тиме медији добијају значајну улогу у обликовању друштвене свести форсирањем одређених информација (Стојадиновић, 2010: 374).

И Чомски³ с правом указује на огромне могућности медија да манипулишу масама људи а да оне тога нису ни свесне, чак и уз њихов прећутни пристанак. Он наводи, да је то случај и у бизнису, када треба продати робу, услуге и сл. Довољно је имати своје корумпиране новинаре, уреднике и друге произвођаче и растураче информација које вам одговарају. Оне не морају бити истините. Деманти, исправке, судске пресуде и сл. никада нису имале ефекат прве вести. Зато медијски гладијатори толико журе да први оклевету свог противника (Chomsky, 2002).

МЕДИЈСКА КУЛТУРА И МЕДИЈСКЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ

За савремено друштво се са правом може рећи да је и медијско друштво, схваћено као систем небројаних комуникацијских веза и интеракцијама које се успостављају међу његовим члановима.

Као најбројнији југословенски народ, били смо у великом “хладном рату” међу протагонистима мира и коегзистенције сукобљених блокова. Све је то сада за глобалисте, светске центре моћи, евробирократе, амбасадоре великих сила и хегемона света – прошлост која се њих не тиче, коју ми по њиховим налозима треба да заборавимо и окренемо се будућности, јер је нама територију државе одредила Бадинтерова комисија, а нашу историју је исписала оптужница хашког трибунала. Они нам налажу да се не бавимо нашом прошлошћу зато што су нам они именовали прошлост: она је за њих митоманска, хегемонистичка, великосрпска, агресорска, злочиначка, геноцидна... (Ђосић, 2007: 22).

Медији су имали значајну улогу у разбијању Југославије, јер су евро-амерички медији слали у свет неповољну слику о Србима. Да би слика била што упечатљивија, на телевизијским екранима смењују се час лажне приче, час сцене хрватских и муслиманских патњи, проистеклих из босанско-херцеговаког рата, којих је неоспорно било, јер нема рата у којем нема страдања цивилног становништва. Истовремено српске патње се минимизују или

³ Он је оптужио је америчке политичаре и медије да имају двоструке аршине кад описују нападе на цивиле и да ти описи зависе од тога ко је нападе починио. „У живом сећању је само оно што је неко урадио нама, а кад ми то исто урадимо другима, онда то називамо узвишеним и племенитим”, рекао је Чомски одговарајући на питања учесника програма за синдикалне лидере на Правном факултету Универзитета Харвард. Термин „живо сећање” недавно је употребио познати амерички адвокат и борац за слободу говора Флојд Абрамс, описујући напад на „Шарли ебдо” као „најопаснији напад на новинарство у живом сећању”. У терористичком нападу на редакцију тог сатиричног француског недељника 7. јануара убијено је 12 људи. „У живом сећању Американаца није напад на Радио-телевизију Србије 1999. године зато што су водеће новине о њему писале као оправданом, а Ричард Холдбрук га хвалио. Тај напад, у којем је убијено 16 људи, правдан је тиме да је РТС наводно био део пропагандне машине Слободана Милошевића” (Чомски, 2015)

прећуткују. „Никада Европа није поступила тако бездушно, сурово и јединствено када је разорила Југославију деведеситих.⁴ Реактивирани су све снаге од деснице до левице у свету, уз часне изузетке и светле примере, попут Грчке или став француског генерала Пјера Галоа. Европа је испољила бруталност, свирепост, нељудскост“ (Аврамов, 1997, стр 443)

Западни медији су, када је реч о извештавању о спољној политици или о сопственим националним интересима под великим утицајем својих влада. Западни „слободни“ медији су слику о збивањима на просторима бивше Југославије формирали онако како је одговарало њиховим (јавним или тајним) историјским и идеолошким заблудама, тренутним или дугорочним политичким, економским, војним или геостратешким интересима. У несрећним догађајима који су се збили деведесетих година на просторима бивше Југославије, медијски извештачи, који су пристигли са разних страна, били су жељни сензација, како би повећали гледаност својих телевизија или увећали тираже својих новина.

Вуковић (2014: 11-15) наводи, да су западни новинари настојали да збивања и стварност у другој Југославији прикажу што једноставније. Пре свега навикнути, ради лакше продаје, по већ од раније формираном клишеу, на поједностављену црно-белу причу о „добрим“ и „лошим“ момцима, они су тако и представљали оно што се догађало. Касније, током збивања у Босни и Херцеговини, или пак на Косову и Метохији, ствари су се, по истој матрици, само поновиле-успостављена матрица је само преликавана.

И сами садржаји емисија представљали су класичну ратну пропаганду у којима се најдаље отишло у специјалној (ауторској) емисији „Убијање на Косову“ (*Killing at Kosovo*), која је реализована 30. априла 1999. године. Шпица: мапа Космета у пламену из којег се полако помаља намрштено лице председника СРЈ Слободана Милошевића. У емисији говоре сви, осим оних са друге стране – Срба: командант НАТО, силоване Албанке којима се не виде лица, али добро, упркос узбуђењу, говоре енглески, сведоци масакра који као доказ нуде цртеж на коме се види пут, квадрати који симболизују куће у селу и велико „X“ где се, наводно, десио масакр жена, деце и старца; и опет се из пламена помаљају намрштена лица државних званичника и војних команданата. И затим, у осталим деловима програма, конференције за новинаре у Штабу НАТО, на којима се без икакве резерве износе саопштења о десетинама хиљада побијених и протераних цивила албанског порекла (Милетић, 2014: 19-20).

Непоштовање непристрасности, струковних стандарда анализира се у књизи америчког новинара Питера Брока „Медијско чишћење: прљаво извештавање“. Анализирајући рат у Босни и Херцеговини, непристрасно понашање новинара назива „новинарством чопора“ или „заштитничким но-

⁴ Сатанизација Срба и поистовећивање Словенаца и Хрвата (а касније муслимана и Албанаца) с пожељним вредностима стиже, паралелно, из изјава званичника и из текстова у медијима, иако су сви они, према многим социолошким емпиријским истраживањима, до јуче живели заједно у истим градовима и селима, делили готово исте или приближне вредности, међусобно склапали бракове, деца им заједно ишла у школе... (Вуковић, 2014: 75)

винарством“. Он образлаже тезу да је „новинарство чопора“ у БиХ, али на нашем простору бивше Југославије, било нарочито погодно за злоупотребе, јер су сами новинари унапред пристајали на поједностављени систем црно белих слика. Афективно извештавање захтева и коришћење мотива који побуђују интересовање гледалаца и урезује им се у свест. Тако је у појединим западним медијима форсирана прича о логорима за масовна силовања и концентрационим логорима налик на Аушвиц, којима су по правилу газдовали Срби. Аутор наводи, да новинари који нису пристајали да унапред сервирани истине објављују, маргинализовани су или чак нападани од стране колега. Он помиње пример дописника „Њујорк тајмса“ Дејвид Бајндера, који се усудио да иступи из матрице унапред подељених улога. Бајндер је написао чланак у којим се позива на сведочанства службеника Уједињених нација и војних инсајдера који су указали да Срби нису испалили пројектиле на сарајевску пијацу Маркале. „Њујорк тајмс“ је одбио да објави овакву причу а на његово место ангажован је други новинар, Роџер Коен, који је имао пуно другачији поглед на конфликт у СФРЈ (Д.В., 2014: 12).⁵

Покушај да се понуди и истина друге стране завршен је бомбардовањем РТС-а и убиством шеснаесторо запослених у овој медијској кући, уништавањем 36 њених одашиљачко-антенских система, али и онемогућавањем сателитског емитавања програма српске телевизије одлуком Борда директора ЕУТЕЛСАТ-а, чији је оснивач и деоничар, са унапред плаћеним закупом линија, био и – РТС, што је још једанпут потврдило тезу да су масовни медији у савремености, увеккада је то потребно, специфична и делотворна врста оружја (Милетић, 2014: 18-19).

Док Америчка влада свуда у свету инсистира на „слободи медија“, дотле у својој земљи спроводи „меке“ методе притисака на редакције. Влада Барака Обаме захтевала је од медија да не пушта информације Едварда Сноудена о масовном шпијунирању које спроводи НСА. Велики притисак на медије се уочио поготово након што су исламски екстремисти напали редакцију

⁵ У последње време велики број новинара, зарад публициитета и сензационализма, све више се служе преувеличавањем и лажима. Репортер ТВ мреже Ен-Би-Си, Брајан Вилијамс, водитељ најпопуларнијих вести са преко 9 милиона гледалаца, тврдио је како је током инвазије на Ирак, био у хеликоптеру који је погодила непријатељска граната, а 2003. обрео у погођеном авиону који је због тога морао да слети. Наравно, ни једно ни друго није истина, па се поставља питање који су мотиви новинара који зарађује 10 милиона годишње, да уради овако нешто. Поменути новинар је имао спорна извештавања и приликом великих поплава у Њу Орлеансу, када је тврдио како „велики број лешева плута испред хотела“. Бил О' Рајли, звезда Фокс Њуза, такође се служио лажима и преувеличавао опасност у којој се налазио као репортер, тврдећи да се у Салвадору обрео у селу у којем се одиграо масакр. Касније је видео запис показао О' Рајлија у селу са пролазницима и понеком разрушеном кућом. Преувеличавање му је било потребно да би имао кредибилитет извештача који зна шта је рат, а познат је и као велики заговорник бомбардовања Србије 1999., када се у току емисије јавио ратни ветеран из Вијетнама, који је имао преко стотину мисија, да после тог искуства мора да критикује „новинара који хушка рат“. Бил О' Рајли зарађује 20 милиона долара годишње па се претпоставља да је жртва „инфотејнмента“, стандарда који од новинара тражи да и најгоре вести представљају на забаван начин, а да догађаје, посебно ратне, приказују као филмске заплете, напет, опасно и занимљиво (види више: Стевановић, 2015: 2).

француског недељника који је објављивао карикатуре пророка Мухамеда. На овај начин се наводно жели преbacити одговорност на уреднике да ће објављивањем информација угрозити сигурност грађана. Некадашња саветница за националну безбедност Кондолиза Рајс, признала је да је по налогу Џорџа Буша, својевремено убедила „Њујорк тајмс“ да одустане од текстова који су били уперени против ЦИА-е. Најновије уређивање медија од стране владе САД је, заташкавање и одлагање вести о базама беспилотних летилица и страшним „колатералним“ грешкама које оне чине.

Међутим, и почетком двадесетих година прошлог века, у Немачкој је формирана „Централна служба за истраживање узрока рата“, чији је циљ да се за немачке интересе придобије јавно мњење у САД. Прве акције ове службе имале су за циљ да се докаже да су Француска и Русија у лето 1914. биле спремне за рат. За домаћу јавност су се смишљали и пуштали гласове да је улазак у рат био неминован, а да је кампања о ратној одговорности уперена против земље. После 11 септембра Пентагон је формирао Биро за стратешки утицај (БСУ) који има задатак да пласира лажне вести ради „тровања“ светске штампе и међународног јавног мњења „и пријатељских и непријатељских земаља“. Крајем 2006. године, као реакција на неодобравање светске јавности са њиховим све чешћим војним походима, при НАТО-у формирана је информативно пропагандна група за брзо реаговање. Основни циљ је, сузбијање нежељених информација уз помоћ лојалних новинара.

Да је информација моћ напoкон су схватили и Руси и Кинези. „Телевизија РТ, раније позната као Раша тудеј, емитује лоше вести о непријатељима Русије, а добре о њеним савезницима“, оцењује „Њујорк тајмс“? Међутим, оно што је занимљиво је да је РТ настао као имитација најмоћније америчке телевизијске мреже Си-Ен-Ен. Најпознатије лице на планети, Лари Кинг прешао је да ради за РТ. Мисија РТ је да у будућности предупреди сценарио из 2008. године, када је Русија у конфликту са Грузијом војнички победила, али изгубила медијски рат (Вукотић, 2014а: 12). У сукобу који још увек траје, РТ је у потпуности оправдала своју сврху. „Да није било РТ, колективно сећање човечанства остало би ускраћено за информацију да је у згради Дома синдиката у Одеси изгорело 43 руска активиста. Западни медији су прешли преко злочина, а неки су чак пласирали причу да се не зна ко је крив, односно да су Руси сами себе запалили“ (Вукотић, 2014б: 13). „Меки“ методи деловања побочним каналима, какви су медији, друштвене мреже или директни сусрети с грађанима и њиховим представницима, често завршавају много више посла него званична дипломатија.

Византија, заточеник хришћанства на Истоку, окренута лицем према варварима, средиште дивне цивилизације, осим своје војне моћи, одличне војске обучене помоћу искусне тактике, јаком економском моћи, развојем индустрије и трговине пружили су царству, поред моћи и богатства, велики утицај на друге и помоћу културе, књижевности и уметности. „Процват духовног живота, изврсни наставници на цариградском универзитету, предавали су филозофију, реторику, науку а око њихових катедри гурали су се

ђаци са свих страна византијског или арабљанског Истока. Она је била васпитачица словенског и азијског Истока, чији јој народи дугију своју веру, свој књижевни језик, своју уметност, свој облик владавине“ (Дил, 1933: 73)

Последњих година, у Русији не скривају да покушавају да ојачају све аспекте такозване меке моћи⁶ у иностранству. Миличић (2014: 13) наглашава да је то важно јер „данас имамо ситуацију да аустралијски премијер Абот изјављује да ће на састанку Г-20 ухватити за ревере руског председника Путина како би га натерао да се спроведе истрага о паду малезијског авиона изнад Украјине. А чињеница је да управо Русија од самог почетка једина доследно инсистира да се та истрага обави и поставља низ питања на која треба одговорити да би се дошло до истине“.

По угледу на Американце, који су много раније на сличан начин кренули да освајају свет, и Кинези се успешно позиционирају на глобалном медијском тржишту. Реч је о Пекиншком дневном листу „Глобал тајмс“ који се на кинеском језику штампа у милион ипо, а на енглеском у 200.000 примерака. У њима се наглашава како Вашингтон не може више сам да прописује правила у свету, па тако, док у „Глобал тајмсу“ можете прочитати да у Хонгконгу протестују радикали, дотле их у „Њујорк тајмсу“ називају демонстрантима – иако је реч о истим људима. Ту је и Кинески радио интернационал (КРИ), чијих 30 дописништва из целог света дневно производе више од 1.500 часова програма. Међународни рад ове радио станице започео је после Другог светског рата, а програми на српском и хрватском од 1961. године. Данас овај радио представља један од најважнијих инструмената кинеске меке моћи. И после распада Југославије, КРИ је наставио с радом својих редакција у Београду и Загребу, што сведочи о значају Србије и Хрватске на скали кинеских интереса (Б.Б., 2014: 12)

МЕДИЈИ У СЛУЖБИ РЕВИЗИЈЕ ИСТОРИЈЕ

Важност медија у формирању јавног мњења вероватно најочитије долази до изражаја у време ратова, када су репортерски извештаји једини увид у догађаје на терену.

Амерички, британски и пре свега немачки медији не посустају у напорима да издијање Првог светског рата прикажу у новом светлу, наводно на

⁶ Меку моћ је први анализирао Joseph Nye на примеру САД, где меку моћ дефинише као „способност уверавања других да желе што ви желите“. У последње време, велике светске силе, попут јединог родитеља на глобалној сцени, поред уобичајене тврде моћи (употреба силе), све већи значај придају употреби меке моћи. „Мека моћ представља способност завођења и привлачења, а привлачење често води до опонашања. Ако држава успе своју моћ учинити легитимном у очима других, њезине жеље наићи ће на мањи отпор. Укратко, универзалност културе у појединој држави и њезина способност стварања институција које управљају разним подручјима на међународној сцени представљају кључне изворе моћи“ (Дашић, 2013: 399)

основу нових историјских сазнања.⁷ Амерички и немачки медији упоредили су Гаврила Принципа са Осамом бин Ладеном⁸, а организацију „Млада Босна“ са Ал Каидом и поставили нову тезу по којој Русија и Србија сnose највећу одговорност за издијање рата. Кристофер Кларк у својој књизи „Месечари: како је Европа кренула у рат“ поред осталог, Сарајевски атентат пореди са нападом на Светски трговински центар а Пашићеву Србију са Асадом Сиријом.

Аутор публикације „Хрвати у Првом светском рату“ Твртко Јаковина, на страни 53, презентује слику на којој српски војници стрељају ратног заробљеника. Међутим, он не коментарише чињеницу да се стрељање (униформисаног заробљеника) обавља пред стотинама људи, официрима, војницима, свештеницима, цивилима, што говори да је највероватније реч о шпијуну или ратном злочинцу. Манипулација чињеницама и догађајима је следећа констатација поменутог аутора: „Бугари су били прегажени када је Солунски фронт коначно пробијен. Тамо су ударну иглу чиниле српске и француске трупе, али међу њима и хиљаде добровољаца из Аустро-Угарске, укључујући Алојзија Степинца⁹...“ (Јаковина 2014, 55). Хрвати су оба светска рата били на страни поражених, па је јасна намера да се Степинац представи као неко ко је ослободио Србе.¹⁰

У оквирима ревизије историје, један од веома значајних видова брендирања нација и држава а показао се и као моћни алат ревизионизма, је филмска индустрија. Уз помоћ „холивудских“ продукција могуће је једну нацију позитивно или негативно представити остатку света. Светској јавности се путем филмске индустрије саопштавају неистине и полуистине у вези са дешавањима деведесетих година прошлог века на Балкану. Утицај филма, историјског спектакла веома је значајан јер новије генерације своје ставове о појединим државама и нацијама (нажалост) најчешће не формирају на основу чињеница, историјских књига, већ на основу јефтиних холивудских продукција. Срби су заиста у западним филмовима негативне личности, које је лако ставити у филмове, који не претендују на демонстрацију неке

⁷ Аустроугари су запленили документе Министарства спољних послова Краљевине Србије и све до почетка Другог светског рата су их објављивали у „стилизованој“ и „обрађеној“ верзији са циљем да докажу умешаност Србије и Русије у сарајевском атентату (Вашченко2014, 4 ; Писарев 1993, 16-22).

⁸ Реч „терориста“ се уз помоћ медија, све више користи као политичка батина. Историчарка Маргарет Макмилан је Србију уочи Првог светског рата оценила као сличну данашњем Ирану, јер су делови њене власти спонзорисале „тероризам“. Америка је у једном дугогодишњем рату против тероризма, али Ноам Чомски, назива Америку највећом терористичком силом у свету, која поседује најсмртоносније терористичко оружје, беспилотне летилице.

⁹ Папа проглашава Степинца за свеца, упркос 700.000 јасеновачких жртава, од којих су многе страдале захваљујући надбискуповом префутном благослову.

¹⁰ Војска Србије један од најстаријих брендова, који има изузетан друштвени значај и утицај, бренд који је чврсто укорееен у свести народа, бренд који и поред свих трагичних догађаја почетком 90-тих година прошлог века, изазива позитивне емоције. Свој идентитет Српска Војска је изгубила још 1918. године. Од укидања заједнице СЦГ Војска Србије је у потрази за својим идентитетом, пољуљаним имицом, има елементе новог имена, идеје и структуре (Дашић 2014б: 197).

историјске истинитости. Односно, то су неке „егзотичне“ негативне личности. То значи да ће се предрасуде о Србима, које су се раније базирале на одређеним догађајима из прошлости, повећавати. Односно, Србе чека иста улога, која је раније припадала Арапима, а затим и Русима.

Шуваковић (2010: 582) наводи, да је само довољно погледати остварења босанске (муслиманске и хрватске) и хрватске кинематографије у последње две деценије и уверити се како су стварани и неговани негативни етнички стереотипи о Србима и вршена најдиректнија ратна пропаганда. „Заправо су ове кинематографије секундирале, колико је то било у њиховој моћи, оној главној – америчкој. врши се стална замена теза тако да агресори постају жртве, а жртве се представљају као агресори. „Демонизација истинских жртава и управљање злочинима никада нису били битнији и држе у незнању становнике империјалних сила који увек подржавају масакре ...“ (Шуваковић, 2011: 577). Карактеристично за обе националне кинематографије је да Србе представљају као страни елемент, као агресора и у Хрватској и у БиХ, иако је у обе републике у социјалистичкој Југославији, до издијања рата и разбијања земље, српски народ био конститутиван. Циљ је изменити историјске чињенице и приказати Босну и Херцеговину као изворно муслиманску земљу, да у Хрватској Срба такође изворно нема, већ су у питању само „четници и „агресори“. Аутор даље наводи, да, и поред историјских, судских утврђених истина о озбиљним ратним сукобима између муслиманске Армије БиХ и Армије Републике Хрватске на територији БиХ, ни у једном од филмова нема ниједне негативне реченице, а поговту не покушаја грађења негативних стереотипа, ни о једном од ова два народа. Насупрот томе, стереотипи о Србима су следећи: 1) силоватељи, 2) пљачкаши, 3) ратни злочинци, 4) четници и 5) нацисти. Аутор на крају закључује да, наравно, у свим овим филмовима, са хрватске и муслиманске стране не постоји ни један ратни злочин или макар нечовечни акт према иједном Србину.

Анализа западне кинематографије је веома лака, јер је избор филмова у којима су негативци Срби, веома је велики. Холивудска фабрика снова, поред забавно-комерцијалне димензије своје глобално доминанте продукције, никада није оскудевала у пласирању политичких идеја и представа које су на овај или онај начин кореспондирале са политичким тренутком или доминантним ставовима западног света.

Упркос чињеници да Срби ни у једном догађају из деведесетих нису показивали склоности ка тероризму, дивају сврстани у овај кош. Наиме, у уводној сцени филма „Стена“ („The Rock“, 1995), која додуше нема никакве везе са даљом радњом филма, Николас Кејџ (Nicolas Cage) као експерт ФБИ за експлозиве демонтира бомбу, коју су сакривену у децију лутку, Срби из Босне послали поштом. У филму „Миротворац“ („Peacemaker“), са Џорџом Клунијем (George Clooney) и Никол Кидмен (Nicole Kidman) у главним улогама се ради о томе како један Србин из Босне, у Њујорку помоћу нуклеарне бомбе покушава дигне у ваздух зграду Уједињених нација, али га полиција у задњем тренутку у томе спречава. У овом филму је претстављено да је нај-

лакши начин за снабдевање “српских Босанаца” оружјем за масовна уништења, преко Ирана, што само још више даје негативну конотацију српском народу, узевши у обзир деценијску конфротацију Запада и Ирана око људских права, тероризма, нуклеарног програма и сл..

Западни историчари већ деценијама преувеличавају улогу САД и умањују улогу СССР-а у победи над нацизмом, а филмска индустрија у томе има значајну улогу. И поред тога што је СССР нанео 74% губитака нацистичкој армији а 80% немачке војске било је ангажовано против Совјетског Савеза, многи становници Запада убеђени су да је улазак САД у рат, био пресудан за коначни исход рата (види више: Бутаков, 2014: 5).

Милосављевић (2010: 36), наводи, да се слици треба супротставити сликом увек када је то могуће, јер онај који хоће да влада светом, влада и имицима па неће дозволити, или ће осујетити и појаву контра слике. Најсигурнији начин борбе против имицологије јесте ипак вера у истину, супростављање истине слици, која ће кад-тад разобличити лажну слику. Логос историје макар и прекасно изнедрује истину, која попут правде, спора али достижна. Стално понављана лаж ипак не рађа истину, већ отпор према себи и ствара за сазнањем истине. Овај процес је мукотрпан и спор, посебно када се пореди са оним медијским ефектним инсенацијама (каких је на овом нашем тлу деведесетих година било много) који убрзавају историјски ток, док га откриће истине благо преусмерава.

Традиционални медији добили конкуренцију на друштвеним мрежама а брзи пренос Интернетом представља велики изазов за оне чији је донедавно, ексклузивни посао, био да информишу јавност. У Шведској, јавни сервис не јури рејтинге, има цео канал посвећен култури и канал специјализован за садржаје намењене деци, где се одбацује и сама помисао било каквог политичког утицаја или притисака на уређивачку политику. У немачкој се јошнису стишала медијска препуцавања око узрока несреће и пада „Церманвингсовог“ авиона у којем је погинуло 150 људи. Међутим, међу Немцима није толико присутна гнев према младом копилоту, већ пре свега према медијима који су били жељни сензационализма.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу наведеног може се закључити да медији могу имати великог утицаја у усмеравању друштвених процеса, тако да они могу служити развоју демократске свести и културе мира, али уједино и раширивати расну, верску и националну мржњу својим једностраним извештавањем о битним догађајима у друштву, а под утицајем одређених интересних група. Уместо да су фактор промоције мира, данас имамо медије који представљају средство спречавања срадње и толеранције, и медије, који теже насиљу и рату.

Покрајцац (2010: 23) сматра да су медији данас, само верне слуге капитала, њихових власника или политичких контролора, који су у функцији увек

конкретних интереса. Он је мишљења, да би савремени медији били заиста слободни и независни, морају бити у јавном власништву и контролисани изнутра, од самих новинара и нису зависни од власника и великих компанија.

Мас медији најбржи су и најлакши начин за промену мишљења, осећања, културе, чак и историје једне нације. Захваљујући тежњи појединих великих сила, а уз свесрдну помоћ масовних медија, историографија сада поприма другачија тумачења. Актуелна тумачења и анализе догађаја из Првог светског рата, дешавања двадесетих година на просторима бивше Југославије, настала по диктату новог светског поретка, подцењујући историјске изворе, заборављајући да је посао историчара да догађаје из прошлости учине разумљивим а не да доносе личне вредносне и моралне ставове, српски народ и његову историју стављају у лош контекст.

Закључак је, да је у новинарству неопходно „вратити се публици и удаљити се од интересних група у чијем су се непримерном загрљају превише одомаћили“.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, С. (1997) *Посић-херојски раић зајага њроиив Јујославије*, Ветерник
- Б.Б. (2014) Кинези копирају Американце, *Полиџика*, 16.11.2014
- Bodrijar Ž. (1991) *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi
- Вашченко, М. (2014). Гаврило Принцип у српским и руским очима, *Руска реч*, 28. мај.
- Вукотић Д. (2014δ), Спутњик против Гласа Америке, *Полиџика*, 16.11.2014
- Вуковић, С. (2014) *Еџика зајадних медуја*, Институт друштвених наука Београд
- Вукотић, Д. (2014а) Рт као клон Си-Ен-Ена, *Полиџика*, 16.11.2014
- Дашић, Д. (2013). Брендирање држава и нација. *Кулџура* бр.139: 396-415
- Дашић, Д. (2014а). Хуманост и херојство српске војске у Великом рату. *Срџска џолиџичка мисао*, год 21., vol. 44, (2): 77-91.
- Дашић, Д. (2014δ). Ребрендирање Војске Србије. *Војно дело*(3): 197-207
- Д.В. (2014) Ангажовано „новинарство чопора, *Полиџика*, 16.11.2014
- Зорић, М. (2014). „Први светски рат и ревизионизам (у фокусу историографије и пропаганде). *Војно дело*(2): 320-371.
- Звијер, Н. (2014). Културолошке рефлексije ратне кризе: слика рата у хрватском филму 1990-их. *ТемеГ. XXXVIII*(1):67-88.
- Jakovina T.(2014). *Hrvati u prvom svetskom ratu*, ЕРН Media d.o.o., Zagreb
- Милетић М. (2014) Русија данас (РТ): одговор глобалном медијском једноумљу, *Кулџура џолиса*, год. XI, бр. 25, 15-28
- Миличић, Љ. (2014). Руске медије доживљавају као тенкове и ракете, *Полиџика*, 16.11.2014

- Милосављевић, Љ. (2010). Медији и убрзање историјског тока. У: Б. Стевановић, А. Костић, Љ. Митровић (ур.), *Медији и култура мира на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања: 32-40
- Покрајац, С. (2010). Савремени свет у вихору медијске и технолошке револуције. У: Б. Стевановић, А. Костић, Љ. Митровић (ур.), *Медији и култура мира на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања: 15-24.
- Писарев, А.Ј. (1993). Наша деца ће ходати Бечом – Сарајевско убиство 28. јуна 1914. и „Млада Босна.*Родина* (8-9): 16-22.
- Стојадиновић, М. (2010). Значај медија за развој културе У: Б. Стевановић, А. Костић, Љ. Митровић (ур.), *Медији и култура мира на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања: 371-383
- Стевановић, Ј. (2015) Зашто новинари преувеличавају доживљаје, *Политика*, 2.3.2015
- Ћосић, Д. (2007). Српско питање – питање истине, *Национални инџерес* -бр.1, год. III vol=3: 19-36
- Chomsky, N. (2002). *Mediji, propaganda i system*. Zagreb
- Чомски Н. (2015) Брига за жртве се смањује што је више Америка одговорна за неки напад.<http://www.nspm.rs/hronika/noam-comski-briga-za-zrtve-se-smanjuje-sto-vise-je-amerika-odgovorna-za-neki-napad.html> (2.4.2015).
- Шуваковић, У. (2011). Едвард С. Херман и Дејвид Питерсон– доследни критичари америчке „политике геноцида“. *Социолошки њреџег*, vol. XLV, no. 4: 575-584
- Шуваковић, У. (2010). Културна политика бивших југословенских република Босне и Херцеговине и Хрватске у огледалу њихових националних кинематографија (1993-2008). У: Б. Стевановић, А. Костић, Љ. Митровић (ур.), *Медији и култура мира на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања: 221-233
- Шарл Д., (1933) *Историја Византијској царсџва*, Београд, издавачка књижница Геце Кона

MASS MEDIA IN FUNCTION OF CULTURE OF PEACE GLOBALIZATION

Summary

In the modern world the media became an iseparable necessity of our being, it playes a key role in the overall strengthening of a responsible and awake society. Media in a specific way perform symbolic distribution

of power in society, they have a great influence in directing social processes, so that they can serve the development of democratic consciousness and culture of peace, but also to stir up racial, religious and national hatred, with one-sided reporting of significant events in the society. The intellectual battle for the revision of history is increasingly gaining in importance, and the media have become an indispensable instrument of its creation, refinement and acceleration. This paper critically examines the impact of the virtual mass media pressure on rational, sociological study of the mediating effects of mass media on social life, where the media reform feeling of chaos and fear and make the world even more unreliable and scarier. Western media are giving informations under big influence of their goverments, business groups and various government agencies.

Key words: the media, the creation of history, the media culture, herd journalism

ODGOJNI EFEKTI NEKRITIČKOG PRISTUPA MEDIJSKIM SADRŽAJIMA

Naučna kritika, polemika

UDK 659.3/.4:316.774

Sanela Porča, magistar menadžmenta u edukaciji

*Internacionalni Univerzitet Travnik,
Fakultet za medije i komunikaciju - doktorant¹*

Seid Jusić, magistar menadžmenta u edukaciji

*Internacionalni Univerzitet Travnik,
Fakultet za medije i komunikaciju - doktorant²*

Apstrakt: *Globalizacija svijeta uslijedila je kao posljedica razvoja tehnike i tehnologije koja je omogućila transport ogromne količine roba i informacija s jednog kraja svijeta na drugi. Što se pak tiče razmjene informacija možemo reći da se ona odvija brzinom svjetlosti. Nekada su bile potrebne godine kako bi informacija došla s jednog kraja svijeta na drugi, a danas se to dešava u jednom trenu. Ideje, vijesti i mišljenja se danas prenose putem najsavremenije tehnologije od izvora informacija do recipijenata. Posrednici u prenošenju informacija su mediji. Neki ih nazivaju i masmediji zato što spajaju informaciju s velikom masom recipijenata. U prošlosti mediji su bili ljudi – pripovjedači, zatim uspostavom pisma mediji su bili knjige i štampa, a danas tu ulogu imaju televizija, radio i Internet. Oduvijek se postavljalo pitanje pozitivnog ili negativnog utjecaja medijskog sadržaja na recipijente. Tako npr. jedna knjiga ili jedan novinski tekst istog sadržaja izaziva različite emocije i reakcije kod različitih recipijenata. Ono što je posebno značajno u istraživanju medija jest činjenica da mediji sami po sebi nisu ni dobri, ni loši, a to nas dovodi u položaj da istražujemo koji su to faktori odgovorni za modulaciju odgoja koji nastaju uslijed prijema i procesuiranja medijskih sadržaja. Ciljano smo odabrali populaciju studenata Edukacijskog fakulteta u Travniku iz razloga što mislimo da mediji ne mogu bitnije utjecati na obrazovanu popula-*

¹ porca.sanela@gmail.com

² seid_jusic@live.com

ciju, odnosno da ta populacija ima vlastite stavove i ubjeđenja koja ne mijenjaju lahko. Svjesni činjenice da se današnja pismenost ne mjeri poznavanjem jednog pisma, nego sposobnošću upotrebe digitalne tehnologije i poznavanjem stranih jezika nužno je vršiti istraživanja te unaprijeđivati sistem odgoja i obrazovanja kod cjelokupne populacije. Svrhovito korištenje medija dio je te pismenosti. Ono podrazumjeva kritički odabir medija i medijskih sadržaja. Obzirom da su mediji i medijski sadržaji drugi vid realnosti (tzv. virtualne realnosti), moramo biti svjesni koristi ali i štetnih posljedica koje iz nje proizilaze, a posebno onih koji se odnose na odgoj i obrazovanje. Odgoj nije konstantna kategorija jer na njegov utjecaj različiti faktori te ga modulišu u različitim pravcima. Poboljšanje ili pogoršanje stanja odgoja recipijenta može biti direktna posljedica prijema i procesuiranja medijskih informacija. Istraživanje je imalo za cilj da ispita kakav odgojni utjecaj imaju medijski sadržaji na ispitanike, a takođe je imalo i veliki značaj za utvrđivanje strukture ispitanika te latentnih profila ličnosti u odnosu na rezultat utjecaja medijskog sadržaja.

Ključne riječi: mediji, odgoj, medijske kompetencije

UZORAK ISPITANIKA

Cjelokupan uzorak obuhvata 250 ispitanika, u dobi od 19 – 50 godina starosti. Uzorak je uzet na Edukacijskom fakultetu u Travniku, gdje su studenti iz različitih životnih sredina, zanimanja i profesija.

UZORAK INDIKATORA/VARIJABLI – ANKETA

Za potrebe istraživanja konstruisan je instrument – anketa. Anketni upitnik se sastoji od sedam cjelina, od kojih svaka cjelina obrađuje po jedan aspekt koji je bitan u relacijama medijskih sadržaja – odgoj ispitanika. Te cjeline su: lični podaci (6 indikatora), profil ličnosti I (9 indikatora), korištenje medija (8 indikatora), studenti kao urednici medija (6 indikatora), utjecaj medija (20 indikatora), životni stavovi (6 indikatora), vaš život (15 indikatora), profil ličnosti II (9 indikatora), odnosno 190 varijabli.

Na pitanja se odgovara skalom Likertovog tipa (1 – uopće se ne slažem, 2 – uglavnom se slažem, 3 – djelimično, 4 – uglavnom se slažem, 5 – potpuno se slažem), dopisivanjem podataka, opcije odgovora, opcija zaokruživanja već ponuđenih odgovora.

Druga skupina mehanizama nam govori i potvrđuje teoriju da mediji nisu svemoćni, te da je njihov utjecaj uvjetovan raznim drugim faktorima, počevši od kućnog odgoja, mentalnih sposobnosti, revolta recipijenata i drugim (11 faktora).

Dio mehanizama nam pokazuje da recipijenti nisu samo posmatrači i reproduceri medijskih sadržaja, nego ih oni selektivno uzimaju, kreativno deriviraju i u praksi primjenjuju ili odbacuju.

Treća skupina mehanizama nam govori da u medijskim sadržajima postoji intencija nametanja mišljenja, formiranja emocija zadovoljstva i nezadovoljstva recipijenata, formiranje potrebe za repetovanom upotrebom nuđenih sadržaja.

To nam pokazuje da vlasnici medija jako dobro poznaju strukturu recipijenata, te na taj način komercijalizuju svoje djelovanje nudeći različite proizvode, te stvaranje ovisnosti o usmjeravanju pri kupovini (napasne reklame, “ispiranje mozgov”).

Ovi mehanizmi su svakako produkt najranijeg vida odgoja i kroz njih možemo jasno prepoznati kakav stil odgoja su imali recipijenti u svojoj mladosti.

FAKTORI/MEHANIZMI I NJIHOVO OBJAŠNJE

1. Svodeći ajteme o privatnom životu i ponašanju ispitanika, te njihovom mišljenju o medijima uočili smo mehanizam “Celebrity” ponašanja.
2. Drugi skup pitanja koji se izdvojio odnosi se na mehanizam potrebe za aktualnostima iz okoline.
3. Treći faktor koji se izdvojio odnosi se na profil osobe, tj. na mehanizam moralnih pobuda i ponašanja.
4. Mehanizam potrebe za učenjem. Četvrti faktor se izdvojio na osnovu ajtema – pitanja koja se odnose na to, za šta ispitanici koriste medije
5. Peti faktor se izdvojio na osnovu ajtema putem kojih uočavamo da su ispitanici pasivni posmatrači događaja, te smo ga nazvali mehanizam pasivnog promatranja događaja.
6. Na osnovu ajtema koji ispituju osjećaj sreće dok se koriste mediji te njihov nedostatak i potreba da se potpuno isključimo i odvojimo od medija formirala je mehanizam on-line ponašanja (“ovce”).
7. Na osnovu ajtema o primjeni medija izdvojio se mehanizam igranja i izražavanja.
8. Ajtemi koji imaju za cilj da ispituju poštivanje pravila izdvojili su faktor poslušnosti.
9. Poštivanje pravila, zakonskih i moralnih normi u poslu su ajtemi koji izdvajaju mehanizam profesionalizma
10. Na osnovu ajtema o odnosu pritiska od porodice i medija izdvojio se mehanizam formiranja žrtava porodice i tradicije.
11. Ajtemi o željama ispitanika čime da počnu TV vijesti i čega je previše u informativnim emisijama su izdvojili mehanizam nezadovoljstva bilo kakvim sadržajem.

12. Na osnovu ajtema o učestalosti korištenja medija te biranju sadržaja izdvojio se mehanizam površne upotrebe ciljanog dijela sadržaja.
13. Na osnovu ajtema o tome koji su nam medijski sadržaji manje potrebni, izdvojio se mehanizam formiranja aktivne uloge - vjerojatno političke.
14. Na osnovu odgovora o povremenom korištenju medija te shvatanjima o medijskoj manipulaciji i nerealnosti, izdvojio se mehanizam površnog sudjelovanja, odnosno čitanja i upotrebe medija „u hodu“ ili „u prolazu“.
15. Na osnovu odgovora koji se odnose na utjecaj medija na psihičko i fizičko zdravlje, izdvojio se mehanizam formiranja superiorne arogancije (“Postoji nasilje ali ne za mene! Ja sam to shvatio!”)
16. Odgovori nam ukazuju na mogućnost relaksacije putem medija i njihovih sadržaja, te iz toga proizilazi mehanizam relaksacije putem medija.
17. Na osnovu spolne strukture ispitanika (žene) izdvojio se mehanizam spolne opredjeljenosti prema medijskim programima i sadržajima (žene).
18. Odgovori o postojanju medijskog pritiska na psihu recipijentata je izdvojio mehanizam vršenja medijskog pritiska na ličnost.
19. Odgovori su nam izdvojili mehanizam ovisnosti u odnosu na upotrebu TV programa.
20. Odgovori su izdvojili faktor načina traganja za srećom racionalno i izvan porodice.
21. Odgovori su izdvojili mehanizam koji upućuje da ispitanici ne posmatraju pasivno, nego kreću u akciju, te smo ga nazvali mehanizam potrebe za djelovanjem (akcijom).
22. Odgovori su ukazali na adaptaciju ispitanika na korištenje novih medija i novonastalih situacija te smo to nazvali mehanizam adaptacije na novonastale situacije i online poznanstva.
23. Na osnovu odgovora izdvojio se faktor bježanja od konkretnih obaveza pomoću medija te smo to nazvali mehanizam bježanja od stvarnih problema (konkretnih obaveza).
24. Odgovori upućuju na medijske kompetencije ispitanika i njihovu medijsku pismenost te smo ga nazvali mehanizam kritičnog mišljenja u odnosu na plasirane sadržaje i trendove.
25. Odgovori su dali sliku o shvatanju ispitanika o dobrim i lošim stranama medija te smo ga nazvali mehanizam shvatanja potencijalnih opasnosti medija.
26. Izdvojio se faktor konkretnog i racionalnog korištenja interneta, dakle svjesnost o važnosti i značaju druženja i djelovanja uživo, u odnosu na druženje preko interneta, te smo ga nazvali mehanizam kontrolisanog i racionalnog korištenja interneta.
27. Korištenje medija bi trebalo doprinijeti socijalizaciji, edukaciji i ne bi smjelo utjecati na objektivnost u donošenju zaključaka, te se time izdvojio mehanizam objektivnosti u zaključivanju.
28. Ispitanici su putem medija zastrašivani i kod njih se proizvode iracionalni strahovi, te smo to nazvali mehanizam zastrašivanja recipijentata i proizvodnja iracionalnih strahova.

29. Ispitanici su uočili cilj i pravac djelovanja medijskog sadržaja koji se očituje kroz ekonomske i političke centre moći, pa smo izdvojili mehanizam ekonomske i političke podložnosti medijima.
30. Mogućnost korištenja medija u sasvim suprotne svrhe od manipulacije recipijentima te relaksacije recipijenata, izdvojio se mehanizam prisile i relaksacije u medijima.

GRUPISANJE MEHANIZAMA PREMA UČINKU

U odnosu na pozitivne i negativne učinke mehanizme smo podijelili u tri grupe, obzirom na njihovo pozitivno, negativno i neutralno djelovanje na odgojne rezultate.

Ovih 11 mehanizama (3., 4., 7., 9., 16., 21., 22., 24., 25., 26., 27.) su se izdvojili kao indikatori pozitivnog djelovanja medija i medijskog sadržaja na ispitanike. Na osnovu njih možemo zaključiti da je dio ispitanika medije koristilo racionalno, koristilo ih u prave svrhe i to za edukaciju, za inspiraciju, razvijanje kritičkog mišljenja, objektivnosti u zaključivanju i na kraju kao pozitivnu relaksaciju.

Druga skupina od 11 mehanizama (5., 6., 10., 11., 12., 14., 18., 19., 23., 28., 29.) su se izdvojili kao indikatori negativnog djelovanja medija i medijskog sadržaja na ispitanike. Na osnovu ovih 11 mehanizama možemo zaključiti da jedna skupina (jedan dio) ispitanika uopšte ne razmišlja o medijskim sadržajima te ih prihvata u izvornom obliku bez razmišljanja o manipulaciji i razlučivanju fikcije od stvarnosti. Među njima se kao posebna podgrupa izdvojio dio ispitanika koji su apsolutno nezadovoljni bilo kakvim medijskim sadržajem, te su površni i neracionalni prilikom korištenja medija. Isto tako je uočeno prisustvo ovisnosti o medijima, te da ih ispitanici koriste kako bi pobjegli od stvarnih problema. Na kraju imamo najopasniji dio utjecaja na ispitanike, a to je vršenje medijskog pritiska na ličnost, te formiranje javnog mnijenja, što se postiže putem produkovanja iracionalnih želja i strahova, a to se vješto koristi u ekonomske (želje – reklama) i političke (strahovi – obećanja) svrhe.

Treća skupina od 8 mehanizama (1., 2., 8., 13., 15., 17., 20., 30.) se izdvojila kao indikator neutralnog djelovanja medija i medijskog sadržaja na ispitanike. A ovo sve u zavisnosti od situacije se može tretirati kao pozitivni ili negativni utjecaj medija i medijskih sadržaja. Tako se izdvojila grupa ispitanika koja ima potrebu da zna šta se dešava u okolini, ali te vijesti mogu doći iz pozitivnih ili negativnih medija deriviranih po želji medijskih urednika te na taj način prouzrokovati pozitivne ili negativne efekte. Druga skupina za sebe smatra da su izgrađene ličnosti te da na njih ne utječu medijski sadržaji, a što može biti jako pogubno i to u zavisnosti od stepena medijske pismenosti ispitanika.

Na kraju grupa ispitanika smatra da poznaje puteve ka sreći, te zauzimaju aktivne uloge (vjerske, političke ili neke druge) na svom putu traganja za srećom gdje svakako postoji mogućnost pozitivnog i negativnog ishoda za skupinu ovih ispitanika.

LATENTNI TIPOVI LIČNOSTI U ODNOSU NA MEDIJE

Nakon izvršenog anketiranja i statističke obrade dobivenih podataka o djelovanju medija na modifikovanje odgoja studenata izdvojila su se tri tipa ličnosti.

Prvi tip ličnosti možemo nazvati objektivnim i kritičkim tipom ličnosti koji medije koristi racionalno i u profesionalne namjene, te ne dozvoljava da se putem medija vrši utjecaj na njegovo ponašanje. U ovu skupinu spadaju oni ispitanici koji imaju svoje "ja" i nisu podložni imitiranju drugih. Vidljivo je i to da je njihov odgoj u prošlosti bio demokratski koji u principu formira samouvjereni tip ličnosti.

Drugi tip ličnosti možemo nazvati pasivnim i neselektivnim tipom u odnosu na medijske sadržaje. Ovaj tip ličnosti se u političkim krugovima i ekonomsko interesnim grupama smatra poželjnim jer je podložan manipulaciji putem medija. Isto tako možemo zaključiti da ovaj tip ličnosti, odnosno profil ličnosti ispitanika nastao je kao produkt indiferentnog odgoja (odgoja putem medija) u prošlosti..

Treći profil ličnosti možemo nazvati interesnim profilom. U osnovi ovaj dio ispitanika se koristio medijima iz različitih pobuda, tako da mediji nisu odgovorni za njihovo ponašanje. U suštini, ovdje su medijski sadržaji samo potvrda ili odbijanje već unaprijed planiranih akcija. Dakle, ili daju motivaciju za loše djelovanje, a u suprotnom su stimulans da se nastavi sa pozitivnim djelovanjem. Ovaj profil ličnosti ispitanika u medijima traži potvrdu i opravdanost za akcije koje preduzima. Najbliža vrsta odgoja koja je preovladavala u djetinjstvu a mogla je prouzrokovati ovakav tip odnosa prema medijima je anarhistični stil odgoja (nema samopouzdanja, te potvrdu uvijek traži u okolini).

ZAKLJUČAK

Glavni cilj ovog rada je otkriti i utvrditi povezanost između medijskih sadržaja s jedne strane te njihovog utjecaja na recipijente. Posebno je značajno to što smo dobili tri tipa ličnosti u uzorku ispitanika u odnosu na medijsko djelovanje na odgoj istih.

Istraživanje je pokazalo da je omjer pozitivnih medijskih utjecaja na ispitanike i omjer negativnih utjecaja 50% u korist jednih i isto toliko u korist drugih. Ovo nam doista govori o potrebi većeg angažmana na polju medijskog utjecaja kako bi se smanjili negativni učinci plasiranih medijskih sadržaja na ispitanike.

Statistički smo dokazali povezanost između konzumiranja medijskih sadržaja u prošlosti sa trenutnim ponašanjem studenata. Time smo potvrdili našu glavnu hipotezu što implicira veći angažman na polju medijskog opismenjavanja i selektovanja medijskih sadržaja. Ovo nam isto tako potvrđuju i pomenuta tri tipa ličnosti u odnosu na pozitivni ili negativni utjecaj medija i medijskih sadržaja na ispitanike.

I pored svakodnevne priče o digitalizaciji i informatizaciji te uvođenju računara kao savremenih medija u cjelokupni životni ambijent u našoj anketi televizija je na prvom mjestu kao najutjecajniji medij sa 22% ukupnog korištenja, dok su računari, odnosno internet zastupljeni sa svega 10%.

Obzirom da je televizija jednodimenzionalni medij, zaključujemo da većina ispitanika ne želi sudjelovati u toj komunikaciji nego su pasivni. S druge strane internet je dvodimenzionalni medij koji odašilja ali i prima informacije od recipijenta.

Iz ovoga možemo zaključiti da su naši ispitanici manje spremni za dvodimenzionalnu komunikaciju.

Ispitanici su različito reagovali na iste medijske sadržaje, odnosno davali su različite odgovore na pitanja koja se tiču emocionalnog stanja ispitanika dok se emituju određeni sadržaji.

Iz ovoga zaključujemo da predznanje i određeni životni stavovi mogu biti podržani ili poljuljani od strane medija.

Latentni tipovi ličnosti koji su se izdvojili nakon faktorske analize nisu ništa drugo do produkt količine informacija pozitivnih ili negativnih koje su primljene putem bilo kojeg medija.

Mediji i medijski sadržaji mogu izazvati modifikovanje ponašanja samo kod onih osoba koje nisu dovoljno medijski pismene te ne mogu razlikovati fikciju od stvarnosti. Isto tako je važno znati da su mediji u komunikacijskom kanalu najvažniji faktor jer mogu svjesno putem urednika da deriviraju informacije prema svojim željama znajući da recipijenti ili nekoliko procenata njih te informacije prihvataju nerazmišljajući o mogućnosti da ih je neko plasirao kako bi manipulirao, ekonomski ili politički iskoristio recipijente.

LITERATURA

- Aftab, P. (2006). Kako prepoznati opasnosti Interneta, Zagreb: Neretva
- Anić, V., & Goldstein, I. (2007). Rječnik stranih riječi, Zagreb: 24 sata i Liber Novus.
- Belak, S. (2005). Uvod u znanost, Šibenik: Visoka škola za turistički menadžment u Šibeniku.
- Bonacin, D., Bilić, Ž., & Bonacin, Da. (2008). Uvod u antropološku analizu, Travnik, Kineziološki fakultet Univerziteta u Travniku.
- Bonacin, D. (2009). Uvod u kvantitativne metode, Edukacijski fakultet u Travniku.
- Brajša, P. (1994). Pedagoška komunikologija, Zagreb, Školske novine.
- Brigs, A. Berk, P. (2006). Društvena istorija medija, Od Gutemberga do interneta, Beograd, Clio.
- Bubaš, G. (2000). Paradoksi interneta kao komunikacijskog medija, Medijska istraživanja, 6 (2), 5-23.

- Burić, J. (2011). Djeca i mladi kao konzumenti masovnih medija. *Etika i tržišna manipulacija mladih, Filozofska istraživanja*, 30 (4), 629 – 634.
- Đorđević, T. (1979). *Teorija informacija*, Beograd, izdavačko-publistička djelatnost, Ljubljana, partizanska knjiga.
- Gavranović, A. (2009). Društveni dijalog i etika Mediji i društvene vrijednosti ili zašto u nas izostaje dijalog? *Medianali – znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva*, 3 (5), 19 – 30.
- Gone, Ž. (1998). *Obrazovanje i mediji*, Clio, Beograd.
- Grgin, T. (1997). *Edukacijska psihologija, jastrebarsko*: Naklada slap.
- Hall, C. S., & Lindzey, G. (1978). *Teorije ličnosti*, Beograd: Nolit.
- Ilišin, V., Marinović-Bobinac A., Radin F. (2001). *Djeca i mediji*, Zagreb.
- Ilišin, V. (2003). Mediju slobodnom vremenom djece i komunikacija o medijskim sadržajima. *Medijsko istraživanje*, 9 (2), 9 – 34.
- Kilbourne, J. (1999). Can't buy my love: How advertising changes the way we think and feel. New York et al: Touchstone.
- Karić, M. (2010). Upotreba medija u odgoju i obrazovanju djece, *Didaktički putokazi: časopis za nastavnu teoriju i praksu*, 54 (16), 63 – 65.
- Kowalski, R. M. (2000). "I was only kidding": Victims' and perpetrators' perceptions of teasing. *Personality and Social Psychology Bulletin*.
- Kurtić, N. (2006). *Kod novinarstva*, Media plan institut Sarajevo.
- Kuhar, M., (2005). Medijske reprezentacije tjelesnog izgleda i samopredodžba mladih, *Medijsko istraživanje*, 11 (1), 97 – 112.
- Kunczik, M., Zipfel, A. (2007). Mediji i nasilje: aktualno stanje u znanosti, *Medianali – znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva*, 1 (1), 1 – 26.
- Livazović, G. (2009). Teorijsko – metodološke značajke utjecaja medija na adolescente, *ŽIVOT I ŠKOLA: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, LV (21), 108 – 115.
- Lorimer, R. (1998). *Masovne komunikacije, komparativni uvod*, Beograd, Clio.
- Miliša Z. (2006). *Manipuliranje potrebama mladih*, Zagreb.
- Miliša Z., Zloković, J. (2008). Odgoj i manipulacija djecom u obitelji i medijima, *Zadar-Rijeka, Marko M usluge d.o. o.*
- Miliša, Z., Tolić, M. (2008). Određenje medijske pedagogije s komunikacijskog aspekta, *Medianali – znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva*, 2 (4), 113 – 130.
- Miliša, Z., Čurko, B. (2010). Odgoj za kritičko mišljenje i medijska manipulacija, *Medianali – znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva*, 4 (7), 57 – 72.
- Miliša, Z., Tolić, M. (2010). Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti, *Medianali – znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva*, 4 (8), 135 – 164.
- Muhedinović, D., Muhedinović, M. (2010). Uloga roditelja u dječijoj percepciji medijskih sadržaja, *Didaktički putokazi: časopis za nastavnu teoriju i praksu*, 55 (16), 55 – 60.

- Ninković, B. (2008). Od moralnih vrijednosti u školi i van nje ka društvu znanja, 2 nd international conference on advanced and systematic research, Zadar, hrvatska.
- Petrović, G. (1998). Logika, Beograd
- Rožnjaković, S. (2011). Izloženost djece medijskom nasilju, Didaktički putokazi: časopis za nastavnu teoriju i praksu, 60(17), 51 – 54.
- Selimović, H., Tomić, R. (2001). Pedagogija, Univerzitet u Travniku, Travnik.
- Šehić, E. (2011). Uticaj medija i kompjuterskih igrica na razvoj djece, Didaktički putokazi: časopis za nastavnu teoriju i praksu, 58 (17), 31 – 34.
- Tanta, I. (2007). Oblikovanje mnijenja ili nužnost manipulacije, Medialni - znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva, 1 (2), 13 – 32.
- Villani, S. (2001), Impact of Media Research on Children and Adolescents: A 10-Year Review of the Research, Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 40 (4), 392-401.
- Vujević, M. (2002). Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti, Zagreb: Školska knjiga.
- Vukasović, A. (1999). Pedagogija, Zagreb, Hrvatski katolički zbor "MI".
- Willard, N. (2006). Cyber bullying and cyberthreats Responding to the challenge of online social cruelty, threats, and distress Eugene, OR. Center for Safe and Responsible Internet Use.
- Wolf, N. (1991). The beauty myth: How images of beauty are used against women. New York: Doubleday.
- Zgrabljic, N.R. (2005). Medijska pismenost i civilno društvo, Sarajevo, Mediente.
- Zidinović-Vukadinović G. (1994). Vizuelni jezik medija, Beograd

THE EDUCATIONAL EFFECTS OF UNCRITICAL APPROACH TO MEDIA CONTENT

Abstract

The aim of this paper is to present how uncritical choice of media and media influences on educational values, and that the educational effects are compared to adult recipients. The subjects of observation are students at Faculty of Education in Travnik between the ages of 19-50 years. The sample is 250, and the sample of variables is 79. Basic methods are theoretical, historical, causal and multivariant methods. The results obtained using univariate measurements indicate the use of all types of media and different types

of content. Multivariate access variables on self-assessment were compared with the variables respondents' opinions about the character of the media and media content and the results showed that in most cases there is no connection between self-assessment with other groups of variables. Self-responsibility is not in accordance with the method of selecting the media and media content, time spent in the use of media and the primary use of media for entertainment. The significance of these results in the first place is reflected in the fact that education and educational values are not constant as it changes under the influence of different sources of information. In other words, what you watch, listen to or read that you or that you are. Research shows that among respondents who pretend to be an academic community members there are three types of personalities that are separated by factor analysis as follows: objective and critical personality type, passive and neselktivni type and interesting personality type. An important result of the research is to detect the lack of media competencies as a basis for selective choice of media and media content.

Key words: media, education, media competence

JEZIK KAO MOGUĆI UZROK NOVIH PROBLEMA

Prethodno saopštenje

UDK 81'272:[316.48:323.1]

Mr. sc Muljaim Kačka,

Univerzitet u Prizrenu

Mr. sc Soner Yildirim

Univerzitet u Prizrenu

Sažetak: Rad *Jezik kao mogući uzrok novih problema* razmatra stavove i poglede ispitanika (studenata) prema maternjem ali i nematernjim jezicima. Postkonfliktni period na ovim prostorima je obilježila konfliktna retorika, gdje se (uz nacionalni identitet) jezik kao njeno sredstvo najviše dovodio u "neprijatnu situaciju". Jezik ovih prostora je doživljavao isto što i ex-ju prostor gdje se koristio, od samih komadanja pa do jezičkog uzdizanja ili njegove hegemonizacije, što po pravilu dovodi do problema. Stiče se utisak da i nakon što engleski jezik postaje globalni jezik, postoje jos uvijek želje "malih jezika" tj. njihovih govornika da za isti, u patriotskom zanosu mrze, negiraju ili ono najgore, fizički se sukobljavaju sa govornicima drugih jezika. Ispitivanje koje je provedeno u okviru ove teme će pokazati da li na prostoru Kosova postoje takve tendencije, i ako postoje, kako se oni manifestuju. Također, metodologijom kognitivne lingvistike, biće pokušano predstaviti kako ispitanici apstrahuju jezik, odnosno da li je za njih jezik sredstvo komuniciranja ili nešto više od toga.

Ključne riječi: Jezik, konflikti, nacionalizam, sukobi, retorika, patriotizam.

UVOD

Balkanski prostor je spoj velikog broja sličnosti koje se uporno pokušavaju prikazati kao „velike“ razlike, gdje se posebno potenciraju „velike“ jezičke razlike. Često su jezički problemi u prvi plan kako kod nas tako i u drugim područjima. Jezički problemi mogu biti brojni, od hegemonije do nasilja. Kako bi se takve situacije izbjegle mora se pravno i preventivno djelovati.

U skorijoj prošlosti, međunarodne i regionalne organizacije, uključujući Ujedinjene Nacije (UN), Savet Evrope (SE) i Organizaciju za Evropsku Bezbed-

nost i Saradnju (OEBS), usvojile su određen broj instrumenata koji štite i unapređuju jezička prava, često čineći odgovor na etničke sukobe i rastuću potražnju za povećanom kulturnom i političkom autonomijom. Ovi instrumenti mogu uspostaviti režime jezičke tolerancije (stvaranjem *negativnih* pravaza zaštitu osoba koje govore manjinskim jezikom od diskriminacije i proceduralne nepravde, između ostalog) ili jezičke promocije (stvaranjem *pozitivnog* prava za ključne javne službe kao što su obrazovanje i javni mediji, kroz medijum ne-većinskih jezika). Oni tipično priznaju jezik kao integralni deo prava na slobodu izražavanja, afirmisanje prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama da koriste sopstveni jezik slobodno, bez mešanja ili bilo kog vida diskriminacije, i ohrabruju ravnopravnu zastupljenost zajednica u javnim institucijama (ECMIK, 2014:12).

Među samim pripadnicima pojedinih zajednica razvija se (ponovo pod utjecajem elita) osjećaj kako su etnički i jezični identiteti - u principu shvaćeni kao dva gotovo neodvojiva aspekta istog kolektivnog identiteta - najbitniji elementi pojedinačnih identiteta, paje njihova mobilizacijska snaga u mnogim društvima golema: suptilnija objašnjenja za takvo poimanje temelje se na tvrdnji da u identitetskom mozaiku individuumanjegova etnička i jezična pripadnost predstavljaju možda jedinečvrste točke, pa ako one budu ugrožene, prijeti opasnost ne samood raspada kolektiva nego i od rasapa identiteta pojedinca (Škijan, 2002: 163-164).

Kako bi se preventivno djelovalo protiv jezičkog nacionalizma državne institucije moraju u formalnom smislu predvidjeti jezičku politiku. Bugarski (2003:92-93) pojašnjava termin ali i funkciju jezičke politike: Među važne zadatke jezičke politike ide određivanje koji će od zastupljenih jezika dobiti status nacionalnih, odnosno zvaničnih, te kako će biti obezbeđivana prava predstavnika manjinskih jezika. [...] U zemljama u kojima dominira jedna etnička nacija, status zvaničnog jezika po pravilu pripada samo njenom jeziku, dok se manjim jezicima mogu garantovati određena prava. (Izuzetak je Finska, koja je zvanično dvojezična zbog samo 6% pripadnika švedske manjine, koja tu ima i svoj sopstveni univerzitet). Kada nije takav slučaj, zvaničan status može da ima više jezika: dva (Čehoslovačka, Belgija, Irska, Kanada, Kamerun itd.), tri (kao Švajcarska), četiri (kao Singapur) ili još više (kao Jugoslavija, SSSR, Indija). [...] Što se pak tiče nacionalnih i jezičkih manjina, njihova jezička prava u svetskim razmerima variraju od veoma velikih (Finska, Jugoslavija) do sasvim ograničenih ili nikakvih (Francuska, Grčka, Albanija, Bugarska).

METODE RADA

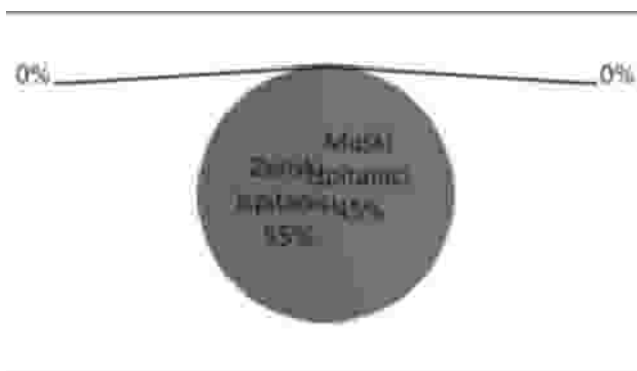
U svrhu ovog ispitivanja, tokom perioda februara i marta ove godine, na Univerzitetu u Prizrenu i jednom visokoškolskom koledžu „Qeap-Heimerer“ u Prištini, proveli smo istraživanje u kontekstu teme. Uzorak ispitanika u ovom istraživanju je odabran prema principima teorije vjerovatnoće, a ispitanici su bili

studenti pomenutih visokoškolskih ustanova. Uzorak su činila 42 ispitanika, od kojih su 19 ispitanika muškog pola, a 23 ženskog. Hronološka dob ispitanika se kretala od 18 do 28 godina. Svi ispitanici su bili albanske nacionalnosti kojima je maternji jezik bio albanski. Kao mjerni instrument je korišten anketni upitnik koji je sadržavao osam pitanja, o kojima će biti diskusije u nastavku.

REZULTATI I DISKUSIJA

Analiza osnovnih podataka

Uzorak su činila 42 ispitanika, od kojih su 19 ispitanika muškog pola, a 23 ženskog. Hronološka dob ispitanika se kretala od 18 do 28 godina. Prosječna hronološka dob ispitanika u cijelom uzorku iznosila je 21,1 godina, dok je raspon varijacije 10 godina.

Slika 1. Distribucija pola ispitanika

Analiza rezultata istraživanja

Govori se da danas u svijetu imamo sljedeće činjenice: Preko 7 milijardi ljudi, preko 6000 jezika, preko 200 država, preko 630 velikih narodnih zajednica, 5 velikih svjetskih religija = 81% (hrišćani, muslimani, hindusi, budisti, židovi), par hiljada sekta, par stotina ideologija, preko 7 milijardi karaktera. Kada se radi konkretno o podacima jezika u eks-Jugoslaviji Blum (2002: 33, prema Kordić, 2010: 288) navodi: Brojčani odnos jezika u Jugoslaviji izgledao je ovako: srpsko-hrvatski je bio materinski jezik 73% stanovništva, slovenski 8%, albanski 8%, makedonski 6%, mađarski 2%, romski 0,6%, a ispod 0,5% su bili turski, slovački, rumunjski, bugarski, rusinski, talijanski, češki, ukrajinski.

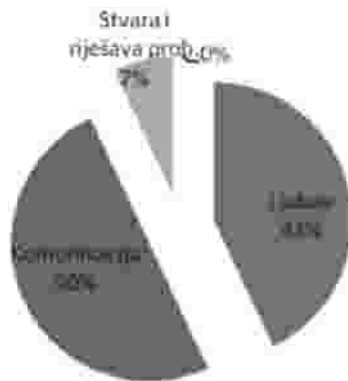
Na pitanje koje se ticalo reakcije na vrijeđanje maternjeg jezika ispitanika, ispitanici su odgovarali uglavnom očekivano. 2/3 ispitanika bi na vrijeđanje svog maternjeg jezika reagovalo na način objašnjenja, a 1/3 njih bi ovaj problem riješavali agresivnijim putem (svađom i tučom).

Slika 2. Distribucija odgovora na pitanje: Kad bi mi neko vrijeđao moj maternji jezik ja bih?

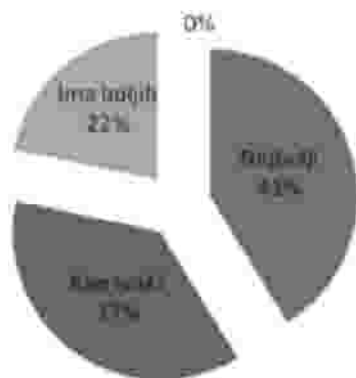
Puhalo (2013:66) navodi da su četiri faktora nacionalnog identiteta: prvi faktor je nazvan jezik, pismo, vjera, drugi faktor naciju shvata preko porijekla, treći faktor naciju opaža preko državnih obilježja, a četvrti faktor reprezentuje naciju kao kulturno obilježje.

Vidimo da je jezik dio identiteta, a samim tim i jako emotivna društvena pojava. Brojne su definicije emocija. Mogli bismo reći da je svaka definicija tačna, budući da ju svako opisuje u odnosu na svoje emocionalno stanje i na vlastiti doživljaj emocije. Javljaju se u svim područjima ljudske djelatnosti, prodiru u sve oblike ljudskog života, obogaćuju naš život, čine ga ljepšim. Zato treba emocije pravilno razvijati i usmjeravati. Tako je i sa emocijama u jeziku, ako ih se pravilno ne usmjeravaju, postoji mogućnost da se iz istih razvije jezički nacionalizam. Čak 43% ispitanika na njihov maternji jezik gledaju emotivno (za njih je njihov maternji jezik ljubav), pola ispitanika (50%) na svoj maternji jezik gledaju kao na sredstvo komunikacije, a 7% ispitanika na svoj maternji jezik gledao kao sredstvo koje stvara i rješava probleme (vidi sliku 3).

Slika 3. Distribucija odgovora na pitanje: Moj maternji jezik je za mene?

Problemi etničkih i jezičnih zajednica, s jedne strane, postali su u naše doba, nakon francuske revolucije, mjesta najsnažnijih političkih (a nerijetko i izravnih ratnih) sukoba i prepiranja, a etničke i jezične granice priviđaju se često kao najjasniji a međugrupna razgraničenja koja bi bilo idealno da ih slijede i državne granice (Škiljan 2002:163). Vidljivo je kod ispitanika (slika 4) dominantno mišljenje da je njihov maternji jezik najbolji, čak 41% ispitanika smatra da je njihov maternji jezik najbolji, 37% ispitanika smatra da je njihov jezik kao i svaki drugi, što je realno gledanje na pojavu, dok 22% ispitanika smatra da ima i boljih jezika (vjerovatno misleći na dominantne svjetske jezike poput engleskog i dr).

Slika 4. Distribucija odgovora na pitanje: Moj maternji jezik je?

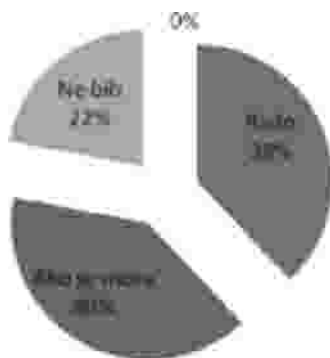
Ispitanici podjednako sa po 50% svoj maternji jezik opisuju sa zlatom i vodom, dok niko (0% ispitanika) svoj maternji jezik ne opisuje sa kantom (vidi sliku 5). Kako je analiza na ovo pitanje tražila kognitivni metodski pristup, to je i urađeno i biće više riječi u nastavku.

Slika 5. Distribucija odgovora na pitanje: Sa kojim bi predmetom ili pojavom opisao svoj maternji jezik?

O tome kako se nacionalizam ogleda u jeziku Bugarski (2005: 256) navodi: Nacionalizam počiva na principu “svoj na svome”: čovečanstvo se prirodno deli na nacije, čiji su pripadnici određeni zajedničkim jezikom i teže da žive u jednoj državi, pri čemu ni jezik ni državu ne bi delili sa članovima drugih nacija. Ova trijada ustoličena je u evropskoj romantičarskoj i potom nacionalističkoj kulturnoj tradiciji počev od kraja XVIII veka. Ona je malo kad ostvarena i u samoj Evropi - da i ne govorimo o ostatku sveta - ali u laičkim predstavama preživljava i do danas, uprkos ogromnoj nesrazmeri između nekih 6.000 jezika i jedva 200 država današnjeg sveta. Uz to se ovaj idealizovani obrazac koristi u svrhe političke manipulacije i populističke demagogije u stilu zloglasne teorije krvi i tla.

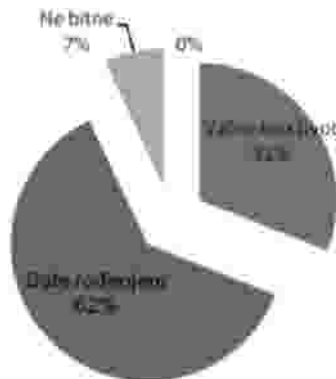
Na pitanje koje bi direktno determinisalo agresivno ponašanje u smislu tuče ukoliko bi trebala zbog maternjeg jezika, samo 22% ispitanika ne bi učestvovala u bilo kojoj vrsti tuče zbog “zaštite” svog maternjeg jezika. Veliki broj ispitanika (čak 78%) bi učestvovalo u tuči radi “zaštite” maternjeg jezika, od kojih 38% njih bi to (tuklo bi se) rado učinilo, a 40% njih bi to uradilo samo ako bi moralo (slika 6).

Slika 6. Distribucija odgovora na pitanje: Da li bi učestvovali u tuči ako bi morali kako bih zaštitili svoj maternji jezik?

2/3 ispitanika gleda racionalno na pojavu svog maternjeg jezika i smatra da je to (maternji jezik) pojava dana samim rođenjem. Veliki broj ispitanika (31%) bitnost maternjeg jezika vidi kao i sam život, što podrazumijeva da su za isti spremni braniti ga kao i život, gdje postoji i potencijalna mogućnost za nacionalističke poglede u jeziku. Samo 7% ispitanika na svoj maternji jezik gleda kao na neku nebitnu stvar (slika 7).

Biću nacionalizma imanentna je težnja da svoje jasnorazgraniči od tuđeg, pri tome veličajući sopstveno a nipodaštavajućisve drugo i drukčije. Svaka mešavina mu jestrana, pa su nepoželjne višenacionalne države, nacionalnemanjine i etnički mešani brakovi, a višejezični pojedincisu predmet podozrenja. Ovo važi i za jezike, gde se takodemora znati šta je čije, pa se tako ne može tolerisatinikakav srpskohrvatski, nego se priznaje samo srpski (i topisan isključivo ćirilicom) i hrvatski (pisan latinicom) (Bugarski, 2005: 256).

Slika 7. Distribucija odgovora na pitanje: Moja nacija i maternji jezik su mi?

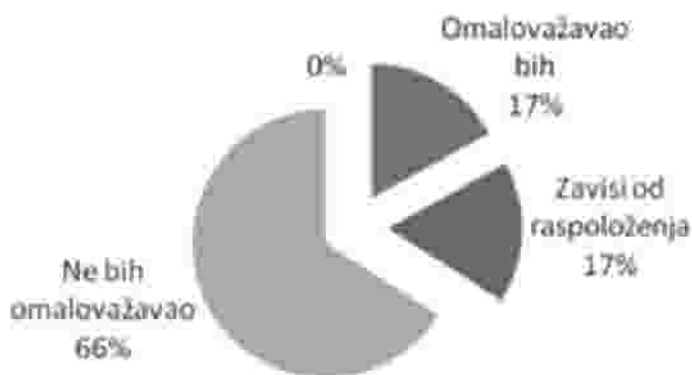
Na slici 5. Se vidi da ispitanici na svoj maternji jezik gledaju emotivno, kao na vodu i zlato, što se potvrđuje i sa rezultatima iz 8 pitanja, gdje su 90% ispitanika ponosni na svoj jezik (vidi sliku 8). Vidljivo je da se individualni identitet ponosno determinira sa kolektivnim. Škiljan (2002: 164) o ugradnju individualnog identiteta u kolektivni, navodi da suptilnija tumačenja jednostavno nadređuju kolektivni identitet pojedinačnome i zahtijevaju da se grupa (a etničke zajednice prikazuju kao primordijalnu i 'vječnu', čvrsto strukturiranu grupu *a priori*, s jasnim i nepromjenljivim sadržajem, vidljivim granicama i fundamentalnom ugrađenošću u cjelinu društvenostukture) i njezini interesi štite prije interesa individuuma, uvjeravajućiga da će na taj način i njegovi vlastiti interesi biti najbolje zaštićeni.

Slika 8. Distribucija odgovora na pitanje: Da li se stidim svog maternjeg jezika?

Agresivna jezička ponašanja su česta pojava, a posljedica može voditi ka omalovažavanju "tuđih" jezika. Tokom ovog istraživanja na konkretno pitanje o omalovažavanju drugih jezika 17% ispitanika bi omalovažavalo drugi jezik. Tač-

no 2/3 ispitanika ne bi omalovažavalo drugi jezik, a 17% njih ne zna kako bi odreagovala (vidi sliku 9). Hegemonija prirodno vodi tihoj jezičkoj asimilaciji, ali agresivnost u tom pogledu može rezultirati agresijom u određenim situacijama. U pogledu dominacije Martinet (1982:102) navodi da pleme koje je agresivnije, plodnije, inventivnije ili kultiviranije od svojih susjeda moći će im jednoga dananametnuti svoju političku ili kulturnu hegemoniju. Njegov će se dijalektanametnuti kao službeni ili književni jezik onoliko daleko koliko seže njegova hegemonija, i on će u to ime početi istiskivati lokalne dijalekte, bilo procesom konvergencije koja se provodi do potpunog stapanja ako su oni još slabo različiti, bilo najjednostavnijim zamjenjivanjem.

Slika 9. Distribucija odgovora na pitanje: Da li bih omalovažavao druge maternje jezike, jer nisu moji?

Analiza kognitivnog viđenja maternjeg jezika

O kognitivnoj lingvistici Žic Fuchs (2009: 49) navodi: U proteklih je dvadeset godina mnogo napisano o temeljnim postavkama kognitivne lingvistike, postavkama ugrađenim u dvije najpoznatije knjige objavljene 1987. godine, u knjige za koje se smatra da obilježavaju službeni početak kognitivne lingvistike: Lakoffova *Women, Fire and Dangerous Things* (1987) i Langackerova *Cognitive Grammar* (1987).

Ova teorija ima svoju metodologiju u pristupu kao i svoj alat, gdje je jedan od najvažnih alata konceptualna metafora. O definisanju konceptualnih metafora Kružić i sar, (2010: 27) navode da je konceptualnu metaforu najlakše definirati kao kognitivni mehanizam pomoću kojeg se teško dostupni (apstraktni) entiteti konceptualiziraju preko lakše dostupnih (konkretnih) entiteta. Važno je naglasiti da se konceptualnom metaforom povezuju slični elementi dviju *različitih* domena, izvorne i ciljne. Formula preslikavanja kod metafore glasi *x je y*, ali ona nije reverzibilna, tj. preslikavanje ne može teći obrnutim.

Tako se određene riječi vide tj. asociiraju na neke druge (konceptualne) metafore pr. ljubav se vidi kao rat, ljudsko tijelo kao posuda i sl. U ovom kontekstu

Kružić i sar, (2010: 27) pojašnjavaju: Konceptualna metafora u pozadini tog konvencionalnog izraza jest LJUBAV JE RAT, pri čemu je rat izvornadomena pomoću koje se objašnjava teže dostupan pojam, a ljubav je ciljnadomena odnosno pojam koji se želi konceptualizirati. Izraz *prekipjeti* čestose rabi kada se želi naglasiti da je netko ljutit, bijesan, pa se apstraktno stanje *bijesa* konceptualizira preko konkretnog stanja koje se manifestira i izvana, ato je stanje pretjerane *vrućine* koje proizlazi iz porasta temperature. Aktivirana je konceptualna metafora BIJES JE VRUĆINA, tj. podmetafora BIJESJE VRUĆA TEKUĆINA U ZATVORENOJ POSUDI, pa se na taj način bijesna osoba konceptualizira kao posuda u kojoj ključa voda.

U ovom istraživanju, svjesno su dane par metafora koje su se krile u anketnom upitniku s ciljem da se vidi sa kojim metaforama će ispitanici konceptualizirati svoj maternji jezik. Na cijelom uzorku, ispitanici dominantno konceptualiziraju svoj maternji jezik sa tri metafore: 50% zlato, 50% voda (vidi sliku 5), 43% ljubav (vidi sliku 3). Vidimo da su ispitanici sa najmotivnijim metaforama poistovetili svoj jezik, te pr. nijedan ispitanik (0%) nije poistovjetio svoj jezik sa kantom.

ZAKLJUČAK

Jezik je pored sredstva komunikacije često i sredstvo nacionalnog izražavanja. Ukoliko se pretjera u ispoljavanju bilo koje pojave pa tako i jezika, postoji mogućnost javljanja kako vlastitih, tako i društvenih problema. Ovo istraživanje je bilo u formi ankete, gdje su ispitanici bili studenti kojima je maternji jezik albanski. Ispitivanje se vršilo kroz osam pitanja, gdje su dobijeni rezultati za šest pitanja bili uglavnom prihvatljivi tj. dominantni odgovori kod ispitanika su bili takvi da ne upućuju na nasilna i konfliktna jezička ponašanja. Međutim, rezultati ispitanika na dva pitanja (bez neke dublje statističke analize), deskriptivno ukazuju na potencijalne jezičke konflikte. Naime, na pitanja „Da li je vaš maternji jezik najbolji?“ i „Da li bi učestvovali u tuči ako bi morali kako bih zaštitili svoj maternji jezik?“ su dobijeni neočekivani odgovori sa visokim procentom. Spoj nacionalnog zanosa i fizičke spremnosti itekako je dobra kombinacija za sukobe.

LITERATURA

- Bugarski, R., (2003) Jezici, Čigoja, Beograd.
- ECMIK (2014) Praćenje i ocenjivanje jezičkih prava, European centre for minority issues, Priština.
- Kordić, S. (2010) Jezik i nacionalizam, Durieux, Zagreb.
- Kružić, B. i sar. (2010: 27) Kratki pojmovnik kognitivne lingvistike, Hrvatsika, Osijek.

- Martinet, A. (1982). *Osnove opće lingvistike*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Puhalo, S. (2013) Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove, Friedrich Ebert Stiftung, Amosgraf, Sarajevo.
- Žic Fuchs, M. (2009) *Kognitivna lingvistika i jezične strukture: Engleski present perfect*, Globus, Zagreb.

LANGUAGE AS POSSIBLE CAUSE OF NEW PROBLEMS

Summary

Labor *Language as possible cause of new problems* examines attitudes and views of examinee (student) according to native language and non-native language. Post-conflict period on these territories has been marked with conflicting rhetoric, where (with national identity) language as means was brought in “uncomfortable situation”. Language of these territories has experienced the same thing as ex-ju territory where was used, from the dismemberment to the linguistic ascent or his hegemony, which usually leads to problems. It appears that even after the English Language becomes as global language, there are still desires of “small languages” i.e. their speakers for the same, in patriotic fervor hate, deny or the worst, they clash physically with the speakers of other languages. Examination which was conducted on this topic will show whether in Kosovo are present such tendencies, and if they are present, how are they manifested. Also, with methodology of cognitive linguistics, will be attempted to picture how examinee are abstracting the language, or whether is language for them mean of communication or something more than that.

Keywords: Language, conflict, nationalism, clashes, rhetoric’s, patriotism.

SINGING THE NATION: THE STATEHOOD DAY OF SERBIA AFTER 2000

Pregledni rad

UDK 726.54+726.71(497.11)"2000"

Doc. dr. Ana Hofman

*Institut za kulturne in študije spomina
ZRC SAZU, Ljubljana*

Abstract: *This article focuses on the role of music in the complex strategies of performing the national memory, analyzing the shifts in its conceptualizations and manifestations in Serbia after 2000 and the so-called 'Democratic changes.' The social transformation which occurred after the breakup of Yugoslavia included radical reconfigurations and reinterpretations of the past, apparent in negotiation between local, national, and transnational identities. The public practices in the last twenty years in Serbia have been reflecting the struggle over the valid interpretation of the past, emphasizing contested memories which exist in the public realm. The turbulent period, marked by Yugoslav disintegration, war and succeeding establishment of the new national Balkan states were also manifested in the controversial public rituals and official commemorations. The article examines music as an important element in the construction of historical past in public realm. On the example of the celebration of Statehood Day, it addresses the ways in which music has been employed to narrate collective remembrance and is used in the embodiments, interpretations and representations of the past by the Serbian state after 2000.*

A state without symbols is like a man without clothing. There is no country in the world which does not have its symbols. It is embarrassing for Serbian people to celebrate two centuries of Serbian statehood (Statehood Day of Serbia) with the anthem 'Hey, Slavs.'

(prof. dr Radoš Ljušić, 2 February 2004,
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/02/srpski/DO04020102.shtml>)

The issue of Serbian national anthem along with the other national emblems became one of the burning questions in the various public debates in Serbia after

2000. The Yugoslav 'Hey Slavs' (*Hej, Sloveni*) was no longer considered appropriate not only because of its association with other ex-Yugoslav nations, but also because of its connection with the rule of Slobodan Milošević, whose controversial politics of flirting both with socialist and nationalist ideas (propagating at the same time both Serbian nationalism and the Yugoslavian identity), resulted that many of the socialist cultural practices sustained (Jansen 2005:21). However, sixteen years after the disintegration of Yugoslavia and the year of the breaking up of the Federation of Serbia and Montenegro in 2006, Serbia officially got a new anthem – 'God of Justice' (*Bože pravde*).

The potential of music to mobilize national feelings and provide national cohesion has been broadly discussed in many studies (see Slobin 1996; Bohlman 2004). Musical performance, as an inseparable element of public practice, represents an important element in the construction of historical past in public realm. Therefore, it is employed to narrate collective remembrance and used in the embodiments, interpretations and representations of the past. Jan Assmann understands 'cultural memory' as "retained either through cultural formation (text, rites or monuments) or through institutional commemoration (recitation, practice, observance) [...] and formalized through ceremony (Assmann 1995). According to him, the incorporated practices, which could transmit cultural memory from one generation to the next, are comprised of commemorative ceremonies and rituals. This is closely complemented by Paul Connerton (1989) who believes that commemorative ceremonies are distinguishable from other rituals as they explicitly refer to prototypical persons and events, which are understood to have a historical or mythological existence. Rites of this sort, as Anne Whitehead puts it, "possess a characteristic of ritual re-enactment, which is central to the shaping of collective memory" (Whitehead 2009). An image of the past is, then, not simply conveyed and sustained by ritual performances; it is also brought to life in the present and relived through direct embodiment, repetition and alternation (Klimó von, Rolf 2006).

Public rituals, formal or informal celebrations thus are instruments of both social and cultural control and change, since they "transmit and transfer knowledge, technology, mediate between individuals, groups and culture" (Ronström 2001:62). Public rituals represented an optimal space for production and representation of meaning, social legitimization and power re-negotiation. Drawing on Stanley Tambiah's claims about performative aspects of ritual (Tambiah 1979), one of the main tasks of performance theory is to examine the social conditions under which performance is 'a mode of social action' (Bell 2004:90). Performance theory is directed toward the social aspects of performance, which is crucial for understanding the public events as litmus for the identity politics and political changes:

To perform is to carry into effect – whether it be a story, an identity, an artistic artifact, a historical memory, or an ethnography (Kapchan 1995:479).

With regard to the concept of social temporality, where every identity is played (Bulter 2004:154), the official politics through public rituals creates the

representational discourses of regional, national, transnational, gender, class and other identities. This essay addresses the performative aspects of commemorative practices, employing Judith Butler's theoretical concept of performativity,¹ as a theoretical base in examination of public events as performative acts. Butler claims that regulatory practices not only represent identity relations, but constitute them having two functions – representative and productive. Within the frame of the public celebrations as manifestations of official discourse, through the constant repetition of discursive practices (sets of meaning already socially established), the identity is constituted over again. Therefore, in this essay the public celebrations are investigated as *performative acts* that activate and reactivate social and conceptual dynamics of identities by analyzing the celebration of the Statehood day.²

THE STATEHOOD DAY OF SERBIA

The social transformation which occurred after the fall of socialism included radical reconfigurations and reinterpretations of the past, apparent in negotiation between local, national, and transnational identities. The public practices in the last twenty years in Serbia have been reflecting the struggle over the valid interpretation of the past, emphasizing contested memories which exist in the public realm. The turbulent period, marked by Yugoslav disintegration, war and succeeding establishment of the new national Balkan states were also manifested in the controversial public rituals and official commemorations.

After the break up of Yugoslavia, Milošević's controversial politics of flirting with both socialist and nationalist ideas (propagating at the same time both Serbian nationalism and the Yugoslavian identity)(Jansen 2005:21), resulted in the survival of many socialist cultural practices, in addition to the new ones created in accordance with the new political demands. Milošević introduced new Statehood Day to be celebrated on March 28 as the day of the approving new constitution by which Serbia 'regained its integrity' by inclusion of the two provinces – Vojvodina and Kosovo to become its part.³ On the other hand, he retained certain socialist holidays such as July 7, the Uprising Day against Fascistic occupations (*Dan ustanka protiv fašističke okupacije*).

¹ The notion of the term *performative* was primarily related to theatrical performance. John L. Austin conceptualized this term quite differently and defined it as the nature and potential of a language, where "to say something is to do something" (Bial 2004:145). Judith Butler combined these two meanings and established the theory of performativity, by which gender is not a condition which one *has*, but is in a social role which one *performs*.

² I found at least three versions of English translation of Serbian term *Dan državnosti*: National day, Statehood Day and Day of Independence. In my opinion, the National day expresses the best the meaning of these date which included not only foundation of the Serbia as a modern state, but also symbolically institutionalization of Serbian modern nation.

³ Introducing the new amendments to the existing Constitution which abolished the autonomy of provinces of Kosovo and Vojvodina.

By October 15 2000, 'Democratic changes' and end of Milošević's rule also brought about reorganization of the state celebrations. By the regulation from July 10 2001, the new 'democratic government' abolished the old Statehood Day, considered it to be a symbol of Milošević's 'destructive' politics. With the same act, they also abolished celebrating of July 7, with the comment that in "our history, we have many more significant dates which are, apart from that, less ideologically burdened." On that way, both celebrations which were more (like July 7) or less (as March 28) connected to socialist past were dismissed.

The new Statehood Day ('the main state holiday' – *centralni državni praznik Srbije*) was declared February 15, the date when the First Serbian Uprising against the Ottomans started in 1805. In addition, on the same day in 1835 in the parliament in Kragujevac, the first Serbian Constitution, known as *Sretenje* constitution, was adopted, announcing the beginning the Serbian modern statehood. Thus, February 15 was chosen as the date which carries a double meaning in the Serbian national memory – liberation from the Ottomans and establishing of the modern Serbian state. From December 12 2006 the Statehood Day was merged with another important national celebration – the Day of Serbian Army. The new Army day was introduced as the reminiscence of the victory of the Serbian troops in the First Serbian Uprising, which enabled the foundation of the Serbian state and Army in 19th century. In this way, commemorating of the Statehood day compiles three important events from the national past, proving the crucial role of constitution and army in building the nation. Moreover, being a religious holiday, *Sretenje*⁴ emphasizes the symbiotic relationship between religion and nation, perpetuating the historical link between identity and religious affiliation (Wanner 1996:139). Therefore, the well-known triad of *state-nation-people* was remodeled to the one of *constitution-army-church*, as the main pillars of modern Serbian state.

In the public discourses, 15 February 1805 and 1835 are interpreted as the 'holy moments,' the days of the birth of independent and democratic Serbian state. These events are recognized as 'big dates in the history of Serbia' (*veliki datumi u istoriji Srbije*) which marked the 'foundation of the modern Serbian state' (*temelj moderne Srbije*). These moments in the past are discursively framed as the turning points in the modern Serbian history and 'the time of Serbian revolution' (*vreme srpske revolucije*, Dimić 2009:14). *Sretenje* constitution was seen as the first *modern* Serbian constitution, which enabled Serbia to become a part of the family of the modern European nations of the 19th century. That time was interpreted as 'the golden age of Serbian democracy' (Stojanović 2009:116), opened for the Western concepts of liberalism, parliamentarianism and democracy: "In this place (Orašac) the history of modern Serbian state begun, since our ancestors, just like us, wanted the state to be founded on the human rights, equality and protection of private property" (premier Zoran Đinđić, the speech held at the celebration in Orašac, 2002). The beginning of the 19th was generally

⁴ *Sretenje* is celebrated from 544 AD and it is perceived an important date in the Orthodox calendar.

recognized in official discourses as closely related to the current moment of European integration: “Serbia today, as well as in 1804, when its modern statehood was built, has to choose the right pathway and face the dilemmas of the way of making its development faster and coming closer to the developed countries” (premier Mirko Cvetković, the speech held at the celebration in Orašac, 2008).

The described narratives are a reflection of the dominant discourses of Europeanization and modernization which are represented as “an integral part of the introducing of new liberal-democratic system in the countries of the Eastern Europe” (Brunnbauer 2002:228). The dominant discourses of ‘Europeanization’ of the national past is also visible in internalizing the new ethnocentric discourses, employed in dichotomy between European, modern, civilized and Ottoman, Oriental, uncivilized: “By choosing to resist the Ottoman rule, the Serbian people opted for European, civilizational values” (from the introductory speech to the celebration of the Statehood day in 2009). The first Serbian Uprising is thus positioned in the broader frame of the European history as the event when Serbia resisted to the Ottoman-‘non-European’ conqueror. This ‘Europeanization’ of collective memory also reveals the intentions to legitimize new links with the past and to favor a certain historical legacy, and meanings and values associated with it. The official history is built on the time when Serbia was independent, emphasizing pre-Yugoslav and neglecting the socialist legacy:⁵ “After 50 years of non-freedom in 20th century, Serbia is back to itself and to the world and once more it is starting from the beginning” (King Alenksandar Karađorđević, February 15, 2002, http://www.royalfamily.org/press/press-det/press-313_yu.htm). Disregard of the Yugoslav historical legacy is a result of the processes of *historical revisionism* (as suggested by Luthar, 2003, 2006; Spiegel 2007; Kammer and Bartsch 2007) and the reconstruction of local and national identities after the end of socialism in Europe. The dissolution of the previous ideological symbols and their substitution with new forms and material references included new discourses of history that emerged around the changing memorial landscapes.

CENTRAL CELEBRATION BETWEEN BELGRADE AND ORAŠAC

The commemoration of the Statehood Day not only provokes serious polemics about the dominant historical narrativizations of the past, but also initiates debates and party conflicts about the place of celebration and the programme structure. The much controversies in public open few parallel celebrations held in larger cities in Serbia, such as Kragujevac (the town where the Constitution was proclaimed), Belgrade, Niš and Novi Sad (usually commemorating the Army

⁵ In the post-Yugoslav context, the period after the dissolution of the country was marked by the historical amnesia which became an important political capital. Negative interpretations of the socialist past and the dominance of anti-Yugoslav discourses were promoted by nationalist elites in the newly established countries by the so-called “confiscation of memories” (Ugrešić 1995: 275).

Day as a part of the Statehood Day). Regarding the statements of historians, journalist and media persons, this non-unified official stance toward the holiday gives an impression of the marginalized place this manifestation occupied in the official discourses.

However, even though the public celebrations and rituals offer a dominant understanding of the past and cultural world at large, thus attempting to constitute one 'valid' version of history, they cannot be performed without the experience of the people involved in the event and their interpretation of the national symbols. The ways in which meanings of the event are constituted, perceived, interpreted and negotiated does not strictly follow the prescribed dominant (elite) design (Fox and Miller-Idriss 2008:546). Spectators as well as organizers and participants create the performative structure of the event, which proves that not only official representation is the crucial for the celebration performance. The discourses of the Statehood Day also include various voices, not necessarily belonging to the mainstream, embodied in the members of the nationalistic or radical right-wing groups, such as 'Ravnagora movement,' (*Ravnogorski pokret*), Movement 'Obraz' (*Otačastveni pokret Obraz*), 'National movement 1389' (*Narodni pokret 1389*) or 'Ours' (*Naši*). Although the European dimension of the Statehood Day is underlined by the official discourses, these groups use it for expressing nationalistic and anti-NATO, anti-American, anti-European, anti-globalist and other attitudes, seeing the celebration as an opportunity for public display of political messages, usually seen as subversive by the official politics. This confirms that official rhetoric not only transcends the frameworks of national memory and stimulates the transnational (European) concept, but also affects the 're-traditionalisation of national and local memories,' which successfully revitalizes the concepts of nation and tradition. Therefore, the representational strategies of national historical experiences in the European context also include the ones which question Europeanization of the public practices of memory.

SINGING THE NATION

The main part of the program in 2010 includes the performances of the so-called ethno groups within culture-artistic societies (often part of the re-enactment as well).⁶ Many of these groups were founded during the 1990s (independently or within the existing KUDs)⁷ as a part of the specific kind of a revival of the Serbian traditional culture and music. Namely, after the dissolution of

⁶ Even though the very performers are not satisfied to be marked by the term ethno, in public and everyday discourses, these groups were considered to belong to *ethno* genre, distinguished from the ideologically inappropriate genre of folk music (*narodna muzika*) often used in pejorative connotation for the genre of newly-composed folk music.

⁷ KUDs—*Kulturno-umetnička društva* or Cultural-Artistic Societies, established or reconstituted all around Yugoslavia after WWII, were one of the main state-sponsored protagonists in policy-making and bearers of the amateur cultural activities in socialist Yugoslavia (Hofman 2008:60).

Yugoslavia, the revitalizing of various events, such as the 'Festivals of Genuine Folk Heritage' (*Sabori izvornog narodnog stvaralaštva*) or the 'Reviews of the Genuine Folk Groups' (*Smotra narodnog stvaralaštva izvornih grupa*), marked a new phase in the revival of the rural folk music. Criticizing the socialist cultural policy on traditional heritage, which had insisted on 'modernizing' the 'primitive' peasant culture, the leading intellectuals, scholars and enthusiasts insisted on the concept of 'pure,' 'genuine tradition.'⁸ Revitalization of 'authentic' rural folk music and comeback to tradition was a response to the suppression of the traditional culture during socialist times (Jovanović 2004:139). In the dominant discourses, the village was seen as the most compact socio-ethnic unit able to keep national culture, crucial for preservation of the cultural tradition and reviving of the Serbian national identity. Tradition is perceived as the a-historical category and used in imagination of the national genesis and 'genetic code' (*nacionalni genetski kod*).⁹

The group *Sanja Ilić and Balkanika* (which performed at the celebration of the Statehood Day in 2003), publish the album *Balkan* in 2000, mainly based on the combination of sounds from the Balkans and the Byzantine liturgics singing.¹⁰ They combine traditional instruments with new, digital ones, with an attempt to offer an archaic sound to a new audience (ibid. 269).

LOCAL HISTORY AS A GLOBAL PRODUCT

History and historical memory have widely entered the sphere of the popular culture, through the most conspicuous branches of 'memory industry' (Klein 2000:127). In the post-socialist countries the ongoing social processes are strongly connected with the economic transformation and introducing the free market principles of global capitalism. Those changes included re/establishing public practice in order to promote democratic and modern state, but also to market the national culture as a product and brand. National heritage is seen as an extremely valuable product which can be presented on the global market, through

⁸ That concept is associated with nineteenth century national-romantic discourse of searching for "pure" musical forms, characteristic of East European scholarship, where tradition is considered as "the older and regionally distinctive part of a peasant repertoire" (Petkan 2001:119).

⁹ As a part of that process, many vocal and vocal-instrumental groups were founded with the aim to preserve and promote the 'authentic' and 'unique' Serbian cultural tradition. Their most significant goal was to prevent traditional musical practices from disappearing, the reinforcement of the interests in traditional music among the youth and the protection of traditional heritage from foreign influences brought about by the country's opening to the West and the overall process of globalization. These groups started to combine the traditional sounds with religious music, looking for their inspiration in the 'sounds and spirit of the Byzantine commonwealth' (Čolović 2006:52). Despite being strongly connected with the processes of revival of the Serbian national identity, these groups in their musics often combine the sounds from neighboring countries across the Balkans (Bulgaria, Romania, Greece, Turkey).

¹⁰ Including many groups such as the singer Pavle Aksentijević and group 'Zapis,' 'Teodulja' and so on.

commercializing the past and making the so-called national 'culture-historical offer' (*kulturno-istorijska ponuda*). A tourist organization and foundation, the 'First Serbian Uprising,' made the project of advertizing the Statehood Day as 'an event important for the whole Europe,' in order to make of this area and the celebration hit tourist destination. They already presented Orašac as the place where the tourists can enjoy untouched nature, 'cultivated' cultural-historical offer at the Tourist Fair in Novi Sad, and are planning to start an aggressive marketing campaign. In order to make this destination more suitable to tourists, their plan is to get governmental support for investment in, as they assert, "the place and time of the national interest." As the director of the Tourist organization states: 'While eagerly waiting Orašac to become a live place of pilgrimage for numerous tourists from around the world, it is for us to remember what happened here and how much this place is important for Serbian people' (http://www.serbia-tourism.org/srpski/vestiz/sretenje_arandjelovac.html). Therefore, their main idea is to present traditional heritage in the light of the new market economy and a consumer demands – the celebration of the Statehood Day is presented together with the commercial exhibitions of the traditional food, craftwork, souvenirs and even fashion shows and beauty contests.

Consuming the national history is a well-known practice, as a specific 'commodification of the nation' the national symbols are consumed in order to help in constitution of national sensibilities and embody national pride (Fox and Miller-Idriss 2008:551). The attempts of promoting the national celebration as tourist event demonstrate that public practices in Serbia are undergoing the process of the so-called 'festivalization,' by which the local historical narratives are mediated by the global ones, led by the so-called 'ideologization of the market supremacy.' The national memory is marketed as a global product using the same 'Europeanization' discourses, by presenting the national hero as the important historical figure at the European level and the national past as the European one.

The controversial period of the transformation of Serbian society, with the fragmentation of social and cultural infrastructure and the search for the new identifications within the actual processes of European integration and globalization affect various contradictions and paradoxes in public commemorations of national memory. In the ongoing processes of "democratization and European integrations" in Serbia, once again the discourse of active-emancipation policy is present. Examination of the Statehood Day illustrates controversial ways on which those discourses of Europeanization are employed in public practices of national memory. The dynamics between global and local narratives and representational strategies, show how the traditional patterns (e.g. gender roles) are, as Brunnbauer maintains, actually reinforced by the processes that should, allegedly, lead to an emancipation and modernization, promoted by the new liberal-democratic regimes (Brunnbauer 2002:228).

REFERENCES:

- Assmann, Jan: "Collective Memory and Cultural Memory," *New German Critique* 65, 1995, 125-133.
- Bohlman, Phillip (2004). *The Music of European Nationalism: Cultural Identity and Modern History*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Brunnbauer, Ulf (2002): 'From Equality without Democracy to Democracy without Equality? Women and Transition in Southeast Europe,' In *Gender Relations in South Eastern Europe: Historical Perspectives on Womanhood and Manhood in 19th and 20th Century*, Miroslav Jovanović and Slobodan Naimović eds., Belgrade-Graz: Zur kunde Südosteuropas, Udruženje za društvenu istoriju, 219-243.
- Brunnbauer, Ulf, and Karin Taylor (2004): 'Creating a 'Socialist Way of Life': Family and Reproduction Policies in Bulgaria (1944-89),' *Continuity and Change*, Vol. 19, No. 2, 283-312.
- Butler, Judith (2003): "Slučajna utemeljenja – feminizam i pitanje postmodernizma," *Genero*, No. 2, 3, 33-47.
- Connerton, Paul (1989). *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
- Čolović, Ivan (2006). *Etno*. Beograd: Bibiloteka XX vek.
- Dimić, Ljubodrag (2009): "Srbija 1804-2004 (suočavanje sa prošlošću). In *Srbija 1804-2004: tri viđenja ili poziv na dijalog* (Bibiloteka *Serbica* 1), Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 13-114.
- Fox E. Jon and Cynthia Miller-Idriss (2008): 'Everyday nationhood,' *Ethnicities*, 8, 536-563.
- Hofman, Ana (2008): "Music of 'Working People': Musical Folklore and Creation of Yugoslav Identity." In *Musical Folklore as a Vehicle?*, Mirjana Veselinović-Hofman, Belgrade: Signature: Faculty of Music, 59-67.
- Jansen, Stef (2005). *Antinacionalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jovanović, Jelena (2004): 'The Power of Recently Revitalized Serbian Rural Folk Music in Urban Settings,' In *Music, Power, and Politics*, Annie J. Randall ed., London: Routledge, 133-142.
- Kammer, H. and E. Bartsch. *Jugendlexikon Nationalsozialismus*. Rowolth Taschentuch, Hamburg 2007.
- Kapchan, Deborah A. (1995): "Performance," *Journal of American Folklore*, 108:479-508.
- Klein, K. L. (2000): "On the Emergence of Memory in Historical Discourse." *Representations*, 127-150.
- Klimo, Á. von and R, Malte (ed.) (2006). *Rausch und Diktatur. Inszenierung, Mobilisierung und Kontrolle in totalitären Systemen*. Campus: Frankfurt, New York.
- Luthar, Oto and Breda Luthar (2003): "Kolonizacija spomina: politika in tekstualnost domobranskih spomenikov po letu 1991" in *Zbornik Janka Pleter-*

- skega, Oto Luthar and Jure Perovšek eds., Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 647-662.
- Luthar, Oto and Breda Luthar (2006): "Historische Darstellung oder/als Vergangenheitpolitik? Zur Entstehung einer radikalen Umdeutung der Kriegs- und Nachkriegsgeschichte Sloweniens," *Zeitgeschichte*, 33, no. 3, 135-146.
 - Pettan, Svanibor (2001): "Encounter with "The Others from Within:" The Case of Gypsy Musicians in Former Yugoslavia," *The World of Music*, Vol. 43, No. 2, 3, 119-137.
 - Ronström, Owe (2001): "Concepts and Festivals: Public Performances of Folk Music in Sweden," *The World of Music*, Vol. 43, No. 2, 3, 49-64.
 - Slobin, Mark (1996). *Retuning Culture: Musical Changes in Central and Eastern Europe*, Durham and London: Duke University Press.
 - Spiegel, G. M. (2007): "Revising the past / Revisiting the Present: How Change Happens in Historiography," *History and Theory*, vol. 46, 4, 1-20.
 - Stojanović, Dubravka (2009): "Ulje na vodi: politika i društvo u modernoj istoriji Srbije." In *Srbija 1804-2004: tri viđenja ili poziv na dijalog* (Bibiloteka *Serbica* 1), Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 115-148.
 - Ugrešić, Dubravka (1995). *Have a Nice Day, From the Balkan War to the American Dream* (translated by Celia Hawkesworth). New York: Viking Penguin.
 - Wanner, Catherine (1996). In *Retuning Culture: Musical Changes in Central and Eastern Europe*, ed. Mark Slobin, Durham and London: Duke University Press, 136-155.
 - Whitehead, Anne (2009). *Memory*, London, New York: Routledge.
 - **Online sources:**
 - <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/02/srpski/DO04020102.shtml> (accessed 4.6.2009)
 - http://www.serbia-tourism.org/srpski/vesti2/sretenje_arandjelovac.html (accessed 20.9.2009)
 - http://www.royalfamily.org/press/press-det/press-313_yu.htm (accessed 20.9.2009)

EKOLOGIJA, ZAŠTITA I ZDRAVLJE

ĖKOLOŠKE KARAKTERISTIKE TUZLANSKOG KANTONA SA OSVRTOM NA GEOEKOLOŠKE PROBLEME KAO DETERMINIRAJUĆIM FAKTORIMA TURIZMA

Naučna kritika, polemika

UDK 551.2:502/504(497.6TUZLA)

Dr. sc. Jusuf Omerović¹

Abstrakt: *Ekološke karakteristike Tuzlanskog kantona su posmatrane kroz geoekološke probleme, koji su izraženi na ovom području i koji predstavljaju determinirajuće faktore razvoja turizma. Navedene ekološke karakteristike su posmatrane sa opšteg prostornog aspekta, uz isticanje ograničavajućih faktora, koji determinišu i turizam i kompletan društveni razvoj.*

Na području Tuzlanskog kantona su prikazane osnovne hidrografske karakteristike, odnosno rijeke i jezera. Istražena je rijeka Spreča sa pritokama kao osnovni hidrografski riječni sistem. Istraženo je šta narušava karakteristike zraka i istaknuti su najčešći direktni i indirektni zagađivači zraka. Prikazani su rezultati zagađenosti zraka sa nekoliko imisionih stanica. Istaknute su osnovne karakteristike tla na ovom području. Ekoturizam i njegove mogućnosti razvoja na Tuzlanskom kantonu je razmatran kroz djelimično očuvana prirodna područja i kroz pozitivan i negativan utjecaj na prirodnu sredinu.

Ključne riječi: *Ekološke karakteristike, voda, zrak, tla, prirodna sredina, ekoturizam.*

UVOD

Ekologija i turizam se sve više posmatraju kao komplementarne discipline na koje čovjek ima veliki utjecaj. Okoliš je univerzalno dobro nekog područja, okružuje nas i dio je našeg postojanja. Utjecaj turizma na okoliš može biti pozitivan i negativan. Pozitivan utjecaj se ispoljava kroz razvoj ekoturizma, odno-

¹ Prirodno-matematički fakultet Tuzla; jusuf.o@hotmail.com

sno turizma u potpunom prirodnom okruženju, sa netaknutom florom i faunom, a negativan utjecaj turizma na okoliš je izraženiji i ispoljava se kroz izgradnju infrastrukture, objekata, nemarnom odnosu prema okolišu, bukom, narušavanjem ravnoteže flore i faune i dr.

Posmatranje odnosa u prirodnim kompleksima između živih bića i životne sredine, te između žive i nežive prirode, predstavlja osnov ekoloških proučavanja. Sva živa bića i okoliš vrše međusoban utjecaj jedni na druge, u zavisnosti od ekoloških karakteristika u životnoj sredini.

Neki autori smatraju da ekologija treba da određuje načine ponašanja i da se prema ekološkim zahtjevima moraju usmjeravati sve druge društvene aktivnosti i da je jedino ekologija ta koja obezbeđuje apsolutno dobro čovječanstvu. Ova pojava se naziva ekološki determinizam i svojom isključivošću nanosi štete ekološkoj ideji (Lješević, 2005).

Područje istraživanja je Tuzlanski kanton kao jedna administrativno-teritorijalna jedinica u okviru Bosne i Hercegovine sa površinom od 2649 km² u kome živi između 460 000 i 480 000 stanovnika. Ovo područje je do devedesetih godina prošlog vijeka bilo dio ekonomske regije sjeveroistočna Bosna.

Kroz analizu utjecaja ekoloških faktora, odnosno geokomponenta (vode, zraka i tla), istaknut je razvoj turizma, posebno ekoturizma u Tuzlanskom kantonu. S obzirom na to da Tuzlanski kanton predstavlja rudarsko-industrijsko područje, u kojem je turizam u početnoj fazi razvoja, naglasili smo utjecaj geokoloških problema na razvoj turizama.

Veoma često „raznolika i netaknuta proroda“ vrlo je važna i ima vrhunski prioritet za turiste. Predviđanja su takva da će se turizam sve više razvijati u onim područjima gdje je priroda netaknuta, a krajolici čisti, a to znači da se komercijalizuju slobodna dobra, poput krajolika, vode, zraka ili tišine (Hansruedi, 2004). Očuvani i zaštićeni okoliš predstavlja važan segment razvoja turizma posebno na području Tuzlanskog kantona na kome su ekološke karakteristike narušene i na kome se javljaju geokološki problemi nastali antropogenim djelovanjem.

Cilj rada predstavlja prezentaciju, identifikovanje i evidentiranje geokoloških problema, isticanje važnosti ekoloških karakteristika, kako bi se stvorila pretpostavka za djelomičnu turističku valorizaciju na ovom području. Kroz uobičajene turističko-geografske metode, istražene su hidrografske i pedološke karakteristike i istaknuti su uobičajeni načini narušavanja zraka.

HIDROGRAFSKE KARAKTERISTIKE

Osnovne hidrografske karakteristike područja Tuzlanskog kantona su razmatrane kroz rijeke i jezera. Osnovni hidrografski riječni sistem ovog područja čini rijeka Spreča sa svojim pritokama. Ukupna dužina svih vodnih tokova na ovom području je oko 1 000 km, a gustina riječne mreže iznosi oko 0,38 km/

km². Najznačajnija jezera na ovom području su: Modračko, Snježničko, Hazna, Vidara i Panonska jezera.

Rijeka Spreča ima površinu riječnog sliva od 1947, 7 km². Geomorfološki, ovaj sliv je smješten u unutrašnjim Dinaridima što ima veliki značaj za fluvijalno-nivalni režim rijeke. Rijeka Spreča se u izvorišnoj čelenki formira od više izvora i vrela na sjevernoj padini Velje Glave. Riječno korito je dugo 115, 4 km i pruža se pravcem sjeverozapad – jugoistok. Spreča se ulijeva u rijeku Bosnu kod Doboja i pripada hidrosistemu rijeke Bosne. Raspored površine slivnog područja asimetričan je u odnosu na vodotok, jer na desnu stranu otpada oko 37 %, a na lijevu oko 63 % od ukupne površine. Gustoća riječne mreže iznosi 0, 28 km/km². Prosječna širina sliva je 30 km. Najviša apsolutna tačka u slivu se nalazi na 1209 m, a apsolutna najniža tačka se nalazi u ušću Spreče u Bosnu i iznosi 141 m. Prosječan pad sliva na cjelokupnoj dužini rijeke Spreče je 0, 7 ‰ (Studija ranjivosti, 2008). Na rijeci Spreči je 1964. godine izgrađena brana, čime je formirana akumulacija Modrac za potrebe industrije tuzlanskog basena.

Pritoka rijeke Spreče je rijeka Gostelja koja nastaje na Djedinskoj planinini od dvije rječice, Suhe i Zatoče, ulijeva se u rijeku Oskovu i predstavlja rijeku koja najvećim dijelom vodotoka teče uz putnu komunikaciju Živinice–Kladanj. Rijeka Oskova izvire na sjevernim padinama Konjuha, a ulijeva se u rijeku Spreču sjeverozapadno od Živinica, često se izliva iz riječnog korita i plavi prostor u donjem toku. Rijeka Jala nastaje od nekoliko izvora i potoka ispod Ravnog Lještaka na Majevici, teče prema jugu prolazeći kroz naselja Gornja Tuzla i Simin Han i ima neuravnoteženi nivalno-pluvijalni riječni režim. Rijeka Turija se ulijeva u hidroakumulaciju Modrac sa zapadne strane, a nastaje na istočnim padinama Ozrena. (Topografska karta, 1972).

Ostale rijeke na području Tuzlanskog kantona su: Tinja, Šibošnica, Sapna i Drinjača.

Rijeka Tinja najvećim dijelom teče kroz područje općine Srebrenik i odlikuje se velikim proljetnim i jesenjim, a veoma malim ljetnim i zimskim vodostajem. Rijeka Šibošnica se nalazi u sjeveroistočnom dijelu Tuzlanskog kantona i spada u rijeke koje imaju bujični fluvijalno-nivalni režim. Rijeka Sapna je pritoka rijeke Drine, ima karakteristike brze planinske rijeke sa velikim kolebanjima vodostaja. Rijeka Drinjača izvire na jugozapadnoj strani planine Konjuh, na krajnjem jugu Tuzlanskog kantona, teče pravcem zapad – istok u dužini od 84 km i ulijeva se u rijeku Drinu (Topografska karta, 1972).

Tabela 1. Vrijednosti hidroloških parametara rijeka na području Tuzlanskog kantona

Vodotok	Vodomjer	Sliv	Period obrade	Pov. sl. km ²	God. Prot. Vod. Q _{m³/s}			
					Q _{sr}	Q _{min}	Q _{max}	
Spreča	Modrac	Bosna	1958–1977.	1176	16,3	0,679	301	Niska
Spreča	Stanić rij.	Bosna	1962–1981.	1932	27,9	-	371	Umjerenena

Gostelja	Živinice	Spreča	196 –1990.	210	3,74	0,151	160	Niska
Oskova	D.Višća	Spreča	1975–1990.	162	2,92	0,209	110	Niska
Jala	Tuzla	Spreča	1979–1991.	-		0,06	268	Vrlo niska
Turija	Turija	Modrac	1971–1986.	220	2,89	0,199	108	Niska
Tinja	Srebrenik	Sava	1965–1979.	174	2,26	-	114	Niska
Šibošnica	Čelić	Sava	-	120	1,70	-	-	Niska
Sapna	Sapna	Drina	1967–1985.	50	0,645	-		Vrlo niska
Drinjača	Turalići	Drina	-	216	3,51	-	231	Niska

Izvor: KUCZ, Procjena ugroženosti., 2011. godina; Studija ranjivosti prostora, 2008. godina

Hidrografska riječna mreža na području Tuzlanskog kantona je razvijena. Međutim, kada se posmatra maksimalni i minimalni proticaj, vidi se da je konstantno stanje protoka vode nepovoljno. Na svim vodomjernim stanicama u sušnom dijelu godine je zabilježen mali protok vode, ispod $1 \text{ m}^3/\text{s}$, da bi u kišnom dijelu godine imali maksimalne protoke koji često uzrokuju poplave i oštećenja priobalnog pojasa. Vodotoci na ovom području imaju uglavnom nisku regeneracijsku i neutralizacijsku sposobnost (tabela 1).

Najznačajniji limnološki objekti na području istraživanja su jezera: Modračko, Panonska, Snježničko, Hazna i Vidara. Modračko jezero, kao vještačka akumulacija, formirano je izgradnjom brane na rijeci Spreči 1964. godine. Površina akumulacije je $1\,675 \text{ ha}$ i predstavlja najveće jezero ovog područja. Panonska jezera u Tuzli napravljena su kao vještačka akumulacija u julu 2003. godine sa površinom od $2,71 \text{ ha}$. Jezero Snježnica se nalazi na području općina Teočak i Sapna. Nastalo je krajem sedamdesetih godina prošlog vijeka. Jezera Hazna i Vidara se nalaze na području općine Gradačac, a izrađena su krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka, sa ukupnom površinom od 58 ha .

Voda je bitan element okoline i resurs koji se može potpuno obnavljati, ali je snabdjevanje vodom ograničeno raspoloživim količinama na nekom području. Također važno je naglasiti da bez obzira na količinu vode, zagađenje ove geokomponente najčešće se dešava ispuštanjem otpadnih voda u vodotoke različitog porijekla i sastava, posebno hemijska industrija, te zagađenje neposredno iz kanalizacionih sistema u naseljima i posredno sa atmosferskim padavinama. Na području Tuzlanskog kantona većina rijeka u donjim tokovima ima zagađenu vodu.

Vodni tok se smatra zagađenim, od onog momenta kada dođe do fizičkih, hemijskih ili bioloških promjena svojstava, koje mogu da dovedu do škodljivosti za okolinu i žive organizme (Tomić, 2000).

KARAKTERISTIKE ZRAKA

Zrak je smjesa različitih plinova raspoređenih iznad površine zemlje. Jedan od najvažnijih sastojaka zraka je kiseonik, koji je uslov opstanka čovjeka i drugih živih bića. Normalni sastav zraka na nekom području se narušava dospjećem velikih količina različitih polutanata. Takvo narušavanje karakteristika zraka se jednostavno naziva zagađenje zraka.

Karakteristike zraka narušava: industrija, saobraćaj, poljoprivreda i domaćinstva. U industriji kao najčešći aerozagađivači se pojavljuju: čestice metalnih ruda, sumporna jedinjenja, ugljenmonoksid, ugljendioksid, azotni oksidi, ugljovodonici, halogeni elementi, organske i neorganske kiseline, prašina, čađ, amonijak i dr (Nurbegović, 1979).

Prevozna sredstva u saobraćaju vrše zagađenje zraka: azotnimoksidom, ugljen-monoksidom, hlapljivim organskim tvarima, olovom i sumpordioksidom. Poljoprivreda je glavni izvor metana, amonijaka i azotnih oksida. Domaćinstva doprinose emisiji ugljenmonoksida, azotnog oksida, hlapljivih organskih tvari i drugih čestica. U zraku se mogu naći i drugi polutanti (čestice prašine, organska jedinjenja, čađ i dr.) koji narušavaju sastav zraka, prirodnim putem, kao što su vulkanske eksplozije, šumski požari, pješćane oluje i dr.

Bez obzira na mjesto zagađenja, zrak se širi, čime se narušavaju i promjene sastava zraka u područjima koja nemaju direktne zagađivače zraka. U Tuzlanskom kantonu najveći direktni zagađivač zraka je Termoelektrana Tuzla. Termoelektrana ima instalisanu snagu od 779 MW, proizvodi toplotnu energiju snage 400 MW, proizvodi tehnološku paru kapaciteta 200 t/h i ima godišnju potrošnju uglja oko 3,3 miliona tona. (Opis djelatnosti TE Tuzla, :3).

U Tuzli su postavljene imisione stanice sa kojih se mogu dobiti podaci o kvalitetu zraka na užem i širem području. Mjerne imisione stanice su: Skver MS₁, BKCMS₂, Bukinje MS₃, Bektići MS₄ i Cerik MS₅ (Studija o uticaju na okoliš, 2005:56). Sistem za praćenje kvaliteta zraka otpočeo je 2003.godine, ali je intenziviran u 2005.godini tako da se ovdje korišteni podaci odnose uglavnom na tu godinu. Namjernim imisionim stanicama utvrđuje se prisustvo slijedećih polutanata u zraku: sumpordioksid, azotdioksid, ugljenmonoksid, ozon i taložna prašina. Uzrok promjene zraka na ovom području je postojanje industrijskih kapaciteta i saobraćaj koji je intenzivan na ovom prostoru.

Rezultati imisijskih mjerenja za sve mjerne stanice su date kao godišnji prosjek dnevnih vrijednosti. Imisija sumpor dioksida na godišnjem nivou je najveća na MS₂ i iznosi 73,3 ug/m³ a najmanja na MS₅ i iznosi 32,1. Najveća maksimalna dnevna koncentracija zabilježena na MS₂ i iznosila je 564,40ug/m³. Imisija azotdioksida na godišnjem nivou je najveća na MS₂ i iznosi 39,4 ug/m³ a najmanja na MS₅ i iznosi 9.2 ug/m³. Najveća maksimalna dnevna koncentracija zabilježena je u MS₂ i iznosi 178,10ug/m³. Koncentracija ugljenmonoksida na godišnjem nivou na MS₂ je 1,4 mg/m³ a najmanja na MS₅ i iznosi 0.7 mg/m³. Najveće dnevne koncentracije zabilježene su u februaru u MS₂ i iznose 6.3 mg/m³. Imisija ozona na godišnjem nivou je najveća na MS₅ i iznosi 54,9 ug/m³ a naj-

manja na MS₃ i iznosi 38 ug/m². Maksimalne dnevne koncentracije su zabilježene na MS₅ i iznose 119,50 ug/m². Imisija taložne prašine na godišnjem nivou je najveća na MS₂ i iznosi 75,3ug/m³ a najmanja na MS₅ i iznosi 41,7 ug/m³. Najveće maksimalne dnevne koncentracije su izmjerena na MS₂ i iznose 428,90 ug/m³. (Izveštaj o kvalitetu zraka na prostoru Tuzlanskog kantona, 2005:10). U toku 2005. i 2006. godine vršeno je praćenje kvaliteta zraka mobilnom imisionom stanicom u Gračanici, Srebreniku, Banovićima, Lukavcu i Kalesiji, čime su dobiveni pokazatelji kvaliteta zraka na navedenom području. Dobiveni podaci iz mobilnih imisionih stanica nisu uzeti u razmatranje jer ne daju konstantne podatke (tokom cijele godine) o stanju kvaliteta zraka.

Navedene vrijednosti generalno su zadovoljavajuće, izuzev vrijednosti sa mjerne stanice MS₂, gdje su: sumpordioksid, azotdioksid, ugljenmonoksid i taložna prašina na godišnjem nivou najveće i prelaze ciljne vrijednosti, koje na osnovu Zakona o zaštiti zraka Federacije Bosne i Hercegovine iznose za: sumpor dioksid 60 ug/m³, azot dioksid 40 ug/m³ i lebdeće čestice 75 ug/m³. Posebno je zabrinjavajuća maksimalna dnevna koncentracija polutanata u zimskim mjesecima koja kada se radi o sumpordioksidu prelazi (po postojećem Zakonu) i prag uzbune. Međutim, nije bilo posebnih intervencija u smislu proglašenja vanrednog stanja jer po navedenom zakonu nije bilo prekoračenja koncentracije polutanata na najmanje tri mjerne stanice.

Čist zrak predstavlja jedan od najvažnijih ekoloških karakteristika nekog područja. U velikim urbanim centrima ili industrijskim područjima, osnovni motiv turista je odlazak u područja gdje je čist zrak i gdje su u velikoj mjeri sačuvane prirodne vrijednosti. Planine koje u cjelosti ili djelomično pripadaju Tuzlanskom kantonu i gornji tokovi rijeka, predstavljaju područja sa najočuvanijim karakteristikama zraka.

KARAKTERISTIKE TLA

Tlo predstavlja rastresiti sloj Zemljine površine koji nastaje transformacijom organskih i neorganskih tvari, a pod utjecajem geokomponenta: vode, zraka, stijena, biljaka, životinja i čovjeka. Tlo se formira stotinama i hiljadama godina i predstavlja jedan od najugroženijih prirodnih resursa. Tlo predstavlja osnov za razvoj poljoprivrede, odnosno za proizvodnju hrane. Također, opstanak biljnog i životinjskog svijeta je u direktnoj zavisnosti od karakteristika tla. Tlo kroz bogatstvo flore i faune, bujnu vegetaciju, proizvodnju organske hrane, hortikulturu i dr. vrši indirektan utjecaj na razvoj turizma nekog područja.

Područje Tuzlanskog kantona se nalazi na nadmorskoj visini od 95 m do 1 326 m. Na ovom prostoru preovlađuje brdski reljef sa oko 57 %, na kome su najzastupljenije šume (118 ha) i njive (89 ha). Na području Tuzlanskog kantona su zastupljena automorfna tla sa 67, 2 % i hidromorfna tla sa 32,8 %. Tla na ovom području imaju slijedeće karakteristike: malo kvalitetnih zemljišta, velika kiselost, poljoprivredna tla su srednje humusna i siromašna fosforom, visok

procenat oštećenja zemljišta usljed erozije ili usljed djelovanja čovjeka, značajne površine se nalaze u nepristupačnom i miniranom prostoru, dio površine uništen površinskim eksploatacijama mineralnih sirovina i usljed odlaganja komunalnog i industrijskog otpada (Studija ranjivosti, 2008).

Karakteristike tla narušavaju se zagađenjem, odnosno kada imisione vrijednosti opasnih materija u tlu pređu zakonom propisane vrijednosti. Zagađenje tla nastaje putem zraka i putem direktnog zagađenja kroz odlaganje opasnih materija na tlo.

Najčešći zagađivači tla su: industrijski pogoni, sobračaj i poljoprivreda. Prirodnu strukturu tla hemijski najviše narušavaju jake baze, kiseline, metali (kadmij, bakar, nikl, olovo, cink, mangan i dr), Metali dospjevaju u zemlju na različite načine: prirodnim putem, prilikom vještačkog ili stajskog đubrenja, navodnjavanjem, upotrebom pesticida, iz pepela, biološkog mulja, otpada, atmosferskih padavina i td. (Banović, Arapadžić, 2000). Također strukturu tla narušavaju, policiklični aromatski ugljovodonici, polihlorirani bifenili, insekticidi, fitofarmaceutski proizvodi, nitratri azot, fosfati i dr. (Studija ranjivosti, 2008). U industrijskim područjima i naseljima najveći onečišćivači zraka i indirektno tla predstavlja upotreba fosilnih goriva i saobraćaj. Polihlorirani bifenili nastaju u područjima starih odlagališta, a predstavljaju skupinu vrlo otrovnih i postojećih jedinjenja. Fitofarmaceutski proizvodi se upotrebljavaju u poljoprivredi za uništavanje štetočina, biljnih bolesti ili korova (insekticidi i herbicidi). Nitratri dušik se javlja u tlu kroz pretjeranu upotrebu u poljoprivredi.

Fizička oštećenja tla na području Tuzlanskog kantona nastaju najčešće usljed površinske eksploatacije uglja i kamena, zatim nekontrolisanom gradnjom objekata i deponijama otpadnog materijala.

U ekološkoj poljoprivredi tlo je nezamjenjiv faktor koji reciklira organsku materiju, obezbeđuje hranu za biljke i obnavlja svoju strukturu. Svijet se sučeljava sa sve većim gubitkom obradivih površina, kroz degradaciju zemljišta, erozijom, urbanizacijom i iscrpljenošću (Goletić, Terzić, 2005). Problemi rekultivacije tla se može riješiti na slijedeći način: planskim radom na rekultivaciji oštećenog tla, kontrolom akcija na procesu rekultivacije i zaštitom kvalitetnog tla od stihijske potrošnje (Tomić i dr., 2000).

EKOTURIZAM

Očuvane ekološke karakteristike u prirodnoj sredini sa svim procesima i pojavama su komplementarne turizmu i omogućuju razvoj nekoliko vrsta i specifičnih oblika turizma. Čovjek je svojim radom na pozitivan ili negativan način prilagođavao prirodnu sredinu svojim potrebama.

Definisanje pojma turizam nije tako jednostavno jer su se mnogi istraživači bavili pitanjima turizma. Značajan uspjeh u definisanju turizma ostvarili su Krapf i Huhciker (Krapf und Hunziker, 1954) čija definicija glasi: "Turizam je skup odnosa i pojava koje proizilaze iz putovanja i boravka posjetilaca nekog

mjesta, ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s takvim boravkom nije povezana nikakva privredna djelatnost.” (Čomić i dr., 2008). Danas se sve više govori i o razvoju održivog turizma koji posmatra potrebe sadašnjih turista i domaćeg regiona, dok štiti i povećava mogućnosti za budući razvoj. Održivi razvoj turizma tretira podjednako pet komponenti: očuvanje životne sredine, afirmaciju socijalnog integriteta, očuvanje kulturne tradicije lokalnog stanovništva, optimalno zadovoljenje turističke potrebe i ostvarivanje ekonomskog profita (Jovičić, 2000). Održivi razvoj turizma je vezan za turistički prostor, odnosno za prostor u kojem se zadovoljavaju turističke potrebe. Za razvoj turizma je neophodan kvalitetan, očuvan i atraktivan prostor na kojem bi se uskladio razvoj sa drugim djelatnostima, što je osnova održivog razvoja.

Ekoturizam kao specifični oblik turizma podrazumjeva posjetu prirodnoj sredini, kako bi se uživalo u prirodi i kako bi se ista uvažavala. Ekoturizam je formulisao meksički arhitekta, ekolog i međunarodni consultant za ekoturizam Hector Ceballos-Lascuren. Udruženje za ekološki turizam u Evropi publikovalo je 1997. Godine preporuke za organizatore putovanja orjentisane prema životnoj sredini. To je doprinjelo lokalnim učesnicima da se usmjere na pitanja kako razviti ekoturizam u lokalnim zajednicama, ekosistemima i dr., (www. lovetravel., 2014).

Očuvane ekološke karakteristike, vode, zraka, tla i drugih komponenti su osnov za razvoj ekoturizma. Ekoturizam predstavlja podkomponentu u okviru održivog razvoja turizma, jer se njime vrši pozitivan utjecaj na prirodnu sredinu.

Ekoturizam ima pozitivan utjecaj na životnu sredinu jer se razvija u područjima gdje nema industrije, vrši se ekološka procjena stanja, planski zaštićuje prirodnu sredinu, vrši estetsko uređenje prostora, vrši zaštitu antropogenih vrijednosti u okruženju i razvija svijest o potrebi čuvanja i zaštite prirodne i životne sredine.

Boravak u čistoj, očuvanoj životnoj sredini nije samo odlika ekoturizma nego i nekih drugih specifičnih oblika turizma kao što je ruralni, planinski, avanturistički, lovni, ribolovni i dr. Razvojem ekoturizma vrši se zaštita prirodne sredine, ne grade se naselja, razvija se lokalna zajednica i izgrađuju se smještajni i sportski objekti koji najmanje narušavaju životnu sredinu.

Na području Tuzlanskog kantona ekoturizam se može razvijati na dijelovima planina Majevisa, Trebovac, Konjuh i Ozren i u gornjim tokovima rijeka. Također ekoturizam bez dodatnog uređenja se može organizirati na slijedećim lokalitetima: Ilinčica, Banj Brdo, Vršani, Modračko jezero i Tuzlanski kiseljak (Tuzla); Monj, Vis, Bukva, Sijedi krš i rječica Sokoluša i prirodno područje Soko (Gračanica); izvor rijeke Gradašnice i predio “Ormanica” (Gradačac); Plješevica i Vis (Kalesija); Mačkovac (Banovići); “Svatovac” (Lukavac); Gornji Hrgovi, i prirodno područje Stari Grad (Srebrenik); Babovac, “Muške vode”, kanjon Ujča, dio planine Konjuh i Karaula (Kladanj), Rožanjska rijeka i Jezero Snježnica (Sapna); Humačko jezero i Brnjik (Čelić); Jezero Snježnica (Teočak); područje Gostelje, Modračkog jezera i Toplica (Živinice).

Ekoturizam u svjetskim razmjerama je veoma atraktivan i kontinuirano se razvija, posebno u razvijenom dijelu svijta. Na području Tuzlanskog kantona, ekoturizam je na početku razvoja, bez obzira što istraženo područje ima potencijal za razvoj ovog specifičnog oblika turizma.

ZAKLJUČAK

Očuvani i zaštićeni okoliš predstavlja važan segment razvoja turizma posebno na području Tuzlanskog kantona na kome su ekološke karakteristike značajno narušene.

Hidrografski riječni sistem Tuzlanskog kantona koga čini rijeka Spreča sa svojim pritokama i ima malu regeneracijsku i neutralizacijsku sposobnost. Najznačajniji hidrografski objekti su jezera koja predstavljaju značajan turistički potencijal. Najveći zagađivač zraka u Tuzlanskom kantonu su: Termoelektrana Tuzla, industrijski kapaciteti i saobraćaj. Područja sa najočuvanijim karakteristikama zraka su planine koje u cjelosti ili djelomično pripadaju Tuzlanskom kantonu i gornji tokovi rijeka. Istraženo područje ima malo kvalitetnih zemljišta, koja imaju visoku kiselost, podložna se erozijama, značajne površine se nalaze u nepristupačnom i miniranom prostoru, dio površina je uništen eksploatacijama mineralnih sirovina i usljed odlaganja komunalnog i industrijskog otpada.

Ekoturizam na području Tuzlanskog kantona je na početku razvoja. Razvojem ovog specifičnog oblika turizma vrši se zaštita prirodne sredine, ne grade se naselja, razvija se lokalna zajednica i planski se izgrađuju smještajni i sportski objekti koji najmanje narušavaju životnu sredinu.

LITERATURA

- Banović, Ratko, Arapčić, Emir, (2000), *Zaštita okolice, novi način razmišljanja*, Tuzla, DOO INFOGRAF
- Čomić, Đorđe, Jović, Gorani Popović, Ivan, (2008), *Osnove turizma*, Pale, Univerzitet u Istočnom Sarajevu Filozofski fakultet
- Elekrtoprivreda BiH (2006), *Opis djelatnosti i vrsta proizvoda pravnog lica*, Tuzla, JPEP BiH d.d Sarajevo – Pdručnica TE Tuzla
- Goletić, Šefket, Terzić Rifet, (2005), *Ekološka edukacija*, Zenica, Univerzitet u Zenici, Mašinski fakultet
- Hansruedi, Muller, (2004), *Turizam i ekologija*, Zagreb, prijevod Jasenka Kosanović, MASMEDIA
- Institut za građevinarstvo, (2005), *Studija o uticaju na okoliš izgradnja druge faze deponije šljake i pepela "jezero" u Termoelektrani Tuzla*, Institut za građevinarstvo IG Banja Luka, str. 56-63.

- Kantonalna uprava civilne zaštite, (2005), *Procjena ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća područja Tuzlanskog kantona*, Tuzla, Kantonalna uprava civilne zaštite
- Lješević, A., Milutin, (2005), *Životna sredina*, Beograd, četvrto izdanje Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet
- Ministarstvo prostornog uređanja i zaštite okolice, (2006), *Izveštaj o kvalitetu zraka na području Tuzlanskog kantona za 2005. godinu*, Tuzla. Ministarstvo prostornog uređanja i zaštite okolice
- Nurbegović, Smail, (1979), *Ugrožena životna sredina*, Tuzla, Institut za zaštitu i obrazovanje u Tuzli
- Zavod za urbanizam, (2006), *Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025*. Tuzla, Zavod za urbanizam
- Rudarsko-geološko-građevinski fakultet, (2008), *Studija ranjivosti prostora Tuzlanskog kantona*, Tuzla, Bosna – SOIL Services company i Rudarsko-geološko-građevinski fakultet Univerziteta u Tuzli,
- Tomić, Pavle, Romelić, Jovan., idr., (2000), *Turizam i zaštita*, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju
- Topografska karta, 1:200 000, Vojno geografski institut, Beograd, 1972. godina
- www.lovetravel.rs/zelena-planeta/ekoturizam, očitano (12.11. 2014)

ECOLOGICAL CHARACTERISTICS WITH REFERENCE TO GEO-ECOLOGICAL PROBLEMS AS DETERMINING FACTORS OF TOURISM

Abstract

Ecological characteristics of Tuzla Canton were observed through geo-ecological problems expressed in this area and which represent determining factors of development of tourism. The mentioned ecological characteristics were observed from a general spatial aspects, with emphasis of limiting factors, which determine tourism as well as complete social development.

Basic hydrographic characteristics are shown in the area of Tuzla Canton, namely rivers and lakes. River Spreca was examined with its confluents as a basic river system. It was examined what impairs air characteristics and most frequent, direct and indirect, air pollutants were mentioned. Results of air pollution were presented from a number of emission stations. The basic soil characteristics this area are featured.

Ecotourism and its development capabilities in Tuzla Canton is considered through partially preserved natural areas as well as positive and negative influence on ecological environment.

Keywords: Ecological characteristics, water, air, soil, ecological environment, ecotourism.

NEODRŽIVI RAZVOJ – KLIMATSKE PROMJENE I GLOBALNO ZAGRIJAVANJE

Naučna kritika, polemika

UDK 551.583:001.892

Mr Irina Kovačević¹

Direkcija za civilno vazduhoplovstvo Bosne i Hercegovine

Apstrakt: *Postoje brojni faktori koji ugrožavaju budućnost održivog razvoja. Neki su rezultat uticaja prirode, a neki posljedica čovjekovog uticaja na prirodu. Klimatske promjene i globalno zagrijavanje su značajne komponente neodrživog razvoja koje ugrožavaju održivi razvoj društva.*

Ključne riječi: *neodrživi razvoj, klimatske promjene, globalno zagrijavanje*

UVOD

Postoje prirodne katastrofe koje ugrožavaju razvoj društava, ali i one antropogeno determinirane aktivnosti, dakle one aktivnosti kojima je upravo čovjek stvorio određene probleme svojom neracionalnom i neosmišljenom aktivnošću u prirodi i društvu. Svojim neracionalnim i obesmislenim aktivnostima stvorio je globalno rizično društvo kao društvo neodrživog razvoja.

Rizici su svugdje prisutni, kako na lokalnom, tako i na globalnom nivou. Oni se odnose na pretjerani rast stanovništva za čije je održanje neophodna ogromna količina resursa, zagađenost zemljišta, vazduha, vode i hrane, kao i na i ekološke katastrofe, klimatske promjene i globalno zagrijavanje. Svi ti, kao i drugi faktori, pojačavaju rizičnost života na lokalnom i globalnom nivou dovodeći u pitanje održivost razvoja.

¹ E-mail: irina.kov@live.com

KLIMATSKE PROMJENE I GLOBALNO ZAGRIJAVANJE

Problemi životne sredine sve više postaju predmetom sociološke analize. Iako po svojim pitanjima životna sredina više predstavlja predmet „prirodnih“ nauka i tehnologije, ipak zbog antropogenog uticaja čovjeka na prirodu, uticaja koji je određen modernom tehnologijom i industrijskom proizvodnjom - a koji dovodi do mnogih posljedica po biljni, životinjski svijet i čovjeka - životna sredina postaje predmetom interesovanja sociologije i sociologa. Spašavanje globalnog okruženja nužno će zahtijevati tehnološku i društvenu promjenu o čemu upravo govori i sociologija. Problemi koje sobom nose klimatske promjene i globalno zagrijavanje samo potvrđuju ovaj stav.

Nakon što su 1988. godine *Svjetska meteorološka organizacija (World Meteorological Organisation)* i *Program za zaštitu životne sredine UN (United Nations Environment Programme)* osnovali *Međunarodni panel za promjene klime (IPCC – International panel of Climate Change)* svjetska javnost je, sasvim opravdano, klimatskim promjenama počela poklanjati veliku pažnju. Istaknuto je da je, nakon industrijske revolucije (XVIII vijek), koncentracija gasova koji stvaraju tzv. efekat „**staklene bašte**“ („*greenhouse effect*“) uticala na povećanje globalnog zagrijavanja i promjenu klime.

Na stvaranje „efekta staklene bašte“ najviše utiču: *ugljiendioksid* - 50%; *hlороfluorougљjovodonici* - 15-20%; *metan* - 18%; *azotni oksidi* - 10%, i *ostali gasovi* - 2%.

Zbog klimatskih poremećaja i efekta „staklene bašte“ je, ne bez razloga, svjetska javnost i počela poklanjati pažnju ovim problemima kako bi razvila čitav niz mjera ekološke politike. U povodu postojanja problema klimatskih promjena kao značajnih ekoloških problema očuvanja života na zemlji organizovane su i **međunarodne konferencije** od kojih ćemo pomenuti slijedeće:

- *Prva konferencija OUN o životnoj sredini* održana je u Štokholmu (5-16. juna 1972), a na njoj se isticala čovjekova odgovornost za očuvanje i „mudro rukovođenje“ prirodnim bogatstvima zemlje, raspravljalo o zajedničkoj koncepciji očuvanja životne sredine na planeti i u tom smislu razvijanja međunarodnog prava kao instrumenta ostvarenja ekološke politike u zaštiti prirodne sredine;
- Generalna skupština UN je 1983. godine donijela *Rezoluciju o preuzimanju inicijative za formiranje svjetske Komisije za životnu sredinu i razvoj (World Commission on Environmental and Development (WCED))* pozivajući na formulisane dugoročne strategije životne sredine za ostvarivanje održivog razvoja do 2000. godine, a i nakon nje;
- Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača (1985);
- Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač (1987), kao i njihovi londonski (1990) i kopenhagenski (1992) amandmani;
- Bergenska ministarska deklaracija o održivom razvoju u regionu Ekonomske komisije za Evropu (14-16. maj 1990);
- Druga konferencija UN životnoj sredini i razvoju u Rio de Žaneiru (13-14. juna 1992) na kojoj se raspravljalo o klimatskim promjenama, zaštiti

ozonskog omotača, zagađivanju zemljišta, širenju pustinja, dezertifikaciji i nestajanju šuma, očuvanju biodiverziteta, zaštiti okeana, mora i obalnih zona, zaštiti međunarodnih rijeka, jezera i slatkovodnih resursa, upravljanju otpadom, spriječavanju međunarodnog legalnog prenosa otrovnih i opasnih proizvoda i otpada, upravljanju otrovnim hemikalijama.

- Takođe, treba pomenuti i *Agendu 21* koja poklanja pažnju poboljšanju kvaliteta života bez devastacije i degradacije životne sredine.

Veliki broj istaknutih stručnjaka smatra da je globalno zagrijavanje realna stvar kojoj se moramo suprostavljati. Doista, samo sredinom sedamdesetih godina dvadesetog vijeka je bilo opšteprihvaćeno mišljenje u nauci da se svijet nalazi u fazi globalnog zahlađenja. Nešto kasnije će se gotovo isti dokazi kojima se potkrepljivala hipoteza o globalnom hlađenju koristiti za suprotnu hipotezu koja će govoriti o talasima vrućine, naletima hladnoće i neobičnim vremenskim prilikama. Upravo zato se i postavlja pitanje da li je globalno zagrijavanje na djelu, ili je ono posljedica ljudskog djelovanja?

Globalno zagrijavanje predstavlja porast ne samo temperature površinskih dijelova zemlje, nego i viših slojeva atmosfere, površinskih i dubljih slojeva mora i okeana. Njegovi uzroci su u tzv. **efektu staklene bašte** koji nastaje kao problem kada postane previše snažan i započne sa snažnijim zagrijavanjem, što se i dogodilo u zadnjih 150 i više godina kada su mašine industrijske revolucije započele sa intenzivnom potrošnjom fosilnih goriva čiji su se nusprodukti emitovali u atmosferu. Takođe, treba napomenuti da, bez obzira na međunarodne preporuke i deklaracije, emisija gasova „staklene bašte” u atmosferu stalno raste. Nastala sagorijevanjem uglja, nafte, benzina, gasa, u termocentralama, automobilskim motorima, pećima za zagrijavanje, emisija ugljendioksida se u zadnjim decenijama posebno u razvijanim, ali i zemljama koje ulaze u prostor industrijski razvijenih zemalja, povećala tokom poslednjih nekoliko decenija. Pored emisije ugljendioksida, postoje i emisije drugih gasova (metana, azotnih oksida, halogenih ugljovodonika) koje izazivaju efekat „staklene bašte“, a koji zajedno izazivaju ozbiljne posljedice.

Efekat staklene bašte je povezan sa **razaranjem ozonskog omotača**. Kada koncentracija ozona u ozonskom sloju znatno opadne, tada se pojavljuje – *ozonska rupa*. Njihovim stvaranjem se smanjuje uloga ozona u očuvanju biosfere i regulacije klimatskih uslova kroz apsorpciju ultraljubičastog dijela sunčevog zračenja. Smanjenje koncentracije ozona u atmosferi za 1% dovodi do povećanja ultraljubičastog zračenja na Zemlji za 2-3 %. To zračenje predstavlja opasnost po ljudsko zdravlje zbog svojih genotoksičnih, mutagenih, kancerogenih i imunotoksičnih svojstava (Mišković, 2009: 213-214).

Mnogi smatraju da je globalno zagrijavanje veliki ekološki faktor rizika. Velika emisija gasova u atmosferu imala je za posledicu porast, ali nastavljanje tog porasta, temperature na Zemlji. U periodu od 1860. do 1997. godine je opšta temperatura porasla za 0,6 °C, a temperatura površine zemlje se u XX vijeku povećala između 0,4-0,8 stepeni Celzijusa. Stručnjaci ističu da je od deset naj-

toplijih godina u periodu od kraja XIX pa do kraja XX vijeka, sedam bilo na kraju drugog milenija, a da je najtoplija bila 1998. godina. Prognostične projekcije kažu da bi u periodu od 2030-2050. godine srednja godišnja temperatura na Zemlji mogla porasti za 1,5 do 4,5°C čime bi, kako se ističe, dostigla upravo najvišu vrijednost za posljednjih dva miliona godina. Kakve bi bile posljedice globalnog povećanja temperature, i koliko bi to ugrozilo održivost i održivi razvoj?

Međuvladin panel o klimatskim promjenama UN (*International Panel of Climate Change – IPCC*) navodi procjenu posljedica klimatskih promjena do kraja ovog vijeka u šest scenarija. Čak najpovoljniji scenario ne donosi dobro. Prema njemu bi predviđeno zagrijavanje iznosilo od 1,1- 2,9 stepeni Celzijusovih. To bi značilo da bi do kraja ovog vijeka nivo vode u okeanima bio podignut od 18-38 centimetara. Ali, ako bi se nastavio trend sadašnjeg nivoa potrošnje nafte, uglja i plina (koji dovodi do visokog nivoa privrednog rasta) – temperatura bi bila viša za 6 stepeni celzijusovih. Tada bi nivo vode u okeanima bio povećan između 26 i 50 centimetara. Ipak, „najvjeratniji scenario“, u okviru sadašnjeg korištenja fosilnih goriva i energetske izvora, a uz kontrolisan rast stanovništva, je takođe zabrinjavajući jer pokazuje povećanje temperature za 4 stepena celzijusa, a povećanje nivoa vode u okeanima za 48 centimetara. Povećanje globalne temperature imalo bi za posljedicu povećanje broja i veličine ledničkih jezera, brže topljenje „vječnog“ snijega i leda i znatne promjene u ekosistemima Arktika i Antarktika, veće i brže lomljenje glečera, bujanje rijeka i kretanje nekih biljnih i životinjskih vrsta prema polovima. Takođe, povećanje nivoa okeanskih voda bi poplavilo i potopio priobalne gradove što bi dovelo do velikih nestašica i migracija te mogućih sukoba i – ratova (Gidens, 2005a: 31-32).

Prije nego što djelimično naznačimo posljedice globalnog zagrijavanja, pomenimo da je *Međuvladin komitet o klimatskim promjenama (IPCC)* pri UN u 2006. godini istakao sljedeće: zadnja decenija i po je najtoplija od kada je započeta praksa meteoroloških mjerenja; lednici i snježni pokrivači su na objema poluloptama smanjeni; temperatura okeanskih voda od površine pa u dubini do 3 kilometra je porasla; nivo svjetskih okeana i mora raste (2 milimetra godišnje); hladni dani i noćni mrazovi su rjeđi, a vrućine češće.

Četvrti izvještaj *IPCC-a* naglašava regionalne promjene klimatskih rizika uzrokovanih antropogenim uticajem. One se odnose na očekivanja da će: se putanja ekstraslojnih oluja kretati bliže polovima; toplotne ekstremne razlike će biti sve češće; uragani će biti sve češći sa intenzivnijim padavinama; zagrijavanje kopnenih zona, kao i zone Arktika, biti veće; snježni pokrivač i morski led će se povlačiti; povećaću se intenzitet padavina uopšte (Frejm, Alen, 2011: 265-266).

Pod uticajem globalnog zagrijavanja nivo leda je u posljednjih nekoliko decenija dosta opao. Neki nastoje da alarmantno ukažu na moguću kataklizmu – *Arktik bez leda do 2040. godine*.

Ako bi se to dogodilo Arktik bi postao velikom vodenom površinom u kojoj ne bi postojale mnoge biljne i životinjske vrste (npr. polarni medvjedi, foke).

Takva ekološka katastrofa vezana za globalno povećanje temperature i otapanje leda, stvorila bi posljedice koje bi se odnosile na porast nivoa mora čak i do 6 metara. Tada bi više miliona ljudi koji žive u priobalnim područjima bilo ugroženo i prinuđeno da migrira. S problemom migracija i masovnih seoba pojavili bi se i drugi problemi - glad stanovništva, epidemije, ugrožavanje zdravlja, sukobi i ratovi zbog nedostatka vode.

Moguće *posljedice globalnog zagrijavanja* će biti razorne, a mogući štetni uticaji ogromni.

Jedan od štetnih uticaja bi se odnosio na *podizanje nivoa mora*. Globalno zagrijavanje će dovesti do otapanja polarnih lednika te zagrijavanja i širenja okeana. Nivo mora bi se podigao a gradovi u blizini morskih obala bi bili poplavljeni. Ako bi se nivo mora podigao za 1 metar, Bangladeš bi izgubio 17%, Egipat 12%, a Holandija 6% svojih teritorija. A, kada bi se nivo mora povećao za šest metara, mogli bismo pretpostaviti o kakvoj bi se kataklizmi na tim područjima radilo. Takođe, okeanska voda bi se zagrijala, izgubila određeni nivo saliniteta i ugrozila floru i faunu. Neki prognoziraju da, ukoliko se nastave ovi poremećaji i sadašnji izlov morske ribe, za veliki broj stanovnika koji ribu koriste kao glavni izvor proteina, morska riba će do 2050. godine nestati.

Drugi mogući štetni uticaj bi se odnosio na *pretvaranje plodnog tla u pustinjsko*: globalno zagrijavanje bi dovelo do erozije tla i pretvorilo bi mnoga plodna tla u pustinjska.

Treći štetni uticaj bi se odnosio na širenje zaraznih bolesti. Globalno zagrijavanje bi omogućilo nekim organizmima, komarcima posebno, da prenose i šire zarazne bolesti (malaria, žutu groznicu) i u zemljama koje ih nisu imale. Ako bi temperatura porasla za 3-5 stepeni celzijusovih, tada bi se broj oboljelih od malarije povećao čak i do 80 miliona godišnje.

Četvrti mogući štetni uticaj bi se odnosio na *loše žetve*: globalno zagrijavanje bi dovelo i do pada poljoprivrednih prinosa, gladi, egzistencijalne ugroženosti i povećane stope smrtnosti u većini najsiriromašnijih zemalja (jugoistočne Azije, Afrike, Latinske Amerike).

Peti mogući štetni uticaj bi se odnosio na *promjene klimatskih obrazaca*. Iako relativno stabilni hiljadama godina, pod uticajem globalnog zagrijavanja bi se klimatski obrasci mogli poremetiti pod uticajem suša, oluja, uragana, poplava (Gidens, 2005b: 637-638).

Futurolozi ističu da će globalno zagrijavanje i klimatske promjene krajem ovog vijeka dovesti do nekih pojava koje do sada nisu bile poznate u Evropi: sa povećanjem temperature bi se pojavili i opasni vjetrovi – uragani i tornada koji bi bili „svakodnevna pojava“ kao što je to slučaj u Americi.

Govoreći o problemima koje sobom nose scenariji o klimatskim promjenama, Gidens ističe da postoje dva pravca ili pristupa: skeptički i optimistički.

U manjinski pravac spadaju *skeptici*. Oni smatraju da globalno zagrijavanje ne predstavlja posledicu antropogenog djelovanja ljudskih aktivnosti i da porast temperature i nije ništa novo. Geolozi tvrde da su u posljednjih hiljadupetstotina godina klimatske promjene rezultat uticaja mijenjanja položaja sunča-

nih pjega, i da se upravo sada nalazimo u fazi zagrijavanja. Ali, već nakon ove faze slijedi faza ledenog doba, odnosno nakon relativno blage klime u kojoj sada živimo nastupa ledeno doba, i to je ono što bi, prema mišljenju skeptika, trebalo da nas zabrinjava. Skeptici smatraju da se trenutno klimatskim promjenama kao *riziku* pogrešno pridaje veći značaj u odnosu na značajnije probleme koji predstavljaju veće rizike, kao što su: siromaštvo, sida i nuklearno naoružanje. Govoreći o rizicima i odbacujući priču o globalnom zagrijavanju, skeptici isiču da živimo u „dodu strahovanja“ među kojima se navode i ti rizici klimatskih promjena. Zapravo, mi živimo u „novom dobu predrasuda“ koje snažno podsjeća na „masovne panike u prošlosti“ kao što su nekada bile one u vezi sa lovom vještica. Strahovi i strahovanja su dio našeg svakodnevnog života u okviru kojeg nas straše „tajanstvenim i smrtonosnim“ virusima i bakterijama koje se nalaze svugdje, otrovnim supstancama koje se nalaze u našim kućama, na radnim mjestima i u prirodi, a vrhunac takvih strahovanja se odnosi na strah od globalnog zagrijavanja. Bez obzira na to što se smatra da nakon globalnog zagrijavanja slijedi ledeno doba, ipak ovo, pod uticajem čovjekovih aktivnosti, globalno zagrijavanje i otopljanje, ne predstavlja jedinu opasnost ljudskog porijekla. One druge se odnose na nuklearno naoružanje, sidu, krizu ishrane i siromaštvo, tako da postoje gledišta da je XXI vijek „naš posljednji vijek“, i da kao ljudski rod, nećemo preživjeti dvadesetprvi vijek zbog velikih opasnosti koje je čovjek napravio pretjeranim miješanjem „u stvari prirode“. Drugom pravcu razmišljanja pripadaju – **optimisti**. Oni odbacuju „priču“ o „sudnjem danu“ smatrajući da smo previše obuzeti bezbjednošću i da zato u svemu vidimo prijetnje što nas dovodi do briga i strahova, strijepnji i nemoći. Upravo su gledišta o klimatskim promjenama razlog našeg iracionalnog pesimizma i strahovanja što je besmisleno jer „nikad nije postojao bolji trenutak za život“ (Gardner). Navodeći dva pristupa o klimatskim promjenama Gidens je skloniji da prihvati stav optimista. „Političko upravljanje rizicima ide opasnim putem između stvaranja panike i smirivanja. Smatram da priče o sudnjem danu ne treba da shvatamo doslovno. Pre bi trebalo da na njih gledamo kao na upozorenja. One govore o tome šta bi moglo da krene nizbrdo ako ne pazimo i ne preduzimamo odgovarajuće mere“ (Gidens, 2010: 40, 46).

Posljedice globalnog povećanja temperature na Zemlji bi bile – globalne. A to znači da bi globalno zagrijavanje moglo dovesti do podizanja nivoa mora, pretvaranja plodnog tla u pustinjsko, širenja zaraznih bolesti, loših žetvi, itd. Pomenimo da se debljina Arktičkog leda smanjila za 0,9 do 1,8 metara, da se jezero Čad za 40 godina smanjilo za 90%, da se ledena površina na Kilimandžaru za 100 godina smanjila sa 14 na 2 kvadratna kilometra, a da će do 2025. godine Afrika raspolagati sa 60% vode manje nego danas.

Ako bi se dogodilo da se do sredine XXI vijeka nivo mora i okeana podigne za 0,5-1 m, a do kraja vijeka za 2 m, bile bi potopljene velike teritorije. Prema podacima Međunarodne grupe eksperata za promjene klime do 2100. godine povećanje srednjeg nivoa mora može iznositi između 15 i 95 cm (najverovatnije oko 50 cm). A to bi značilo povećanje broja nepogoda sa katastrofalnim poslje-

dicama – smanjivanja biodiverziteta, smanjanja površine pod šumama, ireverzibilna degradacija sistema, i slično. Ako bi se nivo mora podigao za 1,5 metar, Bangladeš bi izgubio 22. 000 kvadratnih kilometara teritorije, gdje živi 17 miliona ljudi. Otapanje leda na polarnom području bi dovelo do podizanja mora što bi dovelo do potapanja velikih područja Kanade, Sjeverne Amerike, Sibira, nekih dijelova Evrope, Australije, Afrike i Azije. Takođe, mnogi gradova, luke i ostrva bi bili potopljene, izumrle bi mnoge polarne životinje, došlo bi do promjena flore i faune, porasta pustinskih područja, bolesti, migracija.

Industrijske aktivnosti neposredno utiču na globalno zagrijavanje i klimatske promjene pa, prema tome, i na promjene vegetacije, što se odražava na cjelokupni biljni, životinjski svijet i čovjeka. Klima utiče i na socijalno-ekonomsku strukturu zemalja i regiona. Zato pitanja koja se odnose na suočavanje sa problemom globalnog zgrijavanja pokreću brojna **moralna pitanja**.

Jedno od najznačajnijih etičkih pitanja koje se odnosi na raspravu o emisiji gasova, smatra Amstuc, „jeste *sukob između ekonomskog razvoja i ekološke održivosti*“, odnosno „između zadovoljenja sadašnjih ljudskih potreba i zaštite životne sredine za buduće generacije.“ Amstuc smatra da bi ekonomski razvoj trebao da bude održiv kako bi vodio zaštiti prirodne okoline. Ali, kada dođe do izbora između ograničavanja ekonomskog rasta i sprječavanja globalnog zagrijavanja, ili između otvaranja novih radnih mjesta i zaštite životne sredine, teško je izabrati ispravno. Ovaj spor i problem moralno je složen zato što obuhvata međugeneracijski sukob između sadašnjih želja i potreba ljudi i prava budućih generacija. Drugo važno etičko pitanje u raspravi o klimatskim promjenama, odnosi se na *trgovinu emisijom pravima*. Sporazum iz Kjota obavezuje industrijske države sa prokornjarnim nivoom emisije ugljen – dioksida (Grčka, Irska, Norveška, SAD) da mogu da plate zemljama sa niskim nivoom emisije. Međutim, pokazuje se da je trgovanje emisijom pravima moralno problematično i da slabi solidarnost zajednice koja je potrebna za kolektivno upravljanje globalnim resursima. Jer, kada neke zemlje imaju mogućnost da ispune svoje obaveze prema režimu globalnog zagrijavanja time što će kupiti prava da zagađuju, globalna solidarnost je oslabljena. I, konačno, treći etički problem se odnosi na to na koji način da se *teret smanjivanja zagađenja raspodijeli među državama*. Gledišta, koje je prihvaćeno u Protokolu iz Kjota ističe da, pošto je Sjever u velikoj mjeri odgovoran za najveći dio emisije ugljen – dioksida, on treba da bude i najodgovorniji za smanjivanje upotrebe uglja i nafte. Tako napor da se smanji upotreba fosilnih goriva pokreće i *etička pitanja o korištenju alterantivnih izvora energije*, posebno *nuklearnih elektrana*. Pitanje je značajno zato što su neke zemlje (Francuska, Španija, Južna Koreja, Švedska, Švajcarska) povećale korištenje nuklearnih elektrana da bi smanjile emisiju ugljen – dioksida. Moralni problem koji postavlja sve veće oslanjanje na nuklearnu energiju jeste to što sama nuklearna energija predstavlja značajnu, mada rijetku, ekološku opasnost. Pitanje da li je prelazak sa fosilnih goriva na nuklearnu energiju mudra i moralna odluka još je otvoreno, posebno s obzirom na neizvjesnost u pogledu

troškova, izvodljivosti i sigurnosti u odlaganju nuklearnog otpada (Amstuc, 2008: 399-401).

Nema sumnje, postoji jasna uzročno-posljedična veza između industrijskih izvora zagađenja, klime i posljedica tih uticaja. Takođe, nema nikakve sumnje da povećanje globalne temperature i globalne klimatske promjene mogu izazvati teškoće, pa čak i nemogućnost nekog bržeg prilagođavanja na takve nove problematične uslove života.

Rasprava između **optimista** i **pesimista** još uvijek traje. Doista, tehnološke inovacije se stalno razvijaju u čovjekovoj želji da se oslobodi zavisnost od fosilnih goriva kako bi se umanjili ekološki problemi. Što će se desiti: novo mračno doba ili novo doba prosvijećenosti? Ili mješavina oba ta doba? Ova treća mogućnost je najvjerovatnija i u takvoj situaciji se mora gajiti nada da će ipak „prevagnuti strana doba prosvijećenosti“ (Gidens, 2010; 273).

ZAKLJUČAK

Na budućnost održivog razvoja društva utiču mnogobrojni faktori. Ali, isto tako, i na njegovu neodrživost. Jedan od njih se odnosi na klimatske promjene i globalno zagrijavanje.

Klimatske promjene i globalno zagrijavanje mogu biti i prirodni fenomeni, ali sa intenzivnim procesima industrijalizacije i urbanizacije, te masovne proizvodnje i potrošnje roba, te pojave postaju društveno determiniranim pojavama. Veoma izraženi antropogeni uticaj na prirodu, dovodi do njene devastacije i ugroženosti, te veoma izraženih ekoloških problema i ekološke krize, od kojih se jedan odnosi na klimatske promjene i globalno zagrijavanje. Problemi koje sobom nose pokazuju neodrživost dosadašnjeg razvoja društva i sve više ukazuju na temeljni značaj realizacije koncepta održivosti.

LITERATURA

- Amstuc R. M., (2008). *Međunarodna etika – globalna politika: pojmovi, teorije i slučajevi*, Beograd: Službeni glasnik.
- Frejm D., Alen R. M., (2011). *Klimatske promene i globalni rizik*. U: *Rizici globalnih katastrofa*, (Prir. N. Bostrom, M. M. Čirković). Smederevo: Heliks.
- Gor A., (2010). *Naš izbor: putevi rešavanja klimatske krize*. Beograd – Subotica: Geopoetika.
- Gidens E, (2010). *Klimatske promene i politika*, Beograd: CLIO.
- Gidens E., (2005a). *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*. Beograd: Stubovi kulture.
- Gidens E., (2005b). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.

- Mišković M., (2009). *Socijalna ekologija – sa ekološkim radionicama za decu predškolskog i mlađeg uzrasta*. Novi Sad: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.

UNSUSTAINABLE DEVELOPMENT - CLIMATE CHANGE AND GLOBAL WARMING

Abstract

There are numerous factors that threaten the future of sustainable development. Some are the result of the influence of nature, and some of the consequences of man's impact on nature. Climate change and global warming are important components of unsustainable development that threaten the sustainable development of society.

Key words: unsustainable development, climate change, global warming

ĀKOLOŠKI KRIMINAL I MJERE SUZBIJANJA

Naučna kritika, polemika

UDK 349.6:502.211

Biljana Kovačević

magistar socioloških nauka

Francuz Vedran

dipl. sociolog

Apstrakt: *Zagađenje životne sredine, koje je posljedica ekološkog kriminala koji se teško otkriva, jeste neželjena društvena pojava kojoj doprinosi ubrzan naučno-tehnološki razvoj. Rast ljudske populacije i neusklađen ekonomski i ukupan razvoj sa mogućnostima ekosfere, prouzrokuje promjene koje mogu ozbiljno da ugroze ljudski opstanak. Zbog toga je neophodno ukazivati na spriječavanje, suzbijanje i sankcionisanje ekološkog kriminala, koji nikako ne može biti na nivou društvene osude, već iziskuje intervenciju države. Glavna mjera države za suzbijanje eko-kriminala jeste postojanje adekvatnog pravnog okvira koji bi bio primjenjen u paraksi. Dok se u članicama Evropske unije velika pažnja posvećuje ekološkom kriminalu i posljedicama koje on izaziva, u državama koje nisu članice EU njegovo tretiranje je još uvijek u početnoj fazi i nije moguće formirati pouzdanu predstavu o ovoj pojavi. Stoga se značaj zaštite životne sredine nameće kao globalni izazov modernog društva, a posebno društava koja su u procesu tranzicije i prilagođavanja razvijenim sistemima. U svemu tome značajnu ulogu ima ekološka etika koja je osnova za izgradnju univerzalne etike kao jedinstvene svijesti čovječanstva i ujednačenog moralnog normativnog sistema. U ovom radu biće analiziran ekološki kriminal sa prijedlozima nekih mjera koje bi trebalo da otkolne njegove uzroke i saniraju posljedice izazvane njegovim djelovanjem.*

Ključne riječi: ekologija, ekološki kriminal, etika, pravni okvir, suzbijanje.

UVOD

Dug je spisak problema koji muče čovječanstvo na početku 21. vijeka. Ipak, čini se da ekološki problemi, tačnije ekološka kriza, predstavlja jednu od najve-

ćih egzistencijalnih kriza koje danas pogađa čovječanstvo. Podaci o zagađenosti i uništavanju životne sredine svake godine su sve alarmantniji¹. Neadekvatno odlaganje otpada, izduvni gasovi, krivolov, kao i enormno povećanje ljudske populacije, velika su prijetnja biljnim i životinjskim vrstama. Stoga se kao imperativno nameće traženje odgovora na pitanje kako zaštititi životnu sredinu, što je sigurno jedan od najvećih problema sa kojima se suočava savremeno društvo. U težnji da postigne što bolje uslove života čovjek je ne samo zagadio i u velikoj mjeri uništio životnu sredinu, već je i svoj opstanak učinio vrlo neizvjesnim.

Zagađenje životne sredine posljedica je ekološkog kriminala. Posljedica ove vrste kriminala jeste zagađen vazduh, zagađena voda koja je sve bliža granici funkcionalne upotrebe, zagađeno zemljište pa proizvodi koji se na njemu uzgajaju mogu biti opasni za one koji se njima hrane, ugrožena flora i fauna. Ako se uzme da je ekološki kriminal svaki akt izvršen sa namjerom da se nanese šteta životnoj sredini – biljnom i životinjskom svijetu, a s ciljem da se na taj način pridobije lična korist, definicija ekološkog kriminala nije čisto pravna već se može sagledati i u širem društvenom kontekstu, te je ovu pojavu neophodno posmatrati u tom kontekstu.

Ono što je posebno važno jeste da ekološki kriminal donosi visok profit onima koji se bave ovom vrstom kriminaliteta. Posebna teškoća leži u tome što se ekološki kriminal teško otkriva, pa je samim tim otežena i borba protiv njega. Da bi se stalo u kraj ovoj vrsti kriminala i dao aktivan doprinos zaštiti životne sredine koja se može smatrati globalnom akcijom neophodno je buđenje ekološke svijesti i poštovanja etičkih standard, najprije kod svakog pojedinca a onda i na globalnom nivou. Druga važna stvar jeste strogo poštovanje pravnih normi koje regulišu ovu oblast. To svakako važi za one razvijene zemlje koje imaju niz zakona i mjera koje regulišu zaštitu životne sredine, dok onim nerazvijenim zemljama u koje svakako spada i Bosna i Hercegovina predstoji ulaganje ogromnog napora da se dostigne nivo razvijenosti svijesti i pravne regulative kakav postoji u zemljama Evropske unije, i ono što je još važnije primjena pravnih rješenja u praksi.

U ovom radu biće analiziran sam pojam ekološkog kriminala, kao i manifestacije i posljedice koje on izaziva po životnu sredinu. Takođe, biće ispitani mehanizmi i mjere koje za cilj imaju da se podigne nivo čovjekove svijesti o riziku koji donose njegove nekontrolisane aktivnosti u njegovoj prirodnoj i društvenoj sredini, prije svega, duboke krize jednog načina proizvodnje, modela potrošnje i privrednog rasta, uz istovremeno gubljenje osnovnih ljudskih vrijednosti. Povratak čovjeka u kakvu-takvu ravnotežu s prirodom moguć je temeljnom promjenom njegovog odnosa prema životnoj sredini do koje se može

¹ Izumiranje vrsta u 21. vijeku postalo je drastično – prema nekim procjenama godišnje nestaje čak 140.000 vrsta. Naučnici predviđaju da će do 2050. godine sa planete nestati oko 30 odsto postojećih vrsta, a novije studije takođe predviđaju da će za 20 godina nestati četvrtina vrsta sisara. Među naučnicima postoji konsenzus da je stopa izumiranja vrsta trenutno viša nego bilo kada u istoriji. (<http://www.avaz.ba/tehnologija-i-nauka/nauka/planeta-zemlja-na-pola-puta-do-konacnog-unistenja> - 15.2.2014.)

doći prije svega edukacijom i preventivnim mjerama u načinu proizvodnje i potrošnje.

EKOLOŠKI KRIMINAL I NJEGOVE POSLJEDICE

Ekološki kriminal predstavlja jedan od najopasnijih oblika kriminala, mada šira javnost gotovo da nije upoznata sa njegovim postojanjem i naročito pogubnim posljedicama koje on ima po životnu sredinu, a samim tim i na opstanak biljnog i životinjskog svijeta. Da bi se što jasnije definisao pojam ekološkog kriminala moraju se imati u vidu svi oblici kriminaliteta. Pod ekološkim kriminalom podrazumijevaju se sve vrste aktivnosti koje su usmjerene na ugrožavanje životne sredine. U širem značenju ekološki kriminal "predstavlja svaki akt izvršen sa namjerom da se nanese šteta ili potencijalom da se ošteti životna sredina i biloški svijet, a u cilju da se na taj način pribavi poslovna ili lična korist".² Iz ove definicije proizilazi da je neophodno postojanje pravno normativnih akata koji regulišu oblast životne sredine.³

Sa sigurnošću se može reći da je ekološki kriminal ozbiljan međunarodni problem koji je u porastu, a koji je prepoznatljiv ne samo kao zagađenje vazduha, vode ili zemljišta, ili eksploatacije biljnog i životinjskog svijeta u komercijalne svrhe koja vodi njihovom istrebljenju, već i kao najobičnije bacanje otpada na ulicu.⁴ Ekološki kriminal je po svojoj prirodi nerijetko transnacionalnog karaktera i može se javiti kao posebna vrsta organizovanog kriminala. U tom slučaju manifestuje se kao trafiking prirodnim resursima, nelegalna trgovina biljkama i životinjama, nedozvoljeno ribarenje, nelegalna eksploatacija i trafiking mineralima i dragocjenim kamenjem, drvetom ili opasnim otpadom.⁵

Manifestacije ekološkog kriminala su nelegalno ispuštanje supstanci u vodu, vazduh i zemlju, nelegalna trgovina biljkama i životinjama, nelegalna trgovina supstancama koje uništavaju ozonski omotač, a posljedice su zagađenje životne sredine, prije svega vazduha, vode i zemlje. Čist vazduh⁶ je osnov za zdravlje ljudi i čitavog ekosistema. Atmosfera je sve više zagađena, a otrovne materije transportuju se vazduhom do udaljenih lokacija i služe kao sredstvo zagađenja ostalih segmenata životne sredine. Vazdušni omotač koji obavija Zemlju, ujedno štiti Zemlju od raznih nepovoljnih dejstava. Da nema tog vazdušnog omota-

² Clifford, M., *Environmental crime – enforcement, policy and social responsibility*, Aspen Publ., 2008

³ Pod terminom životna sredina podrazumijeva se prirodno okruženje (voda, vazduh, biljni i životinjski svijet), kao i okruženje koje je stvorio čovjek (gradovi, naselja, industrijski i drugi objekti).

⁴ Kostić, M., *Ekološki kriminal i njegovo suzbijanje*, Pravni život, tematski broj Pravo i vreme, br. 10, Udruženje pravnik Srbije, Beograd 2009, str. 175-182

⁵ Bjelajac, Ž., *Ekološka politika EU i njem političko-pravni okvir*, MP 4, 2011 (str. 567-582)

⁶ Vazduh je smješa gasova koja čini atmosferu, a sastoji se približno od 4/5 azota, 1/5 kiseonika, i vrlo male količine plemenitih gasova, ugljen dioksida, vodonika, ozona, vodene pare i raznih nečistoća. Problemi nastaju kada se ovaj odnos poremeti. (<http://www.scribd.com/doc/53644054/saob-racaj> - 5.2.2014.)

ča dnevno kolebanje temperature bi iznosilo oko 200 stepeni Celzijusa, ne bi bilo vode, a samim tim ni života na zemlji. Osnovni uzročnici zagađenja vazduha su loš kvalitet motornih goriva, upotreba starih vozila bez katalizatora, kao i zastarjela tehnologija u industrijskom i energetsom sektoru.

Značaj vode za cjelokupan biljni i životinjski svijet, za ekosistem, za planetu kao cjelinu je višedimenzionalan. Dakle, bez vode nema života na zemlji, a prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, danas je već kritična situacija sa rezervama čiste vode, i to kako stajaćih i tekućih, tako i podzemnih voda koje se koriste za piće.⁷ Najveću ulogu u zagađenju vode ima čovjek. Zemljište predstavlja najpovršniji sloj zemljine kore u kome se neprekidno odvijaju dinamički procesi pod uticajem klimatskih, bioloških, hemijskih i mehaničkih faktora, a prije svega ljudske aktivnosti. Glavnu štetu zemljištu nanose zagađenja tla i vazduha, prekomjerna upotreba, a za njenu zaštitu ne postoji zajednička strategija, iako problemi zagađene zemlje svakim danom poprimaju sve veće razmjere⁸ i neprestano prijete uništavanju života na Zemlji.

Kada je riječ o ekološkom kriminalu potrebno je naglasiti da ekološki kriminal prevazilazi priču o samom ugrožavanju životne sredine, njegove posljedice imaju širi društveni značaj, posebno kada je u pitanju ekonomski aspekt. Profit je najvažniji, što dovodi u sukob ekonomski i ekološki interes. Ekonomski interes je interes profita, usmjeren na ostavarivanje što veće zarade, pri čemu se ne pristupa odgovorno prema životnoj sredini. S druge strane ekološki interes prevashodno je orjentisan prema zaštiti životne sredine i on u svom ostvarenju nema nikakvu kapitalnu dobit. Sve ovo se opravdava činjenicom da živimo u kapitalističkom društvu koje ima svoja pravila posebno kada su u pitanju ekološki interesi. Ipak, razvijene zemlje daju više značaja ekološkom interesu gdje sve značajnije mjesto zauzima ekološki inženjering kojim se novi projekti pokušavaju učiniti ekološki prihvatljivijim. S druge strane u zemljama koje su u procesu tranzicije situacija je daleko teža. Ekološki interes i ekološka svijest u tim zemljama je na izuzetno niskom nivou jer interes za razvojem i napretkom kako bi se obezbijedila egzistencija daleko prevazilazi ekološki interes.

ULOGA EKOLOŠKE ETIKE U OČUVANJU ŽIVOTNE SREDINE

Danas kada opasnosti po očuvanje stabilnosti ekosistema dostižu enormne razmjere, fundament od koga treba poći jeste stav da je neophodna korjenita

⁷ Potreba za vodom se povećava srazmjerno uvećanju broja stanovnika na Zemlji, a njena se količina uprkos rastućim promjenama ne mijenja. Statistički podaci su zastrašujući. Oni nam govore da će do 2025. godine 2/3 stanovnika osjetiti ozbiljan nedostatak vode. Već sada prema podacima stručnjaka 2,5 milijarde ljudi nema obezbijeđene osnovne higijenske uslove za život zbog nedostatka vode, a čak pet miliona ljudi godišnje umre zbog zagađene vode.

⁸ Oko 3,3 miliona hektara obradivog zemljišta u Kini previše je zagađeno teškim metalima i drugim materijama koje se koriste u proizvodnji hrane, podaci su Ministarstva za zemljište i resurse. Ukupna površina obradivog zemljišta u Kini iznosi oko 136,4 miliona hektara. (<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/43188/U-Kini-zagadjeno-oko-33-miliona-hektara-obradivog-zemljista> 6.2.2014.)

promjena u ponašanju i odnosu pojedinca prema prirodi. Osnovne smjernice te promjene koja za cilj treba da ima očuvanje životne sredine može da ponudi ekološka etika, ako imamo u vidu da se funkcija etike ostvaruje kako kroz spoznaju i usvajanje vrijednosti, tako i kroz djelovanje u skladu sa tim vrijednosnim normama. Etika se može označiti kao sistem vrijednosti stvoren kroz običaje i praksu ljudskih bića, kao aspekt koji kreira moralnu stranu ličnosti, kao filozofska studija principa moralnosti. Šta bi onda bila ekološka etika? Prije svega važno je imati na umu da ekološka etika počiva na uvjerenju da sve prirodne resurse vodu, vazduh, zemlju, floru i faunu, treba čuvati zbog njihove sopstvene vrijednosti, a ne da to očuvanje bude nametnuto kao imperativ zbog koristi koju čovjek ima od prirodnog bogatstva. Stoga bi ekološku etiku mogli definisati kao odnos između čovjeka i njegovog prirodnog okruženja zasnovan na moralnim normam za koje se vjeruje da mogu upravljati ljudskim ponašanjem u odnosu na prirodnu okolinu.

Osnovni elementi teorijski i empirijski stečene ekološke svijesti su ekološko znanje, vrednovanje ekološke situacije i ekološko ponašanje. Pri tom, ekološku svijest ne čine samo saznanja o odnosu prirode i društva, o narušavanju ekološke ravnoteže i potrebi zaštite životne sredine, već i savjest, odnosno spremnost pojedinaca i društvenih grupa da se u toj zaštiti angažuju i da se odgovorno i ekološki opravdano odnose prema sredini u kojoj žive.

Čini se da je za opstanak čovjeka, planete Zemlje i održivog razvoja od suštinskog značaja preispitivanje postojećih vrijednosti i uspostavljanje načela ekološke etike koja će na pravičnim osnovama podržavati održivi razvoj prirode. Preduslov takvog novog odnosa prema prirodi, nove filozofije življenja i novog modela razvoja je stvaranje ekološke svijesti i ekološkog ponašanja, odnosno, razvijanje ekološke etike i ekološke kulture. Zato je neophodno da se kroz vaspitno-obrazovni proces obezbijedi multidisciplinarnost radi spoznaje suštine odnosa: društvo, čovek, tehnika, prirodna sredina, odnosno izrazi cjelovitost aspekata ekoloških, ekonomskih, socijalnih, tehnoloških, kulturnih i etičkih sadržaja.

MJERE ZA SUZBIJANJE EKOLOŠKOG KRIMINALA

Dinamika industrijskog društva ide u suprotnom pravcu od humanog odnosa čovjeka prema prirodnoj i društvenoj sredini, stoga da bi se zaustavilo daljnje ugrožavanje i propadanje čovjekove sredine potrebno je angažovanje cjelokupnog stanovništva i svih zemalja na svijetu. Uprkos brojnim strategijama, planovima i programima za zaštitu životne sredine, nivo ekološke svijestig savremenog čovjeka je veoma nizak da bi se ti programi sproveli, što posebno važi za

⁹ Ekološku svest čini skup shvatanja, ponašanja, delovanja, želja i očekivanja koji se odnose na čovekovu prirodnu sredinu, ona obuhvata ekološko znanje, ekološke vrednosti i ekološko ponašanje. (Više vidjeti u: Šijaković, I., i Vilić, D., Sociologija savremenog društva, Univerzitet u Banjoj Luci, Ekonomski fakultet, 2010.)

nerazvijene zemlje. Prema tome podizanje nivo svijesti svakog građanina na planeti o važnosti zaštite životne sredine može se smatrati prioritetnim. Podizanje novoa svijesti sa sobom nosi preventivno dejlovanje koje bi se ogledalo u korištenju alternativnih izvora energije u većem obimu, reciklaži otpada, insistiranju da bogati više izdvajaju za ekološku zaštitu, kao i značajnija ulaganja u obnovu flore i faune.

Još jedna od mjera koja je važna za zaštitu životne sredine a time i suzbijanje ekološkog kriminala jeste ekološko obrazovanje i ekološka kultura. Ekološko obrazovanje kod građana bi trebalo da razvija senzibilnost za životnu sredinu i pokretanje ljudi na akciju. Obrazovanje bi trebalo da traži alternative postojećem stanju, kao i da traži odgovor na pitanje kako podići kvalitet života i kvalitet čovjekove sredine. Da bi sve ovo imalo svoju primjenu u praksi neophodno je da na nivou svake države postoji jasna ekološka politika koja bi obuhvatila sve ove mjere. Ekološku politiku kreiraju i provode državne institucije, instituti, kao i stručne organizacije. Jedan od najvažnijih zadataka ekološke politike jeste pravna regulativa ove oblasti, sa naglaskom na uspostavljanje krivične odgovornosti u slučajevima ozbiljnog zagađenja koje dovodi u opasnost životnu sredinu kako na lokalnom tako i na globalnom nivou.

Značaj dobre pravne regulative i adekvatnog provođenja zakonskih rješenja u praksi najbolje je potvrđen u razvijenim zemljama. Krivično-pravna zaštita životne sredine na međunarodnom nivou sveobuhvatno je sadržana u Konvenciji o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava, koju je usvojio Savjet Evrope 1998. godine u Strazburu. Ovom Konvencijom se naglašava potreba za uspostavljanje krivične odgovornosti u slučajevima ozbiljnog zagađenja ili dovođenja u opasnost životne sredine. U osnovi ove Konvencije nalazi se ostvarenje sljedećih proklamovanih ciljeva: potreba vođenja zajedničke kaznene politike u cilju zaštite životne sredine, zahtjev da život i zdravlje ljudi, kao i flora i fauna, te drugi prirodni resursi budu zaštićeni svim raspoloživim sredstvima uključujući i krivično-pravne mjere, potreba da se nekontrolisana upotreba tehnologije kao i prekomjerna eksploatacija prirodnih resursa koji dovode do ozbiljnih rizika po životnu sredinu prevaziđu mjerama koje su koordinisane između zemalja članica Savjeta Evrope i ostalih zemalja koje potpišu, odnosno ratifikuju ovu Konvenciju, neophodnost da se kršenje principa životne sredine propiše kao krivično djelo koje podliježe odgovarajućim sankcijama, te krivično gonjenje i kažnjavanje počinitelaca krivičnih djela u oblasti zaštite životne sredine, uz želju da se u tom cilju ojača međunarodna saradnja.¹⁰

Pred zemljama u tranziciji zaista je težak zadatak, jer im je neophodno mnogo akcije i rada kako bi dostigle nivo razvijenih zemalja. Kada je u pitanju pravna regulativa čini se da BiH ne zaostaje mnogo za razvijenim zemljama. Ono što predstavlja daleko veći problem jeste to što zakoni, pravilnici i strategije ostaju samo "mrtvo slovo na papiru", pa je neophodno pooštriti mjere za njihovu primjenu u praksi. Takođe, zaostatak je vidan u segmentu ekološke svijesti, obrazovanja i kulture. Čini se da je većina stanovništva životnu sredinu doživljava

¹⁰ Bjelajac, Ž., Ekološka politika EU i njen političko-pravni okvir, MP 4, 2011 (str. 567-582)

kao “kantu za otpatke” u koju se istresa otpad bez razmišljanja o tome koliko je to štetno za samu životnu sredinu i koliko to ugrožava opstanak čovjeka.

ZAKLJUČAK

Ubrzan industrijski razvoj označen je kao jedan od glavnih uzroka sve veće zagađenosti životne sredine. Međutim, dok s jedne strane industrijalizacija omogućava poboljšanje životnog standarda velikog broja ljudi na Zemlji, s druge strane ona negativno utiče na kvalitet životne sredine i zdravlje čovjeka. Industrijski razvoj je ubrzan kako bi se zadovoljile sve veće potrebe koje čovjek sebi zadaje, a to za posljedicu neminovno ima sve veću eksploataciju prirodnih resursa, pa je u suštini, ekološka kriza, samo nerazdvojni deo velikih civilizacijskih zbivanja. Čini se, ipak, da je čovjek konačno shvatio da pitanje opstanka zapravo leži u drugačijem odnosu prema životnoj sredini.

Ekološki kriminal je izuzetno složena i široka oblast, koja ne može biti rješavana pojedinačno, već samo zajedničkim angažovanjem svih relevantnih institucija. Svakog dana na sceni je sve veća eksploatacija prirodnih resursa što neminovno uzrokuje sve veće štetne posljedice po životnu sredinu. Stoga se kao nužno nameće stalno ulaganje u zaštitu životne sredine, rješavanje aktuelnih problema u ovoj oblasti, kao i na sprječavanje daljnjih ekoloških incidenata i katastrofa. U tom smislu za dalji napredak od krucijalnog značaja su saradnja relevantnih institucija, koordinacija, usaglašavanje zakona i podzakonskih akata, poboljšanje kapaciteta u smislu ljudstva i opreme, podizanje nivoa ekološke svijesti i ekološko obrazovanje.

Pravno regulisanje zaštite životne sredine jeste osnovna i najznačajnija mjera ekološke politike. Kroz te mjere razrađeni su svi osnovni ciljevi koje je neophodno postići a koji se tiče zagađenja životne sredine, kao i na obnovu prirodnih resursa. Dakle, države su obavezne da obezbijede efikasno i odgovarajuće kažnjavanje, kako fizičkih tako i pravnih lica, za izvršena protivpravna akta. Posebno važna uloga pripada ekološkoj svijesti koja mora da predstavlja obrazac života koji racionalno troši energiju i od prirode uzima samo onoliko koliko je neophodno za održav razvoj. To je moguće kroz adekvatno ekološko obrazovanje i podizanje ekološke kulture društva, koja treba da bude dio opšte kulture svakog društva.

Nema sumnje da je svaki vid zagađenja životne sredine neželjena društvena pojava koja može da postane vrlo ozbiljna i njeno suzbijanje ne može da se bazira na pozivanju na ekološku etiku i opštu društvenu osudu. Takve vrste prekršaja moraju da se sankcionišu strožijim mjerama koje su dio pravnog okvira.

LITERATURA

- Bjelajac, Ž., Dašić, D., Spasović, M., (2011), Ekološka politika EU i njem političko-pravni okvir, MP 4

- Clifford, M., (2008), Environmental crime – enforcement, policy and social responsibility, Aspen Publ
- De Žarden, DŽ., (2004), Ekološka etika - uvod u ekološku filozofiju, Službeni glasnik, Beograd
- Kostić, M., (2009), Ekološki kriminal i njegovo suzbijanje, Pravni život, tematski broj Pravo i vreme, br. 10, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, str. 175-182
- Todić, D., i Vukasović, V., (2002), Ekološka kriza u svetu i odgovor međunarodne zajednice, Beograd
- Črnjar, M., (2002), Ekonomika i politika zaštite okoliša, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka
- Volf-Nidermajer, A., (2004), Ekološka politika, Evropa od A do Š – priručnik za evropsku integraciju, Fondacija Kondar Adenauer, Beograd
- Šijaković, I., i Vilić, D., (2010), Sociologija savremenog društva, Univerzitet u Banjoj Luci, Ekonomski fakultet

Internet izvori

- <http://www.scribd.com/doc/53644054/saob-racaj>
- <https://zelenenovine.wordpress.com/tag/kriminal/>
- <http://www.ekologija.com.hr/ekologija-i-ekonomija/>
- <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/431188/U-Kini-zagadjeno-okolo-33-miliona-hektara-obradivog-zemljista>
- <http://www.avaz.ba/tehnologija-i-nauka/nauka/planeta-zemlja-na-pola-puta-do-konacnog-unistenja>

ENVIRONMENTAL CRIME AND CONTROL MEASURES

Abstarct

Environmental pollution as a consequence of environmental crimes that are difficult to detect, it is undesirable social phenomenon wich contributes to the rapid scientific and technological development. The growth of human population and uncoordinated economic and overal development of the capabilities of the ecosphere, causing canges that can seriously threaten human survival. There fore, it is necessary to indicate the prevention, suppression and sanctioning of enviromental crime, wich could notpossibly be at the level of social condemnation, but requires the in-

tervention of the state. The main measure of the state for the suppression of eco - crime is the existence of an adequate legal framework that would be applied in practice. While the member states of the European Union, great attention is paid to environmental crime and the consequences that it causes in the countries which are not members of the EU's treatment is still at an early stage and it is not possible to form a reliable idea of this phenomenon. Therefore, the importance of environmental protection imposes itself as a global challenge of modern society, especially companies that are in the process of transition and adaptation developed systems. In all of this has a significant role environmental ethic that is the basis for the construction of the universal ethic as a single consciousness of humanity and balanced moral normative system. This paper analyzes the environmental crime with suggestions of some measures which should remove its causes and heal the consequences caused by its activities. **Key words:** ecology, environmental, crime, ethic, legal, framework, suppression.

KRIVIČNA DJELA PROTIV ŽIVOTNE SREDINE SA ASPEKTA NORMIRANJA, OTKRIVANJA I DOKAZIVANJA EKOLOŠKIH DELIKATA NA VODAMA

Stručni rad

UDK 349.6:[504.9+502.211]

Mijomir Perović, dipl.pravnik¹

Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore, Uprava policije

Sažetak: *U radu se analizira normativno regulisanje ekološkog kriminaliteta na riječnim tokovima, vodama i vodoizvorštima, empirijski elementi saznanja o takvim počinjenim ekološkim deliktima, kao i procesni instituti u cilju njihovog dokazivanja. Ukazuje se na neophodnost uspostavljanja mjera za spriječavanje, suzbijanje i sankcionisanje ekološkog kriminaliteta putem regulative krivičnog i građanskopravnog karaktera, pri čemu su od posebnog značaja dokumenti na nivou međunarodne zajednice i EU. Svi domaći propisi trebaju biti usaglašeni sa međunarodnim i evropskim standardima. Otkrivanje ekoloških delikata na vodama i vodenim tokovima primjenom kriminalističkih metoda i pravovremenim reagovanjem na licu mjesta može spriječiti dalje zagađenje, te vandalsko i nesavjesno ponašanje pojedinaca i privrednih subjekata kojim se narušava ekosistem u cjelini i šteti zdravlju ljudi. Izvršenjem krivičnih djela zagađenja životne sredine u pogledu vodenih ekosistema javljaju se brojni problemi detekcije i dokazivanja izvršenja ovih djela, ali i saniranja daljih posledica zagađenja. Potrebno je ispoštovati korake u kriminalističkoj taktici razotkrivanja djela i izvršilaca, te pravilno i blagovremeno primeniti sve metode otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela od strane nadležnih organa i službi, uz saradnju sa stručnjacima, ali i građanima, institucijama i sredstvima javnog informisanja. Odnos javnosti prema životnoj sredini kao izvoru života treba da postane uobičajena sfera interesovanja vlasti, nadležnih struktura i građana, kroz pravno i stvarno dejstvo u cilju borbe za zdravu životnu sredinu. Značaj životne sredine, naročito u pogledu kvaliteta vode koja se konzumira, zahteva razvoj ekološke svijesti i uređivanje integralnog sistema zaštite životne sredine, čime se obezbjeđuje ostvarivanje prava čovjeka*

¹ szo@policija.me

na život i razvoj u zdravoj životnoj sredini, ujedno uravnotežen odnos privrednog napretka i životne sredine u globalnim razmjerama. To je globalni izazov modernog društva, s obzirom na izražen nivo zagađenosti osnovnih prirodnih resursa živog svijeta.

Кључне ријечи: *заштита животне средине, еколошки криминалитет*

UVOD

Zaštita životne sredine i njeno unaprijeđenje jedan su od najznačajnijih problema sa kojim se suočava savremeno društvo. Ubrzan naučno-tehnološki razvoj, primjena novih i moćnijih izvora energije, izgradnja velikog broja industrijskih objekata, stvaranje velikih urbanih sredina, doveli su naročito poslednjih decenija, do izraženog nivoa zagađenosti osnovnih prirodnih resursa živog svijeta, do narušavanja harmonije čovjek-životno okruženje, do veoma ozbiljnog ugrožavanja prirodnih uslova neophodnih za očuvanje životne sredine, što na posletku dovodi u pitanje i sam opstanak ljudskog roda. Interakcija čovjek-životna sredina predstavlja osnov čitavog savremenog prava zaštite životne sredine (Lilić, 2005, str. 15). To je novi društveni odnos prema životnoj sredini i prirodnim resursima sa punom sviješću postojanja odgovornosti pred budućim generacijama.

KRIVIČNOPРАВNA ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У СРНОЈ ГОРИ

Oblast krivičnopravne regulative o zaštiti voda prikazana je u Krivičnom zakoniku Republike Crne Gore iz 2003. Godine (Službeni list RCG, 70/03) u okviru glave XXV, čime se ova djela karakterišu kao krivična djela protiv životne sredine. Ova krivična djela regulisana su od člana 303 do člana 326 Krivičnog zakonika. Od posebnog značaja za zaštitu voda mogu se izdvojiti slijedeća krivična djela: zagađenje životne sredine (član 303), nepreduzimanje mjera zaštite životne sredine (član 304), protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (član 305), oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (član 306), oštećenje životne sredine (član 307), nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija (član 314), povreda prava na informisanje o stanju životne sredine (član 317), zagađivanje hrane, vode za ishranu, odnosno napajanje životinja (član 322), nezakonit ribolov (član 326).

ГРАЂАНСКОПРАВНА РЕГУЛАТИВА О ЗАШТИТИ ВОДА У СРНОЈ ГОРИ

Novi pristup upravljanja vodenim resursima postavlja Crnoj Gori nove zahtjeve za izmjenama i dopunama postojećih institucionalnih okvira i zakonskih

osnova. Sa tim ciljem, 2004. godine formirana je Uprava za vode koja je sa re-sornim Ministarstvom za vodoprivredu u proteklom periodu pristupila implementaciji ciljeva evropske Okvirne direktive o vodama . Pripremljen je i usvojen novi Zakon o vodama (Službeni list RCG, 27/07 od 17. maja 2007.god.) koji je, uz par izmjena i dopuna (Službeni list RCG, 32/11 od 01. jula 2011.god. i 47/11 od 23. septembra 2011.god.) usaglašen sa zakonodavstvom Evropske unije i ratifikovanim međunarodnim konvencijama i deklaracijama, a takođe je u primjeni i Zakon o finansiranju upravljanja vodama (Službeni list RCG, 65/08 od 29. oktobra 2008. god.).

Analizirajući do sada situaciju u Crnoj Gori, može se reći da je relativno malo učinjeno na formiranje javne svijesti o potrebi štednje vode i njene zaštite, s obzirom na značaj koji ima, i stepen ugroženosti neadekvatnim iskorišćavanjem. Dobro osmišljenim aktivnostima moguće je relativno brzo obezbijediti željene efekte. Sve ovo predstavlja buduće zadatke Uprave za vode kao osnov njenog djelovanja.

MEĐUNARODNA UNIVERZALNA DOKUMENTA I EKOLOŠKA POLITIKA EU

Međunarodna zajednica je pravilno uočila opasnost od različitih oblika i vi-dova uništavanja i ugrožavanja životne sredine (Birnie i Boyle, 2002, str. 153-168). U tom pravcu danas je u međunarodnim okvirima postavljena jedinstvena osnova "održivog razvoja" životne sredine u skladu sa ekonomskim i društvenim potrebama. To je novi društveni odnos prema društvenoj sredini, prostoru i prirodnim resursima sa punom svijješću postojanja odgovornosti pred budućim generacijama (Šundalić i Pavić, 2007, str. 281).

Zaštita i unapređenje životne sredine postaju sve značajniji prioritet politike Evropske unije, sa ciljevima očuvanja i poboljšanja kvaliteta životne sredine radi zaštite zdravlja ljudi i upotrebe prirodnih resursa, te unapređenje mjera za postizanje tih ciljeva i rješavanje regionalnih i globalnih problema životne sredine (Bjelajac, Dašić i Spasović, 2011:270).

Rimskim ugovorima iz 1958. godine nije predviđena nadležnost EU za ekološku politiku. Na ekološke probleme države članice reagovala su na nacionalnom nivou, što kao međunarodni problem nije moglo efikasno riješavati pitanja zagađenja životne sredine. Uz to, kako su se različite nacionalne mjere i norme o proizvodnji, relevantne za životnu sredinu, sve više javljale kao prepreka za trgovinu unutar i van zajedničkog tržišta, sve glasniji je bio poziv za vođenje ekološke politike na nivou zajednice. Neposredno nakon prve konferencije UN-a o čovjekovoj životnoj sredini, održanoj u junu 1972. godine na samitu Evropskih zajednica održanom u Parizu, od komisije je zatraženo da razradi akcioni program zaštite životne sredine (Volf-Nidermajer, 2004, str. 61). Kako je ugrožavanje životne sredine pojava koja ima prekogranične efekte globalnog karaktera, međunarodna zajednica se već duži niz godina bavi problemom uni-

fikacije mjera i postupaka za uspostavljanje prakse u zaštiti životne sredine, u celosti kao i u njenim određenim segmentima (Ninković, 2004, str. 57).

Evropski parlament i Savjet Evropske Unije su 23. oktobra 2000. godine usvojili Okvirnu direktivu o vodama - 2000/60/ES. Osnovni cilj direktive je onaj koji se odnosi na dovođenje svih prirodnih voda u "dobro stanje", tj. direktivom se ne zahtijeva dovođenje "vodenih resursa" u prvobitno stanje, već prije svega u održivo stanje. Namjena direktive jeste da uspostavi okvire za zaštitu površinskih voda, ušća rijeka u more, morskih obalskih i podzemnih voda, radi spriječavanja dalje degradacije, zaštite i unapređenja statusa akvatičnih ekosistema, promovisanja održivog korišćenja voda koje se bazira na dugoročnoj politici zaštite raspoloživih vodenih resursa, progresivnog smanjenja zagađenja površinskih i podzemnih voda, smanjenja efekata poplava i suša.

DOKAZIVANJE EKOLOŠKIH DELIKATA

Rasprostranjenost izvora i oblika ugrožavanja prirodne okoline, kao i raznovrsnost motiva za činjenje takvih akata uslovljava primjenu raznovrsnih krivičnopornih i kriminalističkih instrumenata koji bi trebalo da definišu i uredite pitanja iz oblasti zaštite životne sredine, ali i otkrivanja i dokazivanja počinjenih ekoloških delikata. Povećanje broja ekoloških delikata, njihovih uzroka, javnih oblika i posledica, zahteva unaprijeđenje i usavršavanje metoda i tehnika za otkrivanje počinitelaca ovih djela.

Bilo koji državni organ koji primi prijavu o krivičnom djelu dužan je preduzeti hitne mjere i radnje u cilju obezbjeđenja lica mjesta događaja i preduzimanja prvih mjera na licu mjesta. Prije svega, misli se na izlazak nadležnih organa (tužilac, policija, vještak određene struke) na lice mjesta radi preduzimanja uviđajnih radnji. Blagovremenim izlaskom na lice mjesta događaja preduzeće se uviđajne mjere i radnje koje imaju zadatak da obezbjede i pronađu, fiksiraju tragove i predmete krivičnog djela, što će poslužiti efikasnom vođenju istrage, a kasnije i cjelokupnom dokaznom postupku (Aleksić i Škulić, 2010, str. 65).

Specifičnost vršenja uviđaja kod ekoloških krivičnih djela je posebno u problemima daljeg zagađivanja, čak i opasnosti po zdravlje samih članova uviđajne ekipe. Zbog toga je potrebno preduzeti mjere zaštite svih učesnika, ali i mjere za spriječavanje daljeg širenja zagađenja odnosno uništavanja zaštićenog dobra. Po saznanju za događaj neophodno je odmah izići na lice mjesta, radi konstatacije stanja, činjenica i organizacije vršenja uviđaja.

Redovna dokazna sredstva za utvrđivanje izvršenja ovih delikata su: uvid u dokumentaciju, uviđaj, rekonstrukcija, saslušanje okrivljenog, saslušanje svjedoka, vještačenje.

Uvid u dokumentaciju

Ostvarivanje uvida u dokumentaciju treba izvršiti hitro, jer se na taj način omogućava uočavanje značajnih informacija koje su vezane za tehnološke procese, što nas može usmjeriti pri ispitivanju osumnjičenih i saslušanju svjedoka, omogućiti bolje sprovođenje uviđaja i rekonstrukcije.

Pregledom se obuhvataju projektna dokumentacija, odobrenje za rad, dokumenti o ispravnosti pojedinih postrojenja, izvještaji o havarijama koje su se događale, radni zadaci i organizacija u preduzeću, dnevnici rada dežurnih inženjera, zapisnici inspeksijskih organa o nepravilnostima u tehnološkom procesu, posebno oni iz delokruga ekološke zaštite koji su sastavljani tokom ranijih kontrola. Važno je proveriti spiskove i evidencije zaposlenih koji su radili u određenim smjenama da bi se proširio krug potencijalnih osumnjičenih lica ili svjedoka koji su prisustvovali ili vidjeli nešto značajno što može koristiti toku dalje procedure.

Uvidom u dokumentaciju, možemo uočiti da oprema koju posjeduje određeni privredni subjekat nije adekvatna, nema odgovarajuće filtere za prečišćavanje raznih materija koje bi mogle doći u dodir sa vodom ili se pomoću tehničke dokumentacije može doći do zaključka da ti uređaji nijesu adekvatno korišteni zbog neznanja i nepoznavanja propisa od strane subjekata koji rade na tim uređajima i postrojenjima.

Uviđaj

Uviđaj na licu mjesta se preduzima da bi se ispitali prikupljeni dokazi ili razjasnile činjenice koje su važne za krivični postupak. Riječ je o kompleksnoj istražnoj radnji sa veoma složenim kriminalističkim sadržajima. Najkraće rečeno, to je rad na mjestu krivičnog djela, odnosno neposredno opažanje uviđajnog organa, kao i određeni poslovi izvan mjesta krivičnog djela (uviđaj nad licima i stvarima), dok se pojmovno uviđaj može proširiti i na neke prateće (ali od uviđaja neodvojive) radnje, kao što su osiguranje mjesta krivičnog događaja, te postupanje sa predmetima i tragovima pronađenim na mjestu krivičnog događaja. Uviđajnim radnjama se omogućava da se na mjestu događaja prikupe značajne informacije. Ovo se mora preduzeti veoma brzo od trenutka saznanja kada je došlo do ekološkog delikta. Brzom akcijom, odnosno djelovanjem, onemogućavaju se izvršioc i lica koja prikrivaju tragove na terenu, da ne bi došlo do promjene zatečenog stanja i uništavanja dokaza (Vodinelić, 1979, str. 458).

Mjesto zagađenja nekad može da se nalazi u širem području a nekad na užem, npr. kod ispuštanja veće količine otrovnih materija u vodu od strane pojedinaca i privrednih subjekata. Brzina širenja toksičnih materija ima vrlo značajn uticaj na zagađenje vode, vodo-izvorišta, kao i trovanje biljnog i životinjskog svijeta. Ekipa za uviđaj mora biti dobro obučena, uvježbana i da posjeduje veći broj stručnih lica. Obično se ovi delikti na vodama dešavaju na otvorenim prostorima, ali se mogu desiti i u zatvorenim prostorima, ako je došlo do

zagađenja u kaptazama vode, pokrivenim vodo-izvorištima itd. Uviđaji u zatvorenim prostorima se vrše prema posebnim pravilima kriminalističke taktike.

Pregled otvorenog prostora se vrši na tri načina: od centra (središta) događaja ka periferiji, po sektorima na koje se dijeli uviđajna lokacija, od periferije ka centru. Pod centrom događaja smatramo izvor zagađenja vode (dotok štetnih materija u vodu, mjesto odakle potiču, prevrtanje cistijerni u riječnim koritima, curenje opasnih materija iz željezničkih vagona, kao i mjesto vađenja prekomjernih količina pijeska iz riječnih korita). Dolaskom na lice mjesta prvo treba otkriti centar događaja od kog sve potiče. Vizuelno se opaža, a zatim se utvrđuje sam događaj i priroda njegovog nastanka. Kasnije se vrši pregled mjesta od centra ka periferiji i obim širenje, odnosno proširivanje zagađenosti vode, kolika je površina zahvaćena, da li je voda tekuća.

Utvrđuje se da li postoji više izvora zagađenja, odnosno da li u jednom području prodire više vrsta otrovnih materija, da li je na više mjesta u nekom širem području izvršeno prekomjerno izvlačenje pijeska, a samim tim zamućivanje vode, zatrpavanje i zarobljavanje u ribljeg fonda manjim površinama. Možda je neizvjesno gdje se nalaze izvori zagađenja, pa je potrebno započeti uviđaj od spoljašnjosti ka centru. Kada je zahvaćen veći dio riječnog toka, onda će se primijeniti frontalni način uviđaja, kod koga pregled vršimo prema podijeljenim sektorima. Svaki segment se detaljno pročešljava. Izvršit će se pregled svih uređaja, mašina i instrumenata zatečenih na terenu, a u zapisniku se konstatuje njihova ispravnost. Potrebno je izvršiti skiciranje, fotografisanje i snimanje radi bilježenja tačanih položaja.

Rekonstrukcija

Rekonstrukcija ima ograničen značaj pri razjašnjavanju ekoloških delikata na vodama i vodo-izvorištima, budući da se nikad ne može izvršiti ponavljanje ovakvog krivičnog djela u potpunosti. Rekonstrukcijom se mogu ispitati pojedini djelovi ekološkog kriminaliteta i time razjasniti neke sumnjive činjenice nastale tokom uviđaja. Mogu se utvrditi pojedini djelovi uzročno-posledičnog lanca nastanka zagađenja vode i vodo-izvorišta prilikom ispuštanja štetnih materija privrednih subjekata u toku procesa proizvodnje.

Takođe se može provjeriti ispravnosti i funkcionalnosti određenih postrojenja. Najčešće se u tom slučaju može utvrditi ispravnost uređaja i postrojenja na vodoizvorištima kao i ispravnost uređaja koji vrše prečišćavanje štetnih materija kod fabričkih postrojenja koja mogu biti uzrok zagađenja vode i vodoizvorišta. Takođe se, na primjer, može utvrditi da li je interni televizijski monitoring bio ispravan, te da li je ugao snimanja mogao da pokrije dato mjesto i omogućiti da lica zadužena za praćenje situacije na vrijeme stignu do havarisanog postrojenja.

Rekonstrukcijom se vrši i provjera izjava datih od strane pojedinih lica, poput svjedoka i učesnika događaja, kao i opažanja određenog broja lica koja su trebala da preduzmu radnju ili se uzdrže od njenog činjenja. Izjave učesnika o

samom događaju uzimaju se pojedinačno, sa objašnjenjem kako je su lično vidjeli sam slučaj zagađenja vode, šta su preduzeli, a šta su morali preduzeti da bi spriječili dalje zagađenje. Potrebno je utvrditi da li su navedena lica mogla na vrijeme da otklone havariju koja je prouzrokovala zagađenje vode, da li su mogli nešto da čuju ili vide i na bilo koji način spriječe odlivanje otrovnih materija u vodu.

Saslušanje osumnjičenog

Saslušanje osumnjičenog za kojeg postoje osnovi sumnje ili je osnovana sumnja da je izvršio ekološko krivično djelo, odvija se u skladu sa kriminalističkim pravilima, ali i uz određene specifičnosti koje proizilaze iz posebnih obilježja ekološkog kriminaliteta. Delinkventi ekološkog kriminaliteta svoja djela vrše najčešće planski i prikriveno jer imaju potporu i podršku političkih moćnika, naročito "lokalnih moćnika" koji svoju djelatnost pravdaju višim interesima. Osumnjičeni na svaki način pokušavaju da negiraju izvršenje ekoloških delikata, smatraju da se mogu pozvati na ekološke propise, odnosno na objektivnu nemogućnost da se ispoštuju ekološki standardi, ili na "više interese" u obavljanju društveno korisnih delatnosti, zatim, odgovornost prebacuju na drugog, prvenstveno na svoje podređene umesto na nalogodavce.

S obzirom da postoji veliki broj propisa koji se odnose na životnu sredinu, neophodno je da službeno lice koje ispituje osumnjičenog pažljivo prouči zakonske i podzakonske akte koji regulišu ovu oblast. Takođe je potrebno izvršiti provjeru internih propisa zagađivača, te da se prije početka samog ispitivanja, analiziranjem njihovog sadržaja uoči da li oni odstupaju u odnosu na propise koji su *lex generalis* (zakonski i podzakonski propisi).

Osnov saslušanja leži u temeljnoj pripremi operativaca (organa unutrašnjih poslova) ili istražnog sudije. U sticanju predznanja pomažu nam uvid u dokumentaciju i angažovanje stručnjaka uže specijalnosti koji su eksperti iz date oblasti i nepristrasni profesionalci.

Saslušanje svjedoka

Za saslušanje svjedoka ekoloških delikata važe opšta kriminalistička pravila. Proces saslušanja svjedoka koji je povezan sa osumnjičenim po nekom osnovu važi kao u slučaju saslušanja osumnjičenog.

Potrebno je poznavanje propisa i tehnoloških osobenosti zagađivača vode uz potrebu da se prouči uloga svjedoka u procesu rada ili njegove radne dužnosti na mjestu koje zauzima u hijerarhiji, jer se time može uočiti da li on nekog prikriva u ovom deliktu, ili se plaši sopstvene odgovornosti. Ovo je neophodno radi kvalitetnijeg i savjesnog saslušanja svjedoka, ne samo u pogledu određivanja kruga pitanja koja će se svjedoku postavljati, već i zbog mogućnosti da svjedok svojim iskazom ne obrati pažnju na suštinska pitanja.

Vještačenje

Obično kada se vrši vještačenje na vodama, vodoizvorištima, kao i riječnim koritima, već u ranim fazama angažuju se stručna lica. Zbog dobitka u vremenu, najčešće se ističe značaj situacionog vještačenja, koje se vrši neposredno po završetku uviđaja ili tokom samog uviđaja, pa se time uvijek dobija na brzini i onemogućavaju se svi faktori koji bi prikrili, uništili ili oštetili dokaze, s obzirom da se svi tragovi odmah analiziraju u pokretnoj laboratoriji na samom mjestu događaja ili u neposrednoj blizini. Ipak, kako zahtijeva složene tehničke sisteme, ova vrsta vještačenja ne vrši se često.

Prilikom razjašnjavanja i otkrivanja ekološkog delikta na vodama i vodoizvorištima, mogu se obaviti različita vještačenja. Ukoliko je došlo do smrti ljudi ili ako je došlo do nastupanja posledica po zdravlje ljudi, vrši se sudsko-medicinsko vještačenje. Veterinarsko vještačenje se vrši ukoliko je došlo do trovanja životinja ili posledica koje su nastupile po životinje. Botaničkim vještačenjem se ispituju posledice koje su nastupile usled zagađenja biljnog svijeta na površini vode, pod vodom i koje se nalaze u neposrednoj blizini vode. Biološkim i mikrobiološkim vještačenjem se ispituje zagađenost vode, rasprostranjenost zagađenja i štetan uticaj materija koje su nađene u vodi kao i njihova posledica koja će se javiti u budućnosti. Tehnološke ekspertize ispituju tehnološko-proizvodni proces i njegov uticaj na okolinu, čime se otkrivaju subjekti koji nijesu pravovremeno reagovali, vrši se ispitivanje filtera na uređajima i kontrola otpadnih voda u bazenima, kao i kontrola propusnosti iz bazena u zemljište i njihov eventualni dodir sa vodom. Obično se za vještačenje na mašinama i postrojenjima u fabrikama angažuju stručnjaci iz sledećih oblasti: mašinski inženjeri, inženjeri elektrotehnike, rudarstva, statičari, geolozi, itd. Ova saznanja nas upućuju da li je postojala tehnička neispravnost uređaja ili njihovo nepravilno korišćenje, da li je izvršeno puštanje radnje od strane lica sa namjerom ili bez nje.

ZAKLJUČAK

Naglašavanje potrebe za uspostavljanjem krivične odgovornosti u slučajevima ozbiljnog zagađenja životne sredine zasnovano je na procjenama da je ugrožavanje prirodnih ekosistema krivičnim djelima sve rasprostranjeniji problem koji prouzrokuje očitu štetu životnoj sredini na globalnom nivou. Zato se već duže vrijeme vode rasprave koje ukazuju na neophodnost uspostavljanja mjera za spriječavanje, suzbijanje i sankcionisanje ekološkog kriminaliteta, jer se broj radnji kojima se priroda ugrožava i degradira višestruko uvećao. Suzbijanje ekoloških delikata predstavlja izazov za sve zemlje na nacionalnom i nadnacionalnom nivou, jer uticaj nedozvoljenih aktivnosti koje se mogu odrediti kao djela iz domena ekološkog kriminaliteta, prevazilazi granicu ugrožavanja same životne sredine i dovodi do problema šireg društvenog i ekonomskog karaktera.

Samo lice mjesta događaja, koje je izvor najvažnijih materijalnih dokaza, treba hitno locirati, jer primjenom kriminalističkih metoda i pravovremenim reagovanjem na licu mjesta možemo doći do željenog cilja, a to je obezbijeđenje mjesta od daljeg zagađenja, spriječavanje vandalskog i nesavjesnog ponašanja pojedinaca i privrednih subjekata, onemogućavanje profitera da svojim činjenjem ili nečinjenjem narušavaju ekosistem u cjelini. Pažljivo sprovedenim kriminalističkim radnjama doprinosimo dokazivanju i razjašnjavanju ovih krivičnih djela koja se često izvode perfidno sa namjerom ili prikriveno, u cilju postizanja što većeg profita.

Čovjek je svojim aktivnostima u cilju unaprijeđenja uslova života i rada narušio ekološku ravnotežu, odnosno uzajamnu i harmoničnu povezanost i zavisnost koja je vladala u živom svijetu. Ugrožavajući prirodno okruženje, ljudi su istovremeno doveli u pitanju i ugrožavanje integriteta sopstvenog opstanka. Prepoznajući životnu sredinu kao dobro od opšteg interesa, naročito u posljednje vrijeme dolazi do izražaja razvoj ekološke svijesti i potreba uređivanja integralnog sistema zaštite životne sredine, kojim bi se obezbjedilo ostvarivanje prava čojeka na život i razvoj u zdravoj životnoj sredini i ujedno uravnotežen odnos privrednog napretka i životne sredine u globalnim razmjerama. Razvoj ekološke svijesti potencira shvatanje da čovjek svojim radnjama ne smije dovesti do prekida procesa u prirodi uređujući je prema svojim potrebama, niti do poremećaja funkcionisanja ravnoteže koja od pamtivijeka postoji između živih bića i životne sredine. Ekološka svijest predstavlja obrazac života kojim se poštuje i usklađuje sa prirodnim zakonima kruženja materije, trošenja energije i obnavljanja života, pri čemu podstiče da se od prirode uzima samo onoliko koliko je potrebno za obezbjeđivanje osnovnih ljudskih potreba. Stoga je na svakoj generaciji odgovornost za prenošenje lekcija o perspektivi svijeta i očuvanju prirodnog okruženja budućim generacijama.

LITERATURA

- Aleksić, Ž., i Škulić, M. (2007). *Kriminalistika*. Beograd: Pravni fakultet
- Birnie, P.W., i Boyle, A. (2002). *International Law and the Environment*, Oxford UK: Oxford University Press
- Bjelajac, Ž.Đ., Dašić, D., i Spasović M. (2011). *Ekološka politika EU i njen krivično pravni okvir*. Međunarodni problemi, vol.63, br. 4, 567-582
- Vodinelić, V. (1979). *Novo shvatanje uviđaja u krivično-procesnoj nauci i kriminalistici*. Zagreb: Naša zakonitost
- Volf-Nidermajer, A. (2004). *Ekološka politika*. U Evropa od A do Š – priručnik za evropsku integraciju (str.61-62). Beograd: Konrad Adenauer Stiftung
- Lilić S. (2005). *Zaštita životne sredine, lokalna samouprava i lokalna Agenda 21*. Lex forum – časopis za pitanje vladavine prava i demokratije, Udruženje Pravnici za demokratiju (LawDem), 5-8, 15-17

- Ninković, M. (2004). *Zaštita životne sredine i ekološke parnice u SAD*. Beograd: Dosije
- Šundalić, A., Pavić, Ž. (2007). *Ekološka svijest mladih: između održivog razvoja i tehnocentrizma*. Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline, vol. 16, no. 4, 279-296

**CRIMES AGAINST THE ENVIRONMENT
FROM THE ASPECT OF STANDARDIZATION,
DETECTING AND PROVING ENVIRONMENTAL
CRIMES PER WATER**

Summary

The paper analyzes the normative regulation of environmental crimes on river flows, waters and water sources, empirical knowledge of the elements of such environmental offenses committed and procedural institutes in order to prove them. It shows the necessity of establishing measures for preventing, combating and sanctioning environmental crimes through criminal and civil laws, where documents of particular importance are at the level of the international community and the EU. All local regulations should be harmonized with international and European standards. Discovering environmental offenses on waters and waterways by application of criminal methods and timely response at the spot can help prevent further pollution, as also the vandalism and negligent behavior of individuals and companies that disrupt the ecosystem as a whole and harm human health. By committing offenses of environmental pollution in terms of aquatic ecosystems there are many problems that occur for detecting and proving perpetration of these criminal acts, but also for preventing further consequences of committing such pollution. It is necessary to comply with the steps in criminal tactics for disclosing these offenses and their offenders, also to properly and timely implement all the methods of detection and proving offenses by the relevant authorities and agencies, in cooperation with experts and citizens, institutions and medias. The ratio that public has towards the environment as a source of life should become a common sphere of in-

terest for authorities, relevant services and citizens, through the legal and practical actions in order to fight for a healthy environment. The importance of the environment, particularly in terms of the quality of consuming water, requires a development of environmental awareness and arranging the integrated environmental protection system, which ensures the realization of human rights to live and develop in a healthy environment, also the balance between economic progress and environmental protection in the global scale. It is a global challenge to modern society, due to the pronounced level of pollution of basic natural resources of the living world.

ДЕНДРОФЛОРА КАО ПРЕДМЕТ ЗАШТИТЕ У СКЛОПУ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИХ ОБЈЕКТА¹

Прејледни раг

UDK 582.635.1:630*176.1

Кадић, Ј.², Бурић, Г.³, Сјеничић, Ј.³,
Тодоровић, С.², Панић, Г.², Окиљ, М.²

Сажетак: Током новембра 2014. године извршено је истраживање дендрофлоре у склопу комплекса објеката двије руиниране виле у источном дијелу Републике Српске у Хан Пијеску и на Палама, где њиховој шумско-парковској окружења. Области у којој се налазе предметна подручја вегетацијски припада шумама дукве и јеле са смрчом (Piceo – Abieti – Fagetum). Резиденција краља Александра Карађорђевића у Хан Пијеску првобитно је имала јасан концепт парковског уређења комплекса који подразумева издвајање двије зоне: зону уређеног врта и зону природне шумске сасијине. Најбројније врсте у окружењу Резиденције краља Александра Карађорђевића су смрча *Picea abies* (L.) H.Karst и јела *Abies alba* Mill., чија велика стабла заједно са реликвијом врстом шисом *Taxus baccata* L. представљају посебну вредност комплекса. У непосредном окружењу Хаџишабановића виле на Палама формирана је вјештачка сасијина црног бора, дијелом бора и смрче, док се у припадајућој зони виле, према ширини стања, не може се

¹ Овај рад представља дио резултата пројекта на основу Уговора број: 10-35-5-673/13-25 финансираног од стране Министарства цивилних послова БиХ, који је имплементирао Институт за генетичке ресурсе Универзитета у Бањој Луци, док су истраживачке активности спроведене у сарадњи са Заводом за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске. (Пројекат подршке за учешће у пројектној апликацији *RETHINKING - Reusing historic buildings through innovative knowledge and management system* за FP 7, позив: Програми за припрему пројеката и иницијалних кандидата за средства из фонда EU-FP7 за 2013. годину).

² Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа, Вука Караџића 4 /VI, 78 000 Бања Лука, Република Српска

³ Институт за генетичке ресурсе Универзитета у Бањој Луци, Булевар војводе Петра Бојковића 1А, 78000 Бањалука, Република Српска

іовориши о осмишљеном концепишу уређења врша. Евиденширана је дева-сћаација свих цјелина оба објекта збоі зайушићања и неодржавања. Сврха исіраживања је сшицање увида у шренушно сћање објекта и њиховоі шри-родноі и гјелимично изірађеноі окружења, вриједноши евиденшираних вр-сћа дендрофлоре у околини објекта, ше шроцјена остіалих биолошких ври-једноши ових шодручја збоіа шриједлоіа мјера дугуће формално-шравне и шракшичне зашшиши. Крајњи циљ је израда шредсшудије о очувању дефини-саних шодручја, шрейоруке за даљње акшивноши на ревшализацији шар-ковскоі комілекса и давање смјерница дугућеі одрживоі коришћења ових шодручја и њихове околине.

Кључне ријечи: биолошка вриједнош, шредсшудија зашшиши, зайушиће-ни објекши, одрживо коришћење

УВОД

У Европи је занемаривање индустријске, природне или историјске зна-менитости раширена појава и представља важно културно, привредно и политичко питање. Постоји недостатак интереса у вези многих јавних и приватних историјских грађевина у стању распадања. Зграде које се сма-трају “историјским”, подвргнуће правилима очувања, често не добијају па-жњу јавних и приватних инвеститора због правила очувања и високих тро-шкова. Историјске грађевине и њихово зелено природно окружење потреб-но је континуирано одржавати уз економска улагања, али надлежнима не-достају идеје, вјештине и поготово финансијска средства.

Историјске зграде са својим окружењем су инхерентно одрживе. Еколо-шки одговорна зграда може постати финансијски ефикасна и дјелотворна. Поновна употреба може да постане економски одржива стратегија и поново да активира економије и подстакне стварање нових радних мјеста у области рестаурације и такође може дати добит након завршене рестаурације креи-рањем нових могућности у туризму.

Поред социјалних, привредних и других друштвених предности очува-ње дендрофлоре и зелених површина око културно-историјских објеката и инфраструктуре има велики значај и у очувању биодиверзитета што је једна од важних обавеза и изазова савременог доба.

С обзиром да су паркови и друге зелене површине у околини објеката станишта многим врстама са којима човјек живи у симбиози, урбанизација природна подручја трансформише у фрагментисане пејзаже са градским парковима, баштама, дрворедима који представљају једина уточишта за многе врсте. Готово ништа није урађено да се предвиди утицај урбанистич-ког ширења на околну флору и фауну нити да се развије стратегија за упра-вљање чији је циљ смањење негативних утицаја. Данас је више него икад потребно да се у израду урбанистичких планова укључе и сва расположива знања из биолошких и биотехничких дисциплина (Кадић и сар., 2012).

Циљ рада је истраживање дендрофлоре окружења два рунириана културно-историјска објекта у источном дијелу Републике Српске и на основу забиљеженог стања предлагање даљих корака на заштити и одрживом коришћењу у складу са хортикултурним и биолошко-конзерваторским принципима.

ОПИС ИСТРАЖИВАНОГ ПОДРУЧЈА

Резиденција краља Александра Карађорђевића у општини Хан Пијесак је изграђена тридесетих година двадесетог вијека у стилу резиденцијалне архитектуре од дрвета по узору на аутохтону градњу планинске куће. То је комплекс објеката у шумско-парковском окружењу.

Подручје општине Хан Пијесак, у којој се налази љетна резиденција краља Александра Карађорђевића, налази се у источном дијелу Републике Српске и Босне и Херцеговине. У геоморфолошком смислу, подручје припада области Стари Влах (слика 1.). У рељефу се истичу простране висоравни и заталасане површи окружене планинама средње висине – Јавором (највиши врх Велики Жеп 1 537 метара надмоске висине), Деветком и другим мањим планинама или дијеловима планинских масива. Надморска висина подручја је око 1 100 метара. Заступљена је субпланинска клима са умјереним љетима и дужим, хладним зимама са обилним сњежним падавинама. Средња годишња температура ваздуха је око 7 °С, док је просјечна количина падавина већа од 1000 л/м². Према Еколошко-Веgetацијско рејонизацији Босне и Херцеговине (Стефановић и Диздаревић, 1983) подручје Хан Пијеска припада области Унутрашњих Динарида, подручју Источнобосанске висоравни, Романијском рејону.

Општина **Пале**, у којој се налази **Хаџишабановић вила**, налази се у источном дијелу Републике Српске и централном дијелу Босне и Херцеговине (слика 2.). У геоморфолошком смислу, подручје припада области Стари Влах. Градско подручје Пала смјештено је у котлини коју окружују планине Јахорина (1913 метара надморске висине), Романија, Требевић, Озрен и друге. Вила се налази на надморској висини од 870 метара. Заступљена је умјерено-континентална клима која због планинско-котлинске одлике простора поприма и обиљежја субпланинске климе. Средња годишња температура ваздуха је око 8 °С, док је просјечна количина падавина нешто изнад 900 л/м². У близини виле Хаџишабановић налази се врело Паљанске Миљацке.

Паљанска котлина припада области унутрашњих Динарида, југоисточно Босанском подручју, Игманско –зеленгорском рејону. У овом рејону преовлађују шуме букве и јеле са смрчом (*Piceo – Abieti – Fagetum*), а знатно мање шуме букве и јеле без смрче. Унутар њих заступљене су секундарне фитоценозе јеле и смрче (*Abieti – Piceetum illyricum*), бора и смрче (јеле) (*Piceo – Pinetum illyricum*), шуме букве (*Fagetum montanum*). Мање површи-

не припадају шумама интразоналног карактера (*Piceetum montanum inversum*).

Слика 1. Положај Резиденције краља Александра Карађорђевића у ојшћини Хан Пијесак

Слика 2. Положај Хаџишабановић виле у ојшћини Пале

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживања дендрофлоре у околини Хаџишабановића виле на Палама и Резиденције краља Александра Карађорђевића у Хан Пијеску, вршена су у октобру 2014. године. Извршена су теренска истраживања дендрофлоре комплекса око обје виле, евидентирани су врсте у склопу парковских површина у нешто широј околини и зона некадашњег уређења непосредно око објеката. На терену је извршена инвентаризација дендрофлоре, а страживањем су обухваћене врсте које на поменутиим локалитетима живе самоникло и унешене врсте.

За детерминацију врста кориштена је сљедећа флористичка литература: Tutin et al. (1964–1980); Javorka i Csarody (1975) и Јосифовић (1970–1977). Номенклатура у означавању биљних врста усклађена је према Флора Еугораеа (Tutin et al., 1964–1986).

Попис врста је дат табеларно према просторном распореду стабала на терену. Израђена је и обилна фотодокументација, геопозиционирање стабала и њихових групација, те картографија и мапирање пројектних локалитета. Сви просторно подаци узимани су директно на терену помоћу GPS-а и као такви уношени у GIS.

РЕЗУЛТАТИ

Подручје Хан Пијеска, у коме се налази љетна резиденција краља Александра Карађорђевића, карактеришу шуме букве и јеле са смрчком (*Piceo – Abieti – Fagetum*) са којима су значајно заступљене и различите секундарне

фитоценозе: шуме бијелог бора и смрче (јеле) (*Piceo – Pinetum illyricum*) шуме јеле и смрче и шуме букве (*Fagetum montanum*). Мање површине, овог подручја заузимају храстове шуме.

Обиласком терена установљено је да је вила првобитно имала јасан концепт парковског уређења комплекса који подразумева издвајање двије зоне: зону уређеног врта-претежно партерног и зону природне шумске састојине, које заједно представљају веома складну цјелину (слика 3.). Теренским истраживањем евидентиране су врсте наведене у табели 1., које су груписане према положају на терену.

Табела 1. Евидентиране врсте дрвећа у зони уређеног врта љећне резиденције краља Александра Карађорђевића у Хан Пијеску

Редни бр. картирања	Група/ појединачно стабло	Врста	Бр. стабала	Укупан бр. стабала
1	група	<i>Abies alba</i> Mill.	10	30
		<i>Picea abies</i> (L.) H.Karst.	20	
2	група	<i>Pinus nigra</i> J.F.Arnold	2 + 1 срушен	4 + 1
		<i>Picea abies</i> (L.) H.Karst.	1	
		<i>Taxus baccata</i> L.	1	
3	група	<i>Abies alba</i> Mill.	6	19
		<i>Picea abies</i> (L.) H.Karst.	6	
		<i>Betula pendula</i> Roth	1	
		<i>Taxus baccata</i> L.	4	
		<i>Ilex aquifolium</i> L.	2	
4	група	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (A. Murray bis) Parl.	2	6
		<i>Picea pungens</i> Engelm.	1	
		<i>Pinus nigra</i> J.F.Arnold	1	
		<i>Abies alba</i> Mill.	1	
		<i>Taxus baccata</i> L.	1	
5	група	<i>Viburnum rhytidophyllum</i> Hemsl.	2	16
		<i>Taxus baccata</i> L.	1	
		<i>Abies alba</i> Mill.	6	
		<i>Picea abies</i> (L.) H.Karst.	8	
		<i>Pseudotsuga menziesii</i> (Mirb.) Franco	2	

6	група	<i>Abies alba</i> Mill.	1	2
		<i>Picea abies</i> (L.) H.Karst.	1	
7	група	<i>Taxus baccata</i> L.	2	6
		<i>Ilex aquifolium</i> L.	1	
		<i>Fagus sylvatica</i> L.	1	
		<i>Abies alba</i> Mill.	1	
		<i>Sorbus aucuparia</i> L.	1	
8	група	<i>Taxus baccata</i> L.	1	4
		<i>Abies alba</i> Mill.	1	
		<i>Sorbus aucuparia</i> L.	1	
		<i>Acer pseudoplatanus</i> L.	1	
9	стабло	<i>Picea abies</i> (L.) H.Karst.	1	1
10	група	<i>Taxus baccata</i> L.	1	11
		<i>Symphoricarpos albus</i> (L.) S.F.Blake	1	
		<i>Acer pseudoplatanus</i> L.	1	
		<i>Abies alba</i> Mill.	2	
		<i>Picea abies</i> (L.) H.Karst.	3	
		<i>Ulmus glabra</i> Huds.	1	
		<i>Viburnum rhytidophyllum</i> Hemsl.	1	
		<i>Abies alba</i> Mill.	1	
11	стабло	<i>Prunus laurocerasus</i> L.	1	1
12	стабло	<i>Ilex aquifolium</i> L.	2	4
13	група	<i>Abies alba</i> Mill.	1	2
		<i>Taxus baccata</i> L.	1	

Визуелним прегледом локације утврђено је да је партер врта изгубио производну нивелацију терена, травњаци су уништени, а присутне су коровске биљке. Засађена стабла (*Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco, *Picea pungens* Engelm., *Pinus nigra* J.F.Arnold, *Chamaecyparis lawsoniana* (A. Murray bis) Parl., *Taxus baccata* L., *Betula pendula* Roth, *Symphoricarpos albus* (L.) S.F.Blake, *Prunus laurocerasus* L., *Viburnum rhytidophyllum* Hemsl., *Ilex aquifolium* L.) су доброг бонитета, али су у густом склопу. У овој зони, поред сађених врста евидентиране су следеће дрвенасте врсте: *Abies alba* Mill., *Picea abies* (L.) H.Karst., *Fagus sylvatica* L., *Ulmus glabra* Huds., *Sorbus aucuparia* L. и *Acer pseudoplatanus* L.

У зони шумске састојине која чини и вањску границу комплекса са три стране, присутна су стабла смрче (*Picea abies* (L.) H.Karst.), јеле (*Abies alba* Mill.), јавора (*Acer pseudoplatanus* L.), букве (*Fagus sylvatica* L.), бријеста (*Ulmus glabra* Huds.), зове (*Sambucus nigra* L.) и јаребике (*Sorbus aucuparia* L.) различите старости и склопа. Неколико стабала је суво. Претпоставља-

мо да су ту некада постојале стазе за шетњу и парковски мобилијар (одморишта, клупе и сл.). Нажалост на великом броју стабала видљива су механичка оштећења. Уочили смо и да се шума природно подмлађује, али су видљиви и остаци оборених и осушених стабала. На слици 3. дат је графички приказ распореда различитих група стабала око виле у двије зоне.

Слика 3. Зонација њосџора око Резиденције краља Александра Карађорђевића у оишџини Хан Пијесак

У окружењу Хаџишабановића виле на Палама присутне су нешто другачије вегетацијске одлике подручја. У субалпијском појасу распрострањене су фитоценозе: *Fagetum subalpinum*, *Pinetum tugi*, *Piceetum subalpinum*. У нижим, топлијим положајима: *Quercetum petraeae – cerris*, *Quercetum petraeae montanum*, *Quercus-Carpinetum*. У кањонима водотока: *Pinetum nigrae calcicolum*, *Orno-Ostryetum*, *Ostryo-fagetu*, *Aceri-Tilietum mixtum*.

Списак забиљежених врста у комплексу Хаџишабановића виле и њихова бројност дати су у табели 2.

Табела 2. Евидентиране врсте дрвећа у околини Хаџишабановића виле на Палама

Бања Лука	Група/ појединачно стабло	Врста	Бр. стабала	Укупан бр. стабала
1	стабло	<i>Tilia cordata</i> Mill.	1	1
2	група	<i>Prunus domestica</i> L.	14	14
3	стабло	<i>Malus domestica</i> Borkh.	1	1

4	стабло	<i>Picea abies</i> (L.) H.Karst.	1	1
5	стабло	<i>Tilia cordata</i> Mill.	1	1
6	група	<i>Picea abies</i> (L.) H.Karst.	12	16
		<i>Tilia cordata</i> Mill.	4	
7	стабло	<i>Picea pungens</i> Engelm.	1	1
8	стабло	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (A. Murray bis) Parl.	1	1
9	стабло	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (A. Murray bis) Parl.	1	1
10	стабло	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (A. Murray bis) Parl.	1	1

У непосредном окружењу Хаџишабановића виле формирана је вјештачка састојина црног бора, бијелог бора и смрче (слика 4.). Немамо података да ли је власник виле засадио насаде, али је засигурно да је њено заснивање дало квалитет и одредило идентитет цијелом простору. Поред борова и смрча у овој састојини евидентирани су следеће врсте: *Crataegus monogyna* Jacq., *Fagus sylvatica* L., *Sorbus aucuparia* L., *Corylus avellana* L. и *Carpinus betulus* L.

Слика 4. Зонација простора око Хаџишабановића виле на Палама

Првобитно простор око виле није озелењаван, бар по томе што је сада присутно. Око самог објекта налазе се насади шљива у веома лошем стању, те по једно стабло јабуке и крушке. Осим стабала воћа, сада на парцели испред виле постоје стабла бодљикаве смрче (*Picea pungens* Engelm.) и пачем-преса (*Chamaecyparis lawsoniana* (A. Murray bis) Parl.), а са источне стране виле формиран је насад смрче (*Picea abies* (L.) H.Karst.) и ситнолисне липе (*Tilia cordata* Mill.).

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧЦИ

У парковској површини љетне Резиденција краља Александра Карађорђевића у Хан Пијеску евидентирано је 17 врста дендрофлоре од чега је 13 врста дрвећа и 4 врсте грмова. Евидентирано је 10 зимзелених и 7 листопадних врста. Најзаступљенија врста је *Picea abies* (L.) H.Karst. Од грмова најзаступљенија је тиса. У зони шумске састојине која чини и вањску границу комплекса са три стране, присутна стабла (смрче, јеле, јавора, ђукве, дријеста, зове и јаредике) су различите старости и склопа, па валоризација парковског комплекса подразумева детаљну анализу сваког стабла. Посебну вриједност представљају велика стабла смрче и јеле. Као и објекат и врт је због неодржавања претрпио девастацију. Евидентирана стабла су доброг бонитета, али су у густом склопу, пријети опасност да изгубе љепоту хабитуса, јер им је угрожен и животни простор, а онда и здравствено стање. Дио зоне су и насади (првобитно осмишљени као алеја) уз приступни пут објекту, који је изгубио првобитну геометријску форму, вјероватно због сушења и сјече појединих стабала.

У околини Хаџишабановића виле констатовано је мање врста, тачније 6 врста дрвећа, од чега су 4 листопадне, те 2 четинарске врсте које доминирају у смислу бројности. Грмови нису евидентирани. И на овом локалитету најдоминантнија врста је *Picea abies* (L.) H.Karst. За разлику од Резиденције краља Александра Карађорђевића, у случају припадајуће зоне Хаџишабановића виле не може се говорити о осмишљеном концепту уређења врта. У обликовном смислу прилаз и партер окућнице нису дефинисани. Иза виле налази се насад воћа у изузетно лошем стању. Застуљена су стабла шљиве (*Prunus domestica* L.), која су лоцирана непосредно иза виле и представљају остатке старог воћњака. Поред њега ту је засађено једно стабло крушке и једно стабло јабуке, те ови насади не припадају парцели окућнице према важећем катастру. Формирани насад смрче (*Picea abies* (L.) H.Karst.) и ситнолисне липе (*Tilia cordata* Mill.) са источне стране виле треба сачувати и интерполисати у будуће рјешење пејзажног уређења.

Пријашњи подаци о дендрофлори подручја истраживаних у склопу овог рада су оскудни, па је прилично тешко извршити поређења са ранијим и сличним истраживањима. Слична истраживања дендрофлоре која су послужила као основ за успостављање заштите околине објеката значајне културно-историјске вриједности и могућностима нових начина употребе из-

вршена су приликом приједлога заштите подручја за одрживо управљање ресурсима „Универзитетски град“ у Бањој Луци, што представља примјер увођења нових модела управљања у поновну употребу имовине баштине и плодне сарадње разних учесника на локалном, ентитетском и међународном нивоу. И у наведеном подручју евидентиран је вриједан дендрофонд са значајним бројем примјерака из времена подизања објеката, те аутентичност, интегралност, пејзажна атрактивност и старост цијелог подручја. Евидентирана стабла одређених врста, њихова бројност и димензије, старост, декоративност, виталност и друге одлике допринијеле су дефинисању статуса заштите данас функционалног подручја „Универзитетски град“ (Кадиф и сар., 2012). Претходни примјер доказује да је могуће одржати културне и историјске вриједности на једном мјесту, заједно са својим посебним природним окружењем, те у овом случају може посужити као примјер добре праксе.

Како би се очувао идентитет шире околине потребно је кроз просторно планску документацију општина Хан Пијесак и Пале све постојеће насаде у непосредној околини вила сачувати и ставити у функцију будуће намјене објекта (стазе, одморишта, клупе и сл.). Основни циљ пројекта у склопу ког је изведено истраживање је истражити изводљивост основног концепта планираног за љетну резиденцију и вилу - претварајући га у одредиште за културни туризам и друге видове одрживог коришћења. Имајући у виду значај ових подручја за заштиту у правном и практичном смислу, подаци евидентирања дендрофлоре и осталих еколошких вриједности биће важан елемент у склопу аргумената за заштиту подручја и приједлог одрживих видова коришћења. Бројне дестинације од културног значаја налазе се у близини ових мјеста (олимпијски центар Јахорина, краљевско ловиште, Андрићраг у Вишеграду, Мокра Гора, средњовјековне некрополе у околини, град Сарајево и др.) и њихова туристичка понуда може бити понуђена заједно са понудом љетне резиденције, те могу привући посетиоце ових туристичких дестинација. У малим општинама, са великим процентом незапослености, заштита, рестаурација и одрживо коришћење ових комплекса била би значајан допринос локалној економији, директно отварањем нових радних мјеста и индиректно стварањем повезница и потражње.

Базирано на резултатима истраживања, предложен је следећи сет препорука у вези са одрживом поновном употребом баштине и препоруке за даље активности на ревитализацији оба парковска комплекса:

- Израда документа „Анализа здравственог стања стабала цијелог комплекса и утврђивање мјера за њихову санацију“;
- Израда Уређајног елабората којим би се дефинисале мјере у смислу очувања природне састојине или постојећих шумских фрагмената.
- Пројекат пејзажног уређења, који би очувао идентитет комплекса, уважио првобитни концепт и мјере прописане у два претходна документа (препоручује се да се паркирање возила измјести изван комплекса).

ЛИТЕРАТУРА

- Javorka, S., Czapody, V. (1975): *Iconographia florae Austro-Orientalis Europae Centralis*, Akademiai Kiado, Budapest.
- Јосифовић, М. (1970 – 77): Флора СР Србије. 1-9 САНУ, Београд.
- Кадић, Ј., Петронић, С., Ковачевић, Д., Панић, Г., Радошевић, Д., Тодоровић, С., Тимотија, М. (2012): Елаборат - Приједлој за заштитну њодручја за ујрављање ресурсима комјлекса „Универзитетски траг“ у Бањалуци. Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа, Бања Лука.
- Стефановић, В., Беус, В., Бурлица, Ч., Диздаревић, Х., Вукореп, И. (1983): Еколошко-вегетацијска рејонизација БиХ, Шумарски факултет Универзитета у Сарајеву, Посебна издања: бр. 17, 1-51, Сарајево.
- Tutin, T. G. (ed.) (1974 – 80): *Flora Europaea*, 1-5, Cambridge university Press, London.

DENDROFLORA AS THE SUBJECT OF PROTECTION WITHIN CULTURAL AND HISTORICAL BUILDINGS

Abstract

In November 2014, the study of dendroflora within the complex of two ruined villas and their forest and park environment in the eastern part of the Republic of Srpska in Han Pijesak and Pale was conducted. The studied areas are in the zone of beech, fir and spruce forest (*Piceo - Abieti - Fagetum*). The King Aleksandar Karadjordjevic's residence in Han Pijesak had a clear concept of the park arrangement of the complex, divided in two zones: garden zone and the zone of natural forest. The most abundant species in the surrounding of King Aleksandar Karadjordjevic's residences are the spruce *Picea abies* (L.) H.Karst and European silver fir *Abies alba* Mill., whose large trees together with the trees of relict species of yew *Taxus baccata* L. represent an important value of the complex. Around the villa Hadžišabanović in Pale the forest of red pine, white pine and spruce was formed, while in the surrounding area of the villa, according to the current state, we can not talk about thought-out concept of garden landscaping. The devastation

of both buildings due to neglect and lack of maintenance is recorded. The purpose of the research is to gain insight into the current state of the facilities and their natural and partly built environment, the other values in the vicinity of dendroflora and other biological values because of future proposals for measures of formal and practical protection. The ultimate goal is the creation of pre-defined study on the conservation area, recommendations for further action to revitalize the park complex and providing guidelines for future sustainable use of these areas and their surroundings.

Key words: biological value, Pre protection, abandoned buildings, sustainable use

ANTIBIOTSKA REZISTENCIJA *ESCHERICHIE COLI* IZOLOVANE IZ URINA VANBOLNIČKIH PACIJENATA

Prethodno saopštenje

UDK 616.6-005.1.085.273

Dipl. ing. MLD. Sead Muhić
Univerzitet u Sarajevu

Apstrakt: *Escherichia coli* je najčešći uzročnik urinarnih infekcija, sa oko 80% od ukupnog broja urinarnih infekcija izazvanim raznim infektivnim agensima. Bakteriju *Escherichia coli*, koju je otkrio pedijatar i bakteriolog Theodor Escherich 1885. godine, je jedna od glavnih vrsta bakterija koje žive u donjem dijelu probavnog trakta sisavaca. Nužne su za pravilnu probavu hrane te, sudjeluju u radu crijevne flore. Njezina je prisutnost u podzemnim vodama obično indikator fekalne zaraze. Svrstava se u skupinu **Enterobacteriaceae** te se često koristi kao modelni organizam za bakterije općenito.

Učestalost rezistencije na antibiotike je u korelaciji s njihovom upotrebom. Bakterije imaju razvijene mehanizme genetske prilagodbe i posljedica upotrebe antibiotika jeste uvijek brži ili sporiji razvoj rezistencije. Zbog porasta rezistencije bakterija na antibiotike, neophodno je stalno praćenje i poznavanje stope rezistencije za pojedine patogene u vlastitoj sredini. Ukoliko je rezistencija na određeni antibiotik viša od 20%, taj antibiotik ne treba propisivati u empirijskom antimikrobnom liječenju.

Za potrebe ovog istraživanja, korištena je retrospektivna metoda, statistička metoda i metoda analize sadržaja. Kao humani uzorak korišten je urin vanbolničkih pacijenata s područja Kantona Sarajeva. Broj uzoraka na kojima je izvršeno istraživanje je 1909. Istraživanje je izvršeno u periodu od 1.1.2013. do 1.3.2013. godine u Zavodu za javno zdravstvo Kantona Sarajeva.

Ciljevi istraživanja su bili istražiti etiologiju i antimikrobnu rezistenciju uzročnika *Escherichiae coli*; prikazati antibiotsku terapiju urinarnih infekcija kod vanbolničkih pacijenata na koju je bakterija stvorila rezistenciju; utvrditi

¹ www.unsa.ba

obim i intezitet antibiotske rezistencije na osnovu prisutnosti bakterije, te prikazati značaj praćenja stvaranja rezistencije na određenu antibiotsku terapiju.

U periodu od 1.1.2013. do 1.3.2013. godine, u mikrobiološkoj laboratoriji Zavoda za javno zdravstvo Kantona Sarajevo, izolovano je 1532 soja *Escherichiae coli* iz 1909 uzoraka vanbolničkih pacijenata.

Izolovani sojevi *Escherichiae coli* pokazali su visoku rezistenciju na ampicilin sa oko 64% i na trimethoprime/sulphametoxazole sa oko 28%, dok sojevi *Escherichiae coli* pokazuju nizak nivo rezistencije na nitrofurantnoin sa oko 3%, gentamicin i cefaxime sa oko 2%, te cefuroxime sa oko 1%.

Antibiotska rezistencija je problem koji traje, treba se permanentno nadzirati, usporiti ili u najboljem slučaju zaustaviti. Permanentno praćenje antibiotske rezistencije je od velikog značenja da bi se spriječilo dalje širenje, čime se očekuje i poboljšanje praktične terapije.

Ključne riječi: antibiotik, antibiotska rezistencija, bakterija, *Escherichia coli*

DEFINICIJA I FORMULACIJA PROBLEMA

Otkriće antibiotika i njihova kasnija klinička primjena je jedan od vrhunskih dostignuća u medicinskoj nauci u dvadesetom vijeku. Nakon početnog ushićenja i pomisli da će zahvaljujući primjeni antibiotika bakterijske infekcije širom svijeta biti definitivno savladane i da će one postati predmet prošlosti došlo je do preokreta jer se ustanovilo da bakterijski svijet pokazuje fascinantnu prilagodljivost i sposobnost da razvije rezistenciju – otpornost na sve antimikrobne lijekove koji su dosad otkriveni (Numanović, 2011).

Iz predhodno navedenog može se zaključiti da upravo ta prilagodljivost bakterije predstavlja problem jer primjenom postojećih antibiotika promovira se stvaranje rezistentnih sojeva mikroorganizama. Stoga, neodgovarajuća primjena antimikrobika koji su određeni za primjenu u eradikaciji rezistentnih mikroorganizama, treba da bude smanjena na najmanju moguću mjeru i o svakoj primjeni takvih antibiotika potrebno je napraviti detaljnu analizu razloga primjene.

Najčešći mehanizmi rezistencije su povezani sa neuspjehom liječenja usljed inhibicije enzima, mijenjanja permeabilnosti membrane i mijenjanja ciljnih mjesta antibiotika. Enzim beta laktamaza je uobičajeni produkt nekih mikroorganizama. Oni su odgovorni za cijepanje beta laktamskog prstena, čime se poništava mogućnost osjetljivih beta laktamskih antibiotika da se vežu za bakterijske proteine na unutrašnjoj membrani. Drugi mikroorganizmi razvijaju rezistenciju na antibiotika smanjujući njihov ulazak u unutrašnjost stanice mikroorganizma. Također, bakterije mogu biti otporne na lijekove i tako što mijenjaju mjesto djelovanja antibiotika ili vezanje antibiotika (Hukić M, i saradnici, 2005).

Escherichia coli dio je normalne crijevne flore ljudi i životinja. Ne živi samostalno u prirodi i ako se tamo pronađe pokazatelj je fekalnog zagađenja. Najčešći je gram negativni uzročnik sepse, odgovorna je za oko 80% infekcija mokraćnog sistema u populaciji. Istaknuti je uzročnik gastroenteritisa u zemljama u razvoju. Također je glavni uzročnik neonatalnog meningitisa, a može uzrokovati i druge kliničke infekcije, uključujući i upalu pluća. Većina infekcija je endogena (izvor uzročnika je crijevna flora oboljelog čovjeka) osim kod neonatalnog meningitisa i gastroenteritisa, a infekcija nastaje kada su kompromitirani čovječji obrambeni mehanizmi (Sokal A, Vodnica-Martucci M, Bohnert P, 2010).

Shodno predhodno navedenim, da je *Escherichia coli* je uzročnik 80% nekomplikiranih infekcija mokraćnog sustava, htjeo bi naglasiti da neki sojevi mogu pokazati otpornost, koja je u porastu kao posljedica široke i često neadekvatne primjene antibiotika. Učestalost rezistencije na antibiotike je u korelaciji s njihovom upotrebom. Bakterije imaju razvijene mehanizme genetske prilagodbe i posljedica upotrebe antibiotika jeste uvijek brži ili sporiji razvoj rezistencije. Zbog porasta rezistencije bakterija na antibiotike, neophodno je stalno praćenje i poznavanje stope rezistencije za pojedine patogene u vlastitoj sredini. Ukoliko je rezistencija na određeni antibiotik viša od 20%, taj antibiotik ne treba propisivati u empirijskom antimikrobnom liječenju (Čulig J, Mlinarić-Džepina A, Leppee M, Vraneš J, 2010).

Problematiku antibiotske rezistencije svjetska zdravstvena organizacija (WHO) procijenjuje kritično te izjavljuje da hiljade ljudi svake godine umiru od infekcija mikroorganizmima rezistentnim na antibiotike. Svaki četvrti smrtni slučaj povezan je sa infekcijom. Ukoliko se ne poduzmu prijeko potrebne mjere da se sintetiziraju nova jedinjenja umjesto trenutno neefektivnih antibiotika, može se očekivati da ćemo biti zahvaćeni istim problemima u liječenju ljudi kakvi su doživljeni u eri prije pronalaska antibiotika.

Prema nekim istraživanjima, čak u 50% slučajeva u humanoj medicini antibiotici se koriste nepravilno, što podrazumijeva nepotrebno propisivanje antibiotika, nepravilnu upotrebu antibiotika širokog spektra, pogrešan izbor antibiotika te subdoziranje antibiotske terapije s produženim trajanjem tretmana. (Hukić M, 2010.)

UVOD

Escherichia coli (skraćeno *E. coli*) je najčešći uzročnik urinarnih infekcija, sa oko 80% od ukupnog broja urinarnih infekcija izazvanim raznim infektivnim agensima. Bakteriju *Escherichia coli* (slika 1), koju je otkrio pedijatar i bakteriolog **Theodor Escherich** 1885. godine, je jedna od glavnih vrsta bakterija koje žive u donjem dijelu probavnog trakta sisavaca. Nužne su za pravilnu probavu hrane te, sudjeluju u radu crijevne flore. Njezina je prisutnost u podzemnim vodama obično indikator fekalne zaraze. (Escherich T, 1885.) Svrstava se u sku-

pinu *Enterobacteriaceae* te se često koristi kao modelni organizam za bakterije općenito.

E. coli pripada porodici *Enterobacteriaceae*, rodu *Escherichia* i vrsti *coli*. Pripadnici ove vrste su kratki štapići dužine 2-6 µm, širine 1-3 µm. Većina sojeva je pokretna i ima peritrihijalne flagele. Neki sojevi imaju jače izraženu kapsulu, a neki posjeduju fimbrije.

Što se kulturelne osobine tiče, *Escherichia coli* je fakultativno anaerobna bakterija. Dobro raste na hranjivim podlogama kao što su krvni agar, Endo agar, Mac-Conkeyev agar, Tioglikolatski bujon, na temperaturi između 20°C i 40°C. Na površini čvrstih podloga formiraju se kolonije za 12 do 24h. Na krvnom agaru kolonije su veličine 2-3mm, okrugle, konveksne, glatke, sjajne, prozirne, bezbojne. Sojevi sa kapsulom mogu formirati sluzave kolonije. Na diferencijalnim podlogama sa laktozom (Endo agar), formiraju crvene kolonije sa metalnim sjajem. (Hukić M, 2005.)

Escherichia coli ugiba na temperaturi od 60°C za 15 minuta, dok niske temperature dobro podnosi. Sedmicama može živjeti u vodi. U kontaminiranim životnim namjernicama se brzo razmnožava.

Za identifikaciju *Escherichia coli* koriste se razni testovi koji se temelje na biohemijskim osobinama bakterija. *Escherichia coli* raspolaze sa znatnom fermentativnom i oksidativnom aktivnošću. Fermentiraju mnoge šećere, obično uz produkciju kiseline i gasa. Fermentacijom ugljikohidrata *Escherichia coli* proizvodi indol iz triptofana, dekarbolizirani lizin, ne koristi amonijev citrat kao izvor ugljika, ne posjeduje enzim ureazu, ne stvara sumpor vodonik. (Živanović J, Lukić S, Bogdanović M, 2009.)

Escherichia coli posjeduje brojne antigenske determinante. Tri glavne skupine antigena, kao i većina enterobakterija, su H, O i K antigen.

H-antigen – do sada je poznato preko 50 H-antigena. Oni su u *Escherichia coli* uvijek monofazni i bolje izraženi pri rastu na polukrutom agaru. Termolabilni su. U rutinskoj dijagnostici se ne određuju.

K-antigen – većina sojeva *Escherichiae coli* ima izraženu kapsulu koja sadrži jedan od stotinjak poznatih K-antigena. S obzirom na učinak temperature od 100 °C, K-antigeni se dijele u 3 skupine – L, A i B. L i B-antigeni su termolabilni proteini koji svoju antigenost gube nakon zagrijavanja na 100°C tokom jednog sata. A-antigen je termostabilan polisaharid koji antigenost gubi tek nakon dva sata na temperaturi od 121 °C.

O-antigen – lipopolisaharid vanjeske membrane čini somatski ili O-antigen. Termostabilan je. Postoji više od 160 različitih O-antigena.

Osim serotipizacije, sojevi *Escherichia coli* mogu se fagotipizirati te podjeliti prema proizvodnji bakteriocina. U slučajevima epidemiološkog istraživanja povezanosti pojedinih izolata najbolje je primjeniti jednu od molekularnih metoda tipizacije. (Kalenić S, Mlinarić-Missoni i suradnici, 2001.)

Escherichia coli je stanovnik crijeva ljudi i životinja. Izvor zaraze je stolica ljudi i izmet životinja, putem kojih dolazi do zagađenja okoline: vode, hrane,

predmeta i ruku. U prirodi se ne nalazi kao slobodnoživući organizam. *Escherichia coli* naseljava intestinalni trakt i tu pojavu je nemoguće spriječiti. To su uglavnom apatogeni sojevi. *Escherichia coli* najčešće uzrokuje infekcije mokraćnog trakta limfogenim ili hematogenim putem. Često je uzročnik i upale žučnog mjehura. Stalan prodor bakterija u krvne sudove može uzrokovati sepsu. Što se tiče materijala iz kojeg se izoluje ova bakterija, on može da bude slijedeći: feces, urin, krv, likvor, brisevi rana, brisevi oboljele kože i sluznica. (Džavec E, Melnik J, Adelberg E, 2005.)

Kliničke manifestacije infekcije koje izazivaju *Escherichia coli* i ostale enterobakterije zavise od lokalizacije i ne mogu se, na osnovu kliničke slike, razlikovati od infekcija izazvanih drugim bakterijama.

Escherichia coli je najčešći uzročnik infekcija urinarnog trakta i ona je odgovorna za oko 90% prvi put nastalih urinarnih infekcija kod mladih žena. Simptomi i znaci su učestalo mokrenje, dizurija, hematurija i piurija. Infekcija gornjih dijelova urinarnog trakta praćena je bolom u predjelu karlice. Nijedan od ovih simptoma i znakova nije specifičan za infekciju izazvanu *Escherichia coli*. Urinarne infekcije mogu dovesti do bakteriemije sa kliničkom slikom sepe.

Nefropatogena *Escherichia coli* produkuje hemolizin. Većina infekcija izazvana je malim brojem O-antigenskih tipova *Escherichia coli* dok je K-antigen je važan u patogenezi infekcija gornjih dijelova urinarnog trakta.

Dijagnostika urinarnih infekcija temelji se na izolaciji uzročnika infektivnog procesa. Pozitivan nalaz upućuje na postojanje infekcije urinarnog trakta, koja se mora liječiti i to na temelju ispitane osjetljivosti izoliranog uzročnika na antimikrobne lijekove, tj. prema antibiogramu.

Antibiotici se definišu kao lijekovi za terapiju bakterijskih infekcija. To su supstance koje sintetišu i luče neki mikroorganizmi. Oni sprečavaju rast i razvoj drugih mikroorganizama. Antagonistički odnos među mikroorganizmima bio je poznat pionirima mikrobiologije. Naziv "antibioza" prvi je upotrebio Vuillemin, 1889, naziv "antibiotici" Waksman, 1945, označavajući time hemijske supstance koje imaju antimikrobno djelovanje. (Mihajlović B, 1986.)

Lijekovi za liječenje infekcija upotrebljavali su se već u 17. stoljeću (kinin u liječenju malarije); razdoblje savremene antimikrobne hemoterapije počinje početkom 20. stoljeća otkrićem i kliničkom primjenom arsfenamina u liječenju sifilisa - to je ujedno i prva planirana hemoterapija zarazne bolesti. Paul Ehrlich, koji je otkrio arsfenanin probavši ga između oko 600 srodnih spojeva arsena, prvi je jasno formulirao načelo selektivne toksičnosti kao osnovne značajke antimikrobnog lijeka. To je, naravno, idealan zahtjev, a u stvarnosti je takav lijek netoksičan (ili slabo toksičan) za čovjeka u koncentraciji koja je toksična za mikroorganizam. Nakon toga slijedi otkriće sulfonamida, na jednak način kao i arsfenamina, kada je došlo do slučajnog otkrića penicilina, koji je u okolini izlučivala gljivica *Penicillium notatum*. Nakon toga otkriva se čitav niz antibiotika koji u prirodnim uvjetima stvaraju gljive ili bakterije, te se počinju uspješno primjenjivati u liječenju infekcija (streptomycin, kloramfenikol, cefa-

losporini); u prirodnim uvjetima. Te antimikrobne tvari služe bakterijama i gljivama u kompeticiji za životni prostor s drugim mikroorganizmima. Nakon određenog vremena, taj je prirodni izvor antibiotika gotovo iscrpljen te se u novije vrijeme ponovo vraćamo na početni način otkrivanja antimikrobnih lijekova: traženje selektivno toksičnih tvari čistim kemijskim sintezama. Također, put otkrivanja novih antibakterijskih lijekova sličan je putu otkrivanja antivirusnih lijekova, gdje traženje specifičnih inhibitora određenih bakterijskih enzima ili pak specifičnih inhibitora određenih bakterijskih patogenih svojstava predstavlja glavni zadatak. (Kalenić S, Mlinarić-Missoni i suradnici, 2001.)

Otpornost (rezistencija) bakterija na antimikrobne lijekove znači da bakterije ne mogu biti inhibirane u rastu niti ubijene antimikrobnim lijekom u koncentraciji koja se može postići u organizmu bolesnika bez značajne toksičnosti za bolesnika.

Pojedine bakterije su po svojoj prirodi, otporne na neke antibiotike (prirodna otpornost), dok su druge prirodno osjetljive na njih. Ove druge međutim, mogu steći otpornost na njih (stečena otpornost). Prirodna otpornost, u prvom redu, ovisi o tome, ima li neka bakterijska vrsta ili nema ciljno mjesto na koje antibakterijski lijek djeluje (npr. mikoplazme nemaju peptidoglikane u staničnom zidu); nadalje, ovisi o propusnosti vanjske membrane staničnog zida (gram-negativne bakterije teže propuštanju antibiotike velikih molekula). (Kalenić S, Mlinarić-Missoni i suradnici, 2001.)

S obzirom na iznimnu adaptivnost bakterija, nakon primjene prvih antibiotika vrlo brzo su nastali bakterijski sojevi otporni na njih. Čovjek je pronalazio nove antibakterijske lijekove, a bakterije su i dalje istom brzinom postajale otporne. Danas smo u položaju da bakterije stiču otpornost na postojeće antibiotike prije nego što se uspije razviti novi antibiotik.

Porijeklo (nastanak) rezistencije na lijekove može biti genetsko ili negenetsko.

Negenetsko porijeklo – Aktivna replikacija bakterija je obično neophodna za djelovanje većine antibakterijskih lijekova. Kao posljedica toga, mikroorganizmi koji su metabolički neaktivni (ne razmnožavaju se) mogu biti fenotipski rezistentni na lijekove. Međutim, njihovo potomstvo je potpuno osjetljivo. Mikroorganizmi mogu izgubiti specifičnu ciljnu strukturu za lijek tokom nekoliko generacija i tako postati rezistentni.

Genetsko porijeklo – Mnogi mikroorganizmi rezistentni na lijekove javljaju se kao rezultat genetske promjene i procesa selekcije antibakterijskim lijekovima.

Unakrsna rezistencija – Mikroorganizmi rezistentni na određeni lijek mogu također, biti rezistentni na druge lijekove koji imaju isti mehanizam djelovanja. Takvi odnosi postoje prevashodno između agenasa koji su vrlo bliski po hemijskoj strukturi (npr. različiti aminoglikozidi) ili imaju sličan način vezivanja ili djelovanja (npr. makrolidi-linkomicini).

Četiri su glavna mehanizma odgovorna za rezistenciju bakterije na antibiotke:

1. Promjena ciljnog mjesta djelovanjem antibiotika (na ribosomu, ciljnog enzima u sintezu staničnog zida, prekursora staničnog zida, ciljnog enzima u sintezi DNA, hiperprodukcija ciljnog enzima),

2. Sinteza enzima koji razgrađuje ili modificira te tako inaktivira antibiotike,
3. Povećanje nepropusnosti staničnog zida za antibiotik,
4. Pojačano izbacivanje antibiotika iz bakterijske stanice.

Među antibiotike koji djeluju istim mehanizmom, a hemijski su srodni, često je rezistencija unakrsna, tj. rezistencija na jedan član skupine odnosi se i na druge članove iste skupine antibiotika, premda to nije uvijek pravilo. Nekada, ako se radi o promjeni propusnosti, a osobito ako se radi o pojačanom izbacivanju antibiotika iz bakterijske stanice, bakterija može biti rezistentna na različite skupine antibiotika istovremeno. (Kalenić S, Mlinarić-Missoni i suradnici, 2001.)

Problem bakterijske rezistencije se u današnjem vremenu uočava kao posljedica rezistencije bakterija na antibiotike i hemioterapeutike, kao problem neadekvatne primjene antibiotika i/ili njihovih koncentracija odnosno kao problem neadekvatne dužine davanja antibiotika. (Bešlagić E, Zvizdić Š, 2001.)

Povodom toga, Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) poziva na jačanje međunarodnih napora po pitanju bakterija rezistentnih na antibiotike, koje predstavljaju rastuću opasnost po javno zdravlje, posebno u bolnicama. Bitno je reći da se antimikrobna rezistencija povećava svugdje u svijetu, ne samo za neke određene antibiotike, nego za sve antibiotike, u svim bolestima, te ne samo za ljude, nego i kod antibiotika koji se koriste kod životinja. Govorimo o tuberkulozi, malariji, HIV-u, ali i bolestima poput upale pluća, proljeva, itd.

Naglašavajući težinu tog problema, Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) je pitanje rezistencije bakterija na antibiotike postavila kao vodeći motiv obilježavanja Svjetskog dana zdravlja, 7. aprila 2011. godine. Ova agencija UN-a želi da međunarodna zajednica pojača napore u identificiranju i borbi protiv tih opasnih novih sojeva mikroba. Poruka je alarmirajuća: čak i najjači antibiotici mogu se pokazati neučinkoviti protiv tih super-bakterija.

Bolnice su najčešća mjesta gdje se pojavljuju rezistentni sojevi mikroba, ali se oni mogu vrlo brzo proširiti i u okolne zajednice, a potom i dalje.

U današnjem dobro povezanom svijetu, s milionima putnika koji dnevno putuju po svim dijelovima Zemlje, bakterije se mogu proširiti brže nego ikad ranije.

Stručnjaci se slažu da svijetu treba novi razred antibiotika da bi porazili rezistentne mikrobe. Ali, oni upozoravaju da i liječnici i pacijenti moraju naučiti da nova farmakološka oružja koriste mnogo pažljivije nego ranije. Novi antibiotici će pomoći u izliječenju zaraženih pacijenata, ali bez promjene medicinske prakse, oni neće riješiti problem antimikrobne rezistencije.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Ciljevi istraživanja su bili istražiti etiologiju i antimikrobnu rezistenciju uzročnika *Escherichiae coli*; prikazati antibiotsku terapiju urinarnih infekcija

kod vanbolničkih pacijenata Zavodu za javno zdravstvo Kantona Sarajevo na koju je bakterija stvorila rezistenciju; utvrditi obim i intezitet antbiotske rezistencije na osnovu prisutnosti bakterije, te prikazati značaj praćenja stvaranja rezistencije na određenu antibiotsku terapiju.

MATERIJAL I METODE

Za potrebe ovog istraživanja, korištena je retrospektivna metoda, statistička metoda i metoda analize sadržaja Kao humani uzorak, korišten je urin vanbolničkih pacijenata sa područja Kantona Sarajevo. Broj uzoraka na kojima je izvršeno istraživanje je 1909. Istraživanje je provedeno u periodu od 1.1.2013. do 1.3.2013. godine u Zavodu za javno zdravstvo Kantona Sarajevo.

Uzimanje humanih uzoraka realizirano je po protokolu Zavoda za javno zdravstvo Kantona Sarajevo.

REZULTATI

U ovom istraživačkom radu su prikazani rezultati ispitivanja antibiotske rezistencije izolovane *Escherichiae coli* kod vanbolničkih pacijenata različitih nivoa zahvaćenosti ovom bakterijom (10^5 , 10^6 , 10^7) u tromjesečnom razdoblju.

Od ukupno evidentiranih 1909 nalaza, njih 1532 je pokazalo prisutnost soja *Escherichiae coli* kao uzročnika infekcije urinarnog trakta. Od 1532 pozitivna uzorka, kod 65 pacijenata broj bakterija u 1 ml urina iznosio je 10^5 , njih 150 sa 10^6 bakterija u 1 ml urina te sa brojem bakterija od 10^7 najviše pacijenata, njih 1317.

Iz podataka Zavoda za javno zdravstvo Kantona Sarajevo, vidljivo je kako je među svim analiziranim antibioticima nivo otpornosti *Escherichiae coli* koja je u 1ml urina bila sa 10^5 bakterija prisutna, najviša na ampicilin (AMP) sa 64,62%, na trimethoprim /sulphametoxazole (TS) sa 27,70%, na cephalexin (CI) sa 15,36%. S druge strane, niska otpornost *Escherichiae coli* bila je prisutna na ciprofloxacina (CIP) sa 7,70%, na cefuroxime (CXM) sa 3,08%, na cefixime (CF) sa 1,62%, te na gentamicin i nitrofurantonin (GEN, NIT) sa po 1,54% (Tabela 1.).

Nivo otpornosti *Escherichiae coli* koja je u 1ml urina bila sa 10^6 bakterija prisutna, najviša na ampicilin (AMP) sa 64,67%, na trimethoprim/sulphametoxazole (TS) sa 34,67%, na cephalexin (CI) sa 18,67%. S druge strane, niska otpornost *Escherichiae coli* bila je prisutna na ciprofloxacina (CIP) sa 9,34%, na cefuroxime i cefixime (CXM, CF) sa po 2,00%, te na gentamicin i nitrofurantonin (GEN, NIT) sa po 1,34% (tabela 2).

Na kraju, nivo otpornosti *Escherichiae coli* koja je u 1ml urina bila sa 10^7 bakterija prisutna, najviša na ampicilin (AMP) sa 66,89%, na trimethoprim/sulphametoxazole (TS) sa 29,47%, na cephalexin (CI) sa 29,631%. S druge strane, niska otpornost *Escherichiae coli* bila je prisutna na ciprofloxacina (CIP) sa

12,91%, na nitrofurantnoin (NIT) sa 3,65%, na gentamicin (GEN) sa 2,71%, na cefixime (CF) sa 1,90% te na cefuroxime (CXM) sa 1,22% (Tabela 3.).

Tabela 1. Antibiotiska rezistencija *Escherichiae coli* iz uzorka urina sa brojem bakterija od 10^5 u 1ml

Ispitivani antibiotici	AMP	CI	GEN	CIP	NIT	TS	CXM	CF
Pozitivni uzorci	65	65	65	65	65	65	65	65
Rezistentno	42	10	1	5	1	18	2	3
	64,62%	15,36%	1,54%	7,70%	1,54%	27,70%	3,08%	1,62%

Tabela 2. Antibiotiska rezistencija *Escherichiae coli* iz uzorka urina sa brojem bakterija od 10^6 u 1ml

Ispitivani antibiotici	AMP	CI	GEN	CIP	NIT	TS	CXM	CF
Pozitivni uzorci	150	150	150	150	150	150	150	150
Rezistentno	97	28	2	14	2	52	3	3
	64,67%	18,67%	1,34%	9,34%	1,34%	34,67%	2,00%	2,00%

Tabela 3. Antibiotiska rezistencija *Escherichiae coli* iz uzorka urina sa brojem bakterija od 10^7 u 1ml

Ispitivani antibiotici	AMP	CI	GEN	CIP	NIT	TS	CXM	CF
Pozitivni uzorci	1317	1317	1317	1317	1317	1317	1317	1317
Rezistentno	881	386	37	170	48	388	16	25
	66,89%	29,31%	2,71%	12,91%	3,65%	29,47%	1,22%	1,90%

DISKUSIJA

Escherichia coli je pripadnik fiziološke crijevne flore u ljudi, ali je ujedno i potencijalno patogena bakterija, jer izvan probavnog sistema najčešće uzrokuje infekcije urinarnog sistema. Infekcije urinarnog sistema su najčešće akutne bakterijske infekcije. Jedno od njihovih obilježja je nužnost započinjanja pravo-

vremenog liječenja, dok još nije poznat uzročnik i njegova osjetljivost na antibiotike.

Vanbolničke infekcije urinarnog trakta liječe se empirijskim antibioticima. Izbor antibiotika zasniva se na podacima o lokalnoj učestalosti uzročnika i njihovoj rezistenciji na antibiotike, a urinokulture se uglavnom uzimaju u slučaju neuspjeha inicijalne terapije, recidiva ili reinfekcije. Stoga smatram da je potrebno periodično provjeravanje rezistencije na empirijsku antibiotsku terapiju. Nije sasvim jasno odakle potiče ovako visoka rezistencija na ampicilin, budući da u ispitivanom periodu ovaj antibiotik ne predstavlja prvi izbor u liječenju IUT. Moguće je da prethodne primjene drugih antibiotika utiču na rezistenciju na ampicilin, na šta ukazuju rezultati jedne nedavno objavljene studije (Paschke AA, Zaoutis T, Conway PH, Xie D, Keren R. 2010.). Kada je riječ o drugim antibioticima za oralnu upotrebu, pokazana je zabrinjavajuća rezistencija na trimetoprim sulfametaksazol, pa je uputno razmisliti o drugim opcijama, prije svega o cefalosporinima, rijeđe korištenim u našoj populaciji, kao što je na primjer cefazolin. Kao drugu terapijsku liniju treba razmotriti dvojni inicijalnu antibiotsku terapiju, naročito kod komplikovanih infekcija. Mada nema značajne razlike u rezistenciji između krajnjih tačaka posmatranog perioda, smatram da uočene razlike za pojedine antibiotike treba da skrenu pažnju i na važnost primjene rijeđe korištenih ili novih antimikrobnih lijekova.

S obzirom na rastući problem rezistencije bakterija na antibiotike diljem svijeta, od izuzetne je važnosti poznavanje rezistencije pojedinih uzročnika u vlastitoj sredini, radi što racionalnijeg pristupa terapiji, posebno pristupa praktičnoj antibiotskoj terapiji. Iako je *Escherichia coli* dobro osjetljiva na antibiotike, njihova je pretjerana upotreba dovela do značajnog razvoja rezistencije, posebno u odnosu na neke, u prošlosti vrlo često korištene, lijekove za liječenje infekcija urinarnog sistema.

Bakterijska rezistencija zahtjeva primjenu druge antibiotske terapije, stalno pronalaženje novih antibiotskih kombinacija ili istovremenu primjenu dva, tri ili više različitih vrsta antibiotika.

Praćenje kretanja rezistencije na antibiotike važno je zbog racionalnog propisivanja antibiotika pri liječenju infekcija urinarnog trakta, s ciljem kontroliranja postojećeg stepena rezistencije, ali i promicanja etiološke dijagnostike.

Zbog ozbiljnosti problema sve zemlje svijeta su pojavu rezistencije shvatile kao prioritetan problem, te su uspostavile sistem praćenja rezistencije i prema tome donijele preporuke i standarde u cilju njegovog zaustavljanja i eliminacije.

Zahvaljujući antibioticima spašeni su milioni ljudskih života širom planete. Međutim, prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), postoje bakterije koje su otporne na antibiotike, i to na one koji se najčešće upotrebljavaju pri liječenju i čija je cijena prihvatljiva za najveći broj ljudi. Posljedice za pacijente su veoma ozbiljne i teške, kako u zdravstvenom, tako i u finansijskom smislu.

Posljedice infekcija izazvanih rezistentnim bakterijama su ozbiljne i dugoročne. Ovdje se, kao primjer, navodi produženo liječenje, pojava pratećih komplikacija, duži period oporavka, povećani troškovi liječenja, itd.

Shodno tome, neophodno je da se u svakoj zemlji organizira laboratorijska mreža za praćenje i kontrolu bakterijske rezistencije, standardizira testiranje, educiraju kadrovi, te unaprijede mjere za obezbjeđivanje kvaliteta u laboratorijskom radu.

SKRAĆENICE

AMP – ampicilin; CI – cephalixin; GEN – gentamicin; CIP – ciprofloxacina; NIT – nitrofurantoin; CTM – cefotaksim; TS – trimetoprim sulfametoksazol; CXM – cefuroxime; CF – cefixime; E. coli – *Escherichia coli*; IUT – infekcije urinarnog trakta; WHO – World Health Organization; UN – Ujedinjene Nacije.

LITERATURA

- Avdić-Kamberović, F., Zvizdić Š., Pejić, I., Sokolović (2004). *Rezistencija bakterija na antibiotike kao javnozdravstveni problem*; *Materia Socio Medica* (16: 19-20)
- Bešlagić, E., Zvizdić Š. (2001). *Medicinska Mikrobiologija s Parazitologijom*, praktikum za studente Visoke zdravstvene škole, Sarajevo.
- Čulig, J., Mlinarić-Džepina, A., Leppee, M., Vraneš, J. (2010). *Medicinski glasnik Ljekarske komore Zeničko-dobojskog kantona (1840-0132)* 1: (54-59)
- Cvetnić, Z, i Kosalec, I. (2005). *Praktikum Odabrana poglavlja mikrobiologije s parazitologijom*. Zagreb: (37-38)
- Cvetnić, Z., Koselac, I. (2005). *Praktikum, odabrana poglavlja Mikrobiologije sa Parazitologijom*, Zagreb: (33, 38)
- Džavec, E., Melnik, J., Adelberg, E. (2005). *Medicinska mikrobiologija. Savremena administracija*, Beograd: (144,218)
- Escherich, T. *Die Darmbakterien des Neugeborenen und Säuglings*. In: *Fortschr. Med.* (1885) 3, (515-528, 547-554)
- Hukić, M., i saradnici (2005). *Bakteriologija*. Sarajevo: (89) (205-207)
- Kalenić, S., Mlinarić-Missoni i suradnici (2001). *Medicinska Bakteriologija i Mikologija*, Zagreb: (77-79, 194)
- Lane, Takhar, „*Diagnosis and management of urinary tract infection and pyelonephritis*”. *Emergency medicine clinics of North America* (539-552)
- Mihajlović, B. (1986). *Mikrobiologija i opšta mikrobiologija sa osnovama Imunologije*, Beograd.
- Numanović F, *Rezistencija na antibiotike - rastući problem današnjice*: sa URL:<http://www.nalaz.org/index.php/bs/novosti/125-rezistencija-na-antibiotike-rastuci-problem-danasnjice>

- Paschke, AA., Zaoutis, T., Conway, PH., Xie, D., Keren, R. (2010). *Previous antimicrobial exposure is associated with drug-resistant urinary tract infections in children*. Pediatrics 125: 664-72
- Živanović J., Lukić S., Bogdanović M. (2009). *Mikrobiologija, autorska skripta za studente medicine*, Niš.
- Zvizdić Š. i suradnici (2006). *Mikrobiologija sa parazitologijom. Priručnik za studente*, Sarajevo.

ANTIBIOTIC RESISTANCE OF *ESCHERICHIA COLI* ISOLATED FROM URINE OF OUTPATIENTS

Apstract

Escherichia coli is the most common cause of urinary tract infections, with about 80% of the total number of urinary tract infections caused by various infectious agents. *Escherichia coli*, discovered by a pediatrician and bacteriologist Theodor Escherich in 1885, is one of the main species of bacteria that live in the lower digestive tract of mammals. Are necessary for proper digestion of food and participate in the work of the intestinal flora. Its presence in groundwater is usually an indicator of fecal contamination. It belongs to the group of *Enterobacteriaceae* and is often used as a model organism for bacteria in general.

The incidence of antibiotic resistance is correlated with their use. Bacteria have developed mechanisms of genetic adaptation and consequences of the use of antibiotics is always faster or slower development of resistance. Due to the increase in bacterial resistance to antibiotics, it is necessary to constantly monitor and knowledge of resistance rates for specific pathogens in their own environment. If the resistance to a particular antibiotic is higher than 20%, the antibiotic should not be prescribed in an empirical antimicrobial therapy.

The research methods include retrosprektive methods, statistical methods and content analysis methods. Urine as a human sample, was used. On the basis of this research can be carried out following conclusions.

Objectives of this research were to investigate the etiology and antimicrobial resistance of *Escherichia coli* pathogens; show antibiotic therapy of urinary tract infections in outpatients at which the bacteria created resistance; determine the extent and intensity of antibiotic resistance based on the presence of *Escherichia coli* and show the importance of monitoring the creation of resistance to certain antibiotics. In the period from January 1st to March 3rd, 2013 year, in the microbiology laboratory of the Institute of Public Health of the Sarajevo Canton, isolated strains of *Escherichia coli* 1532 from 1909 samples of outpatients. Isolated strains of *Escherichia coli* showed high resistance to ampicillin, with about 67% and the trimethoprim / Sulphametoxazole to about 29%. The strains of *Escherichia coli* show a low level of resistance to nitrofurantoin to about 2%, and gentamicin cefaxime with about 1% and about 1% of cefuroxime.

Antibiotic resistance is a problem that lasts, should be permanently monitored, slow down or at best a stop. Permanent monitoring of antibiotic resistance is of great importance to prevent the further spread, which is expected to improve the practical therapy. Doctors and Patient should be held from the use of antibiotics, use them rationally. It is necessary to develop a strategy on the local and state level for keeping resistance of each individual bacteria.

Key words: antibiotic, antibiotic resistance, bacteria, *Escherichia coli*

UPUTSTVO AUTORIMA

Zbornik radova objavljuje naučne članke (originalan naučni rad, pregledni rad, kratko ili predhodno saopštenje, naučna kritika – odnosno polemika), i stručne članke (stručni rad, informativni prilog, prikazi) itd. i to na srpskom i apstrakte na engleskom jeziku. Svi radovi podliježu anonimnoj recenziji. Programski i uređivački odbor se obavezuje da će jedan primjerak recenziranog rada sa primjedbama recenzenata blagovremeno poslati autorima na ispravke.

Priprema rukopisa za štampu je veoma važna, zato molimo autore i naše saradnike da se pridržavaju svih uputstava:

- rukopis treba pripremiti računarski u novinskom proredu, veličina fonta 12, tip slova Times New Roman u latiničnom kodnom rasporedu (ne u takozvanom YUSCII kodnom rasporedu);
- naslov članka treba da bude jasan, sažet, da se iz njega vidi osnovna misao vodilja o kojoj se raspravlja;
- uz naslov članka treba da se navede ime i prezime autora, naučni i stručni stepen, naučno – nastavno, naučno – istraživačko, naučno ili stručno zvanje, puni naziv ustanove u kojoj autor radi, naziv radnog mjesta i kategorizacija članka: naučni članci (originalan naučni rad, pregledni rad, kratko ili predhodno saopštenje, naučna kritika – odnosno polemika), i stručni članci (stručni rad, informativni prilog, prikazi) itd.;
- uz članak treba biti priložen apstrakt, koji treba da sadrži kratak presjek sadržaja o kojem će se govoriti, kao i cilj rada (na srpskom i engleskom jeziku);
- tekst treba biti lektorski obrađen;
- obim rada treba biti do 10 (deset) kucanih stranica;
- rukopis treba predati u dva jednaka originalna primjerka, kao i u elektronskom obliku.

Programski i uređivački odbor zbornika ima pravo izbora radova i priloga, a u obzir dolaze samo oni tekstovi koji dotad nigdje nisu bili objavljeni.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316(082)
34(082)
32(082)
33(082)
502/504(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп “Допринос науке развоју друштва у транзицији” (2015 ; Бања Лука)

Наука - друштво - транзиција : zbornik radova : sa međunarodnog naučnog skupa na temu “Doprinos nauke razvoju društava u tranziciji” održanog 29. i 30. maja 2015. godine u Banjoj Luci, a povodom Jubileja 18 godina Evropskog defendologija centra. II / [glavni i odgovorni urednik Duško Vejnović ; urednici Nebojša Macanović, Velibor Lalić ; prevod Tatjana Ponorac]. - Banja Luka : Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja, 2015 (Banja Luka : Centar za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida). - XII, 1033 str. : ilustr. ; 24 cm

Tekst lat. i ćir. - Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz sve radove. - Abstracts.

ISBN 978-99955-22-88-9

COBISS.RS-ID 5045528